İSTANBUL GÜZEL SANATLAR AKADEMİSİ YAYINLARI No: 28

OSMANLI TARİHİNDE

LEVENDLER

MUSTAFA CEZAR

Çelikcilt Matbaası
İstanbul — 1965

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
GİRİŞ	V
BÖLÜM I	
LEVEND TÂBİRİ	3—17
BÖLÜM II	
SEKBAN İLE LEVEND AYNİMİYDİ VE SEKBAN NE ZAMANDAN BERİ MEVCUTTU?	18—29
Sekban kelimesinin aslı	20
Eski Sekbanın mahiyeti	22
Fatih'in yeniçeri ocağına kattığı şekban ve doğancılar meselesi	25
BÖLÜM III	
YEVMLİ ADI ALTINDA TOPLANAN ASKER	30—40
Şehzâde Ahmed'in Yevmlüleri	31
Şehzâde Bayezid'in Yevmlüleri	34
BÖLÜM IV	
ÇİFT BOZAN REÂYA VE ÇİFT BOZAN RESMİ MESELESİ	41—45
BÖLÜM V	
LEVENDLİĞİ DOĞURAN VE UZUN MÜDDET DEVAMINA TESİR EDEN SEBEPLER	46—169
1—İKTİSADİ SEBEPLER	47—78
İktisadî ve İçtimaî bünye	47

Sayfa

ZİRAÎ İKTİSATTA BURHANA YOL AÇAN SEBEPLER
A) Ganimet getiren harplerin azalması 56
B) Vakıfların çoğalışının tevlit ettiği aksi tesirler 56
C) Faizcilerin ve büyük çiftlikler ele geçirenlerin çoğalması 62
D) Para ve ticaret meseleleri ile ilgili hususlar 65
E) Sanayiin gelişememesi 74
2 — NÜFUS ARTIŞININ ORTAYA ÇIKARDIĞI DURUMLA İLGİLİ SEBEP 79—86
3 — DİNÎ SEBEP 86—98
4 — İDARÎ VE SİYASİ HADİSELERLE İLGİLİ SEBEPLER 99—142
a) Askerî veçhesi bulunan idarî ve siyasî hadiseler 99
b) Ahlâkın bozulması ve bununla ilgili hususlar 114
5 — TIMARLI SİPAHİLİĞİN BÜNYESİNE VE BOZULUŞUNA BAĞLI SEBEP 142—169
A) Tımarlı sipahiler 144
B) Kapıkulu aslından olmıyan askerî ve idarî vazife sahipleri 147
C) Kapıkulu aslından olanlar 148
Tımarlı Sipahi yerine ücretli asker kullanma yoluna girilmesi 151
Ateşli silâhların çoğalması karşısında tımarlı sipahilerin durumu 155

Sayfa

BÖLM VI

DENİZ LEVENDLERİ ..... 170—188
Deniz Levendlerinin İaşeleri 177
Levendlerin gemilerdeki durumu ve arzettikleri önem 179

BÖLÜM VII

KARA LEVENDLERİ ..... 189—
1 — BAŞIBOŞ LEVENDLER ..... 189—255
Levendlerin eşkiyalıkları 191
SUHTE İSYANLARI 196
Büyük celâli karışıklığı devri 210
Köprülü Fazıl Ahmed ve Merzifonlu Kara Mustafa Paşalar zamanında eşkiyalığın azalması 215
Viyana bozgununu takip eden harp devresinde başıboş levendler 219
Onsekizinci asırda başıboş levendler 235
2 — KAPILI LEVENDLER ..... 256—343
Kapı halkı 257
Satın alınmış köleler ve asıl kapı halkı 265
Kapı halkı istihdamı işi neden umumileşti 269
Kapı halkı-kapılı levend istihdamının mahiyet ve özelliği 271
Kapılı levend istihdamından doğan masrafların nerelerden karşılandığı meselesi 279
Kapılı levend ve şekbanların teşkilât ve idare şekli 289

Sayfa

Kıyafet meselesi 294
Sekban, Levend ve Delil'in kaldırılması meselesi 297
Levendliğin ismen kaldırılışından sonraki durum 310
AYÂNLIĞIN DOĞUŞ VE KUVVETLENİŞİNDE LEVENDLİĞİN TESİRİ ... 317
3 — MİRİ LEVENDLER 343
Miri levendlik neden ve nasıl ortaya çıkmıştı? 344
İlk defa toplanan miri levendler ... 349
Levend toplanması ve bunları kimlerin topladığı 351
Levendlerin bahşiş ve ulûfeleri ile bunlara yapılan sair masraflar 352
Kale muhafızlığı ve levendler 357
Levend bölükleri ve subayları 360
Ordu için toplanan levend ve sekbanın miktarı meselesi 364
VESİKALAR 375
VESİKA FOTOKOPİLERİ 469
BİBLİYOGRAFYA 524
İNDEKS 537

GİRİŞ

Gerek vak'anüvislerin, gerekse sair Osmanlı tarihcilerinin, saray ve hükûmetle ilgili siyasî hadiseleri kaleme almayı tercih ettikleri malûmdur. Bunlar, halkla ilgili sosyal ve iktisadî meseleler üzerine hemen hemen hiç eğilmemiş gibidirler. Onun içindir ki, eski Osmanlı tarihlerinde, bilhassa, harpler ve önemli şahsiyetler hakkında geniş tafsilât bulmak mümkün olduğu halde halk kütlelerine bağlı sosyal ve iktisadî mesele ve hâsiselere dair tahlilî bilgilere pek rastlanamaz. Ayrıca vak'anüvisler olsun, özel tarihciler olsun, hâdiseleri saray ve hükûmet açısından ele aldıklarından, halka bağlı hâdise ve meseleler bile bu açıdan bakan gözlerle şekillendirilip hikâye olunmuştur. Bu sebepledir ki, halka bağlı sosyal ve iktisadî meseleler, eski Osmanlı tarihcilerinin eserlerinde müstakil bahisler halinde işlenmeyip, ya bir isyan, ya bir vergi konusu, ya da asker toplanması meselesi ile ilgili olarak, dolayısiyle geçmekte, bir de üstelik böyle şeyler kitaplarda ancak bir takım bilgi kırıntıları şeklinde yer almaktadır. Kısacası, Osmanlı müverrihlerinin eserlerinde, halka bağlı sosyal ve iktisadî meselelere dair bir miktar malzeme bulmak mümkünse de, bunlar saray ve hükûmet mihveri halindeki hadiselerin arasına kaynamış, yüzler hatta binlerce sayfa arasına âdeta farkına varılmadan serpiştirilmiş kelimeler ve cümlecikler yığınından ibarettir.

İşte, Osmanlı tarihinin pek önemli sosyal bir vakıası olan levendler meselesi de böyledir. Onaltıncı asrın sonlarında ve daha sonraki devirde yaşamış Osmanlı müverrihlerinin eserlerinde, pek çok miktarda levend ve sekban kelimesine rastlanırsa da, hiç bir Osmanlı müverrihi bunlar hakkında ne tahlilî, ne de onların durumlarını anlatan tavsifî bir bilgi vermez. Yalnız Cevdet Paşanın eserinde levendlerle ilgili tavsifî mahiyette bir iki sayfalık toplu yazı mevcuttur. Halbuki bu değerli tarihcinin yaşadığı devirde levend işi artık tamamen denecek derecede tavsamış ve bu kelime artık

halk arasında eskisi gibi bolca söylenmez ve vesikalarda da pek geçmez olmuştur. Ama onaltıncı asrın son çeyreğinden itibaren, iki ilâ iki buçuk asırlık müddet zarfında, Osmanlı devletinde ve imparatorluğun tımar sahalarında ve bu saha meyanında da daha ziyade Anadolu kısmında cereyan eden sosyal iktisadî, idarî, askerî ve adlî bir çok hâdiseler ile mevcut bir takım meselelerin, levend işi ile ya doğrudan doğruya veyahut da dolayısiyle ilgili bulunabildiği cesaretle ifade olunabilir.

Levend işi hakikaten bu derece şümûllü ve bu kadar uzun devre hitab eden bir meseledir. Esasen işaret ettiğimiz devre ait Mühimme Defterleri ile Mahkemei Şer'iye Sicillerinin birçoklarının sayfaları arasında L e v e n d a t ve S e k b a n a n'dan bahseden pek çok yer bulunduğu gibi, arşivlerimizde L e v e n d a t, S e k b a n a n, D i v a n e g â n, T ü f e n k c i y a n ve G ö n ü l l ü y a n'dan dem vuran bir sürü vesika mevcuttur.

Bu eserimizi meydana getirirken şüphesiz levendlikle ilgili vesikaların ancak bir kısmını gözden geçirebilmiş bulunuyoruz. Görebildiğimiz vesikalar ve bu arada incelediğimiz eserlerin, levendliği ve buna uzaktan veya yakından bağlılık arzeden hususları, tamamiyle aydınlatmaya kifayet ettiği iddiasında bulunacak değiliz. İlim metodları ile bağdaşamıyacak böyle hal bir yana, araştırmalarımızın, şimdiye kadar üzerinde durulmamış olan bu konuya azımsanamıyacak ölçüde ışık tuttuğunu, hatta bu konu üzerinde ileride yapılacak araştırmalar için temel taşı mahiyetinde bir takım esasları ve hakikatları ortaya koyabildiğimizi ifade ise, her halde büyük bir cür'etkârlık sayılmıyacaktır.

Şu noktayı da peşinen belirtelim ki; levend hareketi, bir takım hâdise ve sebepler neticesi meydana gelmiş bir vakıa ve sosyal bir oluştur. Levend hareketi, onaltıncı asrın ikinci yarısında, Osmanlı toplumunda çeşitli hâdise ve sebepler yüzünden, mevcut dengenin bozulması üzerine doğdu. Denge bozulmasından meydana gelen oluş, elbette, düzenli bir şey değil, nizamsızlık ve karışıklığın ifadesi olabilirdi.

Levend hareketi, işte böyle, toplumdaki bir buhranın belirti ve nihayet ifadesi olarak ortaya çıktı. Bu ifade, ileriki sayfalarda belirtildiği üzere «başıboş levend» hareketi idi. Buhranın şiddetlenmesi nisbetinde başıboş levend hareketi de kuvvet kazanıp yaygınlık arzetti. Önce 30-40 kişilik veya bunların iki üç misli miktarındaki başıboş levend gruplarının soygun ve eşkiyalığı şeklinde başlıyan bu hareket, «Büyük Celâli Karışıklığı» sırasında en şiddetli ve yaygın durumunu iktisab etmişti. Buhranı doğuran sebeplerin giderilmeye çalışılması şeklinde değil de,daha ziyade hükûmetin kanlı tenkil hareketleri sonunda, onyedinci asrın ortalarından itibaren bu buhran hafifledi. Lâkin buhranı doğuran sebepler tedavi edilemediği ve tâli derecede de olsa zamanla bir takım yeni sebepler meydana çıktığı için, başıboş levendlerin eşkiyalığına ait hadiseler daha bir hayli müddet devam eyledi.

Başıboş levendler, topraklı süvarilerin çöküntüye uğramaları nisbetinde çoğalıyordu. Bu durum karşısında, hem topraklı süvariden açılan boşluğun doldurulması, hem eşkiya tecavüzlerinden şehir ve kasabaların korunmasını sağlıyacak hazır kuvvetlerin elde tutulması, bunlardan daha önemli olarak da, muharebelerde dış düşmanlarla çarpışmak üzere külliyetli askere ihtiyaç duyulması, yine hadiselerin meydana getirdiği bir netice halinde, «K a p ı l ı» ve «M î r î» levendlerin ortaya çıkmasına yol açtı.

Başıboş levend hareketi, Osmanlı toplumundaki sosyal ve iktisadî buhranın en açık ifadesi idi. Başıboş levendlerle, bilhassa Anadolu'daki insan enerjisi şer yolunda işliyor, köyler kasabalar için tahripkâr, insanlar için, soyguncu ve öldürücü durumda bulunuyordu. Kapılı levendler, devletin resmî memuru olan bir kimsenin idaresinde bir başa ve bir teşkilâta bağlı gruplar olmakla beraber, zaman zaman soyguculuk yapmaktan da geri kalmamışlardır. Mîri levendler ise, iki asır müddetle Osmanlı Devletinin, harp zamanlarında toplayıp cephelere sevkettiği resmî askeri olmuştur.

Mîri levendler, en az iki asır müddetle Osmanlı Devletinin, asker çeşitleri arasında cephelere sevkettiği en fazla sa-

yıdaki askerleri olduğu, toplanan mîri levendlerin sayısı çok defa yüz bine yaklaştığı halde, şimdiye kadar bunları inceliyen bir eserin meydana getirilmemiş olması, elbette büyük bir noksanlıktır.

Bilindiği üzere: Osmanlı Devletinin klâsik askeri teşkilâtı, birisi kapıkulu, diğeri tımarlı sipahiler olmak üzere ikiye ayrılarak incelenir ve tanıtılması da hep bu esas üzerine yapılır. Onyedinci asrın başında topraklı süvarilik büyük çapta çöküntüye uğramıştır. Bu çöküntüye, ta onyedinci asrın ilk yarısında işaret etmiş eserler kaleme alınmış olduğu halde, onlardan açılan yere hangi askerlerin kaim olduğunun, şimdiye kadar incelenmemiş olması da bu noksanlığın garip tarafıdır. Topraklı süvarilerin çöküntüye uğramasiyle, ondan açılan yer, kapılı ve mîri levendlerle doldurulmuştur.

Başıboş levend hareketi; Osmanlı toplumunda tımar sistemi ile şekillenmiş köy iktisadiyatı ve bu iktisadî düzene bağlı askerî, malî, idarî organizasyondaki mevcut dengenin, onaltıncı asrın ikinci yarısında bozulmasiyle beliren buhranın, sosyal bir vakıa halindeki ifadesidir. Osmanlı toplumu böyle bir buhrana sürüklenir, memleket bundan çok büyük çapta zararlar görürken, Osmanlı devlet adamlarının pek çoğu buhranın neden meydana geldiğinin farkına varamamış, buhranın sebeplerinin bazılarını farkedenler ise, düzeltici yolda esaslı bir şey yapamamıştır. Kısacası, Osmanlı hükûmeti, memleketin zayıflık, gerilik ve fakirliğine yol açan buhran ve meseleler karşısında, hadiselerin hakimi değil onun dümen suyunda gidici olmuştur.

Bilindiği üzere; onaltıncı asrın sonlarında Osmanlı devletinin istilâ gücü kaybolmaya yüz tutarcasına zayıfladığı gibi, çeşitli müesseselerinde de çöküntüler başgöstermişti. Osmanlı devletinin «Yükselme Devri» nin sona eriş sebepleri, şimdiye kadar, sathi denecek tarzda izah edilmeye çalışılmış, sosyal ve iktisadî yönler üzerinde pek durulmamış ve bu sahada derinlemesine bir araştırma da yapılmamıştır. Halbuki başıboş levend hareketinin başlaması, kuvvetlenip yaygınlaşması vakıası, kronolojik yönden gözden geçirilirse bunun,

Yükselme Devrinin sona ermeye başlaması ile ayni zamana rastladığı görülecektir. Kısacası, başıboş levend hareketinin incelenmesi, Osmanlı İmparatorluğunun yükselişinin sona ermesi ve gittikçe eski kudret ve haşmeti ile birlikte teşebbüs ve yaratıcılık tarafını kaybetmesine ait en kuvvetli sebep veya sebeplerin izahını da meydana getirmektedir. Hatta mesele bu kadarlıkla da kalmamakta, levendlere ait bu araştırma, bir bakıma, Anadol'nun harap ve fakir kalmasının tarihî âmillerini de ortaya koymuş olmaktadır.

BÖLÜM I

LEVEND TÂBİRİ

Hâlen Türk dilinde «L e v e n d » kelimesinin «boylu boslu, kuvvetli ve yakışıklı insan» mânasına kullanıldığı herkesin malûmudur. Lâkin, tarihi kaynakların incelenmesi, bu kelimenin eskiden ayni mânaya alınmadığını, zaman zaman mâna değişikliğine uğradığını, hatta bazı devirlerde bunun geniş mânalı bir mefhum halini iktisab ettiğini müşahede imkânını vermektedir. Böyle bir hususiyet arzeden levend kelimesinin, esas itibariyle hangi kelimeden alınmış bulunduğunu kestirmek hayli güç olduğu gibi, Osmanlıların levend tâbirini hangi tarihten itibaren kullanmaya başladıklarını kesin şekilde ifade edebilmek de hayli müşküldür. Onun için, kelimenin mâna ve kıdem durumunu ,eski müverrihlerin eserleriyle, kanunname ve sair resmî evraktan takip etmek ve nihayet bu yoldan bir neticeye ulaşmaya çalışmak en isabetli yol olacaktır.

Âşık Paşazâde, Neşrî ve Tursun Bey gibi en eski Osmanlı müverrihlerinin eserlerinde, aşağı yukarı bunlarla çağdaş veya pek az farklı bir devirde yaşadığı anlaşılan K ı v a m î'nin, F e t i h n a m e-i S u l t a n M e h m e d inde, levend tâbirine rastlanılmamaktadır. Bunlardan pek az muahhar olan İ b n K e m a l'in eserinde ise, bu kelime mevcuttur. İbn Kemal'in tarihinin muhtelif yerlerinde (1) levend kelimesinin şöyle kullanıldığı görülmektedir:

Fatih Mehmed'in Arnavutluk harekâtı sırasında Arnavut âsilerinin durumları anlatılırken «... *ol tâgilerin her bir bâgisi bir dağın kulesinde başına beğ idi, gâyet kelleliğinden bir beğe boyun eğüp eli altında olmadan neng iderdi, peleng-i tîz-çeng-i pür-sîtîz gibi üzeründen geçen buludlarla ceng iderdi. En edna levendi semend-i himmet-bülende binüb şehsüvâr-ı mizmâr-ı celâdet dirilür, ne altında atı var ne üstünde âlâtı... Nîze-i ser-tiz-i barkdan atı, harbesi nişter-i zenbûr*

(1) İ b n K e m a l, Tevarih-i Âl-i Osman, VII. Defter (Şerafettin Turan neşri) s. 261, 268, 269, 531.

gibi pür-zehr, bir kaç okuyla bir ağaçtan yayı var ammâ demürden katı...» Yine aynı harekâtı anlatırken başka bir yerde de: «*Arnavud'un levend ü yuvasın dirüb gelüb Yund-ovası'na girüb...*» diyen İbn Kemal bu cümleyi kullandığı yerin biraz aşağısında Arnavutluk toprağındaki derin bir vadiyi ve bu vadide barınan Arnavut askerini şöyle anlatmaktadır: «*Mezkûr vâdiy-i meşhurun ki ka'rı makarr-ı semeke ermiş, iki kenarı elvend ü dimâvend mânendi, ucu evc-i feleke çıkmış kûhsardı, içi topdolu peykâr-cûy-ı levend-i bî-kâr, gice yatakları mâr-ı zehr-bâr gibi kunc-ı gar, gündüz turakları kenâr-ı hâre ve meyân-ı hâr, ne bağ u bustan ne kiştezar ne ekilmiş ekin ne dikilmiş eşçâr...*»

Fatih Sultan Mehmed'in ölümünü müteakip ordugâhtaki askerin isyanı münasebetiyle de: «... *Çün padişâh-ı cihan-penâh ki pîl-bân-ı sipahdır, sebîl-i inâda giderken seyl-i fenâya gark olub öldi, her levend-i bedfercâm mutlaku'l-inân olub semen-i nefs-i tund-licâma bindi ve kendi başına sultan oldu...*» demektedir.

İbn Kemal'in bu ifadelerinden: «levend» kelimesinin «süvari, asker, cenkci, meşakkate mütehammil ve gözü pek insan» mânasına kullanıldığı görülmektedir. İbn Kemal, levend'i hep at ve ata binme işi ile birlikte ele aldığına göre, onun bu tâbiri daha ziyade süvari, yani atlı asker mânasına aldığını; kapıkulu süvarisi ile tımarlı sipahiden bahsederken levend'e kat'iyyen yer vermediğine nazaran da, levend tâbiri ile, bunların dışında bir süvariyi kastettiğini ve o süvarilerde de âsilik veya başıboşluk yönünü aradığını teşhiste hata olmasa gerektir.

873 (1468-1469) de doğup 2 şevval 940 (16 nisan 1534) ta ölen İbn Kemal'in, geniş bilgisi ve arapça ile farscaya vukufu neticesi, eserini ıstılahca gayet zengin tutması bakımından, levend kelimesini de bu arada kullanmış olabileceği düşünülemez. Zira, İbn Kemal'in kaleminde levend kelimesinin edebî ve tasvirî bir mâna taşımadığı ciheti bir yana, onun doğumundan senelerce önce bu tâbirin, Fatih'in kanun mahi-

yetini haiz bir hükmünde (1) geçtiği görülmektedir. 864 senesi rebiülahırının gurresinde (25 ocak 1460) verilen bir mukataaya ait şartları ihtiva eden bu hüküm, araştırmalarımız sırasında rastlıyabildiğimiz levend kelimesini muhtevi en eski tarihli vesika metni olması bakımından da bizce ayrıca bir önem taşımaktadır. Mezkûr hükümde, levend kelimesi aynen şöyle yer almaktadır: «*Ve tuzcularda ve çeltükcilerde ve doğancılarda ve müsellimlerde ve levend oğlanlarında ve azeblerde ve göricilerde ve derbend köylerinde ne kadar kaçkun ve yuva davar bulunursa zikr olan mucibince kadıları marifetile bile mutasarrıf ola, ve sancak beğleri ve kadıları ve subaşıları ve yerine duran adamları hiç veçhile mani olmayalar...*»

Bu hükümde, levendlerin bir sınıf veya topluluk teşkil ettiği «levend oğlanları» kelimelerinden belli olmakta, üstelik kaçkın ve sahipsiz hayvan tutmuşlarsa buna da sahip olabilecekleri görülmektedir. Davar kelimesi ile onbeşinci ve onaltıncı asırlarda vergiye tâbi tek ve çift tırnaklı hayvanların (2) tamamı kastedilmekteyse de, burada levend oğlanlarının sahip olabilecekleri davar yani hayvanın at, katır gibi yük hayvanı olabileceği akla daha yakın gelmektedir. Doğancı, müsellim, görici (göreci) lerin tımar sahibi (3) olduklarını esasen bilmekteyiz. Bu bakımdan, levend oğlanlarının da onlar arasında zikredilmesi, öte taraftan hayvanlara sahip bulunduklarının mevzuubahis hükümden anlaşılması, levend oğlanlarının da tımarlı olabilecekleri neticesini çıkarmamıza yol açmaktadır.

1460 tarihli hükümdeki «levend oğlanları» kelimelerinden ikincisi üzerinde ayrıca durmak ihtiyacını hissetmektetiz. Osmanlılarda *oğlan* tâbiri ile genç erkeklerin kastedilmekte oluşu, «acemi oğlanları», «iç oğlanları» gibi isimler altında bir hizmet grupunun anlatılışı düşünülürse, levend oğlanlarının da, böyle genç erkeklerden müteşekkil ve mu-

(1) Dr. Robert Anhegger - Dr. Halil İnalcık, Kanunnâme-i Sultâni Ber müceb-i Örf-i Osmani s. 28. ve 116 numaralı fotokopi.
(2) Ömer Lûtfi Barkan, Osmanlı İmparatorluğunda zirai ekonominin hukuki ve mali esasları s. 16, 46, 49, 101, 113, 120, 151, 238, 240.
(3) İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Kanun-ı Osmani Mefhum-ı Defter-i Hâkani, Belleten sayı: 59.

ayyen vazifeleri bulunan bir sınıf veya hizmetliler grupu olabileceği neticesine varılabilir. Sonra bu tâbirin, kanun kuvvetini haiz bir hükümde dercedilmiş bulunması da, kelimelerin bir tereddüde mahal bırakmıyacak doğruluk ve isabette kaydedilmiş olacağını gösterir.

Bu mülâhazalardan sonra, ister istemez şu sual hatıra gelmektedir. Fatih Mehmed zamanında, bir hizmet grupunu meydana getirdikleri anlaşılan levend oğlanları, acaba sonra ne olmuştu? Bu teşkilât hükûmet tarafından kaldırılmış mıdır? Levend kelimesinin sonradan kazandığı mânalar ve delâlet ettiği şeylerle, Fatih devrindeki levend oğlanları teşkilâtı arasında bir irtibat mevcut mudur? Mevcutsa bu irtibatın Fatih ile Kanuni arasındaki devrede geçirdiği merhaleler nelerdir? İşte, bu önemli noktaları, Topkapı sarayı ve Başbakanlık arşivinde yaptığımız tetkikler sırasında karşılaştığımız levendlerle ilgili vesikaların daha ziyade onaltı, onyedi ve onsekizinci asırlara aidiyeti bakımından, onbeşinci asra ait vesika kifayetsizliğinden, öte yandan ise, değil indekslerinin yapılması, henüz tasnifleri bile tamamlanmamış olan onbinlerce vesika arasından böyle bir müşkülü çözmemizi mümkün kılacak olanının henüz elimize geçmemiş bulunmasından, şimdilik kesin ve sarih bir neticeye ulaşamadık. Mamafih, incelediğimiz vesika ve kaynaklardaki bilgilere göre, yine de bir şeyler söyliyebilmek imkânını elde etmiş bulunuyoruz. Nitekim, Osmanlı tarihini geniş bir şekilde yazmış olan İbn Kemal'in «Levend Oğlanları» teşkilâtı ile ilgili herhangi bir şey söylememesi, bir bakıma, onun eserini yazdığı devirde böyle bir teşkilâtın bulunmadığına delâlet edebilir. Öte taraftan levend kelimesiyle süvari, cenkci, meşakkate göğüs geren, kendi başına buyruk kimseleri kastetmekte oluşu ise, cemiyette bu mânada kullanılmakta olan bir kelimeyi eserine geçirdiği zannını da vermektedir. Esasen İbn Kemal'deki levende ait bu mâna hususiyeti, daha sonraları, hemen hemen devam edip gitmiştir. İbn Kemal, Celâl-zâde, Anonimler ile Kanunname-i Sultanî Ber Mûceb-i Örf-i Osmanî'deki 1460 tarihli hüküm arasında mantıkî yoldan bir irtibat kurulmaya çalışılırsa; evvelce levend oğlanları adı

altında bir teşkilât mevcutken bu teşkilâta dahil gençlerin disipline aykırı ve başıboş davranışları yüzünden teşkilâtın devlet tarafından kaldırılmış olabileceğine, fakat teşkilâtları yokolmakla beraber isimlerinin osmanlı cemiyetine yadigâr kalmış bulunabileceğine ihtimal verilebilir.

1460 tarihli hükümden yarım asır sonraki zamana ait bir vesikada geçen levend sözünden ise, mezkûr hüküm ile İbn Kemal tarihindeki levend arasında ortaklaşa veya daha uygun bir tâbirle intikalî bir mâna çıkarmak mümkün görünmektedir. Bahsedeceğimiz vesika, Başbakanlık ve Topkapı sarayı arşivlerinde yaptığımız tetkikat sırasında, gözden geçirdiğimiz vesikalar arasında levend kelimesini ihtiva eden en eski tarihli vesika olması bakımından da bizce önem taşımaktadır. Gerçi bu vesikanın üzerinde tarihi yoksa da 1511 yılına aidiyeti gayet kolaylıkla anlaşılmaktadır. Zira, Şehzâde Selim (Yavuz) Trabzon'dan Kefe'ye geçtiği zaman babası İkinci Bayezid ona Trabzon'a dönmesini emretmiş, fakat şehzâde buna kulak asmamıştı. Şehzâde Selim'in bu şekildeki davranışı üzerine İkinci Bayezid, oğluna, nasihat için, devrin ulemasından Mevlâna Nureddin Sarıgürz'ü göndermişti. İşte levend kelimesi, Nureddin Sarıgürz'ün Şehzâde Selim ile görüşmesinden sonra padişaha takdim ettiği rapor şeklindeki arizasında geçmektedir. Bu vesikada (1) levend tâbiriyle; eli silâh tutan genç adam, mücadele edebilecek kimse, veya gözü pek, yiğit gençlerin kastedildiğini zannetttirecek bir hava mevcuttur. Levend sözü ile: eli silâh tutacak ve asker olarak kendisinden istifade edilecek kimselerin anlatıldığı gayet açık şekilde belli olmaktaysa da, bunun süvariye mi, piyadeye mi, yahut da disiplinli kimselere mi, derleme şahıslara mı delâlet ettiğini anlatacak başka bir taraf bulunmamaktadır. Vesikayı önemli gördüğümüzden, Şehzâde Selim'in durumunu izah ve levend kelimesini ihtiva eden kısmını aynen veriyoruz:

«Mevlâna Nureddin, ahar kelimatı budur ki: mutlaka Anadolu'ya geçmek muradım değildir ve riayet dahî maksudum değildir, dedi. Çünkü benüm Kefe'ye geçüb Rumeli cani-

(1) Topkapı sarayı arşivi E. 5490.

binde olmak memlekette bâis-i fitne ve fesâd olur dersiz. İmdi karındaşım Sultan Ahmed dirliğinden bir kefevî akçe eksük olursa kat'a kabul etmezin. Ve anın dahi dirliği mikdar dirlük iderlerse ferman padişah-ı âlempenahındır. Trabzon'dan maadası Anadolu'da her ne yerde durmak emrederlerse itaat ederin deyu cevap verdi. Ve kendümün kelimatından şöyle fehmeyledük ki, kendü havasına muvafık riayet olunmazsa, elbette, Kefe'de karar eylemeyüb bir tarafa müteveccih olmak müteayyindir. Israhen elbette Kefe'de durmazın, dedi. Hatta müşafehe dedi ki, belki sen bunda iken cemii esbabım dağıdub bir alâmet zâhir ola dedi. Ve kendü Kefe'ye geçdikde fikrin böyle anladık ki, Kefeye gelicek Han'ı kendüye muvafık kılub ve mabeynlerinde karâbetümmiz edüb bilâhare ol canibde han ile Vilâyet-i Rus arasında Çerkes-kerman ve Mankerman nam hisarlar vardır ki, Rus'a tâbidir, anları Han kuvvetiyle varub fethedüb etrafdan bulduğu l e v e n d'i cem' edüb ol yerde temekkün eyleye. Ve defterdarı dedi ki, şöyle ki: bunlar riayet olunub Anadolu'ya geçmek lâzım ola ne canibden geçüb gitmek müyesserdir ki, Sultan Ahmed gelüb mukabele eylemiye deyü sual eyledi, fakir dahi devletlû padişah ne canibden emrederse hiç ahadın muhalefete mecali ve iktidarı yoktur, deyü cevap verdim...»

Gerek 1511 yılına ait vesikada, gerekse daha önceki yıllara ait misallerdeki levend sözünde, işsiz güçsüz kimse, hırsızlık ve haramilik yapabilecek durumdaki adam, ve nihayet aylâk ve serseriyi ifadeye alem olabilecek bir taraf göze çarpmamaktadır. Lâkin, Kanuni devrinde levend kelimesinde daha ziyade bu mânalar dikkate çarpmaktadır. Arşivlerimizde mevcut en eski tarihli mühimme defterlerinde - ki bunlar Kanuni'nin son bir kaç yılını içine almaktadır - levend sözü ile: çift bozan reâya, denizde korsanlık, karada eşkiyalık eden kimseler kastedilmiştir. Mühimmelerdeki misallere daha ilerilerde muhtelif vesilelerle temas olunacağından, burada Kanuni devrinde kaleme alınmış bir yazma eserde levend'in ne mânaya alındığını belirtmeye çalışacağız. Bu misali C e l â l - z â d e M u s t a f a Ç e l e b i'nin meşhur eserinden, veriyoruz. Celâl-zâde'nin bu eserinde İstanbul'da

vuku bulan bir hırsızlık ve katil hadisesi münasebetiyle levendden bahsedilmekte ve bu mesele şöyle anlatılmaktadır (1):

«... *fi sene erbaa ve selâsin ve tis'a-mie cemaziyülahırının üçüncü gecesi mahruse-i İstanbul'da merhum rahmet-i şümûl Sultan Selim Han-ı mezburun camii şerifleri kurbinde bir müslümanın evi basılub içinde sâkin olanların madde-i hayatları zevalde olub, füruğ ve usûlü ve inayeti cümle maktul olub haneleri imareti harab, olanca emval-ü esbabı menhûb ve yebab oldu. Bu kâr-ı ma'tûhun küşadına çâr-u imkân emr-i nâmahduduna köhne sebil-ü tüvân bulundu. Ahir-ül-emr ve hem ve kıyasa yol verilüb ekser bu makule ifsada ikdam ve mubaşeret ve bu mesabede cürüm ve tuğyana azm ve hasaret mahruse-i İstanbul'da setri günah için gündüz urgatlık ve mumculuk etmek suretiyle bekâr olan gezende levend-i pürgezend-i zarar-peyvend dahi olmak ihtimali verilüb ve hem bu hususa buğz-ı alâyim ve delâyil dahi delâlet eyleyüb hakikaten anlar erbab-ı gavayet-i dalâletten olub sabıkta defaatle anlarun bu makule fesadât ve şenaata müttehem oldukları ecilden çavuşlar ve kapucular ve asesler gönderilüb mahruse-i Kostantaniye esvakında ve çarşularda ve meyhanelerde ve bozahanelerde bîkâr ve bîsan'at levendlik üzere olan kefere-i fecereyi gürûh gürûh tutub getürüb derûn-i şehirde meşhur olan mevazide ve memerr-i nâs olan çarşularda ve ıydgâhlarda ve bazar ortalarında cümle sekiz yüz miktarı levendi tu'me-i seyf-i ecel-peyvend edüb (vrk. 141/b.) siyaseten katl eylediler. Eğerçi, be-hasb-üs-zahir bu hususun vukuu nev'i tekellüf-ü kudret hâli olmayub husus-ı mezburda ekserisinin vukûf-ı şuuru olmadığı bedihîdir. Meşiyyet-i ilâhi bu yüzden zuhur edüb erbab-ı fesada mucib-i ibret eshab-ı cürüm ve inâda mucib-i dehşet olub çl zamandan sonra mahruse-i İstanbul'da onun emsali şenaat olmadı...*»

Levend kelimesinin eski vesika ve eserlerdeki durumuna

(1) Celâl-zâde Mustafa Çelebi (Koca Nişancı), Tabakatü'l-Memalik ve derecatü'l mesalik, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Emanet Hazinesi Kitaplığı no. 1427, vrk. 141/a.

böylece işaretten sonra, bir de, bunun mânası ile ilgili bilgi ve mütalealara göz atalım.

Cevdet Paşa (1), Levend kelimesinin İtalyanca L e v a n t i'den geldiğini, İtalyanca L e v a n t sözünün doğu mânasında olduğunu, İtalyanlar Hırvatistan ve Arnavutluk sahillerini zaptedince buralardan gemileri için cenkci tedarik ettiklerini ve bu cenkcilere Doğulu mânasında L e v a n t i dediklerini, bizim de kelimeyi onlardan alarak tahrif eylediğimizi kaydeder. Hammer (2) ise, bunun menşei hakkında daha başka türlü mütalea serdederek bu kelimenin «asker yazma» mânasındaki l e v é e kelimesinden çıktığını ileri sürer. Levend tâbirinin, İbn Kemal Tarihi ve ondan daha muahhar eserlerdeki mânası ele alınınca, Cevdet Paşanın, kelimenin mânasına dair mütaleasında pek isabet görülmemektedir. Buna mukabil 1460 tarihli hükümde levendlerin askerlikle ilgili bir hizmet grupuna delâlet eder gibi görünüşü Hammer'in mütaleasının Cevdet Paşanınkinden daha mantıkî bir manzara arzetmesini mümkün kılmaktadır.

Levend kelimesinin menşe ve mânasını İtalyancaya bağlayan Cevdet Paşa, levendlerin şekavet meseleleri ve kaldırılışlarından kısaca bahsettikten sonra, kelimenin mânası hakkında ilkinden farklı daha başka şeyler de söylüyor. Cevdet Paşanın bu hususta kı cümlesi aynen şöyledir: «İşte Asyanın bazı taraflarında levend isminin arsız, namussuz ve bâgi makamında istimali bervechi meşruh levendlerin şöhret-i şekavetleri bütün Asyaya münteşir olmuş idüğünden nâşidir.»

Levendlerin uzun müddet şekavetle meşgul olmalarının, levend kelimesinin mânasına özellikle tesir etmiş olabileceği, şüphesiz, gözden uzak tutulmaması gereken bir noktadır. Nitekim, Türkiye'deki ilk baskısı 1799 da yapılmış olan B u r h a n-ı K a t ı lugâtında levendin ayyaş, serseri, ahlâksız mânalarına geldiğinin belirtilmiş olması da, muhtemelen, bu tesir ile birlikte eserin kaleme alındığı sırada kelimenin o devre ait yaşayan mânasının ön plânda tutulduğunu göstermektedir.

(1) C e v d e t P a ş a, Tarih-i Cevdet, c. 1, s. 128-129.
(2) H a m m e r (M. A t â), Devlet-i Osmaniye Tarihi, c. 2, s. 212.

Levend tâbiri onbeşinci asrın ortalarından beri Türkiye'de kullanılmaktayken, aşağı yukarı ayni devirde İran'da da kullanıldığı anlaşılıyor. Nitekim, Sam Mirza tezkeresinde Akkoyunlu hükümdarı Sultan Yakub (1478 - 1490) devri şairlerinden Makbuli'den bahsedilirken, bu şairin Kum şehrinde oturduğu ve levendler ile sohbetler ettiği (1) kaydedilmektedir. Yine ayni tezkerede Yavuz Sultan Selim'in n e v redifli farsca bir beytinde bu kelimenin mevcudiyeti göze çarpmaktadır. Esasen onaltıncı asırda artık levend kelimesinin Türk edebiyatına mal olduğu bilinmektedir. Meselâ bu asırda yaşamış şairlerden A g e h î'nin (2) bir kasidesinde levend tâbiri yer almaktadır. Hemen hemen yazıldığı devrin konuşulan türkçesini aksettiren bir dil ile yazılmış olan kasidede gemiciliğe ait bir çok da kelime bulunmaktadır.

Çekdürüb firkatanı bizden ırağ oldun sen
Bahr-i firkatde nice furtunalar çekdüm ben
Sen yıkarsın bu yakalarda gönüller şehrin
Dil ü can mülkini yağma edici sensin sen
Bad-i ışkun alavand eyledi sabrum gemisin
İlevend oldu gönül tıflı senün derdünden
Barbariçan siyah atlasdan olaldan, câna
Gemici neftilerin âşık-ı zâr etdün sen
Bahr-i ışk içre yürürsem nola yelken dorıda
Bir harâmi bakıcı yâre esir oldum ben
Seyr eden yüzünü deryada erişür Hızra
Kadre uğrar seni bir kerre kadırgada gören

Agehî'nin bu kasidesi o devirde çok hoşa gitmiş ve zamanın şairleri arasında buna tahmisler yapanlar olmuştur. Bu tah-

(1) İslâm Ansiklopedisi "Levend" maddesi.
(2) K ö p r ü l ü z â d e M e h m e d F u a d, Eski Şairlerimiz Divan Edebiyatı Antolojisi, s. 159 ve A. T i e t z e XVI. Asır Türk Şiirinde Gemici Dili, Türkiyat Mecmuası cilt IX. Müellif bu tetkikinde Agehî'nin meşhur kasidesini 1555 ile 1558 arasında yazmış olabileceğini tahmin etmekte, tahmisleri yapanlar hakkında da bazı fikirler ileri sürmektedir. Ayrıca Agehî'den 15-20 sene önce Yetim adında başka bir şairin gemici ıstılahları kullanarak kaside yazdığını ve Yetim'e ait tetkik yazısının Fuad Köprülü Armağanı'nda neşredilmekte olduğunu belirtmekte ise de adı geçen armağan kitabında böyle bir tetkik yazısı çıkmamıştır.

mislerden iki tanesinin levend sözünü ihtiva eden kısımlarını aşağıya alıyoruz.

Ey güzeller reisi, sen ne elün âdemisin?
Yemm-i ışkun heb esir eyledüğü ada mısın?
Furtuna derdi yeter, salma cefalar gemisin
Bad-ı ışkun alavand eyledi sabrum gemisin
İlevend oldu gönül tıflı senün derdünden

Bu cezayirde levendane edersen akını
Nefs-i şûmun ki elinden sakınıgör sakını
Şevk adasında durı-dur, ko ırağ u yakını
Işık deryasına saldunsa gönül zevrakını
Bulamazsın bu yakalarda ,dilâ, sen mesken

Âşıkun himmeti a'lâ vü bülend, ey zahid
Işk körfüzleri heb doldı levend, ey zahid
Gelse yaprakdan olursın alavand, ey zahid
Bahr-ı ışk içre olan âşıka pend, ey zahid
Karadan âlet onarmak gibidür gen yakadan

İkinci tahmisden parçalar :

Nice bir câna havale kılasın gam kömisin
Yemm-i ışkun gam - ile etme helâk âdemisin
Tâkatum kalmadı, ey meh dahi mihnetde misin
Bad-i ışkun alavand eyledi sabrum gemisin
İlevend oldu gönül tıflı senün derdünden

Dil-i âşifteye ışk olalı bend, ey zahid
Düşüb umman-ı gama oldu levend ,ey zahid
Dinlemez dil sözün olursa da kand, ey zahid
Bahr-i ışk içre olan âşıka pend, ey zahid
Karadan âlet onarmak gibidür gen yakadan

1460 tarihli hüküm, Topkapı sarayı E. 5490 numaralı vesika, ve İbn Kemal tarihindeki levend kelimelerinde gemiciliğe delâlet eder bir taraf bulunmamakla beraber onaltıncı asrın başlarında levend sözü ile deniz korsanının kastedil-

mekte olduğuna dair de sağlam delile sahibiz (1). Görebildiğimiz vesika ve sair kaynaklardaki duruma bakılırsa, levendin mânasının onaltıncı asrın ortalarına doğru gittikçe genişlediği rahatça takip olunabilmektedir. Nitekim bu kelime onaltıncı asrın ikinci yarısında, bir taraftan çift bozan reâya (2), yani bağ ve tarlasını terkedip yurdundan uzaklaşan kimse (3), biraz önemlice bir şahsın etrafında toplanmaya hazır insanlar (4), öte yandan, korsan, korsanlık eden deniz askeri (5), ayrıca bilhassa eşkiyalık eden kimseler (6) mânasına kullanılıyordu. İşin enteresan tarafı, müverrih Peçevî'nin, levendi denizcilikle ilgili bir kelime olarak kullanırken, Fatih'in annesi hakkındaki bir rivayet münasebetiyle (7): *Sultan Murad-ı Sâni zamanında deryada korsanlık ve levendlik eden bir iki levend kapudanı* şeklindeki bir cümle ile levend tâbirini İkinci Murad devrine ait bir rivayeti belirtmek üzere eserine dercedişi, bu kelimenin İkinci Murad devrinde ayni maksadı ifade için kullanılmakta olabileceğine elbette kesin bir delil teşkil etmez. Şüphesiz her insan kendi yaşadığı devrin harcıâlem kelimeleriyle maksadını anlatmaya ça-

(1) Piri Reis, Kitab-ül Bahriye (Türk Tarih Kurumu faksimile neşri) s. 156, 180, 226.

(2) İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın, yeniçeri ocağına oğlan devşirilmesine dair zikrettiği vesikalardan birinde (Kapıkulu Ocakları 1, s. 92-94) geçen levend sözü, üzerinde özel şekilde durulmasını gerektirecek bir mahiyet arzetmektedir. Bir «nişan sûreti» olan bu vesikada, ocağa alınacak oğlanlar devşirilirken dikkat edilmesi gereken hususlar belirtilmekte ve devşirme sırasında hile ile ocağa levend sokanların bulunduğuna işaret edilerek böyle hile ile ocağa levend alınmaması istenmektedir.

Vesikayı Üniversite kütüphanesindeki bir mecmuadan alan sayın Uzunçarşılı bu nişan sûretinin onaltıncı asrın başlarına aidiyetini belirtmektedir. Bizzat tetkik fırsatını bulamadığımız bu mecmuadaki nişan sûreti hakikaten onaltıncı asrın başlarına ait ise, levend-çift bozan reâyanın mevcudiyet ve miktarının daha onaltıncı asrın başlarında bile hayli önemli bir mahiyet arzettiğine hükmetmek gerekir.

(3) Mühimme defteri 16 s. 270.

(4) Tarih-i Peçevî c. 1, s. 341.

(5) Mühimme defteri 2 s. 101, 127, 199.
» » 3 s. 270, 508.

(6) Mühimme defteri 3 s. 48, 54, 112, 320, 353, 447.
» » 26 s. 291.
» » 6 hkm. no. 181, 773, 889, 1036.
» » 10 hkm. no. 149, 384, 540.
» » 12 hkm. no. 888.

(7) Peçevî c. 1, s. 345.

lışır (1). Tabiatiyle müverrih Peçevî de böyle yapmış ve halka mal olmuş sözleri tercih etmiş olmalıdır. Meselâ ayni müellif İkinci Selim zamanındaki denizciliğe dair vukuatı kaydederken korsan gemilerini ifade için *levend gemileri* (2) dediği halde, onaltıncı asırda yaşamış olan müverrih Selânikli Mustafa Efendi, ayni şeyi *korsan gemileri* (3) şeklinde anlatmaya çalışmış, bu maksadı ifade gayesiyle levend tâbirine yer vermemiştir. Öte taraftan müverrih Selânikî'nin *korsan, korsan gemileri, korsan gemileri kaptanı*'nı ifade maksadiyle *levend, levend gemileri, levend gemileri kapudanı* dememesine mukabil devletin resmi evrakında bu sözlere bolca rastlanmaktadır. Zira 2 numaralı Mühimme Defterinden itibaren, karada eşkiyalık denizde korsanlık yapan kimselerin levend nâmı ile anılışına dair pek çok hüküm mevcuttur. Nitekim mezkûr defterdeki bir hükümde (4), Venedik balyosunun levend gemilerinin tecavüzünden dolayı istida ile bunlardan şikâyetinden, başka bir hükümde (5) Tuna nehrinde levend kayıklarının faaliyetinden bahsedilmekte, Çeşme kadısına yazılan bir hükümde ise (6), levend gemilerinin bir tüccar gemisine tecavüzü mevzuubahs edilmektedir. 2 numaralı mühimme defteri evâil-i rebiülevvel 963 - evâsıt-ı cemaziyülahır 964 (milâdî: 1555 - 1556. Bu defter esas itibariyle bir buyruldu defteridir.) tarihlerinde yazıldığına göre, levendin korsan ve eşkiya mânasına kullanılmakta oluşunu, bu tarihten itibaren, devlet kayıtlarının pek önemli bir bölümünü meydana getiren bu defterlerden takip mümkündür. Kanuni'nin oğlu Şehzâde Bayezid hâdisesini müteakıp Anadolu'da âsâyiş

(1) Müverrih Solakzâde'nin de böyle yaptığı görülmektedir. Nitekim mezkûr müellif (Solakzâde tarihi s. 414) Yavuz zamanındaki Bozoklu Celâl'in isyanından bahsederken: "ol diyarın adamısı müfrid-i mezbure mezcub-ı ilâhidir deyu rağbetler edüb ve nice levend eşkiyası başına üşüb nihai sohbetler ve şeytanî cem'iyetler etmeğe şüruğ ettiler" demektedir.

(2) Peçevi c. 1, s. 496. Ayrıca Peçevi'nin, 1525 senesinde vuku bulan bir eşkiya tedibi hadisesini anlatırken: "lisan-ı halkda bir efsane ve mahza levendane riayete bahane olsun için şöhret buldu" şeklindeki cümlesi için ayni eserin 82 nci sayfasına bakınız.

(3) Tarih-i Selâniki s. 100, 115.

(4) Mühimme Defteri 2, s. 101.

(5) » » 2, s. 127.

(6) » » 2, s. 199.

epeyce bozulmuş olduğundan, bu devre ait 3 numaralı mühimme defterinde (bu defter evâsıt-ı ramazan 966 - evâil-i rebiülevvel 968 (milâdî: 1558 - 1560) senelerine aittir) ise, denizlerdeki korsan levendlerden başka karadaki eşkiyalıkları yapan levendlere ait hükümler de çoğalmaktadır. Nitekim 966 senesinde Bergama ve Güzelhisar kadılarına yazılan bir hükümde (1), deniz ve kara levendlerinin faaliyetleri mevzuubahs edilmekte, 967 yılında Haslar kadısına yazılan bir hükümde (2), Haslar kadılığının Suyolu karyesinde levend ve levend ırgat keferesinin faaliyeti ele alınarak bunların yakalanarak şer' ile haklarından gelinmesi istenmektedir. Yine ayni sene içinde Aydın beyine yazılan bir hükümde (3) de, levend taifesinin reâyanın evlerini basıp mallarını aldıkları anlatılarak bunların haklarından gelinmesi emrolunmaktadır.

Onyedinci asır müverrihlerinin eserlerinde levend tâbiri gittikçe bollaşır şekilde göze çarpmaktadır. Meselâ, Kâtib Çelebi *Esfarü'l bihar'ında* (4), hem olaylar arasında hem de vesika sureti nakletmek suretiyle, levend tâbirine yer vermektedir. Kâtib Çelebi'nin eserindeki 1561 tarihli bir padişah emri olan bir vesika sûretinin levendle ilgili kısmı şöyledir:

«... *kulum Turgut dame izze deryanın cümle ahvali ve umûruna vâkıftır, anınla müşavereden hâli olmayub kemal-i ittihad edüb yekdil ve yekcihet olub, şöyle ki, lâzime-i gayrettir, zuhura getürüb sui tedbir ile ırz-ı nâmus-ı saltanata mugayir vaz' olmamak bâbında envai mesaili cemile zuhura getüresüz ve gönüllü levend gemileri dahi bile gitmek buyrulmuştur, müşarileyh kulum zîde kadrühû anların ahvaline vakıftır, anın marifeti ile gönüllü reisleri dahi bile alub herbirine ol veche gördüğü üzere istimalet edüb lâzım olana peksimet verüb...*»

Deniz levendleri, yabancı devletlere ait gemileri yakalayıp soydukları gibi devletin kendi tebaasına zarar verdikleri de olurdu. Ayni zamanda bunlar donanma ile birlikte sefer-

(1) Mühimme Defteri 3, s. 54.
(2) » » 3, s. 320.
(3) » » 3, s. 447.
(4) Kâtib Çelebi, Tuhfetü'l-kibar fi esfarü'l-bihar, s. 70.

lere de katılırlardı. Her iki hususa dair 975 (1567 - 1568) ve 978 (1570 - 1571) tarihli iki vesika örneğinden (1) bu cihetleri takibimiz de mümkün olacaktır.

«... *Nakşa dükası Yasef südde-i saadetime adam gönderüb Şaban reis nam levend Nakşa cezairlerine girüb reâyâdan esvablariyle bir kaç zimmileri alub esir edüb ve bunun ikdamı nice levend dahi hurıuç edüb daima fesat ve şenaattan hâli olmadıkların bildirmeğin buyurdum ki...*»

«... *Hâliya gazadan safalu olan levend reislere ve sair levende gemi bina eyleyüb gazaya varmak bâbında icazet-i humâyunum olub ol babda taife-i mezbureye Avlonya azabları ağası olan levend kapudanı kıdvetü'l-emacid Kara Hoca zîde mecdühû başbuğ tayin olunub ol taifenin cümle umuru müşarünleyhe tefviz olunmuştur, buyurdum ki...*»

Onyedinci asrın meşhur kalem sahiplerinden Kâtib Çelebi'nin bir eserinde (2), levend tâbirini, denizcilikte kullanılmaya başlandığı devri gözeterek kitabına dercetmiş olduğunu zannettirecek bir durum mevcuttur. Zira, eserinin başlarında bu tâbire yer vermeyen mezkûr müellifin, levend kelimesini ilk defa kaptan-ı derya Barbaros Hayreddin Paşa'nın Ege adaları harekâtını ve Turgut Reis'in gençlik ve korsanlık yıllarını anlatırken ele almış olması dikkate değer bir meseledir.

Levend kelimesi resmi evrakta denizcilik bahsinde *korsan* tâbirini ifade maksadiyle kullanılmaktayken, karadaki işler bahsinde de *çift bozan reâyâ, işsiz güçsüz insan, eşkiya, yer yer dolaşarak karışıklıklar çıkaran kimseler* mânasına alındığı görülmektedir. Mühimme kayıtlarında bu cihetlere dair bolca misal mevcuttur. Mühimmelerde daha ziyade «levendat» şeklinde kaydedilen levendlerin (3) soygun ve baskınlarından ve bunlara karşı hükûmetin takındığı tavır ile tenkillerinden dem vuran müteaddit yazılar vardır.

(1) İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı devletinin merkez ve bahriye teşkilâtı, s. 480. Saffet, Yusuf Nasi, Tarih-i Os. Enc. Mec. üçüncü sene sayfa: 492.
(2) Kâtib Çelebi, Tuhfetü'l-kibar fi esfarü'l-bihar s. 53, 67, 68.
(3) Mühimme Defteri 3 hkm. no. 193, 261, 274, 262, 295, 1044.

Bütün bu izahatı müteakip kelimenin mânası bakımından bir neticeye varmak istersek: bu söz başlangıçta *asker, harbe kaadir insan,* bilâhara *yiğit ve gözünü budaktan sakınmayan adam* mânasına alınmış, ihtimal gözünü budaktan sakınmayan adamın serazad ve biraz da serseriyane hayatı dolayısiyle mezkûr kelime, denizcilikte *korsan*'a ve *korsan reisleriyle birlikte faaliyette bulunan gözü pek, yiğit ve güçlü kuvvetli denizcileri,* karada da *çift bozan, yurdunu terkedip serseriyane dolaşan, bu yüzden geçimini bedeni gücü ve gözünün pekliği yoluyla temin eden* kimseleri ifadede alem olmuştur. Böylece Türk lisanına yerleşen levend tâbiri, bilâhara, donanmada tüfenkci efradı halinde istihdam edilen bir sınıf askere isim olduğu gibi, karada da ordu dışında birtakım nizamsızlıklara âmil ve âlet olan insanlar topluluğuna, ayrıca orduda muayyen ücretle istihdam edilen süvari ve piyade askerine ad olarak kullanılmıştır. Zamanımızda ise levend sözünün askerlikle ilgisi kalmamıştır. Bu gün için bu kelime, boylu boslu, mütenasip güzel endamlı, yiğit ve sıhhatli insan mânasına kullanılmaktadır.

(1) Mühimme defteri 3 vrk. no: 193, 261, 262, 274.

BÖLÜM II

SEKBAN İLE LEVEND AYNİ MİYDİ VE SEKBAN NE ZAMANDAN BERİ MEVCUTTU?

Levendleri incelerken Sekban kelime ve konusu üzerinde de mutlaka durmaya ihtiyaç vardır. Zira, gerek kelimenin mâna ve delâletinin, gerekse levend ve sekbanın asıl mahiyetinin iyi bir şekilde anlaşılması ancak bu sayede mümkün olacaktır.

Sekban ve levend sözleri ile neyin anlatılmak istendiğini çözebilmek için, şüphesiz en başta, bu iki kelimenin en çok kullanılmış olduğu eserlere müracaat işi akla gelecektir. Levend ve sekbanların mevcut olduğu devirde yaşıyan ve her iki kelimeyi eserlerinde bolca kaydeden yazarlar Naima, Silâhtar Fındıklılı Mehmed Ağa ve Raşid gibi kimselerdir.

Bu müverrihlerin eserlerinde, levend ve sekban sözleriyle ayni şeyin anlatılmak istendiğini veya levend ile sekban arasında bazı yönlerden fark bulunduğunu ifade eden kısımlar vardır. Meselâ Silâhtar Fındıklılı Mehmed Ağa (1) bazen *saruca sekban levendi* demek suretiyle, levend ile sekbanı ayni şey halinde gösterirken, eserinin bazı yerlerinde de (2) levend ile sekbanı birbirinden ayırıcı ifadelere yer vermiştir. Bu durum, diğerlerinin eserlerinde de görülen hallerdendir. Nitekim, Raşid tarihinde levend ile sekban esas itibariyle birbirinden ayrı mütalea edilmekle beraber 1114 senesi vukuatı anlatılırken levend ile sekban ayni mânaya (3) alınmıştır. Ayni karışık ifadeler Naima tarihinde de seçilmektedir. Maamafih Naima'nın bu konu üzerinde epeyce dikkat sarfettiği,

(1) Silâhtar Tarihi c. 2 s. 155, 187, 193, 268, 449, 653.
(2) » » c. 1 s. 156, 232, 475, 477, 612 ve c. 2 s. 637, 779.
(3) Raşid Tarihi c. 2 s. 563.

bu dikkatini de daha ziyade hükûmete âsi olan ve olmayan kuvvetler noktasında topladığı sezilmektedir. Naima, âsileri umumiyetle sekban (1) şeklinde anmaya meyyal görünmekte ise de, âsi olmayan sekbanları âsilerinden ayırmak için bazen birisine sadece *sekban* (2) diğerine de *celâli sekbanı* (3) dediği olmaktadır. Mezkûr müellif âdeta levend kelimesi ile âsi grupları kastetmemek için dikkat sarfeder gibidir. Zira, asılları celâlilikten de gelse, bir paşanın emrine girip de hükûmete hizmet eder durumda olan veya hiç olmazsa bu suretle celâlilikle ilgisini kesen kimseleri *levend* diye (4) zikrettiği müşahede edilmektedir. Öte taraftan gerek celâliler, gerekse paşaların emrinde bulunan kimselerin süvarisi için *levendat* piyadesi için de sekban (5) tâbirini uygun gördüğü de varittir. Netice itibariyle, bu müellif de sekban ile levendi bazen ayırır, bazen ayırmaz şekilde bir ifadede bulunmak suretiyle, her ikisine de kesinlik ve sarahat kazandırmamıştır. Esasen daha yukarıda işaret edildiği vechile, levend kelimesi zamanla mâna değişikliklerine uğramış, bu değişikliğin bir kısmı, âsi veya âsi olmayan askeri ifade yönünden sekban ile ilgili bulunmuştur. Bu sebeple, sekban kelimesinin kıdemine ve delâletinin geçirdiği safhalara göz gezdirilmesi konumuz bakımından faydalı olacaktır.

Bilindiği üzere, sekbanlar menşeine göre iki türlü idi. Bunlardan birisi kapıkulunun yeniçeri kısmına dahil 65 inci ortanın efradı, diğeri de vak'anüvis tarihlerinde bolca zikredildiği vechile, bilhassa onyedinci asırda pek çok rastlanan ve kapıkulu ile ilgisi bulunmayan sekbanlardı. Kapıkulundan olan sekbanların neferlerinden ziyade, sekban bölükleri kumandanı olan sekbanbaşı sözünün tarihlerde daha çok geçtiği malûmdur. Bunun sebebi ise, yeniçeri ocağında Sekbanbaşı'nın yeniçeri ağasından sonra en yüksek rütbeli subay olmasındandır.

(1) Naima Tarihi c. 2 s. 330, 331 ve c. 2 s. 18, 38.
(2) » » c. 2 s. 30.
(3) » » c. 1 s. 330, 331.
(4) » » c. 1 s. 68, 307, 395, 426.
(5) » » c. 2 s. 15-19, 35-38.

Sekban kelimesinin aslı

Acaba kapıkuluna dahil sekbanlar ne zaman ihdas edilmişti? Kapıkulu sekbanlarından önce her hangi askeri bir topluluğa sekban adı veriliyor muydu? Kelimenin menşei nereden gelmektedir? Sekbanın mânasını açıklayan eserlerde (1) görüldüğü üzere, bu kelime farsca köpek demek olan (sek) ile (ban) ekinden mi mürekkeptir? Şayet sekban, sadece kapıkulundaki sekban bölüğü halinde düşünülür ve bu bölüğün vazifeleri arasında padişah için av köpekleri de besleyip terbiye edişleri göz önüne getirilirse, kelimenin menşeine dair mezkûr izah tarzını kabul belki mümkündür. Fakat, sekban, yalnızca yeniçerilerin muayyen bir ortasından ibaret bulunmadığından vaziyet değişmektedir. Bu bakımdan:

a) Türk diline arapça ve acemce kelimelerin pek fazla karışmadığı onbeşinci asırda «sekban», sekbanlu», «sekban köyü» gibi köy isimlerine (2) rastlanması,

b) Sekban sözü yer adı olarak kullanılırken, gerekince sonuna türkçe (lu) ekinin rahatça takılmış bulunması,

c) Sekban kelimesi Rumeli'de köylere ad olarak verildiği devirde bu köyün bağlı bulunduğu sancaktaki diğer köy-

(1) Askeri teşkilâta ait büyücek eseri ile tanınan Cevad Paşa (Ahmed Cevad) merhum, «Tarih-i Askeri i Osmani» adlı eserinde (birinci kitap s. 6) sekban hakkında: «Hammer'in almanca iki cild üzerine yazdığı kitapta muharrerdir ki: Al-i Osman'ın ilk iki padişahı olan Osman ve Orhan zamanlarında piyadeye avcılıktan iktibasen sekban yani muhafız-ı kilâb tesmiye olunurdu. Şarkta sayd-u şikâr muharebenin bir timsal ve mukaddemesi makamında ad olunduğundan ava tatbiken verilen şu ismi herkes bir şeref ve meziyet ad eder idi» cümleleriyle, kendisi şahsan bir şey söylemediği gibi, Hammer'in, sekban için, köpek bakıcısı şeklindeki mütaleasını aynen kabul etmiş olmaktadır.

(2) M. Tayyib Gökbilgin, XV ve XVI. asırlarda Edirne ve Paşa Livası s. 219, 336, 337, 497, 506.

lerin de (1) *Değirmen deresi, Kutluca, Karapınar, Hamidlü, Yeniköy, Menteşalû, Saruca* gibi tamamen türkçe isimler taşıması,

d) Onbeşinci asırda sekbandan bahseden metinlerde (2) sekbanın yanında «Doğancı» gibi türkçe bir kelimenin de çok defa bulunması,

e) Onyedi ve onsekizinci asırlarda sekbanın yanında çok defa türkçe «Saruca» kelimesinin (3) de beraberce söylenmesi,

Bizi, sekban kelimesinin kuvvetli bir ihtimalle türkçe olabileceği neticesine götürmektedir. Bu sebeple, bir taraftan Divan-ı Lugât-it-Türk'teki, muharebe saflarını yaran yiğit mânasındaki *sokman* (4) ve yiğitlere verilen ungun diye mânalandırılan «sökmen» arasında münasebet kurmanın isabetsiz bir şey olamıyacağı ciheti zihnimize takılırken, ayrıca Âşık Paşazâde (5) ve Neşrî (6) tarihlerinde geçen sokman tâbiri de dikkatimizi çekmektedir. Bu tarihler, Osman Gaz'nin ölümünden sonra kalan eşyaları arasında *sokman ediği* (7) nin bulunduğunu yazarlar. Buradaki sokman ediği *Türkmen çizmesi* mânasına geldiğine göre, acaba ilk sekbanlar çizmeli bir grup muydu? ve çizmelerinden ötürü isimlendirildiler de, bilahara sokman kelimesi sekban şekline mi büründü? şeklinde bir şüphe izharından kendimizi alamıyoruz.

Viyana'nın ikinci muhasarasına katılan bir Türk tarafından yazılan ve dili gayet sade olan bir eserde (8) gözümü-

(1) M. Tayyib Gökbilgin, Edirne ve Paşa Livası, s. 497.
(2) Ayni eser s. 183 ve Ömer Lütfü Barkan, Kanunlar s. 392; Halil İnalcık, Fatih Devri Üzerinde Tetkikler s. 207.
(3) Ahmed Vefik Paşa'nın Lehçe-i Osmanî'sinde Saruca kelimesi Türkçe kelimeler bölümünde gösterilmekte, mânasının da: yabani arı, alaca sığırcık, sabıkta bir zümre başıbozuk demek olduğu belirtilmektedir.
(4) Osmanlılar gibi Kayı boyundan olan ve «alp, sagun, inanç, kutluğ ve yabgu» gibi eski Türk unvanlarını kitabelerinde kullanan ve aşiret an'aneleri izlerinin üzerlerinden silinmediği anlaşılan Artuk-oğulları'nda (sokman) adını taşıyan iki tane hükümdarın mevcudiyeti, bu vesile ile ayrıca dikkati çekecek bir meseledir.
(5) Âşık pasazâde tarihi s 36.
(6) Neşri tarihi (F. R. Unat - M. Köymen neşri) s. 147.
(7) Edik; Türkçe çizme, mest demektir. Türkiyat mecmuası c VII - VIII. s. 215. Âşık paşazâde'deki nota göre, Sokman'ın mânası Türkmen çizmesidir.
(8) Mehmed Arif, İkinci Viyana Seferi Hakkında, Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, üçüncü sene, cüz 13-18, s. 1071.

ze çarpan bir cümle, sekban sözünün *köpek bakıcısı* mânasına olan farsca bir asıldan gelemiyeceğine dair kanaatımızı biraz daha takviye etmektedir. Bu eserdeki cümle aynen şöyledir: «... *evvel zamanda top ve tüfenk ve humbara ve sair ateş işleri olmayub cümle askerleri seferlere Tatar ve Özbek gibi s a l t s e k b a n gidüb bir kal'a muhasara ettiklerinde mancınık kurub taş atarlardı, zuhur-ı islâmdan sonra seyfleri önüne kimse takat getürememekle Frenk taifesi top ve tüfenk ve humbara ve nice ateş işleri şeytanetler icad ve ihdas edüb...*» Bu cümledeki; *seferlere Tatar ve Özbek gibi salt sekban gitmek* sözleri, hakikaten üzerinde dikkatle durulmaya değer bir mahiyet arzetmektedir. Ahmed Vefik Paşa'nın Lehçe-i Osmanî'sinin türkçe kelimeler bölümünde *salt* kelimesinin *sade, yalnız, ancak* mânasına geldiği görülmektedir. Tatar ve Özbeklerin ateşli silâhlarla değil ok-yay gibi şeylerle savaştıkları, öte taraftan bunların atlı kuvvetler teşkil ettikleri malûmdur. Burada, gerek sekban kelimesinden önce salt sözüne yer verilmiş olması, gerekse cümlenin alt tarafında ateşli silâhların icadından önceki duruma işaret edilmiş bulunması bakımından, mezkûr müellifin, sekban sözünü de atlı askerden ziyade ok ve yaylı veya ok ve yay gibi şeylerle mücehhez cenkci mânasına kullandığı meydandadır. Öte taraftan, eserini halkın kolaylıkla anlıyacağı bir dille yazmış olan müellifin, halkın bizzat konuşma dilinde yaşayıp gitmekte olan bir kelimeyi asıl mânası ile eserine geçirdiğinde şüphe olmasa gerektir.

Eski sekbanın mahiyeti

Kapıkulu askerindeki sekban sınıfı dışında kalan sekban sözünden, ondört ve onbeşinci asırlarla onaltıncı asrın ilk yarısında, daha sonraki devrin sekbanından farklı bir mâna anlaşılmakta ve buna göre de sekban meselesi ayrı bir mahiyet arzetmekteydi. Kanunnamelerde mevcut olan kayıtlardan anladığımıza göre, işaret etiğimiz asırlarda sekban sözü ile, askeri mahiyette ve vergi şeklinde bir mükellefiyet kastedilmekteydi. Daha açıkçası, sekban adı altında birlikler teşkil edilmekte, bu birlikler kurulurken bazı kimseler bu iş

için istihdam olunmak üzere bizzat ayrılmakta, bazen de buna mukabil «sekban ücreti» (1) denen bir ücret tahsil edilmekteydi. *sekban ücreti* denen bu mükellefiyet *Âvârız-ı divâniye* (2) ve *tekâlif-i örfiye* (3) çeşidinden vergilere dahildi. 815 (M: 1412) tarihli bir nişan-ı humâyundan (4) anlaşıldığına göre; sekbanlar âvârız-ı divâniye çeşidinden vergilerin tahsilinde vazifelendirilebiliyorlardı. 1498 tarihli *İstanbul haslar kanunu* (5) ndan da, sekbanların bazılarının, altı sekban olduğu, hatta bunların otluk ve çayırlara tasarruf ettikleri anlaşılmaktadır. Otluk ve çayırları da bulunan bu atlı sekbanlar ihtimal ki, vergi tahsili ile vazifelendirilen kimselerden mürekkepti.

Mahiyeti pek sarih şekilde anlaşılıp o nisbette de açık bir hükme varmaya yardım etmemekle beraber, sekban sözü; Fatih Sultan Mehmed'in vergi ve cezalara dair kanunnamesinde (6), ayrıca, delâletinde daha fazla sarihlik mevcut halde ve bilhassa kapıkulundan olan sekbanın anlaşılmasına müsait bir mahiyette de, İkinci Murad'ın vasiyetnamesinde (7) geçmektedir. Mezkûr vasiyetnamede sekbanın da zikredildiği kısım aynen şöyledir:

---

(1) Âvârız-ı Divâniye nevinden bir vergi mahiyetini haiz «sekban ücreti» nden başka, Osmanlı tarihinde Kırım hanlarına «sekban ücreti» olarak gönderilen bir para vardı ki, bunların her ikisini birbirine karıştırmamak lâzımdır. Kırım hanları, masrafları Kırım hanlığınca deruhte edilen Kırım askerinden başka, bir de tüfekcilerden ibaret sekban askeri istihdam ederlerdi. Sekbanların masrafları Kırım hanlığınca görülmezdi. Bunların masraflarına karşılık olmak üzere İstanbul'dan sekban ücreti adı altında bir para gönderilirdi. Hanlara yollanan sekban ücreti hemen hemen muayyen olup senelik 40 bin kuruştu. Onyedinci asırdan itibaren yerleştiğini tahmin ettiğimiz sekban ücretinin mahiyeti Raşid Tarihinde (c. 2 s. 535) şu ifade ile tanıtılmış olmaktadır: «...gaile-i ceng-ü cidal bertaraf olmak hasebiyle Kırım hanı hazretleri için asker-i tatar ile bir tarafa sefer ve hareketi mucib olur bir hâlet kalmayub, lâkin yine bunların yanında bir miktar sekban bulunmak muktazi olmağla, ücret-i sekban namiyle kabel-i devletten kırk bin kuruş inayet ve ihsan olundu...» Bu hususta ayrıca Tarih-i Raşid c. 2, s. 523, c. 3, s. 255-256, c. 4, s. 217 ve Silâhtar tarihi c. 2, s. 442 ye bakınız.

(2) M. Tayyib Gökbilgin, Edirne ve Paşa Livası s. 227.

(3) Ömer Lûtfi Barkan, Kanunlar s. 247.

(4) Edirne ve Paşa Livası s. 183.

(5) Kanunlar s. 101.

(6) Kanunlar s. 392.

(7) Halil İnalcık, Fatih devri üzerinde tetkikler ve vesikalar s. 207.

«... ve buyurdum ki, bu tarihte Saruhan ilinden benümle bile gelmiş kullarım ki, benim katımda olular, ulûfecilerden ve kapuculardan ve solaklardan ve çadır mehterlerinden ve doğancılardan ve sekbanlardan ve at oğlanlarından ve harbendelerden ve devecilerden ve aşçılardan ve gayriden filcümle her cinsden ne kadar kullarım varsa mecmuası bir eksiksiz ben ölmezden kırk gün azad olsunlar»

Sekbanın âvârız-ı divâniye karşılığı ifası istenen bir hizmet veya vergi olduğunu tekid eden daha eski vesikalar da mevcuttur. Bunlardan biri 14 mart 1366, diğeri de mart 1404 tarihini taşıyan iki vakfiyedir (1). Birinci Murad'a ait bulunan ilkinde, sekban kelimesinin geçtiği kısım aynen şöyledir: «*...benim bu hayrümde olan ahi Musa'ya ve evlâdlarına ve bu ahiler dahi kendü yirlerine dikdükleri ahiye ve nesillerine neslen bade ve neslin benüm bu hayr ittüğüm yirler için zahmet ve meşakkat ide ve gayrı âhara aluvireler, cemi-i avârız-ı divâniden ve tekâlif-i örfiden, ulakdan ve sekbandan ve cerehurdan ve nayibden ve salgundan muaf ve müsellem olalar...*»

Emir Süleyman'a ait ikinci vakfiyede (2) de: «*meselâ Husam elindeki vakf-ı Köyceğiz ki merhum ammüm Süleyman Paşa tâbe serâhunun vakfıdır, cemii avârızdan ve tekâlif-i divanîden ve sekban ve doğancı zahmetinden muaf ve müsellem kıldım...*»

Onaltıncı asra ait 982 tarihli «*Sivas mufassalı defteri*» nde (3) de sekbanın şöyle geçtiği görülmektedir: «***Hâliyâ***

(1) ve (2) Tarih Vesikaları c. 1, sayı 4, sayfa 244.
Prof. Mustafa Akdağ, Türkiyenin iktisadî ve içtimai tarihi (sayfa 433) adlı eserinde, 1453 yılından önce avârız vergisi alındığına dair vesika bulunmadığını beyan edip, öte yandan yukarıda bizim de işaret ettiğimiz vakfiyede «avârız-ı divâniye» den bahsedilişini ele alarak vakfiyenin uydurmalığından şüphelenmektedir. Lâkin, sayın profesör 1453 ten öncesi için avârız-ı divâniyeden bahseden vesika yok demekle yanılmaktadır. Binaanaleyh, mezkûr vakfiyeye, bu yönden uydurmalık atfı da isabetli olamaz. Diger taraftan vakfiyeleri «Tarih Vesikaları»nda neşreden Tahsin Öz, Birinci Murad'a ait vakfiyenin arkasında, vakfiyenin 1020 yılında elden geçirilmiş olduğunu ve elden geçiren zatın bunun 253 senelik olduğuna dair bir not koymuş bulunduğunu bildirmektedir.

(3) Ömer Lûtfi Barkan, Malikâne Divânî sistemi, Türk Hukuk ve İktisat Tarihi mecmuası c. 2, s. 171,

divânî vakf-ı imaret-i Sinan Paşa el merhum ber mucebi vakfiye mezbur karye halkının yedinde avârız-ı divâniye ve tekâlifi örfiyeden ve salgun ve ulak ve sukreden ve cerehur ve sekban ve doğancı ve kürekci ve nüzül ve gayrıdan emin olalar diyü sene 929 tarihiyle hükm-ü Sultan Süleyman olmağın mefhumu emr-i şerif defter-i cedid'e kaydolundu»

İşaret ettiğimiz vesikaların kanunname, ferman ve vakfiye gibi ciddi şeyler olması, ayni zamanda ifadelerindeki sarahat, avârız-ı divâniye ve tekâlif-i örfiye çeşidinden bir vergi mükellefiyeti telâkkisiyle bazı kimselerin sekban, doğancı ve serahor adı altında hizmete alındığına, bazılarından da buna mukabil para tahsil olunduğuna, veyahut da sadece para tahsil edilerek bu para karşılığında sekban birlikleri teşkil edildiğine şüphe bırakmamaktadır. Birinci Murad devrine ait zikri geçen vakfiye ise, sekban teşkilâtının bu hükümdar devrinden beri mevcudiyetini göstermektedir. Vesikalarda sekbanın umumiyetle cerahor (1) ve doğancı ile birlikte zikredilişi, sekbanların da onlara yakın bir hizmet ifa ettiklerine delil sayılabilir.

Fatih'in yeniçeri ocağına kattığı sekban veya doğancılar meselesi

Osmanlı tarihi ile ilgili eserlerin hemen hemen hepsinde sekbanların eski durumlarına ait bilginin, H a m m e r'in H a l c o c o n d y l e s'e istinaden kaydettiği iki üç satırın içine sıkıştığı görülmektedir. Osmanlı askeri teşkilâtını en yeni ve en geniş şekilde işlemiş olan İsmail Hakkı Uzunçarşılı dahi aşağı yukarı bu durumdadır. Gerçi mezkûr müellif (2) «Osmanlılarda sekban veya seymen teşkilâtının daha Birinci Murad devrinde yani ondördüncü asrın son yarısı içinde mevcut olduğunu biliyoruz» cümlesi ile sekbanlar hakkında yeni bir şey söylemekte ve bu cümlesinde de *N e ş r î*'ye istinat ettiğini kaydetmekte ise de, bizce sayın profesörün bu cümle-

(1) Neşri tarihinde (F. R. Unat - M. Köymen neşri, s. 349) cerahor'un Yıldırım Bayezid zamanında ihdas edildiği söyleniyorsa da müellifin bunda aldandığı anlaşılıyor.

(2) İ. H a k k ı U z u n ç a r ş ı l ı, Osmanlı Devleti teşkilâtından kapıkulu ocakları c. 1, s. 162.

sinde pek sarahat yoktur. Esasen bu satırları «Kapıkulu ocakları» adlı kitabının «sekban bölükleri» başlıklı kısmında zikrettiğine göre, Birinci Murad zamanında mevcut olduğunu söylediği sekbanların da kapıkulundan olması lâzım gelir. Uzunçarşılı'nın bu noktadaki istinatgâhı olan Neşrî tarihinde ise sekban konusunda pek sarahat yoktur. Nitekim, Neşrî tarihinde (1) yalnız bir yerde *sekbanbaşı Müstecab*» ibaresi geçmektedir. Birinci Kosova harbini anlatırken, Müstecab ismindeki şahsı sekbanbaşı diye kaydeden Neşrî ondan daha önceki Karaman harbi münasebetiyle (2) bu ismi *Müstecab subaşı* şeklinde zikretmektedir. Gerek bu fark, gerekse subaşılık gibi kapıkulu ile ilgisi bulunmayan bir hizmet ifa eden şahsın sonradan kapıkuluna dahil olabileceğine dair bir örneğe onbeşinci asırda bile rastlanmaması, ayni zamanda Neşrî tarihinin başka bir tarafında sekban kelimesinin bulunmaması bakımından, Neşrî'deki «sekbanbaşı Müstecab» sözlerinin, sekbanların kapıkuluna dahil kısmının Birinci Murad devrinde mevcudiyetine delâletini ciddi şüphe ile karşılamak gerektiğine kaniiz.

Kapıkulundan olan sekbanların Birinci Murad zamanında mevcudiyetine dair İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın beyanına esas teşkil eden noktaya böylece işaretten sonra, Fatih'in yeniçeri ocağına kattığı söylenen sekbanlar meselesine gelelim.

Rum müverrihlerinden Halcocondyles (3) in, Türk müverrihlerinden de Tursun Bey, Neşrî (4) ve İbn Kemal (5) 'in yazdıklarına göre: Fatih Sultan Mehmed 1451 yılında Karaman seferinden

(1) Neşrî tarihi (F. R. Unat - M. Köymen neşri) s. 243.
(2) Ayni eser s. 229.
(3) Halcocondyles, Histoire de la décadence de l'Empire Grec et l'établissement de celuy des Turcs, Paris 1620, s. 164 ve Edward Gibbon, The Decline and Fall of the Roman Empire, vol. III, p. 750, The London Library, New York.
(4) Neşri tarihi s. 687.
(5) İbn Kemal, Tevârih-i Âl-i Osman (Şerafettin Turan neşri) s. 18-20.

dönerken yolda yeniçerilerin küstahca hareketiyle karşılaşmış, bu yüzden yeniçeri bölüklerinin yayabaşılarına dayak attırdığı gibi yeniçeri ağası Kurtçu Doğan'ı da hem azletmiş hem de dövdürmüştü.

Halcocondyles işte bu konuda Türk kaynaklarında bulunmayan daha başka şeyler de yazmakta ve şöyle demektedir: «... *buradan tekrar Avrupanın yolunu tutarak, birden Gelibolu'ya gelip bu seyahatte kendisini kimlerin takip edip etmediğini öğrenmek için yeniçerileri teftiş etmek istedi. Bunun üzerine kaçakları itiraf ettirmek için yeniçeri ağasını işinden azledip iyice kamçılattırdı. Diğer tarafta hepsini bu tesirle korkutup sindirdiği yedi bin doğancı vardı, bunlarla da yeniçeri takımlarını tamamladı. Yüz kadar picqueur* (bu kelimenin lûgat mânası, av köpekleri için atlı uşak, demek olduğuna göre, burada zağarcı veya seksoncu diye tercüme etmek daha isabetli olacaktır) *bir o kadar da köpek bakıcısı ve alıkoyduğu bir miktar ücretli doğancı hariç, bütün avcı grupunu da dağıttı.*»

Halcocondyles'in bu ifadesini ele alan Hammer (1), «*Sultan Mehmed yeniçeriler arasındaki intizamsızlık temayülâtını izale etmek için o zamana kadar sekbanbaşı kumandasında kalmış olan yedi bin sekbanı yeniçerilere ilhak ederek hizmet-i hassasında yalnız beş yüz sekban ve yüz doğancı alıkoydu. Diğer sekbanlar hep yeniçeri oldularsa da eski unvanlarını muhafaza ettiler*» demektedir. Halcocondyles'in fransızca tercümesinde *sept mille fauconniers* ibaresi geçtiğine göre, bunun yedi bin sekban - şayet rumcadan fransızcaya naklinde bir hata yapılmamışsa - diye türkçeye nakli yanlış olur. Zira, *fauconnier*'nin esas karşılığı doğancıdır. İsmail Hakkı Uzunçarşılı (2) ise Hammer tercümesindeki bu noktaları aynen kabul etmiştir. Halcocondyles'i Hammer'den değil de «Bonn» tab'ından takip eden Halil İnalcık (3), yeniçeri ocağına katılan yedi bin doğancı meselesi üze-

(1) Hammer (M. Ata), Devlet-i Osmaniye tarihi c. 2, s. 262.
(2) İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Kapıkulu Ocakları c. 1, s. 164.
(3) Halil İnalcık, Fatih devri üzerinde tetkikler s. 118.

rinde durmaktadır. Yeniçerilerin miktarına dair muhtelif kaynaklarda yazılan şeyleri gözden geçiren mezkûr müellif, Fatih'in saltanatının başında yeniçeri miktarının beş bini geçemiyeceğini kabul ile, mevzuubahis doğancıların yedi bin olamıyacağı, 700 rakamına bir sıfır ilâve edilmiş olabileceği kanaatını izhar etmektedir.

Sekban ve doğancının avârız-ı divâniye nevinden bir mükellefiyet olduğuna dair yukarda işaret ettiğimiz kaynaklardaki bilgiler muvacehesinde, bizim çıkardığımız netice ise; mevzuubahis yedi bin doğancının - isterse Hammer ve ondan naklen İ. H. Uzunçarşılı'nın kabul ettiği şekilde sekban diye tercüme edilsin - avârız-ı divâniye nevinden mükellefiyet neticesi toplanmış bir hizmet veya asker topluluğu olabileceği merkezindedir. Yine bu noktada bir diğer tahminimiz de, Halil İnalcık'ın dediği gibi, Fatih Mehmed Kurtçu Doğan'ı azlettiği zaman yeniçeri ocağında esaslı bir tensikattan başka, bilhassa avârız-ı divâniye çeşidinden vergi yoluyla teşkil edilen doğancı birliğinin insan sayısının askerî bir değer ifade etmiyecek derecede azaltılmış bulunduğu merkezindedir.

Netice olarak: Sekban ve doğancı kelimelerinin, âvârız-ı divâniye ve tekâlif-i örfiye çeşidinden bir vergi mükellefiyetinin veya bu mükellefiyet karşılığı olarak hizmete alınan insanlardan meydana gelen toplulukların adları olduğu anlaşılıyor. İşaret ettiğimiz vesikalarda sekban ve doğancı kelimelerinin çoğunlukla beraberce ve birbirini takiben zikredilişi; mezkûr çeşitten vergiler karşılığı olarak hizmete çağrılan bu grupların yaptıkları işlerin, hizmetin dayanak noktası bakımından aynîyet arzedişine, fakat kelimelerin ayrı ayrı kaydedilmesinden ise, yapılan hizmetin şeklinde ufak da olsa sekban ile doğancı arasında bir fark bulunduğuna delil sayılabilir. Fatih'in yeniçeri ocağına kattığı doğancılar meselesi, bir bakıma bize, sekban ve doğancıların icabında seferlere katılabilen askerî mahiyetteki birlikler olduğunu, fakat pek disiplinli şeyler olmadıklarını göstermektedir. Fatih'in yaptığı tensikat hadisesinden; artık, icabında bir kaç bin kişiyi bulacak kadar sekban ve doğancı birlikleri teşkili usûlünün bırakıldığı, ondan sonra sekban ve doğancı kelimeleri-

nin esas itibariyle vergi ile ilgili tarafının devam ettiği, fakat, muhtemelen vergi tahsili veya daha başka iş gördürülmek üzere az miktarda da olsa bir sekban topluluğunun var olduğu neticesi çıkarılabilir. Devam eden bu küçük topluluğun, sekban kelimesinin onaltıncı asrın ikinci yarısında yeniden fazlaca meydana çıkmasında rol ve tesiri olsa gerekti. Esasen bu devirde, sekban sözü, eskisinden farklı mahiyette, özel bir sarahate kavuşmaktadır.

Onaltıncı asrın ikinci yarısından itibaren ise; *sekban*'ın bir nevi asker veya bu neviden hizmet ifa eden şahıslara alem oluşuna dair vesikalar gittikçe artmaya başlamaktadır. Nitekim Kanuni'nin oğlu Şehzâde Mustafa (1)'nın, İkinci Selim'in oğlu Şehzâde Murad (2)'ın (Üçüncü Murad), yine İkinci Selim zamanında Anadolu beylerbeyinin (3) sekbanının bulunduğunu biliyoruz. Asrın sonlarında celâli hareketi başlayınca ise, sekban isminin artık çok duyulur hale geldiği herkesin malûmudur.

(1) Mühimme defteri 1 s. 206 (kitabın sonundaki 2 numaralı vesika)
(2) » » 14 s. 337 (» » 6 » »)
(3) » » 13 s. 37 (» » 5 » »)

BÖLÜM III

YEVMLİ ADI ALTINDA TOPLANAN ASKER

Osmanlı İmparatorluğunun klâsik askerî kuvvetlerinin, esas itibariyle, ikiye ayrıldığı, bunların birisinin ulûfeli kapıkulu, diğerinin de tımarlı sipahiler olduğu malûmdur. Asker toplama, bunları talim ve terbiye ile savaşa sevketmenin devlet otoritesini temsil eden kimselerin hakkı olduğu, bu hususun, devlet mefhumunun ruhunda mündemiç bulunduğu yine herkesin bildiği şeylerdendir.

Bu esaslara mukabil, herhangi bir memlekette hükümdara karşı baş kaldıracak, veyahut da herhangi bir işi onun rızası dışında kuvvete başvurmak suretiyle tahakkuk ettirmek isteyecek, herhangi önemli bir şahsiyetin, devletin mevcut teşkilâtını taklide kalkışması veya taklit işi uzun zaman kaybettirecekse yeni bir ihdas hareketinde bulunması elbette mümkündür. Böyle hallerde, tabiatiyle, en kısa zamanda tahakkuku mümkün ve pratiklik arzeden şekil seçilecektir.

Osmanlı imparatorluğunda padişaha baş kaldıracak önemli bir şahsiyetin, devletin klâsik askerî teşkilâtı muvacehesinde hangi çeşit askerî teşkilâtı taklidinin zaman ve imkân bakımından kolaylık ve pratiklik arzedebileceği meselesi bir an için düşünülürse; tımarlı sipahilik, bir bölgeye kat'î şekilde hâkim olmayı gerektirmesi, öte yandan uzun zaman alacak külfetli kayıtlara ve organizasyona ihtiyaç gösteren bir hüviyet taşıması bakımından taklidi kolay değildir. Hıristiyan asıllı devşirmelerden kapıkulu askeri yetiştirilmesi de uzun zaman istiyeceğinden, bu da bir âsi şahsiyetin başvurabileceği yol olamaz. Buna karşılık, para vermek şartiyle Türk halkından yeniçerilere benzer ücretli asker toplanması, şüphesiz, sür'at ve pratiklik prensipine uygun düşecektir. Manevî bağlar dışında insanları mücadele sahasına sevkedebilecek şey, ancak para ve gelecek zamana şâmil tatlı ümit-

ler olduğuna göre; hükümdarın arzusu dışında bir harekete tevessül edenler, daha ziyade, işte bu noktalardan faydalanmaya çalışmışlardır.

Fatih Mehmed devrinden itibaren devşirmeden gelen kul takımının nüfuzunun gittikçe artması, önemli mevkilere geçme şansının bunlar lehine işlemesi, o sınıfa dahil olmıyanlarda kıskançlık yaratmaktaydı. İktisadî darlık fazlalaştığı nisbette, kıskançlığın daha da artarak iyice belirli hale geldiği müşahede edilmektedir.

İşte, hükümdarın arzusu dışında bir harekete tevessül ile kuvvete başvuranlar, işsiz ve fakir takımının bu hallerinden, kapıkuluna karşı duydukları hasedden istifadeye çalışmışlardır. Böylelerine peşinen ücret verdikleri gibi, ayrıca deftere de kaydetmek suretiyle yeniçeri yapacaklarını söylemişlerdir.

Levendliğin yaygın bir hal almasında; imparatorluğun mevcut kanunlarına aykırı olarak ücretli asker toplamanın önemli tesirler icra ettiğinden şüphe edilmemelidir. Kapıkulunun aldığı ulûfe ve sahip oldukları imtiyazların, bu sınıf dışındaki kimselerde imrenme ve hased uyandırması, resmi hüviyeti mevcut bir kimsenin ulûfeli asker yazımını kolaylaştırmış olabileceğine muhakkak nazarı ile bakılabilir.

Şehzâde Ahmed'in Yevmlüleri

Osmanlı imparatorluğunda devletin mevcut askerî nizam ve kuvvetleri dışında, özel bir isim de takmak suretiyle, ulûfeli askeri acaba ilk defa kim toplamıştı? Levendler konusunda yaptığımız incelemeler sırasında bu hususta en eski örneği İkinci Bayezid'in oğlu Şehzâde Ahmed'de bulduk. Kanaatımızca, daha önceki devre ait yeni vesikalar ele geçinceye kadar, Şehzâde Ahmed'in bu askeri, ismi ve şekli kendisinden sonraki devre de intikal eden en eski ulûfeli asker olarak kabul edilebilir.

Şehzâde Ahmed topladığı askere *yevmlü* veya *yevm-*

li (1) adını takmış ve kendilerine ulûfe vermiştir. Şehzâde Ahmed'in ücretli asker (2) toplaması, kardeşi Yavuz Selim'in hükümdarlık tahtına oturunca onunla mücadelesi zamanına rastlamaktadır. Rebiülahır 918 (15 haziran 1512) tarihi ve Bursa kadısı Eflâtunzâde (3) imzası ile rikâb-ı humâyuna gönderilen arz tezkeresinde; yevmlülere ve bunların neler yaptıklarına dair bilgi edinmek mümkün olmaktadır.

Yine Yavuz Selim ile Şehzâde Ahmed'in mücadeleleri sı-

---

(1) İncelediğimiz vesikalarda bu kelime يولى veya يولو imlâsiyle yazılmıştır.

(2) Yavuz Selim tahta geçtikten sonra Şehzâde Korkud padişaha gönderdiği bir ihbar mektubunda: Şehzâde Ahmed'in «ulûfeci» yazdığını, yani ücretli asker topladığını bildiriyordu (Çağatay Uluçay, Yavuz Sultan Selim nasıl padişah oldu? Tarih Dergisi, sayı 11-12 s. 190).

(3) Bu arz tezkeresi: «...maruz-u dai-i bilihlâs budur ki, bu canipde olan evza' ve ahval bir kaç defa der-i devlete arz olunub, tedarik gerekdir deyu tenbiye olunub, müfid olmadığından, sonra Sultan Ahmed oğlu Davud Paşa oğlu ve Dulkadır ve Ramazan ve Turgud oğulları binden ziyadece âdemlerle ve yevmlülerle gelüb, ne kadar emval-i padişahi var ise eminlerine getürdüb cebren alub ve halka dahi altı kez yüz bin akçe avârız salub, altmış yetmiş bin miktarın enva-ı taaddiler ile alub, bâkisin dahi bervechi acele tahsili sadedinde iken yevmlüler kâfirlerin ve bazı müslümanların evlerin basub rızkların nehb-i garet edüb fevkalhad zulümler ve taaddiler idicek, yiğit ve yiğit ve şehir halkı bilihtiyar yarağa girüb şehr içinde yayılub yürüyenler yağmaya meşgul olanların ba'zısın depeleyüb, bazısın kaçub ve şehir altında sahralarda olan orduları dahi tarumar olub kaçub giderler ama öteden mu'in-i mukarin olub yine gelüb şehre azim belâlar deyü fevkalhad ihtiyad olunur. Ümittir ki hıfz ve hıraset maslahatı içün tâcil-i alet-tâcil muin ve zahîr irsaline himmet olunub bu şehirden ve sair müslümanlar üzerinden belânın ve âfetin indifaina sâi oluna ve illâ buranın emri tamam olur, bilmiş olasız (Topkapı Sarayı müzesi arşivi E. 5452).

rasında, hükümdara gönderilmiş olan Miralem Mustafa (1) imzalı bir yazıda: Şehzâde ve adamlarının faaliyetine dair bilgi verilirken yevmlüden bahsedilmekte ve bunların ulûfeli olduğu açıkça zikredilmektedir. Miralem Mustafa'nın yazısında dikkati çeken diğer önemli bir nokta; «*Anadolu'dan yazılan azeb ve sipahi taifeleri evleri korkusundan muti'üz derler*» cümlesidir. Bu husus, toprağa bağlı kimselerin kandırılmasının veya herhangi bir şeye para mukabilinde âlet edilmesinin kolay olmadığını ifadeye yarıyacak bir misaldir. Vesikalarda gördüğümüz yevmlü kelimesini muhtevi ifadeler bilâhara tarihi eserlere de geçmiştir (2).

(1) Miralem Mustafa imzalı tezkere: «...Sultan Ahmed ahvalinden istifsar olunursa, cümle bin beş yüz miktarı âdemi vardır. Ve oğlu ile beylerbeyisi yanında beş yüz miktarı âdem kalub ulûfeci taifesinden ekseri ulûfe verilmedüğü sebepten dağılmıştır. Ve beylerden Karaoğlu Ahmed Bey ve Ramazanoğlu ve Şehsüvaroğlu ve Turgudoğlu vardır... Taş beylerine ve Karaman beylerine defaatla ulak gönderüb ta'cil gelesiz deyu ikdam olundukda Osmanlunun bu âdeti yokdur, sefer eden eyler, on gün bir yerde ve on beş gün bir yerde oturur, âdem eskitür, bizim ona kudretimüz yetişmez, inşallah düşman üzerine gelicek varalım deyu def'i vaktederler, bikülliye gelmezler, deyu çavuşbaşı kulunuza cevap verib inandırdı. Sultan Ali ahvalinden sorarsanız, Bursa'ya avârız akçesine varub bazı yevmlü taifesi şenaat edüb, şehir halkı dahi elbir edüb iki yüz mikdarı âdemlerin helâk koğdular. Ve İnegöl'de Ahibeli'nde il âdeminden inüb ürküdüb on beş mikdarı ağırlıkların alıkodular. Ve Sultan Murad ahvalinden sorarsanız, defaatle gelesin deyu ulaklar varub benüm bu yana düşmanlarım vardır, demiş. Ve amma Anadolu'dan yazılan azeb ve sipahi taifeleri evleri korkusundan muti'üz derler. Amma devletle İznik'e ve Yenişehr'e gelicek bikülliye ayağımız toprağına yüzsürüyü varurlar. Amma şimdiki halde beri yakaya geçmeyüb müsahale olunursa, Sultan Ahmed'i tahrik edüb Bursa'yı garet edüb yıkmak isterler (Topkapı Sarayı müzesi arşivi E. 2667).

(2) Anonim iki tevarih-i Al-i Osman'da ayni devir hadiseleri anlatılırken yevmlü tâbirine yer verilmektedir. Bunlardan birincisinde: «...Sultan Selim dahi tahta geçtiği gibi akser cem' edüb Anadolu'ya geçti. Engürü'ye vardı, karındaşı Sultan Ahmed havfinden kaçub Arap sınıruna girdi. Sultan Selim dahi karındaşının oğulların ve Mustafa Paşayı katl eyledi. Andan Manisa'ya Sultan Korkud üzerine vardı. Sultan Korkud dahi korkusundan kaçub Teke iline girdi. Ardınca acemî Kasım'ı gönderdi ki varub duta. Kapucu başıydı varub bir mağarada duttu. Getürdüler, eğer gezdirdiler bir kasabada Karabecin oğlu derler bir şefkatsuz gelüb kaydın gördü. Meytin Bursa'ya getürüb defn ettiler. Andan Sultan Selim Sultan Ahmed'e kapıkulunun ağzından düzme mektublar gönderüb yazar ki: Sultan Selim öldürmedik adam komadı, elinden âciz kaldık, imdi heman sen tiz gelesin, biz dutar eline verirüz, deyü belki elli altmış miktarı mek-

Yevmlü adı ile anılan ulûfeli askeri ihdas eden ilk şahıs olduğunu tahmin ettiğimiz Şehzâde Ahmed'in ortadan kaldırılmasından sonra da, yevmlülere bir müddet devletin resmi askeri arasında yer verildiği anlaşılıyor. Zira, Yavuz Selim Mısır seferine çıktığı sırada Ustaclu - oğlu tarafından muhasara edilmiş olan Diyarbekir'in kurtarılması için padişahın *üç bin yevmlü ve Karaman leşkeri ile Husrev Paşa'yı yardıma memur ettiği* (1) bildirilmektedir.

Şehzâde Bayezid'in yevmlüleri

Kanuni'nin oğlu Şehzâde Bayezid'in, ağabeysi Şehzâde Selim ile mücadelesi sırasında, yevmlü tâbirine hem daha çok rastlanmakta, hem de kelimenin daha çok sarahate kavuştuğu görülmektedir. Yevmlü tâbirine daha çok yer verilmesinin sebeplerinden biri, Şehzâde Bayezid hadisesinin Şehzâde Ahmed hadisesinden daha ziyade Anadolu'yu dalgalandırıp harekete getirmesinden ve gerek hadisenin kendisinin, gerekse tesirlerinin bir hayli müddet devam etmesindendir. Bu hadiseler sırasında Şehzâde Selim'in babasına yazdığı mektupta (2): *memleket ayağ üzere kalkmış* şeklindeki sözleri, meselenin Anadolu'da yarattığı hareketin şiddet derecesini ifadeye kâfidir. Selim yine bu mektubunda: Ankara'ya geldiğini, bu diyarın ne kadar hırsızı ve haramisi varsa Şehzâde Bayezid'in etrafında toplanmak üzere harekete geçmiş

---

tublar göndermiş ola. Ol dahi gafil deprenüb bu mektublara amel edüb Karaman askeri ile ve yevmlüler ile gelüb, yanında olan beyler varma dediklerince gelen mektubları çıkarub okuyordu. Bunun beşi yalan ola deyüb, geldi Yenişehir ovasında Sultan Selim'e mukabil olub anide Sultan Ahmed'in askerin sıyub kendisin dutub katl eylediler (Topkapı Sarayı müzesi kütüphanesi Revan kitaplığı no: 1100, vrk. 83/b).

İkincisinde ise: «...Sultan Ahmed dahi mektubların hile idüğün fehm edemeyüb külliyen ol kelimatların sıdkına itikad edüb ve mektubların mefhumu tamam gerçek idüğün tetebbu etmeden gafletle ve safay-ı kalble mazmunları ile amel edüb kendüye tâbi olan bir miktar Karaman askeri ile derendi (جرندی) yevmlü taifesiyle saltanat davasına azm edüb doğru Yenişehirden yana yürüdü...» (Topkapı Sarayı müzesi kütüphanesi Revan kitaplığı no: 1099, vrk. 115/b).

(1) Selimname, Süleymaniye kütüphanesi Esad Efendi kitapları no: 2146 vrk. 31.

(2) Topkapı Sarayı arşivi E. 6058/13.

bulunduklarını, herkesin bin akçalık atını zorla üç yüz akçaya aldıklarını, sair ihtiyaçlarını da buna göre tedarik ettiklerini, her taraftan ellişer altmışar ve yüzer kişilik grupların Bayezid'in etrafına toplandığını, Bayezid'in, padişahın kisvesini bırakıp yeşil mücevveze giydiğini, bu kıyafetle *benim salâh ve diyanetim artukdur, bana ittiba edin* demek istediğini, müfsitlerin yalnız kendi yanında değil İstanbulda da bulunduğunu söylemesi, yevmlülere ait bazı şeyler daha öğrenmemize yardım etmektedir. Kendisi ile mücadeleye kalkmış olan Bayezid'e karşı Selim'den objektif sözler beklenemiyeceğini gözönünde bulundursak bile, Bayezid'in esas itibariyle paraya istinaden asker toplamaya uğraştığını açıkça anlıyoruz. Ayrıca, her devirde misalini bulmak mümkün olduğu vechile, Bayezid'in asker toplarken halkın dinî hislerine hitab ile bu yoldan da faydalanmaya çalıştığı görülmektedir.

Bayezid'in askerine ulûfe verdiği, daha başka vesikalarda da açıkça kaydedilmiştir. Meselâ, sadrazam Rüstem Paşa'nın, Selim - Bayezid kavgası sırasında rikâb-ı humâyuna sunduğu bir arz tezkeresinde (1); Bayezid'in askerî hazırlıkları anlatılmakta ve «*ordusunda leşkerini yoklarlar imiş ve hem ulûfe verirlermiş, ama ulûfeleri tamam vermezler imiş, bu sebepten orada leşker* جلا *ederlermiş*» denmektedir. Rüstem Paşa, aynı konuya dair padişaha sunduğu başka bir arz tezkeresinde (2), Bayezid'in, Anadolu'nun her tarafına adamlar göndererek arzu edenlerin ordusuna katılmalarını ilân ettiğini, ordusuna dahil olacaklara ulûfe verileceğini ve kendilerinin ileride yeniçeri ocağına kaydolunacaklarını bildirdiğini, hâlen ordusuna katılmış bulunanlara ulûfe vermekte olduğunu, yazmaktadır.

Bayezid'in askerine ulûfe vermesi ve onları ilerde yeniçeri ocağına kaydedeceğine dair vaadı, şehzâdenin etrafına kolaylıkla bir çok kimsenin toplanmasını sağlamıştı. Böyle-

(1) Topkapı Sarayı arşivi E. 5492.
(2) » » » E. 1966.

ce Kütahya, Afyon, Konya, Eskişehir, Ankara, Bozok, Çorum, Kastamonu, Şarkikarahisar ve Yeşilırmak bölgelerinin sipahileri, yanlarına bir çok da l e v e n d alarak (1) Bayezid'in ordugâhına gelmişlerdi.

Bayezid - Selim mücadelesinin konumuz bakımından enteresan kaçan taraflarından birisi de; levend tâbirinin mühimme defterlerinde yevmlüler arasında yer alması ve imparatorluğun en haşmetli devrinde boş gezen levend takımının ve ayrıca sipahilerin ulûfe için Bayezid'in ordusuna koşacak kadar iktisadî sıkıntı içinde bulunmalarının tezahürüdür. İlerde işaret edileceği veçhile, bu cihet, levend ve sekbanlığı doğuran sebepler arasında önemli bir yer işgal etmektedir.

İncelediğimiz vesikalar, Şehzâde Bayezid'in ulûfeli ordusuna katılan kimselerin; çift bozan takımından olan levendlerden, tımarlı sipahilerden, aşiret mensuplarından meydana geldiğini göstermektedir. Bayezid için asker toplamak üzere bazı zaimler (2) bizzat harekete geçtikleri gibi, evvelce hükûmete muhalefette bulunmuş bazı aşiret mensupları da onun ordusuna katılmışlardır. Bayezid'in ordusunda boş gezen levendlerin ve hükûmete muhalif aşiret mensuplarının bulunması, onun kuvvetlerinin düzensiz ve çapulculardan meydana geldiğine delil addedilemezdi. Nitekim böyle olmadığı Selim'le yaptığı çarpışmada gayet güzel şekilde meydana çıkmıştı. Onun için Selim'i tutan erkânın padişaha yazdığı yazılarda ve nihayet muasır müverrihlerin eserlerinde, Bayezid'in ordusundaki kimseleri kötüleyici ifadelerini, onun bir âsi durumuna düşmüş olduğu noktasından mütalea etmek gerekir. Zaten, konumuz bakımından önemli olan şey de, Şehzâde Bayezid kuvvetlerinin değerini tahlil değil, yevmlü'nün mevcudiyeti ve bunun müverrihlerin eserlerine akseden durumunu tespittir.

Yevm'den türetilerek *yevmiyeli, ulûfeli* ve *ücretli* mânasına kullanıldığı anlaşılan yevmlü kelimesinin, bilhassa Bayezid - Selim mücadelesi sırasında Anadolu halkının önemli

(1) Mühimme defteri 3 vsk. 1258, Dr. Ş e r a f e t t i n T u r a n, Kanuni'nin oğlu Şehzâde Bayezid vak'ası s. 85-87.
(2) Topkapı Sarayı arşivi E. 6058/12.

bir kısmı tarafından bilinip söylendiğine şüphe edilmemelidir. Şehzâde Bayezid, ağabeysi ile mücadeleye kalktığı zaman, harp kabiliyeti olsun olmasın herkesi etrafında topladığı, hatta bu hususta «*eğer her geleni yazmayub ba'zını red idersek, kulûb bizden nefret eyler, sonra yanımıza kimse gelmez olur* (1)» dediği cihetle, yevmlülerinin arasında da hakikaten eşkiya takımından bazı kimselerin bulunması mümkündü. Fakat hükûmeti tutan ve Bayezid'e bir âsi gözü ile bakan müverrihler, bu yüzden yevmlüyü bir eşkiya topluluğu şeklinde tanıtmaya meyletmişlerdir. Meselâ Peçevî (2) «*Sultan Bayezid yevmlü namına bu kadar eşkiyayı-ı amud cem' etmiş ve kendüye kapıkulu ve sekban ve tüfenkciyan deyu Anadolu ve Karaman'ın ve Ekrad ve Arabın kutta-i tarikin yazmış*» demektedir. Selânikî (3) ise; kardeşinin asker toplayıp üzerine geldiğinden dert yanan Selim'e, Kanuni'nin: «*üstüne gelüb yazdığı asker çift bozan reâya taifesidir, sen de ata biner don'a kadir raiyyetten yevmlü taifesin yazub karşı durasın ki, anın gibi taife-i tiga durmaz kaçarlar*» şeklinde bir hatt-ı humâyun gönderdiğini beyan suretiyle, yevmlüyü tanıtmış olmaktadır. Selânikî ve Peçevî gibi, Bayezid'in topladığı yevmlülerin çift bozan reâya ve levendat takımından olduğuna işaret eden ve onları eşkiya ve fesat ehli sayan Âli (4) ise, ayrıca kelimenin mânası ile de ilgilenerek bunun bir Anadolu ıstılahı olduğunu söylemektedir. Bayezid ile Selim'in mücadele devrini bizzat yaşamış olan ve Bayezid'in on bini aşan (5) yevmlülerinin mahiyetini pek iyi bilmesi lâzım gelen Âli'nin, bu kelimeye Anadolu ıstılahıdır derken, yevmli tâbirinin Anadolu'da daha eskiden beri bilindiğini anlatmak isteyişi de zımnen meydana çıkmaktadır.

Yevmli tâbirini unutturacak teftiş hareketi: Şehzâde Ahmed'in yevmlüleri, ne miktar ne de istihdam müddetleri bakımından Bayezid'inkinin derece-

(1) Topkapı Sarayı arşivi E. 6058/4, Şerafettin Turan, Kanuni'nin oğlu Şehzâde Bayezid vak'ası s. 88.
(2) Peçevî, Tarih, c. 1, s. 390.
(3) Selânikî Mustafa, Tarih-i Selânikî s. 75.
(4) Âli, Künhü'l-Ahbar vrk. 75/b.
(5) Topkapı Sarayı arşivi E. 1966.

sini bulmuş değildi. Sonra, Şehzâde Ahmed'in saltanat davâsına kalkış şekli ile Bayezid'inkinin arasında önemli farklar mevcuttu. Şehzâde Ahmed, babasının ve bir kısım devlet erkânının arzusu hilâfına tahta geçen, üstelik kendisinden de küçük bulunan kardeşi Yavuz Selim'in padişahlık tahtına oturması karşısında onunla mücadeleye teşebbüs etmişti. Halbuki, Bayezid mücadele sahnesine atıldığı zaman başta bir padişah bulunduğu gibi, kendisi de Selim'den (Sarı Selim) küçüktü. Bu farka karşılık Bayezid'in etrafında binlerce insanın toplanması, devletin birliği ve hükûmetin otoritesi yönünden padişahı ciddi tedbirler almaya sevkedecek bir hadiseydi (1). Daha Kütahya'da iken yedi bin kişilik (2) babayiğit asker toplayan, bizzat Selim'in tâbiri vechile, Anadolu'yu ayağa kaldıran (3), etraftan koşup gelenlerin çokluğu karşısında bunlara para yetiştiremiyeceğini görerek bazılarını, *var tedarikinde* (4) *ol* diyerek geri gönderen, gerek Konya harbine kadar (5), gerekse bu harbi müteakip Amasya'ya döndüğü (6) zaman halka ve tüccarlara salma (salgun) salan Bayezid'in, en nihayet 10 bin kişi (7) ile İran'a dahil olarak bu kadar adamı Anadolu'dan çekip götürmesine rağmen Anadolu'da bıraktığı tesir ve meydana getirdiği dalgalandırma pek önemliydi. Bu bakımdan, sıkı tedbirlere baş vurulmazsa, Şehzâde Mustafa'nın öldürülmesinden sonra çıkan Düzmece Mustafa hadisesi gibi bir Düzmece Bayezid hadisesi çıkabilirdi. Böyle bir ihtimalin önlenmesi için şüphesiz en iyi ve doğru yol, Anadolu halkını Bayezid'in etrafına koşturan sebepleri teşhis edip bunları tedavi ve ortadan kaldırmak gerekirdi. Fakat ne çare ki, böyle normal bir yol tutulmıyarak, osmanlı devlet sisteminde umumî sayılacak bir hal

(1) Şehzâde Ahmed ve Şehzâde Bayezid hadiselerinin Anadolu halkı üzerindeki tesiri meselesi için daha ilerideki (levendliği doğuran sebepler) kısmına bakınız.
(2) Ekrem Kâmil, Gazi Mekki Seyahatnamesi (Tarih Semineri Dergisi sa. 2, s. 41).
(3) Topkapı Sarayı arşivi E. 6058/13.
(4) » » » E. 6057/4.
(5) Şerafettin Turan, Kanuni'nin oğlu Şehzâde Bayezid vak'ası s. 88.
(6) Feridun, Münşeat-ı Selâtin c. 2, s. 26.
(7) Şerafettin Turan, s. 126, 128, 142.

şekli olan şiddet yolu tutulmuştur. Şiddete başvurma usûlü de memlekete elbette çoğunlukla fayda getirmemiştir.

Yevmlülere karşı şiddet ve tenkil hareketi Bayezid'in Konya mağlubiyetini müteakip başladı. Bayezid İran'a kaçarken tabiatiyle ordusunun tamamını götürememişti. Onun hudut dışına çıkmasiyle, beraberinde götüremediği veya beraber gitmek istemeyen yevmlüler etrafa dağılmışlardı. İşte, etrafa dağılan bu yevmlülerin bir kısmı guruplar halinde şekavete başlamışlardı. Onların şekavete girişmelerinde kendilerine karşı şiddet tedbirlerine baş vurulması pek önemli rol oynamaktaydı. Esasen Kanuni, daha Şehzâde Bayezid Konya muharebesinden sonra Amasya üzerine çekilirken, Bayezid'e hizmet etmiş veya aşireti ile ona yardımda bulunmuş tekmil Bayezid taraftarlarının yakalanıp haklarından gelinmesi için (1) vilâyetlere müteaddit hükümler göndermişti. Zaten padişah, Bayezid ve taraftarlarının katli için fetva da almıştı. Yevmlüler hakkında o derece şiddetli davranılmaktaydı ki, bunların Bayezid'in maiyetine giderken tanıdık veya akrabalarına emanet etmiş oldukları menkul ve gayri menkul malları zaptediliyor (2), hadise ile uzaktan yakından ilgileri bulunanlar hapsediliyor, hatta bu arada Bayezid isyanı ile hiç bir ilgisi bulunmayan bazı günahsızlar bile takibata maruz kalıyordu. Yevmlü teftişini fırsat bilen bazı kimseler ise, suçsuz kimseleri yevmlü diye itham suretiyle mallarını zaptetmeye başlamışlardı.

İşte bu kadar şiddet hareketi yüzünden, canlarını dişlerine takan eski yevmlüler eşkiyalıktan başka geçim yolu bulamaz hale gelmişlerdi. Aralarına, medrese talebeleri olan suhte (veya softa) ler de işsiz bir zümre manzarası arzettiklerinden kendiliklerinden karışıyor ve böylece memlekette bir takım karışıklıklar çıkarıyorlardı. Tam manasiyle başıboş levend durumuna düşmüş olan bu adamlardan bazıları suhte kıyafetine (3), bazıları kâfir kıyafetine (4) giriyor, ta-

(1) Şerafettin Turan, s. 163.
(2) Ahmed Refik, Konya muharebesinden sonra Şehzâde Bayezid'in İran'a firarı, T.O.E.M. 36, s. 715.
(3) Mühimme defteri 3 vsk. 363.
(4) » » 3 vsk. 274, 277.

bii önemli bir kısmı böyle bir kıyafet değişikliğine lüzum görmüyor ve fakat hepsi de karışıklık çıkarma ve şekavet hareketlerinden geri kalmıyorlardı. Hükûmetin sıkı tedbirlerine rağmen levendlerden bir kısmı Rumeli'ye bile geçtiğinden, orada da yer yer soygun ve adam öldürme hadiseleri (1) görülüyordu.

Selim - Bayezid hadisesinden sonra karışıklığa sebep olanlar arasında Selim taraftarları bile vardı. Hem de bunlar Selim'in cülûsunu müteakip faaliyete koyulmuşlardır. Selim tahta çıkınca, evvelce kendisine hizmet etmiş yevmlülerden sekiz bin kişi İstanbul'a gelerek, Konya muharebesi sırasında vaadedilen şeylerin (2) yerine getirilmesini istemişler «*bize şâfi cevap, yahut edeceğimizi biliriz*» diyerek tehditler savurmuşlardı. Selânikî'nin «*ekseri biedep ve haramzâde ve kallaş* (3)» diye tavsif ettiği bu topluluğun elebaşıları idam, bazılarına da ifraz olunan tımarlar tevcih edilmek suretiyle patırtıları bastırılabilmiştir.

Bayezid hadisesinden sonra umumî durum böyleyken, çok şedit davranılması, ele geçenlerin öldürülmesi, sonra bu derece şiddetten vazgeçilerek, günahsızların takibata uğramalarının önlenmeye çalışılması, bir müddet sonra sukûnetin teessüsüne yol açtı.

Böylece yevmlü namı zamanla unutulur hâle geldi. Bu tâbirin unutulmasında, işaret ettiğimiz şiddetli yevmlü teftişinin rol oynadığında şüphe edilmemelidir. İkinci derecedeki sebebi de, bundan sonra Osmanlı tarihinde bir daha «şehzâde isyanı olmaması» nda, yani hanedana mensup bir kimsenin asker toplamaması noktasında aramalıdır.

(1) Şerafettin Turan, s. 170, 171.
(2) Selânikî s. 76.
(3) » s. 77.

BÖLÜM IV

ÇİFT BOZAN REÂYA VE ÇİFT BOZAN RESMİ MESELESİ

Tımar sisteminin ruhunda, ziraî çalışmayı ve toprakların işlenmesini teşvik edici bir esasın mevcut olduğu görülmektedir. Bu ruhun devamlı şekilde canlı kalması ve sistemin iyi bir şekilde işliyebilmesi için de, şüphesiz, müeyyide addedilecek bazı hususların mevcudiyetine lüzum vardır. Nitekim, köylüyü toprağa bağlıyarak onu devamlı şekilde işlemesini temine yarıyacak müeyyide meyanında, reâyanın üç sene müddetle ekmediği toprağını sipahinin başkasına verme yetkisinin bulunuşu ile, arazisini terkedip başka işle uğraşandan çift bozan resminin tahsili meselesi bu arada zikredilebilir.

İşlemekte olduğu toprağı bırakan çiftçiden alınan paraya «*çift bozan resmi*» veya «*çift bozan akçesi*» denildiği malûmdur.

Osmanlı devletinin ilk devirlerinden beri, çiftliğini terkeden reâyadan, bu hareketinden ötürü bir vergi alındığı muhakkaktır. Fakat ilk devirlerde bunun adının çift bozan resmi olmaması da muhtemeldir. Nitekim 1328 tarihli Kütahya livası kanununda (1) bunun sadece *bedel* kelimesi ile anıldığına delâlet edebilecek bir ibareye rastlanmaktadır: «*fakr-ü faka urûzile çift ve çiftliği elinden giden reâyadan resmi çift alınmak hayfdır. Hususâ ki bozulandan bedel bulunub rüsûm-ı mektubeye halel gelmemiş ola.*» Maamafih Kanuni Süleyman devrine ait arazi kanunnamelerinde (2) çift bozan reâyadan alınacak vergi «*çift bozan resmi*» diye zikredilmektedir.

Çift bozan resmi, bir yerin boş kalmasından mütevellit uğranılacak zararın karşılığı manzarasını arzeder. Bunun

(1) Ömer Lûtfi Barkan, Kanunlar, s. 24.
(2) Ayni eser s. 234, 273.

için, çift bozan resminin miktarının tayininde, hemen hemen *resmi çift* ile *bedel-i öşür*'ün yekûnu esas alınmaktaydı. Meselâ 1569 tarihli Silistre livası kanununda bu hususu belirtecek şu ifade mevcuttur (1) : «*çift bozan resmi dahi; bir raiyet çiftini bırakıp arabacılık veya ahar san'at ihtiyar eylese, eğer müslüman ise bedel-i öşür elli akçe, yiğirmi iki akçe resmi çift vere cümle yetmiş iki akçe olur. Ve eğer kâfir ise bedel-i öşür altmış iki akçe ve hem yiğirmi beş akçe ispence vere cümle seksen yedi akçe olur.*»

Üçüncü Murad devrine ait başka bir kanunnamede (2); verginin delâleti aşağı yukarı ayni tarzda açıklanmakla beraber vergide miktarca biraz daha fazlalık vardır.

«*Ve çok reâya sipaha raiyet kaydolunub mahsule bağlandıktan sonra kimi ağaç yapucu ve çanak ve çömlekçi ve balıkçı ve değirmenci ve taşcı olub ve kimi rençberlik edüb ve sair veçhile kâr ve kisbe meşgul olub ziraat ve hırasetlerin terk eyledüklerile âşâr ve rüsumlarından sipahiye nesne almayub gadr olduğu ecilden çift bozan diyü anın gibilerin fukarasından berveçhi nakid seksener akçe ve ağniyasından yüz yiğirmişer akçe alunageldiği sebebden defter-i cedid-i hakanide dahi ol veçh üzere kaydolundu.*»

Bilindiği üzere, reâyadan her hangi bir kimse, üzerinde yaşadığı toprağı üç sene müddetle ekmezse, sipahinin o toprağı başka bir kimseye vermeye selâhiyeti vardı. Arazi kanunnamelerinde sarih bir ifade ile belirtildiği üzere, çift bozan reâyanın toprağını terkedişinin üzerinden on seneden fazla zaman geçmemişse, sipahinin o adamı getirtip toprağına oturtabilmesi de selâhiyeti dahilindeydi.

Göçebe yürükler her hangi bir toprak parçasını işleyip ekseler, sonra orasını terkedip başka bir yere gitseler, kendileri kanunlar muvacehesinde gezici tanındıklarından, bunlardan çift bozan resmi alınmazdı (3).

Çift bozan resmine l e v e n d i y e veya l e v e n d l i k dendiğini de görmekteyiz. Levendlik veya levendiye

(1) Ömer Lûtfi Barkan, Kanunlar, s. 288.
(2) Ayni eser s. 312.
(3) » » s. 264.

hakkında en toplu ve genişce bilgi 1583 tarihli Trabzon livası kanununda (1) bulunmaktadır. Ziraî kanunnameler meyanında Trabzon kanunnamesini de eserine dercetmiş bulunan Ömer Lûtfi Barkan, bu kanunnamenin bilhassa levendiye'ye taalluk eden kısmının, Kanuni devrine ait daha eski bir Trabzon kanunnamesinde bulunmayışına, Süleymaniye kütüphanesinde Âşir Efendi kitapları arasında mevcut bir mecmuadaki bu tip bir kanunnamenin taşıdığı hususi hükümler dolayısile sonradan derkenarlar dercedilmiş olmasına bilhassa dikkati çekmektedir. Biz de bu arada şunu ilâve edelim ki, çift bozan reâyadan alınan verginin levendiye veya levendlik adı ile anılması ciheti pek umumî görünmemektedir. Zira, gerek onaltıncı asrın ilk yarısında gerekse onyedinci asırda kaleme alınmış kanunname, hüküm, ferman ve eser gibi metinlerde bu vergi esas itibarile *çift bozan resmi* adı altında anılmaktadır.

Çift bozan reâyadan alınan çift bozan resmi 1603 senesine kadar 75 akçe (2) iken bu tarihten sonra artmıştır. Onyedinci asırda tam çiftten 300, yarım çiftten 150, yarım çiftten daha az olan yerden 75 akçe çift bozan resmi alınmaktaydı. Nitekim 1020 (1611) ve 1050 (1640) tarihli hükümlerde (3) çift bozan resminin bu miktarlar üzerinden tahsili sarihce belirtilmiştir.

Çift bozan reâyadan, boş bıraktığı topraklar için, ödemek mecburiyetinde bulunduğu çift bozan resminin, paradan

(1) Ömer Lûtfi Barkan, Kanunlar, s. 58-61.

(2) Belleten sa. 51, s. 551 ve Ömer Lûtfi Barkan, Kanunlar, s. 59, 288.

(3) Çağatay Uluçay, Saruhan'da eşkiyalık s. 156, 286.
Evasıt-ı Safer 1020 tarihi ile Manisa kadısına yazılan hüküm (Çağatay Uluçay. Saruhan'da eşkiyalık s. 155-156) :
«Berat-ı şerifimle mutasarrıf olduğu kariyelerinin reâyasından bazıları kariye-i mezbure tasarrufunda olan yerlerin bırakub çift ve çubuğun dağıtub âhar sanata meşgul olmağla bunun tımarı ve mahsulüne külli noksan mürettib olur imiş. Mukaddem çift bozan resmi yetmiş beçer akçe alınur idi. Lâkin reâyanın ekseri çift ve çubuğunu dağıtub, kimi yerinde âhar sanata meşgul olub ve kimi dahi hariç yerlere gidüb ticarete ve gayri mesleğe sâlik olmağla evkaf ve emlâk hususa zeamet ve tımara külli noksan mürettib olmağla, bu makulelerden cebr-es-sehim bütün çifti olanlardan üç yüz açke, nim çifti olanlardan yüz elli akçe ve nim çiftten ekal olanlardan kanun-ı kadim üzere yetmiş beşer akçe çift bozan resmi alınmak fermanım olmuştur.»

başka aynî olarak tahsil olunduğuna dair de kanunnamelerde kayıtlara rastlanmaktadır. Meselâ 1583 (991) tarihli Trabzon kanunnamesinde bu hususun şöyle ifade edildiği görülmektedir:

«Ve şol reâya ki ehl-i kisb olub ya levendlik idüb ziraat itmeyüb, yahud ziraat adına bir miktar yerin ahar kimesneye ya hizmetkârına ziraat itdürüb, tasarrufunda olan yerin temam ziraat olunmayub, erbab-ı tımarın askerine ve rüsumuna noksan lâzım gelmeli olsa; yahud ticaret idüb tasarrufunda olan yer bilkülliye hâli kalub ziraat olunmasa, kadimden üçer kile levendlik alınagelmiştir, iki kile buğday ve bir kile arpadır. Bilkülliye yerin hâli koyan reâyadan üçer kile levendlik alına. Ve bazı yeri hâli kalan reâyanın bâki kalan yerinden ne miktar öşür lâzım gelürse hükm olunub erbab-ı tımara alıverile diye emrolundu.»

Çift bozan resmi ile ilgili kanunname, hüküm ve fermanlar incelenince, devletin böyle bir resmi tahsilde esas gayesinin, reâyayı her ne şekilde olursa olsun toprağa bağlamak noktasında değil, ziraat sahasında çalışanlardan çıkacak *cebelü miktarının* veya *cebelü yetiştirecek olan dirlik sahibi tımarlı sipahinin, «hasılının»* azalmamasını gözetme noktasında toplandığı müşahede edilmektedir. Nitekim bu cihet, yukarda naklettiğimiz Trabzon kanunnamesinin içinde geçen *«tasarrufunda olan yerin tamam ziraat olunmayub erbab-ı tımarın askerine ve rüsumuna noksan lâzım gelmeli olsa»* cümlesinden gayet açıkça anlaşılmaktadır. Ziraata müsait arazinin boş kalması, bu yüzden de sipahilerin asker yetiştirme işine zarar gelmesinin çift bozan resmi alınmasını gerektirmesi meselesi, Trabzon kanunnamesinin daha başka yerlerinden de seçilip takip edilebilmektedir.

Çift bozan akçesi meselesinde, köylünün işsiz güçsüz dolaşmasını önlemek değil de, toprağın boş kalmasını önlemek ruhu hâkim bulunduğundan; çift bozan kimse ticaret yap-

sa (1) veya başka bir mesleğe intisab eylese veya kendisine ait yeri bırakıp başka tarafta ziraat ederek kendisine ait yerin boş kalmasına sebep olsa, böylelerinden yine de çift bozan resmi alınırdı.

Onaltıncı asrın sonlarına doğru levendlerin miktarı çoğaldığı, daha sonra büyük celâli karışıklıkları çıktığı, ayrıca timar rejimi de bozukluklar arzettiği halde, çift bozan resminin ruh ve mahiyeti; boş kalan arazinin tazminatı ve dolayısile dirlik sahibi timarlı sipahinin, ekilmeyen araziden maruz kalacağı gelir noksanının telâfisi mahiyetini taşımakta devam etmiştir.

Bazı tarihi eserlerde sekban ile levendin ayni mânaya kullanılmış olması münasebetile bir noktaya işareti lüzumlu addetmekteyiz. Bu nokta; *levend akçesi* ile *sekban akçesi*'nin ayni şey olmadığı meselesidir. *Sekban akçesi* tâbirini *levendiye* yerine yani *çift bozan resmi*'ni ifade gayesile kullanan tarihciler mevcuttur. Buna mukabil *sekban akçesi*'nin çift bozan resmi ile hiç bir münasebeti yoktur. Sekban akçesi, başıboş levendlerin, celâlilerin ve sair eşkiya reislerinin maiyetlerindeki adamları beslemek için halka *sekban akçesi* adı altında yaptıkları salgınlardı (2). Sekban akçesinden başka bir de *sekban ücreti* vardır ki, bunun sekban ve levendlikle hiç bir ilgisi mevcut değildir. Sekban ücreti, Kırım hanlarına sefer zamanlarında gönderilen (3) in'am nevinden ve muayyen miktardaki paranın adıdır.

(1) Ömer Lûtfi Barkan, Kanunlar, s. 79, 288, 312.
(2) Tarih-i Naima c. 2 s. 353 ve Çağatay Uluçay, Saruhan'da eşkiyalık s. 227.
(3) Tarih-i Raşid c. 2 s. 523, 535.

BÖLÜM V

LEVENDLİĞİ DOĞURAN VE UZUN MÜDDET DEVAMINA TESİR EDEN SEBEPLER

Osmanlı tarihindeki levendler vesikaların ışığında incelenince, bunun bir i h d a s değil, bir takım hâdise, tesir ve sebepler neticesi meydana gelen bir hareket ve bir vakıa olduğu görülmektedir. Ancak şurasını peşinen belirtmek gerekir ki, doğuşu ve devamlılığı bir takım sebeplerin zorlamasına bağlanabilen levendler, esas itibariyle b a ş ı b o ş l e v e n d l e r'dir. Başıboş levendliğin uzun sürmesi ve miktarlarının çokluğu k a p ı l ı l e v e n d l e r'i doğurmuştur. M î r i l e v e n d l e r'de bir ihdas vasfı hâkimse de, bunun ihdasında, Osmanlı devletinin kuruluş devrindeki hıristiyan esirleri çokluğunun, bir bakıma, yeniçeriliğin ihdasına yol açması gibi, daha önceden levendlerin mevcudiyeti de mîri levendlerin ihdasına yol açmıştır denebilir. Easen bu noktaya daha ilerideki mîri levendler bölümünde temas edilecektir. Onun için, levendliği doğuran ve devamına tesir eden sebeplerin tetkikini yaptığımız bu kısımda, birinci derecede, başıboş levendlerin, ondan sonra da bir dereceye kadar kapılı levendlerin kastedildiğini hatırdan çıkarılmaması gerekir.

Başıboş levendler, bir ihdas olmadığına, devlet teşkilâtı içinde bir organizasyona sahip bulunmadığına ve halktan çıktığına göre, bunun doğuşunun bir içtimaî hadise olduğu meydandadır. Bir içtimaî hadise ise, çeşitli sebep ve tesirler neticesi meydana geleceği cihetle, levendliğin ortaya çıkışında da böyle sebep ve tesirlerin bulunması gayet tabiidir. Tetkiklerimize göre, levendliği doğuran bu sebepleri şöyle bir sıralamaya tâbi tutabilmekteyiz.

1 — İktisadî sebepler

2 — Nüfus artışının ortaya çıkardığı durumla ilgili sebep

3 — Dinî sebep
4 — İdarî ve siyasî hadiselerle ilgili sebepler
5 — Timarlı sipahiliğin bünyesine ve bozuluşuna bağlı sebep

1 — İKTİSADÎ SEBEPLER

Bu hususta bir şeyler söyliyebilmek için, şüphesiz, osmanlı siyasî rejimi içinde Türkiyenin iktisadî ve içtimaî bünyesine kısaca bir göz gezdirilmesi icap eder. Yalnız şurasını da peşinen belirtmemiz gerekir ki, esas hedefimiz türkiyenin iktisadî ve içtimaî tarihine ait bir tetkik tablosu meydana getirmek olmadığına göre - zâten hayli bâkir sayılacak bu yöne - sadece konumuzla ilgili gördüğümüz noktalardan temas edebileceğiz.

İktisadî ve içtimaî bünye

Osmanlı siyasî vahdetinin XVI. asrın ortalarına doğru en geniş durumunu iktisab ettiği malûmdur. Yalnız, devletin siyasî genişlemesinde iktisadî âmillerin tesir ve teşviki var mıydı? Varsa bunun şekli nasıldı ve kuvvet derecesi ne merkezdeydi? Osmanlı türkiyesinde, devletin siyasî gelişmesi nisbetinde iktisadî gelişme de oldu mu? Oldu ise onunla ayarlı bir tempo takip edebildi mi? Şüphesiz uzun boylu tetkiklere konu teşkil edecek bu noktaların aydınlanmasının bizim konumuza da yardımı dokunacaktır. Maamafih, hâlen, işaret ettiğimiz hususlardaki tetkiklerin kısırlığına rağmen, Osmanlı devletinin sınırları genişlerken iktisadî bir gelişmenin de vaki olduğunu, fakat iktisadî gelişmenin siyasî gelişmenin hacım ve temposuna uygunluk arzetmediğini ve ondan hayli gerilerde kalmış bulunduğunu söyliyebilmekteyiz.

Müesseseler ve idarî organlar yönünden Osmanlı siyasî nizamının, imparatorluğun sınırlarının en geniş halini iktisabından hemen hemen bir asır önce, aşağı yukarı en son şekline büründüğü malûmdur. Müessese ve idarî organların son şeklini almasından sonra da sınırlardaki genişleme hızlı bir tempo ile devam etmiş, onaltıncı asrın ortalarında fütûhat hızı yavaşlarken müessese ve idarî organlarda da bozulma

alâmetleri başgöstermişti. Bu alâmetlerin teessüs ve su yüzüne çıkmasında, idareci şahsiyetlerin bazı hatalarının mevcudiyetinden şüphe edilemezse de, iktisadî faktörlerin payının onlardan daha fazla olduğu muhakkaktır. Osmanlı siyasî nizamının ,bir iktisadî vahdetin neticesi olduğu (1) fikrini benimsemiş görünen tarihcilerin fikirleri peşinen kabul edildiği takdirde, onaltıncı asrın ortasında bir iktisadî sıkıntının başgöstermemesi gerekirdi. Halbuki, osmanlı iktisadî vahdetinin, onun siyasî nizamı içinde şekillenmiş olabileceği hususunu kabullenmek ,kanaatımızca, bu vahdetin osmanlı devletinin siyasî ve iktisadî hayat seyrinde olduğu kadar ,onun istinat ettiği idarî ve fikrî temellere tetabukunu takip edebilmeye de yardım edecektir. Zira, bilindiği üzere; osmanlı iktisadiyatı esas itibariyle ziraî ekonomiye dayanmakta, bu da tımar sistemi dediğimiz bir rejimle bir takım usûl nizamlara bağlanmış bulunmaktaydı. Osmanlı iktisadiyatının temeli halinde; halkın yüzde doksan belki de doksan küsurunun geçim sahasının, askerlerin en büyük kısmını teşkil eden tımarlı sipahilerin, hatta biraz da fetih hareketlerini teşvik ruhunun, tımar sisteminin bünyesinde toplanmış bulunduğu tarihî bir gerçektir. Onun için, levendliği doğuran sebepleri araştırırken, osmanlı toprak sisteminin en önemli tarafı olan t ı m a r r e j i m i'ne göz gezdirilmesi ve nihayet bunun bozulmasından doğan neticelerin konumuzla ilgili taraflarının teşhis ve teşhiri lâzımdır.

Osmanlı imparatorluğu, şüphesiz, her şeyden önce bir islâm devleti olduğundan, toprak idare sistemi de islâmî esaslara dayanmaktaydı. İmparatorluk toprakları bu esaslar dahilinde taksime tâbi tutulmuştu.

İslâm şeriatine göre; devletin kuvvete müracaat suretiyle ele geçirdiği topraklar cemiyetindir. Veliyy-ül-emr, yani emir sahibi olan hükümdar, bu toprakların ne suretle idaresini menfaatli görürse, öyle idare eder. Cemiyetin menfaatına uygun mütalea ederse, ahaliye mutlaka veya öşür veyahut haraç mukabilinde temlik, isterse rakabesi beytülmal-

(1) Belleten sa. 51 s. 501.

de kalmak üzere ücret ve mukataa ile ahaliye tefviz eyler.

Osmanlılar, imparatorluğun en önemli sahasını teşkil eden Anadolu ve Rumeli'de, arazinin rakabesi devlette kalmak üzere tefviz tarzını kabul ettiler. Rakabesi devlete ait topraklar, osmanlı imparatorluğundaki arazinin mülkiyet, tasarruf ve topraktan faydalanma şekil ve esaslarına göre yapılacak taksiminde m î r i a r a z i çeşidine dahildir (1). Eski tâbiri ile arazi-i emiriyye veya arz-ı mîri şeklinde anılan bu çeşit arazi, hukuki bakımdan; «*arazi-i emiriyye rakabe ve mülkiyeti canib-i beytülmale ait olarak efrada ihale ve tefviz edilen arazidir*» şeklinde tarif edilir.

İslâm ulemasından H a v a r i z m î ve M â v e r d i, rakabeyi mülkiyet ve tasarruf (2) hakkı mânasına kullanmışlardı. Halbuki osmanlılarda, hukuk-u tasarrufiyenin rakabenin mânasına dahil bulunmadığı sezilmektedir. Rakabe ile, daha ziyade, kuru mülkiyetin, biraz daha anlaşılabilir bir şekil ile, müddetsiz yani ebedî murakabe hakkının kastedilmiş olduğunu söylemekte hata olmasa gerekir. Meselâ E b u s s u u d E f e n d i'ye ait bir fetvadan (3), malikâne arazide, mülk olan şeyin yalnızca rakabe olduğunun, hukuku tasarrufiye ile rüsûm ve âşarın beytülmalde kaldığının açıkça ifade edilmesi, rakabenin daha ziyade bu mânada anlaşılabileceğine delil sayılabilir.

Bu mevzuda şüphesiz, esas itibariyle, toprakların işlenme tarzı ile toprağı işleyenlerin hukukî ve içtimaî vaziyetleri üzerinde durmak lâzımdır. Osmanlı hukuk dilinde, mîri toprakları işleten ve fiilen üzerinde oturan köy halkı *raiyyet* veya *reâya*'dır. Bir kimsenin raiyyet olabilmesi için, köyde

---

(1) M u s t a f a C e z a r, Mufassal Osmanlı Tarihi, c. 3 s. 1536-1544.

(2) İslâm Ansiklopedisi c. 6, s. 950.
Bu kelimenin, Osmanlı kanunnamelerinin vakıflarla ilgili kısımlarında, tamirat için ayrılan para veya gelir ve tamirat işi mânasına gelircesine bir hususiyet taşıdığı da görülmektedir (Ömer Lûtfi Barkan, Kanunlar, s. 139, 384).

(3) Â l i, Künhü'l-ahbar c. 4, s. 38.
Ayrıca, Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuasında, Omer Lûtfi Barkan'ın Malikâne-Divani sistemi başlıklı yazısına bakınız (sayfa 125).

oturup köy toprağını işlemesi şarttır. Şehir ve kasaba halkından köy toprağı işleyenler, köyde oturmadıkça raiyyet addedilmezler. Raiyyetin işlediği mîri toprağın mülkiyeti devletin olduğuna göre, raiyyetin toprak üzerinde ve devlet muvacehesindeki durumu «daimi ve irsi kiracılık» gibidir. Raiyyet karşısında devletin esas temsilcisi *sahib-i raiyyet*'dir. Sahib-i arz da denilen sahib-i raiyyet ise, bir köyün tımar adı altında bir dirlik addolunan vergilerine sahip kimsedir. Dirlikler, has, zeamet ve tımar diye bölümlere ayrıldığına göre, başta padişah olmak üzere dirlik tasarruf eden kimseler «sahib-i raiyyet» demektir.

Mîri topraklarda oturan köylü, karşısında devlet adına, sahib-i raiyyet olarak sipahiyi görür. Sipahi, devlet adına, toprağı kiraya veren ve öşrünü (1) toplayan adam durumundadır. Kira bedeli, *tapu resmi* adı altında alınır. Ve bu, peşin kira (icarei muaccele) şeklinde tahsil olunur. Sahib-i arz, toprağı, tapu resmini tahsil suretiyle başkasına devredebilir. Buna mukabil reâya da toprağa kayıtsız şartsız bağlı değildir. İsterse ektiği toprağı terkedebilir. Bu taktirde sahib-i arza *çift bozan resmi* ödemek mecburiyetindedir. Çift bozan resmi, köylünün toprağı terkedişi dolayısiyle devletin uğradığı zararın tazminatı (2) telâkki edilebilirse de, bunda, cezaî bir havanın yanında bilhassa köylüyü toprağa bağlı tutup işlemesini temin ruhunun gizli bulunduğu şüphesizdir.

Sipahi tımarları, sahib-i raiyyetin salâhiyetleri zaviyesinden ele alınınca, has, zeamet, dizdar ve vakıf tımarlarından farklı bir durum arzeder. Sipahi tımarı serbest olmayan tımara dahil bulunduğundan, tımar sahasında âsâyişi temin ve muhafazada tımarlı sipahinin rol ve vazifesi mevcut değildir. Asâyiş işi sancak beyi ile subaşıya aittir. Onaltıncı asrın ortalarında subaşılık resmi bir memuriyet hüviyetini kaybe-

(1) Öşür 1/2 ile 1/10 arasında değişirdi. Osmanlı İmparatorluğunda ilk defa 1256 senesinde Öşürde nisbet yönünden eşitlik temin edilmek istenmiş ve bütün memlekette bu nisbetin 1/10 olduğu kabul ve ilân olunmuştur (Tanzimat 1. s. 354-357).

(2) Belleten sa. 51 s. 541.

derek sancakbeyinin şahsi bir memuru (1) haline gelince, âsâyiş vazifesi de sancakbeyine kalmıştır.

Toprağı işleyen kimseler söz konusu edilirken Anadolu'da Amasya, Sivas, Tokat, Çorum, Kayseri, Şarki Karahisar livalarında bir hayli *malikâne - divânî* şeklinde tasarruf edilen arazi mevcut olduğu cihetle, buralardaki köylünün hukuki durumuna da kısaca göz gezdirilmesi faydalı olacaktır.

Malikâne olan toprak, hukukî bakımdan şahısların mülkü ise de, bu mülkiyet biraz yukarıda belirttiğimiz veçhile rakabeye (2) inhisar etmektedir. Malikâneye tasarruf hakkı malikâne sahibinin değil müstecir vaziyetindeki reâyanındır. Binaanaleyh, malikâne olan toprağın sahipleri ile köylü arasındaki münasebetler hemen hemen mîri topraklarda oturan köylülerinki gibidir. Yani buradaki köylüler de daimî ve irsî kiracılar halindedir. Malikâne işleri kanunlarla bir nizama bağlanmış olduğundan, malikâne sahibinin köylü üzerinde maddî ve manevî tazyikine yol açacak bir durum da mevcut değildi. Toprağı köylüye kiralayan, yani tapu resmini alan malikâne sahibi değil sipahi idi. Kanuna göre, onda veya sekizde bir olan malikâne hissesi diğer rüsûm ile birlikte hesaplanarak sipahiye ödenmekteydi. Netice olarak şunu söylemek icap eder ki; kanunlara riayet işi muntazam yürütüldüğü müddetçe, malikâne topraklar üzerindeki köylü ile tımar topraklarındaki köylü arasında, çalışma ve sipahi ile münasebet yönünden esaslı bir farklı taraf yoktu.

Mîri ve malikâne topraklar üzerinde yaşıyanların durumuna böyle bir kısa temastan sonra, bunların malî yönden devletle münasebetleri ve geçimleriyle ilgili olması bakımından, vergiler meselesine de kısaca göz atmakta fayda vardır.

Osmanlı devletindeki vergileri *tekâlif-i şer'iye* ve *tekâlif-i örfiye* adı altında iki gurupta mütalea âdet hâline gelmişse de, bilhassa kanunnameler tetkik edilince, bunların üç gu-

(1) Belleten sa. 51, s. 543.
(2) Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası c. 2, s. 125.

rupta isimlendiği görülmektedir. Kanunnamelerin tavsifine göre bunlar:

1 — Hukuk-u şer'iye (1)

2 — Tekâlif-i örfiye

3 — Avârız-ı divâniye'dir.

Kanunnamelerde «tekâlif-i şer'iye» yerine bizzat tercihan kullanılmış olan «hukuk-u şer'iye» nevine dahil vergiler: öşür, ispenç, salariye, cizye, haraç gibi şeylerdi. Onsekizinci asra doğru tekâlif-i divâniye denilince tekâlif-i örfiye anlaşılmışsa da, devletin gerek kuruluş gerekse yükselme devrinde bunlar biribirinden âyrı mütalea edilmekteydi. Rüsûm-u örfiye şeklinde de anılan tekalif-i örfiye gurupundan resmi çift, resmi bennak, resmi bâdihava, resmi ağnam, resmi ârusâne, resmi caba, resmi mücerred gibi vergiler vardı. Avârız-ı divâniye gurupunda ise, âvarız akçesi, nüzül, sürsat, kürekçi, cerahor, sekban, doğancı, ulak, arpa - saman - otlak salgunu, hisar yapması ,azeb gibi isimlerle anılan vergiler (2) mevcuttu.

Vergilerin toplanması esas itibariyle iki yoldan olurdu. Birinci yol, bir kısım hizmet erbabına maaş yerine bazı vergilerin tahsisi idi ki, bu hizmet erbabının en önemli ve kalabalık gurupunu tımarlı sipahiler teşkil etmekteydi. Resmi çift, öşür, salariye, resmi bennak gibi vergiler sahib-i raiyyet olan tımarlı sipahiler tarafından toplanıyordu. Ayrıca, serbest olmayan tımarlarda resmi ârûs ve resmi bâdihavanın yarısı sancak beylerinin yarısı da tımarlı sipahinindi. Osmanlı devlet sistemi bilhassa vergiler yönünden şer'i esaslara sımsıkı, daha doğrusu donmuş şekilde, bağlı kalmadığından, yer ve zamanına göre vergilerin miktarlarında olduğu kadar tahsil tarzlarında farklılık görülüyordu. Resmi mücerred,

---

(1) Ömer Lûtfi Barkan'ın Kanunlar adlı eserinde bu üç tâbire bakınız.

(2) Ömer Lûtfi Barkan, Kanunlar, s. 191, 238, 247.

resmî ârûs, cürüm ve cinayet resmi (1) ve bu çeşitten daha bazı vergilerin tahsis sahasının sancakbeyi veya tımarlı sipahiye ayrılmasındaki farklılık bir yana bırakılırsa, diğer vergilerde bilhassa tahsis yerleri bakımından böyle ikilik göze çarpmaz. Mukataalar, padişah hasları ve âvârız-ı divâniye (tekâlif-i divâniye) çeşidinden vergiler, tahsis yerleri tek olan ve hazine için toplanan vergilerdir. Mukataa ,padişah hasları ve tekâlif-i divâniyenin mahiyet veya idare tarzlarından ziyade, konumuz bakımından bizi ilgilendiren taraf, bunlara ait paraların tahsil şeklidir. Bu hususta da asıl üzerinde durmak lüzumunu hissettiğimiz cihet, kapıkulu sipahilerinin, ikinci derecede de yeniçerilerin, onaltıncı asrın ortalarından itibaren vergi tahsili ve hatta iltizam işlerinde bizzat vazife almalarıdır.

Aslında maaşlı bir sınıf olan kapıkullarının iltizam ve vergi tahsilâtında da çalışmak suretiyle ilâve bir gelir kaynağına kavuşmalarının, tımar erbabı ve bilhassa Anadolu köylüsünün gözüne battığından ve kapıkulluğuna karşı hased duygusunun bu yoldan tahrik edildiğinden şüphe edilmemelidir. Hele 1559 dan (2) itibaren bunların sancaklarda yerleşmeye başlaması, ayrıca reâya kütlesi üzerinde kapıkulu zulmünün vukuuna da bir başlangıç teşkil etmiştir.

Birinci Ahmed tahta geçtiği zaman, kapıkulu sipahilerinin vezir-i âzam Yavuz Ali Paşaya müracaatı üzerine bunlara; g u l â m i y e adı altında bir para verilmeye başlanmıştır (3). Gulâmiye işi, kapıkulu sipahilerinin cizye tahsili meselesinden doğmuştu. Kendilerine cizye defterleri verilen ve cizye tahsilinde bulunan kapıkulları bu hizmetlerine karşılık her cizye defteri başına onar akçe gulâmiye alırdı. Çok defa onar akçeden fazla aldıkları da olurdu. Kendilerine cizye defterleri verilmeyen kapıkulu sipahileri, cizye tahsilâtında bulunanlardan bahisle «onlar harbe gitmedikleri halde para alıyor, biz ise harbe gittiğimiz halde böyle şeyden mahrum

(1) Ömer Lûtfi Barkan, Kanunlar, s. 13, 33, 34, 57, 278-280, 288.
(2) Belleten sa. 51 s. 548.
(3) Naima, Tarih, c. 1, s. 377.

kalıyoruz. Bu bir haksızlıktır. Onun için ayırt edilmeden hepimize birden onar akçe verilmelidir» tarzında konuşarak, gulâmiyenin, bütün kapıkulu sipahilerine ödenmesini hedef tutan bir ihdasa sebep olmuşlardı. Nefer başına onar akçe olan gulâmiyenin, bir talep üzerine kabul edilip derhal ödenmeye başlanması, onyedinci asrın başında da kapıkulu sipahilerine hükûmetin tanıdığı itibarın derecesini gösterir.

ZİRAÎ İKTİSATTA BUHRANA YOL AÇAN SEBEPLER

Osmanlı tımar sistemi düzenli yürütüldüğü sıralarda, sistemin bünyesi itibariyle, bir ziraatci aristokrasisinin doğması mümkün olmadığı gibi, önemli sebep ve tesirler toplumu dalgalandırmadan, ekilmeyen tarla ve işlenmeyen arazinin miktarı da durup dururken artamazdı. Ondört, onbeş ve onaltıncı asırlarda Anadolu köylüsünün istihsal güçlerini ve nihayet devrine göre hayat seviyelerini ölçecek kâfi dokümanlara sahip değilsek de, vaziyetlerinin fena olmadığını söyliyebilmekten de mahrum değiliz. Geniş fetihler devam ederken, ümera ve sair gruplardan başka, sefere gönüllü ve cebelü olarak katılmış kimselerin de, durumlarına göre ganimetlerden faydalanmaları, yalnız şehir ve kasabalardaki hayatın değil, köy iktisadiyatının da canlılığına tesir etmiş olmalıdır.

Osmanlı toprak idare sisteminin; hemen hemen bütün köylü topluluğunu birbirinden pek az farklı bir hayat seviyesinde tutucu, ayni zamanda onun iktisadî ve içtimaî durumunu daimi şekilde kontrol edici bir hususiyet taşıdığı cesaretle söylenebilir. Zira, toprakların nazarî bakımdan devlet mülkiyetinde oluşu, ekilen yerlerin de ç i f t l i k halinde muhafazasına bilhassa devletçe itina edilişi, köylünün biribirinden umumiyetle farksız bir hayat seviyesinde bulunması sonucunu âdeta kendiliğinden doğurmaktaydı. Bir tarlada ev yapılır ,ağaç dikilir, bağ ve bahçe meydana getirilirse böyle yerin mülkiyeti bunları yapana geçerdi. Bir çift hayvanla

sürülebilecek miktardaki toprak (1) ünitesi «çiftlik» i meydana getirmekteydi. Bir çiftlik ölçü itibariyle 100-150 dönüm tutmaktaydı (2). Köylerde her ailenin bir çiftlik tasarruf etmesi tımar rejiminin en karakteristik noktalarından birini teşkil etmekteydi. Osmanlı tımar rejiminin hususiyetleri iyi bir şekilde muhafaza edildiği devirlerde, devlet, bu çiftliklerin mirascılar arasında paylaşılmasını önlemeye bilhassa itina göstermiştir.

Bu çiftlikleri işleyen köylü ,dirlik sahibine ö ş r'ünü, şayet toprağını boş bırakırsa ç i f t b o z a n r e s m i'ni öderdi. Şüphesiz çiftçi ailelerinin yaşayış tarzları hayli basitti. Aralarında iki veya daha fazla kadınla evlenene pek az rastlanabilir, şehirlerdeki zenginler biçiminde köle ve cariye sahibi olanlar hemen hemen görülemezdi (3). Onaltıncı asır ortalarında Avrupa halkı henüz refahlı bir seviyeye ulaşmış sayılamaz idiyse de, bu devirde bile Türkiye'yi dolaşan yabancılar Türk halkının yaşayışını Avrupalılarınkinden hayli sâde buluyorlardı. Meselâ B u s b e c q (4) bu mevzuda, *bizim memleketlerde bir adamın günlük geçinme masrafı bir Türkün on günlük masrafından ziyadedir,* demektedir.

Esas mesele; köylü toprağını işler, buna göre dirlik sahibine öşrünü verir, harplerde üzerine düşen mükellefiyeti

---

(1) İslâm Ansiklopedisi, «Çiftlik» maddesi, Belleten sa. 55, s. 377.

(2) Çiftlik ünitesinin, bütün memleket ve her türlü arazi için, ayni ölçü yani sâbit bir rakam halinde ele alınmadığı görülmektedir. İyi, orta ve zayıf kaliteli topraklarda çiftlik ünitesinde fark gözetildiği gibi, her vilâyette de iyi, orta ve zayıf topraklar için çiftlik'in ölcüsü ayni değildi. Nitekim, 1487 tarihli Hüdavendigâr (Ö. L. Barkan, Kanunlar, s. 2) kanunnamesinde:

İyi yerde	70-80	dönüm	
Orta »	100	»	
Zayıf »	150	»	bir çiftlik sayılmakta,

1528 tarihli Aydın (Ö. L. Barkan, Kanunlar s. 8) kanunnamesinde:

İyi yerde	60	dönüm	
Orta »	80	»	
Zayıf »	130-150	»	bir çiftlik sayılmakta,

1540 tarihli Diyarbekir (Ö. L. Barkan, Kanunlar s. 131) kanunnamesinde:

İyi yerde	80	dönüm	
Orta »	100	»	
Zayıf »	150	»	bir çiftlik sayılmaktadır.

(3) Belleten sa. 55 s. s. 351.

(4) B u s b e c q, Türk mektupları s. 39.

ifa eder ve buna göre devrinin hayatını sürerken, toplumda dengeli bir hâlin mevcut olup olmayışındadır. Biraz yukarıda işaret etiğimiz veçhile; çalışmalarımızı Osmanlı devletinin iktisadî ve içtimaî durumunu incelemeye tevcih etmemiş olmakla beraber, konumuzla ilgili noktalardaki araştırmalarımız bile, onaltıncı asrın ortalarından itibaren osmanlı toplumunun iktisadî ve içtimaî bir buhrana doğru gitmekte olduğunu ileri sürmemize imkân verebilmektedir.

Osmanlı toplumunun bilhassa köylü tabakasının iktisadî ve içtimaî yönde buhrana sürüklenmesinde şüphesiz bir takım sebepler aramak lâzımdır. Bu sebep ve tesirlerin teşhis edilebilenlerini sıralarsak:

A) Ganimet getiren harplerin azalması:

Bunu köylü ve hükûmet yönünden ayrı ayrı şekilde ele almak lâzımdır. Köylü halk harplere cebelü ve sair şekilde iştirak ettiğine göre; kârlı harplerdeki ganimetlerden faydalanmakta idi. Şüphesiz bu ganimet hisseleri onun hayat tarzında müsbet tesirler icra ediyordu. Yine şüphesiz ki, ganimetten eline geçen şeyler çok defa onu zengin edecek derecede değil idise de, mahsulün iyi olmadığı yıllarda toprağını terkederek çift bozan reâya durumuna düşmesini önlemeye de her halde az çok müessir oluyordu. Ganimetli ve kârlı harplerin mevcut olduğu devirde seferler pek uzun sürmediğinden, harbe katılan köylünün köyündeki iktisadî düzeni sarsılmadığı gibi, içtimaî bir huzursuzluk meselesi de pek mevzuubahis değildi. Uzun süren seferler devrinde, evinden ocağından uzun müddet ayrı kalması ve bu kadar zaman bekâr asker hayatı içinde bulunma mecburiyeti, elbette bir takım içtimaî meselelerin baş göstermesine de yol açmış olmalıdır.

B) Vakıfların çoğalışının tevlit ettiği aksi tesirler:

Ganimet getiren harpler devlet için de, halk için de bir takım faydalar temin etmekle beraber, bazı mahzurlar doğurduğu da olmuştur. Nitekim, ganimetlerle hazine zenginlik

arzederken, ileriyi pek hesaplamıyan padişah ve devlet adamları, hazineye gelir getiren bir çok zengin araziyi vakıf haline getirmişlerdir. Zengin topraklar vakıf halinde cami, medrese ve tekkelere bağlanırken hem iktisadî hem de içtimaî iki mahzur kapısı açılmış olduğu söyleneb'lir. Bu mahzurlardan birisi «*duagûyan*», «*meşayih*», «*sâdat*», «*ulema*» gibi istihsal sahasında müsbet iş sahibi olmayan (1), bu hallerine mukabil devletten maaş alması bakımından harcı borcunu ödemeyen müstehlik bir zümrenin türemesi; diğer mahzur da tımar rejiminin bu vakıflar yoluyla, bir bakıma sarsıntıya maruz kalmasıdır. Vakıfların çoğalışının; araziye tasarruf meselesi ve bununla ilgili zihniyet ve problemler yönünden de tımar rejimine hususi bir tesir icra eylemiş olabileceğinden şüphe edilmemesi gerekir. Fakat, görünüşe bakılırsa; böyle bir tesirin yaratacağı neticelerin neler olabileceği meselesinin uzun müddet hesaplanması ciheti şurada dursun böyle bir şey hatır ve hayale bile getirilmemiş gibidir.

Vakıfların çoğalışının, araziye tasarruf meselelerine tesir etmiş olabileceğini ileri sürerken, vakıf arazinin şart ve hususiyetini gözden geçirmekte elbette fayda vardır.

İslâm hukukuna göre; «bir arazinin hukuki mânada vakfedilebilmesi için o arazinin vakfedenin mülkü olması şarttır (2)». Osmanlı İmparatorluğu topraklarının en hayati sahasını teşkil eden Anadolu ve Rumeli arazisinin esas itibariyle «*mîrî arazi*» olduğu düşünülürse, elbette bu sahalarda vakıf arazi meselesinin mîrî arazi işiyle nasıl telif edilmiş olduğu suali hatıra gelecektir. Mîrî arazi beytülmale, bugünkü tâbirle hazineye ait yer demektir. Rakabe ve mülkiyeti beytülmale ait olan arazi-i emiriyyenin vakfolunabilmesi için bunun üzerinde mülkiyet iktisab edilmesi lâzımdır. Eğer mülkiyet iktisab edilmeden vakıf yapılmışsa, bu çeşit vakıflar hakiki vakıflardan değil tahsis kabilinden vakıflardan addedilirler.

Yine islâmî hukuk esaslarına göre, padişahlar, harpler-

(1) Belleten sa. 55 s. 36.
(2) Ali Himmet Berki, Vakıflar, s. 13-19, 131-135.

de yararlık gösterip din ve devlet uğrunda büyük hizmetleri görülenlere arazi temlik edebilir. İşte böyle temlik edilen arazide vakıflar kurulabilir. Nitekim ilk devirlerin bu neviden önemli şahsiyetleri olan Evrenos Gazi, Turhan Bey, Lâla Şahin Paşa, Mihal Oğlu, Timurtaş Paşa gibi kimselere arazi temlik edilmiş, onlar da vakıflar kurmuşlardır.

Rumeli'nin fethinde büyük hizmetleri dokunan bu önemli şahsiyetlere arazi temliki; fethedilen yerlerin elde tutulması için canla başla çalışılmasını sağlaması; buraların türkleştirilmesi ve hâli sahaların nüfuslandırılıp harap yerlerin imârı bakımından büyük faydalar temin eylemişti (1). Esasen UC-larda bulunan Uc Beyleri ve büyük kumandanlara temlikler yapılması Türklerde eskiden beri âdetti. Birinci Murad ve Yıldırım Bayezid gibi hükümdarlar, bu usûlü; Gazi Evrenos Bey, Lâla Şahin Paşa, Timurtaş Paşa ve Mihal Oğulları gibi değerli şahsiyetlere karşı tatbik etmişlerdi. İkinci Murad ve Fatih Mehmed zamanında da Rumeli'de bazı temlikler yapıldığı görülmektedir. Bu temliklerde de hemen hemen ayni gayeler gözetilmiştir. İkinci Murad ve Fatih'in Rumeli'deki temlikleri; ya işaret ettiğimiz meşhur şahsiyetlerin ahfadına yapılan temlikler, veyahut da bunların kendilerine temlik edilmiş topraklardan kendi adamlarından bazı kimselere hibe ettikleri yerler için padişahtan temlikname alınması şeklinde vuku bulmuştur. Rumeli'nin fethinde büyük hizmetler ifa eden bu değerli şahsiyetler de kendi adamlarına toprak hibe ederek, ikinci derecede bir temlik muamelesine yol açarken, malûm gayelere hizmeti gayet ciddi şekilde gözetmişlerdir. Yani, Evrenos, Mihal Oğlu ve diğerlerinin de, ikinci derecede temliklere sebep olurken, hudutlardaki toprakların düşmanlara karşı canla başla müdafaa edilebilmesi için, o toprakların oralarda oturacak Türklerin mülkü olmasını gözettikleri ve bu usûlle Uc yani sınır bölgelerinin türkleşmesinde ve imârında kolaylık sağlandığına inandıkları açıkca anlaşılmaktadır.

(1) M. Münir Aktepe, XIV ve XV. asırlarda Rumeli'nin Türkler tarafından İskânına dair, Türkiyat Mecmuası cilt X, sayfa 308-311.

Onaltıncı asra kadar arazi temliki işi gayet dikkatli şekilde yürütülmüş, işaret ettiğimiz hedefler gözetilmiştir. Fakat onaltıncı asrın ortalarından itibaren bu gayelerden uzaklaşılmaya başlanmış ve zamanla temlik meseleleri daha da bozulmuştur (1).

Mülk arazi olmadığı halde *arazi-i emiriyye*'den ibaret bir yer de, hukukî bakımdan, padişah veya onun izniyle başkaları tarafından, tahsis kabilinden vakıf haline getirilebilmekteydi. Şer'i yönden bu vakıflara gayri sahih vakıf gözü ile bakılırsa da, onaltıncı asırdan itibaren bunların miktarı mütemadiyen artmakta devam etmiştir. Vakfın tahsis şeklinde de sahihlik ve gayrisahihlik ciheti aranmıştır. Tahsis, beytülmalin masraflarından bir cihete ise sahih, beytülmal masraflarından olmıyan bir cihete ise gayri sahih addedilmiştir. Onaltıncı asrın sonlarından itibaren tahsis şekilleri gayri sahih addedilebilecek vakıfların çoğaldığı müşahede edilebilmektedir. İrsad ve tahsis kabilinden olan vakıflarda tahsisin şu şekilleri vardır:

a) Âşâr ve mîrî resimlerin tahsisi
b) Hukuku tasarrufiyenin tahsisi
c) Her ikisinin birden tahsisi.

Yalnız âşar ve resimlerin tahsisinde, rakabe ve rakabede tasarruf devlete ait olduğundan, hazine böyle yerlerde bizzat veya fertlere tefviz suretile tasarrufta bulunur, ancak âşar ve resimler vakıf cihetine aittir. Hukuku tasarrufiye tahsis olunmuşsa, âşar ve resimler hazinenin olup, vakıf, icar veya ziraat gibi bir surette tasarruf olunur. Âşar ve resimlerle birlikte hukuku tasarrufiye de vakfolunmuşsa, her ikisi de vakfa ait olur.

İrsad kabilinden vakıfların çoğu, sadece hukuku tasarrufiyenin değil, diğerlerinin tahsisi şeklindedir. Bu bakımdan, gerek hakiki gerekse irsad yönünden olan vakıflarda, âşar ve bazı resimler tımarlı sipahi ve bilhassa cebelü yetiştiril-

(1) Yavuz Selim'den bazı kimselerin bir miktar arazi temliki rıcasında bulunmaları üzerine, padişahın; «iptida-ı cülûsumuzda gafletle Ali Paşaya bazı kurâ temlik etmiş idim, ashâb-ı seyfin muhassesatını gayriye verdiğimden dolayı hâlâ nâdim ve pişmanım» deyişi meşhurdur.

mesi sahasından çekilip başka tarafa tevcih edilmiş olmaktadır. Bu durum elbette, topraklı süvari yetiştirilmesini hedef tutan tımar sistemine fayda getirecek bir şey değildir. Yani vakıfların mütemadiyen ve geniş ölçüde artmasının, istenmiyerek ve daha doğrusu farkında olunmadan, tımar sisteminin askerî veche ve ruhuna uygun düşmemiş bulunduğu cesaretle söylenebilir. Öte taraftan, vakıf yapma arzusunun ve netice itibariyle vakıfların çoğalışının, umumî mânada, toprağa mülk halinde sahip olma fikir ve arzusunun uyanıp şümûllenmesine tesir etmiş olabileceğinden de bahsedilebilir. Velhasıl, vakıfların pek geniş faydalarının yanında, işaret ettiğimiz noktalardan, tımar rejimine faydalı düşmediği ve ziraî iktisattaki buhranda bunun da hissesinin bulunduğu şüphesizdir.

Kendi yaşadığı devirde imparatorluk idaresindeki çeşitli bozuklukları belirtmeye çalışmış olan Koçi Bey'in, temlik ve vakıflar meselesi üzerinde de durduğu, hatta bununla ilgili hususları geniş çapta izaha çalıştığı görülmektedir. Usûlsüz temlik ve buna bağlı olarak da vakıf muamelelerinin Kanuni zamanında başladığını söyleyen Koçi Bey, padişahın, damadı Rüstem Paşa'ya yaptığı muazzam miktardaki temlikler için aynen şöyle demektedir (1).

«Kerime-i mükerremeleri Mihrimah Sultan Rüstem Paşa'ya verüb vezîriâzam eyledi. Kemal mertebe nazarları olmağın muradına müsaade eyleyüb, ecdadı zamanında fetholunmuş memâlikten ol kadar karyeler temlik eyledi ki mülûkü tavaiften bir padişaha hazine olmağa kifayet ederdi. Anlar dahi bazı hayrat yapub vakfeylediler. Hâlâ beher sene ol vakıftan yüz yük kadar akçe gelür. Ol makule sultanların fevt oldukta havassı miriye alınırken sonra gelenler dahi vakfetmeğe başladı. Hilâf-ı şer'i şerif beytülmal-i müslimin olan bu hasılar zayi ve telef oldu. Sevab itikadına vebale girdiler.»

(1) Koçi Bey risalesi (Ali Kemali Aksüt neşri) s. 63.

Usûlsüz, hem de geniş çapta yapılan temlikler (1) şüphesiz en başta tımar sistemini sarsıyordu. Bu meseleye iktisadî ve içtimaî açıdan bakılınca; cebelü-tımarlı sipahilik yolundan geçimini sağlıyacak bir kısım insanlara intikal edecek gelirin, onların yerine, temlik edilen arazinin sahibi haline gelmiş bulunan kimsenin cebine girdiği görülür. Kanun ve nizamların ihlâli, hazine gelirinin azalması, bunun gibi devletin tımarlı sipahilerinin miktarının azalması meselelerinin yanında bu temliklerin Türk cemiyetinde iktisadî ve içtimaî buhranlar yarattığı da muhakkaktır. Devlet, çoğalan temlik ve vakıflar neticesi, azalan gelirini ,vergileri ağırlaştırmak suretiyle telâfiye çalışmış, azalan tımarlı sipahinin yerini de eskisinden daha çok ulûfeli asker beslemek suretiyle doldurmak istemiştir. Fazla sayıdaki ulûfeli asker ise, hem hazine için büyük yük teşkil etmiş, hem de bunların kaliteleri düşmüştür. Böylece fâsit bir dairenin içine girilmiştir.

Koçi Bey, meşhur risalesini yazdığı tarihlerde usûlsüz temlikler ve vakıflar gelirinin kırk elli bin ulûfeli asker (2) beslemeye muadil olduğunu söylemekte ve gerek bu ciheti, gerekse temliklerdeki usulsüzlüklerle bunun yarattığı mahzurları şöyle anlatmaktadır:

«... *bir âdem din-ü devlete lâyık hizmet görmeye ve memleket değil belki bir karye fethetmeye, mücerred mukarrebi padişahi olmağla, nice yüz yıl mukaddem fetholunmuş memleketten Beytülmali sırf nice kura ve mezarii birer tarik ile kendülere ve evlâtlarına temlik ettirmişlerdir. Badehu diledikleri yeri vakfedüb, bazılar dahi vakıf nanile evlâtlarına âkar etmişlerdir. Ol makule vakıf nice sahih olur? Ve anı besmele ile nice tenavül caiz olur? Evvelâ ol makule kimesnelere hakk-ı beytülmali temlik şer'an caiz olmak gerek-*

(1) Padişahlar, yalnız arazi değil, saray, konak vesaire gibi gayrimenkuller de temlik ederlerdi. Meselâ Üçüncü Murad, İbrahim Paşaya, Atmeydanındaki meşhur İbrahim Paşa Sarayının iç oğlanları yetiştirilen kısmı hariç diğer yerlerini 1585 te temlik etmişti (Tarih-i Selâniki s. 197).

(2) Koçi Bey risalesi s. 56.

tir ki hatta vakfiyeti caiz ola. Bir emrin aslı bâtıl ola, fer'i nice sahih olur? Bu makule temlikler beytülmal-i sırftır ve guzat ve erbab-ı mukatele hakkıdır. Din ve devlete lâyık olan budur ki, iki yüz yıldan beri temlik ve evkaf olan karyeler hakk-u adl üzere yoklanub meşru olan temlik ve vakıf karyeleri hali üzere ipka buyurulursa, nameşru olub hakk-ı beytülmal olanlar ulûfeli kul taifesine tevzi ve taksim olub nice bin kılıç ihdasına sây-ı humâyun buyrula. Böyle olacak, kılıç kesretine ve hazinenin izdiyadına sebeb olub nice menafi müşahede olunur. Amma şöyle ki ol makule vakıflarda camiler ve mescidler ve zaviyeler ola; anlar dahi muattal olmak reva görülmez. Nihayetülemr taraf-ı mîrîden vazifeciler tayin olunub ol hayr-ı hasene dahi saadetlû padişahım vola. Ve mezari ve kura dahi ashabını bula. Halbuki havass-ı humâyun karyeleri ve hilâf-ı şer' temlikler ve vakıflar mahsulâtı namahal yerlere sarfolunmaktan ise yollarile gelmiş ulûfeli kul taifesine tevzi ve taksim olunsa kırk elli bin nefer ulûfelerin hazineye koyub tımara çıkarlardı. Kırk bin yevmiyesi biri biri üzerine yirmişer akçadan senevî iki bin yük akçadan ziyade hazineye sây olub, irad masrafa galib olur...»

C) Faizcilerin ve büyük çiftlikler ele geçirenlerin çoğalması:

Yüksek nisbetli faizciliğin ve köylerde büyük çiftlikler ele geçirenlerin sayılarının artışının ne gibi sebeplere dayandığını,sair iktisadî meselelerle birlikte inceleyen esaslı araştırma eserleri henüz meydana getirilmemişse de, onaltıncı asrın ortalarından itibaren bu hususların birer vakıa olduğuna dair (1) bazı bilgilere sahibiz. Esasen levendler konumuzu işlerken, mühimme defterlerinde, yüksek nisbetli faizcilik ve büyük çiftlikler tesisinin birer vakıa olduğunu teyid eden, ayni zamanda Osmanlı toplumunda geniş sarsıntılar yaratmış bulunduğu neticesini çıkarmamıza yarayan müteaddit misale rastlamış bulunuyoruz.

Onaltıncı asrın ortalarından itibaren faizcilerin şer'i faiz

(1) Belleten sa. 55, s. 364-377.

nisbeti olan % 10-15 den daha yüksek nisbetlerle köylüye borç para verdikleri görülmektedir. Bazan bu nisbet yüzde yüzün üstüne bile çıkıyordu. Yüksek nisbetli faizle *ribahur* yani faizcilerden borç para alan köylü (1) zamanı gelince borcunu ödiyemediğinden çok defa tarla ve bahçesi elinden çıkıyordu. Tabiatiyle yine çok defa onun tarla ve bahçesini de ele geçirenler bu faizciler oluyordu. Böylece elindeki arazisini kaybeden köylü çift bozan reâya durumuna düşüyordu. Gerek faizcilik, gerekse «*selem tarikiyle*» yani «köylünün elde edeceği mahsulün parasını evvelden vermek suretiyle» çiftçilerin mal veya topraklarını ele geçirenlerin en çok yeniçeri ve bilhassa altı bölük sipahilerinden olduğu, ikinci derecede de zaim, tımarlı sipahi, çavuş, müderris ve mazûl kadılardan meydana geldiği görülmektedir.

Borçlandıkları parayı ödiyememek yüzünden çiftçinin arazisi elinden çıkar ,kendisi eskiden malı olan yerde ücretle çalışmaya mecbur kalır, veya yeni arazi sahiplerinin bazen tarla ziraatı yerine hayvancılığı tercihleri yüzünden bu imkânı bile elde edemiyerek nihayet eşkiyalık suretiyle karnını doyurma yolunu tutmaya mecbur kalırken, öte yandan da «çift bozan reâyanın» topraklarının «çiftlik» haline gelmesi hadisesi vuku bulmuş oluyordu.

Bu hal, tabiatiyle asırlardan beri mevcut bir köy iktisa-

(1) 1015 safer (Haziran 1606) tarihli bir hükümde: Aydın, Saruhan ve Menteşe sancakları halkının vilâyet âyânından aldıkları borç parayı ödeme kudretinde olmadıkları görülmektedir. Mezkûr hükmün bu hususu ifade eden kısmı şöyledir: «...Dersaadetime arz gönderüb mukaddema Aydın ve Saruhan ve Menteşe sancaklarında bu sene-i mubarekede vaki şark seferine memur olan âsâkir-i islâmın maişetleri içün ihracı fermanım olan sürsat ve her haneden birer kile dekik ve birer kile şaîr ve koyun ve asel ve kevgan-ı saderin bermuceb-i fermân-ı âli cem'ine mubaşeret olundukta, ahali-i vilâyetin ulema ve sulehası fukara ve zuafası gelüb mukaddema her hanede tahsili ferman olunan bedel-i nüzül içün üçer sikke altunun edasına kudretimiz olmamağla cümle mamelekemiz satub ve vilâyet âyânından istikraz edüb ve muamele ile akça alub henüz eda eylemeğe kaadir olmadığımızdan maada vilâyetimize veba müstevli olmağla nice kimesneler vefat eyleyüb halimiz mükedder olub ol miktar tekâlife kudretimiz kalmamıştır. Şöyle ki, elbet sürsat alınsın deyu ferman olunursa cümlemiz perakende ve perişan olmak mukadderdir» (Çağatay Uluçay, XVII. asırda Saruhan'da eşkiyalık s. 194).

dî ve içtimaî nizamının maruz kaldığı buhran ve sarsıntının bir ifadesidir.

Köylünün ekip biçtiği arazinin faizcilerin eline geçişinden dolayı, çift bozan reâyadan ibaret başıboş levendlerin yaratabileceği tehlikenin hükûmetçe peşinen pek taktir edilmediği ve yeni toprak zenginlerinin kurdukları çiftliklerin başıboş levendliği artıran sebepler meyanında bulunduğu da yine anlaşılmamış görünmektedir. Zaten onaltıncı asrın sonlarına kadar hükûmetin levendlere karşı davranışı hep tenkil noktasında toplanmaktadır. Onaltıncı asrın sonları ile onyedinci asrın başlarına ait mühimme defterlerinde, levendlerle ilgili bir hayli bahse rastlanmakta, ve buna ait hüküm vesaireler ise; hep onların tenkil ve çarelerine bakılmasına dair muamelelerden ibaret bulunmaktadır. Büyük celâli isyanları üzerinedir ki hükûmet, isyanın sebepleri meyanında yüksek faizciliğin ve yeni zenginlerin elde ettikleri topraklarda kurdukları büyük çiftliklerin tesirini anlıyabilmiştir. Nitekim Birinci Ahmed'in neşrettiği adalet fermanı'nda (1) ribahur yani faizcilerden bahsedilmekte; çiftlikler hususunda da, istedikleri yerlerde evler ve ahırlar yaparak sürülerle hayvan besleyenlerin bazı beylerbeyi ve beyler, kadılar, müderrisler, müteferrika ve altı bölük halkı, yeniçeri, kapucu ve sair kul taifesi ,timar erbabı, vilâyet halkı ve kudret sahibi kimseler olduğu belirtilmektedir. Yine ayni adalet fermanında, 1599 ile 1609 yılları arasında teşkil edilmiş çiftliklerde oturanların derhal çiftlik evleri ve ahırlarını yıkarak köy topraklarını terketmelerinin emredildiği görülmektedir. Birinci Ahmed'in bu fermanı, Osmanlı köy ve arazi nizamındaki önemli buhranı izale gayesini güderek 1599 ile 1609 arasında kurulmuş çiftlikleri müsadereye tâbi tutmakta ise de, elbette bu tedbir meselenin kökünü halledecek gibi değildi. Büyük çiftliklerin meydana gelmeye başlaması 1599 dan çok yıllar öncesine kadar uzandığına göre, padişahın adalet fermanındaki kesin emirleri de köylerin içtimaî ve iktisadî nizamını eski haline çevirmeye kifayetli sayılamazdı. Zaten

(1) Başbakanlık Arşivi, Mühimme defteri 78 s. 897-892.

toplumda muhtelif tesirler neticesi bir iktisadî - içtimaî huzursuzluk başladığına göre, bunu yaratan sebeplere karşı geniş çapta çâreler bulunmadan, sadece muayyen seneler zarfında meydana gelen çiftliklerin lağvı ile her şey halledilmiş ve anormal hareketlere sahne olan Anadolu köy toplumu yerine oturmuş olamazdı. Maamafih Birinci Ahmed'in bu hareketi faydadan hâli de değildi.

D) Para ve ticaret meseleleri ile ilgili hususlar:

Para ile ilgili hususlar, şüphesiz, bir memleketin içtimaî ve siyasî hadiseleri ile sıkı sıkıya bağlılık arzeder. Bu bakımdan, başıboş levendliğin ortaya çıkıp içtimaî bir vakıa olmaya başladığı onaltıncı asrın ortalarından itibaren, Osmanlı devletinin para meselelerine, konumuzla ilgili yönlerden, bir defa göz gezdirilmesi gerekir.

Başıboş levend hareketi, işsiz, çalışma ve geçim sahası olmayan insanlara ait bir hadise olduğuna göre; bunun para ve kazanç meseleleri ile sıkı ilgisi ortadadır.

Para ve kazanç meselelerinden bahsetmek isterken şu noktaya bilhassa parmak basmak icap eder. Bilindiği üzere, Osmanlı tarihinde hiç işlenmemiş denecek derecede üzerinde az durulmuş kısım, bilhassa halkın geçim durumu ile ilgili iktisadî taraf ile içtimaî yapıdır. Bu yönlerin işlenmemesinin en başta gelen sebeplerinden birisi ise, bu sahada çok eski den beri kitap halinde eser meydana getirilmiş olmamasıdır. Esasen Osmanlı toplumunun iktisadî ve içtimaî durumunu aydınlatmaya yarayacak vesikalar onaltıncı asrın ortalarından itibaren çoğalmaya başlamaktadır. Onun için biz de burada konumuzun müsaadesi nisbetinde bazı ana noktalara temas edip, umumî hatlar halinde, başıboş levend hareketine tesir edebilecek hususlara işaretle yetineceğiz.

K a n u n i'nin saltanatının sonlarında Osmanlı İmparatorluğunda kıymetli maden darlığı hissedildiği, fiyatlarda tahavvüller olduğu, bilhassa Ü ç ü n c ü M u r a d devrinde kalp paraların ziyadesiyle arttığı ve eşya fiyatlarının faz-

laca yükseldiği malûmdur. Esasen bu hususlara dair, devrin müverrihlerinden olan Selânikî'nin ve ondan sonra yaşamış bazı müverrihlerin eserlerinde bir miktar bilgi mevcuttur.

Osmanlı devletinin, Fatih zamanında (1) kıymetli maden darlığı çektiğine, bu sıkıntının İkinci Bayezid zamanında (2) da mevcudiyetine dair bazı şeyler bilmekteyiz. Yavuz Selim'in Mısır seferi esnasında zengin bir tüccardan 60 bin altın borç almak istediğini (3) biliyorsak da bu, hazinenin fakirliğinden değil de İstanbul'dan celbedilen paranın gecikmesinden mütevellitti. Esasen Yavuz Selim Mısır seferi dönüşünde oradan altın ve gümüş pek çok para getirmişti. Nitekim, «*benim altın ile doldurduğum hazineyi her kim akçe ile imlâ edebilirse kendi mührü ile temhir etsin ve illâ hazine-i humâyunum benim mühürüm ile mühürlensin*» demesi, Mısır seferinden dönüşünde hazinenin zenginleşmesi üzerinedir. Yavuz Selim'den sonra bir çok seferler yapıldığı ve bunlar geniş masrafları mucip olduğu, iktisadî şartlar da istihsale müteveccih bir zenginlik yaratacak durumda bulunmadığı için, her geçen yılda hazinedeki para miktarı biraz daha azaldı. Bu hal, Kanuni'nin son zamanında bütçenin açık vermesine kadar vardı. Nitekim, bu meşhur hükümdarın saltanatının sonunda bütçe açığı gayet sarih bir şekildeydi. Zira, Aynî Ali Efendi'ye göre (4), 973 (M: 1565-1566) yılında devletin geliri 183 088 000 akçe, gideri de 189 657 000 akçe idi. Devletin geliri giderinden daha az bir hale düştüğü sırada kalp ve ayarı bozuk paralar piyasaya yayılıyordu. Kanuni zamanında bile, ayarı bozuk para meselesi; üzerinde dikkatle durulmaya değer bir konu idi. Meselâ safer 972 (M: eylûl 1564) tarihi ile yazılan bir hükümde (5) şöyle de-

(1) Halil İnalcık, Fatih Sultan Mehmed'in fermanları, Belleten sa. 46.
(2) Halil İnalcık, Türkiyenin İktisadi vaziyeti, Belleten sa. 60, s. 655.
(3) Koçi Bey risalesi s. 46.
(4) Aynî Ali, Kavanin-i Âl-i Osman der hulâsa-i mezamin-i defter-i divan s. 107.
(5) Ahmed Refik, onun Asr-ı hicride İstanbul hayatı, s. 98.

niyordu: «*Üsküp kadısına hüküm ki: hâliyâ Üsküp darphanesinin sahib-i âyârı darbhanesinden südde-i saadetime gelen altun ve akçanın ekseri kalp çıkmağla, sahib-i âyârı südde-i saadetime gelmesi lâzım olmağın, varıcak, bizzat darbhaneye varub alelgafle sahib-i âyâr kat' ettiği altun ve akçadan birer miktarının nümune için ele getürüb mezburu hapisle çavuşuma koşup muaccelen südde-i saadetime göndaresin*»

Para ayarının bozulup kıymetinden kaybetmesi ve neticede eşya fiyatlarının yükselmesi hadisesi bilhassa Üçüncü Murad zamanında daha sür'atli bir tempo ile devam etti. A h m e d R e f i k'in işaret edilen eserinde, bu noktalarla ilgili bir hayli vesikanın mevcut olduğu görülmektedir.

Onaltıncı asrın ikinci yarısından önceki devirdeki kıymetli maden darlığının yani para sıkıntısının esas sebebi, Akdeniz ekonomisine kuvvetle bağlı bulunan (1) Osmanlı İmparatorluğunda mevcut paranın mübadele hacmına cevap verememesinden ileri geliyordu. Esasen, onaltıncı asrın ortalarından önceki iki asırlık müddet zarfında, ayni sebepten dolayı ekseri Avrupa memleketlerinde de (2) kıymetli maden darlığı çekilmişti.

Amerika'nın keşfi dünya ticaretinde yeni ufukların açılmasına âmil olmuş bulunuyordu. Zaten, daha Amerikanın keşfinden bir hayli önce Avrupa'da ticaret hayatı hareketli bir şekle girmiş olduğundan, Avrupa piyasalarında mevcut para bu hareketliliğin neticesi olan mübadele hacmını karşılıyamamakta, bu yüzden de kıymetli maden sıkıntısı çekilmekteydi. Onaltıncı asrın ilk yarısı içinde bile ticari faaliyetlerin en hararetli sahnesi Akdenizde cereyan ettiğine, daha açıkçası dünya ticaretinin siklet merkezi Akdeniz çevresinde olduğuna göre; Osmanlı devleti de bu çevrenin ticarî hareketlerine elbette bağlı bulunacaktı. Tabii buna göre de mal alış verişi cereyan edecekti. Osmanlı imparatorluğu onaltıncı asrın sonlarına kadar ziraat mahsulleri ve sanayi ma-

(1) F. B r a u d e l, La Méditerranée et le monde méditerranéen a l'époque de Philippe II. p. 361.
(2) H a l i l İ n a l c ı k, Belleten sa. 60, s. 651-656.

mulleri bakımından kendi kendine yeter durumda idi. Fakat bu asırdan itibaren Avrupada sanayi faaliyetleri gelişme yoluna yönelir gibi olduğu, buna bağlı olarak da daha önceki asırlara nisbetle hayat seviyesinde bir yükselmenin vukuu, istihlâki artırmakta, böylece paranın mubadele hacmı da genişlemekteydi. Avrupalı tüccarlar Osmanlı memleketlerinden daha ziyade gıda maddeleri ile ham maddeler almayı tercih ediyorlardı. Bu arada, daha ilerisini hesaplayan bazı Avrupalı devlet adamları ve tüccarlar ise; Osmanlı ülkesini, yeni kurulmakta olan kendi sanayileri için bir pazar yeri haline getirme (1) imkânlarını yaratmaya çalışmaktan bile geri durmuyorlardı. Avrupada fikir, san'at, ticaret ve hatta biraz da sanayi gelişmesi beraberce yürüyor, bu sebeple ticarî faaliyetler de; devletin hâli ve bilhassa geleceği ile ilgili meseleler telâkkisine mazhar oluyor ,onun için, siyasî hadiselerde ticaretle ilgili hususlar pek önemli bir mevki işgal ediyordu. Nitekim, Avrupa tüccarlarını, böyle, devletin mukadderatı ile ilgili, ayni zamanda uzun vadeli istikametlere yöneltenler, bazı yerlerde daha ziyade devlet adamları, İngiltere gibi ülkelerde ise devlet adamları ile birlikte ticaret kumpanyaları idi.

Onaltıncı asrın ortalarından itibaren ekseri Avrupa memleketlerinde ticaret bu şekilde bilgili ve gayeli bir yola dökülmekteyken Osmanlı imparatorluğunda durum böyle değildi.

(1) Hâmit Dereli, Kıraliçe Elizabeth devrinde Türkler ve İngiliz-ler s. 51, 69-71, 83-87, 95, 101.

Kanuni Süleyman zamanında Rusya'da «Moskova kumpanyası» nı kuran İngilizler, buradaki ticari faaliyetlerini, Moskova kumpanyası vasıtasiyle İran'a da İngiliz çuhaları yollamak suretiyle daha ilerilere teşmile başlamışlardı. İran'a giden İngiliz tüccarları burada Türk tüccarları ile karşılaşmalarına rağmen kendi ticaretlerini İran'da geliştirme gayretlerinden geri durmamışlardı. 1569 da İran'da Kazvin şehrinden bir mektup yazan bir İngiliz tüccarı şöyle diyordu: «Buralarda yerleşmiş bir çok Türk tacirleri var. Bunlar zahiren bizim gelmemizden memnun görünüyorlar, ama gizlice bizim amansız düşmanlarımızdır. Ellerinde olan her vasıta ile satışlarımıza mâni olmaya çalışıyorlar. Çünkü böylelikle bizim buradaki ticaretimizden vaz geçeceğimizi sanıyorlar. Ama ben bu ticaretin daha ziyade inkişaf edeceğini sanıyorum.»

1583 yılından itibaren İngilizlerin Türk kumaş boyacılığının sırlarını öğrenmek ve Türkiyede İngiliz çuhalarına pazar temini için büyük gayret sarfettikleri görülüyor.

Osmanlı devlet erkânının bilhassa iktisadî bilgilerinin kifayetsizliği, bir de ayni devirde ahlâki sarsıntılarla birlikte devlet mekanizmasında çatlaklıklar meydana gelmeye başlaması yüzünden, ticarî sahada avrupanın günden güne artan hareketliliğine mukabil bizde gittikçe daha passif kalındığı; ve nihayet memleket ihtiyacı ile ilgili malların sıkıntısının çekilmesi şeklindeki tezahürler karşısında ise, ihracatta bir kısım mallar için yasak tedbirlerine başvurulduğu; yasaklar dışında memleket iktisadiyatının hâli ve geleceği için esaslı faydalar sağlıyacak bir icraatta bulunulmadığı görülmektedir.

Avrupa tüccarları Osmanlı limanlarından daha ziyade pamuk, pamuk ipliği, balmumu, deri, hububat gibi şeyler alıyorlardı. Osmanlı memleketlerinde dokunan dokumalar alıcı buluyorsa da onaltıncı asrın ikinci yarısına basıldıktan sonra bunların alıcısı mütemadiyen azalmakta devam etti. Hatta bu asır daha dolmadan epeyce önce Türk şehirlerine Avrupa dokumaları girmeye (1) başlamıştı. Osmanlı ticaretinde yerli imal ve istihsal mallarından başka Doğu'nun ipek ve baharat ticareti transitinin de önemli bir mevkii vardı. Osmanlı imparatorluğu, onaltıncı asırda İran ve Hind'in Batı dünyası ile olan ticaretinde mutavassıt rolü oynıyarak bundan faydalanma rolünü kısmen muhafaza ettiyse de, 1630 yılına doğru (2) hind ticaretinin mutavassıtlığını kat'i şekilde elinden kaçırdı. İran'ın ipek ticareti mutavassıtlığı, Şah Abbas'ın Osmanlı aracılığını ortadan kaldırma uğrundaki çalışmalarından bir hayli müteessir olduysa da bu aracılık daha bir müddet devam etti. Hind transitinin ortadan kalkması, İran transitinin de bir hayli azalması, osmanlı iktisadiyatına menfi tesirler icra etmekten geri kalmadı.

Batılı tüccarlar Osmanlı memleketlerinden mal alırken altın ve gümüş para ile alış veriş ettiklerinden istedikleri şeyleri kolaylıkla elde edebiliyorlardı. Amerika'nın keşfinden sonra Avrupa'ya büyük ölçüde kıymetli maden gelmeye baş-

(1) Ahmed Refik, Onuncu asrı hicride İstanbul hayatı s. 178.
(2) Belleten sa. 60, s. 663-676.

lamıştı. Bu sebeple, daha onaltıncı asrın ilk yarısında Avrupa'da kıymetli maden sıkıntısı ortadan kalkmış, hatta asrın ortalarında bil'akis bu yönden bolluk meydana gelmişti. Onun için Batılı tüccarlar Osmanlı topraklarındaki ticaretlerinde rahatca kıymetli madenlerden müteşekkil para kullanıyorlardı. Bu paralarla aldıkları şeyler ,biraz önce belirttiğimiz veçhile, bilhassa dokuma ve deri sanayii için ham maddelerle hububattı. Asrın sonlarına doğru ise, kıymetli madenler Osmanlı memleketleri için kâr getiren bir ticaret metaı vaziyetindeydi. Bu sebeple, aradaki fiyat farkından faydalanmak isteyen bazı tüccarlar Osmanlı ülkesine bizatihi kıymetli maden bile sevkediyorlardı. Nitekim, F. B r a u d e l'in tespit ettiğine göre, 1584 e doğru Türkiye'ye gönderilen ticaret malları arasında sandık sandık İspanyol realleri (1) vardı. 1599 yılında da Tekirdağı ve İskenderiye'ye «*taleri*» ve «*real*» sevkedilmişti.

Türk pazarlarına kıymetli madenler dolmaya başladığı zaman bunlar memleket içinde tutulabilse ve ticaret ve sanayi sahasında kullanılabilseydi, memleketin iktisadî veçhesinde mes'ut gelişmeler meydana gelebilirdi. Fakat ne çare ki netice böyle olmadı. Doğudan (Hind, İran ve Rusya) gelen tüccarlar, Türkiyeye getirdikleri kumaş ve kürk nevinden malları altın ve gümüş para karşılığında satıyor ve Türkiye'den hemen hemen bir şey almadan gittiklerinden kıymetli madenler böylece Doğu'ya akıyordu. Daha Türk piyasasında kıymetli madenler bollaşmadan önce bile İran'a sikke veya külçe halinde altın ve gümüş götürülmesi menolundu. Bu yasak peşinen avadanlığa teşmil edilmemiş olduğundan, Doğu'lu tüccarlar bu defa kıymetli madenlerden müteşekkil avadanlık götürmekte devam ettiklerinden 1559 da bu defa kıymetli madenlerden meydana getirilmiş avadanlıklarla birlikte İran'a bakırın götürülmesi de yasak edildi (2). İran'da maden işleriyle ilgili sanayi bize nazaran geri olduğundan İranlılar Türkiye'den bakır, nal, mıh, kurşun ve si-

(1) B r a u d e l, La Méditerrannée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II, s. 393, 394.
(2) Belleten sa, 51, s. 510.

lâh da alıyorlardı. Siyasî gerginlikler sırasında veya bu maddelere memleket içinde fazlaca ihtiyaç duyulduğu devrelerde mezkûr maddelerin ihracının önlenmesine çalışıldı. Meselâ 1568 tarihli bir hükümde (1) İran'a bakır götürülmesinin önlenmesi için gayet sıkı davranılması isteniyordu. Doğulu tüccarların, getirdikleri malları sattıktan sonra, Türkiyenin iktisadiyatı için faydalı sayılacak bir şey almadan geriye dönüşleri onyedinci asırda da devam etti. Bu durumun Türkiye bakımından tevlî ettiği zararlar üzerinde, devrine göre esaslı sayılacak, fikirler beyan edenler Kâtib Çelebi ve Naima (2) gibi müverrihler olmuştur.

Onaltıncı asrın sonlarına yaklaşılmaktayken yalnız Doğulularla olan ticaret değil, Batılılarla yapılan ticaretin bazı noktaları da Osmanlı hükûmetini memnun bırakacak bir seyir takip etmediğinden, bazı şeylerin Avrupa'ya ihracı menedilmişti. Meselâ, bu cümleden olarak, 1568 yılında yazılmış bir hükümde (3); Çanakkale'den girip çıkan yabancı gemilerin memnu madde götürmemesi için iyice yoklanması isteniyor, 1574 de yazılmış bir hükümde (4); balmumu ihracı men ediliyor, 1580 tarihli bir hükümde (5); harice deri satılmaması isteniyor, ertesi sene (6) ayni mevzu üzerinde tekidatta bulunuluyor, 1584 yılında yazılan başka bir hükümde de (7); memnu maddeler listesine dahil bir malın yabancı tüccar gemilerine yüklenmemesi için gemilerin yoklanması emrediliyordu. Harice satılması memnu mallar listesinde ise: hububat, barut, silâh, at, pamuk, pamuk ipliği, kurşun, balmumu, sahtiyan, don yağı, gön, meşin, koyun derisi ve zift vardı.

Dikkat edilirse, Batı'ya satılması yasak olunan maddelerin askerî kısmı hariç, diğerleri sanayiin ham maddeleri ile lüzumlu ihtiyaç ve gıda maddelerini teşkil ediyordu. Halkının yüzde doksan kadarı ziraî iktisat sahasında geçimini te-

(1) Ahmed Refik, Onuncu asrı hicride İstanbul s. 147.
(2) Naima. Tarih-i Naima, c. 4, s. 293, 294.
(3) Ahmed Refik, Onuncu asrı hicride İstanbul hayatı s. 146.
(4) Ayni eser s. 158.
(5) » » s. 167.
(6) » » s. 168.
(7) » » s. 181.

min eden bir memlekette hububatın dışarı çıkarılmaması konusu üzerinde dikkatle durulmasının gerekeceği tabiidir. İhraç yasağının mevcut olduğu zamanlarda Türkiyenin ziraî iktisadiyatında önemli bir buhranın mevcudiyeti gayet açıktır. Ve istihsal edilen hububat ancak kendisine yetmekte, pamuğu da ayni durumu arzetmektedir.

Bir iktisat kaidesi olarak, rahatça ve devamlı şekilde müşteri bulan mallar istihsali kamçılar ve o malların müstahsilinin eline iyi para geçmesi gerekirse de, onaltıncı asrın sonlarına doğru Osmanlı memleketlerinde vaziyet böyle olmamıştır. Onyedinci asırda ise, çok defa vaziyet bundan da kötü cereyan etmiş ve vak'anüvis tarihlerinde de sık sık ve geniş çapta aksini bulduğu veçhile, bilhassa gıda maddelerinin kıtlığı çekilmiştir (6).

Ziraî iktisattaki buhran, diğer sayfalarda sözünü ettiğimiz sair sebep ve hadiselerle ilgili olduğu gibi, para durumunun da bunun üzerinde şiddetli tesirleri mevcuttu. Zira, Onaltıncı asrın son çeyreği içinde para kıymetinde sür'atli düşüşler meydana geldiği gibi, piyasayı kenarları kırpık ve ayarı düşük akçeler kapladı. Hükûmet 1584 te züyûf akça çıkarmakla bir *devaluation*'a gitmiş oldu. Böyle bir devaluation'a gidişte, Prof. Halil İnalcık'ın izah et-

(6) Onyedinci asrın başlarında Anadolunun celâlî hareketleri ile çalkalandığı bir devrede, iktisadi tahdit rejiminin tamamen zıddı olan bir hükûmet icraatına rastlanılmaktadır. 1018 (M: 1609) senesinde Fransızlarla bir ahidname imzalanmasından ibaret olan bu icraatın asıl üzerinde durulmaya değer tarafı, şüphesiz, ahidnamenin muhteviyatıdır. Osmanlı devletinin Fransızlarla imzaladığı başka ahidnamelerdeki gibi ticari veçhesi galip olan bu ahidnamenin hükümleri, onaltıncı asrın ikinci yarısında mevcut dış ticaretteki tahdit rejiminden dönülmekte olduğunu gösterir kuvvettedir. Yabancı bir devletle yapılmış bir andlaşma olması sebebiyle, tatbike esas olan şartlar yönünden, memleket dahilinde hatt-ı humâyunlarla kurulacak bir ticaret rejimine nispetle daha uzun vadeli olması gerekmektedir.

İşte bu ahidnamede :

a — Fransız gemilerinin Türk limanlarından pamuk, pamuk ipliği, sahtiyan, balmumu ve gön alabilecekleri,

b — Akdenizde zahire taşıyan Fransız gemilerine rastlanınca, Osmanlı devletinin düşmanlarına zahire götürülüyor diye gemilerin yakalanmaması ve Türk limanlarından zahire alıp giden hıristiyan gemileri yakalanınca bu gemilerin mürettebatı arasında Fransız varsa bunların esir addedilmemesi,

tiği veçhile (1), Osmanlı piyasasına Amerikan altun ve gümüşünün dolmasının tesirleri olduğu gibi, ta yukarılardan beri belirtmeye çalıştığımız iktisadî meselelerin ekserisinin ve nihayet devlet adamlarının bilgisizlik ve idaresizlikleri yanında ahlâki çöküntünün başlamış olmasının da rolleri mevcuttu. Tabii bu züyûf akça işinin memlekette iktisadî ve içtimaî ciddi sarsıntılar meydana getirmesi mukadderdi.

Selânikî tarihinde (2) züyûf akça meselesi şöyle anlatılmaktadır: «*hurda akça ki kadimden olan akçanın her birin halk kesüb terk-i siyaset olmağla ,beş para eyleyüb asla sikkeden nam ve nişan kalmayub, yüz dirhem gümüşten beş yüz akça kesilmek kanun-ı padişahî iken yüz dirhem iki bin züyûf akça olub hiç bir türlü amele yaramayub giderek gümüşün dirhemi on ikişer akçaya satılub alınmağa başladı. Ve kuruş kadimden kırk akçaya iken seksen akçaya alınub verilür oldu. Ve altun altmış akçadan yüz yirmi akçaya çıkub buna göre cümle narhlar tüccar beyninde iki bahaya itibar olunub ve mekûlât ve melbusat dahi bu ecilden ziyadeye çıkmağla, faraza herkes ulûfe on altun olurken beş altuna alınmağa başladı.*»

---

c — Fransız korsanları Cezayir limanlarına uğradıkları zaman kendilerine barut, kurşun, yelken bezi ve sair âletler verilmesi.

Gibi stratejik maddelerin ticari serbestisine (bu ahidname hakkında Naima tarihinin ikinci cildinin 80-82 sayfalarında etraflı bilgi mevcuttur) ait hükümler ihtiva etmekteydi. Ahidnamenin imzası, Kuyucu Murad Paşanın Anadoluda celâli tenkilinde bulunduğu yıla rastladığına göre, memleket şartları bakımından bir iktisadi rahatlıktan dem vurabilmek asla mümkün değildi. Bil'akis Anadolu senelerden beri kan ve ateş içinde kavrulmakta, köyler ve kasabalar tahribe uğramaktaydı. Bu durum karşısında tahditlerin kalkması sebebini: birtakım siyasi menfaatlar temini düşüncesine, Osmanlı devletinin para ve kıymetli maden ihtiyacına, bir dereceye kadar da Avrupanın hazır eşyasının Türk pazarlarına yerli mallardan daha ucuz fiyatla gelme devrinin başlamakta olmasına bağlamak lâzımdır. Ahidnamede, devletin paraya olan ihtiyacını sezinlemeye birazcık yardım edecek taraf da mevcuttur. Nitekim: «.. Françe padişahı samimi dost olmağla merhum Sultan Süleyman Han zamanında memnu olan metadan penbe ve riştei penbe ve sahtiyan verile deyü hükm-ü humayun verilüb ve Sultan Mehmed Han zamanında memnuattan olan balmumu ve gön dahi verilüb ve getürdükleri guruştan alınageldüğü üzre resm alına...» denmektedir.

(1) Belleten sa. 60, s. 657.

(2) Selâniki tarihi s. 252.

Para kıymetinin bu hale gelmesi yüzünden İstanbul'da 1 Mayıs 1588 günü kapıkulu sipahilerinin ayaklandıkları görüldü. Bunlar: «*üç yüz yıldan beri selâtin-i Âl-i Osman asakir-i mansureye böyle ulûfe verdi mi?*» diyorlardı. Bahşiş ve terakki vermek suretiyle hadiseyi bastırmaya çalışanlara karşı da «*bize hiç bahşiş ve terakki gerekmez ve almayız. biminnet bahşiş ve terakkilerimizi alageldiğimiz üzere alabiliriz. Müdebbir-i devlet vezirini elimize versin, ve illâ iyi olmaz bilmiş olsun, elbette beylerbeyi başı elimize girmedikçe divandan taşra çıkmazız. Mahasal yaramaz olur, yerine padişah bulunuz*» cevabını verdiler. Sipahiler hakikaten istedikleri adamların başlarını aldılar. Ayarı düşük paradan çıkan bu hadise tabii Osmanlı tarihinde tek başına kalmadı. Daha sonraları ulûfe işi ile ilgili, yani sebebi paraya dayanan daha başka askeri ayaklanmalar da oldu.

E) Sanayiin gelişememesi:

Ziraat sahasında iş bulamıyarak bu taraftan kopan kimselerin sanayi ve bu saha ile ilgili kollarda geçimlerini temine çalışacakları, veya sanayi geliştiği taktirde, zamanla ziraî sahadaki nüfusu kendine çekeceği şüphesizdir. Lâkin Türkiye'de vaziyet böyle olmamış, yani sanayi gelişemediği için ziraat sahasında iş bulamıyan nüfusu kendine çekecek başka bir saha meydana gelmemiştir. Onaltıncı asrın ilk yarısının türkiyesinde Avrupa memleketlerinin sanayii ayarında bir sanayi varken, hatta harp sanayiinde ondan da üstün bir manzara arzederken, bilâhara geri kalışının sebeplerini araştırmak konumuzun dışında ise de, içtimaî bünye ile ilgili bazı hususlara işaret edilmesi, faydadan hali olmayacaktır.

Onaltıncı asrın ikinci yarısındaki Osmanlı cemiyeti, daha önceki devirlerde olduğu gibi, sanayi konusunda «*esnaf loncaları*» zihniyetine sıkıca bağlı kalmıştır. İşin asıl önemli tarafı, bu zihniyeti hükûmetin benimsemekte devam edişidir.

Bilindiği üzere, esnaf loncaları ,bir takım sıkı ve donmuş kaidelere bağlı bir ticaret ve sanayi organizasyonudur. Bu organizasyonun bir takım iyi tarafları ve özelliklerinin

bulunduğu muhakkaktır. Bir toplumun iktisadî ve içtimaî ihtiyaçları umumiyetle muayyen bir seviyede kalır ve bilhassa dış rekabet diye bir şey pek mevzuubahis olmazsa, esnaf loncalarının varlığı o toplum için hakikaten faydalı olabilir. Zira, bu teşkilât dolayısiyle, esnaf, çıkardığı malın ne fiyatını, ne kalitesini, ne de en, boy veya ağırlığına ait ölçüsünü (1) değiştiremiyeceği için, halk uygun fiyatla iyi kalitede mal alır. Her isteyen dükkân açamıyacağı (2) gibi esnaf kethüdaları kendi topluluklarının haklarını korumak üzere hükûmetle temaslarını eksik etmedikleri için, istihsal ve imal ettikleri malların kalitesi kolay kolay düşemezdi. Esasen, hükûmet yalnız narh bakımından değil dükkân ve tezgâh miktarını tespit bakımından da bunlara karşı sıkı bir kontrol sistemi tatbik etmekteydi. Zaman zaman, malın kalitesinin düşürülmesini önlemek gayesiyle tezgâh veya imalâthanelerin miktarını emirle azalttığı (3) olurdu.

Onaltıncı asrın ikinci yarısında hükûmet adamlarının, esnaf loncalarına ve bilhassa iktisadî meselelerin bütününe karşı tutum ve idare tarzı hiç de «iyi» ve «uygun» kelimeleriyle tavsif edilecek bir durum arzetmiyor. Meselâ; para ve fiyatlar sahasında eski yıllara nisbetle müthiş dalgalanmalar vuku bulmuş olduğu halde 1582 senesinde İstanbul kadısına yazılan bir hükümde (4), İstanbulda çuha ve kumaşların Kanuni Sultan Süleyman devrindeki fiyatlarla satılmasının emredilmiş olması, bunu isbat edecek delillerden biridir.

Osmanlı sanayii, idare ve organizasyon bakımından loncaların sıkı ve donmuş zihniyetinin çemberini kırıp bunun dışına çıkarak dünya ticaret ve iktisadiyatının gittikçe ilmileşen zihniyet ve faaliyet sahasında yürüyemediği için gelişememiştir.

Asrın ortalarında Avrupalı tüccarlar daha ziyade pa-

(1) Ahmed Refik, Onuncu asrı hicride İstanbul hayatı s. 150, 152, 172.
(2) Ayni eser s. 163, 170.
(3) » » s. 151, 162.
(4) » » s. 176.

muk, pamuk ipliği, deri, balmumu gibi ham maddeleri Türk pazarlarından toplayıp götürürken ,yerli sanayi bundan müteessir olmaya başlamıştı. Zira, lonca nizamlarına bağlı esnaf, istihsal ettiği malın kalite, ölçü ve fiyatı üzerinde oynıyamıyacağı için, ham madde satın almada avrupalılarla rekabet edemez duruma düşmekteydi. Bu yüzden sızlanma ve şikâyetler başlamıştı. Meselâ; 1563 yılında donanma ihtiyacı için Ege dokumacılarına 150 bin yelken bezi sipariş olunduğu (1) zaman, esnaf, ihtiyaçları olan ham maddeyi bulmakta müşkilât çektiklerini belirterek istenen yelken bezlerini dokuma taahhüdüne giremiyeceklerini bildirmişlerdir. Bunun üzerine hükûmet pamuk, pamuk ipiliği ve deri ihracını menetti. Tabii bu ve buna benzer icraat gelişmeyi sağlıyamaz, ancak mevcudu muhafaza ve yaşatmayı temin edebilirdi. Halbuki Avrupa gelişme yoluna girmiş olduğundan artık eskisinden daha bol ve ucuza mal çıkarıyor, üstelik Osmanlı pazarlarına da Avrupa eşyası geliyordu. Meselâ 1584 tarihli bir hükümde (2), Avrupadan gelen çuhanın İstanbul esnafına nasıl paylaştırılacağı izah olunuyordu. Avrupa malları Türk pazarlarına doldukça Türk sanayiinin bundan zarar göreceği ve neticede sanayi müesseselerinin azalması tehlikesi ile başbaşa kalınacağı şüphesizdi. Nitekim 1585 tarihli bir hükümde (3) Mısır'dan kumaşçı ustası ve iplik istenmesi, böyle bir meselenin onaltıncı asrın bitiminden önce bile mevcut olduğunu gösterir.

Osmanlı cemiyetinde, loncanın hudutlu çemberinin dışına çıkılamamasının yanı başında ,içtimaî bünyedeki daha başka cihetler de sermaye birikimine ve bunun ticaret ve sanayi gibi sahalara yatırılmasına mâni olmuştur. Tarihî vesika ve karinelerden çıkan neticelere göre; Osmanlı cemiyetinde eline en çok para geçen kimseler yüksek devlet erkânı idi. Bunların çocuklarının gözleri de yine umumiyetle devlet kapısında olurdu .Ayrıca onaltıncı asrın sonlarına doğru, ahlâkın zayıflaması, suistimaller ve entrikalar yüzünden yüksek

(1) Mühimme defteri 6, s. 107.
(2) Ahmed Refik, Onuncu asrı hicride İstanbul hayatı s. 176.
(3) Ayni eser s. 187.

erkândan sık sık aziller ve idamlar olur ve böylelerinin malları hazine namına zaptedilirdi. Fazla para sahipleri çok defa bunu zulüm ve suistimal yolundan temin ettiğinden parasını gizlemek ihtiyacını hissederdi.

Bütün bu durumların yanında Türkiye'de ne fikir ve san'at sahasında, ne de ilim alanında bir reform hareketi vuku bulmadığından, sanayi ve ticaretin gelişmesini teşvik ve organizede faydalı roller oynıyacak fikrî bir cephe de teşekkül edemedi. Sanayi, ticaret ve ziraat alanlarındaki fiyat dalgalanışları ve krizler birbirine bağlı, ayni zamanda yekdiğeri üzerinde müessir olduğundan, ziraatte iş bulamayanlar başka sahalarda da iş bulup çalışamadı. Zaten çift bozan reâya durumuna düşüp toprağından kopan kimseler irgatlık ve işçilik yapmak için büyük şehirlere koşuyor, fakat bunlar çok defa geri gönderiliyor, hatta şehirde kendilerine yer temin etmiş olanlar bile yoklanıp şehirden dışarı çıkarılıyordu. Anadolu ve Rumeli çift bozan reâyasının İstanbul'a gelme işi ve hükûmetin bunları İstanbul'a sokmamak için mücadelesi beş on sene değil asırlarca devam etti. Mühimme defterlerinde bu hususa dair bir çok misal olduğu gibi vak'anüvislerin eserlerinde de ayni şeye dair müteaddit pasajlar göze çarpmaktadır. Başıboş levendliğin cemiyetin kanayan bir yarası haline gelmek üzere olduğu onaltıncı asrın ikinci yarısına ait devirde İstanbul'a gelen çift bozan reâyâ ile ilgili işte bir vesika örneği (1):

«Haslar kadısına hüküm ki:

Rumeli ve Anadolu'dan bazı reâya yerlerin ve çiftlerin koyub, bir tarik ile mahruse-i İstanbul'a gelüb, kimi İstanbul'da ve kimi Hazret-i Eyyub ve Kasımpaşa'da derya kenarlarını mesken edinüb, yerleri hali kalub, eğer sipahiye ve eğer mal-ı mîriye ol ecilden zarar müretteb olduğundan maada mahruse-i mezbürenin kadimi sakinlerinin maişetleri bâbında müzayekaya sebep oldukları ecilden, ol makule beş yıldan beru gelüb ev bina edüb temekkün edenlerden her mahalde ne miktar vardır? Mülk ve vakıf ne miktar yazılıp, bil-

(1) Ahmed Refik, Onuncu asrı hicride İstanbul hayatı s. 196.

mek lâzım olmağın, ve minbaad anın gibi yalılarda emr-i şerifim olmadan ev bina olunmasına rızay-ı şerifim olmamağın, dergâh-ı muallam çavuşlarından Mahmud mubaşir tayin olunub buyurdum ki; vusul buldukta bu babda bizzat mukayyed olub taht-ı kazandan derya kenarlarında vaki olan mahallâtı kenare çıkınca ve Kasımpaşa'daki mahallâtı yoklayub teftiş edüb göresin, her mahalde ne miktar hane olub vakıf ve mülk ne miktardadır? Ve sakin olanlar ne yerden gelmiştir? defter edüb Rumeli'den ve Anadolu'dan ve gayriden her kim gelüb beş yıldan berü temekkün etmiş ise, eğer sahib eğer gayridir, her biri nerden ve ne makule adamdır, ne zamanda gelmiştir? defter edüb ve minbaad her mahallenin imamına ve müezzinine ve kethüdalarına tenbiye ve tekid eyliyesin ki, ba'delyevm anın gibi yalılarda hariçten gelmiş kimesneyi yerlü ettirmeyüb getürtmiyeler? Ehl-i fesat ve şenaat olanları ve kefili olmıyanları dahi şer' ile teftiş eyleyüb fahişeden ve sair ehl-i fesaddan şer' ile fesad ve şenaatları habs ve arzı icab edenleri habs ve arz edüb lâzım olmayanlara şer'le lâzım geleni icra edüb her mahallenin beş yıldan berü gelenlerün defterin mühürleyüb gönderesin, sonra emr ne vechile sâdır olur ise mucibi ile amel eyliyesin. Fi 27 safer 975 (M: 2 eylûl 1567).

2—NÜFUS ARTIŞININ ORTAYA ÇIKARDIĞI DURUMLA İLGİLİ SEBEP

Bir devletin askerî ve iktisadî gücü şüphesiz en başta nüfusu ile ilgilidir. Bir devlet için en büyük kudret nüfustan doğacağı gibi, en korkunç hadiseler de nüfus meselelerinden doğabilir. Kısacası, milletlerin hayatında iyi veya kötü neler varsa, bunların hepsi de mutlaka nüfus meselesi ile bağlılık arzeder. Cemiyetlerin dengesi, refahı, zenginlik veya fakirliği hep nüfus ile ilgili değil midir? Devlet adamlarının asıl büyüklüğü, memleket halkının rahatca geçimini sağlıyacak yolları bulmakta ve iktisadî ve kültürel gücünü artırmada tezahür etmez mi? Devlet adamı, memleketindeki insan gücünü verim getirecek sahalara tevcih kabiliyetini gösterebildiği nisbette, hem kendisi büyüyecek, bundan hem de memleketi faydalanacaktır. Bir memlekette, milletin çoğunluğunu ilgilendirecek derecede iktisadî ve içtimaî denge bozulacak olursa, böyle bir şeyi düzeltme kudretini her devlet adamı gösteremiyeceği gibi, dengenin düzelmesi de bir çok şartların yerine getirilmesi suretiyle ancak hayli uzun zamanda mümkün olabilecektir. Velhasıl milletlerin saadeti ve yükselmesinde, devletlerin kuvvetlenme veya zayıflamasında, uzun veya kısa ömürlü olmasında demografik mesele ve ona sıkıca bağlı hususlar büyük bir rol oynar. Bu, bugün için olduğu kadar dün için de böyledir .

Sebebi nüfus hareketlerine bağlı dengesizlikler, şüphesiz, sür'atli bir gelişme seyri göstermez. Cemiyetin çok çeşitli müessese ve veçhelerine karşılıklı olarak tesir ede ede ve yavaş yavaş olgunlaşır. Bu olgunlaşma en nihayet isyan ve ihtilâllerin patlak vermesine kadar dayanır. Nüfus hareketleri ile ilgili dâvalar iyi anlaşılamaz, bundan doğan güçlüklerin yenilmesini sağlıyacak sağlam ve ileri görüşlü tedbirler alınmaz, cemiyete verimli bir hareketlilik kazandırılamazsa, o cemiyet elbette için için çöker.

Levend hareketi, iktisadî tarafı fazlaca ağır basan içtimaî bir buhran neticesi meydana geldiğine; hatta o buhranın maddî ifadesi olduğuna, yavaş yavaş bir gelişme gösterdiğine; münasebet ve tesir sahası çok çeşitli ve geniş olduğuna göre, bunun doğuşunun nüfus meseleleri ile ilgisi âdeta riyazî bir netice şeklinde belirecektir. Celâli isyanları, meselenin en had safhasına ulaşmasının, levend hareket ve hadiselerinin iki buçuk asır devamı ise, meselenin müzminleşmesinin ve devlet adamlarının vakıalara çâre bulmak şurada dursun onun esiri haline gelişlerinin işaretidir.

Levendliğin doğuş ve devamlılığının nüfus meselesi ile ilgisinin bulunması gerektiği cihetine bu şekilde işaretten sonra, Osmanlı İmparatorluğunda onaltıncı asrın ikinci yarısından itibaren, cemiyette bir sarsıntıya yol açacak şekilde bir nüfus artışının, bilhassa artan nüfusun iş ve istihsal sahalarına yönelememe halinin mevcut olup olmadığına bakmak lâzımdır.

Osmanlı imparatorluğunda nüfusa bağlı meseleler üzerinde kesinliğe pek yakın bir isabetle konuşabilmek için, şüphesiz imparatorluğun muhtelif zamanlardaki nüfusunu gösterir rakamların elimizde bulunması lâzımdır. Konumuzla ilgili hususlarda, rahatça hükümler yürütülmesine medar olacak derecede bol miktarda nüfusa ait rakamlar elimizde mevcut değilse de, doğruya yakın fikirler beyanına yardım edecek bir miktar rakam ile bilgiye sahip sayılabiliriz.

Bilindiği üzere: arşivlerimizdeki tahrir defterleri (1), imparatorluğun onbeş ve onaltıncı asırlardaki nüfusunu hesaplamamıza mesnet teşkil edecek pek kıymetli vesikalardır. Yalnız, muntazam aralıklarla arazi tahriri yapılması 1020 tarihinden itibaren terkedilmiş olduğundan, tahrir defterlerinden elde edilecek sağlam bilgiler ancak bu tarihe kadar uzanabilecektir (2).

(1) Onaltıncı asırda imparatorluk dahilinde nüfusun artmış olması hakkındaki bilgide, Ömer Lûtfi Barkan'ın etüdü ile Braudel'in eserine istinat ediyoruz.

(2) 1020 tarihinden sonra da arazi tahriri yapılmışsa da, bunlar muayyen bir sahaya inhisar etmiş ve eskisi gibi tahrir işi muntazam aralıklarla tekrarlanmamıştır.

B r a u d e l'in eserinde, Osmanlı İmparatorluğunun onaltıncı asır sonlarındaki nüfusu 16 milyon olarak gösterilmiştir. Ö m e r L û t f i B a r k a n ise (1), tahrir defterleri yoluyla 1520 - 1530 seneleri arasındaki nüfusu (bu hesaplamaya, Rumeli tarafında Tuna'nın beri tarafında kalan yerler, Asya tarafında da Anadolu, Karaman, Zülkadriye, Diyarbekir, Rum ve Arap vilâyetleri, bir de İstanbul'un tahmini nüfusu dahil edilmiştir) 11 357 365 göstermekte, bunu bazı zaruri ilâvelerle toparlak rakam halinde 12-13 milyon şeklinde ifadelendirmektedir. Braudel'in rakamı ile kendisininkinin farkının neden ileri geldiğini münakaşa eden Prof. Ömer Lûtfi Barkan, asrın sonu için umumi bir rakam vermemekle beraber, konumuza yardımı dokunacak bir takım fikir ve bilgilerle nüfus cetvelleri sunmaktan geri kalmamaktadır. Bu arada ayrıca Şam livasında 1521 ile 1548 arasında nüfusun % 63, Diyarbekir vilâyetinde 1528 ile 1548 tarihleri arasında % 64 nisbetinde arttığını söyliyen müellif, Türkiye nüfusunun onaltıncı asrın ortasından asrın sonuna kadar % 40 nisbetinde artmış olabileceği, Kanuni'nin saltanatının başından onaltıncı asrın sonuna kadar ise, bu artışın % 60 nisbetini bulabileceği neticesine varmaktadır. Esasen, F. Braudel'in titiz bir çalışmanın mahsulü olan pek kıymetli eserinde de onaltıncı asrın sonlarında Akdeniz bölgesinde nüfusun artışına dair değerli bilgiler bulunmaktadır.

Bu arada bir de şehir nüfusları meselesine temas etmek faydalı olacaktır.

F. Braudel, bir çok misaller vermek suretiyle, Akdeniz memleketlerinde onaltıncı asır boyunca nüfus artmaktayken, şehirlerin bundan daha büyük nisbette hissedar olduğunu ortaya koymaktadır. Yine ayni müellif, bu asırda ve bilhassa asrın ikinci yarısında köylerden şehirlere doğru bir nüfus hareketinin meydana geldiğini, şehir nüfuslarının, doğum fazlalığından daha başka sebeplerle de arttığını belirttikten başka, bu artışın doğurduğu iktisadî ve içtimaî meselelere

(1) Ö m e r L û t f i B a r k a n, Tarihi Demografi Araştırmaları, Türkiyat Mecmuası, c. X, sene 1951-53.

dair de kıymetli bilgi ve mütalealar sunmaktadır. Ömer Lûtfi Barkan'ın, işaret ettiğimiz tetkik yazısında ise, Türkiye için, onaltıncı asırda şehir nüfusunun artışına dair daha zengin bilgi ve örnekler mevcut bulunmaktadır. Mezkûr tetkik yazısında bulunan cetvelde: Bursa, Selânik, Edirne, Diyarbekir, Ankara, Atina, Kayseri, Basra, Tokat, Niğbolu, Trablusşam, Trabzon, Konya, Sivas, Saraybosna, Serez, Manastır, Üsküp, Sofya şehirleri nüfuslarının onaltıncı asırda artışını tespit eden rakamlar vardır. Onaltıncı asrın sonundaki İstanbul nüfusuna gelince; buna Braudel'in 700.000 demesine mukabil Ömer Lûtfi Barkan 400-450 bin miktarını ancak kabul etmekte fakat, mukayeseye yarıyacak ikinci bir rakam da vermemektedir. Maamafih, onaltıncı asır içinde İstanbul nüfusunun artışında bilhassa köylerden pek önemli şekilde nüfus akını vukuuna dair bilgilere sahibiz. Esasen, kitabımızın baş tarafındaki bahislerin satırları arasında, köylerden İstanbul'a nüfus akınını, umumiyetle çift bozan reâyadan gelen bu akının durdurulması maksadiyle, bazen köylerden gelenleri şehre sokmamak, çok defa da İstanbul'a dahil olmuş çift bozan reâyayı şehirden çıkarıp memleketlerine göndermek için emirler yazılmış olduğunu vesikalara istinaden belirtmiştik.

Netice olarak şunu söylememiz gerekir ki: onaltıncı asırda Türkiye'de nüfusun artışı kesin bir vakıadır. Bilhassa asrın ikinci yarısında nüfusun artış nisbeti yükselmiştir.

Şehir nüfuslarının yarım asır içinde % 50 nisbetinde artışı ve bu nisbetin şehirlerin büyüklüğüne göre daha da yükselişi, buralarda, doğum yolundan daha ziyade köylerden gelen göçlerin kabarıklık yarattığını gösterir.

Onaltıncı asırda Türkiye'de nüfusun sür'atli bir tempo ile artışının kesin bir vakıa oluşuna bu şekilde işaretten sonra, memleketin iktisadî ve içtimaî bünyesinin böyle bir nüfus artışı hadisesi karşısında, ne gibi önemli meselelerle yüzyüze geleceğinin mütalea ve mülâhazası gerekir. Bu münasebetle de, tımar sisteminin Osmanlı devleti teşkilât ve bünyesindeki yerine dikkatler çevrilirse, bu sistemin, köylüyü, önce ziraat sahası ve ona bağlı olarak da askerî hizmetler yönünden

«k a d r o l u» bir hâle getirdiği görülür. Yani, mademki, işlenecek topraklar dirliklere ayrılmıştır ve dirliklerin işlenmesi de, dirlik hudutları ile ilgili bir takım kayıt ve şartlara bağlıdır, o halde bu cihet, ziraat topraklarının ziraî ünite ve bu üniteyi bir ailenin işlemekte olması bakımından bir kadrolaşmanın ifadesidir. Daha yukarılarda söylendiği üzere, tımar rejiminde bir çift hayvanla sürülebilecek miktardaki toprak ünitesi «ç i f t l i k» addedilmişti. Tımar rejiminin en karakteristik noktalarından biri, köylerde her ailenin bir çiftlik tasarruf etmesi esasına dayanmaktaydı. Osmanlı tımar rejiminin hususiyetleri iyi bir şekilde muhafaza edildiği devirlerde, devlet, bu çiftliklerin mirasçılar arasında parçalanmasını önlemeye gayret etmişti.

İşte memleketteki sür'atli nüfus artışı, en başta, tımar rejiminin çiftlik ünitesi içinde yaşıyan ve geçimi bu üniteye bağlı olan köylü ailelere çarpacaktı. Köylü ailelerinde nüfusun çoğalması, bir çiftlik ünitesinin, zamanla kalabalık bir aileyi eskisi gibi geçindiremez hâle gelmesi neticesini doğuracaktı.

Bir çiftlik ünitesinin geliri ile geçinemiyen köylü ailesinin önünde ise; iktisadî sıkıntının eseri olan bir takım ihtimaller belirecekti. Bu ihtimallerden birisi köylünün borçlanması idi. Hakikaten onaltıncı asır sonlarında köylünün borçlanmaya başladığı, köylüye yüksek nisbette faizle borç para veren bir takım murabahacıların türediği görülmektedir. Borçlanan köylünün bir kısmı için mukadder akıbete gelince, bu, kalabalık nüfusunun kıtkanaat geçimini temine çalıştığı toprağının elinden çıkması olacaktı. Nitekim, köylünün elinden toprağının çıkışına ve onun toprağına kimlerin konmaya başladığına dair en dikkate değer işaret ve bilginin Sultan Birinci Ahmed'in «A d a l e t n a m e» sinde mevcudiyetine şahit olunmaktadır. Mezkûr adaletnamede, köylünün arazisini ele geçirerek çiftlikler kuranlar meyanında bazı beyler, kadılar, müderrisler, müteferrika, çavuş, bölük halkı, yeniçeri, kapıcı ve sair kul taifesi zikredilmektedir.

Çiftçilikle ilgisi olmayan yeni bir zengin sınıf türerken,

köylü için beliren durum, daha ziyade, ya o topraklarda ırgatlaşma, veyahut da toprakları terketme halinden ibaretti. Tabiatiyle bu iki şekil de vuku bulmaktaydı. Yine pek tabiidir ki, bu iki hâlin vukuu da timar rejimini temelinden sarsacak kuvvet ve mahiyetteki şeylerdi. Irgatlaşan veya işlediği toprağı elinden giden köylü, elbette, rahat yaşadığı devirdeki kadar ahlâk salâbetine de sahip olamıyacaktı. Geçim sıkıntısı onu çeşitli yönlerden muhitine zararlı bir insan haline getirebilecekti.

Nüfus artışı meselesi münasebetiyle, bir de, Anadolu'da, nüfus fazlasını meydana getiren insanlara yeni timar sahaları açılabilip açılamıyacağı, yani, artan nüfuslardan meydana gelen yeni aile topluluklarına yeni çiftlik üniteleri tahsisinin mümkün olup olamıyacağı meselesine temas edilmesi faydalı olacaktır.

Bilindiği veçhile, Anadolu'da Osmanlı siyasî hâkimiyetinin sınırları onaltıncı asrın ortalarında son şeklini almıştı. 1555 Amasya anlaşmasının, Osmanlı ve İran hâkimiyet sahalarının nerelerde devamlı ve yerleşik duruma geçebileceğini göstermesi bakımından hususi bir önem taşıdığı malûmdur. Yine onaltıncı asrın ortalarında, Rumeli cihetinde fetih hareketlerinin durakladığı ve geniş çapta yeni topraklar ele geçirilmesi işinin artık sona erer duruma girdiği de tarihi bir gerçektir. Bu vaziyet, şüphesiz, fetihlerle yeni topraklar kazanılmamasının bir icabı olarak, Anadolu tarafından Rumeli tarafına yerleşmeyi hedef tutacak, Türk nüfusunun geçmesini de engelliyecek bir durumdu. Esasen onaltıncı asrın ilk çeyreğinin atlatılmasından sonra, hükûmet tarafından Anadolu'dan Rumeli cihetine önemli sayılacak miktarda Türk nüfusu nakli hadiselerine de pek rastlanılmamaktadır. Kıbrıs'ın fethinden sonra adaya yapılan sürgün hareketleri istisna edilirse, Anadolu'nun sadece muayyen bir yerinden de olsa nüfus fazlalığının hafiflemesine faydası dokunacak sürgün hareketlerine de rastlanılmamaktadır. Binaanaleyh, İmparatorluğun gerek Anadolu gerekse Rumeli tarafında kabaran nüfusunun mahallinde kendisine geçim sahası bulması

gerekmekteydi. Halkın çok büyük kısmının geçimi ziraate dayandığına göre, toprak verimi ve tımar sisteminin kıdemi bakımından, Anadolu toprakları Rumeli tarafına nisbetle fazla nüfusu geçindirme işinde daha az talihe sahipti. Üstelik, Anadolu'da göçebe ve yarı yerleşik unsurlar da Rumeliye nisbetle daha fazlaydı. Anadolu'nun bu durumunun, başı boş levend hareketinin burada daha yaygın hâle gelmesinde ve işin nihayet celâli isyanlarına kadar uzanmasında, diğer sebeplerin yanında hususi bir müessiriyet payı taşıdığı söylenebilir.

Nüfus kabarıklığının bir neticesi halinde meydana gelen yeni aile topluluklarına, yeni çiftlik üniteleri tahsisinin mümkün olup olamaması meselesi üzerinde, kanaatımızca, hassasiyetle durulması gerekir. Buna kesin şekilde cevap verilebilmesi ve bilhassa tımar sahalarındaki çiftliklerin miras yoluyla bölünmesinin nüfus artışı ile ilgi derecesi, nüfus artışı yüzünden Anadolu'da ziraate ilâveten açılan topraklar olup olmadığı ve bunların nisbetinin ne dereceyi bulduğunun tespiti şüphesiz, tahrir defterleri üzerinde bu maksatla yapılacak yıllar sürecek araştırmalara bağlıdır. Ancak devletin, miras yoluyla çiftliklerin parçalanmasını önleyici bir siyaset güttüğü malûmumuz olduğuna; öte taraftan, Anadolu'nun imparatorluk dahilindeki siyasî sınırlarının tebeyyünü en geç onaltıncı asrın ortalarını bulmadan tamamlandığına ve esasen Anadolunun çok büyük kısmı uzun zamandan beri Osmanlı sınırları içinde bulunduğuna göre; tımar ve bilhassa çiftlik ünitelerinin kadrolaşmış bir durum iktisap etmiş olmasının gerektiği söylenebilir. İşte bu taktirde ise, nüfus artışının, çiftlik ünitelerini miras yoluyla parçalanma, çiftlik üniteleri dışına taşma ve bu üniteler dışında ziraat sahası arama, tımar sahaları dışında, yani ziraatten başka yollarda geçimini temine uğraşma şekillerine doğru, tımar sisteminin hudutlarını zorlayıcı neticeler yaratması gerekir.

Kabaran nüfusun sanayi ve ticaret sahalarına akamaması, onaltıncı asrın sonlarında artık imparatorluğun Doğu ticaretinin transit gelirlerinden de mahrum kalmaya başlama-

sı, Amerikanın keşfi ve deniz ticaretinin gelişmesi dolayısiyle Batı Avrupa devletleri zenginleşirken bu duruma bağlı olarak Türkiye'de müzmin bir enflasyon devrinin başlaması ve diğer bölümlerde izah ettiğimiz sair sebepler biribiri üzerine eklenince; Türkiye iktisadî ve içtimaî müthiş bir buhrana sürüklenmiş oldu. Bundan, her şeyden evvel tımar sistemi büyük bir darbe yedi. Onun darbe yemesiyle de, bir taraftan her yıl biraz daha sefalet artarken, tımar sistemine yakından veya uzaktan bağlı bulunan kuruluş ve teşkilâtlar da bozulup mevcut buhranın fâsit dairesi içine yuvarlandı.

3 — DİNÎ SEBEP

Osmanlı imparatorluğunun gerek Kuruluş gerekse Yükselme devrinde ve hatta daha sonraki zamanlarda, dinî meseleler ,bir takım ayaklanma hadiselerine veya bazı şahısların etrafına az veya çok sayıda insanın toplanmasına sebep olmuştur. Tabiatiyle bu ayaklanma ve şahıslar etrafına toplanmaları, tenkil ve cezalandırma hareketleri takip etmiştir. Bu hadiseler devleti zaman zaman epeyce meşgul ettiği gibi, imparatorluğun bilhassa Anadolu topraklarında yaşıyan halkı üzerinde iktisadî ve içtimaî yönden bir hayli sarsıntılar meydana getirmiştir.

Biz burada, şüphesiz, dinî sebebe dayanan ayaklanmaları teker teker ele alıp bunları detaylarına da inmek suretiyle hikâye edecek değiliz. Bizim yapacağımız şey: XVI ilâ XVIII ci asırlardaki bazı ayaklanma hareketlerinde dinî sebebin mevcudiyetine, ayrıca böyle hareketlere umumiyetle nasıl ve ne durumdaki insanların âlet olduklarına; ve nihayet bu gibi hadiselerden doğan sarsıntılara, konumuzla ilgili gördüğümüz yönden, sadece temas ve işaretten ibaret kalacaktır.

Dinî sebebe müstenit veya içerisinde dinî sebepler de bulunan ayaklanmaları zikretmeden önce, herhangi bir yanlış anlaşılmaya meydan vermemek üzere, bir noktaya önemle

parmak basmak isteriz. O nokta; «mevzuubahis ayaklanmaların bir levend hareketi olduğu şeklinde bir iddiada bulunmadığımızdır.»

Çelebi Sultan Mehmed zamanındaki Şeyh Bedreddin hadisesi istisna edilirse, imparatorluğun Türklerle meskûn veya Türk halkının ekseriyet teşkil ettiği yerlerinde, dinî - mezhebî sebebe bağlı önemli ayaklanma hareketlerinin daha ziyade onaltıncı asırda vuku bulduğu görülür. İşi ayaklanma hareketlerine kadar götüren dinî - mezhebî sebebin, şiiliğe bağlı cereyanlar olduğu malûmdur. Ta Selçuklular devrinde bile Anadolu türkleri arasında şiilerin bulunduğu ayni derecede bilinen tarihî gerçeklerdendir. İran'da şii Safevî devletinin kurulmasından ve bunların geniş çapta propaganda faaliyetine girişmelerinden sonra Anadolu'daki şiilerin miktarı süratle artmaya başlamış, bunun üzerine Safevilerin siyasî tahrikleri de eklenince Anadolu'daki şiilik hareketleri birbirini takip eder bir hâle gelmiştir.

Anadolu'da şiilerin miktarının artışının ve işi isyana vardıracak derecede derlenip toparlanma imkânı buluşlarının İkinci Bayezid'in saltanatının sonlarına rastladığı malûmdur. Bilhassa doğu Anadolu'da Şah İsmail'in siyasî faaliyetleri cümlesinden olan şiilik meseleleri bir yana bırakılırsa, onaltıncı asrın başlarında vuku bulan en önemli şii ayaklanmasının Şahkulu hadisesi olduğu görülür.

Tam manasiyle bir şii hareketi olan Şahkulu isyanına dair eski Osmanlı tarihlerinde mevcut bilgi, bunun, basit ve düzensiz bir isyan hareketi şeklinde telâkkisine müsait bir hava taşımaktadır (1). Halbuki Şahkulu isyanı, etraflı şekilde bir hazırlığı müteakip ortaya konmuş bir harekettir. Şahkulu denen şii şeyhi fiilen isyan eder duruma geçmeden önce, Anadolu ve Rumeli'deki taraftarlarına mektuplar yazmış ve gizliden adamlar göndererek hazırlanmalarını istemiştir (2).

(1) Meselâ bu konuda en geniş bilgiyi veren kaynaklardan Hoca Sadeddin Efendi'nin Tacüttevarih (c. 2, s. 177-180) i bile tatminkâr sayılamaz.

(2) Çağatay Uluçay, Yavuz Selim Nasıl Padişah Oldu? (Tarih Dergisi sa. 9, s. 62).

İsyan hareketi başladığı sırada «*Şah da gelse gerektir, memleket bizimdir* (1) sözlerini etrafa yaydığına bakılırsa, Anadolu'yu İran ile birleştirmek hedefini gözettiği anlaşılmaktadır. Fiilen başkaldırdığı zaman etrafına bir hayli adam toplamış ve bunlar hükûmet kuvvetleriyle gayet sıkı şekilde çarpışmışlardır.

Şahkulu isyanının konumuz bakımından dikkate değer tarafı; bunların isyan sırasındaki davranış tarzları ile Şahkulu'nun etrafında toplanan adamların mahiyetleridir.

Şahkulu, isyan bayrağını kaldırmak üzere Antalya'dan ayrıldıktan sonra soygun ve adam öldürme ile işe başlamış, adamlarının sayısı arttıkça tethişi daha da şiddetlendirmiştir. Antalya'dan itibaren önüne gelen yeri yakıp yıkmış ve pek çok adam öldürmüştür. Kadın ve çocukları bile esir etmiş veya öldürmüştür. Onun bu şiddet ve tahripkârlığı, Çağatay Uluçay'ın neşrettiği vesikada şöyle belirtilmektedir:

«... *huruc edeliden bu deme değin galib budur ki; ricalden ve avretden ve etfalden on binden ziyade nefs katlolunmuştur. Efvah-ı ricalde hod ziyade mubalağa ederler. Hasılı kelâm bir gün önden memleketin ahvaline tedarik gerekdir, gayet gerekdir. Asıl kızılbaş kendu gelse bu kadar âfet olmazdı, kenduden eşeddir. Bu zalim uğradığı yerlerde ricalden ve avretden ve etfalden ne bulursa kırar, hatta kendu maslahatından ziyade koyun ve sığır alsa cümlesin kırar, kediyi, tavuğu kırar. Kütahya'da talan ettiğâ esbabı, mahbub kaliçalar ve sair esbab her ne var ise cem'edüb oda yakmuş; hâsılı, şerh olunur zalim değildir. Ve ba'zı ahvâl ve kelimat vardır, yazılmak edeb olduğu sebebden yazılmadı. Çavuş İskender bendeniz cümleye vâkıfdır, mahfice teftiş oluna. Cengin evvelinden aharına, cemii ahvale vakıfdır, takrir eyleye. Çok namus eksikliği oldu ve memleket halkı, hususa Kütahya şehri rızıkların yağmalamışlardır, kurtaramamışlardır. Müslümanların halleri gayet mükedder olmuştur....*»

Antalya'dan çıktıktan sonra Elmalı, Gölhisar, Keçiborlu, Sandıklı'yı yakıp yıkan Şahkulu'nun zararı bu kadarlıkla

(1) Çağatay Uluçay'ın tetkik yazısındaki 13 numaralı nottaki vesika.

da kalmamış, Sivas'a kadar uzanan sahaya dehşet salmıştı. Şahkulu'nun adamları maddi tahribatın yanında manevî de ğerlere tecavüzden de geri kalmıyor ve bu cümleden bir hareket olarak Kur'anı Kerimleri yerlere atıyor veya yakıyorlardı (1).

Bu tahrip ve dehşet hareketi elbette Anadolu'nun geniş bir sahasında iktisadî ve içtimaî sarsıntılara sebep olacaktı. Bu sarsıntı küçümsenecek bir şey olamıyacağı gibi, kısa zamana münhasır bir gelip geçicilik havası da taşımamaktaydı. İçtimaî sarsıntının önemli bir veçhesi şüphesiz dinî idi. Anadolu halkı arasında sünnî - şiî husumeti körüklendikten başka, Şahkulu'nun Antalya'dan Bursa'ya, Bursa'dan Sivas'a kadar uzanan sahada ortalığa saçtığı dehşet yüzünden bazı kimseler korku belâsı şiî olmuştu. Bu arada bazı kimseler de propoganda ve telkinler neticesi mezhep değiştirmekteydi. Meselâ Şehzâde Ahmed'in oğlu Murad (2) (İkinci Bayezid'in torunu) bile bu arada şiiliği kabul etmişti. Şah İsmail tarafından gönderilmiş şii dailerinden Nur Ali Halif e'nin telkin ve uğraşmaları ile Amasya, Tokat, Çorum ve Yozgat taraflarındaki şiiler hükûmete karşı ayaklanırlarken, Şehzâde Ahmed'in oğlu Murad dahi bunlara âlet olmaktan geri kalmamış ve hatta kendi sözüne uymıyanlara karşı şiddetli zulümlerde bulunmuştu.

Anadolu'da İkinci Bayezid'in son zamanındaki mezhebî keşmekeş, Yavuz Selim gibi bir hükümdarın demir pençesi sayesinde bir hayli sükûnete ulaştırılabildi. Yavuz'un tahta geçmesinden sonra kardeşi Ahmed ile mücadelesi sırasında kızılbaşlardan ölenler oldu. Lâkin bunlar asıl ağır darbeyi padişahın Çaldıran seferine çıkışı sırasında yediler. Buna rağmen kızılbaşlık Anadolu'nun bazı yerlerinde var olmakta yine de devam etti. Nitekim, Yavuz Selim'in şiddet ve azmine, şiilerin düşmanı görünmesine (3), üstelik şiiliğin alemda-

(1) Tarih Dergisi sa. 9 s. 67.
(2) » » sa. 9 s. 69 ve sa. 10 s. 127; Türk ordusunun savaşları (Tabakatülmemalik) s. 5.
(3) Celâl zâde Mustafa Çelebi (Türk ordusunun savaşları s. 4), Yavuz Selim'in kızılbaşlardan hoşlanmadığını, insanlık defterinden adlarını silmek, yeryüzünden vücutlarını kaldırmak istediğini, söylüyor.

rı Şah İsmail'e karşı ezici bir zafer kazanmış olmasına rağmen, onun zamanında bile Anadolu'da şii isyanına şahit olundu.

Bu isyan, daha sonraları Anadolu'da isyan çıkaranlara namı alem olan C e l â l'in isyanı idi. Celâl'in çıkardığı isyanda dikkate değer noktalardan birisi, bunun etrafında toplananların Türkmenlerden (1) meydana gelmesi ve isyana katılanların sayısının 20 bin (2) kişiyi bulmasıdır. H a m m e r in (3), yeni bir mezhep kurmak isteyen bir şahıs halinde tavsif ettiği Celâl, yerli kaynaklarımızın işaret ettiği veçhile; en nihayet mehdilik iddiasına kalkmış bir şiiden başka bir şey değildi.

Şii hareketleri tabiatiyle Anadolu'yu iktisadî ve içtimaî yönden dalgalandırıyor, tenkil hareketleri bir sürü mağduriyetlere ve yeni yeni kin tohumlarının ekilmesine yol açıyordu. Bazan devlet adamları tarafından birtakım hataların işlendiği de oluyor ve hatanın derecesine göre de acı izleri bulunuyordu. Meselâ, Rumeli beylerbeyi F e r h a t P a ş a'ya, bir şahsın; *Şehzâde Ahmed'in oğlu Murad kızılbaşlara sığınmıştır. Öldürüldüğüne dair haberler doğru değildir. Kendisi sağ olup Amasya'dadır. Oranın ileri gelenleri ile birleşti. Devlete dirsek çevirip Celâl gibi isyan edecektir* (4) tarzında yaptığı bir ihbar üzerine, Ferhad Paşa'nın Amasya'ya giderek hiç bir suçu olmayan kimselerden beş altı yüz kişiyi öldürtmesi, elbette hükûmet için pek fena bir nottu. Nitekim, Celâl zâde Mustafa Çelebi (5) bu hadise üzerine; «*Amasyalılar ister istemez padişaha inkisar ettiler ve gelen askerlere de ok attılar*» demektedir.

Dinî, daha doğrusu mezhebî sebebe müstenit büyük veya küçük çaptaki ayaklanma hadiseleri Kanuni zamanında da eksik olmadı. Yeni bir ayaklanmanın çıkışı, ya yeni bir tahrik veya haksızlık işine dayanıyor, veyahut da eski bir

(1) Türk ordusunun savaşları (Tabakatülmemalik) s. 5.
(2) Tacüttevarih c. 2, s. 384.
(3) H a m m e r, Devlet-i Osmaniye Tarihi c. 4, s. 246.
(4) Türk ordusunun savaşları (Tabakatülmemalik) s. 5.
(5) Türk ordusunun savaşları (Tabakatülmemalik) s. 5.

ayaklanmanın sebep olduğu mağduriyetlerin izini taşıyordu.

Evvelce bir defa daha işaret ettiğimiz veçhile: Osmanlı devlet sisteminde, insan hayatı ile ilgili ceza olarak, idam, iktisadî durumu ile ilgili ceza olarak da, dirlikten mahrum etme, cezası pek sık şekilde tatbik edilmekteydi. Bunlardan bilhassa ikinci çeşidine uğrıyanların miktarları çoğaldıkça, hem memleketin iktisadî ve içtimaî bünyesinde sarsıntılar meydana geliyor, hem de bir insan ömrüne sığacak müddet içinde, bunun herhangi bir şekilde bir tüfek gibi geri tepişine şahit olunuyordu. Meselâ, bundan önceki hadiseler yüzünden bazı kimselerin tımarları ellerinden alınmıştı. Geçim kaynakları ellerinden giden bu adamlar, İbrahim Paşa (makbul, maktul) Mısır'dan dönerken Kayseri bölgesinde ona karşı bir hücumda bulunmayı ve Mısır'dan getirilen hazineyi zaptetmeyi tasarlamışlardı (1). İbrahim Paşa, hazırlanan tertipten haberdar olmuş ve taarruza uğramayı önlemişti. Zeki bir devlet adamı olan İbrahim Paşanın tehlikeyi uzaklaştırmak için başvurduğu şey; taarruza hazırlananların elebaşılarını buldurup getirterek, istirdat edilen tımarların iade edileceğine dair onlara söz vermek olmuştu.

Kanuni devrinde dinî - mezhebî sebebe müstenit ayaklanmaların, esas itibariyle, padişahın Mohaç seferi ile meşgul olduğu devreye rastladığı görülmektedir. Celâl zâde Mustafa Çelebi «*Tabakatü'l-memalik*» inde bunlara geniş sayfalar ayırmaktadır.

Bu sene içinde ilk ayaklanma Bozok türkmenleri arasında vuku buldu. Âsiler, ilk önce sancak beyi olan Hersek zâde Ahmed Paşa'nın oğlu Mustafa Beyi, kadı Muslihiddin ve kâtibini öldürdükten sonra mallarını yağma ettiler. Sonra da etrafa saldırıp halkın mallarını yağmaladılar. Âsilerin başında Zünnun Baba (2) veya Zünnun oğlu (3) ile Mukilân oğlu Musa (4) adlı kimseler vardı.

Üç bin beş yüz kişiden fazla insanı bir araya toplamış

(1) Türk ordusunun savaşları (Tabakatülmemalik) s. 68.
(2) Türk ordusunun savaşları (Tabakatülmemalik) s. 83.
(3) Peçevî, c. 1, s. 117 ve Hammer c. 5, s. 69.
(4) Âlî, Peçevî ve Hammer'de Süğlün Koca.

olan âsilerle Karaman valisi Hurrem Paşa başa çıkamadı. Daha sonra Sivas valisi, kendi eyaletinden başka geniş bir bölgenin askerini toplıyarak bunların üzerine yürüdü. Çarpışmanın başında Zünnun'un öldürülmesi üzerinedir ki, âsileri mağlup etmek mümkün olabildi.

Âli, Peçevî ve onlardan istifade eden Hammer, Zünnun'un kızılbaş olup olmadığına dair bir şey söylemezlerse de, Celâl zâde Mustafa Çelebi'nin, Zünnun oğlu'nun etrafındaki adamların bir takım ipsiz sapsızlardan ibaret olduğunu, bunları kandırdığını, dini âlet ederek işe giriştiğini ve böylece sünnilere karşı (1) mücadeleye girişip kan döktüğünü ifade etmesi, bunun şiiliğinden ve hareketin de bu neviden bir hareket olduğundan şüphe bırakmamaktadır.

Zünnun hadisesi bastırıldığı sırada Adana tarafında Domuzoğlu ve Bekçe Bey isimli şahısların isyanlariyle karşılaşıldı. Köyleri yağma edip yakmakla işe girişen Domuzoğlu ve Bekçe Beyin etrafındaki adamlar beş altı yüzü ancak bulduğundan, bunların isyanının bastırılması Zünnun'unkinden daha kolay oldu. Domuzoğlu'nun ve Karaisalı tarafındaki Veli Halife'nin isyanı da Adana hâkimi Pîri Bey tarafından bastırıldı.

Bu şii ayaklanmaları Anadolu'daki sair şiilerin bir kısmı için âdeta yeni isyanlara hazırlanmaları yollu bir tesir yaptı. Şiilerin bir araya gelip teşkilâtlanmaları bakımından, Bektaşi tekkelerindeki toplantılar bir hayli rol oynadı (2). Nihayet Hacı Bektaş Veli ahfadından (3) Kalender adında biri 1526 ekiminde isyan bayrağını açtı.

Kalender'in adamları, kendilerinden önce isyan eden şiiler gibi yol kesip adam soymak suretiyle işe koyuldular.

Celâl zâde Mustafa Çelebi'nin, Kalender ve adamlarının akidelerine dair verdiği bilgi üzerinde dikkatle durmak gere-

(1) Türk ordusunun savaşları s. 85.
(2) Aynî eser s. 86.
(3) Peçevî, c. 1, s. 120.

kir. Müellife göre (1) bunlar; «her kadınla temasta bulunmayı kendileri için helâl saymakta ve sünnî kanı akıtmayı günah addetmemekte» idiler. Yine ayni müellifin, Kalender'in adamlarını ipsiz sapsız kimseler şeklinde tavsifi (2) ve bunların cahilliklerine işareti, önemli bir nokta olduğu kadar, bilhassa Maraş bölgesinde tımarları havass-ı humayuna alınan veya sair şekilde zaptedilen topraklar üzerinde yaşıyan insanların Kalender'e iltihaklarına (3) dair mevcut bilgiler de ayni derecede önemlidir. Bu noktalar, Kalender'in isyanı meselesinin altında, daha ziyade, iktisadî dâvâların yattığını, mezhep meselelerinin belki de bundan gerilerde kadığını göstermektedir.

Padişah, Kalender isyanını duyunca bunun bastırılmasına sadrazam İbrahim Paşa'yı memur etmişti. İbrahim Paşa âsilerin bulunduğu sahaya gelmeden önce, Anadolu beylerbeyi Behram Paşa emrinde bulunan kuvvetlerin âsilerle yaptıkları çarpışmada mağlup olması, Karaman beylerbeyi ile Alâiye, Amasya ve Birecik sancak beylerinin şehid düşmeleri meselesi, hükûmet kuvvetlerinin gayretsiz davranışlarından daha çok, âsilerin canlarını dişlerine takarak büyük bir gayretle çarpışmış olmaları şeklinde tefsire daha müsait olsa gerektir.

Bu mağlubiyetler üzerine İbrahim Paşa Kalender'e iltihak edenlerin sayısını azaltmanın çarelerini araştırmış, bu maksatla da Maraş bölgesinden Kalender'e katılanlara, evvelce kesilmiş olan dirliklerini kendilerine iade ettireceğine dair söz vermiştir. Bunun üzerine Kalender'in yirmi otuz bini (4) bulan kuvvetleri üç dört bin kişiye (5) düşmüştür. Celâl zâde'nin ipsiz sapsız diye tavsif ettiği bu üç dört bin kişi, muhtemelen esas koyu şiilerle çift bozan reâyadan mürekkep kimseler olsa gerekti.

Kalender isyanının bastırılmasından sonra da bu nevi-

(1) Türk ordusunun savaşları (Tabakatülmemalik) s. 86.
(2) Ayni eser s. 86-88.
(3) Ayni eser ayni sayfalar ve Peçevî c. 1, s. 122.
(4) Peçevî, c. 1, s. 121.
(5) Türk ordusunun savaşları s. 87.

den ayaklanmaların sonu alınmış değildi. Nitekim 1529 senesi şubatında Üzeyr (1) sancak beyi Ahmed Beyin torunu (2) S e y i t veya S e y d i adında biri şiiliği kabul ederek, başına kızılbaşların meşhur oniki dilimli kırmızı tacını giydi. Peşinen akrabalarını öldürüp malını yağma etmekle işe başlıyan bu adam sonra Kınık ordugâhını bastı, arkasından Berendi nahiyesini basıp halkın mallarını talan etti. Onu müteakiben de Ayas üzerine yürüdü ve şehri yaktı. Âsi kızılbaş Seyit bunları yaparken etrafındaki adamların sayısı 4500 kişiyi buluyordu. Ayas'tan sonra Maraş'a bağlı Kars kasabasına geçen Seyit burada beş yüz adamı bulunan İncir-yemez namındaki bir fesatçı ile birleşti. Kars kasabası civarında bazı aşiret beyleri, ihtimâl korku belâsı Seyit'e iltihak ettiler. Böylece kuvvetleri biraz daha çoğalan Seyit Kars kasabasını yaktı. Arkasından Sis'e hücum ederek burasını da yakıp harap etmek istedi. İşte bu sırada Adana hâkimi Pîri Bey yetişerek âsileri tenkile koyuldu. Şiddetli takip sonunda isyancıların bir çoğu öldürüldüğü gibi reisleri olan Seyit de yakalanıp İstanbul'a gönderildi. Seyit'in İstanbul'da başı kesildi.

Bundan sonra da zaman zaman, içerisinde dinî - mezhebî sebepler bulunan ayaklanma hadiseleri görüldü. Lâkin, biz Osmanlı tarihi boyunca cereyan etmiş bu neviden hareketleri belirtmeyi gaye edinmediğimizden ,hepsini buraya sıralamaya çalışacak değiliz. Esasen konumuzla ilgisi bakımından, üzerinde duracağımız dinî - mezhebî hareket ve hadiselerin XVI. asrın ilk yarısına ait olduklarını biraz yukarıda belirtmiştik.

Konumuzun bu kısmına nihayet vermeden önce, şiiliğin

(1) Üzeyr'in zamanımızdaki adı Üzerli olup Dörtyol kasabası yakınındadır. Bir köy iken 1949 senesinde Dörtyol kasabası belediye sınırları içine alınmış, böylece mezkûr kasabanın bir mahallesi olmuştur. (1946-1950 seneleri arasında Dörtyol'daki ikametimiz esnasında, tapu kayıtları üzerindeki tetkiklerimizde, 80 sene önce Uzerli'nin Uzeyr veya Üzeyirli şeklinde anıldığını ve Dörtyol'dan daha fazla nüfusa malik olduğunu tespit etmiştik).

(2) Celâl zâde'ye göre, Ahmed Beyin torunu; Âli ve Peçevi'ye göre, Ahmed Beyin kardeşinin oğlu.

onaltıncı asrın yalnız ilk yarısında değil, ikinci yarısı ve hatta daha sonra da Osmanlı hükûmetini zaman zaman meşgul ettiğini bir daha hatırlatmayı lüzumlu saymaktayız. Onaltıncı asrın ikinci yarısı ve daha sonraki devirdeki şiilik hadiseleri, daha öncekiler derecesinde açıklık taşımazlar. Bunlar sırf bir şii ayaklanması şeklinde değil de daha ziyade bir takım isyan ve düzensizlik hareketlerine şii grupların karışması tarzında bir manzara arzederler. Nitekim, büyük celâli isyanları sırasında, bazan, bir takım şii grupların celâliler için bir kuvvet kaynağı teşkil edişi, şiiliği sarih şekilde belirli bazı celâli bölükbaşılarının ise, bir celâli elebaşısı olarak oynadıkları rol ve kuvvet dereceleri yine bilinen şeylerdendir. Yalnız biz bu hususta konumuzu dağıtmamak için daha fazla detaya inmeyeceğiz. Fakat şiilik meselesinin, sadece levendliğin doğmasındaki menfi tesir ve hissesi dışında Anadolu türklüğünün zayıflamasında da rol oynadığına bir kaç satırla işareti, dolayısiyle de olsa, konumuzla ilgisi bakımından lüzumlu saymaktayız.

Osmanlı devletinin sünnî mezheplerden hanefiliği benimsediği, şiiliğe resmiyette asla yer vermediği malûmdur. Osmanlı devletinin böyle bir yol tutuşunun sebeplerini, onun bu tutumunun imparatorluk dahilindeki hanefilerin miktarının çoğalmasına tesir edip etmediğini, müslüman Osmanlı tebaası arasında birlik meydana getirmekteki fayda ve müessiriyet derecesini veya buna bağlı sair şeyleri inceleyip tahlilini yapacak değiliz. Esasen böyle bir meseleyi konumuzla ilgili de görmemekteyiz.

Osmanlı hükûmeti şiiliği resmi bakımdan asla tanımamasına rağmen, şii zümreler daima var olmakta devam etmiştir. Arap ve sair müslümanlardan ibaret şiiler bir yana, bu şii zümrelerin bir kısmı da özbeöz türklerden mürekkepti. Şii Türkler arasında kasaba ve köylerde yerleşmiş kimseler olduğu gibi, yarı yerleşik zümreler ve konar - göçer aşiretler de vardı. Onaltıncı asırdaki şiilik hadiselerine bakılırsa, şii Türklerin ekserisinin yarı yerleşik ve konar - göçer aşiret mensuplarından meyda-

na geldiği söylenebilir. Yine ayni asır hadiseleri, şii Türklerin Anadolu'da daha ziyade Antalya, Kırşehir, Tokat, Yozgat, Amasya, Çorum, Sivas, Maraş taraflarında bulunduklarını söyliyebilmemize imkân verecek gibidir.

Bu arada, bilhassa belirtmek istediğimiz bir nokta, Şah İsmail Safevî'nin İran'da bir devlet kurarken, esas itibariyle şii Türk aşiretlerine istinat edişidir. Şah İsmail, şiiliği bir devlet dini haline getirmeye çalışmış, bu çalışmasında da başarı kazanmıştır. Bu hükümdar, hatta, şiiliği İran milliyetinin teşekkülü için bir vasıta olarak kullanmıştır. Şah İsmail, bu çok önemli işleri başarmağa uğraşırken, esas istinatgâhı şii Türkler olduğundan, bunların miktarını çoğaltmaya ve kendi etrafında toplamaya gayret etmiştir. Kendisi İkinci Bayezid zamanında Osmanlı ülkesine bir çok şii daisi göndermişti. Şah İsmail'in propogandacılarının Osmanlı ülkesinde bir takım hareketlere sebep olduğu malûmdur.

İşte, Şah İsmail bu faaliyetlerde bulunurken, şii Türklere bağrını açmış ve onları kendi etrafında toplayabilmek için her türlü gayreti sarfetmekten geri kalmamıştır. Şah İsmail'den sonraki Safevî hükümdarları da kendileri için fırsat ve imkânlar elverdikçe Anadolu'dan gelecek şiilere bağırlarını açmaya devam etmişlerdir.

Şah İsmail, İran'da şii Türk aşiretlerine istinat ederek bir millî devlet kurmak için uğraşırken, Osmanlı devletinin şiilere karşı güttüğü siyasetin Anadolu türklüğü için faydalı bir netice vermediği söylenebilir. Bu arada, esas belirtmek istediğimiz taraf; tarihî delillere göre; Osmanlı hükûmetinin şii Türklere iyi gözle bakmamış olmasıdır. Devletin şii Türk aşiret reisi ve oymak beylerine hemen hiç bir kıymet vermediği, onlara reâya muamelesi yaptığı görülmektedir. Aşiret reisi ve oymak beylerine zaimlik vesaire gibi vazifelerin verilmesi hem onları daha kolaylıkla toprağa bağlıyabilir, hem de dış ve iç tahriklerden daha az müteessir olmaları imkânı sağlanmış bulunurdu.

İran'da şii bir devletin kurulması, bunun kuruluşunda Şii Türk aşiretlerine istinat edilmesi, Safevî hüküm-

darlarının Anadolu'da şiilerin sayısını artırmak için uğraşmaları ve Anadolu'dan gelecek şii Türklere kapılarını açık tutup hatta bazılarına mevkiler vermesi, Anadolu şiilerinin bir kısmının gözlerinin İran üzerine çevrilmesine vesile teşkil etmiştir. İran bu durumda iken, Osmanlı hükûmetinin, şii tebaasını tatlı ve sâkin yollardan kendisine bağlamak, çeşitli tedbirlerle şiiliği bir ayrılık konusu olmaktan çıkarmak bakımından esaslı ve devamlı bir siyaseti görülmemiştir. Onun içindir ki, Şah İsmail'in, Türkmenleri kendi tarafına kazanmak için yaptığı kesif propoganda sırasında, ucu Şah İsmail'e bağlı olan veya bağlı olmayan şii ayaklanmalarında, ayrıca celâli isyanları zamanında büyük veya küçük gruplar halinde bir çok şii Türk İran'a geçmiştir. Şah İsmail'in bu hususta rolü, şüphesiz, bir hayli önemlidir. Esasen, bu nokta ile ilgili bir takım kayıtlara Osmanlı tarihlerinde de rastlanılmaktadır. Meselâ hicrî 908 senesinde Şah İsmail'in Erzincan havalisine kadar gelerek buralardan topladığı Türklerle Akkoyunlular üzerine yürüdüğü (1), Teke ve Hamid elindeki Türkmenlerin Şah İsmail'e meylettikleri, hatta onun namına çalışmaya başladıkları anlatılır. Şah İsmail'in halifelerinden Nureddin'in etrafına Anadolu'dan toplanan insanların hep Türkmenlerden olduğuna dair kayıtlar bile mevcuttur (2).

Anadolu'nun, Türk unsuru bakımından büyük çapta zayiata uğraması, Şah İsmail'in propogandasına kapılarak İrana gitmek ve muhtelif şii isyanları yüzünden - çarpışmalar sırasında öldürmeler hariç - bilhassa İran'a göç suretiyle (3),

(1) Müneccimbaşı, Sahayifü'l-ahbar, İstanbul 1282, c. II, s. 430.
(2) Meselâ bu hususta Müneccimbaşı'nın Sahayifü'l-ahbar'ında (sayfa: 440-441) şöyle denilmektedir: «Şah Ismail'in Nureddin adlı halifesi Anadolu'ya gelmiş ve o mezhebe nâil olan Varsaklı, Avşarlı, Turgutlu, Bozoklu, Karamanlı ve Tekeli ve Hamidlü taifelerinden 30000 kadar eşkiya cem' olub Amasya ve Tokat tarafını urmuşlardır.»
(3) Anadolu'nun onbeş ve onaltıncı asırlardaki etnik durumunu tahrir defterleri üzerinde yapılacak tetkikler neticesinde ortaya koymak mümkündür. Hatta bu defterlerden, kızılbaşlığından dolayı İran'a göç edenlere dair bile sağlam dokümanlar elde edilebilmektedir. 929 tarihli Hamid livası mufassal tahrir deferindeki bu neviden kayıtlar Prof. Ömer Lütfi Barkan'ın (İktisat Fakültesi Mecmuası c. 15, say. 229) dikkatini çekmiştir. Ayrıca 1539 senesinde, İran harpleri yüzünden Erzurum şehrinin tenhalığı için Türkiyat Mecmuası c. X, sa. 18 e bakınız.

ayrıca da celâli isyanlarındaki (1) çarpışma ve katliamlarda vuku bulmuştu. Onaltıncı asırdaki şehzâde kavga ve hadiseleri ile celâli isyanları da İran'a Türk nüfusundan göçler olmasına sebebiyet vermiştir.

Tabiatiyle, Anadolu'nun etnik çehresi Türk unsuru aleyhine gelişmeler kaydederken bu durum, Anadolu'nun içtimaî dengesinin bozulmasında da hissedar olmuştur.

Onaltıncı asrın ilk yarısına ait, işaret ettiğimiz, dinî - mezhebî sebeplere müstenit hareket ve ayaklanma hadiselerinden şu neticeyi çıkarabiliriz: İsyan çıkaran şiilerin elebaşılarının şii inanışa sahip oldukları şüphesizdir. Bu başkanların bazıları, dinî heyecandan daha çok, bir haksızlığa uğradıkları, veya büyük menfaatler sağlıyacaklarını hesapladıkları için baş kaldırmış olsalar gerektir. İsyancıların arkasına takılıp hükûmet kuvvetleriyle çarpışmayı göze alanların bir kısmının dinî heyecanın cezbesine kapıldıkları düşünülebilirse de, daha ziyade işsiz güçsüz kimselerin, herhangi bir sebeple tımarlarından mahrum edilmiş şahısların büyük bir yekûn tuttuğu anlaşılmaktadır. Esasen bu pek önemli noktalara Celâl zâde, Âli, Peçevî gibi müellifler işaret etmişlerdir. Öte taraftan şii isyancıların köy ve kasabaları yakıp yıktığına, soygunlar yaptıklarına dair sarih bilgiler mevcuttur. Bu hareketlerin, isyan sahalarında iktisadî ve içtimaî yaralar açtığından şüphe edilemez. Hükûmetin tenkil hareketlerinin ise; bir bakıma, bu yaraya tuz biber ektiğini söylemek de mümkündür. Yani hadiselere hangi cepheden bakılırsa bakılsın, bu hareketlerin Anadolu'da işsiz, mağdur ve fikriyatı, onun yanında ekseriyetle ahlâkı sarsılmış adamların sayısını artırdığı muhakkaktır. Binaanaleyh, başıboş levendliğin doğup çoğalmasında dinî - mezhebî hareket ve isyanların da payı mevcuttur.

---

(1) Anadolu'da isyanlara katılmış kimselerin, kurtuluş yolu kalmayınca İran'a kaçmaları bir çâresizliğin ifadesi olmakla beraber, bunda biraz da mezhebi sebeplerin aranmasının gerekeceği zannındayız. Zira Kuyucu Murad Paşanın takibinden kurtulanların İran'a kaçtıktan sonra orada şi'iliği kabul etmeleri, bu konuda dikkate değer bir meseledir (Naima, c. 2, s. 33, 34).

4 — İDARÎ VE SİYASÎ HADİSELERLE İLGİLİ SEBEPLER

Levendliği doğuran ve uzun müddet devamına tesir eden sebepler meyanında idarî ve siyasî hadiselerle ilgili sebeplerin mevki ve payı bir hayli önemlidir. İdarî sebepler çeşidinden bazı noktalar, malî ve iktisadî hususlarla sıkıca ilgili, hatta bir bakıma devletin malî ve iktisadî icraatının tam kendisini teşkil ettiğinden, böylelerini daha ziyade iktisadî sebepler kısmında zikretmiş bulunuyoruz. Burada tabiatiyle böyle noktaları tekrardan kaçınarak idarî ve siyasî hadise ve meselelerin daha başka veçheleri üzerinde duracağız.

İdarî ve siyasî sebepler gayet geniş olduğundan, bunu iktisadî sebepler kısmında olduğu gibi bir kaç bölüm halinde tetkik ve mütalea eyliyeceğiz. Yalnız bu arada şunu da öncelikle belirtelim ki; buradaki siyasî hadise ve meselelerden kastımız, devletin dış siyasetiyle ilgisi olmayan sadece iç siyaset meseleleridir.

a) Askerî veçhesi bulunan idarî ve siyasî hadiseler:

Tereddüde düşmeden söylenebilir ki; herhangi bir devlet dış düşmanına karşı askerî harekâtta bulunduğu zaman, müthiş bir mağlûbiyetle birlikte önemli miktarda toprak kaybına da uğrarsa bir takım sarsıntılara maruz kalacaktır. Fakat böyle hallerde bile uğranılan sarsıntı ve karşılaşılacak fena tesirler, uzun yıllar içtimaî yapıyı ve idarî organizasyonları sarsacak şeyler olmıyacaktır. Buna mukabil, memleket içerisinde kendi halkına karşı vuku bulacak askerî hareketlerde; bunu yaratan sebeplerin ortadan kaldırılması veya isabetli tedbirlerle tedavisi cihetine gidilmiyerek yanlış yollar tutulduğu taktirde, bundan doğacak zararlı neticeler, bir dış mağlûbiyetten meydana gelecek sarsıntıdan daha başka türlü ve şiddetli olacaktır.

İşte, Osmanlı devletinin hayatında; içtimaî bünyeye, iktisadî güce ve idarî organizasyonlara zedeleyici tesirler ya-

pan bu türlü askerî veçheli hadiselere daha ziyade K a n u n i ve ondan sonraki devirlerde rastlanmaktadır.

Gerçi Kanuni'den önce de, askerî veçhesi mevcut bazı önemli şeyler görülmektedir C e m hadisesi ve İ k i n c i B a y e z i d'in oğullarının saltanat mücadelesi bunlardandır. Şehzâde Cem'in, en sonunda bir avuç adamı ile hıristiyan bir devlete sığınmasının, müslüman Türk halkınca hoş karşılanmıyacak bir hadise oluşu bir yana, yumuşak tabiatlı ve bu durumuna uygun yumuşak siyasetli İkinci Bayezid'in, halktan Cem'e taraftarlık etmiş olanları geniş çapta bir teftiş hareketiyle mahvetmeye çalışma yerine, Cem taraftarı olarak tanıdığı G e d i k A h m e d P a ş a gibi önemli bir şahsı öldürtmeyi tercih etmesi, Cem hadisesinin, memleket dahilinde yıllarca ilerisine tesir edecek bir içyimaî sarsıntı yaratmasını önlemişti. Esasen, «Fatih devrindeki geniş fetihleri imparatorluk bünyesine sindirme devri» olarak tavsif edebileceğimiz İkinci Bayezid zamanında, imparatorluğa hayatiyet veren ahlâkî ve kanunî nizamlar zindelik ve sıhhatını muhafaza etmekteydi. Öte taraftan, henüz çift bozan reâyanın artmasını zorlıyacak uzun süreli iktisadî sebepler de pek görülmüyordu.

Bayezid'in oğullarının saltanat mücadelesine gelince: Bu, daha ziyade, Bayezid'in son zamanlarında devlet idaresinde ve bilhassa İranlılara karşı siyasetinde yumuşak ve gevşek tutumunun yanı başında, bu tutumdan hem müteessir olup hem kuvvet alan ve içi saltanat ateşiyle yanan S e l i m gibi bir evlâda malikiyetinden doğmuştu. Bayezid'in oğlu bir tane olmadığından saltanat arzusu duyanlar da elbette bir tane değildi. Bu yüzden, hadise gayet tabii olarak, bir kaç veçheli bir manzara arzetmiştir. Maamafih, önceleri meselenin galip cephesi, padişah Bayezid ile oğlu Selim arasında cereyan etmiş, memlekette kardeş kanı dökülmesini doğru bulmadığı anlaşılan padişah, zor karşısında da olsa, neticede saltanatı oğlu Selim'e terkettiğinden, hadisenin birinci ve en önemli safhası kapanmıştır. Hadisenin bu kısmı kapanıncaya kadar Bayezid'e sadakat gösteren kuvvetler, salta-

natı müdafaa gibi en tabii bir yolda oldukları, esasen yeniçeriler Şehzâde Selim'in saltanatını istedikleri cihetle, Selim hükümdarlık tahtına oturunca bu kuvvetlere bir şey yapmamıştır. Selim'in tahta geçişinden sonra onu en çok meşgul eden mesele, Şehzâde Ahmed hadisesi olmuştu. Selim'in tahta geçmesi, kendi teşebbüs kudreti ve celâdeti kadar yeniçeriler tarafından sevilip tutulması eseriydi. Ahmed ise, Bayezid tahtta iken, diğer kardeşlerine nisbetle babası tarafından daha çok tutulduğu gibi, devlet adamları arasında da onu isteyenlerin sayısı fazlaydı. Bu bakımdan, Selim'in padişahlık makamına geçmesinden sonra, Ahmed hem nazarî yönden mezkûr noktalardan kuvvet aldığı, hem de Fatih kanunnamesindeki nizam-ı âlem için kardeşlerin katline cevaz veren maddeden yakasını sıyırmak istediğinden, kardeşine karşı askerî harekâta teşebbüs etti. Yavuz Selim tahtı ele geçirirken daha çok kapıkulu ile Rumeli'deki kuvvetlere istinat etmiş, Anadolu tarafı ise, daha ziyade Ahmed'in nüfuzunu hissetmişti. Bu da Ahmed'e kuvvet ve cesaret veren önemli noktalardandı. Neticede, Şehzâde Ahmed kuvvete müracaat suretiyle saltanat için kardeşine karşı baş kaldırdı. Fakat, burada anlatılmasına lüzum ve ihtiyaç olmayan hadiselerin cereyanı sonunda ortadan kalktı.

Yavuz Selim, Şehzâde Ahmed'den sonra yeğenlerini ve kardeşi Korkud'u da öldürttü.

Selim ve Ahmed derecesinde saltanat hırsına sahip bulunmayan, ayrıca saltanatta gözü olmadığını ve Selim'e itaat edeceğini bir kaç defa beyan eden Korkud'un öldürülüşü bir hayli trajikti. Lâkin, padişah ile silâhlı bir mücadeleye girişmediği, Sultan Selim de bilâhara onun sancağı bölgesinde her hangi bir şiddet hareketine tevessül etmediği için, Korkud meselesi, halk nazarında karşıdan seyredilen trajik bir tiyatro sahnesinden farklı bir tesir yaratmamış gibi görünüyor.

Korkud işinin halka pek fazla tesir ve şümûlü olmadan halledilmiş bulunmasına mukabil, Şehzâde Ahmed'in saltanat mücadelesinde binlerce insan onun emir ve talimatiyle mücadelesine katılmıştı. Tabiatiyle bunların en büyük kısmı

tımarlı kuvvetlerdi. Yavuz Selim, Ahmed'den sonra ona taraftarlık eden bazı önemli şahsiyetleri de ortadan kaldırdı. Yalnız bu münasebetle Şehzâde Ahmed'e taraftarlık etmiş olan Anadolu'daki tımar sahipleri arasında, onların ellerinden tımarlarını alarak kendilerini geçim sahalarından mahrum etme şeklinde, veya gerek tımar sahipleri gerekse tımar arazisini ekip işleyen köylü tabakası arasında geniş bir teftiş hareketiyle ölüm cezası tatbik etti mi? İşte bunu kat'î olarak bilmiyoruz. Eski Osmanlı tarihlerinde, Yavuz Sultan Selim'in Şehzâde Ahmed'in emrinde çalışmış olanlara karşı bir teftiş hareketinden bahis bulunmadığına göre; böyle bir halin vukuu ancak zayıf bir ihtimal halinde varit addedilebilir.

Şehzâdeler işinin hallinden kısa bir müddet sonra, Yavuz Selimin İran meselesini ele aldığı malûmdur. Bu arada peşinen Anadolu'daki şiileri zararsız hâle getirmeyi hedef tuttuğu, bunun için, ayaklanmak ihtimali bulunan şiilerin listesini istediği, şüphesiz pek açık ve umumi şekilde bilinen tarihî hakikatlerdendir. Kendisine sunulan esami listesindeki şiilerin bazısını idam, bazısını hapsetmiş olmakla, şii bir devletle muharebe arifesinde ordusunun içten zayıflık arzetmesini önlemek ve hatta daha ileri giden bir düşünce ile arkadan vurulma ihtimalini ortadan kaldırmak istemiştir. Öte taraftan Yavuz'un bu davranışını, Şehzâde Ahmed hareketine karşı bir reaksiyon ve tedbir icraatı şeklinde görmek de mümkündür. Zira, Şehzâde Ahmed'in sancağı ve civarında ,ayni zamanda onun asker topladığı bölgelerde epeyce şii mevcuttu.

Şehzâde Ahmed'e bağlılık gösteren kuvvetlerin çokluğu, öte yandan, «yevmlüler» başlığı altındaki kısımda belirttiğimiz veçhile, Ahmed'in yevmlü adı altında ücretli asker istihdam etmesi; onun saltanat davası ile ilgili hadiselerin, gayet tabii olarak, Anadolu'da geniş çapta dalgalanmalar meydana getirip, tesirlerinin ileriki yıllara uzanmış olmasını gerektirmektedir. Ancak, Osmanlı padişahlarının en şiddetlisi olan ve en önemli devlet adamlarına bile ufacık hataları yüzünden öteki dünyayı boylatan bir kimsenin başta bulunuşunun,

gayrı memnunlarda kımıldanmak için cesaret bırakmıyacağı da şüphesizdir. Fakat bizce asıl önemli cihet, Yavuz Selim'in şehzâdeler hadisesinden kısa bir müddet sonra İran seferine, onun arkasından Mısır seferine çıkması ve her ikisini de muazzam zaferlerle taclandırmasıdır. Yavuz Selim'den sonra Kanuni'nin saltanatının en az yarısını işgal eden devrede de bir hayli harp yapılmış, bu harpler de başarılı mücadeleler şeklinde cereyan eylemiştir.

Gerek Yavuz Selim, gerekse Kanuni devrinin bu harplerine, konumuz bakımından, şu noktalardan dikkatleri çevirmek faydalı olacaktır.

a) Harpler büyük çaptaki ordularla yapıldığı ve pek kısa aralıklarla birbirini takip ettiğinden, imparatorluğun ve bilhassa Anadolu'nun insan kaynakları, devamlı addedilecek derecede bu yönden meşgul olmuştur.

b) Harpler zaferlerle neticelendiğinden, seferlere katılan askerler harbin kârlı neticelerinden faydalanmışlardır.

İşte bu sebeplerden dolayı, Yavuz Selim'in kardeşlerini ortadan kaldırmak üzere yapmış olduğu şeyler, memleketin ve bilhassa Anadolu'nun içtimaî ve iktisadî bünyesinde önemli sarsıntılar meydana getirmeden atlatılabilmiş veya bunun bıraktığı iz belli belirsiz denecek derecede hafif olmuştur.

Kanuni devrinde cereyan eden bu neviden hadiselere gelince; bunların neticelerinin daha öncekilerden hayli farklı olduğu sarih şekilde göze çarpmaktadır. Bu hadiseler: Şehzâde Mustafa, Düzmece (Sahte) Mustafa ve Şehzâde Bayezid hadiseleridir.

Biz burada her üç hadiseyi de uzun boylu tetkik edip bütün yönlerini anlatmaya çalışacak değiliz. Hatta, işaret olunan meseleleri birer vukuat olarak özetleme ihtiyacını bile hissetmeden, Cem ve Şehzâde Ahmed meselelerinde olduğu gibi, bunları ,sadece konumuzla ilgili taraflarından ele alacağız.

Kısaca bilindiği üzere: Kanuni'nin hayattaki oğullarının en büyüğü olan Şehzâde Mustafa, padişahın ihtiyarlamasından istifade ile onun yerine geçmeyi tasarlamak ve bu arzu-

nun tahakkukuna mâni telâkki edilen sadrazam Rüstem Paşa'yı da ortadan kaldırmak töhmeti ile 6 ekim 1553 de Ereğli civarındaki Aktepe (1) (veya Ak-öyük) (2) denilen yerde padişah tarafından öldürtülmüştü.

Şehzâde Mustafa hadisesi hakkında derinliğine tetkikatı muhtevi bir ilmî etüd henüz yapılmamış olmakla beraber, hadisenin konumuza faydası dokunacak bir takım sivri noktaları malûm bulunmaktadır. Bu sivri noktalar: Şehzâde Mustafa'nın cömertlik ve sevimliliği, asker ve halk tarafından tutulması (3), Kanuni'nin ihtiyarlaması münasebetiyle Mustafa'ya karşı askerin teveccühünün artması (4), Hurrem Sultan'ın damadı olan sadrazam Rüstem Paşanın Şehzâde Mustafa'nın padişahlığına taraftar olmaması, Şehzâde Mustafa'nın tahtı ele geçirmek için fiilen kuvvete müracaat etmemiş bulunması ve nihayet şehzâdenin öldürülmesini müteakip şiddetli bir reaksiyonun tezahürü gibi hususlardır. Bizim burada asıl üzerinde duracağımız cihet ise, onun öldürülmesinin yarattığı sarsıntıdır.

Busbecq'in tavsifi ile: «*yaratılışındaki yüksek meziyetler ve halindeki sevimlilik sayesinde askerin de gözüne girmişti. Gerek askerlerin gerek halkın arzusu artık ihtiyarlamış bulunan Sultan Süleyman'ın yerine Mustafa'nın geçmesi idi. Fakat üvey anası Hurrem Sultan ,tahta kendi oğullarından birini geçirmek için elinden geleni yapıyordu.*»

İşte, kendisinden çok şeyler ümit edilen böyle bir şehzâdenin, fiili bir âsilik hareketi de görülmeden feci şekilde ve kalleşçesine öldürülmesi ,elbette hiç bir iz bırakmadan geçecek neviden hadise değildi. Ereğli yakınındaki ordugâhta öldürüldüğü zaman ordu efradı derin bir teessüre kapılmıştı. Yine Busbecq'in kaydına göre (5) :

«*Bu feci haber ordugâha yıldırım hızıyle yayıldı. Bütün*

(1) Osmanlı İmparatorluğunun yükselme devrinde Türk ordusunun savaşları (Tabakatü'l-memalik ve derecatü'l-mesalik) s. 215.
(2) Peçevi c. 1, s. 302.
(3) Busbecq (ter. Osman Yüksel) s. 29.
(4) Âli, Künhü'l-Ahbar, vr. 58/a ve Peçevi c. 1 s. 300.
(5) Busbecq (ter. Osman Yüksel) s. 31.

ordu merhamet ve mateme garkoldu. Hiç biri bu hazin manzarayı görmekten kendini alamadı. En çok ağlıyanlar yeniçerilerdi. Yeniçerilerin bir başı olsaydı hiç bir hareketten geri kalmıyacaklardı. Çünkü kendilerine sultan yapmak istedikleri yiğit Mustafa cansız bir halde uzanmış yerde yatıyordu. Fakat olan olmuştu. Hepsi de mahzun ve sâkit gözleri yaşlarla dolu çadırlarına döndüler. Talihsiz şehzâdenin kaderine orada da ağladılar. Bu acı arasında ilk defa Sultan Süleyman'dan bahsederken «bunak herif» dediler. Hurrem Sultan denilen karının müfsitliğine, zalimliğine, Rüstem'in de kötülüğüne lânet ettiler. Bu iki köpek Osmanlı hanedanının en parlak yıldızını söndürmüşlerdi. Askerler o günü aç geçirdiler. Yemediler, içmediler, hatta içlerinde günlerce bir şey yemiyenler oldu. Karargâh günlerce matem içinde kaldı.»

Mustafa'nın öldürülmesi üzerine orduda beliren büyük teessüre işaret eden yalnız Busbecq de değildir. Meselâ P e ç e v î (1): *«Bir saat mukaddem olan izzet ve şevket an-ı vahidde bir mertebe hüzn ve enduha mübeddel oldu ki, yalnız kendi kulları değil umumen asker-i islâmın başına gûya kıyamet koptu»* demekte; bu hadisede Rüstem Paşa üzerinde fazlaca duran Â l i ise (2), bu vesile ile *«mekr-i Rüstem»* diye tarih düşürüldüğüne işaret etmektedir.

Şehzâde Mustafa'nın öldürülmesinden doğan teessürün genişliğini ve epeyce uzun süreli oluşunu, bu hadiseyi şairlerin hassas bir şekilde işleyişinden de anlıyoruz. Meselâ, asrın meşhur şairlerinden T a ş l ı c a l ı Y a h y a'nın bu hadise için yazdığı mersiyenin hemen hemen bütün ordu efradı tarafından ezberlenmesi bunu gösterir (3). Şehzâde Mustafa'nın katlinden doğan teessürü terennüm eden şair, şüphesiz yalnız Taşlıcalı Yahya da değildi.

(1) Peçevi, c. 1, s. 303.
(2) Âli, Künhü'l-Ahbar vrk. 59/a.
(3) Müverrih Gelibolulu Âli'nin: «—Gazab-ı padişahiden havf etmedin mi ki böyle nazma cür'et ettin?» tarzındaki sualine şair Taşlıcalı Yahya'nın verdiği cevap ile bu münasebetle anlattığı sair şeyler, bu vesile ile dikkatle okunmaya değer satırlardır. (Peçevi c. 1, s. 304-305).

Şehzâde Mustafa'nın katli, derin bir teessür (1) ve Anadolu'da halkı sarsıcı bir tesir yaratmakla beraber bunun neticeleri katli müteakip hemence ortaya çıkmadı. Mustafa'yı asıl tutanlar ve onu teşvik edenler tımar erbabı, yani sipahilerdi (2). Bunlar memnuniyetsizliklerini N a h c i v a n s e f e r i'nde gönülsüz savaşmak suretiyle göstermişlerdi.

Mustafa'nın katlini müteakip ani bir infial hareketini önlemeyi hesaplıyan Kanuni Süleyman, Rüstem Paşayı sadrazamlıktan azletmişti. Fakat bununla meselenin geçiştirilemeyeceğini anlamış olmalı ki, İran'dan dönüşünde A m a s y a'da konakladı. Burası öldürttüğü oğlunun sancağı olduğundan en hassas ve dikkat edilmesi gereken yer sayılırdı. Bir taraftan halkın ve dolayısiyle tımar erbabının gönlünü almak, öte yandan da merkezin otoritesinin kuvvetliliğini hissettirmek istercesine icraatta bulundu. Bu cümleden olarak: Şehzâdenin etrafında toplanmış bulunan kimseleri ihsan ve iltifatlara garkeder ve şehzâdenin bazı adamlarını hizmetine alırken halkın da bir senelik vergilerini affetti (3). Ayrıca Peçevî'nin ifadesiyle (4): «*zuemaya binde ikişer yüz ve erbab-ı tımara her binde yüzer akçe terakki ihsanı ile celb-i kulûb-ı asker-i zafer - meâsir*» buyurdu. Bunlar, şüphesiz gönül alıp memnuniyetsizlik havasını dağıtıcı şeylerdi. Lâkin, bundan böyle 20 bin akçeden yukarı dirliklerin yalnızca Âsitane yeniçerilerine verileceğini (5) ilân etmesi, hem merkezin otoritesini hissettirmek hem de kapıkulunu memnun kılmak niyetinden başka bir şeye yorulamazdı.

Ama bunlarla, Şehzâde Mustafa hadisesinin yarattığı teessür ve memnuniyetsizliği ortadan kaldırmak mümkün değildi. Nitekim bir müddet sonra «Düzmece Mustafa» hâdisesi patlak veriverdi.

Kanuni'nin büyük oğlu Şehzâde Mustafa'ya fevkalâde

(1) Ş e r a f e t t i n T u r a n, «Kanuni'nin oğlu Şehzâde Bayezid vak'ası» adlı eserinde Taşlıcalı Yahya ve Sâmî'nin mersiyelerini neşretmiş bulunmaktadır.
(2) Şerafettin Turan, s. 37.
(3) H ü s e y i n H ü s a m e d d i n, Amasya Tarihi, c. 3, s. 314.
(4) Peçevî c. 1, s. 328.
(5) Şerafettin Turan, s. 38.

benzediği, bütün kaynaklarca bilhassa belirtilen şahsın idaresinde Rumeli'de patlak veren isyanı çıkaran adamın hakiki şahsiyeti, isyanı el altından Şehzâde Bayezid'in tertip edip etmediği meselesi üzerinde burada duracak değiliz. Bu isyan, ister Busbecq'in (1) belirttiği şekilde Bayezid'in bir komplosundan ibaret bulunsun, isterse Bayezid'in bunda bir ilgisi bulunmasın, bizim konumuz için esas önemli olan şey: böyle bir isyanın vukuu ve isyana katılan kimselere dair mevcut bilgi ile bilâhara onlara tatbik edilen muameledir.

Sahte Mustafa isyanına ne taraftan bakılırsa bakılsın, bunun, Şehzâde Mustafa hadisesinin bir reaksiyonu olduğundan şüphe edilemez. Yine şüphe edilmemesi gereken noktalardan birisi de; 10 bin kişilik (2) kuvveti Sahte Mustafa'nın etrafında toplıyacak şeyin, birinci derecede hissi sebep olamıyacağı meselesidir. Mustafa'nın öldürülmesinden doğan teessür ile Kanuni ve onun bazı yakınlarına karşı duyulan ve nefret derecesine kadar varabilen soğukluğun, isyancıları bir araya getirmede önemli rol oynadığı açıkça anlaşılıyorsa da, çeşitli menfaat kombinezonlarından müteşekkil noktaların bundan daha ilerde bulunduğu da muhakkaktır.

Bir defa, bu işte paranın önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır. Esasen Busbecq, Sahte Mustafa'nın etrafına bol bol para dağıttığını söylemekte ve onun bu paraları Şehzâde Bayezid'den aldığını da ilâve eylemektedir. Busbecq'in verdiği bilgiler meyanında dikkati çeken önemli bir nokta da, Şehzâde Mustafa'nın bilhassa tımarlı sipahiler tarafından sevildiği ve onun öldürülmesinin daha ziyade bu gurup üzerinde sarsıcı tesirler yaptığıdır. Sahte Mustafa isyanının, Rumeli'de tımarlı sipahilerin ve Türk nüfusunun bol olduğu yerlerde çıkışı göz önüne getirilir ve işaret ettiğimiz bütün noktalar yekdiğeriyle birleştirilirse, burada tımar erbabının durumunun pek iyi olmadığı, bir takım tahrik ve menfaat ümidi ha-

(1) Busbecq (terc. Osman Yüksel) s. 49-52.
(2) Cenabi, âsiler harekete geçtiği zaman kuvvetlerinin 40 bine yaklaştığını söylüyor (Nuruosmaniye kütüphanesi no; 3097 vrk. 95/a.

diselerinin onları padişaha karşı silâh kullanmaya kadar sürüklediği anlaşılır.

Sahte Mustafa isyanının mahiyeti hakkında Âli'nin verdiği bilgi üzerinde bilhassa dikkatle durulması gerekmektedir. Âli, bunların ekserisinin (1) «evbaş, levend ve kallaş» olduğunu bildirmekte, Peçevî de (2) «sufeha ve erazil» tâbirini kullanmaktadır. Gerek Âli, gerekse Celâl zâde Mustafa Çelebiînin (3), Düzmece yani sahte Mustafa'nın Dobruca'daki sofu ve dervişler arasında epeyce taraftar bulduğuna dair yazıları ile suhtelerden kazasker tayinine (4) dair mevcut bilgi üzerinde de dikkatle durmak gerekmektedir.

Netice itibariyle: Sahte Mustafa hadisesi, imparatorluğun en haşmetli devrinde, miktarı azımsanamıyacak bir gayrımemnunlar zümresinin mevcudiyetini; umumiyetle geçim durumları iyi olmayan kimselerden müteşekkil bu gayrımemnunlar zümresinin, herhangi bir meseleden faydalanarak hükûmetin karşısına çıkma temayülünde olduklarını ortaya koymuştur.

Sahte Mustafa isyanına katılanlara karşı tatbik edilen muameleye bakılınca, bunun, meseleyi hiç de tedavi edici bir mahiyet taşımadığı anlaşılır. Zira, isyana katılanların bazıları yakalanıp öldürülmüş (5), âsilerin çoğunluğunu meydana getiren sipahilerin de dirlikleri ellerinden alınmıştır (6).

Âsi bir kimsenin yakalanıp öldürülmesi, belki, çaresizlik karşısında başvurulacak bir temizlik yolu sayılabilirdi. Lâkin, geçimi toprağa bağlı insanları dirliklerinden mahrum bırakmak, herhalde, hiç de akıllıca bir hükûmet icraatı olmasa gerekti. Hükûmet sipahinin elinden dirliğini almakla, onu hemen hemen açlığa mahkûm etmekte ve dolayısiyle eski sipahiyi karın tokluğuna birisinin yanına sığınmaya ve-

(1) Âli, Künhü'l-Ahbar, vrk. 70/b.
(2) Peçevi c. 1, s. 341.
(3) Celâl zâde Mustafa Çelebi, (Tabakatülmemalik) Türk ordusunun savaşları s. 245.
(4) Peçevi, c. 1, s. 341.
(5) Peçevi, c. 1, s. 342.
(6) Şerafettin Turan, s. 43.

ya gayrımeşru şekilde geçimini sağlamaya sevketmiş olmaktaydı. Böyle adamlar, şüphesiz, hükûmete rahmet okuyacak değildi. Muhaliflik ruhlarına işliyecek olan bu gibi kimseler, ya herhangi bir vak'ada kendi lehlerine faydalanmak için kendiliklerinden faaliyete koyulacaklar, ya bir menfaat vaadedenin arkasından koşacaklar ,veyahut da böyle şeyler vuku bulmaz ve geçim sıkıntıları da uzun boylu devam ederse, hırsızlık ve eşkiyalık yolundan hayatlarını idameyi son çare olarak göreceklerdi.

İşte bunun içindir ki, Sahte Mustafa hadisesinin üzerinden fazla zaman geçmeden (1), Şehzâde Bayezid'in, veliahdliğini garantiliyebilmek üzere ağabeysi Selim ile mücadeleye girişmesi ve sonunda da arzusunu kuvvete başvurarak elde etmeye çalışması hadisesi patlak verince, Bayezid, kendi emrinde çalışmaya hazır bir sürü insan bulabildi.

Şehzâde Bayezid'in ne şekilde asker topladığını ve askerinin esas itibariyle kimlerden meydana geldiğini daha yukarıdaki «Yevmlü» bahsinde incelediğimiz cihetle, burada ayni şeyleri elbette tekrarlıyacak değiliz (2). Yalnız Şehzâde Bayezid'in asker toplayıp kardeşi ile mücadelesi, Konya'da yenildikten sonra İran'a firarı, ve nihayet bu meselenin bir neticesi halinde yevmlü teftişi adı altında Bayezid taraftarlarına karşı tatbik olunan tenkil hareketi, Anadolu'da derin izler bırakacak bir dalgalanmaya sebep olduğundan, bu nokta üzerinde duracağız.

En başta, bu hadise Anadolu'da pek çok kimsenin iktisaden sıkıntıya maruz kalmasına sebep olmuştu. Yevmlü teftişi sırasında; bazı kimselerin öldürülmesi, bazılarının hapsi, bir çoklarının mallarının hükûmetçe gaspı, hatta eski yevmlülerin mallarının toplanıp İstanbul'a gönderilmesi işinin iltizama verilecek (3) derecede meselenin büyük çapta tutul-

(1) Sahte Mustafa isyanı 1555 yazında vuku bulmuştu. Öte taraftan, Şehzâde Bayezid ile Selim arasındaki rekabetin had safhaya girmesi 1558 yılına rastlamakta ve nihayet Kanuni'nin tuttuğu Selim ile rakibi Bayezid arasındaki Konya harbi 1559 mayısında cereyan etmiş bulunmaktadır.

(2) Şehzâde Bayezid hadisesi Şerafettin Turan tarafından ele alınıp bu konuda güzel bir tetkik eseri meydana getirilmiş olduğundan, meselenin mahiyet ve türlü veçheleri mezkûr eserden takip edilebilir.

(3) Şerafettin Turan, s. 163.

ması, bunların çiftliklerinin ve tımarlı sipahilerin dirliklerinin ellerinden alınması (1), Anadolu'da bir çok insanı perişanlığa sürükledi. Dirliklerin ellerinden alınması muamelesi yalnız Bayezid'in yevmlülerine değil, Selim'in emrinde savaşa katılmayanlara (2) bile tatbik edildi. Tabii bu arada, yevmlü teftişi yüzünden çeşitli karışıklıklar oluyor, kötü niyetli kimseler bu işte suistimaller yapıyor, netice itibariyle hadise ile hiç bir ilgisi bulunmıyanlardan da mağdur duruma düşenler oluyordu.

Hükûmetin, Bayezid hadisesinden sonraki sakat icraatı, bir çok kimseyi çift bozan reâya misillû işsiz kimseler meyanına sokmakta, yevmlülere karşı hükûmetin tutumu onları âdeta eşkiyalık yapmaya sevkedercesine tuhaf bir manzara arzetmekteydi.

Şehzâde Mustafa ve Sahte Mustafa hadiseleri, hükûmetten memnun olmayan bir zümrenin mevcudiyetini ortaya koymuştu. Büyük kısmı tımar erbabı ve çift bozan reâyadan meydana gelen işte bu gayrımemnunlar ve daha başkaları, Bayezid ile Selim arasındaki veliahdlık mücadelesinde Bayezid'in etrafında kolaylıkla toplanıverdi.

Bayezid'in etrafında toplanan insanların pek çoğunu, onun emrinde silâhlı mücadeleyi göze almaya sevkeden sebep, elbette plâtonik bir his ve bağdan ibaret olamazdı. Bu sebep, daha ziyade «iktisadî» kelimesi ile ifade edilebilirdi. Nitekim, Bayezid'in askerine ulûfe vermesi ve ilerde kendilerini yeniçeri ocağına kaydedeceğine dair vaadde bulunması, o adamları Bayezid'in safına koşturan sebebin ,geçim ve istikbal endişesi olduğunu açıkça göstermektedir. Esasen, Bayezid'in yevmlü diye anılan askerinin, çift bozan reâya ve levend takımı ile tımarlı sipahi ve hükûmete muhalefette bulunmuş aşiret mensuplarından meydana geldiğini biliyoruz. Bunların Anadolu'nun Türk halkından olduğu da ayni derecede malûmdur.

Şehzâde Bayezid'in Konya harbinden sonra, Anadolu'da

(1) Mühimme defteri 3, vsk. 1419 ve 1473.
(2) Şerafettin Turan, s. 166, 167.

onun yevmlülerine karşı bir sene müddetle estirilen tedhiş havası, nasıl levendlerin sayısını azaltmak değil bil'akis artırmış ise, hadiseyi müteakip Anadolu'nun âsâyişini temin gayesiyle başvurulan bazı idarî icraattan da fayda yerine daha ziyade mahzurlu neticeler doğduğu anlaşılmaktadır. Bu idarî icraat, Anadolu'ya muhafız olarak yeniçerilerin gönderilmesidir.

Bilindiği üzere, kanunlar ve mevcut usullere göre; Osmanlı memleketlerinde âsâyişin temini vazifesi sancakbeyleri ve subaşılara aitti. Sancak beyleri tarafından tayin olunan subaşılar umumiyetle timar erbabından idi. Tabiatiyle subaşılar âsâyiş ve inzibatı temin etmek üzere çalışırlarken timarlı sipahileri kullanılardı.

Bayezid hadisesinde âsiler arasında timarlı sipahilerin mevcudiyeti, Konya harbinden sonra sayıları artan harami levendlerin umumiyetle aslının timar erbabından olması, hükûmetin bunlara karşı itimadının sarsılmasına yol açmıştı. Onun içindir ki, ortada, memleket sathına yaygın bir vazifenin, timar erbabından alınıp «kul taifesine» devri gibi bir hal mevcuttu.

Kul taifesinin imtiyazlı durumu hakikatte memleket halkının meçhulü değildi. Fakat bunların maddî ve manevî üstünlükleri ile imtiyazlarına gözleri ile bizzat ve bolca şahit olanlar ve onların sahip oldukları otorite ve kudreti tepelerinde hissedenler, hükûmet merkezi olan İstanbul'un halkı, bundan daha az nisbette de yeniçerilerin kale muhafızı olarak gönderildikleri bir kaç hudut kalesinin halkı idi. Halbuki şimdi «*yasakcı*» veya «*korucu*» adı altında Anadolu'nun her tarafında yeniçeri postalarının gönderilip yerleştirilmesi (1), kul taifesinin otoritesini ve bunların hükûmetce timar erbabına tercih olunuşunu Anadolu halkının gözlerinin önüne müşahhas şekilde sermiş oluyordu.

Bu hadise, şüphesiz timar erbabının, peşinen, hükûmete karşı kırgınlığını mucip olacak, bunun arkasından da, kuru

(1) Mustafa Akdağ, Yeniçeri Ocak Nizamının Bozuluşu, D.T.C.F.D. C.V. sa. 3, s. 295.

kuruya kırgınlığın bir işe yaramadığını görerek, tımar erbabını kapıkulu olmanın yollarını araştırmaya sevkedecekti. Esasen Anadolu'ya «yasakcı» veya «korucu» adı altında gönderilen yeniçerilerin kazancı, vazife icabı etraflarına hükmetmekten ibaret bir «manevi fors» tan çok daha ileri gidiyordu. Zira, başlangıçta, sırf Bayezid taraftarı âsi tımar erbabının tekrar harekete geçmelerinin önünü almakla vazifelendirilmiş olan yasakcılar, yavaş yavaş kasabaların âsâyiş işlerini de ellerine almaya başlamışlardı (1). Yasakcılar bu durumları icabı, kanuni bazı maddi menfaatlar da temin ediyorlardı. Nitekim, suç işliyenleri mahkemelere yasakcılar getiriyor, ve bu vazifelerinden dolayı «*cürüm ve cinayet resimlerini*» de kendileri alıyorlardı. Öte taraftan, kul taifesinin kondukları maddi menfaatlar yalnız bu kadarlıkla da kalmıyordu. Daha yukarıda iktisadî sebepler bahsinde işaret edildiği üzere; onaltıncı asrın ortalarından itibaren kapıkulu sipahilerinin, ikinci derecede de yeniçerilerin vergi tahsilâtında çalıştırılması ve bilhassa bunların 1559 dan itibaren sancanklarda yerleşmeye başlamaları, elbette yasakcı meselesi kadar önemli idi.

Kapıkullarına verilen bu yeni vazifeler, neresinden bakılırsa bakılsın, tımar erbabına hem maddî hem manevî bir darbe teşkil ediyordu. Tımar erbabına ait memuriyetlerin ve onunla ilgili olarak geçim sahalarının kapıkullarının eline geçmesi, herhalde tımar erbabına boynunu büktürüp sindirerek hükûmete bağlıyacak sağlam bir yol değildi. Geçim sahası daralan veya elinden alınan insanlar, çok defa başka iş sahası da bulamazlarsa ne yapacaklardı? Aslında maaşlı adamlar olan «yeniçeri» ve «altı bölük sipahileri», gerek yasakcılık gerekse iltizam ve vergi tahsil memurluğu işlerinden faydalandıktan başka, bir çokları kasaba ve köylerde yerleşerek çift - çubuk sahibi olmaya başlamışlardı.

Bu hadiseye, devletin bünyesi açısından bakılınca; işlenen hatanın iki taraflı olduğu meydandaydı. Zira, kapıkullarına tanınan bu yeni vazifeler, onların askeri disiplinlerinin zayıflamasına ve harbe hazırlık talimlerinin ihmal veya

(1) Şerafettin Turan, s. 176.

tamamen terkine, bir de bunun yanında çift - çubuk sahibi olmak suretiyle yeniçeri kanunlarına tamamen aykırı bir yol tutulmasına sebep olmuştu. Kapıkulları için böyle mahzurlar meydana çıkarken, tımar erbabı arasında ise; çift bozan reâyanın, iktisadî sıkıntının bir neticesi olarak, bunlardan, başıboş levend durumuna düşenlerin ve nihayet şekavet yoluna sapanların miktarı mütemadiyen artmakta devam etmiştir. Bu durumu bilhassa mühimme defterlerinden takip etmek mümkündür. Nitekim 3 numaralı mühimme defterinden itibaren başıboş levendlerle, yol kesip adam soyanlarla ilgili bir çok hüküme rastlanmaktadır.

Çift bozan reâyanın, dolayısiyle levendliğin artıp, gittikçe çok yaygın bir hal almasında müessir olan sebepler meyanında, ele almış olduğumuz «kapıkuluna yeni vazifeler verilip imkânlar bağışlanması meselesi» münasebetiyle şunları da belirtelim:

Onaltıncı asrın ortalarından itibaren idarî hata ve bozuklukların artmasının yanında ahlâk buhranı da ziyadeleştikçe, halk da çeşitli zulümle karşı karşıya kalmıştır. Bu zulüm ve suistimal hadiselerinde halka bizzat muhatap olanların bir kısmını bu kapıkulları teşkil etmiştir. Çift bozan reâyanın miktarı artmakta devam ederken yeniçeri ,altı bölük sipahisi, çavuş ve müteferrika gibi kul asıllı kimselerle kadı, müderris ve vezirlerden bir çok kimseler türlü şekilde köy topraklarına ve çiftliklere sahip olmaya başlamışlardır. Sultan Birinci Ahmed'in 1596 da neşrettiği adaletnameden (1) öğrendiğimize göre; kapıkullarının bazıları bu arada dirlik dahibi de olmuşlardır.

Tabii bütün bu haller asırlardan beri şekillenmiş Türk köy hayatının iktisadî ve içtimaî veçhesine tesir edip, onu sarsan şeylerdi. Nitekim iş en nihayet «büyük celâli hareketleri» ne kadar vardı. Bu müthiş hengâmede Anadolu kendi kendini yercesine allak bullak olduğu, senelerce süren karışıklıklarda on binlerce insan öldüğü halde, yeni bir iktisadî ve içtimaî nizam kurulamadığından «levendlik meselesi» asırlar boyu devam etti.

(1) Mühimme defteri 78, s. 897-892, vsk. 4012.

b) Ahlâkın bozulması ve bununla ilgili hususlar :

Osmanlı imparatorluğunda ahlâkın bozulması konusu üzerinde şimdiye kadar epeyce duranlar olmuşsa da, aslında, mesele bütün cepheleriyle didiklenip, bunun cemiyet ve hükûmetteki tezahürleri ve bilhassa ahlâk bozukluğunun cemiyette yarattığı neticeler etraflıca incelenmemiştir. Zira şimdiye kadar, Osmanlı imparatorluğunda ahlâkın bozulması meselesine temas edenler, imparatorluğun yükselme devrinin sona ermesi sebeplerini izaha çalışırken, bu yöne de kısaca dikkat nazarlarını çevirmekle yetinmişlerdir. Meseleye özel şekilde girilmediğinden, böyle kimselerin, daha yerinde bir ifade ile umumî osmanlı tarihi yazarlarının, ahlâk bozukluğu mevzuunda söyledikleri şeyler, pek umumî ve yuvarlak tâbir ve meseleler mahiyetini aşamamıştır. Bütün bunlara mukabil, eserimizin konusu, Osmanlı İmparatorluğunda ahlâkın bozulması meselesini müstakilen inceleme olmadığından, bizim yazacaklarımız da bu sahada geniş ve tatminkâr olmıyacaktır. Fakat, bir cemiyet meselesi olan l e v e n d l i k işini incelerken, ahlâk bozukluğu meselesi üzerinde kaleme alacağımız şeyler, herhalde, bu güne kadar yazılanların üzerine bir şeyler ilâveden geri de kalmıyacaktır.

Esas konuya girmeden önce şu noktanın belirtilmesine de ihtiyaç olsa gerektir. Malûm olduğu üzere: ahlâk meselesi gayet elâstiki bir konudur. Bu bakımdan, falan veya filân iş, durum ve icraatın ahlâkın bozukluğuna delil sayılıp sayılmamasının daima münakaşası mümkündür. Yani bu meselede görüş ve kıstaslar değişebilir. Gerçi herkesin umumî şekilde «kötü, bozuk, menfur» addettiği şeyler üzerinde münakaşa ve tereddüde lüzum yoktur. Ama, işin bu derekeye gelmesinden önceki bir safhası vardır ki; bu safha ilerisi için kötülük ve menfurluğu doğuracak veya ona giden yolun kapısını açacaktır. İşte, münakaşa edilecek şeyler, şüphesiz böyle noktalardır. Bu son satırlarımızla, Osmanlı İmparator-

luğunda ahlâk bozukluğuna bir başlangıç tarihi göstermenin zorluğunu da ifade etmiş olmaktayız.

Evet, Osmanlı imparatorluğunda, ahlâkî değerler nasıl ve ne şekilde yıpranıp, ahlâk bozukluğu denen durum ne zaman açıkça tezahür eylemiştir? Ahlâkî değerlerin yıpranışına tesir eden âmillerin incelenmesi meselesini aslında konumuzun dışında gördüğümüzden, bu cihet üzerinde pek durmıyacağız. Fakat, zaman meselesi konumuzla bağlılık arzettiğinden, ister istemez zaman meselesi üzerinde duracağız. İşaret ettiğimiz cihetler için, zaman tayini çok güç olmakla beraber, bu hususta yine de bir şeyler söylemeye gayret edeceğiz.

Daha yukarıdaki sayfalarda verdiğimiz izahat, K a n u n i devrinde Osmanlı cemiyetinde oldukça sezilebilecek bir buhranın mevcudiyetini ortaya koymaktadır. Bu buhran, ondan sonraki hükümdarlar devrinde daha fazla su yüzüne çıkıp genişlediğine göre, ahlâk buhranının osmanlı cemiyetinin bir meselesi olma istidadı gösterdiği zamanın başlangıcını da «Kanuni Devri» olarak gösterebiliriz. Nitekim, Osmanlı devletinde düzensizliklerin ilk defa Kanuni devrinde başladığına işaret eden Koçi Bey (1) bu hususta şöyle demektedir: «*Malûm-ı humâyunları olduğu üzere, silsile-i aliyye-i Âl-i Osman ebbedehümullahı teâla ilâ yevmi'l-mizân, padişahlarından evvelâ vüs'at-i memleket ve kesret-i hazine ve şevket cihetinden kemâl bulan, merhum ve mağfur Süleyman Han olub ve yine ihtilâl-i âleme bais olan ahval dahi anların zamanında zuhur edüb, devlet kemâl-i kuvvetde olmağla, eseri ol zamanda duyulmayub bir kaç senedir ki zâhir oldu.*»

Koçi Bey, «ihtilâl-i âleme bâis olan ahval» kelimeleri ile, eski düzenin bozulup kanunların ihlâl edildiğini, böylece zihniyet ve ahlâki telâkkilerde iyi sayılmıyacak bir yolun açılmış olduğunu anlatmak istemiştir. Esasen, «*Merhum Sultan Süleyman han zamanında olan ihtilâli beyan eder* (2)»

(1) Koçi Bey Risalesi (A. K. Aksüt neşri) s. 61.
(2) » » » s. 63.

başlığını taşıyan bölümde, delil göstererek âdeta bunun bir açıklamasını yapmıştır. Koçi Bey bu meyanda;

a) Kanuni'nin «*binefsihî divan eylemeyi ref' eylediği*ni», bu durumun, önemli devlet adamlarının hükümdar tarafından tanınmamasına sebep olduğunu,

b) «*harem-i hass-ı humâyunundan İbrahim'i def'aten veziriâzam ederek evvelki kaideyi bozduğunu*», bunun, her padişah bendesinin kolaylıkla veya çabucak veziriâzam olmasına yol açtığını, padişahın iltifatına mazhar ve bundan gurur duyan bendelerin devlet işlerini vukufu olanlara sorma tenezzülünde bulunmadıklarını, «*gafletleri kemalde*» vezirler yüzünden memleketin intizamının bozulduğunu,

c) «*Kerime-i mükerremeleri Mihrimah Sultan'ı Rüstem Paşa'ya verip veziriâzam eylediğini ve bunlara, mülûk-i tavaiften bir padişaha hazine olmaya kifayet edecek kadar çok arazi temlik eylediğini*», şer'i şerife aykırı bu temliklerin hazinenin zarara uğramasına, hasların zayi ve telef olmasına sebep olduğunu,

d) Rüstem Paşa'nın, havass-ı humâyun ve mukataaları, şeriata aykırı olarak iltizama verdiğini, namuslu eminlerin bunu kabul etmemesi üzerine bunların ahlâksız ve fâsik yahudi eminler eline düştüğünü, bu durumun ise, havass-ı humâyun karyelerinin bölünüp harabiyete uğramasına sebep olduğunu,

e) Kanuni'nin ziynet ve şöhreti artırdığını, vüzeranın ona tâbi olduğunu, bunlardan gören halkın da ziynet ve şöhrete düşkünlük ettiğini söyliyen Koçi Bey, daha sonra, «*cümle âlem halkı ziynet ve şöhrete döşendi, giderek bir mertebeye vardı ki, mansıb ehlinin mahsulü ve kul taifesinin vazifesi yalnız ekmek akçasına yetişmeyüb, zaruri teaddü ve tecavüze muhtac oldular. Teaddi ve tecavüz ile âlem harab oldu. Hiç bu devlet-i Âliyye'de şöhret ve ziynet gibi zararı sâri bir bid'at yoktur.*» demektedir. Daha sonra sözlerine devam eden Koçi Bey, süse ve ihtişamlı yaşayışa düşkünlük göstermenin vüzeranın «kapı halkı» nı çoğaltması neticesini verdiğini beyanla şöyle demektedir: *Rüstem Paşa damadı Ah-*

med Paşa ki Sigetvar seferinde dördüncü vezirdi, sonra veziriâzam oldu, iptida vezir olduğunda, esbab-ı ihtişamdan ancak iki kürkü vardı. Birini Divân-ı Humâyun'da ve birini evinde giyer idi. Lâkin dört beş yüz abd-i müşterası ve ona göre cübbehanesi var idi. Sair vüzera dahi bu minval üzere kapuları mükemmel olub, her biri çiftliklerinde yüz katar katır ve yüz katar deve beslerdi. Bir sefer olunca ferman geldikte bir at ve bir deve iştira eylemeyüb üçüncü gün bervechi istical memur olduğu yere teveccüh edüb kapı düzmeğe ihtiyacı olmazdı. Şimdi ise, askerî ve ehl-i menasıb ve gayri aidelerin evlere ve bağlara ve köşklere ve samurlara ve ziynete verirler. Sefer lâzım gelse iki hizmetkâr ile çıkmağa kaadir olamazlar. Şöhret âfettir, demişler. Filkakika azîm âfettir. Hakikat-i hâl bu minval üzeredir.»

Koçi Bey'in saydığı bu meselelerin ,ahlâk zayıflığının bir eseri, doğrudan doğruya veyahut dolayısiyle bizzat kendisi olduğu elbette iddia edilemez. Lâkin, devlet organizasyonundaki düzenin bozulmakta olduğunu gösteren bu misallerin, ahlâk buhranına açılacak kapıyı aralıyacağı ciheti ise, asla münakaşaya lüzum hissettirmiyecek gerçeklerdendir. Nitekim Kanuni'nin son zamanları ile daha sonraki devirde; usûlsüz ve bol keseden temliklerin havass-ı humâyun ve mukataaların iltizama verilmesinin, rüşvet ve suistimallere yol açtığı, tarihen sabit bir vakıadır. Devlet erkânının lüzumundan çok fazla kapı halkı beslemesinin ve ihtişamlı yaşayışlarının da ayni şeyi tevlit ettiği malûmdur. Bu yaşayışı normal geliri ile karşılıyamıyan devlet erkânı; rüşvet alma ve hatta zulümle fazla gelir temin etme yolunu tutmuştur.

Tarihlere geçmiş anekdotlar, rüşvet mikrobunun, Kanuni devrinde devletin bünyesine yerleşmekte olduğunu göstermektedir. Ahlâk bozukluğunun en kuvvetli şahitlerinden olan rüşvet meselesi ,elbette ki, cemiyet hayatının türlü kademelerinde çok kötü tesirler yaratan bir belâdır. Rüşvet iltiması, iltimas rüşveti davet edecek, bu hastalığa müptelâ kimseler hak ve adalet mefhumlarına sırt çevirerek, bazıları da işi açıkta naçığa gasp ve hatta insan hayatına kasdetmeye kadar vardıracaktır.

Bu konu ile ilgili olarak hatıra gelen sorulardan biri, rüşvetin Osmanlı cemiyetinde aşağıdan yukarı mı? yukarıdan aşağıya mı? başladığı; diğeri de başlangıçtaki isim ve şeklidir. Umumî Osmanlı tarihleri ile vak'anüvis tarihlerine geniş şekilde aksetmiş hadiseler topluluğu; Osmanlı cemiyetinde rüşvetin yukarıdan başladığını ve bu hastalığın esas itibariyle büyük ve nihayet orta derecedeki erkân sınıfında hükümferma olduğunu göstermektedir. Esasen bu eserimizi meydana getirirken yaptığımız tetkikler de bu hususu doğrular mahiyettedir. Rüşvetin başlangıçtaki şeklini tespit, şüphesiz çok güçtür. Misaller çoğalıp vakıalar büyümeden böyle şeyler gizlilik perdesi arkasında cereyan edeceğine göre; rüşvetin başlangıçtaki şeklinin tarih sayfalarına aksedemiyeceğini söylemeye bile lüzum yoktur. Yalnız, tarih sayfalarına geçmiş bazı şeyler, rüşvetin ilk zamanlarda «*hediye*» nâmı altında verildiğini, daha sonra böyle bir mahiyet ve isimden sıyrıldığını, rüşvetin alenî hale geldiği zamanlarda bile hediye ile rüşvetin birbirine karışarak devam ettiğini göstermektedir.

Biraz yukarıda, rüşvetin, Kanuni devrinde devlet bünyesine yerleşmekte olduğuna işaret etmiştik. Buna bir delil göstermek üzere P e ç e v î [1] nin bu nokta ile ilgili satırlarını beraberce takip edelim: «... *merhum sadrazâm Rüstem Paşa sadrazâm iken, ol töhmet ile filcümle müttehem idi. Ve lâkin aldığı dahi Anadolu ve Şam ve Mısır eyâletleri gibi şerif beylerbeyiliğinden faraza dört beş bin altun idi. Ve on beş yıl ol beylerbeyiliğe mutasarrıf olsa dahi, andan bir şey talep olunmaz ve azlinden dahi havf etmezdi. Bu hod irtişa değil mahz-ı ihsan idi. Hatta Âli Efendi merhum, tarihinde bunu tasdik için, bir defa Erzurum beylerbeyisi beş bin altun hediye gönderdi, Erzurum'un buna tahammülü yoktur deyü üç binini dönderdi...*»

Bilhassa yaşının olgunluk devrinde bir sürü rüşvet meselesi ile kulağı dolmuş bulunan müverrih Peçevî'nin hediyeyi normal bir şey addettiği müşahede edilmektedir. Nitekim 1000 tarihinden evvelki vezirler hakkında bilgi verirken,

(1) Peçevî, c. 1, s. 9.

Rüstem Paşa'nın rüşvet alma hususunda töhmete maruz kaldığını beyandan başka, bir Sofu Sinan Paşa nın açıkça rüşvet aldığını bildirmekte, diğer vezirleri ise, umumiyetle methetmektedir. Esasen Peçevî'nin hediye bahsindeki görüşünü Sokullu Mehmed Paşa'ya dair şu satırları gayet iyi anlattığı gibi, o sırada hediyelerin ne muazzam miktarlara ulaştığı da ayrıca gözler önüne serilmektedir (1). «... *bir gün veziriâzam Mehmed Paşayı-ı Tavil'in kullarından hıdmetinde perverde olmuş Kaytas Kethüda ile merhumun hazinedarı ve cemii umûr ve hususunda razdarı hadım Hasan Ağa ki, merhum bizzat, bu gulâmın Hak Teâlâ Hazretleri ahir ve akibetin hayır ede, deyü dua edermiş, anlardan yani mezbur Kaytas Kethüda ile müşarileyh Hasan Ağa'dan sual ettim: merhum veziriâzam irtişa almazdı dersiz, ve hasları yüz elli yüz altmış yük akçadan ziyade olmazdı buyurursuz, ya bu iki saraya bin yük akça, Burgaz imaretine yüz elli yük, sairi dahi İstanbul'da Kasımpaşa'da Halep'te, Şam'da, Mekke'de ve Medine-i Münevverede bu imarât ve bu evkaf mesarifi ne yerden hasıl oldu? dedim. Buyurdular ki: Şimdi Sahib-i devlet (in) aldığı irtişadan bizim merhuma gelen hedaya iki üç mertebe ziyade idi. Ebniyeden gayri masarifi ekser hediye tarikiyle gelürdü, bu imaretlerinde hıdmet eder bin nefer forsa kulu var idi. Evvelâ Yeni saray ki Camii cedid-i Sultan Ahmet Han kurbinde vakidir, anın binası için Sultan Selim merhum duhter-i pâkize ahterlerine, ki anların ikdamiyle binasına mubaşeret olunmuştur, binasına Sultan Selim merhum yüz bin altun imdat etti, ve lâkin merhum almayub sultana hibe etti...*»

Müverrih Peçevî, Sokullu'ya verilen bu muazzam miktardaki hediyelerin kaynağına dair bir şey söylemiyor. Maamafih, Sokullu, tarihte, kıymetli ve namuslu bir devlet adamı olarak nam bıraktığına göre, ona gelen hediylerin kaynağı, umumiyetle zamanındaki başarılı harplerin menkul kârlarına uzansa gerektir.

(1) Peçevî, c. 1, s. 10, 11.

Üçüncü Murad zamanında rüşvetin çok yaygın hale geldiği, hatta rüşvetin padişahın şahsına kadar uzandığı malûmdur. Nitekim Şemsi Ahmed Paşa'nın Üçüncü Murad'a kırk bin altun verişi (1), parayı verip padişahın yanından ayrıldıktan sonra:

Bugün Kızıl Ahmedli'nin intikamını Âl-i Osmandan aldım. Onlar bizim ocağımızı su koydukları gibi ben dahi onların ocağını söndürecek bir mukaddeme tertip ettim. İrtişaya dadandırdım. Kırk bin altun bir büyücek lokma idi, yutturdum. Bundan sonra bunlar irtişa almaktan fariğ olmazlar, ve irtişa ile devletleri sebat bulmaz» deyişi pek meşhurdur.

Üçüncü Murad, Osmanlı tarihinde hediye şeklinde rüşvet kabul eden tek hükümdar olarak kalmış da değildir. İkinci Osman'ın da paraya düşkünlük gösterip hediye kabul ettiği (2) bilinmekte, Sultan İbrahim'in bilhassa samur ve amber taleplerinin çekilmez olduğu malûm bulunmaktadır.

Bilhassa Üçüncü Murad devrinden itibaren rüşvet ve iltimas işi pek umumî hâle gelmeye başladıktan sonra, dürüst devlet erkânının sayısı pek azalmış ve onaltıncı asrın sonları ile onyedinci asrın ilk yarısını anlatan eski müverrihler, namuslu devlet erkânı üzerinde bu yönden özel şekilde durmak ihtiyacını hissetmişlerdir. Rüşvetin pek yaygın olduğu yıllarda bundan saray kadınları bile müstefid olmayı ihmal etmemişlerdi. Meselâ, fazlaca rüşvet alan saray kadınlarından biri olan Üçüncü Mehmed'in annesi Safiye Sultan'dı. 1597 senesinde sadrazam olan Hadım Hasan Paşa, hakkı olmadığı halde valde sultana ver-

(1) Peçevi, c. 2, s. 39 ve Hammer, c. 7, s. 9.
(2) Hammer, c. 8, s. 195.

diği rüşvetler sayesinde birdenbire bu makama oturmuştu (1).

Üçüncü Murad devrinden itibaren rüşvet, Osmanlı devlet idaresi kademelerinde pek yaygın hale geldi. Hediyenin tabiileşmesi şurada dursun, kelimenin tam manasiyle «rüşvet» alenileşti. Her çeşitten önemli memurlar arasında rüşvet alanlar mevcuttu. Rüşvetle beraber iltimaslar, çeşitli yollardan adam kayırmalar, bir sürü entrikalar, rüşvetin ayrılmaz bir parçası veya onun bir neticesi halinde hükümferma bulunuyordu. En yüksek makam ve kudret sahibi olan padişahlar bu durumu bizzat biliyor, fakat devlet idaresinde gittikçe iliklere işleyen bu fenalığı önliyebilmek ,cemiyeti bu hastalık mikrobundan kurtarmak yolunda esaslı bir şey yapamıyorlardı. Pek cür'etkâr sayılmıyacak bir mütalea ile denilebilir ki: devlet adamlarının bu huylarını, âdeta tabii gören, veya çaresizlik şeklindeki görüşlerini açığa vuran hükümdarlar vardı. Meselâ, şu iki misal (2) buna hak verdirecek mahiyette değil midir?

Sultan Üçüncü Murad, bir gün oğlu Şehzâde Mehmed'e iki haraç defteri verir ve:

— Bunları hocan Azmi Efendi'ye götür, ihtiyacına sarfetsin, der.

Şehzâde defteri alıp ders esnasında hocasının rahlesi üzerine koyar. Hocası Azmi Efendi defterleri görünce, bunların ne olduğunu sorar, şehzâde de babasının talimatına göre konuşur. Fakat Azmi Efendi:

— Elhamdülillâh ne halimiz varsa vardır, bu makulelere rızamız yoktur, müberrayız..

(1) O zamanki İngiliz elçisi Lello'nun (Orhan Burian, Bâbıâli nezdinde üçüncü İngiliz elçisi Lello'nun muhtırası s. 41) «bu adam makamını hakikaten valde sultandan satın almıştır) dediği Hadım Hasan Paşa için Naima da (Naima tarihi c. 1, s. 185) şunları yazmaktadır: «Hasan Paşa beher hafta başında Valde Sultan hazretlerine mebaliğ-i azîme ve hedayıy-ı vâfire hizmet etmek şartiyle nail-i rütbe-i sadaret olmuştu. Ol sebepten zaman-ı sadaretinde cümle menasıbı akçe ile satub, hadden ziyade rüşvet alub âlemi birbirine kattı. Menasıb taliplerine, sizden aldığım mebaliği kime teslim ederim bilürmüsüz? Beni valde sultan kısta kesmişdür, derdi.»

(2) İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı tarihi c. 3, k. 1, s. 128.

Der ve defterleri almaz. Şehzâde bu durumu babasına anlatınca Sultan Murad:

— Senin hocan almazsa benim hocam alır, sözleriyle meşhur H o c a S a d e d d i n E f e n d i'yi îma eder.

Rüşvet ve iltimas mikrobunun vezir, beylerbeyi sancakbeyi vesaire gibi idare adamlarından başka ilmiye sınıfına da bulaşması Osmanlı - Türk cemiyeti için en büyük tehlike ve fenalığı doğurmuştur. Vereceğimiz ikinci misal bilhassa bu sınıfla ilgilidir. Misalimiz şudur:

«Sultan Üçüncü Mehmed, bir gün, dünyada sözü doğru hak tanır adam bulamadım.

Diye şikâyette bulunur. Padişahtan bu şikâyetinin sebebi sorulduğunda, o:

«— *Şeyhülislâm Bostanzâde Efendi'ye iltifat eyledim, derhal bir cahil kardeşini Rumeli kazaskeri yaptı ve yine bir cahil gence Selânik kadılığını rica eyledi. Sonra hocamın babası Sadeddin'de doğruluk ve hak bilirlik ümit eyledim, derhal o da bir genç oğlunu Anadolu kazaskerliğine ve birini de Edirne kadılığına arzedip mevali ve ulema arasında beni bednam ve kendisini rüsvây eylesdi*», der.

Üçüncü Murad'ın saltanatının ortalarından itibaren Osmanlı devlet idaresinde bozukluğun pek açık hâle geldiği, hemen bütün tarihi eserlerin sayfalarına geçmiş hakikatlerdendir. Şüphesiz bu bozulma birdenbire vuku bulmamış, daha önceki yıllarda başlıyan düzensizlik daha da çoğalmış ve nihayet Üçüncü Murad devrinde iyice sırıtır hâle gelmiştir. Bunda: rüşvet, iltimas, lâkaydi, işleri ehline tevdi etmemenin çok büyük rol oynadığı görülmektedir. Meşhur şair F ü z u lî'nin, C e l â l z â d e M u s t a f a Ç e l e b i'ye yaz-

dığı mektuptan ibaret bulunan «*Şikâyetname*» sinde (1) rüşvet ve lâkaydiden şikâyeti, elbette,onun sadece şair ruhunun hassaslığına hamledilemez.

Bir devleti ayakta tutan ,cemiyette huzur ve düzeni temin eden temel direklerden biri, belki de en önemlisinin, adalet müessesesi olduğunda şüphe yoktur. Bu bakımdan, adalet müessesesinin bozulmasının, bir memleketi çeşitli buhranlara sürüklemesi ve nihayet içten çöküntüye götürmesi mukadderdir.

Hemen hemen iki buçuk asır kadar bir müddet gayet iyi işlediğini bildiğimiz Osmanlı adalet müessesesi acaba ne zaman bozulmaya başlamıştır? Şüphesiz bu hususta kesin bir şey söylemek ve bilhassa bir tarih zikretmek kolay değildir. Yukarıda temas ettiğimiz tarihi eserler, Kanuni devrinde düzensizliklerin başladığını ifadeye yarıyacak bazı şeyler kaydetmekte iseler de, adalet müessesesine dair bir şey söylememektedir. Buna mukabil, tetkiklerimiz sırasında rastladığı-

(1) Fuzuli'nin «şikâyetname» sini yazdığı sırada Irak'ın Osmanlı idaresine girişinin üzerinden herhalde on beş seneden fazla zaman geçmiş değildi. Bu bakımdan, o zamanlardaki Irak'ı, Osmanlı-Türk cemiyetinin iç durumunu aksettirecek misaller meyanında zikretmek pek doğru olmazsa da, Fuzuli'nin şikâyeti memurlardandır. Kendisine tahsis edilen dokuz akçe için evkaf dairesine gittiği ve buna ait beratını ilgili idarecilere gösterdiği sırada maruz kaldığı muameleyi, şair, Şikâyetname'sinde şöyle anlatmaktadır:

«Selâm verdim, rüşvet değil.deyü almadılar, hüküm gösterdim, faidesiz deyu mültefit olmadılar. Eğerçi zâhirde suret-i itaat gösterdiler, amma zebân-ı hâl ile cemi sualime cevap verdiler. Dedim: Ya eyyüheleshab bu ne fiil-i hata ve çîn-i ebrudur? Dediler: Muttasıl bizim âdetimiz budur. Dedim: Benim riayetimi vacib görmüşler ve bana berât-ı tekaüd vermişler ki, andan hemişe behremend olam ve padişaha feragatle dua kılam. Dediler: Ey miskin! Senin mezalimine girmişler ve sana sermaye-i tereddüd vermişler ki, müdâm, faidesiz cidâl edesin, ve nâmubarek yüzler görüb, nâmülâyim sözler işidesin. Dedim: Berâtımın mazmunu niçün sûret bulmaz? Dediler: Zevaiddir, husûlü mümkün olmaz. Dedim: Böyle evkaf zevaidsiz olur mu? Dediler: Zaruriyatı Âsitane'den ziyade kalırsa bizden kalır mı? Dedim: Vakıf malın ziyade tasarruf etmek vebaldir. Dediler: Akçemizle satın almışız bize helâldir. Dedim: Hesab alsalar bu sülûkünüzün fesadı bulunur. Dediler: Bu hesab kıyamette alınır. Dedim: Dünyada dahi hesab olur. Haberin işitmişüz, dediler, andan dahi bâkimiz yokdur, kâtibleri razı etmişüz. Gördüm ki sualime cevabdan gayri nesne virmezler ve bu berat ile hacetin reva kılmağı reva görmezler. Nâçar terki mücadele kıldım. Ve me'yus-u mahrum küşe-i uzletime çekildim.»

mız bir vesika (1), bu sahada pek enteresan bilgiler ihtiva etmektedir. Vesikalar kısmında metnini dercedip ayrıca fotokopisini koyduğumuz bu vesikada tarih ve imza mevcut değildir. Tetkik edilince kolayca anlaşılacağı üzere, bu, Kanuni zamanında kaleme alınmış bir şikâyet, daha isabetli bir tavsifle bir ihbar yazısıdır. Kadılarla ilgili olarak, rüşvet, iltimas ve ehliyetsizlik konusunda kesin bir dil kullanarak etraflı bilgi veren muhbirin bu meslek müntesiplerinden olduğu anlaşılıyor. Zira, nerelerin kadılarının tahsil görmedikleri halde niyabet yolundan kadı olduklarını, nerelerin kadılarının cahil, nerelerininkinin rüşvet alıcı, nerelerininkinin şefaatcılar vasıtasiyle kadılık elde ettiklerini, ancak bu meslekten olan, hem de meslekte veya devlet hizmetinde önemli bir mevkii bulunan kimse bilebilir. Yazı, bir veya nihayet iki üç kişiyi hedef tutar mahiyet taşımadığına göre, bir veya bir kaç kişiye çamur atmak, kötülemek, ayak kaydırıp onun yerine geçmek maksadiyle yazılmış olamaz. Esasen yazının tamamı gözden geçirilince, herhangi bir tarafında samimiyetsizliğe delâlet edebilecek bir taraf görülmemektedir. Binaenaleyh bu vesika, kaleme alındığı sırada, Osmanlı adalet cihazındaki aksaklıkların bir kısmını, daha isabetli bir tavsifle, bu cihazdaki hastalığı teşrih etmektedir. Yazısının, mutlaka padişahın eline geçmesini isteyen, bunu temin zımnında da müeyyide olarak devrin kuvvetli dini inanışına başvurmaktan başka çâre göremiyen yazarın, kâğıtta ismi de bulunmadığına göre, herhangi bir çekingenlik duygusuna da kapılmadan durumu olduğu gibi aksettirdiği muhakkaktır. Esasen, adli sahadaki bozukluklar karşısında: «tam adaletli ve dinin şartlarına uyan bir hükümdar» olarak tanınan Sultan Süleyman'ın bu güzel namına «Bu dahi hayfdır» diyen, padişahlar için «şeriata ait işlerde kayıtsızlık göstermekten daha büyük kusur olamıyacağı» nı belirten vesika sahibinin, padişahı bile ikazdan geri kalmadığı görülmektedir. Devrin hükümdarını acı şekilde tenkitten geri kalmıyan bu vesikanın yazarı, zamanın sıkı şartları sebebiyle elbette yazısının

(1) Topkapı Sarayı arşivi E. 10869 (Kitabımızdaki 1 numaralı vesika).

altına imzasını atıp ismini açıklıyamazdı. Bu, bizce ismi meçhul şahısın, o sırada mevcut çeşitli düzensizlikler karşısında içi sızlayan bir memleketsever olduğu muhakkaktır.

Dikkatle ve müteaddit defa okunmaya değer gördüğümüz mezkûr vesika üzerinde daha fazla durmak, konumuzu, bu kısımda lüzumundan daha çok uzatmış olacağından, vesikanın önemini tekrarlamakla yetineceğiz.

Adliye cihazının Kanuni'den sonra bozulmakta devam ettiği, daha isabetli bir tavsifle, bozulma nisbetinin fazlalaştığı muhakkaktır. Bilindiği üzere, kadıların adlî vazifelerinden başka idarî vazifeleri de bulunduğundan, bunların bozulmalarının muhitlerine tesirleri büyük olmuştur. Şurasını da bilhassa nazarı dikkate almak lâzımdır ki, gerek kadıların gerekse sair vazifelilerin bozulma nisbetleri hakkında bir şey söylemek mümkün değildir. Bunun azalıp çoğaldığı zamanlar olmuştur. Büyük Celâli karışıklıkları sırasında, umumî düzensizlik havası içinde, iyi niyetli, dürüst kadıların çok defa vazifelerini muntazam şekilde yapamadıkları (1), hatta bazılarının ellerinde olmadan suistimale sürüklendikleri anlaşılmaktadır. Esasen bu hususa dair vesikalarda ve tarihi eserlerde misallere de rastlanmaktadır. Hükûmet merkezi, umumî nizamın temini ve devlet otoritesinin yürütülmesi için, daima kadılara muhtaç olduğu, bundan daha önemli olarak da, devletin bünyesi bakımından ilmiye sınıfının hususi ve mümtaz bir mevkii de bulunduğundan, kadılara karşı muamelesi, sair vazifelilere karşı muamelesinden farklı olmuştur.

Büyük Celâli karışıklığı başlamak üzereyken kadıların bir takım düzensizlikleri görüldüğü gibi, kadıların düzgün

(1) Meselâ, Üçüncü Mehmed'in adaletnamesinde (Çağatay Uluçay, Saruhan'da eşkiyalık, s. 166) bu hususu teyid edecek noktalar mevcuttur. Nitekim, adaletnamenin bir yerinde şöyle denilmektedir: «...bir alay cebabire ve zalemenin cebir ve zulmünü bir bölük âciz ve mazlumların üzerlerinden def' ve ref' eylemeyüb ve siz ki kadılarsız, bu makule bunlar vüzera voyvodalarıdır ve beylerbeyinin subaşıları ve ümera ve ummaldir deyü vukuu üzere arz ve ilâm eylemekden içtinab eyliyesiz, ecdadı izamım ruhu için kuzat dibekte dövülüb helâk ve beylerbeyiler subaşıları ve ümera ve ummal vesair zabitlerdir salb-ü siyaset olmak mukarrerdir...»

çalışmasına ve muntazam şekilde adalet tevziine mani olucu hadiseler de göze çarpar. Şüphesiz bu hal, cemiyette girift bir şekle bürünmek üzere olan buhranın delillerinden biridir. 1003 (milâdi: 1594/1595) senesine ait olan 73 numaralı mühimme defterinde her iki şekli de belirtecek örnekler mevcuttur. Nitekim kadıların zulüm, suistimal ve türlü usûlsüz hareketleri ile ilgili misaller meyanında:

Canik sancağı dahilindeki Kavak kazası kadısından, bura halkının yaptığı bir şikâyette (1), on iki haneden bir azep tahrir olunması ferman olunmuşken kadının emr-i şerif hilâfına on iki haneden üç azep yazıp ikisinin parasını cebine attığı ve buna benzer daha bir takım suistimallerde bulunduğu belirtilmekte, bundan üç ay sonra yazılmış olan ve Canik sancağındaki bütün kadılara hitab eden başka bir hükümde (2), yine ayni çeşit bir şikâyetten söz edilmektedir. Eyalet-i Rum beylerbeyisine yazılan bir hükümde (3) Ortapare kazası kadısının kaza halkından bazı kimselerin karılarını zorla çekip alarak tasarruf ettiği, bazı kimseleri katledip bazılarının parasını aldığı, 29 şevval 1003 tarihli hükümde (4), Adana kadısının mahkeme muhzırını döverek öldürdüğü, 13 ramazan 1003 tarihli hükümde (5) de, Kastamonu'daki kadının sancakbeyi ile birlik olarak halktan nice paralar aldıkları ve zulümde bulundukları kaydedilmekte, ayni konuda 21 zilhicce 1003 tarihli (6) bir hüküm daha bulunmaktadır.

İncelediğimiz mühimme defterlerinde, kadıların düzgün çalışmasına mani olacak hadiselere dair de bir takım örnekler bulunmaktadır. Bu cümleden olarak:

Geyve kazasında (7) bir kaç kişinin mahkemeyi basıp kadıya hakaret ettikleri. Badracık kazasında (8) bir eşkiya

(1) Mühimme defteri 73, s. 442, vsk. 975
(2) » » 73, s. 528, vsk. 1153.
(3) » » 73, s. 455, vsk. 1004.
(4) » » 73, s. 458, vsk. 1012.
(5) » » 73, s. 471, vsk. 1039.
(6) » » 73, s. 538, vsk. 1174.
(7) » » 67, s. 36, vsk. 94
(8) » » 73, s. 194, vsk. 542.

reisinin kapıkulu asıllı resmi vazifelilerle birlik olarak halkı tahrik edip mahkemeyi taşlattığı ve kadıya zorla defter mühürlettiği, Sivasta zeamet tasarruf eden dergâh-ı muallâ çavuşlarından iki çavuşun (1), eşkiya ile birlikte olarak halka salgınlar saldıkları, müslümanların karılarını zorla alıp levendlere verdikleri, bu hareketlerine mani olmak isteyen vazife sahipleri hakkında ise tezvirden ibaret mahzarları hazırlatıp adaletin yerine gelmesini önledikleri kaydedilmektedir. 11 şevval 1003 tarihli hükümde de (2), dergâh-ı muallâ çavuşlarından olan bir şahsın İsparta'da bazı kimselerle kavga edip sonra yanına 40-50 levend almak suretiyle mahkemeyi bastığından söz edilmektedir.

Kadıların leh ve aleyhinde olan hadiselere dair 73 numaralı mühimme defterinden bu örnekleri verirken, sancaklardaki resmi vazife sahiplerinden sancakbeyi, sancakbeyi kethüdası, subaşıların ve bilhassa kul asıllı olan çavuş, müteferrika, kapıkulu sipahisi, yeniçeri, topçu ve cebecilerin yaptıkları zulüm, haksızlık, kanunsuzluk ve ahlâka aykırı hareketlere ait örneklerin kadılarla ilgili hadiselerin en az on misli tuttuğunu (3) bilvesile kaydedelim.

Osmanlı tarihinde, düzensizliklere âlet olan, ahlâki gerilik gösteren veya bunlarla mücadele eden kadılara her devirde rastlanmıştır. Fazla uzamaya müsait olan bu konuyu kısa kesebilmek için önemli bir hadiseye (4) temas edeceğiz. Bu hadise, buhranlı devirlerde idare adamları ve bilhassa kadıların karşılaştıkları müşküllerin, hem de Celâli ve sair düzensizlikler devrinde ahlâk bozukluğunun en açık örneklerini teşkil eden rüşvet, iltimas ve türlü kanunsuzluk konularının padişahın huzurunda topluca konuşulmuş olmasını göstermesi bakımından, D ö r d ü n c ü M ü r a d zamanındaki *«Sinan paşa köşkü toplantısı» dır.*

(1) Mühimme defteri 73, s. 109, vsk. 249.
(2) » » 73, s. 450, vsk. 994.
(3) » » 73, vsk. 225, 339, 391, 486, 536, 546, 549, 596, 608, 610, 681, 696, 994, 1032, 1037, 1057, 1135, 1153, 1156, 821, 1030, 1034, 1097, 451, 1033, 1245, 490.
(4) Mufassal Osmanlı Tarihi (c. 4, s. 1885) adlı eserimizde Sinan paşa köşkü toplantısının çeşitli yönlerden önemine işaret etmiştik.

Tarihen sabit olduğu veçhile: 1632 de yapılan Sinan paşa köşkü toplantısı, Dördüncü Murad'ın zorbaları ortadan kaldırmak üzere temizlik hareketine girişmesine mesnet teşkil edebilecek bir toplantı yerini tutmuştu. Osmanlı devlet nizamındaki resmi ifadesi bakımından bir «*Ayak Divanı*» ndan başka bir şey olmayan bu toplantıda, Dördüncü Murad, önce yeniçeri, sonra sipah subay ve ileri gelenlerine hitab etmişti. Bunların arkasından da kadı grupuna karşı hitabda bulunmuştu. Padişahın kadılara söylediği sözler, bu zümrenin, rüşvet aldıkları için idare ve adalet cihazında yarattıkları fenalığın bir hükümdarın ağzından bizzat ifade edilmesi bakımından; kadıların ise, kendilerini müdafaa gayesiyle sarfettikleri sözlerle umumi bozukluğu padişahın huzurunda ortaya koymaları yönünden önem taşımaktadır. Gerçi, idaredeki düzensizlikler meselesi, Sinanpaşa köşkü toplantısına kadar, padişah ile devlet adamları arasında ilk defa görüşülen bir şey değildi. Ama, Sinan paşa köşkü toplantısında, bu meseleler, bazı yönlerden münakaşası da yapılmak suretiyle muazzam bir kalabalığın huzurunda ortaya konuyor ,ayrıca sicile de geçiriliyordu.

İşte bu hususiyetler arzeden Sinan paşa köşkü toplantısında, idare ve cemiyetteki düzensizliklerin yanıbaşında ahlâki geriliğin bazı cepheleri de teşrih edildiğinden, kadılarla padişah arasındaki konuşmayı (1) nakletmeyi uygun bulduk. Bu toplantıda padişah kadılara şöyle hitab etmişti:

— *Siz dahi irtişaya meşgul olub icray-ı ahkâm-ı şer'ide tehâvün ve taksir eder oldunuz, tama' ve garaz ile muttasıf olub def'i zulm eylemeyüb siz dahi bir tarafdan raiyyeti harab edersiz. Bu babda sizin cevabınız nedir?*

Kadılar ise padişaha cevaplarında:

— *Padişahım, hâşâ ki biz rüşvet ile iptal-i hak veya ihkak-ı batl edeyüz. Biz kitabullah ahkâmın icraya mukdurumuz sarf ederiz. Ama, neylıyelim? Sözümüz sem'i humâyuna erişmez, arzımız dinlenmez. Hizmet namiyle sipahiler gelüb taht-ı kazamızda hezar münkirat ve mezalim irtikâb ederler.*

(1) Naima, c. 3, s. 117.

Kime şikâyet edelim ki? Arzlarımız okunmaz! Ama bir zorba veyahut bir zâlim voyvoda ve cizyedarın zulmüne mâni olmak istesek, mâl-i padişahî tahsiline mani olub rüşvet aldı, reâyayı himayet etti, bize hizmet zaptına mâni oldu deyü hakkımızda kizb ve bühtan ile arz etseler, keyfiyyet-i kaziyye istikşaf olunmaksızın bizi azl ederler. Biz dahi şerlerinden korkub, bir melce' bulamayub acz ve taksir ile zillet ve zahmet çekeriz...

Bu toplantının sonunda neşredilen hatt-ı humâyunda (1) ayrıca, kapıkulu sipahileriyle ilgili mülâzemet meselesine de bir hayli satır tahsis edilmiş bulunuyordu.

Eskiden sefer vaki oldukça, orduda bir nevi emir subaylığı yapmak üzere kapıkulu süvarilerinden üç yüz kişi ayrılırdı. Bunlara, yaptıkları hizmete karşılık bir ücret alabilsinler diye, Divan hizmetlerinden münasip bir vazifenin verilmesi de âdet idi. Fakat, Sinan paşa köşkü toplantısından önce bir kaç yıldanberi, zorbalık yoluyla mülâzemete yazılan sipahilerin miktarı on bini bulmuştu. Üstelik, mülâzemet hizmetleri seferlerde verilirken, her seneye teşmil edilmiş ve sipahilerle ilgisi bulunmayan hizmetleri de kendilerine ayırtır olmuşlardı. Dördüncü Murad bu kanunsuzluğa da son vermeye muvaffak oldu. Mezkûr hatt-ı humâyunda bu husus için şöyle deniyordu: «... *filhakika kadim-ül-eyyamda zikr olunduğu üzere sefer oldukça üçer yüz mülâzıma hizmet tevcih olunagelmiştir. Lâkin bir kaç seneden berü cem'iyet ve ittifakla mülâzemet defterleri yazdurub beher sene umumen hidematı aldıklarından mazda evkaf-ı müslimine ve hazine-i âmireye râci olan emvale dahi gadr edüb memalik-i mahruse ve reâyayı zulm ve cevr ile pâyimal etmeleriyle âlem harab olmuşdur. Ba'delyevm kavanin-i muayyene üzere amel olunub cem'iyet ve ittifaklariyle hilâf-ı kanun ettikleri vaz'ı münker def' olunub, zulm-ü taaddilerinden beytülmal-i müslimini sıyanet ve reâya ve berayayı cevr ve sitemlerinden himayet, ve mîrî ve evkaf gadr-u hayflarından emin olmak levazım-ı din-ü devlet ve ehemm-i meham-ı saltanattandır.*»

(1) Mustafa Naima, Tarih-i Naima c. 3, s. 119.

Bütün bu şeyler, şüphesiz, devlet idaresindeki düzensizliğin ve ahlâkî tereddinin derecesini göstermeye yarıyacak nesnelerdir. Devlet idaresindeki düzensizlikler, işlenen çeşitli yolsuzluklar, alınan rüşvetler, iltimaslar elbette, halka; ağır vergiler, zulüm ve türlü haksızlıklar şeklinde intikal edecekti. Geçimleri ziraî iktisada dayanan büyük halk çoğunluğunun istihsal güçlerinde herhangi bir değişiklik vuku bulmadığına göre, aralarından bir çok kimseler bu kadar ağır yüklerin altından kalkamıyacaktı. Neticede, işlemekte olduğu toprağı terketmek zorunda kalacak ve nihayet başka geçim sahası da bulamıyacağı cihetle, ya birisine kapılanacak veyahut da silâhını omuzlayıp, zor yoluyla karnını doyurmaya bakacaktı.

Ta yukarılardan beri yaptığımız izahlardan anlaşılacağı üzere; köylüyü başıboş levendliğe sevkeden kapılar Kanuni Süleyman zamanında aralıklanmış, büyük celâli karışıklıkları sırasında ise, bu kapılar son haddine kadar açılmıştı. Havuza arka arkaya atılan taşların meydana getirdiği halkaların birbiri içine girip nihayet muntazam daire şeklini dahi kaybetmeleri gibi, celâli karışıklıkları devrinde de hadise ve meselelerin birbirine bağlılık ve tesir şekilleri böyle karışık bir hâle gelmiştir. İdaredeki aksaklıklar ile ahlâki bozulma vakıaları, yekdiğerine hem tesir hem intac yönünden bağlılık arzetmiş, sebep ve netice bakımından biribirine sıkı şekilde bağlılık arzeden hadise ve meseleler bir arap saçı yumağı haline dönmüştür.

İşte, celâli karışıklıkları devrinin bu hususiyetinden dolayıdır ki, ahlâki bozulmalara ayırdığımız şu satırlarımız arasında ,işaret ettiğimiz bazı misalleri ele alırken, ister istemez ahlâki yönlerle ilgili meselelerin yanıbaşında bununla girift hâle gelmiş başka şeyleri de belirten vesikalara müracaattan geri kalmıyacağız. Böyle çeşitli hususlara dair fikir edinmemize yarıyacak iki önemli vesika Üçüncü Mehmed ve Birinci Ahmed'in adaletnameleridir

Celâli hareketlerinin en civcivli devirlerinde kaleme

alınmış olan her iki adaletnamede de beylerbeyi, sancakbeyi, voyvoda , subaşı, müteferrika, çavuş vesaire gibi devlet adamı durumunda olan kimselerin yaptıkları kanunsuzluklar, memlekete büyük çapta zarar veren ve kanun, ahlâk ve insaf dışı hareketler umumi hatları ile sayılmakta, bu kötülüklerin bir daha yapılmaması şiddetli bir dil ile talep edilmektedir.

Her iki adaletnamenin muhteviyatı dikkatle incelenir, ayrıca onaltı ve onyedinci asırlarda kaleme alınmış Osmanlı tarihcilerinin eserlerindeki bilgiler bunlarla birleştirilirse, celâliği doğuran sebeplerin teşhisi o derece kolaylaşır. Bu arada, devlet idaresindeki bozuklukların, büyük ve küçük derecedeki devlet adamı ve memurların işledikleri hata ve yaptıkları büyük çaptaki haksızlıkların, Anadolu köylüsünü levendliğe ve nihayet hükûmete silâhla karşı koyan celâliliğe âdeta kendiliğinden sevkettiği de görülür.

Bilhassa beylerbeyi, sancakbeyi ve kadılara hitab eden Üçüncü Mehmed'in adaletnamesinde (1), işlenen kanunsuzluklar meyanında şunlar sayılmaktadır: Bir kimsenin diğer bir şahsı yaralaması şeklindeki cürümlerde Kanuni Süleyman zamanında kadılar 150 ilâ 200 akçe resim alırlarken şimdi 1000 ilâ 1500 akçe resim aldıkları, köylünün buğdayının öşrü tespit edilirken köylü aleyhine suistimaller yapıldığı, ayrıca resmi çift, resmi bennak, cinayet resmi, ağnam resmi ile hukuk-u şer'iye ve rüsum-u örfiye nevinden sair vergilerin defterlerde yazılı kanuni nisbetleri üzerinden değil de kat kat fazla olarak alındığı belirtildikten sonra şöyle devam olunmaktadır: «... *vüzera ve beylerbeyiler ve voyvodalar ve sancakbeyleri ve subaşıları ve emlâk ve evkaf ve paşmaklık karye zabitleri ve ümena ve ummal ve mubaşirin-i emval daima on beş atlı ile il üzerine çıkub ve naibler dahi havalarına tâbi olub vilâyetten müft ve meccanen yem ve yemeklerin ve sığır ve koyunların ve tavukların ve cebren emval ve esbabların ve mal buldun deyü bigayri subût-u şer'i akçaların alub oğlanların ve kızların çeküb ve âmlar garibane kefil*

(1) Çağatay Uluçay, Saruhan'da eşkiyalık s. 163-169.

yazdırıb enva-ı zulüm ve taaddi eyledikleri, erbab-ı şekvanın rikâb-ı humâyunuma sundukları ref'alarında mufassalan mestur ve mukayyed olub...»

Ayni adaletnamenin daha aşağısında kadılara hitab edilerek vezir ve beylerbeylerinin adamları ile sair devlet adamlarının işledikleri kanunsuzluklara ve halka yaptıkları zulümlere göz yumulmaması istenmektedir. Ve yine bu arada vüzera ve beylerbeyilerin voyvoda veya subaşı yahut da kethüdalarının on beş yirmi atlı ile değil, iki üç ayda bir dört beş atlı ile bölgelerini devre çıkmaları, bu devir esnasında fakir köylülerde misafir kalmamaları, ücretsiz olarak yem ve yemeklik almamaları, köylünün sığır, kuzu ve tavuklarını almamaları, buğdaylarının öşrünü tespit ederken haksızlık etmemeleri ve bu arada herhangi bir cebir ve gasp hareketinde bulunmamaları emredilmektedir.

Daha sonra fesat ehline ruhsat verilmemesi belirtilmekte, kapıkulundan olmadıkları halde kapıkulu askeri kıyafetine giren kimselerin mevcudiyetine işaret olunmakta ve bu arada kimlere kapıkulu deneceğinin tarifi yapılmaktadır. Hem hükûmet adamları tarafından yapılan zulümlerden kurtulmak, hem de kapıkulunun sahip olduğu imkân ve imtiyazlara konmak gayesiyle köylünün kapıkulu olmaya çalıştığını, öte taraftan soygun ve zulme tevessül edenlerin bir kısmının, hükûmetin takibatından kurtularak serbestce icrayı faaliyet edebilmek için kapıkulu askeri kılığına girmelerini göstermesi bakımından, adaletnamenin bu tarafı ayrıca hususi bir önemi haizdir. Mezkûr adaletnamede, kapıkullarının hususiyeti ve bu kılığa girenler hakkında şöyle denilmektedir: «*... bölük halkı ve yeniçeri ve cebeci ve topçu ve bilcümle ulûfeye mutasarrıf olan muttasıl divan-ı humâyunum hizmetine müdavemet ve daima bâb-ı saadet meabıma mülâzemet üzere oldukları için bunlara Bölük Halkı itlâk olunub hüsnü itibar bulmuşlardır. Bu takdirce hariç yerlerde sâkin olanlar bu şereften mahrum olub kapıkulu itibarından sâkıt olmak lâzım gelür. Hususa etraf-ı eknaftan kapıkulu namına hayli eonebi ve sablamalar peyda olub kızıl ve sarı bayraklar kal-*

dırıb ve kimi dahi yeniçeri börkün geyüb ve nicesi dahi topçu ve cebeci kisveti ile kasabat ve kurada gezüb reâya ve berayayı pâyimal ve ahalii memleketi perişan-ül-hal edüb zulüm ve taaddilerinden ekserî cilây-ı vatan ve terk-i mesken etmişlerdir. Hâşâ ki bu devlet-i sezada neşvünema bulub harem-i muhteremimden çıkan bölük ve devşirme olub müddet-i medid yeniçeri ocağında perveriş bulmuş kullarım şer'i şerife muhalif ve rızay-ı humâyunuma mugayir ba'zı hal irtikâb eyliyeler...»

Üçüncü Mehmed'in adaletnamesinden daha uzun olan Birinci Ahmed'in adaletnamesi, konumuzla ilgili noktalarınbir çoklarına ışık tuttuğu için bunu vesikalar kısmında (1) aynen dercediyoruz. Dikkat ve ibretle tetkiki gereken bu adaletnameden: halk arasında vuku bulan ölüm hadiselerinde bile, bazı sancak beylerinin, kan cürmü ve öşrü adı altında halktan para toplıyacak kadar zulüm ve irtikâbı ileri götürdüklerini, beylerbeyi ve bunların voyvodalarının halkı türlü bahanelerle nasıl soyduklarını, zulüm ve soyguna dayanamıyan köylülerin topraklarını bırakarak kaçtıklarını, beylerin, kadı, müderris, müteferrika, çavuş, altı bölük halkı, yeniçeri, kapıcı, ayrıca tımar erbabı ve vilâyet halkından kudret sahibi kimselerin «reâyası firar eylemiş karyelere mülk-ü mevrusları gibi mutasarrıf olub istedikleri yerlerde evler, ahırlar yapıp, tımar topraklarını çiftlik haline getirdiklerini ve bu çiftliklerde kullar ve hizmetkârlar tutup koyun ve sığır beslediklerini, toprakların asıl sahiplerinin yerlerine dönme cesareti gösteremediklerini, bu arada karyelerin nüzul ve âvârız hanelerinin bozulduğundan başka çiftçilikle ilgisi bulunmayan kimselerin meydana getirdikleri çiftliklerdeki hademelerin zulmünden civar köylerin dahi harabiyete yüz tuttuklarını» öğrenmekteyiz. Reâyanın maruz kaldığı çeşitli haksızlık, usulsüzlük ve zulümler meyanında ribahur yani faizcilerin durumuna da temas edilmiş olan bu adaletnamede, celâlî karışıklıkları devrinde Anadolu halkını perişanlığa sürükleyen ve cemiyet düzenini alt üst hâle getiren sebep ve vakıalar âdeta teşrih edilmiş gibidir.

(1) Kitapta 10 numaralı vesika (2 numaralı fotokopi). Ayrıca 3 numaralı fotokopiye de bakınız.

Yukarıdan beri ele aldığımız bu mesele ve vakıalar, elbette, ya doğrudan doğruya veyahut da dolayısiyle ahlâki değerlerin az veya çok şekilde sarsılması ile ilgili bulunmaktadır. Soygunlara kalkmak ve ırza tecavüzlerde bulunmak - çeşitli sebep ve tesirlerin mevcudiyetine rağmen - ahlâk bozukluğunun diğer bir cephesini teşkil ettiğine göre; yeniden Kanuni devrine kadar geriye giderek bir de bu noktalara temas edelim.

Gerek kara gerek deniz levendlerinin tecavüz ve soygun hareketlerine dair, bilhassa mühimme defterlerinde bol misale rastlamaktayız. Tetkiklerimiz sırasında kara levendlerinin tecavüz hareketlerine dair en eski bilgiyi Celâlzâde Mustafa Çelebi'nin *Tabakatü'l-memalik*'inde (1) rastlamış bulunuyoruz. 3 cemaziyülahır 934 (24 şubat 1528) gecesi İstanbul'un Sultanselim semtinde bir şahsın evinin basılıp içindekilerin öldürülmesiyle neticelenen hadisenin esas kahramanı bulunamamışsa da, bunun «*setri günah için gündüz ırgatlık ve mumculuk etmek suretiyle bîkâr olan gezende levend-i pür-gezend-i zarar-pervend*» ler tarafından yapılmış olmasına ihtimal verilmiş ve esasen «*sabıkta defaatla anların bu makule fesadat ve şenaatla müttehem oldukları muhakkak*» bulunduğundan, İstanbul'un çarşı, pazar, meyhane ve bozahanelerinde mevcut «*bîkâr ve bîsamat levendlik üzere olan*» lardan 800 kişi toplanıp idam edilmişti.

Tabakatü'l-memalik'teki bu münferit bilgiden sonra levendlere dair bol malzemeyi mühimme defterlerinde buluyoruz. Kara levendlerinin baskın, soygun, tecavüz ve çeşitli faaliyetlerine dair bilgiler üç numaralı (2) mühimme defterinden başlamaktadır. Ayni defterde deniz levendleri ile ilgili bir çok noktalar da mevcuttur.

Levendlerin soygun ve fesat hareketlerine dair bir kaç

(1) Celâl zâde Mustafa Çelebi, Tabakatü'l-memalik ve Derecatü'l-mesalik, Topkapı Sarayı kütüphanesi Emanet Hazinesi Kitaplığı no: 1427 vrk. 141/a.

(2) 2 numaralı mühimme defterinin üç yerinde (sa. 101 hkm. 1041, sa. 127 hkm. 1343, sa. 199 hkm. 1803) levendlerden bahseden hüküm hulasaları mevcutsa da bunlar deniz levendlerine aittir.

misal zikredelim: Meselâ, 966 senesinde Bergama ve Güzelhisar kadılarına yazılan bir hükümde (1) deniz ve kara levendlerinin faaliyetlerinden bahsedilmekte, 967 senesinde Haslar kadısına yazılan bir hükümde (2) bu kadılığın Suyolu karyesinde faaliyet gösteren levend ve levend ırgat keferesinin şer' ile haklarından gelinmesi istenmektedir. Ayni seneye ait Aydın beyine yazılan bir hükümde (3) ise, reâyanın evlerini basıp mallarını gaspeden levendlerin hakkından gelinmesi emredilmekte, başka bir yazıdan (4) da Gelibolu ve Malkara taraflarındaki levendlerin 15-20 kişilik gruplar halinde dolaştığı öğrenilmektedir.

Levendler baskın ve soygun hareketleri yaptıklarına göre; tabiatiyle «*âlât-ı harp ve tüfenk* (5)» ile dolaşıyorlardı. Kanuni devrindeki levendlerin umumiyetle 40-50 hatta 70-80 kişilik gruplar halinde dolaştıkları görülüyor. Mühimmelerin ifadesinden anlaşıldığına göre, bunların bazıları «kâfir sûretinde (6)», kimisi de suhte kıyafetinde (7) geziyorlardı. Pek çoğu müslüman halktan olmakla beraber ,bazıları da gayrımüslim halktandı. O zamanın tâbiri ile bunlara «kâfir levend (8)» denmekteydi. Aslen gayrımüslim levend olmakla beraber bunların kıyafetine girenler (9) de vardı.

Kanuni devrinde Şehzâde Bayezid hadisesinden sonra levendlerin miktarlarının arttığı görülmektedir. Levendler daha ziyade Anadolu'da faaliyette bulunmakla beraber Rumeli'de de soygun ve şekavetleri eksik olmamıştır. Kanuni devrinden itibaren soyguncu ve eşkiya levendlerin yakalanması, tedibleri, kısacası haklarından gelinmesi için kadılara, sancakbeylerine emirler yazılmıştır. Maamafih daha Celâli devrine gelinmeden önce bile, hayli geniş sayılacak bir sahada tarama yapılarak, yol kesen, adam öldüren levendlerden bölgenin

(1) Mühimme defteri 3 sa. 154, vsk. no. 128.
(2) » » 3 sa. 320, vsk. no. 321.
(3) » » 3 sa. 447 vsk. no. 1337.
(4) » » 3 sa. 48, vsk. no. 116.
(5) » » 3 vsk. no. 193, 261.
(6) » » 3 vsk. no. 274, 277.
(7) » » 3 vsk. no. 363.
(8) » » 3 vsk. no. 321, 700, 1044.
(9) » » 3 vsk. no. 274, 277.

temizlenmesi istenmiştir. Meselâ 25 receb 984 (18 ekim 1576) tarihli (1) bir hükümde Hüdavendigâr, Bolu, Çankırı, Ankara, Sultanönü, Karahisar ve Kocaeli sancakları sahasında umumi levend taraması yapılması ve bu işin başarılmasına çalışılırken de tımarlı ve kapıkulu kuvvetlerinden istifade edilmesi istenmektedir. Aydın, Saruhan, ve Hamid beylerine yazılan 17 receb 984 (10 ekim 1576) tarihli (2) bir hükümde ise evler basıp mal yağmalayan, oğlan ve kadın kaldırıp götüren suhtelerle levend eşkiyalarının sancak sipahileri vasıtasiyle vücutlarının ortadan kaldırılması emredilmektedir. Bu misallerdekinden daha geniş sahalarda (3) levend yoklaması (4) yapılmasına dair emirler de mevcuttur.

Celâli isyanları başlamak üzereyken, cemiyette türlü çeşit düzensizliklerle birlikte ahlâk bozukluğunun işareti sayılacak hadiseler de fevkalâde çoğalmıştı. Nitekim, celâli isyanlarının arifesi denebilecek 1003 senesinde bunun pek bol şekilde misallerini görmek mümkündür. 1003 yılına ait 73 numaralı mühimme defterinde, eşkiyalık ve tecavüz hareketlerine, eşkiyaların halka karşı davranışlarına, gerek eşkiya gerekse bazı hükûmet adamlarının halka yaptıkları zulümlere ışık tutan yüzlerce hüküm mevcuttur. Bu çeşit hükümlerden: eşkiyaların adam öldürdükleri (5), halkın kız ve oğlanlarını kaçırdıkları (6), ırza geçtikleri (7), ev basıp mal gaspettikleri (8), camilere bile hürmetsizlikte bulundukları (9), fahişelerle dolaştıkları (10), eşkiyaların halkı yerlerinden sürdüğü hatta başkalarına sattığı (11), öğrenilmektedir. Yine ayni defterde, eyalet ve sancaklarda «*il üzerine devre çıkma*» hareketlerinin halk için çok ağır külfetlere katlan-

(1) Mühimme defteri 28, vsk. no: 161.
(2) » » 28, vsk. no: 623.
(3) » » 26, vsk. no: 845.
(4) » » 27, vsk. no: 40.
(5) » » 73, vsk. no: 342, 536, 1030, 1040, 1101, 1135.
(6) » » 73, vsk. no: 235, 249, 339, 1135.
(7) » » 73, vsk. no: 596, 824, 1141.
(8) » » 73, vsk. no: 219, 424, 425, 451, 622, 681, 821, 1101, 1134.
(9) » » 73, vsk. no: 681, 909.
(10) » » 73, vsk. no: 1285.
(11) » » 73, vsk. no: 376.

ma ve zulüm ve haksızlıklara maruz kalma (1) şeklinde cereyan ettiği, yalnız levend (2), suhte (3) ve emsali adamların değil subaşı (4), tımarlı sipahi (5), çavuş (6), kul taifesi (7) nden olanların dahi ya bizzat eşkiyalıklarına veya eşkiyalarla işbirliğine, halka türlü şekilde zulmüne ait pek çok hüküm örneği mevcuttur.

Mühimmelerin tetkikinden çıkarılacak netice şudur: Bilhassa 1559 yılından itibaren levendlik eksik olmamış, bazı yıllar miktarları ve faaliyetleri artmış, bazı seneler biraz azalmış, fakat iki buçuk asır müddetle hiç bir vakit tamamen ortadan kalkmamıştır. Büyük celâli karışıklıkları devirlerinde ise Anadolu'da başıboş levendlik tam bir tuğyan halini almıştır.

Daha yukarılarda da işaret ettiğimiz veçhile, çift bozan reâyadan bir çok kimseler çiftini terkettikten sonra şehir ve kasabalara geliyorlardı. Tabiatiyle bunların geldikleri yerler arasında imparatorluğun en büyük şehri olan İstanbul da vardı. Ziraattan başka iş bilmeyen bu adamların şehirlerde yapabilecekleri şeyler şüphesiz çeşitli ırgatlı işleriydi. Fakat miktarları fazla olduğundan devamlı bir meşguliyet yeri bulamıyorlar, ev ve ocaklarından uzakta kaldıkları cihetle de ahlâki görüşleri kolaylıkla ve çabucak bozulabiliyordu. Onun için kolaylıkla kötü hareketlere tevessül edebiliyor ve fesatlara âlet olabiliyorlardı. Şehirlerde han ve bekâr odalarında, dükkân köşelerinde kalıyorlardı. Vesikalarda bir çok defalar bekârlıklarına işaret olunan bu levendlerin, bir kısmı herhalde ya hiç evlenmemişti, veyahut da karısı ve çocuğunu bir yere bırakıp kendisi gezici bir gurbetzede durumuna düşmüş olmalıydı. Tabiatiyle her iki halde de o, yeni geldiği muhi-

(1) Mühimme defteri 73, vsk. no: 451, 486, 490, 596, 1032, 1034, 1043, 1097, 1245.
(2) » » 73, vsk. no: 191, 234, 235, 249, 342, 376, 391, 966, 974, 994, 1141.
(3) » » 73, vsk. no: 695, 1235, 1289.
(4) » » 73, vsk. no: 451, 546, 1033, 1245.
(5) » » 73, vsk. no: 549, 596, 974, 1029, 1032, 1042, 1077, 1190.
(6) » » 73, vsk. no: 249, 994.
(7) » » 73, vsk. no: 235, 339, 391, 486, 536, 546, 596, 608, 610, 681, 696, 994, 1032, 1057, 1135, 1153.

tindeki yerli halk ve ayni zamanda hükûmet adamları nazarında bir bekârdan başka bir şey değildi.

İşte, levendlerin yalnız köyler muhitinde dolaşanları değil, şehirlere gelenleri de bekârlıklarından ötürü bazı çirkin hareketlere tevessül ediyorlardı. Bekâr levendler şehir içinde kadınlara sataşıyorlar, bazılarını türlü şekilde kandırıyorlar veya fahişelerle yaşıyorlardı.

Burada, bekâr levendlerin kadınlara karşı davranışları ile bazı fesat hareketlerine âlet oluşları karşısında, acaba, levendlerin bu tutumları cemiyetteki ahlâk bozukluğunun bir neticesi mi idi, yoksa levendler mi ahlâkın bozulmasına sebep oluyorlardı? şeklinde bir sual sorulabilir. Şüphesiz bu, «yumurta mı tavuktan, tavuk mu yumurtadan?» misaline benziyecektir. Zira, hem ahlâkî değerlerdeki sarsıntılar levendleri böyle şeyler yapmaya sevketmiş, hem de levendlerin kötü hareketleri ahlâk bozukluğu üzerinde müessir olmuştur, demekte isabet vardır. Onun için, bu noktayı uzun boylu tahlile uğraşarak fâsit bir dairenin içine girmektense, işaret ettiğimiz hususlara dair bazı vakıaları zikredip geçmek daha isabetli bir hareket olsa gerektir.

Cemiyetin ahlâkî meselelerinin ayrı bir yönünü teşkil eden münasebetsiz kadınlarla ilgili hususlar ve hırsızlık hadiselerine dair bir fikir verebilmek için misalleri İstanbul'dan alacağız. İstanbul, hükûmet merkezi olduğu, Osmanlı idarî anlayışı icabı İstanbul üzerinde fazla dikkat ve hassasiyet gösterildiği cihetle, zikredeceğimiz neviden misallere, memleketin diğer yerlerine nisbetle en az İstanbul'da rastlanılmasının gerekeceği tabiidir.

Temas ettiğimiz hususa dair misallerimizi, Mühimme defterlerindeki hükümlerden seçmeler yapılarak meydana getirilmiş bir eserden alıyoruz.

2 rebiülahır 973 (27 ekim 1563) tarihi ile Galata kadısı-

na yazılan bir hükümde (1): İsimleri de zikredilen beş kadının mahallede münasebetsizlik ettikleri ve bazı erkeklerle basıldıkları, mahalle halkının bunların mahalleden çıkarılmaları için şikâyette bulundukları belirtildikten sonra bunların şehirden sürülmelerinin emredildiği görülüyor.

4 safer 975 (10 ağustos 1567) tarihi ile İstanbul kadısına yazılan hükümde (2): İstanbul mahallelerinin imam ve müezzinlerinin kendi mahallelerini teftiş ederek fahişelerle fesat ehlini tespit etmeleri ,fahişelerin herhangi bir şekilde himaye olunmaması, böylelerini himayeye yeltenecek veya ehliyetsizlikleri görülen imam ve müezzinlerin de tespit edilmesi istendikten sonra şöyle denmektedir: «*...emrim üzere her mahalleye varub, eğer cemaat ahvalin eğer imam ve müezzin temam görüb zuhur eden fahişeleri habs edüb sonra ne mikdar fahişe habs olursa her biri bu yerlü midir? akrabaları var mıdır? mufassal defter edüb ve refi'leri lâzım olan imam ve müezzinleri ve hatibleri dahi defter edüb bildiresin ve kimesneye himayet etmekten hazer edesin.*»

5 receb 975 (5 ocak 1568) tarihli (3) İstanbul kadısına yazılan bir hükümde, fahişe kadınları nikâh edenlerin İstanbul'dan dışarı çıkarılmaları emrolunmakta, 21 zilhicce 978 (16 mayıs 1571) (4) tarihli hükümde ise, bizzat levendlerden bahsolunduğu görülmektedir. Bu hüküm: «*İstanbul kadısına hüküm ki, hâlâ mahruse-i mezburede ba'zı dükkânlarda cemeşuyi avretler peyda olub ba'zı levendler ol sebeb ile dükkânlarına varub gelüb nice fesada baas olduğu istima' olunmağın...*» diye başlamaktadır. Levendlerle münasebette bulunup onların fesatlarına yuvalık ettikleri anlaşılan bu çamaşırcı kadınların dükkânlarının kapatılması emredilmektedir.

23 muharrem 981 (25 mayıs 1573) tarihli (5) Eyub kadısına yazılan hükümde: «*kaymakcı dükkânlarına ba'zı nisa taifesi kaymak yemek bahanesiyle girüb oturub namahremler cem' olub hilâf-ı şer'i şerif vaz'ı taaddi*» de bulundukların-

(1) Ahmed Refik, Onuncu Asr-ı hicride İstanbul Hayatı s. 56.
(2) Ayni eser s. 56.
(3) » » s. 57.
(4) » » s. 57.
(5) » » s. 58.

dan, 23 şevval 988 (1) (1 aralık 1580) tarihlisinde ise, genç kadınların levendler ile bir kayığa binerek gezmelerinin men edilişinden bahsedilmektedir.

991 şabanında (ocak 1583) İstanbul kadısına (2) yazılmış bir hükümde ise, esirci kadınlar ve cariyelerle levendler arasında geçen rezaletlere ve esircilerin hileleri ile muhabbet tellâllıklarına dair bazı şeyler öğrenmek mümkün olmaktadır. Mezkûr hükümde şöyle denildiği görülmektedir: «...*âdet-i kadime muhalif ve mugayir şehirli taifesinden bir taife, ba'zı karı ve ba'zı genç esirci namına ba'zı müslümanların ve hatunların cariyelerini bey' idüverelüm deyü bazara getürüb, müşteri namına ba'zı levendat ile zâhir bey-üşira eyleyüb, bir akçe bey'lerin alub, görmek için odasına alub gidüb bir nice gün kendülerin ve cariyelerin tasarruf edüb, gerü sahiblerine red eylemek ve cariyelerine muhalif âdet edinüb, ve ba'zı dellâllar dahi vardır ki müşteri namına kendü avratın bazara getürüb, ba'zı müslümanların cariyelerin mezad ederken bir bahane ile ayağa urub, haricden gelen hatun talebeder deyü değer bahasından aşağı akçe ile kendü avretine alıverüb, kefilsiz ba'zı dellâllar dahi vardır ki esirci avretlerden ba'zı cariyeleri bile eskisi namına levend odalarına alub gidüb nice mefsedete bais olub, bu makule kabahat ve şenaata sebeb ve bâdi esirci namına cevab alub satan fevahiş ile kefilsiz dellâllardır ve minbaad avretler esircilikten men' olunub ve ehl-i ırz olmayub kefilsiz olan dellâllar dahi ref' oluna...*»

23 rebiülahır 975 (27 kasım 1567) tarihli (3) bir hükümden, İstanbul'da kahvehanelerle oyun yerlerinin kapatılmasının emredilmiş olduğunu ve daha bazı şeyleri öğrenmekteyiz. Bu hükümde, fahişelerle bir takım fesat ehlinden başka, böylelerinden para sızdırıp himaye eden idarecilerin mevcudiyetinden haberdar oluyoruz. Âsâyişin temini ile mükellef olan subaşının fahişeleri ve hatta hırsızları bile koruduğunu anlıyor, yalan şahitliği meslek haline getiren kimselerin var-

(1) Ahmed Refik s. 59.
(2) » » s. 60.
(3) » » s. 194.

lığını öğreniyoruz. Mezkûr hükümde bu önemli noktalardan şöyle bahsediliyor: «... *ve subaşılar fahişe avretleri ve hırsızları ve ehl-i fesadı tenhada tutub altunların ve akçaların alub, ıtlak edüb, ve çalgu ile düğün edüb subaşılara ücret verirler imiş. Anı dahi görüb tenbiye eyliyesin ki ehl-i fesad fahişeler ele geldükde getürüb şer'le lâzım geleni icra edüb yerine koyasın. Şöyle ki, akçaların alıb halâs ideler arz idesin. Ve camii şerif kurbinde ve çarşuda zar ve şatranç oynayanları ve çalgu çalanları men' edüb ve her mahalle imamı ve müezzini mahallelerinde olan beynamazı ve yalan şehadet etmekle marûf kimesneleri himayet etmeyüb...*»

11 muharrem 976 (6 temmuz 1568) tarihli (1) bir hükümde: Arap veya başka asıldan bazı kimselerin vücutça çalışabilir durumda oldukları halde, mahalle aralarında dolaşarak dilencilik ettikleri, halkın şefkat duygularından istifade edebilmek için türlü hilelere başvurdukları, medrese suhtelerinin de onlara bakarak dilencilik yoluna saptıkları anlaşılmaktadır. 8 ramazan 986 (8 kasım 1578) tarihli (2) bir hükümde ise, İstanbul'da hırsız ve fesatcıların türediği, bunların geceleyin evlere taşlar atıp, mahalle ve mescidlere kâğıtlar bırakıp halkı tehdit ettikleri belirtilerek, bunlara karşı alınacak sıkı tedbirlerin neler olduğu kaydedilmektedir. 9 zilhicce 987 (27 ocak 1580) tarihli (3) başka bir hükümde de İstanbul'un huzurunu bozan daha önemli şeylere işaret olunmaktadır. Nitekim «... *İstanbulda gice ile ba'zı ehl-i fesad evler basub adam katl edüb ve esbab ve emval gâret edüb fesat ve şenaat eylemekten hâli olmayub ehl-i fesad kimler olduğu malûm olmamağın...*» sözleriyle huzur bozan hareketin ne olduğu belirtildikten sonra, bunları yapanların kimler olabileceği meselesine ve alınacak tedbirlere geçilmektedir. Anadolu ve Rumeli'den gelen çift bozan reâya ile han ve bekâr odalarında yatıp kalkan bekâr kimselerin mevcudiyetine dikkatler çekilmektedir. Ve nihayet tedbir olarak: İstanbul halkının hepsinin birbirine kefil olması, çiftbozan reâya ile han,

(1) Ahmed Refik s. 195, 202.
(2) » » s. 204.
(3) » » s. 205.

dükkân ve bekâr odalarında barınan ve İstanbul'a gelişlerinin üzerinden beş yıldan daha az zaman geçmiş kimselerin şehirden sürülüp çıkarılarak eski yerlerine gönderilmeleri emredilmektedir.

Bütün bu misaller, Kanuni Süleyman'ın son zamanlarından itibaren ,ahlâkın bizulmakta ve her geçen yılda bunun biraz daha artmakta olduğunu ifadeye yarıyacak örneklerdir. Ayrıca bu misaller münasebetiyle hükûmetin huzur ve ahlâk bozucu hadiseler karşısında sürgün, hapis ve nihayet ölüm cezası tatbik etme dışında esaslı bir tedbire tevessülü de müşahede olunmamaktadır.

İşte bunun içindir ki, şimdiye kadar saydığımız sebepler meyanına, çeşitli bakımdan ahlâk bozukluğu ve buna bağlı vak'alar da eklenince memlekette başıboş levendlik artmakta ve asırlar boyu sürecek içtimaî bir dert olmakta devam eylemiştir.

5 — TIMARLI SİPAHİLİĞİN BÜNYEŞİNE VE BOZULUŞUNA BAĞLI SEBEP

Daha yukarılardaki sayfalarda, «Tımar Rejimi» ne; reâya ve sahib-i arzın mahiyet ve münasebetleri bakımından, ayrıca da çift bozan reâya meselesi münasebetiyle temas etmiştik. Tabii bunları tekrarlıyacak değiliz.

Tımar rejimine veya bunun bozuluşuna dair şimdiye kadar bazı tetkikler (1) yapılmıştır. Öte taraftan Kapıkulu Teşkilâtına dair, tımar sisteminden çok daha fazla tetkik yazısı ve müstakil eserler meydana getirildiği de malûmdur. Bu bakımdan, tekrar edelim ki, bizim burada söyliyeceğimiz şeyler, tımar sisteminin bünye ve teşkilâtını etraflıca anlatmak değil, tımarlı sipahiliğin, sadece kendi konumuzla ilgi kurabileceğimiz taraflarını arayıp bularak dikkatleri bu taraflar

(1) Bu cümleden olarak:
a) İslâm Ansiklopedisi'ndeki Ikta maddesi,
b) Coşkun Üçok, Mustafa Akdağ, Halil İnalcık ve Omer Lûtfi Barkan'ın bu konu ile ilgili yazıları zikredilebilir.

üzerine de çekmekten ibaret olacaktır. Onun için bu maksatla, önce tımarlı sipahilerin kimlerden meydana geldiğine ve tımarlı sipahilerin asıllarına dair tanıtıcı mahiyette biraz bilgi vermeye çalıştıktan sonra, bunların hem Osmanlı - Türk toplumunun karşılaştığı iktisadî ve içtimaî buhran karşısındaki durumlarına, hem de silâhlar ve harp usullerindeki gelişme ve değişikliklere ayak uydurup uyduramadıklarına göz atmakla yetineceğiz.

Tımar rejiminin: iktisadî bakımdan ,toprağın devamlı işlenmesini ,askeri bakımdan ise, devlete yük olmadan asker yetiştirilmesini mümkün kılan bir ruh taşıdığı malûmdur. Tımar sistemi ile ilgili kanunlara muntazaman riayet edildiği, kısacası, tımar sistemi her yönü ile düzenli bir şekilde işlediği müddetçe bu ruh devam etmiştir. Sistemin bozulmaya yüz tutması üzerine, sarsıntı, hem maddî hem de manevî yönlerde kendini göstermiştir.

Tımar sisteminin bozulmaya başlamasını Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Kafkas serdarlığı sırasındaki icraatına bağlamak, hemen hemen âdet haline gelmiştir (1). Lâkin son zamanlarda yapılan tetkikler, tımar rejimindeki bozulmanın bundan daha önceki yıllara rastladığını göstermektedir. Daha yukarıdaki sayfalarda levendliğin doğmasına tesir eden sebepleri izaha çalışırken, biraz da, tımar sisteminin bozulmasına veya bu bozulmaya müessir olan bazı noktalara temas etmiş gibiyiz. Bununla meseleyi özel bir şekilde ele almakla, asıl konumuza daha fazla ışık tutacağımız muhakkaktır.

Aynî Ali Efendi meşhur risalesinde, zeamet ve tımar tevcihlerinde esas olan kanun maddelerini zikrederken; «*zeamet def'i a'da için tayin olunan mukatele mahlı olub,*

(1) Mustafa Akdağ, tımar rejimindeki bozulmanın bundan daha önce vuku bulduğunu söylüyor ki, teşhisinde gayet haklıdır (Dil ve Tarih Coğ. Fak. Dergisi c. III, sa. 4, s. 419).

asker bunları tasarruf edenlerdir (1) demektedir. Tımar rejiminin taşıdığı askeri ruhun, bu tarifte hakikaten gayet açık ve kesin şekilde ifadesini bulduğu görülmektedir. Yine bu tarif ile, «asker» ve «tımar» ın mâna ve mahiyetleri de ortaya konmuş olmaktadır. Demek ki, tımar ve zeamet, düşmanla yapılacak mücadelenin karşılığı olan bir maldır, ve bu malı tasarruf eden de askerdir. Easen Aynî Ali Efendi (2), risalesinin başka bir yerinde, tımar ve zeamet tâbirlerinin açıklanmasını yapmakta ve bu hususta *«hasıl olan mahsulâtına mal-ı mukabele itlak olunur, a'da ile cenk etmek mukabelesinde tayin olunmuştur.»* demektedir.

Tımar sisteminin taşıdığı askeri ruh bu kadarla da bitmemekteydi. Sistemin bünyesinde, tımarlı sipahiyi muharebelerde fedakârlık göstermeye, hatta şehadeti göze almaya sevkedecek taraflar vardı. Nitekim hasta döşeğinde ölen bir sipahi ile muharebede şehid düşen bir sipahinin oğluna verilecek tımar yekdiğerinden farklıydı (3).

Tımarın daha başka hususiyetlerinin izahı, konumuz bakımından lüzumlu olmadığından bunlar üzerinde durmıyarak, kimlere tımar verildiği meselesini inceliyeceğiz.

A) Tımarlı sipahiler:

Koçi Bey, tımar sisteminin intizamını muhafaza ettiği devirde kimlere tımar verildiğini şöyle anlatmaktadır (4):

«Fi nefs-ül- emr din ve devlet uğrunda can ve baş veren güzide, mümtaz, serbaz ve serefraz, muti ve münkad ol taife idi. Ve anlar mükemmel iken vaki olan gazavat ve masâflarda kapı kullarına asla ihtiyaç olmazdı. Hayırhah-ı devlet, pâk ve mazbut bir taife idi, ve aralarında bir fert ecnebi olma-

(1) Aynî Ali Risalesi s. 70.
(2) » » » s. 61.
(3) Aynî Ali Risalesinde (s. 71) bu hususta şu satırları görüyoruz: «ugur-u humâyunda şehid olan ile kendi döşeğinde fevt olanların oğullarına verilmek babında kanun müsavi olmayub, şehid olan zuema ve erbab- tımarın oğullarına ziyade ile verilür. Bu kanun anın için ihtiyar olunmuştur ki, mahall-i ma'rekede firarı ihtiyar etmeyüb şehid olursam ocağım söyünmez dirliğim oğluma verilür, deyü can ve baş feda edeler.»
(4) Koçi Bey Risalesi s. 24.

yub cümlesi ocak ve ocakzâdeler, eba-an-ced padişah dirliğine mutasarrıf kimseler idi. Hatta erbab-ı tımara ecnebi dühul etmesün deyü iptidadan tımar emri bir ferde verilmezdi. Kadimi sipahizâde ve kuloğlu olanlara istihkak emri verildiği zaman sahih sipahizâde ve kuloğlu olduğuna iki nefer zaim ve on nefer ehl-i tımar şehadet etmeyince verilmezdi. Ve şehadetleri şöyle ki: Hilâfı vaki olub kuloğlu kul olmazsa cümlesinin zeamet ve tımarı başkasına verilüb ibretnümayı âlem olurlardı. Ve şehir oğlanı ve reâya taifesi tımar emrine talip olmak küfre beraber idi. Ve ol makulelere verilmek muhal idi. Ve erbab-ı tımardan yararlığı zâhir olmayana ve sefer-i humâyunda baş ve dil getirmeyene terakki olunmazdı. Tamam mertebe yararlığı zâhir olub, devlet-i padişahide zaim olurdu. Âsitane'de bir ferde terakki verilmek muhal idi.»

Koçi Beyin bu ifadesinden, tımara sahip olabilmek için, ya sipahizâde veya kapıkulundan bulunmak gerektiği görülüyor. Bir tımarlı sipahinin ölümü halinde dirliği onun oğluna verildiğine (1) göre; tımar sahibi olma işi, bilhassa sipahizâdeler için bir gedik manzarası arzediyor gibiydi. Sipahizâdelerin dışındakiler için de, tımar sahibi olmak tabiatiyle imkân dahilindeydi. Fakat bu, ancak seferlerde hizmet ve yararlık göstermek şartiyle mümkündü. Nitekim, şecaat sahibi «*garip yiğitler*» (2) sancakbeyi veya beylerbeyinin hizmetinde serhad ulûfesine dahil olarak serhadlerde hizmet eylerse beylerbeyi veya sancakbeyinin arzı ile kendisine tımar verilebilirdi. Ayrıca reâyadan herhangi bir kimseye de, muharebelerde yararlığı müşahede olunmak şartiyle (3) tımar tevcih edilebilirdi. Böyleleri için sefer zamanında serdarların tevcihi, sefer dışındaki zamanlarda ise serhad beylerbeyinin arzı esastı. Serhad beyleri harp hali dışında bile mücadeleden geri kalmadıklarına nazaran, tımar tevcihi için elbette yine yararlık gösterilmesi esas oluyordu.

(1) Aynî Ali Risalesi s. 70-72.
(2) » » » s. 72.
(3) » » » s. 72.

Tımar sistemi içerisinde, tımar sahibi olma bakımından, muhakkak ki, sayı üstünlüğü tımarlı sipahilere aitti. Tımar sahibi olma yönünden durum böyle olmakla beraber, sipahilerin tasarrufunda bulunan toprakların, imparatorluğun bu sisteme tâbi toprakları içindeki nisbeti acaba neydi? Şüphesiz buna kesin şekilde cevap vermek mümkün değildir. Lâkin, bazı muharebelerdeki tımarlı sipahi sayısına dair tarihi kaynaklarda rastlanan rakamlara bakarak, tımar sistemine tâbi toprakların en azından yarısının tımarlı sipahilerin tasarrufunda bulunabileceğini düşünmekte hatâ payı büyük olmasa gerektir.

Tımar sisteminin düğüm noktası ,asıl hususiyet ve ruhu «*sipahi tımarları*» üzerinde toplanmaktaydı. Bunları tasarruf edenler tımarlı sipahilerdi. Yani, kendilerine tımar verilenler arasında asıl önemli, kalabalık ve sistemin temel direğini teşkil eden zümre tımarlı sipahilerdi.

Sipahilere verilen tımarlar «*serbest olmayan*» neviden tımarlardı. Tımarlı sipahilerin hem s a h i b - i a r z'lık, hem de s a h i b - i r a i y y e t'lik tarafları mevcuttu. Bir tımarlı sipahi, kendisinin tımar sahasında oturan ve o toprakları işleyen reâya için en başta sahib-i arz ve bazı yönlerden de sahib-i raiyyet idi. Fakat başka yerden gelip kendi tımar sahasını muvakkaten işleyen reâya için ise, sadece sahib-i arz sayılabilirdi (1). Tabii buna göre, bilhassa tahsil edeceği vergilerin çeşit ve miktarı bakımından hak ve yetkilerinde değişiklik görülürdü.

Tımar sisteminin düzgün işlediği devirde, tımar tevcihlerinde usûl ve nizamlara sıkıca riayet edildiği gibi, ufak bahanelerle tımarlı sipahinin elinden tımarı alınmazdı. Bu noktada fazla tafsilâta dalmamak için, sipahilerin ellerinden tımarlarının ne gibi hallerde alınacağını ve onların üzerindeki kuvvetin kimler olduğunu göstermesi bakımından, Kanuni Süleyman devrine ait Niğbolu kanunnamesinden (2) bir pasaj nakletmekle iktifa eyliyeceğiz.

(1) Ömer Lûtfi Barkan, Kanunlar, s. 11, 13, 22, 47, 51, 133, 174, 176, 235, 276, 308, 316.
(2) Ömer Lûtfi Barkan, Kanunlar, s. 267.

«Ve subaşıların ve sipahilerin cüz'i bahane ile tımarları alınmaya. Meğer sefer-i hümâyuna varmaya, veyahut katl-i nefs idüb sancakbeği ve kadı mektublarıyle malûm olmuş ola. Ol vakit zikr olan mektublar hıfzolunub tımarın âhara vireler. Sonradan sipahi veyahud subaşı gelüb bu cerime benden sâdır olmadı deyü şikâyet eyler ise ol mektublar ile cevab vireler ve eğer mezkûrlara zikrolan kaziyye telhis ile mektub verilmiş olalar sancakbeğinin ve kadının azline sebeb ola. Ve sipahinin bundan gayri cerimesi vaki olursa şer' ile ve kanun ile lâzım olduğu üzere kadı ma'rifetiyle sancak beği hakkından gele. Der-i devlete arz olunması lâzım oldukda vukuu üzere arz oluna.»

B) Kapıkulu aslından olmıyan askerî ve idarî vazife sahipleri:

Osmanlı devlet teşkilâtında askerî ve idarî vazife sahiplerinin tek ve muayyen bir menşeden gelmedikleri malûmdur. Meselâ sancakbeyleri, kapıkulluğu ile ilgisi bulunmayan bir yoldan da sancakbeyliğine gelebilir, kapıkulu ocağında yetişip orada bir vazife gördüğü sırada da sancakbeyi tayin edilebilirdi. Bu bakımdan, ikinci grupa dahil ettiğimiz vazife sahiplerini sayarken, onların bazılarının, icabında kapıkulu aslından gelebileceğini gözönünde tuttuğumuzu belirtmiş olalım.

Bu grupta padişah, vezir, beylerbeyi, sancakbeyi, subaşı, alaybeyi, zaim, çeribaşı, çerisürücüsü, defter kâtibi, mirimiran çavuşu ve dizdarlar vardı (1). Bunların tımarları serbest tımarlardı. Büyük rütbe sahiplerininki has, bazılarınınki ise zeamet şeklindeydi. Alaybeyi, çeribaşı ve çerisürücüleri doğrudan doğruya tımarlı sipahilerle ilgili vazife sahipleriydi. Subaşılar, sancakların emniyet ve asayişini teminle mükellef resmi vazifeliler iken onaltıncı asrın ortalarından itibaren bu hüviyetleri kaybolma yoluna girerek sancakbeylerinin şahsi bir adamı haline gelmişlerdir.

Bu grupta saydıklarımız, onaltıncı asra ait müteaddit

(1) Ömer Lûtfi Barkan, Kanunlar, s. 13, 19, 29, 243, 268, 271, 302, 318, 321.

arazi kanunnamesinde, vazifeleri ve tımarlarının çeşidi bizzat zikredilmek suretiyle tımara istihkakları kaydedilmiştir.

Aynî Ali Efendi, kendilerine tımar verilenleri sayarken beylerbeyinin on bir, sancak beyinin altı adamına tımar verildiğini söylemektedir. Aynî Ali Efendi, bu adamların mevki ve vazife durumlarını belirtmeden aynen şöyle demektedir (1): «*ve beğlerbeğiler ve sancakbeğleri fevt oldukta adamlarına be-hasbelmeratib tımar verilmek kanundur. Ve beğlerbeğilerin onbir nefer adamısına ve sancak beğilerinin altı nefer adamısına düşenden (mahlûlden) tımara emir verilüb zaman-ı sâbıkta hariçten kimesneye tımara dühûl etmek emrimuhal olub kapıkulu olmak hod hatıra gelür ma'na olmamağla bu kanunlar vaz' olunmuştur.*»

Kapıkulu aslından gelmedikleri halde tımar tasarruf edenler meyanında «Doğancılar» da vardı. Bunların tasarruf ettikleri tımarlar umumiyetle doğancı tımarı adı altında anılırdı. Öte taraftan durumları sair tımar tasarruf edenlere benzemezdi. Tasarruflarındaki tımarın hasılı ile geçinip hizmet ederler ve vergi bakımından raiyyet muamelesi görürlerdi (2).

Bu saydıklarımızdan başka tımar tasarruf eden daha bazı kimseler de görülmektedir. Meselâ 1516 tarihli bir kanunnamede (3), Bosna hududunda hisar inşa ve tamiri ile vazifeli bir mimarın bu hizmetine karşılık tımar tasarruf ettiği kayıtlıdır. Bu misal bize, devletin, ulûfeli olan hassa mimarlarından gayrı ayrıca tımarlı mimar da istihdam ettiğini göstermektedir.

C) Kapıkulu aslından olanlar:

Biraz yukarıda belirttiğimiz üzere, Koçi Bey, tımar istihkak emrinin «kadimi sipahizâde ve kuloğlu olanlara» verildiğini söylemektedir. Sipahi ve sipahizâdelere tımar verilmesinin çok eski olduğu, bunun, sistemin esas bünyesini teşkil ettiği malûmdur. Fakat, kul aslından gelenlere tımar verilmesinin başlangıcını tespit şüphesiz hayli güçtür.

(1) Ayni Ali Risalesi s. 73.
(2) Ömer Lûtfi Barkan s. 28, 274, 277, 280.
(3) » » » s. 397.

Kapıkulu ocağı subay ve neferlerine, saray hizmetinde bulunan bazı kimselere (1) tımar ve zeametler verildiğini biliyoruz. Acaba, bunlara tımar tevcihine ne zaman başlanmış ve nihayet ne vakit, dirliğin malî hudutları iyice belirtilmek suretiyle, bu iş bir usûl haline gelerek kanuniyet kesbetmiştir? Şüphesiz bu nokta hususi bir araştırma konusu olabilir. Lâkin, böyle bir araştırmaya gitmek, asıl konumuzla ilgili bulunmadığı, ayrıca konumuzun herhangi bir tarafına ışık tutucu bir hususiyet de taşımıyacağı cihetle, bizim için bir lüzum arzetmemektedir. Bu bakımdan biz, daha ziyade, kapıkulu ocağı subaylarına verilen tımarlara işaret ettikten sonra kapıkulu neferlerine tımar tevcihi işi üzerinde biraz duracağız.

Onaltıncı asrın ilk yarısı içinde, kapıkulu ocağı subaylarına verilecek tımar ve zeametlerin miktarlarının tespit edilmiş olduğu görülmektedir. Tımar rejiminin ruhunda, şecaat ve fevkalâde yararlık gösterenlere, tımar tevcih edilmesi ciheti mevcutken, kapıkulu ocağı subaylarına tımar ve zeamet tevcihi işinde, sistemin manevî havasından ayrı bir yol tutulduğu ve bunun daha ziyade terfi suretiyle mükâfaatlandırılacaklara bir saha şeklinde telâkki edildiği görülmektedir. Nitekim 942 (M. 1535) tarihli (2) bir kanunnamede yeniçeri subaylarının tımara çıkışlarında tımar ve zeamet miktarları şöyle tespit edilmiştir: Atlı zağarcılar 16 bin, yaya zağarcılar 10 bin, atlı sekban ve solaklar ile ağa bölükbaşıları, yayabaşılar ile kethüdaları ve sekban bölükbaşıları 15 bin akçe, ağa bölüğünün odabaşıları ,yaya sekbanlar, turnacılar, samsoncular 15 bin akçe ile tımarlı sipahi olurlardı. Yine yeniçeri ocağından cemaat odabaşılarına 26 bin, acemi

(1) Saray hizmetlilerinden müteferrika ve çavuşların bir kısmının, ta Fatih devrinden beri tımarlı oldukları anlaşılıyor. Zira, Fatih zamanında tedvin edilmiş olan «Kanunname-i Âl-i Osman» da buna delâlet eden bir ifade mevcuttur. Esasen, Selâniki tarihi, Koçi Bey, ve Aynî Ali risalelerinde müteferrikaların, bilhassa Koçi Bey risalesinde çavuşların tımarlılarının bulunduğu belirtilmektedir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı adlı eserinde (sayfa 408, 410, 429, 430) bu noktalara ait bir miktar bilgi toplamıştır.

(2) İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Kapıkulu Ocakları c. 1, s. 351-353, 160, 201.

oğlanları yayabaşıları ile sekban ve solak kethüdalarına 20 bin, solakbaşılar riayet olarak 36 bin, solak kethüdalarına 20 bin, zağarcıbaşıya 40 bin, hasekiler ile turnacıbaşılara 30 bin akçelik tımar ve zeamet verilirdi.

Yeniçeriler ile kapıkulu süvarisi neferlerine tımar verilmesi işine gelince: Tımar sistemindeki bozulma belirli hâle gelinceye kadar ,kapıkulu ocağı neferlerine tımar tevcih edilirken, harplerde yararlık göstermek veya önemli hizmette bulunmak suretiyle (1) tımar tasarrufuna liyakat kesbetmekten ibaret olan, tımar rejiminin asıl ruhuna, riayet edildiği anlaşılmaktadır.

Kapıkulu neferlerine, tımar tevcihine lâyık bir hizmet ifa etmeden tımar verilmesine acaba hangi tarihten itibaren başlanmıştır? Bu hususta kesin bir şey söylemek müşkülse de, onaltıncı asrın ortalarından itibaren (2) bu yönde de ihlâl ve ihmallerin başlamış olduğuna, hatta bunun daha gerilere kadar gidebileceğine delâlet eden emareler mevcuttur. Esasen ta yukarılardan beri işaret ettiğimiz hâdise ve sebeplerin bu noktaya da tesir edeceği, bunun da onlarla bağlılık arzedeceği şüphesizdir. Tımar sisteminin iyice bozulduğu devirde, kapıkulu efradına tımar verilirken, bu sistemin, yararlık ve önemli hizmetin tımar tevcihiyle mükâfatlandırılması esasına riayet şurada dursun, suç işleyen bir kapıkulu neferine, ocaktan ve İstanbul'dan uzaklaştırılmak gayesiyle tımar tevcih edildiği görülmüştür. Nitekim, İsmail Hakkı Uzunçarşılı 1014

(1) İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın Kapıkulu Ocakları adlı eserinin I. ve II. cildlerinde, kapıkulu neferlerinin gerek önemli hizmetten ötürü, gerekse harplerdeki yararlıkları üzerine tımar sahibi oluşlarına dair vesika örnekleri mevcuttur.

(2) Meselâ, 1554 yılında bir yeniçerinin oğluna tımar verilmesine dair bir hükümde, bu tevcihin önemli bir hizmet karşılığı olduğuna dair hiç bir işaret yoktur. Hükümde şöyle denilmektedir: «Rumeli beylerbeyisine hüküm ki: Hâliya yeniçeri Hamza dergâh-ı muallama gelüb Avlonya sancağında dokuz bin dokuz yüz akçe tımara mutasarrıf olduğun bildürüb oğlu Ali'ye tımar verilmek bâbında riayet rica etmeğin, mezbur oğluna kanun üzere ibtidadan tımar virilmek emridüb buyurdum ki, göresin livay-ı mezkûrde ol miktar tımara mutasarrıf ve merkumun sahih sulbi oğlu olub kılıca yarar ise kanun üzere düşenden bir tımar tedarik idüb tevcih ve tayin eyleyüb tezkiresini viresin» Mühimme defteri 1, s. 108 ve İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Kapıkulu Ocakları c. 1, s. 354.

(1605 - 1606) yılına ait böyle bir vesikayı (1) kapıkulu süvarilerinin ceza usulleri münasebetiyle neşretmiştir.

Tımarlı Sipahi yerine ücretli Asker kullanma yoluna girilmesi

Tımar sistemi düzgün işlediği devirde dirlikler, yukarıda tasnif ettiğimiz kimselere verilirdi. Bu dirlikler, yine yukarıda belirttiğimiz veçhile vezir, beylerbeyi, sancakbeyi gibi kimselere maaş yerine, kapıkulu ocağı subaylarına terfi ve tefeyyüz karşılığı olarak, sipahi ve sipahizâdelere sistemin kuruluş kanunları icabı, kapıkulu aslından olmıyan gönüllüler ile kapıkulu neferlerine de harplerde gösterdikleri yararlık ve başardıkları herhangi bir önemli iş üzerine veriliyordu. Fakat, sebepler kısmında uzun boylu izaha çalıştığımız hâdise ve meseleler neticesi, vaziyet gittikçe tımar sisteminin aleyhine doğru gelişmeye yüz tuttu. Tımar sisteminin usûl ve kanunları perde perde ihlâl olundu. Böylece tımarlı sipahi hem kalitece değerini kaybetmeye, hem de miktarca azalmaya başladı. Tımarlı sipahi azalırken, devlet bunun yerini ücretli askerle doldurmaya çalıştı. Bu ücretli askerler «kapıkulu» ve «levendler» idi. Tımar sistemi bozulur ve tımarlı sipahiler kapıkulu askerinin çoğalmasına mukabil azalırken, kapıkulu askerinin de eski disiplini kalmadı. Kapıkulunun miktarı arttığı devirde, iktisadî darlıkların tazyikini artırdığı yıllarda, bilhassa isyanlarla uğraşılıp harplerde başarısızlıklarla karşılaşıldıkça, Osmanlı devlet adamları, umumiyetle, «altın devir» addedilen Kanuni devrinin düzenine hasret çekmişler ve daha ziyade askerlikte o devrin teşkilâtının aynen mevcut olmasını arzulamışlardır. Onun için, zaman zaman hayli müşküllere göğüs gerilerek kapıkulunun miktarı azaltılmıştır. Saydığımız sebeplerin zorlaması neticesinde, devlet, tımarlı sipahiden boşalan ordu saflarını kapıkulu ve levendlerden mürekkep ücretli askerlerle doldur-

(1) İ. H. Uzunçarşılı, Kapıkulu Ocakları c. II, s. 179.

muş, böylece Osmanlı ordusunda levend askeri nizamına yer verilmiş ise de, kapıkulu askerinin mevcut düzeni, kanunlara bağlı teşkilât olması yönünden değiştirilmemiştir. Kapıkulu askerinin, teşkilâtının değiştirilmiyerek âdeta donmuş bir yol takip edilmesinde, kanaatımızca, daha bir takım sebeplerin yanıbaşında ,kapıkulunun sayısını Kanuni devrindeki kadar görme arzusu, bir hayli rol oynamış olmalıdır. Kapıkulu askerinin sayısı 70-80 bin hatta daha fazlayı bulduğu zamanda bile yeniçeri ocağının 196 ortadan yukarıya çıkmayışının en mantıkî izahlarından birisi bu nokta olsa gerektir.

K o ç i B e y'in, tımar kanunlarının ihlâline başlangıç olarak, Ö z d e m i r o ğ l u O s m a n P a ş a'nın İran seferi sırasında 992 (1584) yılında «sipahizâde ve kuloğlu olmıyanlara dirlik vermesi» hadisesini; kapıkulu ocağının bozulmasına başlangıç olarak da, gerek Koçi Bey gerekse bazı Osmanlı müverrihlerinin, Ü ç ü n c ü M u r a d zamanında ocağa, ocak kanunlarına aykırı şekilde adam alınması vakasını zikrettikleri malûmdur. Gerek Koçi Bey gerekse Aynî Ali Efendi, tımar sisteminin bozulmasına tesir eden sebepler meyanında, tımar yoklamalarının muntazam yapılmaması, tımar topraklarının kanunların tespit ettiği kimselere verilmemesi, bilhassa tımar tevcihlerinin vilâyetlerden değil de merkezden yapılmıya başlanması meselelerini zikrederler. Tımar sisteminin bozulmasında, şüphesiz, bu noktaların hayli tesirleri olmakla beraber, sebepler daha çeşitli ve bozulmanın başlangıcı da Osmanlı müelliflerinin kaydettikleri tarihten daha eskidir. Levendliğin doğuşunu ve devamlılığını belirtmek üzere zikrettiğimiz sebeplerin bir çok yerlerinde bunun da izahı bulunmaktadır.

Tımar sisteminin düzgün işlediği devir için, Osmanlı devlet idaresini, zamanımızda devletlerin bünyelerini anlatmak üzere kullanılan tâbirler ile tavsif gerekirse; Osmanlı devleti - tımar sisteminin tatbik edildiği sahalarda - köy idare ve iktisadiyatı bakımından, sosyalist bir devlet bünyesine sahipti diyebilirz. Toprakların devlete aidiyeti, bu toprakları işleyenlerin irsî kiraçılar durumunda oluşları, şüphesiz böyle

bir tavsifte bulunmamıza imkân veren en kuvvetli delildir. Gerçi reâyanın kazanç ve çalışma sahası tahdit edilmiş değildi. İşlediği toprağı bırakıp gidebilir, tabii böyle bir hal vukuunda çift bozan resmini ödemek durumunda bulunurdu. Bağlı bulunduğu tımarlı sipahinin sahasındaki toprağını işledikten sonra buna ilâveten başka bir tımarlı sipahinin sahasındaki toprağını da işliyebilirdi. Bu noktalar, sosyalist kelimesi ile tavsif ettiğimiz umum bünye içinde onun bu vasfını bozucu değil, teferrüat kabilinden şeylerdi. Öte taraftan, yine bu noktalar ve buna ilâveten, bilhassa serbest olmıyan tımarlar çeşidine dahil sipahi tımarlarında, sahib-i arz olan tımarlı sipahinin reâya üzerindeki selâhiyetlerinin gayet mahdut bulunuşu, Osmanlı tımar sisteminin Avrupa feodal nizamına benzemeyişinin ve o neviden bir sistem olmayışının da delillerini teşkil eder.

Bilhassa onaltıncı asrın siyasî, idarî, içtimaî hadise ve meseleleri incelenince görülür ki; tımarlı sipahinin, halinden şikâyetçi olmadan geçimini temin eden şey: tımarında kendine ait gelirler ile bunun üzerine eklenen harp ganimetleri idi. Kârlı harpler azaldığı zaman tımarlı sipahinin sıkıntıya düştüğü, hükûmet yönünden de tımar tevcihlerinde işe suistimallerin karıştığı veya hiç olmazsa ,muhtelif sebeplerle tevcihlerde muayyen kimselerin gözetildiği anlaşılıyor. Bilhassa iktisadî sıkıntıların başgösterdiği sıralarda, durumları iyi olmıyanlar veya bazı menfaatlar peşinde koşanlar hükûmete başkaldıran tarafa yardım etmişlerdir. Böyle haller tabiatiyle idarede ve netice itibariyle memleketin bünyesinde sarsıntılar meydana getirmiştir. Ayrıca sıkıntılı devreler tımarlı sipahilerle kapıkulu arasındaki kıskançlığı da artırmıştır. Onaltıncı asrın başlarına ait bir vesikada bunlara delil sayılabilecek bazı noktalar göze çarpmaktadır. Ayni vesikada tımar kanunlarının onaltınca asrın sonlarında değil başında bile ihlâl edilmiş olduğunu belirten gayet açık bir

ifade mevcuttur. İşaret ettiğimiz vesika (1), Şahkulu hadisesi sırasında Şahkulu'nun durumunu tetkik eden bir kimsenin arz tezkeresidir. Tarihsiz olan bu arz tezkeresinde şöyle denilmektedir:

«... *şimdiki halde memleket harab oldu, reâyanın ahvali harabdır. Memleketin tedariki gayet gerekdir. Düşman günden güne ziyade olub fesadın artırmaktadır. Askerin içinde sipahi taifesinden çok âdem vardır. Ekser fesadları eden anlardır. Hisara üşüb hisara muzayeka vermişlerdir. Hisar cenginde çağırup söylemişlerdir ki, bir dahi tımar satarlar mı? Tımarımız alı alı cemi rızkımız tükendi. Tımar almağa deve gerek, mal gerekdir. Yoldaşa tımar yokdur. Nerde maldar Etrak taifesi varsa, bezirgân oğulları varsa, kadı oğulları, mütevelli oğulları varsa cümlesi ehl-i tımar oldılar. Yoldaşa dirlik kalmadı. Görsünler: imdi tımarı nâmahalle verüb sipahi taifesine zulmetmekden ne fitneler zâhir olsa gerektir...*»

Daha onaltıncı asrın başlarında tımar kanunlarının ihlâl edilmeye başlanmış olması, çok dikkate değer bir hadisedir. Padişahın aşçısı, seyisi gibi hademe takımlarının ve zenginlerin tımar sahibi haline gelişleri (2) tımarlı sipahilerin maddî zararlarını mucib olduğu gibi, bu hareketler onlar için bir manevî darbe de teşkil etmiştir. Şahkulu isyanında âsi Şahkulu'nun esas itibariyle tımarlı sipahilere istinat ettiğini biliyoruz. Tımarlı sipahileri Şahkulu'nun etrafında kümelenmeye sevkeden sebepler meyanında dini hisler ve âsi reisin zorlayıcı hareketlerinden başka, sipahilerin iktisadî durumlarının pek iyi olmayışının da önemli bir yeri olsa gerektir. Yukarılarda temas ettiğimiz veçhile, onaltıncı asrın ikin-

(1) Topkapı Sarayı müzesi arşivi E. 6187.

(2) Prof. Mustafa Akdağ, Tımar rejiminin bozuluşu (Dil ve Tarih-Coğ. Fak. Dergisi c. 3, sa. 4, say. 421) adlı tetkikinde: «daha Kanuni Süleyman devrinde bile, yalnız seferlerde yararlık gösteren garip yiğitlere değil, Anadolu'da kıyam halinde bulunan softalara ve eskiya gruplarına karşı hükûmete yardımda bulunan kimselere bile, mükâfat olarak dirlik verilirdi» demekte ve bu ifadesi ile ilgili sayfa altı notunda da «Celâli isyanlarının başlaması» adı ile çıkacak eserimizde buna ait bir çok misaller olacaktır» cümlesini ilâve etmiş bulunmaktadır. Halbuki «Celâli isyanlarının başlaması» adlı tetkikinde (Dil ve Tarih-Coğ. Fak. Dergisi c. 4, sa. 1, say. 23-37) bu tarzda dirlik verilmesi konusunda ne mehaz zikri, ne vesika derci şeklinde bir şey olmadığı gibi, fikir halinde dahi bu hususta bir şey mevcut değildir.

ci yarısında tımarlı sipahilerin durumları daha da kötüye gitmiştir.

Kanuni Süleyman zamanında mezhebî sebeplere müstenit isyan hareketlerine tımarlı sipahilerin karışması, ayrıca Düzmece Mustafa ve Şehzâde Bayezid hadiselerinde ayni örneklerin göze çarpması, hükûmet merkezinin tımarlı sipahilere karşı itimadının sarsılmasına, yani onların gözden düşmelerine yol açan sebeplerdi.

«Gözden düşme» tavsifini ele alırken bunda çok dikkatli davranılmasının gerekliliğine inanıyor ve geniş bir zümreye karşı devlet idaresinde hissi davranışların yer tutamıyacağını pek âlâ takdir ediyoruz. Zira, sırf serkeş davranışlar, isyanlar, bir zümrenin gözden düşmesini intac etseydi, bu zümre bilhassa onyedince asrın ilk yarısının kapıkulu askeri olurdu. Bu bakımdan, onaltıncı asırda topraklı süvari sisteminde zaten bir sarsıntı başlamışken, onların âsi kimselere âlet olmaları mevcut sarsıntıyı, şüphesiz, azıcık daha takviyeden ileri gidemezdi. Ta yukarılardan beri incelediğimiz hadise ve meseleler bu hususa bir hayli ışık tutmuş olmakla beraber, tımarlı sipahinin gözden düşmesi meselesinde, hissi sebeplerin çok daha üstünde maddiyata dayanan daha başka noktalar da aramak lâzımdır.

Ateşli silâhların çoğalması karşısında tımarlı Sipahilerin durumu

Onaltıncı asırda ateşli silâhların bir hayli gelişmeye mazhar olduğu malûmdur. Onbeşinci asrın ortalarında yalnızca müstahkem kaleleri zaptetmek için kullanılan top, daha sonra ,yine bu asır sona ermeden sahra muharebesi yapan ordular arasında da kullanılmaya başlanmış bulunuyordu. İstanbul'un muhasara ve zaptında Türk ordusu toplardan büyük faydalar sağlamıştı.

Bu muhasara sırasında Türk ordusundaki mermi (gülle) fırlatan ateşli silâh top idi. Mermi fırlatan diğer bir ateşli silâh olan «tüfek» Türk ordusunda acaba hangi tarihten itibaren kullanılmaya başlanmıştı?

Bu münasebetle hemen şunu söyliyelim ki: gayemiz, ateşli silâhların gelişmesine dair bir monografi hazırlamak olmadığından, ateşli silâhlar hakkında bilgi bulunabilecek yerli ve yabancı kaynaklar üzerinde derin ve etraflı bir incelemeye girişecek değiliz. Sadece, Türk ordusunda tüfeği hangi sınıf askerin kullanmış olabileceği hususunda doğru bir fikre sahip olabilmek niyetiyle, bu nokta üzerine dikkatimizi çevirmekle yetineceğiz.

En eski Osmanlı tarihlerinin bazılarının satırları arasında, İstanbul'un fethinden önce bile Türk ordusunda tüfek kullanıldığını gösteren kısımlar vardır. Nitekim, bu hususta Neşrî tarihinde bir hayli örnek göze çarpmaktadır. Meselâ, 1421 deki Düzmece Mustafa hadisesi anlatılırken Çanakkale boğazındaki gemilerde top ve tüfek (1) bulunduğu, 1430 da Selânik fethedilirken Türk ordusunda top ve tüfek (2) kullanıldığı, 1442 de Karamanoğlu kuvvetleri Sivrihisar'ı kuşattığı zaman kaleden tüfek (3) ve darbuzen atıldığı belirtilmektedir. Yine ayni eserde İkinci Kosova muharebesi anlatılırken, «toplar tüfekler âvâzından kulaklar ker oldu (4)» denmektedir. İstanbul kuşatmasına ayrılan sayfalar arasında ise, bu konuda: «Ve sâir münasib olan yerlerden yeniçeriden ve gayriden tüfeng - endazlar, nice serbâzlar durub (5)», «tîr ü tüfeng zenbereği etrafa bârân gibi yağduru başladılar (6)»

Tüfeng fındıkları peykânlı oklar (7)
Yağardı kullelerden çüst ü çâlâk
Gelirdi sanki dağlardan ovaya
Dolular gibi yağmurlar hışm-nâk

«Bedenler üzerinde olan tüfeng - endaz kâfirlerden bir tirendazı ki kasd eylese tüfeng ü tîr ile pireyi gözünden, ibreyi yordusundan urmağa kadirler idi. Bir bende durub, hayli zaman bezm-i resmi germ eyledi. Aşağıdan kendüye tîr ü tü-

(1) Neşrî tarihi s. 565.
(2) » » s. 611.
(3) » » s. 639.
(4) » » s. 665.
(5) » » s. 693.
(6) » » s. 695.
(7) » » s. 695.

fengle zafer bulam diye sa'y edeni kendinden ön, ol şikâr edib, kazay-ı mübrem gibi arzusuna irürmezdi (1))» gibi ifadeler geçmektedir. Yine Neşrî tarihinde 1463 deki Yayça ve 1464 de İzvornik muharebelerinde Türk ordusunda top, tüfeğin mevcudiyetine (2) ait ifadeler yer almakta, Uzun Hasan'la muharebeye gidilirken arabalara toplar, darbuzenler ve tüfekler (3) yüklendiği kaydedilmektedir. Neşrî tarihinde tüfeğin mevcudiyeti göze çarpan hâdiseler hakkında Âşık Paşazâde (4) tarihinde tüfek sözüne yer verilmemekte, sadece toplardan bahsolunmaktadır. Gerçi Âşık Paşazâde'nin eseri Neşrî'ninkine nisbetle epeyce muhtasar ise de, Âşık Paşazâde'nin bizzat kendisi İkinci Murad zamanındaki muharebelerin bir kısmına iştirak etmiş olduğundan, onun sözlerine bir de bu yönden ayrı bir değer tanımak gerekir.

Neşrî tarihi gibi mufassal eserlerden olan İbn Kemal'in Tevarih-i Âl-i Osman'ında da İstanbul kuşatmasında Türk ordusunda tüfeğin kullanıldığını (5) gösteren ifadeler vardır.

Bizans müverrihlerinden Dukas'ın İstanbul kuşatmasındaki çarpışmalar münasebetiyle, fındık büyüklüğünde kurşun fırlatan bir silâh hakkında yazdığı şeyler, o devrin tüfeğini tavsif eden satırlar olarak kabul edilebilir. Dukas bu silâhı şöyle anlatır (6): «Bizanslılara verilen emir surun üstünden ve kale bedeninden bazıları oklar ile, bazıları kemanlarla, bazıları da büyüklükleri fındık kadar olup kurşundan yapılmış bulunan ve barut kuvveti ile birden beş ve on mermi atan makineler kullanarak müdafaalarını yapmak idi. Bu barutla kurşun taneleri atan makinelerden çıkan mermilerin kuvvetleri ve tesirleri o kadar büyüktü ki, zırhlı bir adama tesadüf ettikleri vakit, hem kalkanını, hem vücudundaki zırhı delip geçtikten sonra, şayet bir diğerine tesadüf ederse, diğerini de delip geçerdi. Bu suretle bir merminin atışından birden iki veya üç kişi yaralanabilir. Bu makinayı Türkler de öğrendiler ve daha iyi kullanmaya başladılar.»

(1) Neşri tarihi s. 699.
(2) » » s. 769.
(3) » » s. 807.
(4) Âşık Paşazâde tarihi s. 100, 118, 128, 141, 142.
(5) İbn Kemal (Şerafettin Turan neşri), s. 53, 55.
(6) Dukas (terc. VL. Mirmiroğlu), Bizans Tarihi, s. 163.

Türk müelliflerinin eserlerinde sadece «tüfek» denip geçilen ve evsafı hakkında başka bir bilgiye rastlanmıyan ateşli silâh, bu olsa gerek. Dukas'ın tarifinden bu silâhın beş on namlusu olduğu anlaşılıyor. Demek ki o devrin tüfekleri, topla tüfek arası bir âlet olup, bu haliyle de herhalde bir kişi tarafından kullanılamamaktaydı.

Bir de bu arada, Neşrî'nin, İstanbul kuşatmasında tüfekten bahsederken kullandığı «tîr ü tüfeng zenbereği», «tüfeng ü tîr» ve ayrıca manzum «tüfeng fındıkları peykânlı oklar» ifadeleri karşısında, bu müellifin, tüfek sözü ile mutlaka ateşli bir silâh kastetmediği şüphesi de zihinlere takılabilmektedir. Zira bilindiği üzere, «tîr» in mânası ok olup, peykân da okun ucundaki sivri demirdir.

Müverrihlerin eserlerinde, İkinci Murad ve Fatih Mehmed devri muharebelerinde hep kale kuşatmaları (1) anlatılırken tüfek sözüne yer verilmiş olması, bu silâhın o devirde henüz bir kişi tarafından taşınıp kullanılma pratikliğine kavuşmadığına delil sayılabilir. Esasen, müverrihlerin bu ifadeleri yalnızca Türk ordusuna münhasır bulunmamakta, gerek düşman (2) gerekse Türk (3) kuvvetlerinde top ve tüfeğin mevcudiyetiyle ilgili kısımlar ayni çeşit muharebelere isabet etmektedir.

Osmanlı ordusunda topu kullanan ve muharebe sahasına götüren sınıfın kapıkullarından olduğunu bilmekteyiz. Acaba onbeşinci asırdaki tüfekciler de kapıkulundan mı idi? Bu hususta eski eserlerde bir sarahat mevcut değilse de, kalelere top ve tüfek konuluşu beyan edilirken, buralara dizdar ve hisarerlerinin yerleştirilmesinden (4) de bahsedilişi, bu noktaya ışık tutmaktadır. Dizdar ve hisarerleri kapıkulu ve kale azaplarından meydana geldiğine göre; demek ki tüfekciler de bunlardan mürekkepti. Neşrî tarihindeki «yeniçeriden ve ve gayriden tüfeng-endazlar (5)» gibi cümleler de bunu takviye eder mahiyettedir. Öte yandan onaltıncı asırda (6) kalelere

(1) İbn Kemal s. 148, 265.
(2) » » s. 153, 228, 247, 253, 408, 422, 447, 502, 504.
(3) » » s. 286, 380, 387, 447, 456, 458, 500.
(4) » » s. 286, 380, 387, 447, 456, 458, 500.
(5) Neşrî s. 693.
(6) İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Kapıkulu Ocakları s. 25, 214, 325, 327.

yerleştirilen dizdar ve hisarerlerinin yeniçerilerden meydana gelişi daha çok sarahata kavuşmaktadır.

Tarihi eserlerde onaltıncı asır muharebeleri anlatılırken top ve tüfek sözüne, eskisine nisbetle daha çok yer verilişi derhal göze çarpmaktadır. Bu asrın tüfekle ilgili bahisleri meyanında dikkati çeken ikinci nokta da, yalnız kale savaşlarında değil, bunun dışındaki savaşlarda da tüfeğin kullanıldığına dair satırlardır. Nitekim, 1521 Belgrad kuşatmasında (1) ve Rodos adasının fethi ile biten savaşta (2) tüfekcilerin mevcudiyetini bildiren bir eserde, Şehsüvar oğlu Ali Bey'in tedibi için sevkedilen kuvvetler arasında da tüfekcilerin bulunduğunu belirten satırlar vardır. Zaten Kanuni devrinin sahra muharebeleri anlatılırken tüfekcilerin varlığını gösteren yerler iyice çoğalmaktadır. Bu cümleden olarak: Mısır'da Hayırbay isyan ettiği zaman onu tedibe gönderilen kuvvetler arasında 3-4 bin tüfekci yeniçerinin (3), Kalender isyanında (4) ayni miktar tüfekci yeniçerinin bulunduğuna dair kayıtlar zikredilebilir. Mohaç harbi (5) ve Viyana kuşatması anlatılırken topçu ve tüfekcilerden pek bol şekilde söz edilişine şahit olunmaktadır. Mohaç harbinde Layoş (6) un tüfekcisi 12 bin kişi olarak gösterilir. Viyana kuşatmasında Avusturya topçu ve tüfekcilerinin ateş gücüne (7) işaret eden P e ç e vî, çarpışmalar sırasında Türklerin (8) bir aralık tüfeği bırakıp kılıca sarıldıklarını kaydetmektedir. 1541 senesinde B u d a p e ş t e önünde Avusturyalılarla yapılan çarpışmalarda (9), düşmanın topçu ve tüfekci kuvvetlerinin çokluğu, Türk hücumlarını top ve tüfek ateşleriyle püskürtmenin onlar için kolay olduğu anlatılmaktadır.

Tüfekciler de topçular gibi yalnız kara harplerinde değil,

(1) Türk ordusunun savaşları (Tabakatülmemalik), s. 15-17, 20, 21, 24, 29.
(2) Aynî eser s. 31, 35, 38, 40, 41, 43, 45, 46.
(3) Peçevî c. 1, s. 78.
(4) Türk ordusunun savaşları s. 87.
(5) Peçevî c. 1, s. 85, 89, 93, 113.
(6) Türk ordusunun savaşları s. 73.
(7) Peçevî, c. 1, s. 145.
(8) Ayni eser c. 1, s. 147.
(9) Türk ordusunun savaşları s. 172, 173.

deniz harplerinde de yer almaktaydı. Nitekim, B a r b a r o s'un Preveze harbini yapmak üzere denize açılırken emrine 3 bin tüfekci yeniçeri (1) tahsis edildiği görülmekte, ayrıca bu deniz harbinde düşman tüfekcilerinin 20 bin kişi (2) olduğu bildirilmektedir.

Bu misalleri bir hayli çoğaltmak mümkünse de, bu kadarlıkla iktifa ediyoruz. Zira, misaller daha da artırılmak istendiği takdirde her iki eserin pek çok sayfa numaralarını daha buraya sıralamamız icap edecektir. Yalnız şurasını önemle parmak basalım ki, Kanuni devrinde tüfekcilerden bahseden Osmanlı kaynaklarının hiç birinde tımarlı sipahinin tüfek kullandığına dair bir kayıt mevcut değildir. Şayet tüfek kullananların hangi sınıftan olduklarını belirten bir işaret mevcutsa, bu, yeniçerilere aittir. Öte taraftan, bilhassa Viyana muhasarasından sonra Osmanlı ordusundaki tüfekcilerin artırılması yoluna gidildiğini tarihi eserlerin sayfaları arasından sezmek mümkündür. Esasen, Viyana muhasarası esnasında ve Viyana seferine gidilirken bazı kalelerin zaptı sırasında, düşmanın Türk ordusunda zayiat meydana getirebilen kuvvetlerinin daha ziyade onların tüfekcileri (3) olduğu anlaşılmaktadır. Tabii bu durumun, Osmanlı idarecilerine, ordunun topçu ve tüfekcilerini artımaları hususunda bir ikaz yerine geçmesi gerekirdi. Nitekim bu tarihlerde bir avrupalının müşahedesi, Kanuni Süleyman'ın ateşli silâhlarla mücehhez piyadeleri artırma yoluna gittiği merkezindedir. Zira V e n e d i k elçisi A. V e n i e r (4) in 8 mayıs 1531 tarihinde hükûmetine yazdığı mektupta şöyle dediği görülmektedir: «... *Kanuni Süleyman, hıristiyan askerlerine karşı koyabilmek için, lüzum duyduğundan, her zamanki birliğine daimi ücretli 50.000 piyade ilâve etti.*»

Kanuni devrinde, çeşitli cephelerde bir çok muharebelerin cereyan ettiği malûmdur. Bu muharebelere ait bilgiler,

(1) Peçevi, c. 1, s. 213
(2) Türk ordusunun savaşları s. 164.
(3) Türk ordusunun savaşları s. 119-126.
(4) Calendar of state papers, Venice, vol. IV. ed. Brown, London 1873, vesika no: 1011.

tarihî eserlerden takip edilirse, hemen hepsinde de topcu ve tüfekcilerin mevcudiyetinden bahsedilir. Kara harplerinden başka deniz harplerinde de vaziyet aynidir. Öte taraftan ,hudut bölgelerindeki kalelere yerleştirilen dizdar yani muhafızların da top ve tüfek gibi ateşli silâhlarla techiz edildiği görülmektedir. Ayni sene içinde ayrı cephelerde ve hatta denizlerde muharebeler cereyan ettiğine göre, bu kuvvetler arasında topcu ve tüfekcilerin mevcudiyeti gözönüne alınınca Kanuni zamanındaki tüfekcilerin miktarının 10 bin kişiyi bulması hatta geçmesi lâzımgelir.

Bu arada, dikkati çeken ve üzerinde durulması gereken önemli bir nokta, Kanuni devrinde tüfek kullanan askerin yalnızca yeniçeriler oluşudur. Esasen bu durum, aşağı yukarı asrın sonlarına kadar ayni şekilde devam etmiştir.

Tüfek kullanan askere (1) daha fazla ihtiyaç hissedilmesi, tüfekcilerin de yeniçerilerden ibaret bulunuşu, yeniçerilerin miktarını elbette kabartacaktı. Zaten Kanuni'nin son zamanında yeniçerilerin sayısının arttığını biliyoruz. Gerek bu hükümdar devrinde, gerekse daha sonra, yeniçeri sayısının artışı, şimdiye kadar iddia edildiği gibi, sırf teşkilâtın bozulmasından değil, muhtelif sebeplerin yanıbaşında, bilhassa, ateşli silâhlara sahip askerler istihdamı ile bunların miktarlarını da çoğaltmak ihtiyacından ileri gelmiştir.

Tüfekci yeniçerilerin tımarlı sipahilerin aleyhine artış

(1) Kapıkulu ocakları hakkında iki ciltlik büyük hacımda bir eser meydana getirmiş olan sayın İsmail Hakkı Uzunçarşılı, yeniçerilerin ne zamandan itibaren tüfek kullanmaya başladıklarını esaslı bir incelemeye tâbi tutmamıştır. Yalnız eserinin bir yerinde (c. 1, s. 231) «Osmanlı ordusunda tüfeğin taammümü üzerine cemaat ortalarından biri tüfekci ortası olmuştur ki onaltıncı asrın ortalarından bir kaç sene sonradır. İorga da Laskaris'ten naklen 1500 yılına doğru yeniçerilerin tüfekleri olduğunu yazmaktadır» demektedir. Bu ifadesiyle 1500 yılına doğru yeniçerilerin tüfekleri olduğunu kabul etmiş görünen Sayın Profesör, başka bir yerde (c. 1, s. 215) Kanuni Süleyman devrinde Miri tüfekciler ihdas edilmiş olduğunu söylemekte, fakat bu hususta herhangi bir kaynak zikretmemektedir. Sayın yazar, Osmanlı ordusunda, yeniçerilerden başka tüfek kullanan sınıfın mevcut olup olmadığını belirtmediği gibi, yukarıda işaret ettiğimiz cümlesinde; «Osmanlı ordusunda tüfeğin taammümünün», yeniçeri ocağı içinde mi yoksa bu ocak dışında mı vuku bulduğunu söylemek istediği de anlaşılamıyor.

kaydettiği, tüfeğin piyadeye verilmesinin tercih edildiği, süvari olan tımarlı sipahilere tüfek verilmediği anlaşılmaktadır. Hatta yeniçeri iken kendisine tımar verilerek ocaktan ayrılan yeniçerilerin elinden tüfeklerinin alındığı (1) görülmektedir.

Tımarlı sipahilere niçin tüfek verilmemiştir? Şüphesiz bu cihet etraflıca tetkike değer bir meseledir. Tüfeğin (2), mızrak, harbe, ok gibi silâhlardan daha pahalıya mal olduğu, bilhassa muharebelerde kullanabilmek için daha fazla tâlime (3) ihtiyaç hissettireceği muhakkaktır. Bu ve buna benzer sebeplerin yanıbaşında tımarlı sipahilere tüfek verilmemesini, bunların tüfek kullanmada peşinen başarısızlığa uğramış olmaları ile izah mümkündür. B u s b e c q'de bu noktayı aydınlatacak enteresan bir pasaj mevcuttur. Ok ve yaylarla mücehhez 2500 kişilik bir akıncı kuvvetini ateşli silâhlar sayesinde mağlup eden hıristiyan kuvvetlerinin galibiyetini, R ü s t e m P a ş a'nın bu hadise ile ilgilenmesini ve süvarilere tüfek verme teşebbüsünü anlatan bu pasajı önemine binaen aynen alıyoruz (4).

«Çok uzak yerleri istilâ ederek her tarafı tahrip eylemişlerdi. Bir çok ganimet de almışlardı. Hareket üslerinden o kadar uzaklaşmışlardı ki, nihayet yeni silâhlarla mücehhez hıristiyan süvari kuvvetlerine rastladılar. Hıristiyanlar bu ateşli silâhlarla akıncıları durdurdular, bir çoklarını da öldürdüler. Ölenler arasında Rüstem'in kardeşinin oğlu da vardı. Evvelce herkese cesurdur diye övdüğü işte bu idi. Rüstem bu haberden o kadar müteessir oldu ki gözyaşlarını zaptedemedi.

(1) İ s m a i l H a k k ı U z u n ç a r ş ı l ı, Kapıkulu Ocakları, c. 1, s. 350.
(2) İkinci Selim zamanında tüfek bir hayli bollaştığından, miri tüfek kârhanelerinden başka bazı dükkânlarda da tüfek imal edilmekteydi. Hatta hükûmet hususi dükkân ve kârhanelerde tüfek imalini menedeu emirler çıkarmıştı. (Bu hususta 1568 tarihli iki vesika sureti için İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın Kapıkulu Ocakları adlı eserinin birinci cildinin 694 ve 695 inci sayfalarına bakınız).
(3) Yeniçerilerin onaltıncı asır sonlarındaki tüfek talimleri için, Ismail Hakkı Uzunçarşılı'nın Kapıkulu Ocakları I adlı eserinin 334 ve 336 ncı sayfalarına bakınız.
(4) Busbecq (terc. Osman Yüksel) s. 70.

Şimdi hikâyenin sonunu dinleyiniz. Bu da hoş bir şey. Paşa, divanda haberi getiren Dalmaçyalı süvariye sordu: Kaç kişiydiniz? 2500 den fazla. Gâvurlar ne kadardı? 500 den fazla idi, amma bir kısmı da pusuya yatmıştı galiba! deyince paşa bunun üzerine, yazık dedi. Muntazam kuvvetlerden mürekkep kuvvetler, bir avuç gâvura yenildiniz mi? Bir de utanmadan padişahın ekmeğini yiyorsunuz.

Süvari bu tekdire hiç aldırmaksızın cevap verdi: «meseleyi tam manasiyle anlamadınız galiba. Paşam, bizimkiler tüfek ateşine dayanamadılar. Bizi düşmanlarımızın kahramanlığı değil ateş mağlup etti. Eğer bizimle erkekçe, mertçe döğüşmeye cesaret edebilselerdi mesele tamamen başka türlü olurdu. Onlar korkaklıklarından ateşi yardıma çağırdılar. Ondan imdat beklediler. Bizi mağlup eden ateştir. Unsurların en kuvvetlisi ateş değil midir? Bir fâni onunla nasıl başaçıkabilir? Her şey unsurların hücumu karşısında boyun eğmez mi? Dalmaçyalı haberci bunları söylediği zaman, hadisenin acılığına rağmen kimse kendini tutamadı, kahkahaları salıverdiler.

Eski dertleri düşünürken müteessir olmakla beraber, son zamanların hadiseleri beni sevindirdi. Demek Türkler bizim süvariler tarafından kullanılan o küçük tüfeklerin ateşinden korkuyorlar. İranlılar da korkuyorlarmış, bu tüfeklerden. Onun için birisi Rüstem Paşaya İranlılara karşı sefere çıkarken, bu tüfeklerden tedarikle iki yüz kadar süvariyi ateşli tüfeklerle techiz edip, düşmana dehşet salmasını bu suretle ağır zayiat verdirmesini tavsiye etmişti.

Rüstem Paşa bu tavsiyeyi tuttu. Silâhlı süvari müfrezesini techiz etti. Kendilerine güzelce talim yaptırdı. Süvariler, bu silâhlarla yarım gün kadar yolculuk yapınca tüfeklerin işe yaramıyacağı anlaşıldı. Her saat tüfeklerden bir parça kırılıyor, düşüyor, kayboluyordu. Tüfekleri tamir edecek de pek az kimse vardı. Bu suretle tüfeklerin ekserisi işe yaramaz bir hale geldi. Askerler bu silâhı taşımak istemiyorlardı. Türklerin çok önem verdikleri temizlik hissini de bu tüfekler rencide ediyor, elleri pislenip, üniformaları kirleni-

yordu. İki yandan sarkan torbaları, barut kapları ile bu askerler, arkadaşlarının diline düşüyordu. Onlarla alay ediyorlardı. Bu silâhlı süvarilere eczacı diyorlardı. Nihayet başa çıkamadılar. Rüstem Paşaya şikâyette bulundular. Kırılmış, bozulmuş tüfeklerini gösterdiler. Düşmanla karşılaşınca, bunlardan ne hayır gelir dediler. Bu tüfeklerden kendilerini kurtarmasını ve alıştıkları silâhlarını geri vermesini paşadan rica ettiler. Rüstem vaziyeti iyice mütalea ve mülâhaza ettikten sonra «pek âlâ» dedi. Onlar da eski ok ve yaylarına kavuştular.»

Busbecq, 1559 yılında Kanuni'nin ordu ile İstanbul'dan hareketini seyrettiğini beyanla, padişahın maiyetindeki kuvvetlerin tasvirini yapmakta ve kapıkulu sipahilerinin kıyafet ve silâh durumunu şöyle anlatmaktadır (1) : «Türk süvarileri pek garip manzara arzederler. Bunlar iyi cins atlara binerler. Atlarının takımları nadide taşlar ve gümüş sırmalarla işlenmiştir. Altın ve gümüş sırmalı elbiseleri pırıl pırıldır. Bu esvaplar ipekten yahut atlastan yapılmıştır. Renkleri al, mor, koyu yeşildir. İki taraflarında güzel birer kılıç vardır. Birisinde yay durur, ötekinde açık renge boyanmış oklar taşınır. Bunların hepsi ince bir zevkle, nefis bir şekilde B a b i l işçileri tarafından yapılmaktadır. Sol kola takılan müzeyyen kalkanlar da böyledir. Süvarilerin sağ ellerinde hafif bir mızrak bulunur. Bunlar hep yeşile boyanırlar. Maamafih ellerini serbest bırakmak isterlerse bu mızrağı almazlar. Bellerinde murassa bir kılıç asılıdır. Eğerde de çelik bir sopa sarkar. Siz bana bu kadar silâhı ne yapacaklar diyeceksiniz ama Türkler bu silâhların hepsini kullanırlar. Ahval neyi icap ettirirse o silâhı kullanırlar. Harplerde ve daimi talimlerde geçirdikleri tecrübeler ve yaptıkları mümareseler sayesinde bunların ne yaman bir asker olduklarını anlatmak lüzumsuzdur.»

Busbecq'in anlattığı şekilde, kapıkulu sipahileri ok, yay, kılıç ve mızraklarla mücehhez olduğu gibi, timarlı sipahiler de ayni nevi silâhları kullanmaktaydı. Bu çeşit silâhlarla

(1) Busbecq, s. 82, 83.

mücehhez tımarlı sipahilerin, bundan daha üstün ve öldürücü kuvvete sahip tüfekler karşısında fazla zayiat vereceklerı, ateşli silâhları bulunan düşmana karşı çarpışmaya giderken kendilerini muhakkak bir ölümün beklediğini göz önünde tutarak cesaretlerinin kırılacağı, bu halin umumi durumlarına tesir edeceği muhakkaktı. Netice itibariyle, kılıç, kalkan, ok ve yaylı süvarilerin modasının geçmekte olduğu, devlet adamlarınca farkedileceğine göre, bunların itibardan düşmeleri tabii bir hadise haline gelecekti.

İ k i n c i S e l i m devrinden itibaren tımarlı sipahilerin sür'atle azalma yoluna girdiği anlaşılıyor.

P r o f. M u s t a f a A k d a ğ, Tımar rejiminin bozuluşu (1) adlı tetkikinde: «*tımarın, askeri bir teşkilât olması yönünden bozulmasına sebep olacak harici harplerin birincisi 1570 de açılan Kıbrıs seferidir.*» demekte, bunun arkasından da şu sözleri ilâve eylemektedir: «*vaziyetlerinden memnun olmayan tımar erbabı, ilk defa olarak, Kıbrıs seferinde, harpten kurtulmak için firar, dirlikten feragat, seferden kalma yollarını arama gibi kötü hareketleri âdet edindiler.*» Başka bir yazısında (2) yine ayni konuya temas eden müellif: «*Sipahiler ve halk üzerinde son kötü tesiri Kıbrıs seferi yapmıştır. Çünkü, halk, bu seferde, bir çok mükellefiyetlere katlanmak zorunda kaldı, tımarlı sipahiler ise, harbin bütün yükünü çektikleri gibi, 1575 (?) deniz bozgunundan sonra, Akdenizde devletin sıkı emniyet tertibatının ağır yükleri gene bu sınıf üzerine yüklendi. İnebahtı'da büyük kayıbı tımarlı sipahiler verdiler. Uzun seneler, sahillerin ve Kıbrıs'ın muhafazasında onlar kaldılar, üstü üstüne yollanan deniz seferlerine de gene onlar gittiler*» demektedir. Bu malûmatı verir ve ona göre hükümler çıkarırken kaynak zikretmeyen Mustafa Akdağ, kanaatımızca, harpte zayiat vermenin ve sefer yükünün onların üzerine yüklenmesinin, tımarlı sipahiliğin bozulup çökmesine sebep olduğunu söylemekle, isabetli bir hükme ulaşmış değildir. Zira, daha önceki harplerde de muharebelerin asıl yükünün tımarlı sipahilerin üzerinde bulun-

(1) Dil ve Tarih-Coğ. Fak. Dergisi c. 3, sa. 4, s. 424.
(2) Dil ve Tarih-Coğ. Fak. Dergisi c. 4, sa. 1, s. 37.

duğu asla unutulmamalıdır. Kıbrıs'taki çarpışmalar ile İnebahtı harbinin, tımarlı sipahiler için, konumuzla ilgi yönünden zikredilmesi gereken tarafı, tımarlı sipahilerin bir teşkilât olarak çökme sathı mailine girdikleri bir sırada fazla miktarda zayiat vermeleri ve bazı bahanelerle harp sahasını terketme hareketlerinin fiilen tezahürüdür (1). Tımarlı sipahilerin harp sahasını terketmeleri, düşmanın ateş üstünlüğünü bilmelerinden ileri gelse gerekti. Sebep ne olursa olsun, bu hareket, onların itibarlarının sarsılmasında elbette az veya çok nisbette müessir olacaktı.

Netice itibariyle: Kanuni'nin son zamanlarından itibaren tımar sisteminin askeri yönü, yani tımarlı sipahilik gittikçe çökmeye başladı. İkinci Selim zamanında bunun hızı daha da arttı. Üçüncü Murad ve Üçüncü Mehmed zamanlarında ise çöküş tamamen büyüdü. Tımar sistemi bu değişikliğe uğrarken, tımarlı sipahilerin miktarı da mütemadiyen azaldı. Tımar dirlikleri ise, sipahizâdeler yerine dejenerasyonun bir neticesi halinde, tımar sisteminin tarihi ruhuna uymayan kimselere verilmeye veya havass-ı humâyuna ilhak olunmaya başlandı. Devlet ise, bu arada, tımarlı sipahilerden boşalan yeri ücretli askerlerle doldurmaya baktı.

Tetkiklerimizden elde ettiğimiz neticelere göre, devletin, tımarlı sipahilerden boşalan yeri doldurmak üzere kullandığı ücretli asker, ilk zamanlarda, kapıkulu ocağına kaydedilen askerlerdi. Ayrıca paşalar da maiyetlerinde «kapı halkı» istihdamına yönelmeye başlamışlardı. Esasen, Şehzâde Bayezid hadisesinden sonra levendlerin miktarı artmakta olduğuna, bunlar ise tımar topraklarını işleyen reâyadan meyda geldiğine, tımar erbabı çok defa âsi levendleri desteklediğine ve nihayet vaziyet büyük celâli hareketlerine doğru kaymakta olduğuna göre, hükûmet elbette kapıkuluna istinat ihtiyacını duyacak ve onun sayısını artıracaktı. Hükûmet, herhalde birdenbire «ülûfe ile levend istihdamı» na gidemezdi. Kat'i bir hüküm vermemekle beraber, ücretle levend istihdamı işi, yani «mîri levend istihdamı, hicri 1000 tarihi sularında olsa

(1) Peçevi c. 1, s. 496; Selâniki s. 105.

gerekti. Zira, Topkapı Sarayı ve Başbakanlık arşivlerinde tetkiklerimiz sırasında rastladığımız mîri levendlerle ilgili vesikaların en eskisi 1008 tarihini (1) taşımaktadır.

Kanuni'nin son zamanlarından itibaren kapıkulu askerinin miktarının artışına dair, tarihi eserlerde, bazı perakende bilgilere rastlanmaktadır. Bu perakende bilgilerden onaltıncı asır ile onyedinci asrın bir kısmına ait olanları şöyledir:

Senesi		*Miktarı*	*Yıllık ulûfeleri*
970 (2)	(1562 - 1563)	41 979	1223 yük akçe
974	(1566 - 1567)	48 316	1264 » »
997	(1588 - 1589)	64 425	1782 » »
1004	(1595 - 1596)	81 870	2512 » »
1018	(1609 - 1610)	91 202	3800 » »
1031 (3)	(1621 - 1622)	100 000	— » »
1050	(1640 - 1641)	59 257	2631 » »
1070 (3)	(1659 - 1660)	94 979	3086 » »
1080 (4)	(1669 - 1670)	94 979	3086 » »

Devletten ulûfe alan kapıkulu askerinin miktarı, tabiatiyle, biraz önce söylediğimiz gibi, tımarlı sipahilerin aleyhine artmaktaydı. Onaltıncı asrın ortalarında tımarlı sipahilerden 200 bine (5) yakın asker elde edilmekteyken, Koçi Beyin risalesini yazdığı 1630 sıralarında tımarlı sipahilerin sayısı yedi sekiz bine (6) düşmüştü. Bunlar da, cebelü olarak kullanılmayıp, kendilerine yaya ve müsellemlerin vazifeleri gördürülmekteydi. Nitekim Koçi Bey bu hususta: «*Ve akıncı taifesi dahi kimi ulûfeli kul, ve kimi kul namına olub, ve ki-*

(1) Başbakanlık Arşivi Fekete Tasnifi vsk. no: 2625 D-B M. Ş.
Arşivdeki araştırmalarımızda bir hayli defter tarayıp levendlerle ilgili bir çok vesikayı gözden geçirmiş olmakla beraber, mîri levendler için, rastladığımız vesikaların en eski tarihlisi olan mezkûr vesikaya, bu vadideki vesikaların en eskisi nazarıyle bakılamaz. Zira arşivlerimizde bundan daha eski tarihlisinin de bulunması mümkündür.

(2) Kâtib Çelebi, Düstûrü'l-amel li-islah-il halel (Ayni Ali Risalesi ilâvesi) s. 131.

(3) Ayni Ali Risalesi s. 106.

(4) Türkiyat Mecmuası c. X, s. 385.

(5) Dil ve Tarih-Coğ. Fak. Tarih Araştırmaları s. 242.

(6) Koçi Bey Risalesi (A. K. Aksüt neşri) s. 40.

mi akıncılığın inkâr edüb, ancak iki bin akıncı kalmıştı. Ve yürükân ve müselleman taifesi mukataaya bağlanub ve Anadolu vilâyetlerinde olan piyadegân timar olub, namını mensuh kodular. Hâlâ tavaifi mezbureden sefer-i humâyuna bir ferd gitmeyüb, onların hizmetlerin mevcud olan erbab-ı timar kulları eder oldular» der.

Osmanlı imparatorluğu, sınırlarının en geniş halini iktisab ettiği onaltıncı asrın son çeyreği, ayrıca onyedinci asırdaki durumu gözönüne getirilir, buna mukabil devletin muharip ve yarı muharip iki yüz bin kişilik orduya sahip bulunduğuna dair mevcut kayıtlar ele alınır, bütün bunlar muvacehesinde de Aynî Ali, Kâtib Çelebi ve Koçi Bey'in kapıkulu ve timarlı sipahilerin ikisinin birden yüzbinin birazcık üstünde dolaşan rakamlarına dikkatler çevrilirse, devletin 150 ve 200 binlik orduyu, kapıkulu dışında ayrıca ulûfeli asker istihdamı suretiyle meydana getirebildiği kendiliğinden meydana çıkar. 200 hatta 150 bin rakamı göze pek kabarık göründüğünden, bu rakam nazari kabul edilse bile, 80 veya 100 binlik kapıkulunun da sefer için nazari kaldığı malûmdur. Zira, kapıkulu hakkında ,mevacib defterlerindeki kabarık sayıların, askerî talimler ve seferler için hakiki sayıyı ifade etmediği hakkında, eski tarihlerimizde şikâyet yollu bir çok kayıt mevcuttur.

Bu bakımdan, onaltıncı asrın ikinci yarısında timar sistemi timarlı sipahilik aleyhine çöküntüye uğrayarak timarlı sipahilerin sayısı 7-8 bine inecek kadar azalırken, onlardan açılan yerler maaşlı askerlerle doldurulmak istenmiştir. Bu hususta ön plânda, daimi maaşlı askerler olan kapıkullarının sayısı artırılmıştır. Fakat onlar devlete malî yönden pahalıya mal oldukları, sayıları artarken disiplin ve kalite yönünden düşüş gösterdikleri, bu halleriyle zaman zaman hükûmet için bir gaile teşkil eyledikleri ve nihayet yukarılarda uzun boylu anlatmaya çalıştığımız hâdise ve meselelerin sevki neticesi, devlet maaşlı muvakkat askerler de kullanmak yoluna girmiştir. İşte bu maaşlı muvakkat askerler l e v e n d l e r'dir.

İktisadî, siyasî ve idarî, mezhebî sebepler çift bozan reâya sayısını artırdığı, bundan da başıboş levendlik doğduğu, başıboş levendler de soygunculuğa tevessül ettikleri, bunun sonu da büyük celâlî karışıklıklarına kadar gittiği cihetle, timarlı sipahilerden boşalan yer, birdenbire kütle hâlinde levendlerle doldurulamazdı. Onun için, başıboş levend hareketinin enerjisi, en az çeyrek asır kadar müddetle, tamamen denecek derecede eşkiyalık sahasına akmış, devlet bunu, o sırada, faydalı bir mecraya sokabilmek şurada dursun, bütün gücü ile ezmek için uğraşmıştır. Lâkin levendliğin ardı arkası bir türlü gelmediğinden, nihayet bunlardan «*kapılı levend*» ve «*mîri levend*» olarak faydalanma şekli doğup yerleşmiştir.

BÖLÜM VI

DENİZ LEVENDLERİ

Levendlerin iki türlü olduğuna daha önce işaret etmiştik. Bunlardan birisi Deniz Levendleri, diğeri de Kara Levendleri dir. Kara levendleri daha değişik ve çeşitli olmakla beraber, son devir müverrihleri bunlar üzerinde pek durmadıkları ve özel bir tetkik de meydana getirilmediğinden ,tarih yönünden biraz karanlıkta kalmış gibidirler. Buna mukabil, kara levendlerine nisbetle çeşit ve şümûlü daha az olan deniz levendleri, zamanımız nesli tarafından, ismen de olsa, az çok bilinmektedir. Gerçi, d'Ohsson'dan alınan ve mezkûr eserde «*Levend Milicien*» diye kaydedilen bir resim, zamanımızdaki bazı okul kitaplarında yanlış olarak «*Deniz Levendi*» diye gösterilmektedir. Aslında kara levendine ait bulunan bu resim, şüphesiz, deniz levendlerinin hafızalarda daha kolaylıkla yer etmesine yol açmaktadır.

Zamanımızda deniz levendinin kara levendinden daha fazla tanınmasının, hatta «levend» denince, akla eski deniz askerinin gelmesinin en önemli sebebi; deniz levendinin kara levendinden çok daha sonra ortadan kalkmasındandır. Kara levendleri 1189 tarihinde kaldırıldığı halde, deniz levendleri bunlardan en az yarım asır daha uzun ömürlü olmuşlardır. Nitekim, arşivdeki araştırmalarımız sırasında rastladığımız deniz levendlerinin işleri ile ilgili vesikalardan bazılarının 1237 (1), 1238 (2), 1241 (3), 1244 (4), 1245 (5) tarihlerini taşıması bu uzun ömürlülüğün en kuvvetli delilidir.

Deniz levendinin «*korsan*» (6) mânasına alındığına daha

---

(1) Başbakanlık arşivi Cevdet Bahriye no: 4580, 4784, 5422.
(2) » » » » no: 4802.
(3) » » » » no: 4994, 4995.
(4) » » » » no: 4586.
(5) » » » » no: 4013.
(6) Kâtib Çelebi ile vak'anüvis Raşid Efendi'nin, korsan tâbirini daha ziyade yabancı korsan gemicileri hakkında kullanma temayülünde oldukları görülmektedir. Buna misâl olarak Esfarü'l-bihar s. 52, Tarih-i Raşid c. 3, s. 306 ya bakınız.

önce işaret etmiş ve bilhassa «*levend gemisi, levend korsan gemisi*» tâbirleri için mühimme kayıtlarından örnekler vermiştik.

Levendin, korsan ve özel olarak harp gemisine sahip kimseler mânasına alınışına dair en bol örnekleri, mühimme defterlerinde bulduğumuzu, daha önce belirtmiştik. Başbakanlık arşivinde mevcut mühimme defterlerinin en eski tarihlilerinin K a n u n i'nin son yıllarına aidiyeti herkesin malûmudur. Halbuki bu ilk mühimmelerin tarihinden en az yarım asır öncesine rastlıyan zamanda bile, levend sözünün, deniz haramisi, yani korsan mânasına kullanılışına dair kuvvetli delillere sahibiz (1).

Bilindiği üzere, deniz korsanlığı onaltıncı asrın ortalarında ortaya çıkmış bir şey değildir. Hıristiyanlarda olduğu gibi Türklerde de onaltıncı asırdan hayli önce korsanlık hareketleri mevcuttu. Meselâ, O r h a n G a z i'nin oğlu Ş e h z â d e H a l i l'in İzmit körfezinde bir kayıkla dolaşırken Bizanslı korsanlar tarafından kaçırıldığını biliyoruz (2). Usta ve gözü pek denizcileri bulunan Anadolu beyliklerinden A y d ı n O ğ u l l a r ı ile M e n t e ş e O ğ u l l a r ı'nın Ege kıyılarında korsanlık hareketlerinde bulunduklarına dair hıristiyan tarihlerinde müteaddit kayıtlar mevcuttur (3).

Osmanlı devleti toprak kazancı bakımından Anadolu'nun Ege, Karadeniz ve Akdeniz kıyılarında gelişmeler kaydetmekteyken, bu kıyılarda hıristiyan korsanlar eksik değildi. Meselâ Â ş ı k p a ş a z â d e; F a t i h zamanında Osmanlı arazisine katılmış olan A m a s r a hükûmeti toprağındaki Amasralıların (4), denizde haramilik ettiklerini, G e d i k A h m e d P a ş a Akdeniz kıyısındaki A l â i y e (5) yi

(1) P î r i R e i s, Kitab-ül Bahriye, s. 156, 180, 226.
Kitab-ül Bahriye'nin hiç bir yerinde gemicilerin korsanlık hareketi için korsan sözü kullanılmamakta, bu hareket haramilik kelimesi ile ifadelendirilmektedir.
(2) Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuasının ikinci sene 7 nci cüzünde Iskender Hoca'nın bu meseleyi inceleyen bir yazısı vardır.
(3) P a u l W i t t e k, Menteşe Beyliği, s. 44-46, 72, 73, 56, 57.
(4) Âşık Paşazâde tarihi s. 153.
(5) » » » s. 175.

almak için çalışırken deniz kıyısından harami yani korsan gemilerinin tecavüzüne uğramamak için tedbir aldığını kaydeder. İbn Kemal (1) de, «*Karadeniz yalısında Amasra nam bir hisar ki içinde müstakil valisi vardı, ol havalide gemiyle haramisi gezüb kimi bulursa alurdu*» der.

Yıldırım Bayezid zamanında Osmanlı gemilerinin bazı Ege adalarına karşı korsan hareketi sayılacak hücumları vardır (2). Aydın ve Menteşe Beyliklerinin korsan gemicilerine korsan denip denmediğini tesbit, hemen hemen imkânsız gibidir. Esasen Yıldırım Bayezid devri için bile, bu hususta vesikaya müstenit bir şeyler söyliyebilmemiz mümkün olamamıştır. Buna mukabil, onbeşinci asrın ortalarında levend kelimesinin mevcudiyetini, kitabımızın başlarında kuvvetli mehazlara müsteniden belirtmiştik.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı (3), «levend tâbiri, onbeşinci asrın son yarısından itibaren yayılmaya başlamıştır» demekte ise de, bu hususta mehaz zikretmemektedir. Sayın müellif, onbeşinci asrın ikinci yarısından itibaren yayılmaya başlıyan levend tâbirinin, deniz levendlerine mi, kara levendlerine mi aidiyetini belirtmemekte ise de; bu cümlenin bahriye teşkilâtına ait bir eserde geçişi, maksadın deniz levendlerine aidiyetinde şüphe bırakmamaktadır. Maamafih, Pîri Reis'in Kitab-ül Bahriye'sinin müteaddit yerlerinde geçen levend sözü; bu kitabın yazılış tarihi (4) ve nihayet eserin yazarının meşhur Kemal Reis'in kardeşinin oğlu olduğuna dair kaydı ile Kemal ve Burak Reis'lerin levendlikten yetiştiğine dair mevcut bilgimiz, onbeşinci asrın ikinci yarısında levend kelimesi ile korsanın da anlaşıldığına kat'i delil teşkil etmektedir.

---

(1) İbn Kemal, Tevarih-i Al-i Osman, s. 176.
(2) İsmail Wittek, Menteşe Beyliği s. 83.
(3) İ. H. Uzunçarşılı, Merkez ve Bahriye Teşkilâtı s. 479.
(4) Piri Reis, Kitab-ül Bahriye'sinin muhtelif yerlerinde, Kemal Reis'le birlikte dolaşmalarına dair bilgi verdiği gibi, gittiği yerleri peşinen yazdığını, böylece daha sonraki dolaşmalarında eski gördüğü yerlere ait kayıtları sayesinde acemilik çekmediğini söylemektedir. Böylece mezkûr eserin bazı yerlerinin daha onaltıncı asra girilmeden önce yazıldığı anlaşılıyor.

Korsan gemicilerden ibaret levendlerden başka, bir de donanmanın tüfenkci efradını teşkil eden levendler vardı. Tüfenkci efrada hangi tarihten itibaren levend dendiğini tespit hakikaten çok güçse de, bu ismin korsan levendden geldiği muhakkaktır. Esasen d'Ohsson (1), korsan levendlerin donanma hizmetine alınması ve bunların donanmanın muharip askerini teşkil etmesi üzerine, levend tâbirinin donanma efradına da mal olduğunu kaydetmektedir.

Meşhur Türk korsan levendlerinin, esas faaliyet sahalarının, Anadolu'nun güneydoğu kıyıları ile Cezayir sahilleri olduğu malûmdur (2). Cezayir, Tunus ve Trablusgarb kıyılarında Berberi korsanlar XIX. asra kadar faaliyet göstermişler, ekseriya padişahın men edici emirlerine rağmen, bu çeşit faaliyetlerden geri kalmamışlardır. Onbeşinci asrın sonları ile onaltıncı asrın başlarında, korsan levendlerin, esas itibariyle, Aydın ve Menteşe sancakları kıyılarında devamlı faaliyet gösterdikleri görülmektedir. Pîri Reis Anadolu'nun bu taraflarını anlatırken, levendlerin eksik olmadıkları yerler hakkında bilgi vermektedir. Meselâ, Sığacık Limanı kıyılarını anlatırken, levendlerin ne biçim yerleri barınak şeklinde seçtikleri de belli olmaktadır.

«... *Mezkûr köy Aydın sancağına mensubdur. Ve ba'de işbu yerden ta Kesri kenarlarına varınca deniz kenarları alçak ve denizi yufka sudur. Amma işbu tarikde Kumkısığı derler, alçak hem sığlu yerlerdir. Ol sığları kıble tarafına geçtikten sonra gün su biraz miktardur gemiler gizlenirler. Yani haramî levend kayıkların gizlenirler ve anın kıble burnun ortasına yaturlar, ol adaya palamar çıkarırlar, amma durırlar, demür yerleridir. Ve Kesri'nin gündoğusu Ilıca önünde bir adacık vardır, ol adacığın küçük gemilere günbatısı emin eyü yatakdır. Karayel, yıldız, poryaz karadan düşer ve ba'de eğer Kuşadası'na varırlarsa ol ada ile Anadolu'*

(1) d, Ohsson c. 7, s. 434.

(2) Koçi Bey (s. 115), «Cezayir gemileri levend ile doludur, daima Frengistan'a sefer edüb Frenk gemilerine rast geldikte azim cenk ederler, galip gelürse alurlar, geçinmeleri böyledir» sözleriyle deniz levendini tanıtmış olmaktadır.

nun ortasına yaturlar, ol adaya palamar çıkarırlar amma mezkûr adadan çıkub Ayyürük'e giderken bir taş var, gözetmek gerek. Ayyürük önü sığlardır, haramî kayıkları ol sığlardan eksik olmaz...»

İkinci Bayezid, Yavuz Selim ve Kanuni Süleyman devirlerinde, meşhur levend reislerinin donanma hizmetine alınmasından devlet büyük istifadeler sağlamıştır. Bu bakımdan, bahri meseleler üzerinde kalem oynatmış bir müellifin (1) *«öteden beri Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'nin bahren nail olduğu muvaffakıyetler donanmay-ı hümâyunun hurucunda takım takım iltihak eden levend fırkateleri sayesinde vücuda geldiği sabittir»* şeklindeki hükmünde isabet mevcuttur.

Onaltıncı asrın meşhur denizcilerinin korsanlık, yani deniz levendliğinden yetiştiğini biliyoruz. Meselâ İkinci Bayezid devrinin meşhur denizcilerinden Kemal (2) ve Burak Reisler levendlikten yetişme olduğu gibi onaltıncı asrın büyük denizci kıymetleri olan Barbaros Hayreddin (3), Turgut Reis (4), Kılıç Ali Paşa gibi kimseler hep korsanlık yani levendlik yolundan yetişmişlerdir (5).

Levend gemilerinin yani korsanların, icabında kaptan-ı deryaların emrinde toplanarak devletin deniz harplerine katıldıkları malûmdur. Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-kibar'-*

(1) Süleyman Nutki, Muharebat-ı Bahriye-i Osmaniye s. 41.

(2) Piri Reis, Kitab-ül Bahriye'sinde, Kemal Reis'le birlikte Akdeniz'de kendi namlarına bazı yerleri zaptetmiş olduklarına dair, eserinin müteaddit yerinde bilgi vermiştir. Bu neviden satırlar, elbette, mezkûr denizcilerimizin levendlik devrine ait malûmat kabilinden şeylerdir.

(3) Kitab-ül Bahriye'de (s. 634) Barbaros'un daha korsanlık devrinde iken Hayreddin adı ile anıldığını gösteren ve Hayreddin adının, onun kaptan-ı deryalığa getirilmesiyle Kanuni tarafından verilmiş olduğu şeklindeki mevcut anekdotları nakzeden şu satırlar mevcuttur: «Mezkûr Cezayir, gündoğusuna karşı bir miktarı bayıra ve bir miktarı deniz kenarında düz yere vâki olmuş bir kal'adır. Rum'dan varan Oruc nam reisin karındaşı Hayreddin Reis mezkûr kal'ada olur. Ve ol kal'anın ok atımı önünde alçak bir adacık vardır.»

Bu nokta ile ilgili olarak ayrıca Türkiyat Mecmuası c. 5, s. 293 e bakınız.

(4) Peçevi, c. 1, s. 346, 370. Tuhfetü'l-kibar s. 54, 67.

(5) Atlası bulunan Ali Macar Reis de levendlikten yetişme idi. Bu hususta Türkiyat Mecmuası c. 5, s. 306 ya bakınız.

ında kaptan-ı deryaların emrine girerek seferlere katılan levend gemilerini umumiyetle gönüllü gemileri diye zikretmektedir.

Korsanlık eden levendler (1) harp malzemelerini para ile satın alır, ayrıca zaptettikleri hıristiyan gemilerinden de elde ederlerdi. 978 zilhicce (1571 nisan / mayıs) tarihli ve donanma gemilerinin top ve barut meseleleri ile ilgili bir hükümde (2) geçen «... *âdet-i kadime üzere andan alub tevzi ve taksim eyleyüb reislerine muhkem tenbih eyliyesin ki barutu onat hıfz ve zapt eyleyüb beyhude yere zâyi ve telef eylemeyüb levende satmaktan ziyade hazer eyliyeler*» cümlesinden öğrendiğimize göre; donanma efradından bazı kimseler gizlice mîrî gemilerin barutunu levendlere satıyordu.

Bilindiği üzere, onyedinci asırda Osmanlı Donanması eski haşmetini kaybetmiş ve bu arada korsanların miktarı da azalmıştır (3). Korsanların sayısı azalır, ayni zamanda mevcut korsanlar da onaltıncı asrın meşhur deniz kurtları derecesinde kudret ve başarı gösterebilme durumlarını kaybederken, denizcilik sahasındaki levend sözü de daha ziyade devletin resmî donanmasındaki levendler sayesinde duyulup devam eder olmuştur.

Donanmadaki levendlerin bir nevi deniz piyadesi durumunda oldukları görülmektedir.

Eserini onsekizinci asrın ilk yarısında yazmış olan K o n t M a r s i g l i (4) donanma gemilerinin mürettebat

(1) Onyedinci asırda da bazı korsan reislerinin donanmaya alınarak kendilerine donanmada resmî vazifeler verildiği olmaktaydı. Meselâ, Birinci Ahmed, korsan reislerinden Murad Reis'i Cezayir'den getirtip kendisine iltifatta bulunmuş ve Mora sancağını vermişti. Bu Murad Reis 1018 senesindeki bir deniz harbinde denizcilikteki ustalığını göstermişti (Naima tarihi c. 2, s. 79).

(2) Mühimme defteri 14, s. 5.

(3) Onbeş ve onaltıncı asırlardaki kadar fazla olmamakla beraber onyedinci asırda da Anadolu'nun batı kıyılarında korsanlık eden levendler görülmekteydi. Meselâ 1018 senesinde donanma Kıbrıs'a doğru gitmekteyken Sakız adasına yakın sularda iki levend firkatesine rastlanıldığını ve bu iki firkatenin yakalanıp içindeki Türklerin bazısının idam edilip, bazılarının da donanma gemilerinde küreğe konulduğunu görmekteyiz (Naima tarihi c. 2, s. 78).

(4) G r a f M a r s i g l i (tercüme: Kaymakam M. Nazmi) Osmanlı İmparatorluğunun zuhur ve terakkisinden inhitatı zamanına kadar askeri vaziyeti s. 147.

ve müstahdemlerini: «Levendler, Mensuhatlar, Tayfalar, Kürekçiler, San'at erbabı ve ustalar» diye beş sınıf halinde göstermektedir. Bu meyanda birinci sırada kaydettiği levendler, için: «*Levend bir nevi piyade askeri demek olup deniz Paşasına tâbi olan bazı vilâyetler tarafından ihzar olunurlar. Gemilerde karakolluk eden ve muhafaza hizmetinde bulunan bu levendlerdir*» demektedir. Bir kadırgada mevcut kaptandan kürekciler ve ustalara varıncaya kadar mürettebatın sayısını cetvel halinde zikreden ayni müellif (1) : 64 adet kadırgada toplam olarak 1364 azap, 7300 levend, 11500 mensuhat efradı ve kürekçi, 20167 kişi san'atkârlar ve gönüllü efrat bulunduğunu bildirmektedir. Eserinin daha başka bir yerinde (2), «bahriye efradına levend denir» cümlesini sarfeden Marsigli, maalesef, deniz levendleri hakkında daha başka bir bilgi vermemektedir.

Gerek zamanımızda, gerekse eskiden yazılmış teşkilât kitapları veya Osmanlı tarihine ait tetkik eserlerinde, bu konu bir incelemeye tâbi tutulmadığından ,levendlerle ilgili bilgilerin daha ziyade bu gibi eserlerin sayfaları arasına sıkışmış kelime ve cümlelerden ibaret bulunduğunu daha önce belirtmiştik. İsmail Hakkı Uzunçarşılı tarafından, yalnızca deniz levendlerinin epeyce işlenmiş olduğunu söylememiz ise, bir hakikatin ifadesi olacaktır.

Sayfaları arasında levend sözüne bolca rastlanan Silâhtar tarihinde, levendlerin, kara levendi (3) ve deniz levendi (4) diye ayrıldığı yerlere bile rastlanmaktadır. Yine Silâhtar tarihinde, levendlerin, bulundukları gemi cinslerine göre, firkate levendi (5), çekdiri levendi (6), kalyon levendi (7) diye isimlendirildikleri de görülmektedir.

Donanmadaki levendler esas itibariyle tüfenkci efradı

(1) G. Marsigli s. 152.
(2) » » s. 303.
(3) Silâhtar tarihi c. 1, s. 152.
(4) Ayni eser c. 1, s. 188.
(5) » » c. 2, s. 761, 758.
(6) » » c. 2, s. 561, 562.
(7) » » c. 2, s. 562, 676, 758, 796, 560; Tarih-i Raşid c. 3, s. 189.



DENİZ LEVENDİ

olduklarından, vesikalarda bunlardan «tüfenk atan levend (1)» şeklinde bahsedilişine de şahit olunmaktadır.

Deniz Levendlerinin iaşeleri

Araştırmalarımız sırasında deniz levendlerinin iaşe işleriyle ilgili bir hayli vesikayı da gözden geçirmiş bulunuyoruz. Bu vesikalarda, iaşe için harcanan paralar ve para ile ilgili emir ve havalelerden bahseden yerler olduğu gibi, satın alınan gıda maddelerine dair de bilgiler vardır. Satın alınan gıda maddeleriyle ilgili vesikalar, deniz levendlerinin iaşeleri hakkında öğretici mahiyette enteresan noktalar ihtiva ettiğinden, bu hususa dair kısaca bilgi vermeyi uygun bulduk.

Donanmadaki levendler ve sair personelin iaşeleri için, çoğunlukla İstanbul tüccarından iaşe maddeleri mubayaa olunarak, satın alınan şeyler tersane ambarına teslim olunurdu. Satın alınan şeylerin bedeli, baş muhasebenin kayıt ve tasdikinden geçtikten sonra tersaneden ödenirdi. Donanmaya ait gemilerdeki efradın erzakları, çoğunlukla İstanbul'dan temin edilmekle beraber, bu maksadı teminde faydalanılan İstanbul'dan başka belirli iskeleler de vardı. Bahriyenin ambar ve peksimethanelerinin bulunduğu bu iskelelerden alınacak erzak ise, daha ziyade peksimetten ibaretti. Donanmaya erzak veren bu iskeleler arasında İstanbul'dan sonra en önemlisi Gelibolu idi. Ayrıca Karadeniz kıyısında Varna ve Burgaz, Akdeniz kıyısında da Kıbrıs vardı.

Akdenizdeki (2) mîri bey gemileri levendlerinin erzakı da İstanbul'dan gönderilirdi.

Donanma için yapılan mubayaa ve gemilere teslimatta, çoğunlukla altı aylık (3) müddet esas tutulurdu. Bu müddetin en az üç ay (4), en fazla bir senelik (5) olduğu, yalnızca mubayaa işlerinde bazen iki senelik (6) ihtiyaca göre mu-

(1) Başbakanlık Arşivi Cevdet Bahriye no: 3375, 4081.
(2) » » » » no: 5130.
(3) » » » » no: 4580, 5969, 6831.
(4) Başbakanlık arşivi, Cevdet Bahriye no: 5472.
(5) » » » » no: 5130, 5608, 5646.
(6) » » » » no: 5646.

bayaatta bulunulduğu da olurdu.

Donanmadaki levend ve sair efrad, zamanlarının büyük kısmını denizde geçirdikleri, gemilerin teknik durumu ise; efrada taze pişirip yedirmeğe müsait olmadığından, denizlere açılınca, gemilerdeki insanların ekmek ihtiyaçları peksimetle karşılanırdı (1). Onun için peksimetler önceden hazırlanırdı. İstanbul'da Bebek'te (2), tersane zindanı yakınında (3), Gelibolu'da (4), Varna ve Burgaz'da (5), Kıbrıs adasında (6) donanma için peksimet yapan fırınlar vardı. Ve donanmanın peksimetleri buralarda hazırlatılırdı. Ayrıca bu peksimethanelerin bulunduğu iskeleler dışından da acele ihtiyaçlar vukuunda peksimet ve sair erzak alındığı olurdu. Donanma İstanbul'da bulunduğu zaman ise; bu fırınlar deniz levendleri ve donanmanın sair mensupları için ekmek (7) pişirirdi. Ekmek ve peksimetler için lüzumlu un (8) veya buğday (9), bedeli tersanece ödenmek şartiyle mubayaa suretiyle temin olunurdu. Donanma levendlerinin günlük ekmek tayinatları 200 dirhem ağırlığında (10) bir çift ekmekti.

Gıda maddelerinin bir kısmı kumanya nevinden şeylerdi. İncelediğimiz vesikalarda, mubayaa olunan maddeler hakkında «çorbalık için» tâbiri geçtiğine ve alınan maddelerin önemli bir kısmı pişirilmeden yenemiyeceğine göre, gemilerde sıcak yemek yapıldığı açıkça anlaşılmaktadır. Daha ziyade altı aylık ihtiyaçları karşılamak üzere alınan gıda maddeleri meya-

(1) Başbakanlık Arşivi Cevdet Bahriye no: 2836, 3500, 4350, 4473, 4494, 4987, 5130, 5208, 5472, 5586, 5608, 5969, 6150, 6831, 7020, 7275.
(2) » » » » no: 5422, 5817, 4013.
(3) » » » » no: 5422, 5952, 6519, 6682.
(4) » » » » no: 4580, 4659, 4905, 5646, 5931, 5170.
(5) » » » » no: 4580.
(6) » » » » no: 6298, 6391, 5053.
(7) » » » » no: 3500, 4350.
(8) » » » » no: 4659, 5931, 6519, 6682.
(9) » » » » no: 4013, 4473, 5608, 5817, 5931, 5952, 6150, 6391.
(10) » » » » no: 6268.

nında: çerviş yağı (1), pirinç (2), zeytin (3), buğday (4), mercimek (5), zeytinyağı (6), börülce (7), soğan (8), sade yağı (9), sirke (10) gibi şeylerdi. Zeytinler Gemlik ve Mudanya'dan temin olunurdu. Çeşitli yağlar, zeytin ve sirke gibi şeyler fıçılarda muhafaza edilirdi.

Levendlerin gemilerdeki durumu ve arzettikleri önem

Gemilerdeki asıl muharib unsur levendlerden mürekkep olduğu cihetle, bir gemi için inzibat, disiplin ve harp gücü yönünden levendler hayati önem taşımakta idi. Bunların herhangi bir şekilde vazifelerini ihmalleri veya iş göremiyecek duruma getirilmeleri, gemilerin varlığını tehlikeye sokabilirdi. Tarihlerde levendlerin bu durumlarını ispat edecek bir çok misal bulmak mümkündür. Meselâ:

1070 (M: 1659 - 1660) senesinde kaptan-ı derya Vezir Ali Paşa Edirne'de iken, karadeniz donanmasına memur Tersane Kethüdası Frenk Ahmed Ağa, kendisine veda etmek için bir bey gemisine binip Tekirdağ'ına hareket etmişti. Bu sırada geceleyin gemi efradı içki içmeye dalmış ve sarhoş olmuşlardı. Bundan faydalanan gemideki esirler; ayaklanarak tersane kethüdası ile gemi sahibine hücum etmişler ve bu arada, gemideki levendleri, uykuda iken kılıçtan geçirilip, gemiye hâkim olup Akdeniz'e kaçmışlardı. Bu hadise bize, aynı zamanda, onyedinci asrın ikinci yarısında bey gemilerinde de levendlerin mevcudiyetini göstermektedir.

Levendlerin vazifelerini ihmallerinin; esir kürekçilere

---

(1) Başbakanlık Arşivi Cevdet Bahriye no: 2284, 4586, 4669, 5416, 5939.
(2) » » » » no: 3378, 4784, 5170, 5412, 5969, 6831, 6930.
(3) » » » » no: 3387, 4576, 4669, 4994, 4995, 6930.
(4) » » » » no: 4013, 5170, 5969, 6831.
(5) » » » » no: 5170, 5969, 6197.
(6) » » » » no: 5170, 5969, 6831.
(7) » » » » no: 5415.
(8) » » » » no: 6197.
(9) » » » » no: 6414, 6930.
(10) » » » » no: 6518, 6930, 6414.

cesaret verdiğine ve gemi için büyük zararların ortaya çıkabileceğine dair daha başka örnekler göstermek mümkündür. Meselâ 1691 senesinde (1) Foça limanında donanma gemileri demirli iken, bir kalyonun levendlerinin ekserisinin karaya çıkmalarını fırsat bilen esirler kalyonu yakmışlardı.

Deniz harplerinde neticeye müessir olacak en önemli vazifeler levendlere düşmekteydi. Zira, muharebelerde en nihayet gemiler birbirine yaklaşınca, levendlerin göstereceği gayret neticeyi temin ederdi. Meselâ, 1685 teki bir deniz mücadelesi münasebetiyle Silâhtar tarihinde (2) şu satırları okuyoruz: «*Nakşa'lı Ali Kapudan karın karına üç alabanda urup çattı. Ve yüz miktar levend döküp kılınç koydular, ve bilâaram top ve kurşun yağdurub üç saat cenkten sonra hovah-u nahovah güçle kâfir vire eyleyüb feth ve zapt olundu, ve yedekleyüb Rodos'a götürdüler. Ve levende taksim olunacak ganaim füruht olub dört bin kadar levende dörder kuruş düştü.*»

Deniz işlerinde en tecrübeli kimseler şüphesiz levendler arasından çıkmaktaydı. Makûl kaptanlar icabında levend ihtiyarlarının fikirlerinden faydalanmaya çalışırdı. Meselâ 1686 senesinde bir osmanlı filosu İstanköy adası önlerinde 18 adet Venedik ve sair düşman kalyonuna rastlayınca; «*mîri kalyonların başkapudanı Baba Hasan Paşa ve ikinci kapudanı Nakşa'lı Ali Bey cümle kalyon kapudanların ve levend ihtiyarlarını cem' ve meşveret* (3)» ederek buna göre bir mücadele plânı tertiplenmişti.

İdarenin zayıf, çeşitli gailelerin mevcut olduğu yıllarda, yeniçeri ve sair askeri sınıflardan bir takım gurupların, soygun ve tecavüz hareketlerinde bulunuşlarına dair, tarihi kayıtlara rastlanışı malûmdur. Bu cümleden olarak, levendlerin de bazen böyle hareketleri görülmüştür. Eşkiya reislerinden bile medet umulan ve karışık hadiselerin cereyan ettiği 1687 yılında, donanmanın İstanbul'da bulunduğu bir sırada, levendlerin rezaletlerine dair Silâhtar tarihinde şu satırlar okun-

(1) Silâhtar tarihi c. 2, s. 553.
(2) Silâhtar tarihi c. 2, s. 221, 222.
(3) Aynî eser c. 2, s. 253, 254.

maktadır (1).

«... *Bu yıl kalyon levendi zapt olunmayub iğmaz etmeleriyle azim fesad ve rüsvaylık eylediler. Ve Kasımpaşa'dan Karadeniz boğazına değin yayılub, evler açub, halkın eşyalarını gâret ve yağma ve avret ve oğlanların çeküb, ettikleri fezahat bir tarihte olmamıştır. Rivayeten sekiz yüz miktar avret katl eyledikleri ve erbab-ı mahallât tayini üzere hadd-i tevatüre erdi. Ve içlerinden Fındıklılı Kanlu İbrahim ile bir refiki tutulub mah-ı mezburun ondokuzuncu çarşamba günü Alayköşkü dahilinde huzur-ı humâyunda boyunları urulub vacibülizale Kasımpaşalı iki kalyon levendi huzur-u humâyunda katl olub laşei mundarları saray kapusuna bırakıldı. Ve bunlar ondört avret katl eylediklerin ikrar edüb, birinin avreti bazı ehli ırz kibarın zevceyin ve cariyesin düğüne gidelüm deyü izlâl ve sim-ü zerre gark edüb evine vardığı gibi soyub tasarruf eyledikten sonra katl ve bazı evi köşelerine defn eylediği şayi olmağla, vardılar bir kaç yerde leş bulduldular. Ve derakab avreti dahi tutub kapusu önüne salb eylediler...*»

Yine Silâhtar tarihinde, 1096 (M: 1685) senesi kışında donanma levendlerinin disiplinsizlik ve edepsizliklerine dair bir hadise anlatılmaktadır. Adı geçen müellif bu münasebetle (2): «... *şubatta Beşiktaş'a çıkmışlar idi. Levend taifesi Kavak hisarlarına varınca yalılarda nice fesad etmekle avred oğlan taşra çıkmakdan kalub ehl-i ırzın ırzların yıkdılar..*» demekte ve devamla levendlerin, İstanbul'a Fransız elçisini getirmiş olan üç Fransız kalyonunun efradı ile yaptıkları bir kavgayı hikâye etmektedir.

Tersane ve gemilerdeki (3) levendlerin zararlarına en fazla maruz kalan mahaller Kasımpaşa ve Tophane gibi yerlerdi. Nitekim E. Ç. K ö m ü r c i y a n (4) Tophane'den bahsederken «... *bir takım erazile ve çapkın levend dayıları tesadüf edilen bu semtte Kılıç Ali Paşa camii ile ruşen bir hamam vardır*» demektedir.

(1) Silâhtar tarihi c. 2, s. 265, 266.
(2) » » c. 2, s. 231.
(3) Tarih-i Raşid c. 3, s. 254.
(4) E. Ç. K ö m ü r c i y a n, Onyedinci asırda İstanbul, s. 43.

İstanbul'daki «y e r l i l e v e n d» lerin edepsizlik ve rezaletlerini önlemek için zaman zaman bazı tedbirlere başvurulduğu olmuştur. 1718 senesinde bu yolda yapılan şeyler hakkında Raşid (1) tarihinde şu satırlar mevcuttur: «*kapudan-ı derya vezir-i mükerrem Süleyman Paşa hazretleri aslında Cezayir ocağında neşvünema bulub ba'de kalyon kapudanlığı ile nice zaman donanmay-ı humâyun kalyonlarında ve tersane-i âmirede evkatgüzar olub her vechile levendat taifesinin tarik-i zapt-u raptların bildiğinden nâşi, gerek İstanbul ve gerek Galata ve Üsküdar ve Eyyubülensari ve Hasköy ve Beşiktaş kazalarında yerli levend kullukları vaz' ve tayin edüb, fahişeler ile maan bazı hanlarda sakin olan levendatı ihraç ve töhmet-i şekavet ve fesad ile ele girenlerini tâzir-i şedid ile tazyik ve iz'ac ettiği ecilden, kapudanlığı on güne vasıl olmadan levendat taifesinden ümmet-i Muhammede emniyet ola düştü.*»

S ü l e y m a n P a ş a'nın bu tedbirlerinden daha önce de, A m c a z â d e H ü s e y i n P a ş a'nın sadareti zamanında M e z o m o r t o H ü s e y i n P a ş a'nın hazırladığı donanma kanunnamesinde de (2), levendlerin zapt-u rapt-u meselesi üzerinde durulmuştu. Kanunnamenin üstündeki padişahın hatt-ı humâyununda, bu hususta, «*donanmay-ı humâyunumun ricali evamir ve nevahiye imtisal ile istihsal-i salâh-ı hâle sây-i beliğ ve cidd-i bildirîğ eyleyüb ve kalyon ağaları hususa başağa olan kimesne ziyade dindar ve zapt-u rapt hususunda kaviyyül-iktidar olub levendatı gereği gibi zapt ve rapt ile ibadullahın vyâl ve arâzlarına taarruzdan ve hilâf-ı şer'i şerif taaddiye tasaddiden men ve zecr eyliyeler*» denmekteydi.

Gemiler içinde tüfek menzilinde tüfeklerle, düşman gemilerine yanaşıp bordalayınca ise; pala ve kılıçlarla muharebe eden deniz levendleri, gerekirse karaya da çıkarılır ve kara muharebelerine tüfenkendaz efrat olarak iştirak ettirilirdi.Deniz levendlerinin karaya çıkartılmalarına (3) ve kara-

(1) Tarih-i Raşid c. 4, s. 150.
(2) İ. H. U z u n ç a r ş ı l ı, Merkez ve Bahriye Teşkilâtı s. 527.
(3) Silâhtar tarihi c. 2, s. 393, 761, 788; Tarih-i Raşid c. 3, s. 231, c. 2, s. 565, 570,

daki muharebelere iştirak ettirilmelerine dair müteaddit misal mevcuttur. Meselâ 1690 senesinde Tuna üzerindeki Şans adasının düşmandan istirdadı için yapılan çarpışmalarda, Tuna donanmasındaki firkate levendleri gemilerden dışarı çıkıp yeniçerilerle birlikte metrise girmişler (1), yirmi yedi gün süren kuşatma muharebelerine katılmışlardı.

Donanma levendlerinin karaya çıkarılarak metrise sokulmaları hususunda, bazan donanma kumandanlığı ile, serdarlar arasında ,levendlerin karaya çıkarılmalariyle donanmanın tehlikeye maruz bırakıldığından bahisle (2), anlaşmazlık ve münakaşalar cereyan ettiği de görülmektedir.

Nehir donanmalarında da tüfenkendaz efrat olarak levendler vardı. Nehir donanması deyince şüphesiz akla Hemen Tuna gelecektir. Tuna'dan başka Fırat üzerinde de harp gemisi bulunduğunu biliyoruz. Buradaki küçük gemilerde de levend olduğuna (3) ve bu gemilerin levendlerinin de Anadolu'dan yazıldığına dair kayıtlara rastlamaktayız.

Deniz levendlerine de kara levendlerinde olduğu gibi maaş yerine geçecek bir para verilmekteydi (4). Arşiv vesikalarında umumiyetle «mevacib» adı ile zikredilen bu ücretin vak'anüvis tarihlerinde daha çok «ulûfe» şeklinde kaydedildiği görülmektedir. Arşiv vesikalarından, gemiler (5) ve tersanedeki (6) levendler ile bunların subaylarına (7), hatta gemilerde mevcut hademe (8) ve saireye mevacib verildiğine dair bir hayli örnek tespit etmiş bulunuyoruz. Yine arşiv vesikalarından gemilerdeki süvari ve mülâzim kaptanların (9) saliyanelerinin bulunduğu, tersanede liman reisi ve kalyon kâtiplerinin (10) de saliyanelilere dahil bulunduğu, gemilerde

(1) Silâhtar tarihi c. 2, s. 541.
(2) Tarih-i Raşid, c. 4, s. 327.
(3) Ayni eser c. 2, s. 517, 594.
(4) » » c. 2, s. 359, c. 4, s. 191.
(5) Başbakanlık Arşivi, Cevdet Bahriye no: 361. 513. 3916, 4165, 4606, 4769, 4784, 5163, 5164, 5930, 6136, 6155, 6486, 6492, 6565, 6607, 6779.
(6) » » » » no: 4802, 5593.
(7) » » » » no: 5163, 5593, 6293.
(8) » » » » no: 6565.
(9) » » » » no: 3916, 4606, 6136, 6155, 6486, 6990.
(10) » » » » no; 6293.

kürekcilik hizmetinde istihdam olunan mîri esirlere (1) de ulûfe verildiği görülmektedir. Levend mevacîblerine ait rakam ihtiva eden vesikalardan, deniz levendlerine kara levendlerinden daha fazla miktarda mevacib ödendiği meydana çıkmaktadır. Maamafih, bu noktayı vak'anüvis tarihlerinden anlamak da mümkündür.

Kara levendlerinde olduğu deniz levendlerine de bir defaya mahsus bahşiş verilirdi. Meselâ 1691 senesinde Tuna donanmasında vazifelendirilmek üzere tersanede otuzar kuruş bahşiş (2) ile levend yazılması bu neviden bir örnektir. Donanma levendlerinin mevacîblerine verilecek paraların, bütçede donanma için ayrılan tahsisattan harcanması gerekmekle beraber, çok defa vali, sancakbeyi, kadı ve saireye emirler yazılarak, donanma levendlerinin mevacibleri veyahut da donanmaya ait bir iş için, mîri mukataa gelirlerinden hazineye hususi surette para celbedilerek, İstanbul'dan bunların tahsis ve taksimi yapılırdı. Bazen de, mukataa gelirlerinden karşılanmak üzere, levendlerin mevacibleri veya donanmanın herhangi bir masrafının karşılanması için eyalet ve sancaklara emirler yazılırdı. Doğrudan doğruya hazineden veyahut da hazine gelirlerine muhasses yerlerden çıkan bu paralar, tabiatiyle mîri donanma gemilerindeki levendler içindi (3).

Harp gemilerinin cins ve hacimlerine göre muayyen sayıda levend bulundurulurdu. Silâhtar tarihinde (4), 1694 yılında Avusturyalılara karşı yapılan muharebeler sırasında, Belgrad'da toplanan donanma ve kara kuvvetlerinden bahsedilirken, Belgrad önüne kadar gelen gemilerin cins ve miktarları ile bunlarda bulunan levendler de belirtilmektedir. Mezkûr eserde donanmaya ait satırlar aynen şöyledir: «*yedişer kıyye koguş ve dörder saçma toplu ikişer yüz levendatiyle on kıt'a galite, ve üçer kıyye koguş dörder yan saçma toplu yüzsekiz tüfenkendaz levendli kırk kıt'a fırkate, ve üçer toplu kırkar levendli ellibir adet ocaklık ve mîri şaykadan*

(1) Başbakanlık Arşivi, Cevdet Bahriye no: 513, 4606, 6293, 6492, 6607.
(2) Silâhtar tarihi c. 2, s. 563.
(3) Ayni eser c. 2, s. 675, 676; Tarih-i Raşid c. 3, s. 260,
(4) » » c. 2, s. 753.

gayri asker ve top ve cebehane geçürmek için birer toplu ve dokuz neferli seksen kıt'a üstü açık kayık ile donanmay-ı humâyun sefineleri yüz seksen bir yelken olub cem'an üçyüz altmış üç top ve sekiz bin üç yüz altmış nefer olduğu tahkike erüb, beşer onar adamla birer ikişer üçer toplu çete kayıkları hesabına katıldı.»

Arşiv vesikaları yoluyle de gemilerdeki levend miktarlarına dair bazı örnekler tespitimiz mümkün olmuştur. Meselâ 1200 tarihli bir vesikada (1), dört kalyonda 1100 leventdin, 1148 tarihli bir vesikada (2), iki kalyonda 850 levend; 1185 tarihli bir vesikada (3), üç direkli kapan gemilerinin herbirinde seksener levendin bulunduğu görülmektedir.

Deniz levendlerinin muharebe esnasında bazen bir kısım Ege adalarında muhafız olarak vazifelendirildikleri de görülmektedir (4). Meselâ 1694 - 1695 senesinde İstanköy, Sakız, Midilli ve Bozcaada'ya biner kişilik kalyon levendi bırakılmıştı. Fakat adalar halkı levendlerin zulmünden şikâyet ederek bunların kaldırılmalarını istemişlerdi.

Donanma için levend yazımı her taraftan yapılmazdı. Umumiyetle Çanakkale boğazının Anadolu yakasındaki sahadan (5), İstanbul'a yakın yerlerden (6) yazılır ve muharebe zamanlarında gerek ihtiyaca göre gemilere sevkedilmek, gerekse muhafaza hizmeti ifa ettirilmek üzere, Boğazhisar'ında önemli miktarda levend alıkonurdu. Ayrıca müslüman - Türk nüfusunun bulunduğu Ege adalarının bazılarından da donanma için levend alınmaktaydı. Meselâ Midilli ve Sakız (7) adalarından on beşer, Rodos adasından (8) ise her sene yedi sekiz yüz levend yazıldığı görülmektedir. Tuna donanması için ise, esas itibariyle Tuna yalılarından donanma levendi yazılırdı (9).

(1) Başbakanlık Arşivi, Cevdet Bahriye no: 2836.
(2) » » » » no: 5969.
(3) » » » » no: 4165.
(4) Silâhtar tarihi c. 2, s. 787.
(5) Ayni eser c. 2, s. 790, 791, 796; Tarih-i Raşid c. 4, s. 150.
(6) Başbakanlık Arşivi, Cevdet Bahriye no: 3375, 5391.
(7) » » » » no: 927.
(8) » » » » no: 6427.
(9) Tarih-i Raşid c. 4, s. 216, 219.

Şüphesiz nehir gemilerinin hacımları deniz gemilerininki kadar değildi. Denizlerdeki donanma gemileri daha büyük olduğu gibi, içlerindeki levendlerin miktarları da buna göreydi.

Donanma esaslı bir sefere çıktığı zaman içerisinde 40-50 bin levendin bulunduğu anlaşılıyor. Meselâ 1711 senesinde Rus meselesi dolayısiyle donanma Karadeniz'e açıldığı zaman gemilerde 35 bin levend vardı. Bu sefer münasebetiyle hangi cins gemilerde ne miktar levend bulunduğu Raşid Tarihinde (1) şöyle anlatılıyor: «... *üç bin üçyüz levend ile memlû baştarde-i humâyun, ve yirmi iki kıt'a ümera-ı derya çekdirileri, ve onaltı bin cenk-aver levendat ile memlû yirmi yedi kıt'a kalyon, ve ikiyüz yirmişer levendli otuz kıt'a kalite, ve seksener levendli altmış adet firkate, ve yufka sularda ve sığ yerlerde zahire ve asker ve mühimmat ve cebehane nakli için otuzar levendli yüzyirmi kıt'a kancabaş, ve yedişer levendli yüz yirmibir vuluk ki cem'an üç yüz altmış kıt'a sefain-i islâm derunlarında olan otuz beş bin nefer-i guzat-ı encam ile tersaneden hareket...*»

Harplerde galibiyet elde edilir veya mîri gemiler denizlerde karakol gezerken yabancı korsan gemileri yakalarlarsa (2), ele geçen para ve malın bir kısmı levendlere taksim olunur (3) bir kısmı da hazineye verilirdi.

Denizlerde harp olmadığı zaman, Osmanlı donanması veya donanmadan bir filo yaz mevsimlerinde Akdeniz'e açılır, kontrol ve karakol hizmeti ifa ederdi (4). Bu kontrol gezisinin en önemli hedeflerinden biri hıristiyan gemilerinin korsanlık faaliyetlerine mani olmaktı. Onsekizinci asırda artık bir iki asır öncesi gibi Anadolu kıyılarında barınan Türk korsan levendleri yok gibiydi. Buna mukabil Osmanlı tebaası olan Cezayirliler, hıristiyan gemiciler meyanında da bilhassa Maltalılar korsanlıktan geri kalmıyorlardı. Bunla-

(1) Tarih-i Raşid c. 3. s. 353 ve Akdes Nimet Kurat, Isveç Kıralı XII. Karl'ın Türkiye'de kaldığı zamana ait metinler ve vesikalar (Nusretname'den) s. 65.
(2) Başbakanlık arşivi, Cevdet Bahriye no: 4391, 6982.
(3) Tarih-i Raşid c. 3, s. 154.
(4) Başbakanlık Arşivi, Cevdet Bahriye no: 5164, 6155.

rın korsanlıkları hayli cür'etkârane idi. Meselâ 1173 (1759 - 1760) senesinde Osmanlı donanmasının Akdeniz'de kontrol gezisi yaptığı sırada, Maltalılar tüccar gemilerini vurmaktan geri kalmamıştı. Osmanlı donanması gerek gemi gerekse içindeki levendler bakımından kuvvetli durumda olduğu halde (1), böyle bir korsanlığın vukuu padişahı kızdırmış ve bunun için kaptanı deryayı azil ve arkasından da katlettirmişti.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı (2), G. A. Olivier ve Mahmud Şevket Paşa'ya istinaden, adalardaki Rumlardan toplanan «*Levend-i Rumi*» nin mevcudiyetinden bahsetmektedir. Mahmud Şevket Paşa (3): «*kadimen sefâin-i humâyun tüfenkci neferatından ibaret olan âtiyülzikr levendler meyanında teb'ai hıristiyaneden olan Rumlardan dahi bazı efrat bulunduğundan, beray-i tefrik bunlara Levend-i Rumi deniyordu*» cümlesiyle Rum levendlerin de diğerleri gibi tüfenkci olduğunu söylemektedir. Peçevî, Kâtib Çelebi, Naima, Silâhtar, Raşid ve Çelebizâde Asım tarihlerinde levend-i rumiler hakkında herhangi bir işaret mevcut değildir. Yalnız Raşid tarihinde (4): «*bundan akdem Şat kapudanı nasb ve tayin olunan Aşçı Mehmed Paşa donanma-yı humâyundan ifraz olunan kırk firkateden maada mukaddema karaya çektirilen yirmi firkateyi dahi tamir ve cümlesine Rum yiğitlerinden levendat tahrir edüb*» şeklinde bir ifade geçmektedir. Buradaki Rum yiğitleri sözünün Anadolu'ya delâlet ettiğinde şüphe olmasa gerektir. İşaret ettiğimiz eserlerde, levend-i rumiden herhangi bir bahis mevcut olmadığına göre, biz levend-i rumilerin onsekizinci asrın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkmış olabileceğini tahmin ediyoruz.

Mahmud Şevket Paşa levendlerin kıyafetlerini şöyle tarif ediyor: Levend-i Rumi'ler, arkalarına sarı harcı yeşil renkte bir yelek ve bacaklarına kısa bir şalvar giyip bellerine başla-

(1) Vâsıf tarihi c. 1, s. 165.
(2) İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi c. 4, ks. 1, s. 624.
(3) Mahmud Şevket Paşa, Osmanlı teşkilât ve kıyafet-i askeriyesi s. 91.
(4) Tarih-i Raşid c. 2, s. 594.

rındaki yemeninin ayni cinsinden bir kuşak sarar ve kuşaklarına bir bıçak sokarlardı. Tüfenkci askerinden ibaret levendler, başlarına İtalyan baratalarına benzer kırmızı bir barata ve arkalarına yine kırmızı ve kenarları siyah harçlı bir yelek ve bacaklarına mavi ve kısa bir şalvar ve ayaklarına kırmızı bir yemeni giyip bellerine sarı bir kuşak sararlar ve yeleğin altına kolları beyaz bir gömlek giyerlerdi.

İstanbul'da tersanede oturan levendlere «yerli levend» denilirdi. Bunların Kasımpaşa'da kışlaları vardı. 1704 senesinde Kasımpaşa'daki levend kışlası tamir ve tevsi edilmişti (1).

(1) Tarih-i Raşid c. 3, s. 137.

BÖLÜM VII

KARA LEVENDLERİ

Kara levendlerinin üç kısımda mütalea edilmesi gerektiğine evvelce işaret etmiştik. Bunlar:

1 — Başıboş levendler

2 — Kapılı levendler

3 — Mîri levendler

Başıboş levendlerin bir takım sebep ve hadiseler sonucunda ortaya çıkarak devamlılık gösterdiğini ,yine yukarılarda belirtmiştik. Sebepler kısmında söylediğimiz şeyleri burada tekrar edecek değiliz. Bu başlık altındaki kısımda, üç bölüm halinde, kara levendlerini, gerek mahiyetlerini tahlil, gerek karıştıkları veya meydana getirdikleri önemli hadiseleri ele almak, gerekse tesir sahaları üzerinde durmak suretiyle inceliyeceğiz.

1 — BAŞIBOŞ LEVENDLER

Kara levendlerinin en geniş sahalı ve en uzun süreli olanı «başıboş levendler» diye tanıyacaklarımızdır. Delil kifayetsizliği yüzünden, kara levendlerinin onbeşinci asırdaki durum ve mahiyetlerine dair pek fazla bir şey söyliyemiyorsak da, onaltıncı asrın ortalarından itibaren bunları, başıboş kimseler, işsiz güçsüz insanlar ve nihayet eşkiya takımı olarak tanıyoruz.

Toprağı ile meşgul ve onun geliri ile geçinen köylü halkın hangi şartlar altında çift bozan reâya durumuna düştüğünü ve işsizliğin ıztırabını çektiğini, levendliği hazırlıyan sebepler kısmında zikrettiğimizden, bu cihetlerin daha fazla tahliline uğraşmıyarak, eserimizin hacım ve bünyesi nisbetinde bunların eşkiyalıkları meselesine biraz yer vereceğiz.

Başıboş levendlerden başlayıp levendlerin diğer kısımlarını da etraflıca tanıtmaya çalışmadan önce, bunların hemen

hemen iki buçuk asır müddetle devam etmelerinin en dikkate değer sebebini peşinen - fakat kısaca - belirtmek faydalı olacaktır. Esasen levendleri etraflıca tanıttıkça, sebepler daha geniş çapta kendiliğinden ortaya çıkacaktır.

Onaltıncı asrın ortalarından itibaren iktisadî, içtimaî, idarî, siyasî ve sair bir takım sebeplerin, Osmanlı İmparatorluğunda bünyevî değişiklik meydana getirecek tarzda bir zorlama yaptığı görülmektedir. Zorlayıcı sebeplerin en kuvvetlisi iktisadî olduğundan, bunun tesirleri de daha ziyade bu sahaya müteveccih olmuştur. İmparatorluğun iktisadî ve içtimaî temeli köy iktisadiyatına dayandığından; bu zorlamadan birinci derecede müteessir olan da elbette köy iktisadiyatıdır. Köy iktisadiyatı tımar sistemi ile şekillenmiş bulunduğu cihetle, işte, bu birinci derecede iktisadî ve onu takiben de sair sebeplere bağlı zorlamadan asıl zarar gören de tımar sistemi olmuştur. Önce, tımar arazisinde çalışan bazi kimseler toprağını terkedip çift bozan reâya durumuna düşmüş, sonra bunların gittikçe sayısı artmış, çift bozan reâyadan bir çokları şehir ve kasabalarda iş aramış, çoğu bulamamış ve öte taraftan toprağı terk hareketleri devam ettiğinden, bu işin sonu eşkiyalık hareketlerinin doğuşuna kadar varmıştır. Eşkiyalığın zamanla artması, daha bir takım sebeplerin de inzimamiyle celâli hareketini doğurmuştur; bu ise, iktisadî ve içtimaî bünyeyi büsbütün allak bullak etmiştir. Neticede tımar sisteminin tımarlı sipahilik kısmı bir daha belini doğrultamıyacak derecede darbeyi yemiştir. Osmanlı devlet adamlarının bu arada yaptıkları şey, tımarlı sipahilerin nezaretinden boşalan tımar topraklarını iltizama vermek, yine onlardan açılan ordu saflarını kapıkulu askerinin miktarını çoğaltmak ve kapıkulu ve mîri levend istihdam etmek suretiyle doldurulmaktan ibaret kalmıştır. Bu arada, bir taraftan da muhafazakâr bir zihniyetin eseri olarak, tımarlı sipahiliğin devamı arzu edildiğinden, sistemin tamamen ortadan kaldırılışına kadar az miktarda da olsa tımarlı sipahi bulunmakta devam etmiştir.

Kapıkulu askerinin miktarının çoğaltılması ve ayrıca, kapılı ve mîri levend istihdamı işi, Osmanlı ordusunda tımar-

lı sipahiden boşalan yeri sayı itibariyle doldurmaktan başka bir hususiyet taşımadığından, köylü halkı dengeli ve muntazam çalışmaya sevkedici yeni bir iktisadî ve içtimaî düzen kurulamamıştır. Tımar sistemi bir «iktisadî ve askerî organizasyon» olarak, bu organizasyonun bünyesinden doğan, çalışmayı teşvik edici havasını kaybettiği halde, tımarlı sipahi ve cebelülerin yetiştikleri topraklar yine devletin olmakta devam etmiştir. Gerçi tımarlı sipahilik çökerken, bir kısım tımar toprakları, temlikler veya türlü suistimaller yoluyla şahısların eline geçmişse de, bu durum, ne devamlı olabilmiş, ne de çalışma ve istihsalin çoğalmasını mümkün kılacak bir ortam yaratabilmiştir. Bunun için, dengesizlik çok uzun müddet devam etmiştir. Seferler sırasında iktisadî darlık ve idarî sarsıntılar daha fazla arttığı cihetle; cemiyetin bünyesindeki buhran ve dengesizlik halleri de buna göre kendisini daha çok belli etmiştir.

İşte, özetin özeti şeklinde işaret ettiğimiz bu durum dolayısiyle, Osmanlı cemiyetinde, bilhassa tımarlı sipahi arazisinde başıboş levendlik eksik olmamıştır.

Levendlerin eşkiyalıkları

Peşinen çift bozan reâya topluluğu olarak beliren levendlik, hadise ve şartların da sevki neticesinde, nihayet eşkiyalık hareketine doğru sürüklendi. Köy ve toprağından kopan insanlar, başka sahalarda iş de bulamayınca, zor yolundan karınlarını doyurma yolunu tutmuşlardır. Bir defa levend hareketi başlayıp da bunun önü bilhassa iktisadî tedbirler ittihazı suretiyle alınamayınca, hadiseler zincirleme halinde birbirini takip etti. Onaltıncı asrın sonlarına doğru Osmanlı idaresindeki bozukluğun, ahlâkî gerilemenin pek belirli ve şümullü hâle gelmesi, başıboş levendliği ve bunların eşkiyalıklarını daha da artırdı.

Onaltıncı asrın ilk yarısı içinde bile zaten başıboş levendler mevcuttu. Fakat bunların devamlı eşkiyalar haline gelmeleri K a n u n i'nin oğlu Ş e h z â d e B a y e z i d hadisesinden sonradır. Şehzâde Bayezid'in yevmîleri, hatta S e l i m'in yevmîlerinin bazıları bile başıboş levend duru-

muna düşmüştü. Bu arada, önce Anadolu'da sonra da Rumeli'nin bazı yerlerinde levendlerin eşkiyalık hareketleri sık sık duyulmaya başladı.

Celâli hareketi başlayıncaya kadar, eşkiyalık eden başıboş levendler umumiyetle 15-20 kişilik (1), nihayet 30-40 kişilik (2) gruplar teşkil ediyorlardı. Ayni tarihlerde kıyılara baskınlar yapan, uzak yerlere fazla açılmayan deniz levendleri de ayni miktarda gruplar (3) meydana getiriyorlardı.

Levend grupları eşkiyalık hareketlerinde bulundukça, Osmanlı içtimaî bünyesi mütemadiyen zedeleniyor ve devamlı şekilde kanayan bir yara şeklini alıyordu. Yaralanan sadece asırlardan beri Türk memleketlerinde güdümlü ziraat işçiliğinin varlığını korumuş olan tımar rejimi, Osmanlı ordusunun asıl kudretini meydana getiren topraklı süvarilik değildi. Eşkiyalık devamlılık ve yaygınlık arzettikçe köyler, yollar, kasabalar, köy ve kasaba halkının malı, bizzat kendileri, ırz nâmus duyguları ve nihayet memleketin ahlâkî telâkkileri zedelenip yaralanıyordu. Eşkiya levendler (4) köylere baskın yapıyor, yol kesiyor, gerek köy baskınlarında gerekse yol kesmelerde halkın malını gaspediyor, zor kullanarak para ve mal alıyor, hükûmet kuvvetlerinin kısa zamanda kendilerine yetişemiyeceğini kestirirse köy halkına salma salarak kanun dışı para topluyor, hatta bir çok defalar adam öldürüyor, kadınların ırzına geçiyor, genç kız ve erkekleri dağa kaldırıyorlardı. Zaman geçip levend gruplarının sayısı arttıkça bunlar tecavüz sahalarını Anadolu'nun kasabalarına kadar uzatıyorlardı. Mühimme defterleri bunların yakalanıp ceza-

(1) Mühimme defteri 3 vsk. no: 116.
(2) » » 3 vsk. no: 1044.
(3) » » 3 vsk. no: 444, 1511, 700.
(4) » » 3 vsk. no: 321, 1337, 116, 286, 1044.
» » 4 vsk. no: 181, 899, 773.
» » 10 vsk. no: 149, 384, 540.
» » 12 vsk. no: 888.
» » 14 vsk. no: 273, 1355, 1363.
» » 18 vsk. no: 80, 288.
» » 19 vsk. no: 311, 441, 460.
» » 21 vsk. no: 457.
» » 25 vsk. no: 20, 25.
» » 26 vsk. no: 845, 121.



LEVEND-İ RUMİ

larının verilmesine dair hükümlerle doludur. Büyük celâli karışıklığının başlamasından önce, eşkiyalık eden levendlerin tedipleri umumiyetle kadılar marifetiyle yaptırılmıştır. Zira, celâli karışıklığından önce levendlerin cezalandırılması ve şer' ile haklarından gelinmesine dair emirlerin kadılara hitab ettiği görülmektedir.

Sebepler kısmında belirtildiği üzere, bilhassa celâli karışıklıkları başlamadan önce, hükûmetin, levendliği doğuran sebepler üzerinde durmuş olabileceğine dair delile pek rastlanılmamaktadır. Bu arada yapılan yegâne icraatın, eşkiya levendlerin yakalanıp hapis ve idamı veya üzerlerine hücum edilerek sindirilmeleri veya öldürülmeye uğraşılmasından ibarettir. Tabii hükûmetin bu neviden hareketleri, levendliği doğuran sebeplere doğru inilerek bir tedavide bulunma hareketi değildi. Ayrıca çift bozan reâya durumuna düşerek köyünden uzaklaşan ve başkasının yanında çobanlık, ırgatlık yapan levendlerin hırsızlık ve eşkiyalık yoluna sapmalarını veya hırsızlık ve eşkiyalık yapabilecek durumda olan kimselerin ırgat, çoban ve hizmetçi olarak bazılarının koltuğunun altına girmelerini önlemek maksadiyle, etrafa, kefilsiz adam istihdam edilmemesi hakkında emirler gönderiliyordu. Sokullu Mehmed Paşa gibi kudretli bir devlet adamının sadrazamlık ettiği devrede 1574 senesinde bile, Rumeli vilâyetindeki yeniçeri ve sipahilerin bazılarının ırgat ve hizmetçi olarak levend istihdam ettiklerine (1) bakılınca, hem kapıkulunun disiplininin sarsılış derecesi, hem de çift bozan reâyanın karnını doyurabilmek için nerelere kadar sokulduklarına dair bir fikir edinmek mümkün olmaktadır.

Bundan önceki sayfalarda verilen bilgiden anlaşılacağı üzere celâli hareketi birdenbire doğmadı. Bu korkunç gaile, çeşitli sebeplerle çift bozan reâyanın mütemadiyen çoğalması, ahlâkî çöküntünün şiddetini artırması, idarî hata ve bozuklukların bir neticesi halinde; Anadolu halkının gruplar halinde hükûmete karşı gelmesi ve nihayet birbirini yemesi

(1) Mühimme defteri 26 vsk. no: 845.

hareketi idi. Onun için celâli hareketi, ateş alan bir barut fıçısının birdenbire infilâki gibi âniden sayılacak şekilde kısacık zamanda oluşup kendisini göstermiş değildir. Yine yukarıdaki sayfalardan anlaşılacağı üzere, iktisadî, içtimaî, ahlâkî, idarî buhranın şiddetine paralel olarak çift bozan reâyanın, işsiz güçsüz adamların sayısı artmış, bunlara kapıkulu asıllılardan, tımarlı sipahilerden ve hükûmette vazifeli olanlardan da bazı kimseler katılmıştır. Bu sonuncular umumiyetle çift bozan reâya ve sair işsiz takımına baş olmuş ve irili ufaklı celâli reisleri işte böyle kimselerden meydana gelmiştir.

Celâli isyanlarının başlamasından önceki yıllara ait mühimme defterleri incelenirse; rüşvet, zulüm, yol kesme ve nihayet adam öldürme, kısacası türlü çeşit usulsüzlük ve eşkiyalık vak'alarının yıldan yıla çoğalışı kolaylıkla takip edilebilmektedir. Meselâ 15 zilhicce 988 - 25 receb 1000 tarihleri arasını ihtiva eden 67 numaralı mühimme defterinde: Eşkiyadan bazı kimselerin mahkeme basmasından (1), suhte ve levendlerin tüfekli dolaşmasından (2), soygunlar yapma (3) ayni zamanda adam öldürmelerinden (4), düpedüz eşkiyalık etmelerinden (5), ve nihayet hükûmete karşı silâh kullanıp celâlilik (6) edişlerinden bahseden hükümler mevcuttur. Bundan sonraki mühimme defterlerinde bu çeşitten hükümlerin sayısı gittikçe artmakta, 1003 senesine ait 73 numaralı mühimme defterinde ise bu türlü hadiselerle ilgili hükümlerin sayısı muazzam bir yekûn tutmaktadır. Nitekim bu defterde: Suhte (7) ve levend (8) eşkiyasından, sipahilerin (9) ve subaşı (10) ve çavuşların (11) zulüm ve eşkiyalıklarından,

(1) Mühimme defteri 67, vsk. no: 94.
(2) » » 67, vsk. no: 233.
(3) » » 67, vsk. no: 270.
(4) » » 67, vsk. no: 464.
(5) » » 67, vsk. no: 487.
(6) » » 67, vsk. no: 19, 407, 458.
(7) » » 73, vsk. no: 695, 1235, 1289.
(8) » » 73, vsk. no: 191, 234, 235, 249, 342, 376, 391, 966, 974, 994, 1141.
(9) » » 73, vsk. no: 549, 596, 974, 1029, 1032, 1042, 1077, 1190.
(10) » » 73, vsk. no: 451, 546, 1033, 1245.
(11) » » 73, vsk. no: 249, 994.

ehl-i fesadın (1) eşkiyalığından, ehl-i fesat ve sair eşkiyaların reâyaya zulmü ve ev basıp mal gaspetmesinden (2), kul taifesinin reâyaya zulmü veya eşkiyalığından yahut ta eşkiyalarla işbirliğinde bulunuşundan (3), eşkiyaların adam öldürmelerinden (4), eşkiyaların veya kul taifesinin reâyanın karılarını zorla alma veya ırza geçme ve oğlan çekip kız kaçırmalarından (5), il üzerine devre çıkanların reâyaya zulmünden (6), zulüm ve tecavüzlere dayanamıyan reâyanın terki diyar edişlerinden veya bu konu ile ilgili şikâyetlerinden (7) bahseden bol miktarda hüküm görülmektedir.

Büyük Celâli karışıklığı yalnız Anadolu'nun harabiyetine sebep olmakla kalmamış, memleketin içtimaî ve iktisadî bünyesi ayni derecede yaralanmış ve nihayet bu karışıklığın daha ilk safhasında topraklı sipahilik bir daha belini doğrultamıyacak şekilde çökmüştür.

Anadolu'nun bu harabiyetinin hakikaten pek fazla olduğu ve bu durumunun kolay kolay giderilemediği anlaşılıyor. Zira, hem onbinlerce insanın ölmesi, hem iktisadî ve içtimaî durumun ziyadesiyle sarsılışı, hem de işsizlik ve eşkiyalığın muayyen bir tarihten sonra ortadan kalkmıyarak uzun müddet devam edişinin böyle bir neticeyi doğuracağı muhakkaktı. N a i m a ve K o ç i B e y gibi müellifler bu perişanlığa parmak basmışlarsa da K â t i b Ç e l e b i İran'a ait Hemedan ve Tebriz bölgelerinin mâmurluğunu Anadolu'nun haraplığı ile mukayese suretiyle daha dikkate değer bir netice ortaya koymuştur. Mezkûr müellif (8) bu hususta şöyle demektedir: «... *memalik-i mahruse karyelerinden biri harab olduğuna rızaları yoğ idi. Merhum Sultan*

(1) Mühimme defteri 72, vsk. no: 193, 219, 1040, 1046, 1063, 1071, 1142.
(2) » » 73, vsk. no: 219, 424, 425, 451, 622, 681, 821, 1101, 1134.
(3) » » 73, vsk. no: 225, 339, 391, 486, 536, 546, 549, 608, 610. 696, 994, 1032, 1037, 1057, 1135, 1153, 1156.
(4) » » 73, vsk. no: 342, 536, 1030, 1040, 1101, 1135.
(5) » » 73, vsk. no: 235, 339, 376, 596, 824, 1135, 1141.
(6) » » 73, vsk. no: 451, 486, 490, 596, 1032, 1034, 1043, 1097, 1245.
(7) » » 73, vsk. no: 391, 426, 1007, 1047, 1149.
(8) K â t i b Ç e l e b i, Dûstûrü'l-amel li-islah-il halel, s. 127 (Ayni Ali risalesi ilâvesi)

Süleyman Han Darüssaltanatülaliyye yani şehr-i Kostantaniye'nin tamam ma'mur olmasını murad edüb memalik-i mahrusada vaki kasabat ve kuradan birini kaldırub getürmeği tecviz eylemeyüb ve reâyadan biri ziraat ve hırasetten kalub gelüb şehirde olmasını reva görmeyüb Belgrad kal'asını feth ettikde ol diyarın küffarını sürüp Yedikule semtlerinde iskân eylemiş idi. Sonra zaman-ı vukuf tecavüz eyleyüb celâliler zuhuru ile reâyaya zaaf gelüb terk-i diyar ve karyelerden şehre firar ettiler. Hâlâ İstanbul etrafı bile doldu. Rakamül-huruf bin kırk beş tarihine gelince on iki sene memalik-i mahrusede gezüb ekser karyeleri harab görüb Şah-ı Acem memleketinden Hemedan ve Tebriz ülkelerine vardıkta on beş yirmi menzil kadar mesafede bir harab karye görmek vaki olmadı. Zira ol taife zaman-ı vukuf âhirlerinde idi. Yirmi seneye karib zamanda taşralar bikülliye berbad olduğu hadd-i tevatüre ermiştir...»

Büyük celâli isyanlarının bastırılmasından sonra, eşkiyalık yapan sarıca, sekban ve başıboş levendler yine eksik olmamış, bunların soygun, baskın ve katil hadiseleri devam edip gitmiştir. Vak'anüvis tarihlerinde bunların pek azına dair gayet kısa şekilde bir şeyler bulmak mümkündür. Bu konuda Çağatay Uluçay'ın iki ciltlik eserinde Manisa ve çevresinde 17 ve 18 ci asırlardaki eşkiyalık hareketlerine dair zengin malzeme mevcuttur. Büyük celâli karışıklığı devrindeki kadar olmamakla beraber, Anadolu'nun fakir kalmasına tesir eden başıboş levendliğin asırlar boyu devamını ispat zımnında, Çağatay Uluçay'ın eserindeki vesikalara müstenit hadiseleri burada tekrara elbette lüzum yoktur.

SUHTE İSYANLARI

Yukarıda izah edilen çeşitli sebepler neticesi, onaltıncı asrın ikinci yarısında «başıboş levendler» gittikçe çoğalırken, medrese talebeleri olan suhte (softa)ler de, bir işsizler topluluğu ve bundan dolayı kötü şeyler yapmaya istidatlı kimseler manzarası arzediyordu. Ve nihayet başıboş

levend nâmı, eşkiyalığı bir geçim yolu haline getiren insanlar tesiri bırakmaya başladığı yıllarda, suhteler de hemen hemen ayni şeyleri yapmaya başlamış bulunuyorlardı.

Bilhassa, Kanuni'nin oğlu Şehzâde Bayezid hadisesi üzerine, başıboş levendlerin eşkiyalığı salgın haline gelmeye başladığı zaman ve daha sonraki yıllarda, levendlerin arasında bazen suhteler de bulunuyor veya bazı levendlerin suhte kıyafetine (1) girdiği görülüyordu.

Levendlerin arasına suhteler karıştığı veya bazı levendler suhte kıyafetine büründüğüne göre, her iki zümre de ayni şeyi yapıyor demekti. İşin esasına bakılırsa, başıboş levendlerin sayısının artmasına ve onların nihayet eşkiyalığa sapmalarına yol açan sebeplerin çoğu, suhtelerin eşkiyalığa sürüklenmeleri bakımından da vârit ve müessirdi. Bununla beraber, suhteleri eşkiyalığa götüren özel sebepler de mevcuttu. Bu sebepleri esaslı şekilde ortaya çıkarabilmek için, onaltı ve onyedinci asırlardaki Osmanlı medreselerinin çeşitli yönlerden derin bir şekilde incelenmesi lüzumuna inandığımızı bilhassa belirtmeliyiz. Lâkin, konumuz bakımından, bizim böyle derin bir incelemeye gitmemiz mümkün olmamakla beraber, bu hususta, bazı umumi noktalara işaretten de geri kalmıyacağız (2).

Bilindiği üzere: Osmanlı cemiyetinde ilmiye sınıfının mümtaz bir mevkii mevcuttu. Medrese talebeleri, şüphesiz kadı, hoca, müderris ve saire gibi ilmiye sınıfının tam men-

(1) Mühimme defteri 3 vsk. no: 363.

(2) «Medreseli İsyanları» başlıklı bir tetkik yazısı ile (İktisat Fakültesi Mecmuası c. 11, s. 361) bu meseleyi ele almış olan Dr. Mustafa Akdağ, suhte isyanlarını doğuran sebepler ve bu isyanların yarattığı neticeler üzerinde pek fazla durmamakla beraber, Mühimme defterlerine istinaden vakıayı esaslı şekilde ortaya koymaktadır. «Şimdi, bizim burada vereceğimiz bilgiler, 1558 sıralarından 1597 ye kadar geçen başlıca suhte ayaklanmalarının anlatılması olacaktır» cümlesiyle, işaret ettiği seneler arasındaki suhte isyanlarını mevzuubahs eden Dr. Mustafa Akdağ, medreseliler hareketinin onaltıncı asrın başlarından daha önce başlamış olabileceğine ihtimâl vermekte, ayrıca Rumeli'de cereyan eden medreselilerle ilgili bazı hâdiselere işaretten (s. 361-363) sonra «Rumeli tarafındaki suhte kıyamlarının çok eski olduklarını ve Anadolu'ya hâdiselerin o taraftan sıçradığını farzetmek doğru olur» demektedir.

subu ve bu sınıfın imtiyazlarının tam sahibi durumunda değillerse de, talebelerin önemli bir kısmının ilmiyeye intisab yolunda olmaları veya böyle telâkki edilmeleri, öte taraftan bilgili insanlara karşı cemiyetin umumiyetle beslediği hürmet hissi, suhtelere de, halkın bir değer tanımasına ve onların kolay yoldan yetişmelerini temin zihniyetinin cemiyetin malı olmasına yol açıyordu. Nitekim, bir çok medreselerin talebeleri medreselerde yatıp kalkıyor ve imaretlerde bedavadan iaşe ediliyorlardı. Cerre çıkma âdeti esas itibariyle müderris ve hocalar için vârit olmakla beraber, suhteler de onları takliden cerre çıkıp köy köy dolaşınca halktan zekât ve cer akçesi alabiliyorlardı. Medrese talebesi, suhte yani talebe olduğu müddetçe askere alınmaktan da kurtulmaktaydı.

Kanuni'nin son yıllarından başlayıp yarım asır devam eden suhte harekâtına bakılırsa, bu devrede medrese talebesi miktarının pek kabarık olduğu neticesine varmak gerekiyor. Gerçi bu devirde İstanbul'da veya Anadolu'nun önemlice şehirlerinde ne kadar medresenin faaliyette bulunduğuna ve bilhassa bunlarda kaç talebenin okuduğuna dair bir rakam zikretmek hemen hemen imkânsızdır. Fakat, bir takım eserlerin sayfaları arasında mevcut perakende bilgiler bize bu hususta bazı şeyler fısıldar gibidir. Böyle perakende malûmat yoluyla, işaret ettiğimiz devir için İstanbul'dan başka Bursa, Edirne, Manisa (1), Amasya (2), Konya, Kastamonu, Sivas, Kütahya, Ayıntab (3) ın medreselerinin çokluğu ile dikkati çektiği görülmektedir. Bu, medrese sayıları kabarık olan şehirler dışında kalan pek çok şehir ve hatta kasabada bile, bir hayli suhteyi barındıran medrese ve imaret mevcut olmalıydı.

(1) Çağatay Uluçay, Saruhan'da Eşkiyalık s. 23.

(2) Onaltıncı asırdaki durumuna nisbetle Amasya'nın sönük bir devri olan ondokuzuncu asırda bile şehirde bir hayli medrese vardı. Nitekim G. Perrat «Souvenir d'un voyage en Asie Mineure s. 403» 1861 yılında Amasya'nın 25 bin kişilik nüfusunun iki binini 18 medresede okuyan talebenin teşkil ettiğini söylemektedir.

(3) Ayıntab (Antep) li olan Ayni, kendi yaşadığı devirde Ayıntab'da 15 medresenin bulunduğunu (İkd al-cuman fi tarih ahl al-zaman, Topkapı Sarayı Müzesi kütüphanesi Bağdat köşkü kitaplığı no: 274, s. 226) söylüyor.

Medreseyi bitirenler için iş sahasının temini, daha ziyade medrese hocalığı ve adliye cihazına tayin edilmeleri suretiyle mümkün olmaktaydı. Mülkî, askerî ve malî vazife ve memuriyetler esas itibariyle, enderundan çıkanlara ve kapıkulundan gelenlere veriliyordu. Diğer taraftan, onaltıncı asırda, kapıkulundan yetişenlerin nüfuzları mütemadiyen kuvvetlenmekte, bunların iş sahaları da nüfuzlariyle mütenasiben genişlemekteydi. Bu bakımdan, medrese talebesi ve dolayısiyle mezunlarının artması Osmanlı cemiyetinde tabii şekilde bir medreseliler buhranının patlak vermesi neticesini doğuracaktı. Nitekim, medrese talebesinin çokluğu, levendliği doğuran sebeplerin birbiri üzerine yığıldığı ve ayni sebeplerin medreseler üzerinde de tesirler icra ettiği devreye rastladığından, böyle bir buhran kendisini göstermekte gecikmedi.

Çift bozan reâya, nasıl, toprağından koptuğu zaman, kendisine yeni bir geçim sahası bulma meselesi ile karşı karşıya geliyor, ve bunu normal yollardan sağlıyamayınca eşkiyalığa sapıyor idiyse, medrese talebeleri (suhte - softa) için de, hemen hemen buna benzer bir durum mevcuttu. Medreseyi bitirenler kolaylıkla iş sahası bulamayıp bir vazifeye tayin için uzun müddet bekleyince, bu durum, yalnız mezunlar üzerinde değil medreseye devam etmekte olanlar üzerinde de fena tesirler icra edecekti. Kendilerine hemence bir vazife verilemiyen medrese mezunları hem muattal hem de müstehlik durumunda idi. Medrese odaları ve imaret teşkilâtının pek çok faydalı tarafları olmakla beraber ,bilhassa, ahlâkları sarsıntıya uğramış suhteler için, onları tenbelliğe ve bedavadan geçinmeye alıştırma gibi aksi tesirler yapması mümkündü. Nitekim onaltıncı asrın son çeyreği ve onyedinci asrın ilk yılları için bu tesirin mevcudiyeti kolaylıkla sezilebilmektedir. Medrese talebelerinin önemli bir kısmı han, medrese odaları ve imarethanelerde topluca oturdukları için, onaltıncı asrın ikinci yarısında başgösteren ahlâk bozukluğunun tesir icra eylediği müesseseler arasında elbette medreseler de vardı.

Netice itibariyle: muhtelif sebep ve tesirler, suhteleri de eşkıyalık mecrasına sürüklemiş oldu.

Suhte isyanlarının çıktığı ve âsi suhtelerin faaliyette bulundukları yerler meselesi, bilhassa üzerine özellikle eğilmeyi gerektirecek bir manzara arzetmektedir. Suhte hareket ve isyanlarına dair asıl malzemeyi elde ettiğimiz mühimme defterlerine ve az miktarda da olsa bazı şeyler öğrenmemize imkân veren tarihi eserlerdeki kayıtlara bakarak, suhte isyanlarının, Türk nüfusunun kesif olduğu yerlerde çıkmış bulunduğunu cesaretle söyliyebilmekteyiz. Âsilik eden suhteler asıl faaliyetlerini Anadolu'da göstermişlerdir. Rumeli'de de suhte hareketi görülmekle beraber, bunun hem sahası mahdut kalmış, hem de Anadolu'dakinden kısa sürmüştür. Rumelide suhtelerin bir takım nahoş hareketlerine sahne olan yerler Üsküp, Selânik, Sofya, Filibe, Silistre, Edirne, Gümülcine gibi şehirlerle bunların civarlarıdır. Bu şehirlerden Gümülcine ve Üsküp'teki suhte hareketleri Anadolu'daki hadiselerle ayniyet gösterirse de, diğer yerlerdekiler biraz daha başka türlüdür. Üsküp civarı ve Gümülcine'den Silivri'ye kadar uzanan sahada suhteler Anadolu'da olduğu gibi daha ziyade köylere tecavüz etmişlerdir. Selânik, Sofya, Edirne'de ise suhte tecavüzleri esas itibariyle şehirlerin içinde cereyan etmiştir (1). Şehirlerdeki tecavüzlere daha kolaylıkla mukabele edilebildiği için zararları köyler derecesinde fazla olmadığı gibi onlar kadar uzun da sürmemiştir.

Anadolu'da suhtelerin faaliyet sahası için kabataslak bir sınır çizmek gerekirse, bunu, İskenderun körfezinden Giresun'a çizilecek düz çizginin batısında kalan yerler şeklinde göstermek mümkündür. Tabiatiyle, hudutlandırdığımız kısmın her tarafında suhteler ayni derecede faaliyet göstermemişlerdir. İşaret ettiğimiz çizginin batısında kalan yerler arasında Amasya, Tokat, Samsun şehirlerinin bulunduğu Yeşilırmak havzasında, Aydın, Manisa ve Menteşe çevresinde, Karaman ve Silifke bölgesinde, Kastamonu, Bolu, İzmit böl-

(1) Bu nokta Mustafa Akdağ'ın da dikkatini çekmiş ve özellikle buna işaret lüzumunu duymuştur.

gesinde suhte faaliyeti daha çok vuku bulmuştur.

Suhtelerin faaliyet sahalarına dikkat edilince; talebe toplıyabilecek medrese şehir ve kasabalarının birbirine pek uzak bulunmadıkları, bu halin ise, suhtelerin birbirleriyle kolaylıkla irtibat kurmalarına imkân verdiğini teslim etmek gerekmektedir. Esasen suhte guruplarının da başıboş levendler gibi bir yerde durmıyarak gezip dolaştıkları görülmektedir. Doğu Anadolu gibi fazla dağlık ve önemlice şehir ve kasabaları arasında güç irtibat kurulabilen bir yerde, suhtelerin âsiliğe tevessül edenleri, elbette kolay kolay birleşik gruplar teşkil edemezlerdi. Diğer taraftan, başıboş levendlerin bazılarının suhte kıyafetine girip onlarla beraber dolaştıklarına bakılırsa; aralarında bir işbirliği kurulabiliyor demekti. Suhteler faaliyete başladıkları ilk yıllarda soygun ve hırsızlıktan ziyade c e r, k u r b a n, n e z i r adı altında para veya yiyecek maddesi toplamakta ve buna ait s a l g ı n (salma) yapmakta idiler. Bu durum, onların iktisadî sıkıntı içinde olduklarına ve bu yönden dertlerinin başıboş levendlerle benzerlik gösterdiğine işarettir. Önceleri para veya yiyecek maddesi toplayan suhteler bilâhara işi iyice azıtmışlar soygun, ırza geçme, oğlan ve kızları kaldırıp kaçırma ve nihayet adam öldürme, onların devamlı şekilde işledikleri suçlar haline gelmiştir.

Kanuni Süleyman'ın son zamanlarını içine alan ilk mühimme defterlerinden itibaren suhtelerin haramîliklerine dair bilgiler edinilmeye başlanmaktadır. Nitekim, levend ve yevmlü hadiselerine dair bol malzeme bulunan 3 numaralı mühimme defterinde 966 senesine ait ve bir kaza kadısına yazılmış hükümde (1), «*kazanın suhte ve levend harami taifesinden korunması*» istenmektedir. 6 numaralı mühimme (2) defterinde ise suhtelerin tecavüz ve eşkiyalıklarından bahseden kısımlar daha da çoğalmaktadır.

Levendlerin eşkiyalık hareketi başladığı zaman bunlar 15-20 kişilik gruplar teşkil ediyorlardı. Tekmil levend durumundaki kimseler bir başkanın idaresinde toplanabilselerdi.

(1) Mühimme defteri 3 hkm. no: 286.
(2) » » 6 hkm. no: 203, 870, 1000, 1026, 1295.

bir hayli kalabalık insan grupu meydana getirebilirlerdi. Büyük celâli hareketleri, levendlerin umumiyetle levend olmıyan bir kimsenin idaresinde toplanmaları ve bu kalabalığa daha başka zümrelerin de katılmasından doğdu.

Suhte isyanları başladığı zaman bunlar da levend hareketinin başlangıcındaki gibi 15-20, belki daha küçük sayıda gruplardan müteşekkildi. Esasen levend ve suhte hadiseleri birbirinin içerisine o derece girmiştir ki, suhte ile levendi biribirinden ayırmak âdeta imkânsız gibidir. Gerçi bir çok yerlerde ve muhtelif zamanlarda sırf suhtelerin yaptığı eşkiyalıklar mevcuttur. Fakat, Kanuni'nin son yıllarından itibaren geçen yarım asırlık müddet zarfındaki soygun, baskın, eşkiyalık hareketlerinde; ya bir levend grupunun içinde bir kaç suhtenin, veya bir suhte grupunun içinde bir kaç levendin bulunduğu görülmektedir. Bu sebepledir ki; bilhassa onaltıncı asrın son çeyreğinin hadiselerini içine alan mühimme defterlerinde «*levend suhte taifesi* (1)», «*levend suhtesi*» veya «*levend suhteleri* (2)» ifadelerine rastlanmaktadır. Bununla beraber, levend ve suhte kelimelerini ayrı ayrı belirtmek suretiyle bunların faaliyetleri ile yaptıkları şeylerden bahseden hükümlerin (3) sayısı daha da çoktur.

Büyük celâli karışıklığı alıp yürümeden önce, âsi vaziyetine düşmüş olan suhtelerin yaptıkları şeyler, daha ziyade yol keserek soygun yapmak, köyleri basarak soygunlarda bulunmaktan ibaretti. Fakat iş bu şekle döküldükten sonra hadiseler bunları adam öldürmeye de sürükledi. Suhteler soyguncu ve etraflarına eziyet eden kimseler vaziyetinde iken, bunlardan yakalananlar hapsediliyor veya cezalandırılmak üzere İstanbul'a (4) sevkediliyordu. Fakat, suhtelerin ceza-

(1) Mühimme defteri 27 hkm. no: 639.
» » 28 hkm. no: 146, 643.
(2) » » 19 hkm. no: 311, 441.
» » 21 hkm. no: 457.
(3) » » 23 hkm. no: 545.
» » 24 hkm. no: 445, 520.
» » 17 hkm. no: 14.
» » 19 hkm. no: 84, 89, 339, 460, 485.
» » 28 hkm. no: 623.
(4) » » 26 hkm. no: 121.

landırılması sırf yakalanıp hapsedilmekle kalmadı. Zira, onların işi azıtmaları nisbetinde hükûmet de en şiddetli ceza olan ölümü tatbikten geri durmadı.

Suhteleri âsiliğe ve türlü edepsizliğe sevkeden sebepler meyanında, karşılaştıkları haksızlıkların veya herhangi bir şekilde menfaatlarının haleldar edilmesinin bir hayli rolü olsa gerekti. Esasen, onaltıncı asrın sonları ile onyedinci asrın ilk yarısının önemli bir kısmında, insanları çileden çıkaracak çeşitli haksızlıkların yapıldığı malûmdur. Şüphesiz, haksızlıklar karşısında; grup ve topluluklarda, tek insandan daha çok ve daha sür'atli şekilde karşı koyma hissi uyanacaktır. Suhteler de medreselerde toplu halde bulundukları cihetle, karşılaştıkları haksızlıklar veya menfaatlarına dokunan şeyler onlar üzerinde tabiatiyle akisler uyandırmıştır. Meselâ 1024 (M. 1615) yılında Manisa kadısı ve sancakbeyine yazılan bir buyrultuda (1), suhtelerin şikâyetlerine vesile teşkil eden hadiselerden bir örnekle karşılaşıyoruz.

«... *kazay-ı mezburede vaki Sultan Süleyman ve Sultan Şehinşah valdesi ve Saruhanoğlu imaretlerinde taam alınub ve gece gündüz medaris ve camilerde şuğledüb kendi hallerinde iken zikrolunan evkaf mütevellileri mücerred bahane edüb şart-ı vâkıf üzere tayin olunan taamların vermemek için Beyli Mehmed suhte me'killere komanuz emr vardur deyü rencide eylemekden hâli olmadıklarından maada ve olugelene ve şartı vâkıfa muhalif bunları me'killerine komamağla ziyade zulm ve hayf eylediklerin bildürüb bunlar yarağı yasağla gezmeyüb ve kimesneye hilâf-ı şer'i şerif rencide etmeyüb...*»

Suhteler iyiden iyiye âsi vaziyete girerek soygunlardan başka adam öldürmekten geriye kalmadıkları sırada celâli isyanları da başlamış bulunuyordu. Cer ve zekât akçesi topluyoruz diye köyleri dolaşan suhteler, köylülere kendilerini zorla misafir ettiriyor, bedava yem ve yemeklik alıyor, hatta köylüye salgın yapıp para topluyor, işi rezalete vardırarak köylülerin kız ve oğlanlarını çekip alıyor, dağa kaldırı-

(1) Çağatay Uluçay, Saruhan'da Eşkiyalık, s. 24.

yor ve bunlarla oturak âlemleri yapıyorlardı. Suhteler böyle hareketler yaptıkları sırada yalnız değillerdi. Başıboş vaziyetteki âsi levendler de onlar gibiydi. Halkın kalabalığından veya herhangi bir şekilde kuvvetinden çekindikleri takdirde, kıyafet değiştirip yeniçeri ve kapıkulu sipahisi kılığına giriyor (1), hatta onlar gibi silâh taşıyorlardı. Zorbalık ve nihayet eşkiyalık yapan suhtelerde tabiidir ki ahlâk iyice bozulmuştu. Bunlar medrese ve imaretlerde bulundukları sırada bile içki içiyor, türlü edepsizlikten geri kalmıyor, reâyanın kız ve oğullarını kaçırarak iğrenç hareketlerde bulunuyorlardı.

Suhte ve levendler böyle iken zâten hükûmet adamlarının bir çoğunda da hayır yoktu. Rüşvet, iltimas ve bir sürü entrika devlet adamları arasında haylice yer tutmaktaydı. Onun için şeriata aykırı davranışla şarap içen, köylerde halka eziyet eden, soygun yapan ve nihayet tam manasiyle eşkiya kesilen suhtelerin yakalanması için etrafa emir ve fermanlar gönderiliyor, fakat bozukluğun önü bir türlü alınamıyordu. Bu yüzden mesele yıllar yılı uzayıp gidiyordu. Suhte hadiseleri patlak verdiği sırada zaten tımarlı sipahiler de hükûmetin tutumundan memnun değildi. Esasen tımar erbabından bir çok kimseler çift bozan reâya durumuna düşmekteydi. Suhte isyanları, hükûmeti ister istemez kapıkuluna daha fazla bel bağlamaya ve onların sayısını çoğaltmaya sevkediyordu. Levend ve suhteler çoğaldıkça, devlet, bunların faaliyette bulundukları yerlere sipahi yani kapıkulu süvarisi gönderiyordu. Kapıkulu süvarileri de çoğu zaman zulümden ve keselerini doldurmaya çalışmaktan geri kalmadıklarından, suhtelere karşı müessir bir şey yapmıyor veya yapamıyordu. Onun için hükûmet bu iki zümrenin arasına düşmanlık girmesini istiyor, hatta bu neviden vak'alar (2) karşısında hükûmetin memnuniyeti açıkça seziliyordu (3). Hü-

(1) Hikmet Turhan Dağlıoğlu, Onaltıncı Asırda Bursa Şehri s. 117.
(2) Çağatay Uluçay, Saruhan'da Eşkiyalık s. 25.
(3) Suhtelerle, sipahiler arasındaki düşmanlık hükûmetin işine gelmez şekle büründüğü zamanlarda ise, hükûmetin bunları barıştırma gayretlerine de rastlanmaktadır.

kûmet, suhtelerin çıkardığı huzursuzluğu gidermek, isyanlarını tesirsiz bırakmak için zaman zaman çeşitli tedbirlere başvurmaktan geri kalmıyordu. Bu cümleden olarak:bazan altı bölük sipahilerinden tayin edilen çavuşlar vasıtasiyle suhtelerin silâhlarını toplatıyor (1) veya Anadolu'ya mehayif müfettişleri gönderiyordu. Zaman zaman da, levendler için yaptığı gibi suhteleri de kefalete (2) bağlıyor, yani suhteleri kefilleri vasıtasiyle disiplin altında tutmaya ve zararsız hâle getirmeye bakıyordu. Tabii kefili bulunmayan suhteler herhangi bir kimsenin yanında barınamıyor ve kefilsiz suhteleri yakalatıp hapsediyor veya daha ağır şekilde cezalandırıyordu (3). Suhteler de başıboş levendler gibi mütemadiyen yer değiştirdikleri veya kendileri için tehlike sezince derhal başka bir tarafa kaçtıklarından, bunlarla mücadele hayli güçlük arzediyor ve böylece iş uzayıp gidiyordu. Öte taraftan medrese talebesinin tamamı âsi durumunda olmadığından, âsi durumuna düşen ve nizamsızlıkları görülenlerle iyilerinin ayrılması için de emirler yazılıyordu (4). İhtimal, bu çeşit emirler tatbikatta bazı yanlışlık ve haksızlıklara sebep olduğu gibi, kötü niyetli ve kurnaz suhteler için bir can kurtaran simidi vazifesi de görebiliyordu.

Kanuni'nin son yıllarında başlıyan suhtelerin soygun ve eşkiyalıkları büyük celâli harekâtı sırasında devam ettiği gibi, Kuyucu Murad Paşa'nın meşhur Celâli tenkilinden sonra bile tamamen durmadı. Esasen, Celâli isyanları sırasında suhteler köylerden ziyade şehir ve kasabalar için daha çok zararlı olmuşlardı. Kuyucu Murad Paşa, celâli isyanlarını bastırdıktan sonra suhteleri bir nizama bağlamak üzere bazı faaliyetler gösterdi. Buna rağmen suhte işi tam manasiyle hal yoluna konulamadığından 1022 (1613) yılında Anadolu geniş çapta bir tethiş hareketine tâbi tutuldu. Anadolu beylerbeyi Tekeli Mehmed Paşa ser-

(1) Çağatay Uluçay, Saruhan'da Eşkiyalık s. 26.
(2) Mühimme defteri 26 hkm. no: 845.
(3) » » 26 hkm. no: 121.
(4) Çağatay Uluçay, Saruhan'da Eşkiyalık s. 26 da evail-i cemaziyülevvel 1023 tarihli hüküm.

dar tayin edilerek, Anadolu'da suhte taraması yapması emredildi. Tekeli Mehmed Paşa suhtelere karşı tayin edilen son müfettiş de değildi. Ondan sonra ayni maksatla başka kimselerin de suhte müfettişliği ile vazifelendirildikleri görüldü.

Tekeli Mehmed Paşanın suhte teftişi sırasında Anadolu'daki kadı ve sancakbeylerine yazılan bir yazı çok dikkate değer bir hususiyet arzetmekteydi. İstanbul, Bursa ve Edirne'den gayrı yerlerdeki talebenin suhte kıyafetinde gezmesini meneden 1022 evasıt-ı cemaziyülahır tarihli bir fermanda (1) şöyle deniliyordu:

«... *Anadolu'da fesad üzre olan suhteyi beylerbeyisi gamzeylemiş deyu kendularını ve evlâd-u etbaını kılıçtan geçirüb fesadları günden güne ziyade olub, mademki Bursa ve İstanbul ve Edirne'den gayri vilâyetlerde suhte namında ve ol libasta kimesne gezmeyüb suhte libasında ve ziynetinde gezenler ahz olub haklarından geline, vilâyet şûr-u şerlerinden emin olmaz deyu ehl-i vukuf olanlar tarafından ilâm olunmağın, veçhi meşruh üzre olunmak emredüb buyurdum ki: hükm-ü şerif-i vacib-ül-ittibaım vüsûl buldukta husus-ı mezbura mukayyed olub Anadolu eyâletinin Kütahya sancağından maada sancaklarında ol makule kıraat eylemek namiyle gezen suhte eşkiyasın tedbir ve tedarik ile ele getürüb üzerlerine lâzım hukuk-ı nâs baad-es-sübut ashabına alıverildikten sonra muhkem haklarından gelesin ki saire ibret ola...*»

İstanbul, Edirne ve Bursa'dan gayri yerlerdeki medrese talebesinin suhte kıyafetinde gezmesinin menedilmesi, şüphesiz medreselilere indirilen en büyük darbe idi. Zira, medrese talebesi sadece gözden düşmekle kalmıyor, hükûmet için, uzun vadeli olarak, âdeta düşman nazarı ile bakılmış gibi oluyordu. Onların böyle gözden düşmekle kalmayıp hükûmetçe hasmane bir görüşe tâbi tutulmaları, hiç şüphesiz, ileriki yıllara menfi tesirleri uzanacak bir mesele idi. Kısacası bu tesir memleketin ve bu meyanda bilhassa Anadolu'nun kültür durum ve faaliyetine indirilen bir darbe mahiyetini de taşımaktaydı.

(1) Çağatay Uluçay, Saruhan'da Eşkiyalık, s. 28.

Çağatay Uluçay, bu konuda (1) hükûmetin daha da ileri giderek 1617 senesinde suhtelerin İstanbul'dan gayrı yerlerde okumalarının menedildiği, ayni zamanda bunların imarethanelere ve zaviyelere sokulmaması ve suhte kıyafetinde gezdirilmemesi hakkında şiddetli emirlerin verildiğini yazmakta ise de, bu hususta bir kaynak ve vesika zikretmemektedir. Bu tarihler hükûmetin emirlerinin hepsinin tamamen tatbik edilebildiği yıllar olmamakla beraber, böyle bir şeyin kısmen tatbikinin bile, Türk halkının kültür seviyesine ne büyük bir darbe teşkil edeceği meydandadır. Yani, bir taraftan suhtelerin isyanı bu bilgi ve kültür yıkıntısını bilfiil icra etmekteyken, bunun yanında hükûmetin tuttuğu yol da, bu yıkıntıyı daha ciddi ve gelecek yıllara daha sâri hâle sokmuştur.

Talebe çağındaki insanlar yaşları icabı hayatlarının en delişmen ve heyecanlı yıllarını yaşadıklarından, tahriklere (2) kolaylıkla kapılabilirlerdi. Bunları tahrik edenler arasında ilmiye sınıfından kimseler de bulunabilirdi. Şehirlerde vukû bulacak tahrikler, suhtelerin ahlâk ve disiplinlerinin biraz daha bozulması, köy sahalarında ise eşkiyalığın biraz daha artması neticesini verecekti.

Daha yukarılarda belirttiğimiz veçhile, suhtelerin serkeşlik ve âsilikleri yeni başladığı sıralarda bunlar 15-20 kişilik gruplar teşkil ediyorlardı. Zamanla bu gruplar hayli büyüyüp, yüzler hatta binlerce kişiyi ihtiva eder olmuştu. Suhte grupları kalabalıklaştıkça herhalde bunların arasına karışan başka zümreden insanların sayısı da kabarmış olmalıydı. Naima tarihinde (3) 1006 (1598) senesi vukuatı meyanında üç bin kişilik bir suhte grupunun eşkiyalığının şu şekilde anlatıldığı görülmektedir.

«Karaman beylerbeyi seferde olub vilâyet hâli olmağla Larende'de suhte namına üç binden ziyade eşkiya zuhur edüb

(1) Saruhan'da Eşkiyalık s. 29.

(2) Meselâ kadıların suhteleri İstanbul içinde bile tahrik ettiklerine dair 998 sevvalinde (1590 ağustos) bir hâdiseye rastlanmaktadır (Selâniki Tarihi s. 269).

(3) Tarih-i Naima c. 1, s. 193.

envan fesadata tasaddi ve müsadarat ve evlâd-u iyâl-i nassa taarruz etmekle bîhadd habaset ve taaddi ettiklerinde ehl-i memleket müttefikan ol erazil ile harub ve kıtâl edüb ekserin katl ettiler.»

Âsi ve eşkiya durumundaki insanların sayısı binleri bulunca elbette hayli korkunçlaşacak, tahrip kuvvetleri de ona göre artmış olacaktı. Fakat, suhteler levendler kadar bile bir şahıs etrafında birleşemedikleri ve onlar derecesinde silâhlanamadıklarından pek korkunç hale gelmediler. Bununla beraber bazı eserlerde, suhtelerin şehir ve kasabalar için kuvvetli müdafaa tedbiri aldıracak derecede korku yarattığına dair satırlar göze çarpmaktadır. Meselâ Evliya Çelebi Silifke'yi anlatırken (1): «... *Sultan Ahmed devletinde Celâli kıran Kuyucu Murad Paşay-ı sahipkıran Silifke'de suhtevat eşkiyasını def' için ahalii vilâyet masun olmaların murad edinüb bu kal'ayı yeniden inşa edüb...*» demektedir.

Suhte isyanları medrese teşkilâtına büyük zararlar verdiği gibi, bu yüzden bir çok insanların da canı yandı, hatta kanı döküldü. 1618 senesinde Anadolu beylerbeyi Hüseyin Paşa'nın softaların tedibine memur edilmesinden sonra suhte isyanları hemen hemen söndü.

Suhte isyanlarının medreselere ve dolayısiyle memleketin ilim ve kültür hayatına büyük zararlar verdiği, bu zarara da daha ziyade Anadolu'nun uğradığı muhakkaktır. Onyedinci asrın önemli kalem sahiplerinden Aynî Ali, Koçi Bey ve Kâtib Çelebi gibi kimseler, ilmiye sınıfının ve medreselerin bozuluşuna dair önemli şeyler söylüyorlarsa da suhte isyanları ve bunun kültür hayatımızda açmış olması lâzım gelen yaraya pek parmak basmıyorlar. Maamafih, gerek bu müelliflerin gerekse ayni asrın başka kalem sahiplerinin ilmiye sınıfının bozuluşuna dair yazılarından, suhte isyanlarının hem sebepleri hem de açtığı yaralara dair zımnen de olsa bazı neticeler çıkarmamız müm-

(1) Evliya Çelebi, Seyahatname, c. 9, s. 316.

kündür (1). Medreselerin ve dolayısiyle ilmiye sınıfının bozulması, şüphesiz bir sürü sebepler neticesi meydana gelmiş bir meseledir. Bu bozulmanın ilim hayatındaki gelişmeye bir takım darbeler indirmiş olması gerekirse de, bunun derecesinin tespiti için derin tetkiklere ihtiyaç olduğu da muhakkaktır. Daha onaltıncı asırda taassuba dalınmış olması ve bilâhara müsbet ilimlerin fazlaca ihmalinin Osmanlı ilim hayatının cılız kalmasındaki rolü elbette büyüktür. Fakat devrin ilim adamlarının yetişmesine kaynaklık eden medreselerin bozulması ve onun talebesinin yarım asır kadar müddetle âsi ve şaki duruma girmesinin de bu cılızlaşmada hissedar olmıyacağı düşünülebilir mi?

Daha yukarılarda işaret olunduğu üzere, doğu Anadolu, levend isyanlarından dikkati çekecek kadar, suhte hareketlerinden ise tamamen masum kalmıştı. Bu hal, onyedinci asrın ortalarına doğru doğu Anadolu'daki medreselerden yetişen kimselerin İstanbul'a gelip bilgiçlik taslamalarına yol açmıştı. Kâtib Çelebi (2) nin bu nokta ile ilgili şu satırları hayli dikkate değer bir mahiyet arzetmektedir.

«... *Devlet-i Osmaniye evailinden Sultan Süleyman zamanına gelince Hikmet ile Şeriat ilimlerini cemeyleyen muhakkikler iştiharde idi. Sonra Ebülfeth Sultan Mehmed Han Medaris-i Semaniye bina edib kanun üzre şuğl oluna deyu vakfiyesine kayıt ve Şerh-i Mevakıf ve Haşiye-i Tecrid derslerini tâyin eylemişti. Sonra gelenler bu dersler felsefiyattır diye kaldırıb Hidâye ve Ekmel dersleri okutmağı makûl gördü. Yalnız ona iktisar, nâ-ma'kul olmakla ne felsefiyat kaldı, ne hidaye ve ekmel kaldı ve bununla sûk-u ilme kesat gelip ehli inkıraza karib olmağla bazı kenarda Ekrad diyarında yer yer kanun üzre şuğl eden taliplerin müptedileri Rum'a*

(1) Meselâ Koçi Bey risalesinde; ilmiye sınıfına (Ali Kemali Aksüt neşri s. 106, 107) ve bilhassa bunun bozuluşuna (s. 33-37) dair kıymetli bilgi mevcuttur.

(2) Kâtib Çelebi, Mizan-ül-hakk fi ihtiyar-il-ahak, İstanbul, 1306, s. 10-11.

gelip azim tafra satar oldular (1)...»

Büyük celâli karışıklığı devri

Kanuni'nin son zamanlarında başlıyan başıboş levend hareketi ondan sonraki hükümdarlar devrinde daha da artarak devam etmişti. K a n u n i'den sonra ve bilhassa onaltıncı asrın sonlarına yaklaşılırken, başıboş levendlerin daha da çoğalmasında, yukarda etraflıca izahına çalıştığımız sebepler meyanında bilhassa iktisadî sebeplerin payı hepsinden büyüktü. Nüfus artışı meselesi zaten iktisadî noktalarla sımsıkı ilgili bulunmaktaydı. İktisadî sebebi; idare adamlarının çok defa, çeşitli yönlerden zayıf kimselerden oluşu ve ahlâk bozukluğu sebebi takip etmiştir.

Avrupanın, kendisine yeni bir gelişme ufku açmaya başladığı devirde, Osmanlı İmparatorluğunun böyle bir yola gidememesi, bahtını karartacak en önemli noktalardan biri olmakla kalmamış, onaltıncı asrın sonları ile onyedinci asrın önemli bir kısmında bilgi, karakter ve çalışma gücü bakımından umumiyetle zayıf idarecilerin elinde kalması, hususiyle büyük bir talihsizlik teşkil etmiştir. Gerçi levendliği doğuran sebepler, elbette sadece köylü ve daha bazı zümreler üzerinde müessir olacak değildi. Bundan şüphesiz bir dereceye kadar idarecilerin de müteessir olması gerekirdi. Ama, levendliği doğuran sebeplerin en kuvvetlisi ve en başta geleni olan iktisadî sebepten müteessir olma meselesi, büyük mevki sahibi idareciler için mevzuubahis olamazdı. Esasen, çeşitli sebep ve hadiselerin tesiriyle Osmanlı iktisadî, içtimaî ve askerî nizamı, eski belirli düzeninden başka bir mecraya doğru, kaymaya başlamışken, onu yolundan çevirip eski şekline sokmaya hiç bir insanın gücü yetemezdi. Zira hadise, cemiyetin iktisadî ve içtimaî bünyesi ile sımsıkı ilgiliydi. Yani kısacası bu bir cemiyet hareketiydi.

Daha yukarılarda uzun boylu izahını yaptığımız sebep ve

(1) Şeref bin Şemseddin'in «Şerefnâme»sinde (Topkapı Sarayı Müzesi kütüphanesi Revan kitaplığı no: 1469 da Tercüme-i Şerefnâme, s. 113-117) Bitlis medreseleri ve burada yetişen ilim adamlarına dair yazılan şeyler Kâtib Çelebi'nin bu ifadesini teyid edecek bir mahiyet arzetmektedir.

hadiseler, Osmanlı cemiyetinin bünyesinde kötü istikamette gelişecek bir hareket meydana getirmişti. Eğer eski düzen, ortaya çıkmış bulunan hadise ve meselelerin cemiyetin yararına kolaylıkla halline kifayet edebilseydi, zaten içtimaî bünyede anormal hareketler belirmez, veya belirse de bir takım tedbirlerle bu hareketler faydalı bir yola sokulabilirdi. Toprağından kopan veya herhangi bir şekilde iş bulamıyan insanların sayısının mütemadiyen artması, o derece önemli ve sıkıca birbirine bağlı sebeplere dayanıyordu ki, asıl mesele, bu sebepleri sıhhatlice teşhis edip, kötülük yapmaya ve nihayet büyük gaileler çıkarmaya hazır insanları iv ve istihsal sahasına sevketmekte, kısacası, mevcut hareketi iyi bir yola kanalize edebilmekteydi.

İşte, Osmanlı devletinin bir bakıma talihsizliği, böyle kritik bir devrede kaliteli, bilgili ve dinamik devlet adamlarına sahip olmamasındaydı. Onaltıncı asrın ikinci yarısında zaten artık eski dinamizm kaybolmaya başlamıştı. Bu asrın sonlarında ve onyedinci asrın önemli bir kısmında ise, yüksek mevkilerde bulunan idarecilerin çoğu bilgice zayıf, entrikacı, para veya mevki hırsına kapılmış kimselerdi. Namuslu, çalışkan ve onlara nazaran daha bilgilice kimseler ya bir köşede sessiz kalıyor, ya eziliyor veyahut da önemli bir mevkie geçseler bile bir entrikanın kurbanı olarak yerlerinden çabucak uzaklaştırılıyorlardı.

Bu bakımdan ,Osmanlı cemiyetinde, kötü yolda gelişmeye pek müsait bir içtimaî ve iktisadî hareketin oluşması onaltıncı asrın sonlarına doğru hız kesbettiği ve yuvarlanan bir çığ gibi gittikçe büyümekte olduğu bir sırada bilgili, dinamik devlet adamına sahip olunmaması, hemen hemen bu hareketin kendi mecrasında tabii şekilde gelişmesine sebep olmuştur. Bu arada, devlet adamlarının işledikleri hataların, hadiselerin seyir ve gelişmesi üzerindeki müessiriyet derecesi ise,onların faydalı sayılacak icraatından daha fazla kuvvet arzetmiştir.

Kanuni'nin saltanatının sonlarına doğru başıboş levend hareketinin ortaya çıkışı, sonraları daha da fazlalaşması, Osmanlı cemiyetinde beliren bir buhranın «*tehlike işareti*»

gibiydi. Bu buhran o derece köklü ve şümûllü sebeplere dayanıyordu ki; sebeplerin en kuvvetli ve hassası olan iktisadî sebebin önemli bir veçhesi, esasen imparatorluk sınırlarından dışarı taşarak Akdeniz ve dünya ticareti ile ilgili bulunuyordu. Avrupalılar ticaret, sanayi ve topyekûn kültür itibariyle yeni bir dinamizme kavuşur ve kendilerine ilerleme ufukları açarken, osmanlılarda bilâkis bunun zıddı bir vaziyet vuku bulmaktaydı. Bu sebeple, başıboş levend hareketi başlangıçta cemiyetteki buhranın bir terazi ibresi gibi sarih işaretçisi iken, zamanla bu ibreye bir de uzun uzun öten bir alarm düdüğü takılmış gibiydi.

F. B r a u d e l'in bazı misaller de vererek izahına göre; onaltıncı asrın sonlarına doğru, kökü iktisadî tesirler ve nüfus artışına bağlı sebepler neticesinde, eşkiyalık hareketleri yalnız Türkiye'de değil, Osmanlı imparatorluğuna komşu sahaların bir kısmında da görülmekteydi. Fakat Avrupa'da meydana gelen ticaret, sanayi ve kültür gelişmesi, en başta cemiyetin dinamizm kazanma ve kalkınma gücünü ele geçirmek üzere adımlar atmaya yönelinmiş olması neticesinde, buna bağlı ve paralel olarak da devlet adamlarının icraatı sonunda ortadan silinebilmiştir.

Netice olarak formüle edilmesi gerekirse, Celâli isyanları: Osmanlı imparatorluğunda, Kanuni'nin son zamanlarında başlıyan, iktisadî, içtimaî ve idarî veçhesi diğer veçhelerinden daha ağır basan bir buhranın su yüzüne çıkan maddî ifadesi olan başıboş levend hareketi, Osmanlı idare sistemi ve bir kısım müesseselerindeki dejenerasyon ve kifayetsizlik yüzünden, kendi mecrasında kayıp yuvarlanırken, çeşitli grupların da bunun gibi ayni içtimaî mecrada kayması ve nihayet bunların birbirine karşıp büyük kütleler teşkil etmek suretiyle hükûmetin karşısına silâhla dikilmesi hadisesinden ibarettir (1).

(1) Osmanlı tarihi yazan müellifler, Ciğalazâde Sinan Paşanın Haçova harbinden kaçan askere karşı tatbik ettiği şiddetli muameleyi, celâli isyanlarının patlak vermesi ve bilhassa yaygınlaşmasına büyük bir sebep diye gösterirler. Gerçi, Ciğalazâde'nin bu icraatı ile ordudan kovulan ve haklarında idam hükmü bulunanlar, celâliler için, hazır silâhlı insan malzemesi teşkil etmesi bakımından, önemi küçüm-

Nitekim, celâli isyanları, ne sadece başıboş levend hareketidir, ne yalnızca tımarlı sipahi ayaklanmasıdır, ne kapıkulunun iştiraki olmayan bir şeydir, ne de daha ziyade bir kısım halkın ve suhtelerin silâha sarılması hadiseseidir. Hakikatte, bütün bunların az veya çok nisbette iştiraki bulunan muazzam bir içtimaî buhrandır. Bu kanlı buhranda, daha önceden beri mevcut başıboş levendler ilk maya ve hazır insan malzemesi yerine kaim olmuşlardır.

Birbirine zincirleme bağlı türlü sebep ve tesirlerden doğan bu buhranda celâli isyanları bakımından dikkat edilmesi gereken bir nokta, buhrandan fazlaca müteessir olarak işsiz duruma düşmüş, herhangi bir şekilde menfaatı zedelenmiş, yeni menfaatler elde etme arzusuna kapılmış kimselerin bir şahsın etrafında toplanabilmiş olmalarıdır. Burası şüphesiz hayli önemli bir noktadır. Zira, 15-20 veya 40-50 kişilik gruplar halinde memlekette dağınık halde eşkiyalık eden çift bozan reâya, daha başlangıçta bir şahıs etrafında toplanmış olsaydı, celâli isyanlarının Üçüncü Mehmed ve Birinci Ahmed devrinde olduğundan daha küçük sayıdaki kuvvetlerle ta Kanuni zamanında başlaması gerekirdi. Bu arada dikkati çekmesi gereken diğer bir nokta da, büyük celâli karışıklıkları devrindeki celâli reislerinin, hayat tecrübesi oldukça fazla ve çok defa ya devlet işlerinde bizzat çalışmış veya vilâyet ve sancaklarda paşaların hizmetinde bulunarak bu yoldan bilgi ve tecrübeler edinmiş kimseler olmasıdır. Bilindiği üzere, celâli reisleri arasında kethüdalık, voyvodalık, mütesellimlik, sancakbeyliği hatta beyler-

---

senecek bir hâdise değilse de; isyanı patlak verdiren veya yaygınlaştıran en kuvvetli sebep elbette bu değildir. Hakikatte celâli isyanları, had safhaya gelmiş bir buhranın mukadder bir neticesi idi. Esasen Cigalazâde hâdisesinden önce, ucu isyanlara kadar gidecek bozulma ve ıztıraplar; iktisadî, içtimaî, ahlâki yapıyı o derece sarsmıştı ki, devlet bunun farkına varmış, vaziyeti düzeltmek için sıkı tedbirler almak ihtiyacını bile hissetmişti. Nitekim Üçüncü Mehmed bu maksatla bir adaletnâme neşretmişti. Tarihi, Haçova harbinden önceye rastlayan ve Çağatay Uluçay'ın eserinde (Saruhan'da Eşkiyalık vsk. 1) mevcut olan mart 1596 tarihli bu adaletnâme ile, eserin sonundaki vesika suretleri arasında bulacağınız Birinci Ahmed'in adaletnâmesinin, ayrıca bu açıdan da tetkiki isabetli olacaktır.

beyilik etmiş olanlar vardır. Celâlilerin asıl büyük ve korkunç derecede kuvvete sahip olanları da, böyle devlet kapısında bulunan ve lâlettayin insanlar arasından çıkan eşkiya reislerine nispetle bilgi ve şahsiyetce onlara üstünlük gösterenlerdir. Zaten böyleleri ikinci ve üçüncü derecedeki celâli reislerini kendi emirleri altında kolaylıkla toplıyabildiklerinden sür'atle korkunç hale gelmişlerdir.

İşaret ettiğimiz büyük buhran ve onun bir neticesi halinde azalıp çoğalan dalgalar halinde yarım asır müddetle Anadolu'yu çalkalandıran celâli isyanları, bazı müesseselerin çöküntüye uğrayıp, bazı yeni şeylerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Çöken müesseselerin en başında topraklı sipahilik, onun yerine yeni bir varlık ve vakıa olarak ortaya çıkanı ise, gerek kapılı levend - kapılı sekban ve mîri levend-mîri sekban'lardır. Buhranın ve nihayet celâli isyanlarının yıktığı çok şey varsa da, yıkılanların yerine eskisinden daha sağlam ve kuvvetli müesseseler getirilememiştir. Zaten osmanlı imparatorluğunun teşebbüs kudreti ve haşmetini kaybetmesi, böyle bir buhrana yakasını kaptırmasından ve sonra da kısa zamanda ve başarı sağlıyarak bundan kurtulamamasından ileri gelmiştir. Bu durum onun, zamanla kudretini kaybederek yıkılışa doğru adım adım sürüklenmesine de âmil olmuştur.

Celâli isyanlarının başlangıcı ve bilhassa sonu için kesin bir tarih tespit edebilmek de oldukça güçtür. Zira, okul kitaplarına bile geçen ve ilk celâliye örnek olarak gösterilen Bozoklu Celâl hadisesi bir yana bırakılırsa, tarihi eserlerde ilk celâli hareketinin 1004 ve 1008 tarihinde (1) başlamış olduğu kaydedilir. Şayet 25-30 veya 70-80 kişilik grupların eşkiyalıkları celâliliğin başlangıcı olarak alınmak lâzım gelirse, bunun tarihini Kanuni'nin son zamanlarına kadar geri götürmek gerekir. Lâkin, bin kişiyi aşan topluluklar ve

(1) Koçi Bey (risale s. 49) «Anadolu vilâyetlerinde celâli eşkiyası 1004 tarihinde zuhur etti» derken, Naima (c. 1, s. 231) «iptida-ı huruc-ı celâliyan ve zuhur-ı Karayazıcı Abdülhalim ez-erbab-ı tuğyan zümre-i sekban» başlığı altında 1008 senesi vukuatı içinde meseleyi ele almaktadır.

bilhassa kuvvetli bir başkanın emrinde toplanma işi esas alınırsa, bu takdirde, umumiyetle kabul edildiği üzere, bin tarihinin üstüne çıkmak icap eder. Esasen, umumî tarih kitaplarında «celâli isyanları» başlığı altında geçen hadiseleri «büyük celâli karışıklığı» adı ile anmak daha isabetli olur. Bilindiği üzere, büyük celâli karışıklıkları zaman zaman fazlalaşmıştır.

Celâlilere karşı öldürücü darbeler indiren şahıslar arasında üç kişi pek fazla dikkati çeker ki, bunlar da Kuyucu Murad Paşa, Dördüncü Murad ve Köprülü Mehmed Paşa'dır.

Köprülü Mehmed Paşa'nın binlerce insan öldürtmesine rağmen, kendisi iktidar mevkiinde iken, Osmanlı imparatorluğu dahilinde âsilik ve bilhassa eşkiyalık hadiselerinin ortadan kalkmayışı, büyük celâli karışıklıkları devrindeki kadar olmamakla beraber eşkiyalığın, küçük çaptaki gruplar halinde mevcudiyeti, başıboş levendliği doğuran sebeplerin ufak değişikliklerle uzun zaman devam ettiğini gösterir. Şiddeti ve öldürttüğü adamların çokluğu ile sadrazamlığı sırasında derin bir korku yaratmış olan Köprülü Mehmed Paşa'nın ölümünden kısa bir müddet önce bile eşkiyalığın eksik olmadığı görülmektedir. Aydın, Manisa, ve Karaman taraflarında yol kesen, halkı ve tüccarları soyan Kördünya ve Sivri Bölükbaşı (1) gibi eşkiya reislerinin faaliyeti ve bunlara karşı Kaplan Mustafa Paşa emrinde Anadolu'ya kuvvet sevki bunu ifade eder.

Köprülü Fazıl Ahmed ve Merzifonlu Kara Mustafa Paşalar zamanında eşkiyalığın azalması

Başıboş levendliğin bir hareket ve bir vakıa olarak ortaya çıkışından Üçüncü Selim devrinin sonlarına

(1) Silâhtar Tarihi c. 1, s. 157-160. Köprülü Mehmed Paşa'nın ezdiği âsilerden Abaza Hasan Paşa büyük celâli reislerinin son halkası olduğundan, bunun durum ve tenkil şeklini diğer büyük celâliler için yaptığımız gibi burada anlatmıyoruz.

kadar geçen müddet zarfında; bunların eşkiyalık hadiselerinin en ziyade azaldığı devir, Köprülü zâde Fazıl Ahmed ve Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın sadrazamlık ettiği yıllardır. Bunun en başta gelen sebepleri: celâli isyanlarının başlangıcından Köprülü Mehmed Paşanın tenkil hareketinin sonuna kadar Anadolu'da pek çok insanın öldürülmesi yüzünden, işsiz takımında başkaldırma cesaret ve takatının kalmaması, Anadolu'da onyedinci asır başına nazaran muhtemelen bir nüfus azalması meydana gelmesi, bunlardan daha önemli olarak da her iki sadrazam devrinde, imparatorluğun haşmet ve istilâ devrini hatırlatan başarılı harplerin yapılması ve askerin bundan müstefid olması, öte taraftan bilhassa Girit'te Kandiye etrafındaki harplerde pek çok insanın ölmesiyle genç insanlar nüfusunda erime vaki olması, ayrıca bu iki sadrazamın devrinde devlet idaresinin düzenli bir şekilde yürütülmesidir.

Zikrettiğimiz bu sebepler arasında, her iki sadrazam zamanında başarılı harplerin yapılması ve bu harplerde askerin hem meşgul olması ve hem de ganimetlerden faydalanmasının payı hayli büyük olsa gerektir. Zira, fetih hareketleri ile ganimetlerin osmanlıların yalnız askeri mekanizmalarında değil, bu yoldan cemiyetin umumi bünyesinde bile müsbet tesirler uyandırışı eskiden beri bilinen bir gerçektir.

Köprülü zâde Fazıl Ahmed ve Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın sadaretleri devri, başıboş levendliğin ve bilhassa bunların eşkiyalıklarının onyedinci asırda en az vuku bulduğu bir devir olarak dikkati çekmekle beraber, bunun tamamen ortadan kalkmadığı da bir hakikattir. Nitekim, tarihi eserlerde bu hususa işaret olacak bazı satırlar göze çarpmaktadır. Meselâ, Fazıl Ahmed Paşa'nın sadaretinin son senesine rastlıyan 1087 (1676) yılı içinde, yol kesip adam öldüren eşkiya hakkında Anadolu'daki sancakbeyi, mütesellim, yeniçeri serdarı ve âyana hitaben şöyle bir hatt-ı humâyunun (1) gönderildiği bilinmektedir:

«... *hâlâ ol mahallerde ba'zı kutta' ve haramzâde eşkiya*

(1) Silâhtar Tarihi c, 1, s. 654.

zuhur edüb sizin ihmal ve tekâsülünüz sebebiyle ebna-ı sebilin yollarına inüb katl-i nüfus ve gâret-i emval-ü erzak eyledikleri mesmuu hamâyunum olmağla, siz itâb-u ukab-ı husrevaneme müstehak olmuşsuzdur. Bundan sonra her kangınızın taht-ı hükûmet ve nevahi ve kurasında o makule kutta-i tarik ,bir ferdi katl ve eşyasın gâret eyledüğü istima' olunur ise bilâaman hakkınızdan gelinmek mukarrerdir. İmdi o makûle pây-ı veçhegân ele getürüb şer'le haklarında lâzım geleni icra ve mazarrat-ı eşkiyayı def' ve ref' eyliyesiz. Lâkin eşkiyayı haber alub ele getürmek için çıkdığımızda kemal-i sür'at ve ılgar ile varub tecessüs edüb ve yine âcilen yerinize avdet edüb eşkiya teftişi sebebile ile üzerine menzil be-menzil devr etmekden ve sancağımızdan harice çıkmakdan ve bahane ile müft ve meccanen zad ve zevade almakdan ve kendü halinde olanları ahz ve celb-i mal için taaddi ve tecavüzden begayet ihtiraz eyliyesiz.»

Celâli devrinde, eşkiya teftişi için Anadolu'ya gönderilen kimseler çok geniş sahaları tararlardı. Ve yetkileri de buna göre genişti. Halbuki, hâdiseler azalınca eşkiya teftişi işi de vilâyet veya sancak çerçevesi içinde kalmaktaydı. Fazıl Ahmed ve Kara Mustafa Paşa'lar zamanında böyle teftişlerde halkın zulme maruz bırakılmamasına da hususiyle dikkat ediliyordu. Meselâ 1088 (1677) senesinde Bursa tarafında hırsız ve eşkiya teftişine memur olan Bursa Sancakbeyi, halka yaptığı zulümden dolayı İstanbul'a celbedilip boynu vurulmuştu (1).

Bu arada şunu da işaret edelim ki, Suriye, Irak, Arap yarımadası ve Afrika topraklarında vuku bulan yol kesip soygunlarda bulunma ve adam öldürme hadiseleri, başka mahiyette şeyler olduğundan, bunları başıboş levend hareketleri arasında zikretmiyoruz. Hele hacc yolunda hacı kafilelerini soyma meselesi Arapların çok eskiden beri sürüp gelen huylarından olduğundan, elbette bu da başıboş levendlikle ilgili bir şey değildi. Maamafih bazen Halep bölgesinde hacı kafilelerini soyan Araplar arasına Türk levendlerin karıştığı da

(1) Silâhtar Tarihi c. 1, s. 661.

olurdu. Meselâ 1092 (1681) senesinde Halep bölgesinde iki bin kadar adamı (1) ile eşkiyalık eden M ü l h e m adındaki - bu adam ayni sene yakalanıp başı kesilmiştir - arabın avanesi arasına muhakkak ki çöl arabından gayrı başıboş levendler de karışmış olmalıydı.

Daha yukarılarda işaret edildiği üzere, eşkiyalık eden veya herhangi bir şekilde huzursuzluk hareketinde bulunanlar, sadece başıboş levendler olmayıp, böyle şeyleri yapanlar meyanında kapılı levendler de göze çarpıyordu. Köprülü zâde Fazıl Ahmed ve Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ların sadaretleri zamanına rastlıyan devrede tarihi eserlere aksedebilmiş bu neviden hadiseyi, vilâyetlerde değil de, Viyana seferine çıkılmış olduğu zamanda görüyoruz. Tabii sefer esnasında işlenmiş olan bu kabahatler vilâyetlerde işlenenlerden başkalık arzetmekte ve sefer kabahati hususiyetini taşımaktadır. Böyle kabahatler meyanında şunlar görülmektedir:

Ordu Viyana'ya gitmek üzere Belgrad'da Sava nehrini karşıya geçtiği sırada, o bölgenin halkından dört yüz kişi ellerinde kanlı çarşaflar bulunduğu halde (2) padişaha başvurmuşlar ve Diyarbekir beylerbeyi K a r a M e h m e d P a ş a'nın levendlerinin tecavüz suretiyle iki yüz kızın bikrini izale ettiğini ifade etmişler, levendleri böyle bir hareket-te bulunmuş olan Kara Mehmed Paşa'nın şiddetle cezalandırılmasını istemişlerdi. Bu şikâyet karşısında bazı kimseler ise, işin aslı esası olmadığını, Kara Mehmed Paşa'yı perişan vaziyete düşürmek için iftirada bulunduklarını iddia eylemişlerdi. Padişah, ise, önemli bir sefere çıkılmış olmasını ve mukabil iddiaları gözönünde bulundurarak Kara Mehmed Paşa'ya bir şey yapmamıştı.

Yine ayni seferde diğer bir hadise de, Ustolni Belgrad önlerinde bazı sarıca sekban askeri ile Kırım tatarının (3) o civarda soygun ve yağma hareketinde bulunmaları şeklinde tecelli eylemişti. Osmanlı tebaası olan halka böyle bir hare-

(1) Silâhtar Tarihi c. 1, s. 750.
(2) » » c. 2, s. 16.
(3) » » c. 2, s. 36.

ketin reva görülmesinde suçlu addedilen bir kaç sarıca bölükbaşısı idam olunmuştu.

Viyana bozgununu takip eden harp devresinde başıboş levendler

Viyana bozgunu, Köprülü Mehmed Paşa zamanından itibaren belirmiş olan parlaklık ve kuvvetliliğin hakiki bir kuvvetliliğe delâlet etmediğini, esas bünyenin zayıflığını ortaya koymuştu. Bu bozgunla ortaya çıkan şey, yalnızca Osmanlı askeri gücünün artık Avrupa seviyesinden daha geride kalmaya başlamış olduğu meselesi değildi. İdarî - askerî - iktisadî ve daha sair cepheleriyle Osmanlı teşkilât ve sisteminin kifayetsizliğiydi. Köprülü zâde Fazıl Ahmed ve Merzifonlu Kara Mustafa Paşa gibi sadrazamların iyi idareleri ve bunların yaptıkları başarılı harpler, cemiyetin bünyesinde mevcut olan buhranı ancak çeyrek asırlık bir müddetle nisbî bir sükûna erdirip gölgeliyebilmişti. Viyana bozgunu işte bu perdeyi ortadan kaldırdı. Böylece, onyedinci asrın ilk yarısındaki gibi veya ona pek yakın hüviyette iktisadî dertlerin, ahlâkî teşevvüşün, askerî teşkilâttaki bozukluğun devam etmekte oluşu derhal sırıtıverdi. Bozgunu müteakıp Avusturya, Lehistan, Venedik, Rusya gibi Avrupanın dört önemli devletinin müştereken mücadeleye devamları ve bunlarla yapılan harbin çok uzun sürmesi, Osmanlı askerini yorup yıprattığı gibi, Köprülüler devrinde epeyce düzeltilmiş olan askerin disiplini bir kere daha bozuldu.

Kapıkulu ocağı nizamı esasen onaltıncı asır ortalarından itibaren bozulmuş ve bu sınıf asker devlet adamlarını bir hayli meşgul ettiği gibi, hükûmet üzerinde de ziyadesiyle müessir olmuştu. Bu sınıfın disiplininin bozukluğundan ve devlet işlerine karışmalarından şikâyet eden devlet erkânı, kapıkulu sınıfı üzerinde disiplin tesisi ve düzeltici bir iş olarak ancak bunların miktarlarını azaltabilmişlerdi. Fazıl Ahmed ve Merzifonlu Kara Mustafa Paşa zamanında kapıku-

lunda görülen disiplinin en başta gelen âmili bu idi. Ayrıca kapıkulu defterlerindeki boş esamelerin silinmesi ve suistimallerle haksızlıkların önlenmesi de bunda müsbet roller oynamıştı.

Konumuz kapıkulu sınıfını inceleme olmadığından, bu hususta daha fazla bir şeyler söylemeyi lüzumsuz buluyoruz. Yalnız, devletin gerek cephelerdeki başarı veya başarısızlığında, gerekse memleket içinde intizam ve âsâyişin tesisinde kapıkulunun önemli bir payı bulunduğundan, Viyana bozgununu takip eden yıllar içinde kapıkulunun disiplininin bozulmuş olduğuna işareti lüzumlu addediyoruz. Zira kapıkulunun durumu ile levendlerin faaliyet tarzları arasında gayet sıkı bir ilginin mevcudiyeti malûmdur. Onun için disiplininin fazlaca bozulduğunu gösterecek hadiseler meyanında, 1687 eylûlünde cephede, önce kapıkulu sipahilerinin, onları takiben yeniçeri, cebeci ve topçu ocaklarının isyan edişlerine, isyan üzerine veziriâzam serdar Boşnak Süleyman Paşa'nın kaçıp İstanbul'a gelişine, sadrazamın arkasından askerin de cepheyi bırakıp İstanbul'a gelmesine ve bu arada Dördüncü Mehmed'in tahttan indirilip İkinci Süleyman'ın padişah yapılmasına, 1687 kasımından 1688 martına kadar askerin İstanbul'da kalarak türlü disiplinsizlik ve edepsizliklerle İstanbul'un altını üstüne getirişlerine, nihayet 1688 martında sancağ-ı şerif çıkarılmak suretiyle âsi askerin tedib edilmiş olmasına bilhassa parmak basmak gerekmektedir. Kapıkulunun hali böyle olunca, onlardan daha düzensiz durumda olan sair askerin takınacağı tavır için tahminlerde bulunmak kolaylaşacaktır. Bu arada, gerek disiplinsizliğin bir neticesi olarak asker kaçaklarının çoğalması, gerekse harp icabı vergilerin ağırlaşması, hatta kanuna dayanmıyan emirlerle salmalar yapılıp paralar toplanması neticesinde, memlekette eşkiyaların faaliyetine müsait bir havanın doğmuş olduğu kolayca tahmin edilebilir.

Viyana bozgunu ve bu harbin tamamının yarattığı sarsıntıya ve kendisinden sonraki devre tesirine böylece işaretten sonra, daha Dördüncü Mehmed'in tahttan indirilmesinden

önce bile Anadolu'da eşkiyalığın dikkati epeyce çekecek şekle gelmiş olduğunu söylemek gerekir. Anadolu'da türeyen eşkiyalara karşı 1097 senesinde esaslı tenkil hareketine girişildiği görülmektedir.

Bu sırada Anadolu'da mevcut eşkiyalar Akkaş, Kara Mahmud, Yadigâr-oğlu, Yeğen Osman bölükbaşı adlarındaki sarıca sekban eşkiyası idi. Bunlar başlarına topladıkları bin kadar adam ile Sivas'tan Bolu'ya kadar uzanan sahadaki kasaba ve köyleri soyuyorlardı. Eşkiyayı tenkile önce teftişçi Hacı Ali Paşa gönderildi. Onun bir şey yapamaması üzerine Deli Ömer Paşa teftişçi tayin edildi (safer 1097 - ocak 1686) (1). Ömer Paşa'nın elinden de fazla bir şey gelmediğinden, bu defa vezir Büyük Cafer Paşa ayni işle vazifelendirildi. Cafer Paşa'ya bu mesele hakkında yazılan hatt-ı humâyun çok şiddetli bir ifade taşımaktaydı. Hatt-ı humâyunda: *«memur olduğun türedi eşkiyası üzerine neye varmayub avret gibi gezip yürürsün? ya varub haklarından gel, veya başını kesüb rikâb-ı humâyunuma gönder!* (2) deniyordu.

Cafer Paşa, bu eşkiya reislerinden Yadigâr-oğlu nu Koyulhisar yakınında Bağırsak deresi mevkiinde bastırdı (3). Yadigâr-oğlu ile yirmi sekiz adamının başlarını İstanbul'a yolladı. Yadigâr-oğlu'nun avanesinin bir kısmı bu arada kaçtı ise de Cafer Paşa onların da peşini takip ettirdi. Yadigâr-oğlu'nun adamlarından olan ve yakalanıp Sinop'tan İstanbul'a sevkedilen bir bölükbaşı İstanbul'da müthiş işkenceye tâbi tutularak öldürüldü. Bu arada Bitlis hanı da Akkaş ve otuz adamının başlarını İstanbul'a göndermişti.

1098 senesi vukuatı meyanında, osmanlı tarihindeki levendler bakımından pek önemli ve pek enteresan bir hadiseye işaret edeceğiz. Bu hadise, bir eşkiya olan Yeğen Osman'ın iki tuğ ile Afyonkarahisar sancak beyliğine (4)

(1) Silâhtar Tarihi c. 2, s. 228.
(2) Ayni eser s. 241.
(3) » » s. 243, 244.
(4) Silâhtar Tarihi c. 2, s. 266.

tayinidir (cemaziyülahır 1098 - nisan 1687). Aslen bir eşkiya iken serdar-ı ekremliğe kadar çıkarılan yegâne şahsiyet olan ve kapılı levendler kısmında daha etraflı şekilde bahsedeceğimiz Yeğen Osman, 1685 yılında Macaristan serdarı olan Melek İbrahim Paşa'nın maiyetinde bölükbaşılık etmiş, sonra harp sahasından kaçıp Anadoluya geçerek eşkiyalığa yine devam eylemiş ve müteakiben Anadolu'dan cepheye asker sevkine memur teftişci Halil Paşaya başbölükbaşı olmuştu. Kendisine Afyonkarahisar sancakbeyliğinin verilişi, Halil Paşa'nın Boğazhisarı muhafızlığına tayini sırasına rastlıyordu. Sancakbeyliğine tayin edilince beş bin nefer ile sefere gelmesi de emrolunmuştu. Sefere iştirak bakımından savsaklayıcı davranan Yeğen Osman ikinci defa kendisine dâvet vaki olunca, sancakbeyliğinin üstüne bir de serçeşmelik istemişti. Nihayet onun bu arzusu da kabul olunup, «*Anadolu'nun kapusuz cümle levend eşkiyasını sürüp sefere getirmesi*» emredilmişti (1). Bunun üzerinedir ki Yeğen Osman Paşa topladığı dört bin levend ile İstanbul'a gelmişti. Yeğen Osman'ın getirdiği adamlar umumiyetle kapısız levendlerden müteşekkildi.

Bir eşkiya reisinin sancakbeyliğine - kısa bir müddet sonra da serdar olacaktır - tayini ne kadar dikkate değer bir hadise ise, şüphesiz Yeğen Osman Paşa'nın İstanbul'a getirdiği levendlere ait dört bin rakamı da o kadar dikkate değer bir meseledir. Bu durum 1687 yılında levendlerin ne derece çoğaldıklarını da göstermektedir. Yeğen Osman'ı «*celâli*», yanındaki adamlarını «*levend eşkiyası*» şeklinde tavsif eden müverrih Fındıklılı Mehmed Ağa, onun emrindeki dört bin kişi Rumeliye geçirilinceye kadar kendisine İstanbul'da fazla iltifatkâr davranılması sebebi (2) ile bunlar hakkında padişahın hakiki niyetinin ne olduğunu şu satırlarla anlatmaktadır:

«... *Eğerçe padişah hazretleri hezar va'de ve istimalet ile bu erazili bikülliye Rumeline geçirmekten kasdi Anado-*

(1) Silâhtar Tarihi c. 2, s. 269.
(2) Ayni eser s. 269-270.

lu'yu levs-i hasabet alûdelerinden pak edüb zımnen kâfire kırdırmak idi...»

«... padişah hazretleri, hamd ederim ol Allaha ki: böyle bir kavi düşmanı sühulet ile sayd edüb ele getürmekle, cem'iyetlerin perakende eyledik, ve ilâ mansab ve in'amımızı kabul etmeyüb inadlarında musır olub yevmen feyevmen cem'iyetleri izdiyad bulaydı azim sefere muhtac olurdu, ve kâfir tarafı böyle iken bunlar da bir azim çıban olub ilâcı müşkil idi buyurdular...»

Yeğen Osman Paşa'nın emrindeki levendler Üsküdar'dan karşıya geçirildikten sonra bir müddet Kâğıthane'de çadır kurup kalmışlardı. Bu sırada levendlerden bir kısmı alışkanlıkları icabı etraf köylere dağılıp halka zulmetmeye başlamışlardı. Bu durum, sefere gitmemek için bir bahane arıyanların seslerini yükseltmelerine ve halktan da «... *ehl-i iyalimiz taşra çıkmaktan ve ekinlerimiz döğülmekten kaldı...*» şeklinde şikâyetler gelmesine yol açmıştı.

Viyana bozgununu takip eden senelerde Anadolu'da başıboş ve kapılı levendlerin eşkiyalıkları çoğalınca ,onyedinci asrın birinci yarısında görülen örnekler biçiminde müfettişler tayin edilmeye başlanmıştı. Eşkiya teftişine memur kimseler, silâh topladıkları, eşkiyaya yataklık edenleri ortaya çıkarmak için uğraştıkları, eşkiyayı bizzat yakalamak veya ortadan kaldırmak gayesiyle silâha müracaat ettikleri cihetle; kendileri şahsan dürüst ve iyi adam olsalar bile, vazifeleri icabı halk üzerinde iyi tesirler bırakmıyorlardı. Bir de bunların arasında hakikaten zulme kaçanları vardı ki, o takdirde teftişci paşalar hakkında İstanbul'a şikâyetler yağıyordu. 1686 ve 1687 yılında Anadolu'ya gönderilmiş olan eşkiya teftişiyle vazifeli müfettişler hakkında da böyle şikâyetler yapılmıştır. Yeğen Osman Paşa'nın 4 bin levendi Rumeli'ye geçirmesi üzerine artık eşkiya teftişine lüzum kalmadığı, ayrıca bu kadar adam Rumeli'ye nakledilmekle Anadolu'nun levendden tamamen kurtulduğu zannı uyanmış olmalı ki 1098 şevvalinde (ağustos 1187) teftişcilik lağvedildiği (1)

(1) Silâhtar Tarihi c. 2, s. 272.

gibi saruca ve sekban adı altında levend istihdam edilmesi işi de kaldırıldı. Halbuki levendliği doğuran sebepler tedavi edilmeden fermanlarla bunu ortadan silmek mümkün değildi. Müverrih Silâhtar Fındıklılı Mehmed Ağa ise, teftişçilik ve levendliğin kaldırılışını şöyle anlatıyordu:

«... *teftişçi paşaların daim kârı zulm ve taaddi olduğundan reâya fukarası ahir diyarlara perakende ve perişan oldukları mesmuu humâyun olduğundan gayrı, kapu ağası Hacı İbrahim Ağa hacdan gelürken vakti hallerine muttali olub teftişçilerin envaı dürlü fezahatların huzur-u humâyuna arz-ı ilâm etmekle, teftişci vezir Sarhoş Ahmed Paşa'ya Bağdad eyâleti verilüb teftişcilik külliyet ile ref' olub Anadolu'da vaki valii vilâyet ve ehalini memleket ve müsellimlere seksenden mütecaviz fermanlar gönderildi. Ve her kimin sancağında ve kadılığında âyende ve revende ve tüccardan bir ferde zarar isabet olur ise eşyası tazmin olunduktan sonra kendüsü katl ve malı mîriye kabz olunması vezir destlerinde olan kûh ve sahraları tecessüs ve hıfz-u hıraset edüb sekban saruca namına yanlarında bayrak ve levend tutmayıb garip yiğit istihdam etmeleri muhkem tenbiye buyruldu.*»

Yeğen Osman'a sancakbeyliği tevcih edilip arkasından serçeşmelik verildiği sırada kapıkulu askerinin de disiplini fazlaca bozuktu. Harp cephesini terkedip İstanbul'a gelecek kadar disiplinsizliği ileri götüren kapıkulu askerleri İstanbul'da da yüz kızartıcı hareketlerde bulunmuşlardı. Onun için devlet erkânı şaşkındı. Kime ve ne tarafa itimad edebilirlerdi? İşte bu karışık devrede bir kısım devlet erkânı ve hükümdarın, âdeta, vaktiyle bazı kimselerin sipahilere karşı yeniçerileri veya yeniçerilere karşı sipahileri tutup bunları biribirlerine kırdırmalarından ibaret bir siyaset takip ediş-leri gibi, bu defa da kapıkulu ile levendler arasında kaypak bir yol tutulmuş gibiydi. Zira, isyan eden ordunun önünden kaçıp İstanbul'a gelmiş olan sadrazam Boşnak Süleyman Paşa'nın idamından bir kaç gün sonra Yeğen Osman Paşa'ya gizliden bin altun gönderen padişah (1) ayrıca bir hatt-ı hu-

(1) Silâhtar Tarihi c. 2, s. 284.

mâyunla levendleri Edirne'den beriye geçirmezse kendisine vezaret tevcih edip kızı Hatice Sultanı da kendisine vereceğini bildirmişti. Padişahın bu davranışı, onun, levendlerin şerrinden kurtulmak istemesine hamledilebilirse de, esasında, bu sırada, işaret ettiğimiz görüşümüzü ispata yarıyacak çeşitli hadise ve tutumlar mevcut olup, bunları, konumuzu dağıtmaya sebep olacağı cihetle burada tafsile lüzum görmüyoruz. Yalnız bu arada şunu söyliyelim ki, isyan eden ordunun İstanbul'a gelişini takip eden karışık devreden daha önce 1096 ramazanında (1685 ağustosu) Edirne'de başkaldıran kapıkulu sipahileri üzerine süvari levend kuvvetleri (1) sevkedilerek toplulukları dağıtılıp kendileri perişan edilmişlerdi.

Eşkiyalıktan yetişmiş Yeğen Osman'ın serdarlığa kadar yükseltilmesi, onun Anadolu'dan dört bin saruca sekban ve levend toplaması, bu arada eşkiya teftişçiliğinin ve saruca sekbanın kaldırıldığına dair etrafa fermanlar yazılması, başıboş levendliğe son verecek şeyler değildi. Esasen, Yeğen Osman'a serdarlık verilmesinde, o sırada, tekmil asker sınıflarındaki düzensizliğin ve kapıkulunun İstanbul'da üst üste ayaklanma hareketlerinde bulunmaları sebebiyle, devlet erkânının karşılaştığı müşkilât ve uğradıkları şaşkınlığın büyük bir payı mevcuttu.

Yeğen Osman Paşa serdar tayin edildikten sonra, İstanbul'da hadise çıkaran bazı zorba takımı ile bir kısım şerirler de onun yanına kaçarak kuvvetleri arasına dahil olmuşlardı. Bu sırada gerek Rumeli gerekse Anadolu'da eşkiyalık hadiseleri eksik değildi. Rumeli'de eşkiya daha az olduğundan veziriâzam İ s m a i l P a ş a'nın bunları tenkili güç olmamıştı. Rumeli'deki tenkil hareketinden sonra sıra Anadolu'ya gelince ve eşkiyalık eden sarıca ve sekbanların idamlarına fetva çıkıp etrafa buna dair hatt-ı humâyunlar gönderilmeye başlanınca, eşkiyalardan bazıları affa uğramanın yollarını araştırmaya koyulmuşlar, bazıları da kelleyi kurta-

(1) Silâhtar Tarihi c. 2, s. 202.

rabilmek için birleşmek lüzumunu hissetmişlerdi. Ankara'da cereyan eden bir hadise böyle bir birleşmeye sür'atle yol açmış olduğu cihetle, özellikle zikre değer bir mahiyet arzetmektedir.

Sarıca ve sekbanların katline dair fermanlar sancaklara gönderilince, Ankara halkı yirmi sekiz kişiyi tutup öldürmüştü (1). Bunun üzerine Yeğen Osman Paşa'nın eşkiyalık zamanındaki adamlarından Ankaralı (Engüri) Gedik Mehmed Bölükbaşı, onun arkadaşlarından Cerid oğlu Abbas, Hacı Resul, Hacı Mustafa, yeğen Osman'ın dayısı Veli, onun kardeşi Kara Hasan, yeğeni Ahmed, Tokmak Bölükbaşı ve daha bazı kimseler etraflarına bir hayli adam toplıyarak Ankara kalesini kuşatmışlar ve şehrin suyunu kesmişlerdir. Şehirli ile bunlar arasında hayli çarpışmalar olmuş ve iki taraftan da adamlar ölmüştür. Nihayet Ankara halkı eşkiyaların reisi Gedik Mehmed'e bin kuruş para ile bir samur kürk göndermek suretiyle onların muhasarayı bırakıp Ankara önünden uzaklaşmalarını temin etmiştir. Eşkiya gürûhu ise, Ankara önünden ayrıldıktan sonra etrafı soyarak Eskişehir yakınındaki Beylikçayırı'na gelip konmuşlar ve burada kaldıkları üç ay zarfında o civarı talan etmişlerdir. Bu sırada. saruca sekbanın nerede görülürse öldürülmesine dair emirlerle birlikte «*nefîr-i âm*» askeri toplanması hakkında fermanlar da yollanmaktaydı. Bu durum karşısında eşkiya takımı nefislerini müdafaa gayesiyle birleşmek ihtiyacını hissetmiş ve etraftan koşup gelenler Beylikçayırı'ndaki grupa iltihak eylemişlerdi. Böylece miktarları beş bini (2) bulan eşkiyanın etrafını nefîr-i âm askeri çevirmiş ve bunları muhasarada tutmuştur. Sayıları hayli kabarık olmakla beraber bu muhasara onları çökertecek derecede sarsmıştır. Müverrih Silâhtar'ın ifadesiyle: «*Eşkiya dahi kendülerden meyus olub yem yiyecek kalmayub zebun oldular. Ve artık bir vechile kasaba ve köylere çıkamamağla atların boğazlayub ye-*

(1) Silâhtar Tarihi c. 2, s. 357.
(2) Âyni eser, s. 358.

meğe başladılar. Ve yakın olan kasabaların ise etrafı muhkem şaranpolar ve tüfenkendazlar ile zapt olunmağın kıtlık canlarına geçüb helâk mertebesine vardılar.»

Beylikçayırı'ndaki eşkiyanın nefîr-i âm askeri tarafından muhasarası devam etmekteyken, müverrih Silâhtar'ın «*levend - perest*» diye tavsif ettiği Osman Paşa oğlu vezir Ahmed Paşa'nın Avusturya cephesinden İstanbul'a gelmesi ve Van valiliğine tayin edilmesi, yeni bir durum yaratmıştır. Vezir Ahmed Paşa'nın tavassut ve ricasiyle, eşkiya grupunun etrafında üç aydan beri devam eden muhasara kaldırılarak eşkiya bölükbaşılarına makam verilmek suretiyle itaatlerinin temini yolu tutulmuştur (1). Böylece, eşkiyanın reisi Gedik Mehmed Bölükbaşıya Sivas valiliği, Hacı Resul bölükbaşıya Eskişehir sancağı, Hacı Mustafa bölükbaşıya Akşehir sancağı, Cerid Oğlu bölükbaşıya Çorum sancağı, Yeğen Osman Paşa'nın yeğeni Ahmed bölükbaşı, dayısı Deli Veli, kardeşi Kara Hasan bölükbaşılara da yine birer sancak verilmiştir. Tokmak bölükbaşı serçeşmeliğe tayin edilmiş, bu arada Zor Abbas bölükbaşıya sancak verilmediğinden kırk kadar adamı ile bir tarafa savuşmuştur. Sancakbeyliğine tayin edilenler tabiatiyle adamlarını beraberlerinde götürmüşler, böylece daha önce başıboş levend olanlar kapılı levend şekline bürünmüşlerdir.

Bu hadise, büyük celâli karışıklıkları devrinde emsali pek çok görülen yatıştırma hareketlerine benzemesi bakımından, üzerinde önemle durulmaya değer bir mahiyet arzetmektedir. Evvelce buna benzer yatıştırma hareketleri nasıl çok defa yeni bir celâli kümelenmesi ve bir müddet sonra başka bir isyanın çıkması neticesini vermişse, bu defa da aşağı yukarı ayni şey olmuştur. Eşkiyalığa alışmış, yerinden yurdundan kopup işinden olmuş insanların birdenbire faydalı şahıslar haline gelmesi elbette kolay bir şey değildi. Öte taraftan, harp, senelerden beri devam ettiği; mağlûbiyetler, orduda disiplinsizlik ve düzensizlik hareketleri birbirini takip eyle-

(1) Silâhtar Tarihi c. 2, s. 260-261.

diği cihetle; muhakkak ki etrafta bol miktarda asker kaçağı olması lâzımdı. Asker kaçakları elbette belirli bir yerde iş tutamıyacaktı. Öyle ise, harbin uzun sürmesi, mağlûbiyetler, ordudaki disiplinsizlik ve idaredeki kararsızlıklar başıboş sarıca, sekban ve levend hareketini ve bunların eşkiyalığa tevesssüllerini beslemiş oluyordu.

Viyana bozgunundan sonra ve onsekizinci asırda sık sık duyulacak olan «nefîr-i âm» şeklinde asker toplama, yani yaşı ve vücut durumu müsait herkesin askere alınması işi, sıkı şekilde tatbik edildiği takdirde, eşkiyalık eden veya buna özenenlerin de orduya katılmaları sonucunu doğurduğundan; bu usulün, harp zamanında eşkiyalığa mani olacak faydalı bir tarafı mevcuttu. Lâkin, nefîr-i âm şeklinde asker toplanması, ziraî ekonomide hayli sıkıntılar yaratmaktan geri kalmıyordu. İhtimal, bazen bu ciheti düşünen bazı devlet erkânı nefîr-i âma pek taraftar olmuyor veya şahsi menfaat gözeten bazı kimseler, nefîr-i âm emri çıksa bile bunun sıkı bir şekilde tatbikini önliyecek yollar buluyorlardı. Bu da daha ziyade başıboş sekban ve sarucaların kapılı hâle gelmelerini temin suretiyle mümkün olmaktaydı. Meselâ, müverrih Silâhtar Fındıklılı Mehmed Ağa, 1100 senesinde Anadolu'daki eşkiyalık hadisesini ele alırken, fazla bir açıklama yapmamakla beraber (1) «... *hâlâ veziriâzam ve bazı nedimler ve meçhul meşayih tarafından taifei sekban ve sarucaya sahib çıkılmağın, eşkiyay-ı mezburun celâli sıfat bütün Anadolu'ya müstevli olup reâya fukarasına cevr-ü eziyyet eder olmuşlardı*» şeklindeki sözleri, hemen hemen böyle bir durumun vukuuna delil sayılabilir.

Netice olarak şunu söylemek gerekir ki, bölükbaşılara mevki verilmek suretiyle yatıştırma siyaseti güdülmesi iyi netice vermedi. Zira, kısa bir zaman sonra Anadolu'da eşkiyalık hadiseleri yine birbirini takip eder oldu. Hele bu arada kapıkulu ile başıboş sekban ve levendleri birbirine düşürerek (2) aşkiyalığın önlenmek istenmesi daha da kötü netice-

(1) Silâhtar Tarihi c. 2, s. 402.
(2) Ayni eser s. 403-404.

ler verdi. İki taraf birbirini vahşiyane zulümlerle öldürürken sekban ve sarucalar kapıkuluna üstün gelmeye başladı. Esasen kapıkulu ile sekban ve levendleri birbirine düşürme siyaseti sarıca ve sekbanların beş yüzer, biner, iki biner kişilik topluluklar halinde gruplaşmalarına yol açmıştı. İki sınıfın biribiriyle vuruşması eşkiyalığı da artırmıştı. Küçük kasabaların ve köylerin halkı şehirlere kaçıyor, şehirlerde ise halk kendilerini müdafaa için siperler hendekler kazıyordu. Anadolu yine bir hercümerc içerisinde idi. Nihayet bu berbat durum sür'atle ve sıkı şekilde bir tenkil hareketinden (kasım aralık 1688) sonra biraz düzelebildi. Tenkilden kurtulup ele geçmeyenler etrafa dağılarak birer köşeye sindi.

1688 sonları ile 1689 başlarında Konya, Ilgın, Akşehir, Kırşehir taraflarında huzursuzluk ve kanlı hadiseler eksik olmadı. Buralardaki hadiseler Konya müsellimliğine tayin edilen Yeğen Osman Paşa'nın yeğeni Ahmed Beyin Konya âyanı ile takışmasından çıktı (1). Kapılı sekban ve levendlerin âsiliği, birbiriyle vuruşması ve nihayet hükûmet emirlerine karşı gelmesi şeklinde cereyan eden bu hadiselere az miktarda başıboş levendler de karışmıştı. Nihayet, vezir Hüseyin Paşa eşkiya ve âsileri tenkil etmek üzere Anadolu müfettişliğine tayin edildi. Tenkil neticesinde bir kaç bin kişinin canı gitti. Vuruşmalar sırasında öldürülenlerden çok daha fazla insanın yakalanmak suretiyle başı kesildi.

Yine 1689 yılı ocak ayı içinde Yeğen Osman Paşa'nın ve adamlarının ortadan kaldırılmasına karar verilip (2) iki üç ay kadar sonra bunun tahakkuk ettirilmesi için uğraşılırken Sofya, Priştine, Üsküp taraflarında kanlı hadiseler cereyan etti. Yeğen Osman Paşa ve adamları ile birlikte onlara tâbi bir çok sekban ve levend de öldürüldü.

Anadolu'dakilerle kıyaslanacak kadar olmamakla beraber Rumeli'de de eşkiya grupları göze çarpmaktaydı. Meselâ 1689 haziranında (3) serçeşme Tokmak bölükbaşı Filibe

(1) Silâhtar Tarihi c. 2, s. 412-418.
(2) Ayni eser s. 423-425.
(3) » » s. 437.

civarındaki derbentlerde mevcut eşkiyayı tenkil ederek yolları açmıştı.

İçtimaî buhranların doğmasında rol oynayan sebeplerin en kuvvetlilerinden olan iktisadî sıkıntılar fazlalaşmasa bile, zulüm ve kötü idare bazı kimseleri âsilik ve eşkiyalığa sevkedebilir. Hele aslında iktisadî sıkıntı ve idarede zafiyet mevcutsa, bu defa zulüm hareketleri ile, işlenen idarî hatalar daha kolay şekilde ve sür'atle reaksiyonlar yaratabilecektir.

İşte, Viyana bozgunundan sonra uzayan harp sırasında da bu neviden hadiselere sıkca rastlanmaktadır. 1100 senesindeki Cerid - oğlu ve Gedik Mehmed Paşa hadiseleri bu tip önemli olaylardandır. Az yukarıda işaret edildiği üzere, bir eşkiya reisi olan Gedik Mehmed'e Sivas valiliği, onun bölükbaşılarından Cerid - oğlu'na da Çorum sancakbeyliği verilmişti. Bilâhara bunlardan maiyetlerindeki ve ayrıca toplıyacakları levendlerle Avusturya seferine iştirakleri istenmişti. Cerid - oğlu ekserisi eşkiyalığa alışkın sekiz yüz kadar adamla sefere katılmak üzere yola çıkıp İzmit'i geçerek İstanbul'a yaklaştığı sırada ,devlet erkânı da bunları toptan öldürmek için gizliden tertipler ve plânlar hazırlamaktaydı. Kendilerine karşılayıcı süsü verilerek tersane halkı, kalyon levendleri (1), korucu ve oturak neferleri silâhlandırılarak Üsküdar'a geçirilmişti. Cerid - oğlu'nun levendleri Kadıköy'den kayıklara bindirilip Zeytinburnu'na çıkarılacaktı. Bir miktar levend kayıklara bindirilip Zeytinburnu yerine Sarayburnu'na götürüldü ve karaya çıkarılanların hepsinin de boynu vurulup cesetleri denize atıldı. Kadıköydekiler bundan haberdar olunca derhal silâhlanıp atlarına bindiler ve sür'atle Anadolu yolunu tutarak sefere katılmak için İstanbul'a doğru gelmekte olan Sivas beylerbeyi Gedik Mehmed Paşa ile Geyve köprüsünde buluştular. Vaziyeti anlattıkları zaman Gedik Mehmed Paşa da derhal âsi duruma geçip, üç bin kadar adamla Bursa üzerine yürüdü.

Tabiatiyle, Gedik Mehmed ve Cerid - oğlu gibi kimselere

(1) Silâhtar Tarihi, c. 2, s. 448.

evvelce valilik ve sancakbeyliği verilmesi nasıl hata ise, şimdi de kurulan tuzaklarla levendlerinin toptan öldürülmek istenmesi, ondan çok daha büyük hata idi. Böyle hallerde elbette geride kalanlar kolaylıkla birleşecek ve canlarını dişlerine takarak mücadeleden geri kalmıyacaklardı.

Âsilerin ortadan kaldırılması için Anadolu müfettişi vezir Hüseyin Paşa bunların üzerine sevkedildi. Gedik Mehmed Paşa ile Tavşanlı'da karşılaşan Anadolu müfettişi, daha âsilerle vuruşmadan perişan bir vaziyete düşüverdi. Zira muharebeye bir saat kala Hüseyin Paşa'nın saruca sekban levendi gizlice anlaşıp karşı tarafla birleşiverdi (1). İç oğlanı ve beş on sâdık adamı ile ortada kalan Hüseyin Paşayı adamları ile yakalayıp öldürdüler. Gedik Mehmed Paşa bu işi yaptıktan sonra İstanbul'a başvurup affını dileyip bundan böyle sadakatle hizmet edeceğini bildirdi ise de dileği kabul edilmiyerek tenkili için etrafa emirler yazıldı.

Anadolu müfettişinin saruca ve sekbanının iltihakından sonra Gedik Mehmed Paşa'nın kuvvetleri 4 bine, kısa bir müddet sonra başka saruca sekbanın da katılmasiyle 5 bine çıkmıştı. Âsilerin bu kadar kalabalıklaşması karşısında bundan daha üstün sayıda kuvvetlerle harekete geçen hükûmet askeri, Bolvadin yakınındaki Emirdağ altında Gedik Mehmed Paşa ile karşılaştı (29 şaban 1100 - 18 haziran 1689). Yapılan çarpışmada âsiler perişan oldu ve muharebe meydanında bin ölü verdi. Takip hareketleriyle çoğu yakalanıp öldürüldü. Öldürülenlere Gedik Mehmed Paşa da dahildi. Muharebeden önceki âsi miktarının ancak onda biri kaçıp dağlara sığınarak kurtulabildi.

Gedik Mehmed Paşa'nın tenkili sırasında canını kurtaran levendlerden bazıları ,hadise sahasından çok uzaklara kadar gitmişlerdi. Bu meyanda, bir miktar levend ile birlikte Erzurum tarafına giden (2) Zor Abbas bölükbaşı, Erzurum valisi Dursun Mehmed Paşa tarafından,

(1) Silâhtar Tarihi c. 2, s. 449.
(2) Tarih-i Raşid c. 2, s. 94.

kıyafet değiştirip Mısır'a kadar giden (1) bir kaç kişi de Mısır valisi Silâhtar Hüseyin Paşa tarafından yakalanıp İstanbul'a sevkedilmişlerdir.

Gedik Mehmed Paşa hadisesinden üç ay kadar önce Rumeli'de Yeğen Osman Paşa ve yakini olan kimselerin de başları kesilmiş olduğu cihetle, hükûmet saruca ve sekbanlığı kaldırmaya bir daha teşebbüs etti. Bu maksatla (2) «... *küllîyet ile sekban ve saruca nâmı cihandan ref' ve paşalar sefere memur oldukça Beşli nâmında süvari asker yazmaları...*» hususunda etrafa emirler yazıldı.

Ne Yeğen Osman ve Gedik Mehmed Paşa ile bunların etrafında toplanan binlerce insanın öldürülmesi, ne de sarıca ve sekbanın kaldırıldığına dair Anadolu ve Rumeli taraflarına fermanlar yazılması, eşkiyalığı kökünden kazımak şurada dursun, bunu uzun yıllar önliyecek şeyler bile değildi. Ancak böyle hareketlerle eşkiya topluluklarının kuvvetleri küçülüyor veya sükûnet müddeti iki üç seneden ileri gidemiyordu. Nitekim, Yeğen Osman ve Gedik Mehmed hadiselerinin üzerinden fazla bir zaman geçmeden cephedeki askere gönderilen mîri hazinenin 1692 senesi yazında Niş ile Aleksinaç arasında yediyüz kişilik bir eşkiya topluluğunun taarruzuna uğrıyarak soyulması bunu gösterir. Hazineyi soyan eşkiyanın büyük kısmı takip hareketleriyle yakalanmışsa da paraları tekrar elde etmek mümkün olamamıştır. Takip hareketlerinde vazife alan Arnavut askerlerin, eşkiyadan üzerinde para bulunan bir kimseyi yakalayınca, bu paraya, kimseye sezdirmeden sahip olabilmek için paraları yutmaları (3) gibi enteresan hadiseler de görülmüştü.

Hükûmet otoritesinin zayıfladığı veya harbin sıkışık demleri yaşandığı devrelerde, esas itibariyle, başıboş levend hareketi olmamakla beraber, başıboş levendlikle karışık veya ona yakın hususiyetler taşıyan âsilik ve eşkiyalık hareketlerinin vukuu da görülen şeylerdendi. Esasen, bir vali, bir

(1) Tarih-i Raşid c. 2, s. 85.
(2) Silâhtar Tarihi c. 2, s. 671.
(3) Silâhtar Tarihi c. 2, s. 452.

sancakbeyi veya elinde kuvvet bulunan bir idarecinin zulüm ve tegallübü imparatorluk idaresinde sık sık duyulan hadiselerdendi. Vali, sancakbeyi vesairenin tegallüplerine, kapılı levend ve âyan kısmında levendlikle ilgili yönlerinden biraz temas edilecekse de, dinî ve millî vecheleri mevcut zümrevî isyan hadiseleri konumuzun dışında kaldığı için, böylelerini elbette hiç mevzuubahis etmiyeceğiz.

İşte, Viyana bozgununu takip eden bu harp devresinde, tegallüpten ziyade başıboş levendlerin çıkardıkları şeylere benzer tarafı daha galip olan bir hadiseye Kıbrıs'ta rastlanmaktadır (1). Buradaki hadise, yerli yeniçerilerin zuema ve erbab-ı tımardan da bazı kimselerle işbirliği etmek suretiyle âsi vaziyete geçmeleri, adanın âyanından olan bazı şahıslara da istinat suretiyle valiye karşı gelmeleri ve valinin adamlarından bir kaç kişiyi öldürmeleri şeklinde başlamıştı. Kıbrıs'taki âsilik ve şekavet hadisesi esas itibariyle 1097 senesinde patlak vermiş, fakat gerek işin gevşek tutulması, gerekse idarecilerin çabuk değiştirilmesi yüzünden mesele uzamış ve ancak 1102 senesinde tegallüp ve şekavetin önü alınmıştır.

Âyan tegallübü yönünden Kıbrıs hadiselerine biraz benzer bir hadise de 1103 senesinde Şam'da vuku bulmuştu (2). Aşiret kuvvetlerinden hayli insanı kendi emirlerinde birleştiren Şam âyanından bazı kimseler valiye karşı gelip soygunlarda bulunmuşlardır. Bunların elebaşlarının yakalanıp başlarının kesilmesini müteakip, mesele fazla büyümeden kapanmıştır. 1104 ve 1105 senelerinde Basra'da da bir takım hadiseler görülmekte ise de, bunlar levendlikle pek ilgisi olmayan ve Arap aşiretlerine dayanılarak çıkarılan isyan hareketleridir.

Harbin sonuna kadar Anadolu'ya zaman zaman müfettişler gönderilmesi, şüphesiz, şekavetin devamını gösteren işaretlerdendir. Gerçi nefîr-i âm askeri toplamak için de müfettişler sevkedilmekte idiyse se, daha çok eşkiyaların ceza-

(1) Tarih-i Raşid c. 2, s. 151-154.
(2) Tarih-i Raşid c. 2, s. 173.

landırılması gayesiyle müfettiş yollanmaktaydı. Meselâ 1107 senesinde müfettiş Sarı Hüseyin ve İsmail Paşa'lar bazı eşkiyalardan arabalar dolusu tüfek toplayıp (1) kalelerde saklamışlardı. Yine ayni sene Kırşehir, Amasya sancakları ile Anadolu vilâyetinin bazı yerlerinde yol kesen eşkiyanın teftişine memur Yusuf Paşa (2) Şarkikarahisar civarında bir baskın hareketiyle eşkiyaları tarümar ettiğinden kendisi taltif olunmuştu. Yusuf Paşa'dan sonra da 1108 senesinde Çerkes Küçük Osman Paşa Anadolu müfettişliği ile vazifelendirildi (3). Eşkiyalığı önleyip Anadolu'ya nizam vermesi istenen Küçük Osman Paşaya kendi kapı halkından başka maiyetine İstanbul'dan iki yüz bostancı neferi verilmişti.

Harp nihayete erip, hükûmetin sıkışıklık devresi son bulunca, eşkiya reislerinin cesaretleri kırılır, tenkil veya herhangi bir suretle yola getirilmeleri işi daha kolay olurdu. Harp sırasında fazla dağdağa çıkarmamak için, bir çok defa idare-i maslahat yolunu seçen hükûmet ise, sulhe kavuşulunca daha cezrî hareket şeklini tercih eylerdi. Karlofça andlaşması imzalanınca, hükûmet cezrî hareket ve şiddet yerine, bir takım hataları düzeltip ıslah yolunu tuttu. Bu yolun seçiminde Amca-zâde Hüseyin Paşa esas rolü oynadı. Amca-zâde Hüseyin Paşa'nın ıslahat sayılacak faaliyetini, müteakip başlığı taşıyan kısımda inceliyeceğimizden, burada, Karlofça andlaşmasının imzasından kısa bir müddet sonra, Eyup-oğlu namındaki bir eşkiya reisinin ortadan kaldırılması hadisesine temas edip bahsi kapıyacağız.

Aydın havalisinde bir müddettenberi şekavette bulunup muhitine tegallüp eyleyen Eyup-oğlu ve Top Osman adındaki şahıslar, hükûmetin sefere iştirak etmeleri hususundaki emirlerini de dinlememişlerdi. Her ikisinin de maiyetinde ikişer üçer yüz adamı mevcuttu. Evvelce Eyup-oğlu'nun emrinde

(1) Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeri Vesikalar no: 43734.
(2) Tarih-i Raşid, c. 2, s. 358.
(3) » » s. 382.

çalışıp onunla birlikte şekavette bulunanlardan Osman oğlu Nasuh adındaki şahıs, hükûmetin emrinde sefere katılıp yeniçeri serdengeçtileri ağalığı yapmış, müteakiben de Paşalığa yükseltilerek Aydın muhassıllığına tayin olunmuştu (1). Osman oğlu Nasuh Paşa muhassıl sıfatiyle Aydın'a gelince, Eyup-oğlu ve Top Osman, geçmişteki günleri hesaba katıp maiyetindeki adamlarına güvenerek kendisine hükmediyorlardı. Bu şartlar altında muhassıllık vazifesini yapamıyacağını anlıyan Osman oğlu Nasuh Paşa hile yoluna sapıp bir ziyafette Eyup-oğlu'nu öldürtünce adamlarının cesaretleri kırıldı, bazıları etrafa dağılıp çoğu da muhassılın emrine giriverdi.

Onsekizinci asırda başıboş levendler

Onsekizinci asırda sosyal, iktisadî ve idarî kaynaşmalar yönünden Anadolu'nun genel durumu, onyedinci asrın bu çeşitten hadiselerine nisbetle bir hayli durgunluk arzeder. Bir defa onsekizinci asırda, onyedinci asırdaki gibi toplumu her yönden sarsan büyük celâli karışıklıkları şeklinde bir kanlı dağdağa mevcut değildir. Böyle kanlı bir dağdağanın mevcut olmaması, onsekinci asırda, büyük celâli karışıklıklarını doğuran sebepler derecesinde büyük bir buhranın hüküm sürmediğine delil sayılabilir. Karlofça ve bilhassa Pasarofça andlaşmasından sonra Osmanlı devlet adamlarının barışçı bir siyaset gütmeleri, hazineyi sık sık harbin ağır masrafları ile karşı karşıya kalmaktan korumuştur. Esasen Üçüncü Ahmed devrinden sonra Osmanlı devleti tecavüz harbi yapmamış, bil'akis kendisine vaki tecavüzleri önlemeye gayret etmiştir. Ayrıca bu nokta ile ilgili bir mesele olarak, Osmanlı devleti 1739 Belgrad andlaşmasından 1768 yılına kadar dış düşmanlariyle vuruşmadığı bir barış devri yaşamıştır. Bu müddet, Osmanlı devletinin tekmil hayatında en uzun barış devridir.

Onsekizinci asırda kültür hadiseleri yönünden de eskiye nisbetle yavaş yavaş bir değişikliğe doğru yönelme vardır. Osmanlı toplumunun bazı kademelerine ilk defa Batı te-

(1) Tarih-i Raşid c. 2, s. 477, 532.

siri girmeye başlamıştır. Mahdut çerçeveli de olsa, askerî alanda Batılı şahsiyetlerden faydalanmak suretiyle bazı ıslahat hareketlerine girişme, mühendishane ve istihkâm okulları gibi okulların açılması da bu asırdadır.

Onsekizinci asrın devlet adamları arasında, dürüst ve namuslu kimselerin, düzensizliklere meydan vermek istemiyenlerin sayısı onyedinci asrın bu kabil adamlarının sayısından daha fazla olduğu gibi, böylelerinin mevkilerinde kalış müddetleri de daha uzundur. İcraat ve davranışları bir sürü mağduriyet ve reaksiyonlara yol açabilen, yani vatandaşların irili ufaklı kusurlarını idamlarla halletmeye çalışan tipte kanlı devlet erkânı da bu asırda pek görülmez.

Bir kaç satırla işaret ettiğimiz bu noktalar, onyedinci asırda Osmanlı toplumunu zangır zangır sarsmış olan iktisadî, içtimaî, idarî ve ahlâkî buhranın onsekizinci asırda hafiflemesine tesir etmiş olan şeylerdir. Nitekim bu ve daha bunun gibi bazı sebeplerle onsekizinci asır, onyedinci asır derecesinde bir buhran asrı olmamıştır. Fakat şunu da hemen ilâve edelim ki, bu asırda da, işaret ettiğimiz çeşitteki buhran asla tamamen ortadan kalkmamış, onyedinci asır derecesine hiç bir vakit yükselmemekle beraber yine var olmakta devam etmiştir. Zira, buhranın hafiflemesine tesir eden bir takım sebeplerin yanıbaşında, Osmanlı toplumu iktisadî - içtimaî bir bünye değişmesine uğramamıştır. Ziraî iktisatta eskiye nisbetle bir gelişme vuku bulmamış, iş ve istihsalde ferahlığa doğru uzanacak bir yol açılamamıştır. Memlekette mevcut sanayiin gelişmesi şurada dursun, her geçen yılda Avrupa sanayiinin baskısı daha çok hissedilir olmuş, ondokuzuncu asırda ise bu baskı korkunç dereceyi bulmuştur.

Kısacası, onsekizinci asırda ve ondokuzuncu asırda da İ k i n c i M a h m u d'un ıslahatlarının sonu ve bilhassa T a n z i m a t'a kadar Osmanlı toplumu bütünü itibariyle eski halinden pek farklı değildir. Fakirlik, iktisadî ve içtimaî dertler Türk halkının kaderine karanlık bir hayalet halinde hükmetmekte devam etmiştir. Toplumun durumu böyle olun-

ca, elbette, bu buhranlı havanın neticesi halindeki mesele ve hadiseler de var olmakta devam edecekti. Nitekim hakikaten bunlar devam da etmiştir.

İşte bu kısacık izahattan anlaşılacağı üzere; onsekizinci asırda da, başıboş levendlik var olmakta devam etmiş, daha önceki asırda olduğu gibi bunlar soygun, ev basma, yol kesme, adam öldürme hareketlerinde bulunmaktan geri durmamışlardır. Onsekizinci asırda eşkiyalık edenlerin çok büyük kısmı başıboş levendlerdir. Başıboş levend gruplarına zaman zaman kapılı levendlerin karıştığı da olmuştur. Eşkiya gruplarının bazılarının sekban, delil diye veya herhangi bir sıfat belirtilmeden sadece eşkiya şeklinde anıldıkları da vakidir. Daha ileriki bahislerde zikredileceği veçhile, levendler 1189 yılında kaldırıldığı için bu tarihten sonraki eşkiyalıklarda elbette delil, tüfekci, sekban eşkiyası tâbirine rastlanılacaktır. Lâkin bu tarihten öncesinde de arada bir delil ve sekban eşkiyasından dem vurulması garip karşılanmamalıdır. Zira, daha önce de bir kaç defa işaret ettiğimiz veçhile, levendlerle diğerleri arasında isim ve birazcık da kıyafet farkından gayri önemli bir fark yoktur. Hepsi de mahiyetleri bakımından biribirinin aynisidir.

Onsekizinci asrın hadiseleri vak'anüvislerin eserlerinde hayli geniş şekilde ele alınmış olmakla beraber, eşkiyalık hadiselerine dair bunlarda pek az bilgi kırıntısına rastlanılmaktadır. Biz bu büyük eksikliği, arşiv vesikalarından elde ettiğimiz bilgilerle epeyce kapatmaya çalıştık. Yalnız, bizim incelediğimiz vesikalar perakende vesikalar grupuna dahil olduğu, bu sebeple, önemli bazı hadiselerin vesikaları elimize geçmemiş bulunabileceği cihetle, işaret ettiğimiz eksiklik elbette tam kapanmış addedilemez. Maamafih, onsekizinci asra ait incelediğimiz vesikaların bir hayli yekûn tutması, bu hususta bize sağlam fikirler verdirecek ve buna göre bir sonuca ulaştıracak kudret ve değerdedir. Perakende vesikalardan öğrendiklerimizi takviye, ayni zamanda aralarındaki boşlukları dolduracak bilgiler, şüphesiz bu asra ait mühimme defterlerinin tamamının satır be satır taranması ve daha bir

çok vesikanın gözden geçirilmesi ile mümkün olabilecektir. Ne yazık ki biz bu taramayı pek yapamadık. Eserimizin konusu üç asra yakın bir müddeti içine aldığına göre, sair eser ve vesikalardan faydalanma işinin yanıbaşında çok uzun bir devrin tekmil mühimmelerinin taranmasına harcanacak zamanın azameti ortadadır. Bu bakımdan ,levendler konumuzu işlerken çeşitli eser, vesika ve defterler dışında etraflı şekilde taradığımız mühimmelerin sayısının 35 rakamını aşamadığına samimi şekilde işaretimiz, herhalde, bu konunun daha epeyce işlemeye muhtaç bulunduğunu, ilim haysiyetinin bir icabı halinde peşinen ifade edişimizden başka bir şeye hamledilemiyecektir.

Bu başlangıç ve temaslardan sonra, şimdi onsekizinci asırdaki levendlik ve bunların eşkiyalıklarına geçiyoruz. Çoğunlukla perakende vesikalardan derlediğimiz bilgileri kronolojik bir düzen gözeterek sıralıyoruz.

Karlofça andlaşmasının imzalanmasından bir kaç sene öncesinden itibaren Anadolu'ya eşkiya takibi için müfettişler gönderilmesine, andlaşmanın imzalanmasını müteakip de bu hususta gayet sıkı davranılmasına ve bilhassa hükûmetin bizzat sıkı davranma imkânına kavuşmasına rağmen, eşkiyalık ortadan kalkmış değildi. Anadolu'da yine irili ufaklı eşkiya grupları görülüyordu. Meselâ, safer 1121 (nisan 1709) tarihi ile Sultanönü sancağı mutasarrıfı Mehmed Paşa'ya yazılan bir hükümden (1), böyle bir grupun faaliyetini öğrenmekteyiz. Bu hükümde: Eskişehir ile Söğüt'te levend kıyafetinde 12 nefer süvari eşkiyanın yol kestiği, hatta Aladağ kadısı ile üç nefer hizmetçisini ve Eskişehir'li Emir Hüseyin namındaki şahsı soyup eşyalarını aldıkları anlatılmakta, daha sonra sancakbeyinden, sancağı hudutları dahilinde türemiş olan, yol kesip adam soyan eşkiyadan sancağını temizleyip koruması emredilmektedir.

Şevval 1130 (ağustos / eylûl 1718) tarihli bir hükümde (2); Niğbolu ve havalisinde yol kesen mal gaspeden, in-

(1) Cevdet Tasnifi Dahiliye vsk. no: 6568.
(2) » » » vsk. no: 15778.

san öldüren levendlerle sair şekavet erbabının haklarından gelinmesi emredilmektedir.

Rebiülevvel 1131 (ocak / şubat 1719) tarihi ile Beyşehri mutasarrıflığına yazılan bir hükümde (1) : yol kesen bazı eşkiyanın sekban bayrağı açıp halka türlü zararlar verdikleri cihetle, bunların bayraklarının toplanıp cemiyetlerinin dağıtılması emredilmektedir.

Safer 1135 (kasım / aralık 1722) tarihi ile bütün Anadolu vilâyetlerine yazılan bir hükümde (2) : gerek harp gerekse barış zamanında fesat ve şekavetleri görüldüğünden, lağvedildiği belirtilen süvari sekbanların kıyafetine giren bazı kimselerin, ötede beride dolaşarak şekavette bulunduklarından bahsedilerek, böylelerinin yakalanıp cezalandırılması istenmektedir.

Patrona Halil hadisesi, eşkiya ruhlu bazı kimselerin ve mütegallibe takımının kımıldanmasına ,hatta bazı önemli mevkilere sokulmasına yol açmıştı. Meselâ bu devre ait elimize geçmiş iki vesikada 13 cemaziyülevvel 1143 (24 kasım 1730) tarihlisinde (3) : Patrona Halil'e dehalet eden Ali Paşa oğlu baş eşkiya Halil'in zeamet olarak namına tashih ettirmiş olduğu Kızılcaisagir mukataasının tekrar hassı humâyuna alınması; 1144 (1731/1732) senesinde yazılmış bir hükümden (4) ibaret ikincisinde de: şekavet ile tanınan Divan oğlu Abdi'nin idam cezasının tatbik olunarak Sis mütesellimliği malından zimmetinde kalan paranın malından tamamen tahsil edilmesi emredilmektedir.

1145 cemaziyülahırında (kasım / aralık 1732) yazılmış bir tahriratta (5) : Teke sancağına bağlı Elmalı kazası halkından eski eşkiyalardan bir kaç bölükbaşının vergi tahsilâtına mani olup hükûmete karşı geldiklerinden bahsolunmaktadır.

1152 (1739/1740) senesinde yazıldığı anlaşılan bir mek-

(1) Cevdet Tasnifi Askerî vsk. no: 5639.
(2) » » Dahiliye vsk. no: 2354.
(3) » » Maliye vsk. no: 21775.
(4) » » » vsk. no: 31283.
(5) » » » vsk. no: 14090.

tupta (1): Kütahya müteselliimi Mustafa Beyin eşkiya tenkili için mîri 500 piyade 500 süvari yazışı ile bu askerlerin ulûfe ve bahşişleri üzerinde yapılan suistimallerden söz edilmektedir.

Rebiülevvel 1157 (nisan / mayıs 1744) tarihli bir hükümde (2): Başıboş levend eşkiyası bölükbaşılarından Pepe Halil'in yaktığı Çankırı'nın Korgok köyündeki zararın Çankırı müteselliimi ile âyanına ödetilmesi emredilmektedir.

Safer 1157 (mart / nisan 1744) tarihli bir hükümde (3): Başıboş levend eşkiyasından Pepe Halil ve adamlarının tenkili, arpalık suretiyle Çorum sancağına mutasarrıf olan İbrahim Paşa'dan istenmektedir.

1158 (1745) senesi vukuatı arasında, levendlerin eşkiyalık hareketlerine dair bu yılların hadiselerini ihtiva eden vak'anüvis tarihinde (4) de bazı satırlar vardır.

16 receb 1162 (2 temmuz 1749) tarihli bir dilekçede (5): Karaman'da iskân edilen Boz ulusu Türkmen cemaati, seferin uzaması üzerine başıboş levend askerlerinin çoğaldığından ve bunların tecavüzleri yüzünden, iskân edilmiş oldukları yerleri terketmek zorunda kaldıklarından bahisle eski yerlerine dönmeleri için izin istemektedirler.

Safer 1165 (kasım / aralık 1751) tarihli bir arz tezkeresinde (6): Millî aşireti eşkiyası ve Siverek halkının yağma edilen eşyalarından bahsolunmaktadır.

1169 (1755/1756) senesinde Sivas ve Diyarbekir valilerine yazılan bir hükümde (7): Çeteci Abdullah Paşa'nın Erzurum valiliğine tayini üzerine Erzurum eyaleti dahilinde barınamıyan kapısız levend eşkiyasından Diyarbekir ve Sivas vilâyetlerine geçenlerin tenkillerî istenmektedir.

Vâsıf tarihinde (8) de 1169 yılı vukuatı arasında eşki-

(1) Cevdet Tasnifi Askeri vsk. no: 21615.
(2) » » Dahiliye vsk. no: 9965.
(3) » » » vsk. no: 13900.
(4) İzzi Tarihi s. 39/b, 68/b.
(5) Cevdet Tasnifi Dahiliye vsk. no: 7158.
(6) » » Maliye vsk. no: 20727.
(7) » » » vsk. no: 10386.
(8) Vâsıf Tarihi c. 1, s. 84.

yalıkla ilgili bazı satırlar vardır. Darendeli vezir Hüseyin Paşanın yeğeni olan Abdurrahman Paşa vezaretle Maraş valiliğine tayin edilince, eyaleti dahilinde sıkı emniyet tesis etmek istemişti. Kalabalık nüfuslu büyük aşiretlerden olan Bektaşlı ve Kılıçlı aşiretlerinden bir çok kimselerin öteden beri yol kesip soygunlarda bulunuşlarına son verebilmeyi düşünen Abdurrahman Paşa, bu maksatla, önce aşiret üleri gelenlerine tenbihatta bulunmuş, sonra da yanına tatlılıkla her iki aşiretten yüzer tane adam getirmiş, bunlar gelince elebaşı durumundan olanlardan on beş kişi idam ettirmiş, müteakiben de aşiretler üzerine bin kişilik süvari kuvveti sevkederek aşiretin âsi ve dikbaşlı şahsiyetlerini yakalatmıştı.

Ramazan 1170 (mayıs / haziran 1757) tarihi ile Anadolu valisine yazılan bir hükümde (1): Eşkiyalık yapan başıboş levendlerin tenkil edilmesi, fakat bu arada işi gücü ile meşgul kimselere zarar verilmemesi emrolunmaktadır.

Şevval 1170 (haziran / temmuz 1757) tarihli başka bir hükümde (2) de: Kapısız levend eşkiyasının Anadolu'da serseri gezip dolaşmalarına fırsat verilmemesi, zararlarına mâni olunması, mütenebbih olmayanların ise cezalandırılması belirtilmektedir.

Ramazan 1171 (mayıs / haziran 1758) tarihi ile Karaman valisi vezir Numan Paşaya yazılan bir hükümde (3): Levend eşkiyası reislerinden Gâvur Hacı, Kör Mehmed ve İnce Arap namındaki şahısların 2700 kadar levendleri ile Erzurum tarafından kalkıp Sivas eyaletinde Kangal ile Erzurum arasındaki Karaçayır denilen mahalde ikamet ettikleri, Erzurum'dan dönen sadrazamın adamlarının ifadelerinden anlaşıldığı cihetle, eşkiyanın kanları helâl ve mallarının da bunları katledenlere ait bulunacağına dair mevcut fetvaya müsteniden, bunların tenkili için Sivas valisi Zareli (Zara) Feyzullah Paşanın başbuğ tayin edildiği, eşkiyanın Karaman

(1) Cevdet Tasnifi Dahiliye vsk. no: 4023.
(2) Başbakanlık Arşivi Cevdet Dahiliye vsk. no: 16390.
(3) » » » » vsk. no: 960.

tarafına tecavüzleri halinde ise, bütün kuvvetleriyle yardımda bulunmaları hususunda Aydın muhassılı ve Sivas ve Maraş valileriyle muhabere edip eşkiyayı mutlaka imha etmesi kaydedilmiş bulunmaktadır.

Zareli zâde Feyzullah Paşanın tenkil ettiği bu eşkiya grupunun durumu hakkında Vâsıf tarihinde de bir sayfaya yakın bilgi bulunmaktadır (1). Adı geçen eserde, bu münasebetle, önce Anadolu'da levend eşkiyasının öteden beri faaliyetine işaret olunmakta, sonra da başlarında Sarı Boşnak ve İnce Arap namında başkanları bulunan eşkiya grupunun iki bin kişi tuttuğu kaydedilmektedir. Bu grupun Acem diyarına gittikleri, oraya kabul olunmayınca ılgar ile Erzurum tarafına geldikleri, Erzurum valisinin eşkiyaya karşı kethüdasının emrinde asker sevkettiği, fakat kethüdanın esir düştüğü, daha sonra ayni eşkiya topluluğunun Çorum üzerine yürüdüğü, Çorum halkının silâhlanıp bunlarla çarpışıp galip geldiği, ondan sonra ise, Sivas valisi Zareli zâde Feyzullah Paşanın harekete geçip eşkiyayı tamamen ezdiği anlatılmaktadır.

Rebiülahır 1172 (aralık 1758) tarihi ile Karaman valisine yazılan bir hükümde (2): Başıboş levend eşkiyasını himaye ettikleri anlaşılan Karabaşı aşireti âyânının sıkı nezre bağlanması, buna rağmen hadise tekerrür ettiği taktirde, kendilerinin şiddetle cezalandırılacakları belirtilmektedir.

Yakalanan eşkiyaların ve bilhassa mal mülk sahibi eşkiya reislerinin malları mîri için zaptedilirdi. Cevdet tasnifi maliye ve iktisat vesikaları arasında bu neviden meselelerle ilgili bir sürü vesika bulunmaktadır. Meselâ, ramazan 1174 (nisan 1761) tarihli bir hükümde (3): Diyarbekir valisi vezir Feyzullah Paşa marifetiyle elde edilen bir eşkiya reisinden ve bunun malları hakkında tatbik olunacak muameleden bahsolunmaktadır.

1177 (1763/1764) senesinde hemen hemen memleketin

(1) Vâsıf Tarihi c. 1, s. 117.
(2) Başbakanlık Arşivi Cevdet Dahiliye vsk. no: 14034.
(3) » » » Maliye vsk. no: 27989.

her tarafında başıboş levendlerin eşkiyalıkları görülmekte idi. Bu yüzden yol emniyeti kalmadığı gibi can ve mal emniyeti de ziyadesiyle sarsıntıya uğramıştı. Nitekim bu seneye ait şu dört vesika bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Vesikaların ramazan 1177 (mart 1764) tarihlisi (1), Rumeli'de Ustrova kazasından gelen bir ilâm olup, bunda köylerde gezerek ahaliye zarar veren ve köylülerin dağılıp ölmelerine sebep olan levendlerin zulümlerinden şikâyet olunmaktadır. Yine bir ilâm olan 21 ramazan 1177 (24 mart 1764) tarihlisinde (2) ise: etrafın tahribine ve halkın yer değiştirmesine sebep olmuş bulunan levendlerin bu hallerini önleyici tedbirler alındığı cihetle, bundan sonra halkın başka yerlere gitmemeleri için nezre bağlanmalarına dair fermanın alındığı ifade olunmaktadır. Muharrem 1177 (temmuz / ağustos 1763) tarihli vesika (3) ise, başıboş levendler yüzünden yol emniyetinin ne derece bozuk olduğunu gösterir mahiyettedir. İstanbul ile Diyarbekir arasındaki vezir ve mirimiranlara yazılmış bir hükümden ibaret olan bu vesikada: Diyarbekir valisi vezir Mustafa Paşanın zevcesi, ikinci bölükbaşısı İsmail'in maiyetiyle Diyarbekir'e gideceğinden, yolların muhafazası için silâhlı adamlar tayini ve buna bağlı sair işler hakkında emirleri ihtiva etmektedir. 2 rebiülahır 1177 (10 ekim 1763) tarihini taşıyan yine ayni seneye ait vesikada (4): Gümülcine ve havalisinde, adam öldüren ve soygunlar yapan ve kırk altı nefer avenesi ile ayrıca yanında fahişe kadınlar bulunan eşkiyanın Taşoz adasında sıkıştırılıp cezalarının verilmesine rağmen, buradan firar imkânını bulan iki sergerde reisinin yine etraflarına bir sürü adam toplıyarak Gümülcine ve civar kazalarda şekavete devam ettikleri anlatılmaktadır.

Bu devre ait vak'anüvis tarihinde (5) ise, arşiv vesikalarında gördüğümüzün tamamen dışında başka bir eşkiya-

(1) Başbakanlık Arşivi Cevdet Tasnifi Dahiliye vsk. no: 10338.
(2) » » » » vsk. no: 10403.
(3) » » » » » vsk. no: 13141.
(4) » » » » » vsk. no: 13556.
(5) Vâsıf Tarihi c. 1, s. 234.

lık hadisesi anlatılmaktadır. Kadı - oğlu namında birinin idaresinde toplanan levend eşkiyaları Niğde taraflarını soymakta iken Çapar - zâde Ahmed Paşa bunların üzerine yürümüş ve eşkiyadan yüz altmış kişi kadar adam öldürmüş, diğerleri Karaman tarafına kaçmıştı.

Safer 1178 (ağustos 1764) tarihi ile Maraş beylerbeyine yazılan bir hükümde (1) : İstanbul'da Valde hanı tüccarından bazılarının Bursa'dan satın alıp Halep'teki ortaklarına mekkâriler ile sevkettikleri ipek ve sair eşyaları ile paralarının Payas yakınında dağlılar ve Üzeyr beyi Üveys oğlu Musa'nın adamları tarafından gaspedildiğinden bahisle, eşkiyanın tenkili ve mağdurların haklarının iadesi için gereken şeylerin yapılması istenmektedir. Muharrem 1179 (haziran 1765) tarihli (2) başka bir vesikada da: Halebe götürülmekte olan cizye evrakının Adana yakınında gasp ve soygun hareketine maruz kaldığı anlatılmaktadır.

Muharrem 1179 (mayıs / haziran 1765) tarihi (3) ile Diyarbekir valisinden gelen bir tahriratta: Kapıcıbaşı Mustafa Bey ismindeki şahsın bir takım Kürt haşeratı ve voyvodaların yardımı ile Harput'u yağma ettiği gibi zulmünü günden güne daha da artırdığı için halkın etrafa dağılmakta olduğu, ayrıca Musul'a giden sadaret çuhadarını yolda soyan kimselerin de Sivas valisi Feyzullah Paşanın levendlerinden olduğu beyan edilmektedir. Yine ayni hadiseye ait receb 1179 (aralık 1765 / ocak 1766) tarihli hükümde (4) ; sadaret çuhadarını Tokat ile Turhal arasında soyan ve kendisinin kapısı halkından olduğu anlaşılan şahsın kesilmiş başının İstanbul'a gönderilmesi ve bir daha böyle eşkiyalık yapacak şahsa kapısında yer vermemesi Sivas valisi Zarelı zâde Feyzullah Paşadan istenmektedir.

Zilhicce 1180 tarihli (mayıs 1767) Anadolu valisine yazılan bir hükümde (5), aslen levend olan Veli Hüseyin adın-

(1) Başbakanlık Arşivi Cevdet Tasnifi İktisat vsk. no: 118.
(2) » » » » Maliye vsk. no: 316.
(3) » » » » Dahiliye vsk. no: 12920.
(4) » » » » » vsk. no: 12921.
(5) » » » » » vsk. no: 3572.

daki şahsın, etrafına bir sürü haşerat toplıyarak, fakir fukaradan parasız yem aldığı ve adam öldürmekte olduğu, ayrıca bir kadıyı da yaralayıp malını gaspettiği öğrenildiğinden, bunun yakalanıp hakkından gelinmesi istenmektedir. Yine ayni seneye ait ramazan 1180 (şubat 1767) tarihli (1) başka bir hükümde ise, Sivas, Anadolu ve Karaman valilerine kapısız delil taifesinin şekavetlerinin ve zararlarının önlenmesi emrolunmaktadır.

13 cemaziyülahır 1180 (16 kasım 1766) tarihli bir buyurultuda (2): Şekavetinden dolayı cezası tertip olunup kellesi İstanbul'a gönderilen Serfiçe âyânı Ali Ağanın muhallefatının mîri için zaptı, fakat karısı ile çocuklarına ait eşyaya dokunulmaması belirtilmektedir.

İncelediğimiz şeyler çoğunlukla perakende vesikalar olmakla beraber, onsekizinci asırdaki bazı eşkiya gruplarının onyedinci asrın küçük hatta orta büyüklükteki celâli topluluklarının sayısını bulduğunu göstermektedir. Meselâ biraz yukarıda bahsettiğimiz 1171 senesine ait hükümde bahsi geçen 2700 başıboş levend, şüphesiz küçümsenemiyecek bir rakamdır. 1181 yılına ait bir vesikada da binden fazla levend eşkiyasından söz edilişi onsekizinci asır eşkiya gruplarının bazılarının, öyle basit denip geçilemiyecek cesamette olduklarına dair ikinci bir delildir. İşaret ettiğimiz 9 zilhicce 1181 (28 nisan 1768) tarihli vesikada (3): Binden fazla kapısız levend eşkiyasının Sivas eyaleti tarafından çıkıp Karaman eyaletine bağlı Kayseriye (Kayseri) sancağında Gemerek denilen mahalle geldiklerinin, civar sancaklar mutasarrıfları ile âyânlar ve Mîr aşireti beyinden gelen yazılardan öğrenildiği kaydedildikten sonra, bunların tenkilleri için alınacak tedbir ve girişilecek harekâta dair kısaca bilgi verilmektedir.

27 cemaziyülevvel 1181 (21 ekim 1767) tarihli bir hükümden (4) de; bir âyânın etrafına bir sürü adam ve eşkiya

(1) Başbakanlık Arşivi Cevdet Tasnifi Dahiliye vsk. no: 1056.
(2) » » » » Maliye vsk. no: 30267.
(3) » » » » Askeri vsk. no: 33773.
(4) » » » » Dahiliye vsk. no: 10979.

güruhu toplıyarak bulunduğu muhite zulmettiğini öğreniyoruz.

21 zilhicce 1185 (26 mart 1772) tarihini taşıyan bir ilâm (1), bize bu devrin eşkiyalarının ahlâk ve insaniyet bakımından ne derece düşük işler yaptığını göstermektedir. Bu ilâmda, Gavili aşireti kürtlerinin kapısız levend eşkiyasiyle birleşerek Gedegra nahiyesi halkının mallarını gaspettikten başka kadın ve kızlarını da esir gibi üçer beşer kuruşa sattıkları bildirilmektedir.

11 şaban 1186 (7 kasım 1772) tarihi ile (2) Kastamonu'ya bağlı Araç ve civarındaki kazalar halkından gelen bir arzuhalde (dilekçe), bir takım kapısız levend eşkiyasının zulüm ve tecavüzlerde bulunduklarından şikâyet olunmakta ve bunların Anadolu valisince tedipleri istenilmektedir.

Eşkiyalık hadiseleri çoğunlukla Anadolu tarafında görülmekle beraber, Rumeli tarafı da pek sükûnet içinde sayılamazdı. Zira orada da bu neviden şeyler görülebilmekteydi. Meselâ şaban 1186 (ekim / kasım 1772) tarihli vesika bize (3) Yanya sancağının Koniçe kazasına bağlı Lopseko köyü hıristiyan halkının, Arnavut eşkiyasiyle Koniçe âyânının zulmünden şikâyetle köylerinin bunlardan korunmasını istediklerini haber vermektedir.

Eşkiyalık hadiselerinin yarattığı çeşitli müşküller ve perişanlıklar arasında, bazı köy ve kasabalar halkının eşkiya belâsından kurtulabilmek için, evlerini barklarını bırakıp başka yerlere göçleri ve sığınmaları gibi şeyler de vardı. Meselâ 9 muharrem 1187 (2 nisan 1773) tarihli bir vesikadan (4), Ankara'ya tâbi Yörükan kazası halkının levend eşkiyasının tecavüzlerinden civar kazalara göç ettiğini, bu yüzden kazanın 80 haneden 20 haneye indiğini öğreniyoruz.

Muharrem 1188 (mart / nisan 1774) tarihli bir hükümde (5) : Sekban eşkiyası sergerdelerinden Dana İmam ve oğul-

(1) Başbakanlık Arşivi Cevdet Tasnifi Dahiliye vsk. no: 903.
(2) » » » » » vsk. no: 13846.
(3) » » » » Maliye vsk. no: 285.
(4) » » » » » vsk. no: 6650.
(5) » » » » Dahiliye vsk. no: 9426.

larının cezalarının tertibi Niğde mütesellimine gönderilen fermanda emredildiği halde, mütesellimin ferman emrini yerine getirmesi şurada dursun eşkiyaları himaye ettiği görüldüğünden, gerek Dana İmam ve oğullarının, gerekse mütesellimin cezalarının verilmesi, Adana valisi olup Anadolu'dan Taman ve Özi taraflarına asker götürmeye memur Zareli zâde Feyzullah Paşadan istenmektedir. Yine ayni seneye ait receb 1188 (eylûl 1774) tarihli (1) başka bir hükümde de; Anadolu'da eşkiyadan eser bırakılmaması ve halkın istirahatinin temini Anadolu valisi ile mutasarrıflara emredilmektedir. Bu hususta tarih itibariyle birbirine gayet yakın olan başka hükümlere de rastlanılmaktadır. Nitekim, rebiülevvel 1189 (mayıs 1775) (2), 9 cemaziyülevvel 1190 (26 haziran 1776) (3), 27 receb 1190 (11 eylûl 1776) (4) tarihli hükümler eşkiya ve başıboş levendlerin ortadan kaldırılmasiyle ilgili şeylerdir. Arşivde ayni seneye ait bol vesikaya rastlanması, şüphesiz bir bakıma da meselenin şümûl derecesini gösterir. Zira bu yıllar içinde yalnız Anadolu'da değil Rumeli'nin muhtelif yerlerinde de şekavet hadiseleri görülmektedir. Nitekim, Anadolu'da eşkiyanın kökünün kazınmasına dair müteaddit emirlerin yazılmış olduğu 1190 senesine ait 4 receb 1190 (19 ağustos 1776) tarihi bir hükümde (5): Başına 150 kadar Arnavut toplıyarak şekavette bulunan Florina'lı Sinan bölükbaşı ile yapılan çarpışmadan bahsedildiği, muharrem 1190 (mart / nisan 1776) tarihli bir hükümde (6): Levend eşkiyasının cezalandırılması, yakalanıp İstanbul'a sevkleri, İstanbul'a gelmek istemeyenlerin yakalanıp cezalarının verilmesi ve İzmit yollarının kapatılması emredilmektedir. 7 şevval 1191 (8 kasım 1777) tarihli başka bir vesikada (7) da: Anadolu'nun orta kolunda bulunan ve-

(1) Başbakanlık Arşivi Cevdet Tasnifi Dahiliye vsk. no: 12828.
(2) » » » » » vsk. no: 16813.
(3) » » » » » vsk. no: 17095.
(4) » » » » » vsk. no: 10988.
(5) » » » » » vsk. no: 16081.
(6) » » » » » vsk. no: 16411.
(7) » » » » » vsk. no: 16780.

zir, mirimiran ve sairenin dairelerinde levend taifesi ve karışıklığa sebep olan sair kapı halkından kimseyi bulundurmamasının istendiği görülmektedir.

Eşkiyalığa yol açan buhranlı hava ağırlaşınca, memlekette eşkiyalığa kalkışanlar şüphesiz yalnızca levendler değildi. Şehir ve kasaba halkından herhangi bir kimsenin, bir âyânın, voyvoda, zaim, hatta valilerin bile eşkiyalarla birlik oldukları çok defa görülen hallerdendir. Arşivlerimizde bu neviden hadiselere dair de bir sürü vesika mevcuttur. İşte bunlardan bir kaç misal:

Cemaziyülahır 1191 (temmuz 1777) tarihli hükümde (1): Kastamonu'da Kara Kayış Osman adında birisinin eşkiyalığından; 22 şaban 1193 (4 eylûl 1779) tarihli hükümde (2) Kirmasti âyânının eşkiyalığından; 24 receb 1194 (25 ağustos 1780) tarihli vesikada (3) Silivri âyânı Hacı İbrahim'in eşkiyalık edip kardeş ve akrabaları ile birlikte Kırım'a kaçtığından; 23 cemaziyülahır 1198 (14 mayıs 1784) (4) ve 17 zilkade 1199 (21 eylûl 1785) tarihli (5) hükümlerde, Hamid sancağında Bilanlı oğulları ile bölükbaşılarının eşkiyalık ettiğinden; 23 safer 1203 (23 kasım 1788) tarihli hükümde (6) Çermen'in muteber ve zengin şahsiyetlerinden Kara Mustafa'nın eşkiyalığından; 19 şevval 1204 (2 temmuz 1790) tarihli hükümde (7) Birecik âyânı Hacı Himmet - oğlu'nun eşkiyalık ettiğinden; 20 cemaziyülahır 1207 (3 ocak 1793) tarihli hükümde (8) Nevrekop'lu Zaim zâde Mehmed'in dağlı eşkiyası ile birlik olduğundan; 15 ramazan 1214 (10 şubat 1800) tarihli hükümde (9) Gölpazarı âyânı ve bölükbaşısının eşkiyalığından; 23 rebiülahır 1216 (2 eylûl 1801) tarihli hükümde (10) eski Trablusşam valisi Yusuf Paşa'nın

(1) Başbakanlık Arşivi Cevdet Tasnifi Maliye vsk. no: 18740.
(2) » » » » » vsk. no: 30386.
(3) » » » » » vsk. no: 12685.
(4) » » » » » vsk. no: 23527.
(5) » » » » » vsk. no: 30423.
(6) » » » » » vsk. no: 29944.
(7) » » » » » vsk. no: 28730.
(8) » » » » » vsk. no: 16659.
(9) » » » » » vsk. no: 27171.
(10) » » » » » vsk. no; 10926.

başına topladığı bir çok eşkiya ile Lazkiye mukataasından bir hayli para tahsil etmiş olduğundan; 9 cemaziyülevvel 1215 (28 eylûl 1800) tarihli hükümde (1) Halil Paşa'nın dağlı eşkiyasına iltihak etmiş olduğundan; 28 cemaziyülahır 1224 (10 ağustos 1809) tarihli bir hükümde (2) Keşan eski âyânı Alişah'ın eşkiyalığından bahsolunduğu görülmektedir.

Daha yukarılarda da işaret edildiği üzere eşkiyalık yapan levendler:

a — İşlemekte olduğu toprağından herhangi bir sebeple kopan, yani o toprağı işlemez veya işleyemez duruma düştükten sonra, muhtelif yerlere iş için başvurup iş bulamadıklarından başıboş levend haline düşenler,

b — Bir vezir, beylerbeyi veya herhangi bir önemli mevki sahibinin maiyetine kapı halkı olarak dahil olan, fakat efendisinin ölümü veya herhangi bir şekilde işinden atılması neticesi açıkta kalıp kısa zamanda başka birisinin yanında kapılanamıyanlar,

olmak üzere, esas itibariyle iki kısımdan ibaretti. Âsilik ve eşkiyalığın asla tecviz edilecek bir tarafı bulunmamakla beraber, bunlar için belki affedilmelerine vesile teşkil edecek bir nokta bulmak mümkündü. Fakat bunlardan başka bir üçüncü şekil vardı ki; ya bir paşanın kapı halkından olduğu, yani onun kapısında geçinip gittiği halde, veyahut da kendisini geçindirecek bir işi veya mevkii bulunduğu halde, eşkiyalık yoluna sapıyordu. Tabiatiyle bu işi tek başına da yapmıyor, tesir ve kuvvet derecesine göre etrafına adam da topluyordu. Bu durum, bize, en az iki asır müddetle, âsilik ve eşkiyalık havasının Osmanlı ülkesine ne derece sinmiş olduğunu, ayrıca başıboş levendlik ve eşkiyalığı doğuran sebeplerin devamlılığını gösterir.

Kapılı levendlerin umumiyetle bekâr kimselerden veya paşaların kapısında bekâr hayatı sürmeye mecbur şahıslardan mürekkep oluşu, ahlâkî zafiyeti besleyen bir mesele olsa gerektir. Zira, kapılı levendlerin eşkiyalıklarına, vezir

(1) Başbâkanlık Arşivi Cevdet Tasnifi Maliye vsk. no: 19347.
(2) » » » » » vsk. no: 11117.

vesairenin kendi kapı halkını disiplinli tutamayışlarına dair bir çok vesika mevcuttur. Meselâ zilkade 1191 (aralık 1777) tarihli (1) bir vesikada: Vezirler ,mirimiranlar, müsellimler, voyvodalar maiyetinde bulunan levendlerin efendilerinin yanından kaçarak şekavete tevessül eylediklerinin görüldüğü, bu gibiler hakkında evvelce ittihaz olunan karara göre hareket edileceği, belirtildikten sonra, bu defa Rumeli valisi ve Bender muhafızı Abdullah Paşa maiyetinden kaçanlara da aynı muamelenin tatbik edileceği ilâve olunmaktadır. 23 zilkade 1198 (8 ekim 1784) tarihli ilâmda (2) Anadolu ve Rumeli'de kapılarından kaçıp başıboş hale gelen ve bir kapıya bağlı göründüğü halde isyankâr ve eşkiya durumuna düşen levendlerin kapılarına geri getirtilmeleri, bu arada hizmete razı olmıyanların cezalarının verilmesi kaydedilmektedir.

Levendlerin ortadan kaldırılmasına dair son fermanın neşrinden sonra onların yerine kaim olan delil, gönüllü ve tüfenkci neferleri de levendler gibi fırsat buldukça eşkiyalık yapmaktan geri kalmamakta idi. Esasen ortada isimden gayrı değişen bir şey yoktu. Nitekim, 3 zilhicce 1194 (30 kasım 1780) tarihli (3) bir vesikada: Delil ocağına mensup kapısız neferlerin kaza, nahiye ve köylerde dolaşarak halktan bedava yem ve yiyecek temini için onları zorladıkları, ırza tecavüz, mal gaspı ve katil hareketlerine tevessül eyledikleri, bunları bu biçim hareketlerden alıkoymak için girişilecek teşebbüslere silâhla karşı koymaya kalkıştıkları taktirde öldürülmelerine şer'an cevaz verilmiş olduğu belirtilmektedir.

Levendlerin kaldırılıp onun yerine delil, gönüllü ve tüfenkci adı altında kapı halkı alınmasına müsaade olunmasiyle, yani sırf isim farkından ibaret bu değişiklikle elbette delil, gönüllü ve tüfenkci efradının da başıboş çeşidinin mevcudiyeti önlenemiyecekti. Zaten daha önce levend adını taşıyan ve levend kıyafetinde bulunan kimseler müteakiben delil, gönüllü ve tüfenkci kıyafetine girmişti. Nitekim 3 cema-

(1) Başbakanlık Arşivi Cevdet Tasnifi Dahiliye vsk no: 6490.
(2) » » » » Askeri vsk. no: 39235.
(3) » » » » » vsk. no: 2081.

ziyülevvel 1195 (27 nisan 1781) tarihli (1) bir vesikada levendlerin isim ve kıyafetlerinin kaldırılmasından sonra, bunlardan içağası, delil, gönüllü ve tüfenkci adı altında diğerlerinin yerine kaim olanların Sivas ve civarında gülgeç (gelgeç) akçesi toplıyarak halkı rahatsız edişlerinden bahsedilmektedir.

Delil taifesi bazı yerlerde zor kullanarak halktan para topluyor, bazı yerlerde mal gaspediyor, bir diğer tarafta da eşkiyalığını adam öldürme safhasına kadar ileri götürüyordu. Bunlar zulüm ve gasp hareketlerinde bulundukları zaman devlet kuvvetleri peşlerinde olmakla beraber, katil hadiselerine tevessülleri halinde takibat daha da sıkılaşıyor ve buna göre; eşkiyanın tedibine dair geniş sahalara emirler yazılıyordu. Maamafih, bazen ,işi katil hadiselerine kadar ileri götürmeyenlerin cezalandırılmaları hususu da, takviye kuvvetleri bile peşinen hesaplanarak yapılmak isteniyordu. Meselâ, şaban 1197 (temmuz 1783) tarihli (2) bir hükümden ibaret olan vesikada: Sivas tarafında şekavette bulunan delil taifesinin zulmünün halkın üzerinden kaldırılması için Sivas beylerbeyine emir verilmiş olduğu, bunun temini bakımından da Çorum ve Bozok mutasarrıflarının fiilen yardımda bulunmalarının belirtildiği görülmektedir.

Kapılı ve başıboş delil neferleri levendler gibi eşkiyalıktan geri kalmadıklarına, öte taraftan onsekizinci asır sonlarında Osmanlı devleti, bilhassa askeri yönden kendisine çeki düzen vermek için çalıştığına göre; delil, gönüllü ve tüfenkci taifesinin levendler kadar uzamadan ortadan kaldırılacağı belli idi. Nitekim 1206 yılında, bunların kaldırıldığına dair bir fermanın neşredildiği görülmektedir. Bu hususla ilgili 5 şaban 1206 (29 mart 1791) tarihli bir vesikada (3): Seferin uzaması dolayısiyle Anadolu ve Rumeli'de kapılı ve kapısız delil neferlerinin kaçarak şekavette bulundukları,

(1) Başbakanlık Arşivi Cevdet Tasnifi Askeri vsk. no: 14003.
(2) » » » » Dahiliye vsk. no: 13124.
(3) » » » » Askeri vsk. no: 7420.

ekseri eşkiyaların da delil kıyafetine girdikleri cihetle «levendler misillû delil namının dahi bilkülliye def' ve ref' edildiği» kaydolunmaktadır.

Sekbanların, ondan sonra da levendlerin kaldırılması nasıl peşinen sözde kalmış ise, delil ve sairenin kaldırılması da ilk plânda öyle olmuştur. Yalnız, delil sınıfının kaldırıldığı yıllar Üçüncü Selim'in ıslahat devrine rastladığı, «Nizam-ı Cedid» gibi yeni ve düzenli bir askeri sınıf da ihdas edilmiş olduğu cihetle, kaldırılma emrinden sonra «delil» namının devamı «sekban» ve «levend» kadar uzun sürmemiştir. Buna rağmen receb 1219 (ekim 1804) tarihli bir hükümde (1), delil ocağı neferlerinin vilâyetlerde iş ve güçleriyle uğraşmayıp serserilik ve eşkiyalıkta bulunanlarının katledilmeleri emredilmekte olduğu, 21 şaban 1239 (21 nisan 1824) tarihli ilâmda (2) delil başılardan İnce Arap ile adamlarının 1600 neferden ziyade maiyetleriyle Bergos'a gelerek halkın mallarına, ırzlarına ve mahsullerine tecavüz eylediklerinden bahsedildiği görülmektedir. Ayrıca Lûtfi tarihinde de 1241 (1825/1826) yılında Rumeli'de kapısız delil taifesinin şekavetinden bahseden cümleler mevcuttur (3). Bunlar bize, ayni zamanda, delil ocağının kaldırılmasına dair 1206 tarihindeki fermandan sonra daha otuz yıldan fazla bir zaman devam ettiklerini ifade eder. Öte taraftan levendlerin kaldırılmasından sonra, yavaş yavaş sekban sözünün tekrar su yüzüne çıkmakta olduğu görülmektedir. Meselâ, delil sınıfının lağvından önceki devreye rastlıyan 7 zilkade 1204 (19 temmuz 1790) tarihli (4) bir vesikada: Varna ve havalisinde türeyen haydutları ortadan kaldırmak üzere sekbanlar tayin edildiğinden bahsolunmaktadır. Bundan daha sonraki yıllara ait 15 cemaziyülahır 1212 (5 aralık 1797) tarihli (5) bir vesikada ise, eşkiya tenkili için aylıklı sekbanlar toplandığı görülmektedir. Cemaziyülahır 1212 (aralık 1797) tarihli bir hükümde (6):

(1) Başbakanlık Arşivi Cevdet Tasnifi Askeri vsk. no: 16345.
(2) » » » » » vsk. no: 25259.
(3) Lûtfi Tarihi, c. 1, s. 114.
(4) Başbakanlık Arşivi Cevdet Tasnifi Dahiliye vsk. no: 15762.
(5) » » » » Askeri vsk. no: 8065.
(6) » » » » Dahiliye vsk. no: 7377.

Rumeli'deki Arnavut sekbanlarının ve sair kapısız başıboş zümresinin Anadolu tarafına geçmelerine müsaade olunmaması hususu Rumeli'deki sancak beylerine emredilmektedir. Bu vesikada bahsedilen konu ile ilgili ve onun tamamlayıcısı durumundaki 21 cemaziyülahır 1212 (11 aralık 1797) tarihli (1) vesikada da; Arnavut sekbanları ile sair kapısız ve başıboş kimselerin Rumeli'den beri tarafa geçirilmemesi için derbent ve sair yerlerin kapatıldığı anlatılmaktadır.

Delil askerinin lağvından sonra, bu sınıf neferden devletin daha bir müddet faydalanmakta devam ettiğini teyid eyleyen vesikalar mevcuttur. Meselâ 13 cemaziyülevvel 1207 (27 aralık 1792) (2) tarihli vesikada: Acemoğlu namındaki eşkiya avanesini tenkil için Uşak'tan sevkedilen delil ve tüfekci neferlerinin eşkiya ile çarpışması neticesinde askerin mağlûp olduğu, askerin para ve çadırlarının eşkiya tarafından zaptedildiği anlatılmaktadır.

Başıboş levendler ve bunların eşkiyalıkları bahsine son vermeden önce, şu noktaya bir defa daha işaret edelim ki; gerek Rumeli gerekse Anadolu'da eşkiyalık asırlar boyu eksik olmamıştır. Beş on kişilik gruplardan, yüzler hatta daha fazla sayıda insanın, bir takım başkanların idaresinde soygunlar yapmaları, uzak mesafeler katederek memleket içinde dolaşmaları devam edip gitmiştir. Böyleleri çoğunlukla levend, saruca ve sekban, daha sonraları delil şeklinde anılmışlardır. Maamafih ta onaltıncı asrın ortalarından itibaren böyle bir isim takılmadan yalnızca «eşkiya» kelimesinin kullanıldığını gösteren bir sürü vesika da mevcuttur. Onsekizinci asrın sonlarında levendler, daha sonra da delil ocağı kaldırılıp, levend ve delil kıyafetinde görülenlerin idamları için sıkı emirler çıkınca, tabiatiyle ilgililer bu kıyafetlere bürünmekten çekinmişlerdir. Bu bakımdan, onsekizinci asrın sonlarından itibaren «dağlı eşkiya» ve bilhassa yalnızca «eşkiya» kelimesi kullanılmış vesikalar çoğalmaktadır. İşte böyle, bu ifadeleri muhtevi vesikalardan bir kaç örnek:

(1) Başbakanlık Arşivi Cevdet Tasnifi Dahiliye vsk. no: 2694.
(2) » » » » » vsk. no: 10178.

28 safer 1200 (31 aralık 1785) tarihli hükümde (1): Rumeli'de Dopniçe kazasının Lâla derbendinde, eşkiyanın, İstanbul'a gönderilmekte olan devlete ait parayı soyduğu anlatılmakta; 17 zilhicce 1202 (18 eylûl 1788) tarihli hükümde (2) de Çermen'de bazı eşkiya elebaşılarına tatbik olunacak cezadan bahsolunmaktadır. 25 şevval 1212 (12 nisan 1798) tarihli hükümde (3), cezaları tertip olunacak dört eşkiyadan söz edilmekte; 29 muharrem 1214 (2 temmuz 1799) tarihli arz tezkeresinde (4) de, eşkiya tasallutundan tevzi edilemeyip İstanbul'a geri yollanan cizye bohçasının tekrar Plevne'ye yollanmış olduğu belirtilmektedir. 10 zilkade 1218 (22 şubat 1804) tarihli hükümde (5) Selefge mutasarrıfının eşkiya tenkiline memur olduğu, zilkade 1218 (şubat 1804) tarihli (6) başka bir hükümde de Rumeli valisi İbrahim Paşanın tam yetki ile eşkiya tenkiliyle vazifelendirildiği kaydedilmekte; 29 şevval 1218 (11 şubat 1804) tarihli hükümde (7) ise hassa askerinin Rumeli'de eşkiya tenkiline gönderilmiş olduğu zikredilmektedir. Safer 1219 (nisan 1804) tarihli hükümde (8) Çay kazasında dağlı eşkiyasının faaliyetine dair bilgi yer almış bulunmaktadır. 29 muharrem 1229 (21 ocak 1804) tarihli bir fermanda (9) yakalanan eşkiyalardan yirmi iki kişinin Halep'te idamlarına dair bilgi bulunmaktadır.

Osmanlı hükûmeti onsekizinci asırdaki kadar olmamakla beraber ondokuzuncu asırda da eşkiyalık meseleleriyle meşgul olmak zorunda kalmıştır. Bir taraftan eşkiyayı tenkil çalışmalarının yanıbaşında, mağduriyetleri tedavi çarelerine başvurulduğu da müşahede olunmaktadır. Bu hususta, bilhassa Tanzimatın ilânından sonra, eskisi gibi kuru kuruya

(1) Başbakanlık Arşivi Cevdet Tasnifi Maliye vsk. no: 8881.
(2) » » » » » vsk. no: 7471.
(3) » » » » » vsk. no: 26974.
(4) » » » » » vsk. no: 12235
(5) » » » » » vsk. no: 800.
(6) » » » » » vsk. no: 805.
(7) » » » » Askerî vsk. no: 45767.
(8) » » » » Maliye vsk. no: 23730.
(9) » » » » » vsk. no: 24698.

emirler verilmekle kalmamış, zaman zaman devlet vatandaşa fiili olarak maddi yardım elini uzatmıştır. Meselâ 29 rebiülevvel 1263 (17 mart 1847) tarihli (1) bir vesikada: eşkiya yüzünden halkı dağılıp boş kalmış olan Kastamonu'ya bağlı Devrekâni kazasının 4 köyünün halkından Kastamonu'da bulunan 25 kişilik bir grupun eski köylerine iskân edilmeleri için kendilerine ev yapma, tohumluk ve öküz tedarik edebilmeleri için hazineden faizsiz borç para verildiğinin görülmesi, hükûmetin bu neviden faaliyetlerine bir delildir.

(1) Başbakanlık Arşivi Cevdet Tasnifi Dahiliye vsk. no: 9074.

2 — KAPILI LEVENDLER

Kanuni Süleyman zamanında başlıyan başıboş levend hareketi, ondan sonraki hükümdarlar devrinde daha da artarak devam etti. Çift bozan reâyanın miktarı her geçen yılda biraz daha fazlalaştıkça mesele, bilhassa Anadolu'da, içtimaî bünyeyi sarsan bir dâva halini alıyordu. Çift bozan reâyanın çoğalması nisbetinde topraklı süvarilik çöküyordu. Topraklı süvarilerden açılan yeri devlet bir taraftan kapıkulu askerinin miktarını artırmak suretiyle doldurmaya çalışırken, bir taraftan da «k a p ı h a l k ı m ü e s s e s e s i» gelişme kaydediyordu. Yani çift bozan reâyanın bir kısmı başıboş levend haline gelirken bir kısmı da paşaların yanlarında kendilerine bir melce' buluyor ve ona «k a p ı l a n ı y o r» du. Böylece vezir, beylerbeyi, sancakbeyi ve sair önemli mevki sahipleri kalabalık bir maiyet grupundan ibaret «*kapı halkı*» na sahip oluyorlardı. Çift bozan reâyanın melce' araması, ayrıca, köylü ve kasabalının eşkiya şerrinden korunma ve paralı bir kimsenin desteğini temin etme ihtiyacı, bir yandan da âyanların zamanla kuvvet kazanmalarına yol açmaktaydı. Kapı halkı müessesesi, mahiyeti itibariyle, istikrarın değil istikrazsızlığın âmili idi. Zira, bir paşanın kapı halkını meydana getiren insanlar, o paşanın işinden atılması veya öldürülmesi üzerine açıkta kalıyor, ve başka birisine kapılanmak meselesi ile karşı karşıya kalıyorlardı. Yeni birisine kapılanma işi kısa zamanda tahakkuk edemezse, bunlar, başıboş durumda kaldıklarından, soyguna ve nihayet eşkiyalığa tevessül ediyorlardı. Bu bakımdan, işsizliği, başıboşluğu ve nihayet âsi hale düşme imkânını hazırlayan bir içtimaî bünye daima mevcut demekti. Harpler bu bünyeyi kolaylıkla sarsıyor ve yine ayni kolaylıkla bir takım ihtilâllara yol açıyordu. Onun içindir ki, harpler biraz uzayınca eşkiyalık hareketleri de gittikçe artıyordu. Zâten ,gerek başıboş levendlik, gerekse kapılı levendlik, toprağa bağlılık ve onu işleyip imar etmek duygusunu ziyade-

siyle körleştirmişti. Bunun yerine ister istemez «*bir şahsa bağlanmak*» düşüncesi yer etmekteydi. Görünüşe bakılırsa, bu düşünce de, bir fikriyattan ziyade bir alışkanlık manzarası arzediyordu.

İşte bu kısa izahattan anlaşılacağı üzere, içtimaî bünye bu durumunu muhafaza ettiği müddetçe, başıboş levendlik nihayet bunların eşkiyalık hareketleri de eksik olmadı. Ve netice itibariyle, asırlar boyu, memleket, aylaklık, tam veya yarı işsizlik ve nihayet eşkiyalık meselelerinin ıztırabını çekmekte devam etti. Bunun devamı levendliğin de devamı demekti. Nitekim başıboş ve kapılı levendlik onsekizinci asrın sonuna kadar sürmüştür.

Kapı halkı

Kapılı levendlerden söz edilince, onunla birlikte «*Kapı halkı*» kelimeleri de zihinlerde canlanacak, hatta, bir bakıma, her iki mefhum da ayni şeyi gözler önüne getirecektir. Bu bakımdan, hem mefhumun delâletini daha açık şekilde seçebilmek, hem de kapılı levendlerin doğuşu ile mahiyetini iyi kavrıyabilmek için «kapı halkı mefhum ve meselesinin evveliyatı üzerinde biraz durmak gerekmektedir.

Bilindiği üzere: Osmanlılarda kapı (kapu) kelimesi, mecazi mânada «*devlet kapısı*» nı ifade etmiş ve bununla da daha ziyade padişahın sarayı kastedilmiştir. Padişahtan sonra en yüksek makam sahibi sadrazam olduğu ve padişahın vekil-i mutlakı bulunduğundan, onun sarayını ifade için de kapı kelimesinden faydalanılmaktan geri kalınmamıştır. Bu yoldan «*Paşa kapısı*» tâbiri doğmuş ve bu tâbirden ise, sadrazamın konağı ve ondan daha çok da sadrazamlık makam ve dairesi anlaşılmıştır. Yeniçerilik ihdas edildiği zaman bunlar hassa askeri yani muhafız kuvveti yerine kullanılıp, padişahın maiyet birliği vaziyetinde olduklarından, bu sınıf asker, ve onlar gibi padişahın saray ve şahsını muhafaza ile mükellef bulunanlar ve bu maksatla yetiştirilenler toptan «*kapı kulu*» diye anılmışlardır.

Osmanlılarda «*kul*» kelimesinin hemen hemen «*tebaa*» yerine kullanılmış olduğu malûmdur. Yalnız, Tanzimata gelinceye kadar eski devrin tebaa anlayışı ile zamanımızdaki tebaa anlayışı arasında büyük farklar bulunduğu unutulmamalıdır. Osmanlı devletçiliğinde tebaa, padişahın emir ve isteklerine boyun eğip ona hizmet etmekle mükellef bulunduğu cihetle, «kul» tâbiri, o devir devlet anlayışında bir realitenin ifadesidir. Yâni zamanın devlet telâkkilerine göre; tebaa hakkındaki kul tâbiri isabetle kullanılmış bir mefhum manzarası arzetmektedir.

İşte, padişahın kulları, yâni tebaası arasından onun saray ve şahsını koruma hizmetinde kullanılan bir zümreye, bu yoldan «kapı kulu» denmiştir. Hükümdarın sarayını ve şahsını koruma, onun yakınında bulunarak muhafızlık ve sair hizmet işini yerine getirme, bilhassa bu maksat için yetiştirilip istihdam olunma esas tutulduğuna göre; yeniçeri ve altı bölük sipahileri için kapı kulu tâbirinin hakikaten pek isabetle kullanılmış bir ad olduğu ortadadır.

Kapı halkı sözlerine gelince: Halk kelimesinin, eskiden, bugünkü kadar geniş bir mâna taşımadığı sarih şekilde bilinmektedir. Zamanımızda halk sözü ile, siyasî sınırlar içinde bulunan insanların tamamı anlaşılmaktadır. Gerçi, ufak bir nüans farkı ile, bir ülkede devlet hizmetinde bulunan kimseler dışındaki büyük topluluğu, halk, sözü ile tavsif edenler mevcutsa da, geniş ve hakiki mânada şüphesiz bunlar da halkın bünyesine dahildir. Osmanlı imparatorluğunda ise, halk kelimesiyle, bir kaç yüz veya bir kaç bin kişilik topluluk ve hizmetliler grupunun kastedildiği görülmektedir. İşte, halk sözü ile ancak bir grup hizmetliler topluluğunun murad edilmesi, kapı halkı tâbirinin ayni zamanda kapı kulunu ifade için kullanılmasına yol açmış olsa gerektir. Zira, onaltıncı asrın ortalarına kadar kapı halkı tâbiri ile kapı kulu sınıfının da kastedilişine şahit olunmaktadır.

Kelimeler ihtiyaçtan doğacağına, kelimelerin delâlet ettiği mâna ve mefhumlar ise, zamanla sarahat ve kat'iyet kesbedeceğine göre; önceleri kapı halkı sözleriyle bir yan-

dan da kapı kulunun anlatılmış olmasını tabii görmek lâzımdır. Gerçi ilk devirlerde de bir vezir ve paşanın yanında onun hizmetine bakanlara kapı halkı dendiği anlaşılıyorsa da, böyle maiyet efradı her vezir ve paşada mevcut olmadığı gibi sayıları da üç - beş kişiyi geçmezdi. Yani bunlar özel bir topluluk ve kuruluş manzarası arzedecek durumda değillerdi. Daha isabetli bir teşhisle ifade etmek gerekirse: Onaltıncı asır ortalarına kadar, kapı halkı, kapıkulunun dışında özel bir topluluk olarak teşekkül edip ondan belirli çizgilerle henüz ayrılmamış olduğundan, kapı halkı tâbirinin delâletinde açıklık ve kesinlik mevcut değildi. Onun içindir ki, bir vezir veya paşanın maiyet ve hizmet erbabını meydana getiren üç beş kişilik bir topluluk için de, kapı kulu sınıfı için de, hatta hükümdar veya kumandanın emrinde toplanmış lâlettayin askerî kuvvetler hakkında bile «kapı halkı» sözlerinin kullanıldığı oluyordu. Eski Osmanlı müverrihlerinin eserleri incelenince, kapı halkı tâbirinin, bu, çeşitli delâletleri seçilebilmekte, bazen de bu sözlerle kapı kulunun mu, lâlettayin bir askerî topluluğun mu kastedildiği iyice anlaşılamamaktadır. Meselâ, N e ş r î tarihinin bir yerinde (1) kapı halkı tâbirinin kapı kulu yerine kullanıldığı, başka bir yerinde Eflâk beyinin askerinin «beyin kapı halkı (2)» sözleriyle tavsif edildiği, diğer bir yerinde de, kapı kulunun dışında bir kapı halkının (3) varlığına delâlet edecek bir ifadeye yer verildiği görülmektedir. Â ş ı k p a ş a z â d e tarihinde (4) ise; 907 senesinde Midilli adasına acele asker sevki münasebetiyle kapı halkı sözüne yer verilmiş olup, bu tâbirle daha ziyade kapıkulu askerinin kastedildiği müşahede olunmaktadır. İ b n K e m a l'in Tevarih-i Âl-i Osman'ında (5), kapı halkı sözleri yalnızca kapı kuluna karşılık olarak kullanılmış, bazı yerlerinde ise «kapı halkı ve ye-

(1) M e h m e d N e ş r i, Kitab-ı Cihannüma (F. R. Unat - M. Köymen neşri) s. 207.
(2) Ayni eser s. 477.
(3) » » s. 353.
(4) Âşık paşa-zâde Tarihi s. 262.
(5) İ b n K e m a l Tevarih-i Âl-i Osman VII. defter (Ş. Turan neşri) s. 42, 63, 66, 112, 196, 214, 451, 458, 533.

niçeri» denmek veya kapı halkı atlarına binip şöyle böyle etti tarzında bir tavsifte bulunulmak suretiyle kapıkulu sipahilerine işaret olunmuştur (1). Esasen İbn Kemal tarihinin bu cildinde kapı kulu sözüne hiç yer verilmemiştir.

İbn Kemal tarihinde kapı kulu yerine kapı halkı sözlerine yer verilmiş olması, onun eserini kaleme aldığı yıllarda, yeniçeri ve altı bölük sipahileri hakkında, kapı halkı tâbirinin kapı kulundan daha revaçta olduğunu göstermektedir. Nitekim 1510 - 1512 yıllarına ait bazı arşiv vesikalarında (2) kapı halkı sözünün geçişi ve kapı kulu kelimelerine pek rastlanmaması bunu teyid eylemektedir. İşaret ettiğimiz yıllara ait vesikaların bazılarında ise, şehzâdeler sancaklarında iken emirlerinde bulunan askerî kuvvetlerin, hep kapı halkı diye anıldığı görülmektedir. Şehzâdeler sancaklarında bulunduğu sırada emirlerindeki askerî kuvvetin esas itibariyle kapı kulundan olmadığı bilinmektedir. Bununla beraber sancaklarda şehzâdelerin yanında yeniçerilerden efrat hiç bulunmıyacağı da anlaşılmamalıdır. Şehzâdelerin sancaklarındaki maiyet kuvveti ve hizmetlilerinin kapı halkı diye anılması, şüphesiz bunların şahısları ile ilgili ve makamları icabıdır. Bu bakımdan şehzâdelerin maiyetindekilerin, kul aslından olmasalar da kapı halkı diye anılmaları normaldir. Onun için, gerek şehzâdelerin kendileri, gerekse başkaları onların maiyetindeki kimselerden bahsederken «kapı halkı» demişlerdir. Meselâ, Şehzâde Selim (Yavuz) Trabzondan babasına yazdığı bir mektubunda (3): «... *bu vilâyette maraz ve hastalık vaki olursa kapum halkıyle varub beş on gün rahat oluna Sürmene ve Rize'de bir yer yoktur ki...*» demekte, Şehzâde Korkud'un Saruhan'dan Yavuz'a yazdığı mektupta da (4); «... *bilfiil yanımızda olan kapı halkı tahfif olunmayub üzerimize gelenin men'ü def'ine kudret-i tamme mukarrer olaydı...*» sözleri geçmektedir.

(1) İbn Kemal, Tevarih-i Âl-i Osman VII. defter, s. 155, 185, 312, 347, 381, 448.
(2) Tarih Dergisi, sayı 9, s. 72, 83, 85 ve sayı 10, s. 119, 122-124, 136.
(3) » » sayı 9, s. 76.
(4) » » sayı 11-12, s. 189.

Şehzâde Selim ve kardeşi Şehzâde Ahmed'in, babalarının saltanatının son zamanında, ayrıca Selim'in tahtı ele geçirmesi üzerine, maiyetlerindeki kuvvetleri çoğaltıp ayrıca asker toplamaları hadiselerinin, kapı halkı istihdamı işinin eski şeklinden inhirafına yol açtığı anlaşılmaktadır. Fakat Selim'in her şeyi ezen silindir gibi otoritesi ve onun padişahlığı zamanında taht mücadelesine mahal kalmayan tek şehzâdenin mevcudiyeti; bunun bir müddet su yüzüne çıkmasını önlemişti. Lâkin ilerisi için bu sahada en esaslı örnek olmaktan da geri kalmamıştır. Zira Kanun i'nin şehzâdelerinin veliahdlık mücadelesi yaptıkları devrede, asker toplama ve onları istihdam şekli bakımından, bilhassa şehzâde Ahmed gibi hareket ettikleri görülmektedir. Daha yukarılarda incelediğimiz yevmli asker meselesi, bir bakıma bu cihetin izahını da teşkil etmektedir.

Daha yukarılarda, levendliği doğuran sebepler bölümünde ele aldığımız Şehzâde Mustafa ve Şehzâde Bayezid hadiselerinde görüldüğü üzere; bunların eski şehzâdelerden daha fazla sayıda kapı halkı beslemeleri ve şehzâdelere taraftarlık eden vali vesairenin de ona göre hazırlıklı bulunmak ihtiyacını duymaları; padişahın ise, esas itibariyle kendi saltanatını devam ettirme hedefini gözeten tutumu ile, kendi emrine itaatkâr kimselerin fazla adam istihdamlarına müsaadekâr davranması neticesini verdiği anlaşılmaktadır. Esasen Şehzâde Mustafa ve bilhassa Şehzâde Bayezid hadiselerinin cereyanı sırasında türlü sebepler yüzünden çift bozan reâya sayısı artmaya başlamış bulunmaktaydı. Toprağını bırakıp köyünü terkeden genç insanlar, kendileri için yeni geçim sahaları arıyorlardı. Bu durum, mevki sahibi, paralı kimseler için, «karın tokluğuna» derecesinde ucuz hizmetçi ve muhafızlar besleme imkânını vermekteydi.

İşte bu hal, Osmanlı cemiyetinde yeni bir müessesenin şekillenmesini bir vakıa haline getirmekteydi. Onaltıncı asrın ikinci yarısında artık «kapı halkı» tâbiri, kul aslından gelen yeniçerilerle altı bölük sipahilerini ifade yerine, onlarla

ilgisi bulunmayan bir topluluğun adı olmaya başlamıştı. Tabiatiyle yeni bir kapı halkı zümresinin teşekkülü karşısında, yeniçerilerle altı bölük sipahileri toptan anlatılmak istenince, bunlara yalnızca «kapı kulu» denmiştir.

Timar rejiminin bozularak topraklı sipahiliğin çökmesi nisbetinde kapı halkı müessesesi büyüyüp yaygınlaştı. Ve topraklı süvarilik tekrar eski vaziyetine gelemediğinden, kapı halkı müessesesi mîri levendlik ile birlikte ondan boşalan yeri doldurdu. Böylece iki buçuk asır müddetle var olmakta devam eyledi.

Topraklı süvarilik, nasıl bir takım sebep ve hadiseler neticesi zamanla çöküntüye uğramışsa, bu çöküntünün başlangıcı için bir tarih söylemek mümkün değilse, kapı halkının yeni bir bünye arzederek meydana çıkması ve nihayet memleket sathına tamamen yayılması için de, ayni şekilde kesin bir tarih söylemek mümkün değildir. Zaten, bir ihdas olmayan ,bir takım sebep ve tesirlerle meydana gelen bütün sosyal oluşum ve gelişmeler hep böyledir.

Kapı halkı müessesesinin gelişme tarihinde belki en önemli nokta, bunun, aşağı yukarı hangi yıllardan itibaren yaygın hale geldiği veya gelmeye başladığı meselesidir. Şüphesiz bu hususta bile kat'iyet ifade eden bir şey söylemek epeyce güçtür. Yalnız Kanuni'nin son senelerinde kapı halkına sahip olmanın epeyce yaygınlaştığını ifadeye yarıyacak bazı tarihi delillere sahip bulunmaktayız. Müverrih S e l â n î k i'nin (1), Kanuni'nin son seferi olan Sigetvar kuşatması sırasındaki çarpışmalardan bahsederken kaydettiği şu cümle, bu bakımdan hayli dikkate değer bir mahiyettedir: «... *bu gice kal'akevp topları ve cümle zarbuzenleri hazırlayub ve yeniçeri gürûhuna ve topçulara ve cebecilere ve beğlerbeğilere ve ümeraya ve sâir ekâbir hıdmetinde olan tüfenkciyana ve sekbanana ve avcılara ne denlü var ise yatsu namazından sonra tüfenklerin doldurub düşman-ı din üzerine yayılım yetiştirebilirler ise atarlar...*»

Selânikî'nin bu sözlerinden beylerbeyi, ümera ve sair

(1) S e l â n i k i M u s t a f a, Tarih, s. 37.

ekâbirin hizmetinde tüfenkci ve sekbanların bulunduğu görülüyor. Tabiatiyle bu tüfenkci ve sekbanlar kapı halkından başka bir şey değildir. Beylerbeyi ve ümeranın arkasından bir de sair ekâbir sözünün gelmesi, kapı halkı istihdam edenlerin yaygınlık derecesini gösterir.

Müverrih Selânikî'nin beylerbeyi, ümera ve sair ekâbir hizmetinde tüfenkci ve sekban bulunduğuna - ki bu tüfenkci ve sekbanlar onların kapı halkını teşkil etmekteydi - dair ifadesini teyid ve takviye eyliyecek arşiv vesikaları da mevcuttur. Meselâ, 978 (1570/1571) tarihli bir hükümden (1), İkinci Selim'in oğlu Şehzâde Murad'ın sekbanlarının bulunduğunu ve şehzâdenin sekbanlarından Malkoç adında birinin bilâhara yirmi kadar avanesi ile Bursa taraflarında eşkiyalık ettiğini öğrenmekteyiz.

Yine müverrih selânikî'nin, Sigetvar seferi sırasında cereyan eden bir hadise münasebetiyle sarfettiği başka bir cümle de, hayli önem taşımakta ve enteresanlık arzetmektedir. Selânikî, bu sefer esnasında idam olunan Budin valisi Aslan Paşa'dan (2) bahsederken: «... *atını besatını ve huddamını ve koçusunda olanca harçlığını ve altun kelendirini ve kadehlerini mîriye zapt eylediler ve beğlerbeğliği mükemmel kapusu ile Bosna beği Mustafa Beğe ferman olundu.*» demektedir.

Selânikî'nin bu sözlerinden, idam olunan Budin valisinin kapı halkının varlığını öğrendiğimiz gibi, kapı halkının yeni Budin valisine bizzat fermanla devrolunduğunu da öğrenmekteyiz.

Selânikî, Sigetvar seferine bizzat katıldığına ve bu harpteki hadiselere bizzat şahit olduğuna göre; onun kapı halkı ile ilgili bu iki misali hakikaten bizce büyük bir önem taşımaktadır. Başkasından nakiller yapmamış olan ve bizzat içinde yaşadığı hadiseleri nakleden Selânikî'nin bu ifadesinin elbette tam doğruluğuna hükmetmek gerekir.

(1) Başbakanlık Arşivi Mühimme Defteri 14, s. 337 (kitabımızdaki 6 numaralı vesika).
(2) Selâniki Mustafa, Tarih, s. 34.

Onaltıncı asrın ikinci yarısında «kapı halkı» tâbiri, kul aslından gelen «kapı kulu» nu ifade yerine, onlarla ilgisi bulunmayan bir topluluğun adı haline gelmekteyken, bu asrın müverrihleri, kapı halkı tâbiriyle, bazen kul asıllıları bazen de o asıldan olmayanları anlatmaktan geri kalmamışlardır. Nitekim müverrih Selânikî bir taraftan (1); «...*kanun-u kadim üzere yeniçeri ağası umumen kapu halkıyle vüzeray-ı âzam hazeratının simat-ı ni'metine vardılar*...» derken, bir taraftan da (2) «...*vezir-i mükerrem Sinan Paşa hazretleri donanmay-ı humâyuna serdar tayin olunub kapusu halkı ve yeniçeriden bîşümar asker ile*...» demek suretiyle, ayni tâbiri ayrı iki zümreyi tavsif maksadiyle kullanmaktadır. Maamafih bu müellifin eserinde, kapı halkı kelimelerine, yeniçeri ve altı bölük sipahilerinden çok daha fazla diğerlerini ifade etmek üzere yer verildiği görülmektedir. Öte taraftan, bu tâbirin kullanılma tarzından daha önemli mesele ise; Kanuni'nin son zamanlarından itibaren vezir, beylerbeyi, ve sairenin maiyetinde kapı halkı kullanmanın bir usûl haline gelişine ve bu kapı halkının da hizmetçilerden ziyade silâhlı insanlar topluluğundan ibaret bulunuşuna dair müteaddit misale mezkûr eserse rastlayışımızdır.

Beylerbeyi vesairenin yanındaki kapı halkı köylerden derlenmiş adamlardan ve çift bozan reâyadan mürekkepti. Çift bozan reâya başıboş veya kapı halkı durumunda oldukları esnada levend veya sekban diye anılmaktadırlar. Bunlar için sekban sözünü tercih ettiği görülen müverrih Selânikli Mustafa Efendinin eserinde, kalabalık sekban gruplarının kapı halkı halinde kullanılışını anlatan başka pasajlar da mevcuttur. Meselâ, eserinin bir yerinde, Selim'in kardeşi Bayezid ile mücadelesi sırasında toplanan «yevmli» askerini de sekbandan ibaret göstermektedir. İkinci Selim'in cülûs merasimi anlatılırken (3): İkinci Selim tahta geçmek üzere Kütahya tarafından sür'atle İstanbul'a geldiği zaman, onun

(1) Selâniki Mustafa, Tarih, s. 80.
(2) Ayni eser s. 115.
(3) » » s. 79.

şehzâde sancağında iken yanında bulunan avcı sekbanların da arkasından İstanbul'a geldikleri, yeni padişah ecdad türbelerini ziyaret etmekteyken bunların doğruca yeniçeri odalarına girdikleri ve padişahın türbe ziyaretlerinde maiyette mevcut yeniçerilerin bunu duyunca çok kızdıkları ve: «*...yevmliler aldı meydanı, deyüb, içlerinde muhkem ahd ve ittifak edüb şimden gerü içimizde bin nefer yoldaşlardan eksik korucu odalarda kalmamak gerektir, elbette bu şartımız cümleden mukaddem tutulub yazılsun, ve çöreh ecnebiler içimizde durmasun gitsün, gözümüz görmesün, yoksa bunları şeytan alur*» dedikleri, «*filhakika, gelen sekbanlar yevmlü namiyle içlerinde huzur ve rahat bulmayub, kimi timara çıkub ve kimi kenarlarda hidmet ve mansab namiyle gidüb...*» böylece yeniçeri odalarından uzaklaştırılarak onların sınıfına dahil olmalarının önlendiği belirtilmektedir.

Satın alınmış köleler ve asıl kapı halkı

Kapı halkı konusunu işlerken işaret edilmesi gereken önemli bir nokta mevcuttur. Bu nokta ,ayni zamanda kapı halkı sayılan satın alınmış köleler dir. Bir vezir veya beylerbeyinin emrindeki satın alınmış köleler, yedirilip içirilmesi ve icabında silâhlandırılması, onun hizmetini yapması ve hatta onun yanında sefere katılması bakımından, bunlar da bir kapı halkı topluluğu idi. Zâten bunlar, filân vezir, beylerbeyi ve paşanın kapı halkı veya köleleri diye anılmaktaydı. Onaltıncı asır ve daha önceki devre ait satın alınmış kölelerden mürekkep kapı halkının, onyedi ve onsekizinci asırlardaki kapı halkından en esaslı farkları, menşelerinden ileri gelmekte, ayrıca, ancak pek zengin kimselerin kalabalık köle topluluğuna sahip olmasında, yani kapı halkı besleme işinin ,cemiyetin belirli vasıflarından birini teşkil edecek derecede umumîlik arzetmemesi noktasında toplanmaktaydı.

İstilâ devrinde, zengin tanınan kimselerin zenginliklerinin en esaslı kaynağını harp ganimetleri teşkil ederdi. Devlet işlerinin düzenli yürüdüğü devrede, pek bol hediyeye garkolma ve icabında padişahın geniş ve zengin temliklerine muhatab olabilme meselesi, bir vezir veya paşanın şahsiyet ve başarısıyle ilgiliydi. Onun için fazla miktarda köleye sahip, yani bu neviden kapı halkı bulunan erkân çok azdı. Böyleleri, ekseriyetle, vazifelerinden azledilseler bile kapı halkına yol vermez, yani onları besliyebilme kudretini muhafaza ederlerdi. Meselâ meşhur Sokullu Mehmed Paşanın, muhtelif hayır müesseselerinde «hizmet eder bin nefer forsa kulu» vardı (1).

Kalabalık kapı halkı besliyebilme bilhassa serhadlerdeki beylere nasip olmakta idi. Bu beylerin bazıları serhad bölgesinden ayrılınca kalabalık kapı halkı istihdamı gücünü de kaybederlerdi. Meselâ Tiryaki Hasan Paşa (2) *«Sigetvar beyi iken kuvvet ve kudretim ve bahadır adamla-*

(1) Bu ifademizden, satın alınmış köle istihdamının, esas itibariyle, ümeraya mahsus bir şey olduğunu ve ümeranın bu kölelerinin mutlaka kapı halkı diye anıldığını söylemek istediğimiz mânası çıkarılmamalıdır. Bilindiği üzere, erkek ve kadın köleyi (gulâm ve cariye) yalnız ümera değil herkes satın alıp istihdam edebilirdi. Kısacası köle satın alarak besleme işi bir mali güc meselesiydi. Yine bilindiği üzere, bu köleler zamanla azâd edilir ve diğer insanlardan farksız şekilde cemiyet hayatına karışırlardı. Köle istihdamı zenginlikle ilgili bulunduğu, köle istihdam edebilen adamın hayat seviyesi, görgüsü ve çeşitli imkânları fakir kimselerden daha üstün olduğu cihetle, köleler çok defa efendilerinin yanında iyi bir şekilde yetişmek ve hayata hazırlanmak imkânını elde ederlerdi. İşte bunun içindir ki, Osmanlı tarihinde kölelikten yetiştiği halde devletin en yüksek makamlarına kadar çıkabilmiş kimselerden bir çok misâl zikretmek mümkündür. Efendileri tüccar ve zanaatkâr olan erkek kölelerin umumiyetle efendileri namına iş hayatına atılarak tecrübe sahibi oldukları (Bu noktalarla ilgili olarak, Halil İnalcık'ın İktisat Fakültesi Mecmuasının 15 inci cildinde neşredilen 15 inci asır Türkiye İktisadî ve İçtimaî kaynakları adlı etüdünde enteresan bilgi ve misâller mevcuttur), bu bakımdan azâd edilmelerini müteakip bizzat kendilerinin tüccar ve müteşebbis hâle geldikleri görülmektedir. Köle istihdamı meselesi münasebetiyle şu noktaya da parmak basalım ki, Osmanlı cemiyetinde, timar sisteminin de bir icabı olarak, memleket servetinin pek önemli kısmı askeri sınıf eline geçmekteydi. onun içindir ki, ümera takımı maiyetlerinde bol miktarda adam istihdam ile onları besliyebiliyordu.

(2) Peçevî, c. 1, s. 11.

rım ve kapum halkı çok idi, beğlerbeği olduk, vezir olduk sülüsüne malik olmadık» demişti.

Sonradan, eskileri nisbetinde zengin serhad beyine rastlanmamasının en büyük sebebi, şüphesiz, ganimet getiren harplerin azalması idi. Esasen sonraları ganimetin taksim şekli de değişmişti. Eskiden «*ümera* (1) *esirin intihab edüb, nısfın alır, ahırın guzata verirdi. Meğer iğtinam olunan kariyenin ehl-i islâmda sipahisi ola, ol zamanda sülüs üzere taksim olunur*», «*serhadlerde ümeradan gayri kimse tutsak tutmak memnu* (2) *idi.*» Sonraları vezirîâzam Koca Sinan Paşa zamanından itibaren esirlerin bu şekilde taksimi usûlü değişti. Ümeranın eski değer ve otoritesi kalmadığı, orduda ise sistem değişikliği ile birlikte disiplin de zayıfladığından, ümeranın kendi hissesini aldıktan sonra gerisini gazilere dağıtması yerine vaziyet hemen hemen tamamen tersine döndü. «*Şimdi gazilerimizin gönlü olursa dü yek verirler, anın dahi körün sakatın intiham ederler* (3)» oldular. Hicrî 1000 tarihinden sonra ganimetin bu tarzda taksime tâbi tutulması, ümeranın normal ve meşru yoldan zenginleşmeleri imkânını ziyadesiyle azaltmış oluyordu. Öte taraftan, onyedinci asırda harbe giden kimselere ganimetin eski taksim şeklini anlattıkları zaman bunu garipsiyor ve o zaman neferlere gadredilmiş olduğunu ifadeden geri kalmıyorlardı. Müverrih Peçevî İbrahim Efendi, bu hususta kendi zamanı için şöyle demektedir (4): «*bazı yeni yetişmişce serhadliye kâhi bunu tafsil etmek vaki olurdu, levendana acib gadr olurmuş deyü teessüf çekerler.*»

Daha yukarılarda, levendliği doğuran sebepler kısmında belirttiğimiz üzere; onaltıncı asrın sonlarında rüşvet, Osmanlı devlet erkânı arasında yaygın hâle gelir ve memuriyetler para ile satılırcasına usulsüzlük ve düzensizliklerde ileri gidilirken, kapı halkı istihdamı işi de bununla birlikte değişikliğe uğradı. Bu değişikliği yaratan başlıca sebep, şüp-

(1) Peçevî, c. 1, s. 12.
(2) » c. 1, s. 13.
(3) » c. 1, s. 13.
(4) » c. 1, s. 13.

hesiz rüşvet ve suistimaller değildi. Eskiye nazaran değişiklik fiiliyata inkılâb ettiği sırada artık kalabalık kapı halkına sahip insan eskisi gibi parmakla gösterilmedikten başka, kapı halkını teşkil eden adamlar da satın alınmış kölelerden mürekkep değildi. Onyedi ve onsekizinci asırlarda kapı halkı bulunduranlar, bunu şahsen zenginliklerinin bir icabı olarak yapmıyorlardı. Yeni doğmuş bir sistemin içinde o sistemin icaplarına ayak uyduruyorlardı. Bu sistemin icabı olarak kapı halkı istihdam etmekle beraber, kendilerinin şahsi kuvvet ve otoritelerinin de besliyecekleri kapı halkı ile göze görüneceğini hesaplamaktan geri kalmıyorlardı. Esasen kapı halkını meydana getiren insanlar çoğunlukla çift bozan reâyadan meydana gelmekteydi. K o ç i B e y meşhur risalesinde, eski devirdekiler ile kendi zamanındaki kapı halkının durum ve mahiyeti hakkında şöyle demektedir (1) :

«*Ve selâtin-i selef zaman-ı şeriflerinde vüzera ızâm ve beylerbeyiler ve sancakbeyleri ve özengi ağalarının hizmetlerinde olanlar umumiyetle abd-i müşteraları olub, padişah-ı âlempenah dirliğine mutasarrıf bir ferd kapılarında olmazdı. Reâya kısmından ve ehl-i sûkdan ulûfeli hizmetkâr dahi olmazdı. İki cihetten zararı müeddi olduğu için: biri bu ki, rüsûm-ı raiyye veren reâya ve evlâd-ı reâya hizmet-i vüzera ve vükelâda olucak rüsûm-ı raiyyet vermeden kalub, hazîne-i âmirei padişahiye ve zeamet ve tımar erbabına zarar mürettib olur. Birisi dahi bu ki: reâya ki ata binüb kılıç kuşanmağa mutad ola, ol lezzet dimağında caygir olub, tekrar raiyyet olamaz. Ve askerî dahi olmağa yaramaz. Bilâhara gürûh-u eşkiyaya mülhak olub, nice fitne ve fesada bais olur. Vilâyet-i Anadolu'da mukaddema zuhur eden celâli eşkiyasının ekser cünd ve leşkeri bu makulelerdi. Ol cihetten vüzerai selef bu makulelerden küllî ihtiraz edüb abd-i müştera istihdam ederlerdi ve padişah kulası kat'an kullanmazlardı ve kendülere tevabi etmezlerdi.*»

(1) Koçi Bey Risalesi s. 21.

Kapı halkı istihdamı işi neden umumileşti?

Büyük celâli karışıklığı, en az yarım asır müddetle, memleketin kan ve ateş içinde kavrulması ve onbinlerce insanın ölmesi neticesini vermekle kalmadı; bu büyük ve kanlı buhran, askerî teşkilâtta pek dikkate değer bir değişikliğe de sebep oldu. Gerçi, büyük celâli karışıklığı, Osmanlı cemiyetinde,onaltıncı asrın sonlarına doğru şiddetlenen buhranın bir neticesi halinde, çift bozan reâyadan meydana gelen grupların, macera heveslilerinin, dik başlı veya âsi ruhlu kimselerin hükûmet kuvvetleriyle çarpışması hadiselerinden ibaretti. Böyle bir netice ise: devletin kuruluşunda mevcut olan ve büyük bir imparatorluk haline gelişi sırasında buna göre bir gelişme kaydeden sistem ile ona bağlı iktisadî, idarî, askerî ve bilhassa içtimaî yapının; asrın ikinci yarısında bir takım hadise ve tesirler karşısında - bu hadise ve tesirler, sebepler kısmında incelenmiştir - uğradığı sarsıntıya başarı ile karşı konulamaması, beliren yeni şartlara göre sağlam ve müstakar bir sistemin meydana getirilememesinin eseri idi. Onaltıncı asrın ortalarına kadar kifayetli görünen, devlet ve cemiyet için hareketlilik ve hayatiyet yaratabilen timar sistemi ile ona sımsıkı bağlı Osmanlı cemiyetinin içtimaî yapısındaki hareketlilik ve kuvvet dengesinin bozulması hadisesi şiddetli bir safhaya ulaşınca, büyük celâli karışıklığı Anadolu'yu kasıp kavurmaya başlamış oluyordu. Öte taraftan celâli karışıklıkları bu dengeyi daha da fazla sarsıp bozarken, hükûmet hadiselerin hâkimi değil esiri, en basitinden onun arkasından gidicisi durumunda olduğundan, alınan tedbirler ,tutulan yol da buna göre idi. Esasen buhran başgösterdiği sırada, bunun sebeplerini ve doğuracağı neticeleri salim bir şekilde ortaya koyabilecek fikir adamları mevcut olmadığı gibi, idarecilerden de hadiseleri bilhassa iktisadî ve içtimaî taraflariyle değerlendirecek kimseler mevcut değildi. Böyle adamlar çıksa bile, Osmanlı idare mekanizması, kuruluş ve işleyiş

tarzı icabı; birinci derecede ve aslî olarak padişahın ve bir dereceye kadar da sadrazamın görüşlerine paralel şekilde işlerdi. Zaten çoktan beri donup klişeleşmiş olan bu sistemde, değişiklik yaratacak bir şey yapabilmenin fevkalâde güçlüğü bir tarafa (1), onaltıncı asrın sonlarında ve onyedinci asrın ilk çeyreğinde Osmanlı devleti, ön plânda hükümdarlar ve ona bağlı olarak da idareci erkân bakımından en talihsiz devrini yaşamıştı.

Onun için, K a n u n i'nin son zamanlarında başlayıp gittikçe şiddetlenen buhran, en nihayet bunun geniş ve önemli bir veçhesi olarak, Osmanlı tarihinde büyük celâli karışıklığı dediğimiz hadiselere ait kanlı ve acıklı sayfaların açılmasına sebep olurken, bu kanlı ve acıklı hadiseler de, Osmanlı cemiyetinin eskisinden farklı tarzda şekillenmesinde yoğurup pişirici bir rol oynamış oldu. Bu arada, Osmanlı cemiyetinin askerî ve iktisadî simasını şekillendirmede en hâkim rolü oynayan tımar sistemi ve bilhassa bu sistem içerisinde topraklı süvarilik çökerken, ondan açılan boşluğu doldurmak üzere:

a — Kapı kulu askerinin miktarı çoğaldı.

b — Levend - sekban sistemi doğup türlü şekilleriyle cemiyetin uzun müddet malı haline geldi.

Levend - sekban sisteminin, yukarda bahsettiğimiz başıboş levendler kısmı, memlekete zararlı olan bölümünü teşkil ediyordu. Zaten başıboş levendler düzen dışı bir hareket olup,

(1) Buhranın şiddetli bir devresinde Osmanlı askeri sisteminde değişikliği hedef tutan ve sadece niyet halinde kalan bir tanecik hâdiseye rastlıyoruz ki, bu hâdise de İkinci Osman'ın yeniçerileri kaldırmak isteyişidir. İkinci Osman böyle bir şey yapmayı tasarlarken kendisi veya ona akıl hocalığı eden kimseler memleketin o zaman içerisinde kıvrandığı çok cepheli buhranın nedenlerini esaslı bir şekilde kavrıyabilmiş miydi? Veya bu hususdaki görüş ve teşhisin mahiyeti neydi? İkinci Osman yeniçerileri kaldırınca hakikatte neler yapmak istiyordu? Yeniçerileri kaldırdıktan sonra yeni bir nizam kuracak mıydı? Şayet yeni bir nizam kuracaksa, bu yapılacak şeyler memleketi istikrara kavuşturacak mahiyet ve değerde miydi? İşte bütün bu soruları cevaplandıracak derecede kifayetli bilgiye sahip değiliz. Eğer günün birinde bu soruları cevaplandıracak vesikalar ele geçer ve İkinci Osman'ın hakikaten bir reformatör değeri taşıdığı tebeyyün edebilirse o takdirde namını hakikaten tebcil gerekecektir.

cemiyetteki buhranın en güzel ve elle tutulur işaretini teşkil ediyordu. Kapılı levendlerin de başıboş levendler gibi zaman zaman eşkiyalıkları ve bu bakımdan zararlı faaliyetleri görülmüşse de, bunlar levendlerin en karmaşık ve o nisbette dikkate değer bölmünü meydana getiriyorlardı. Bir defa, onyedi ve onsekizinci asırda vezir, beylerbeyi, sancakbeyi ve sair erkânın maiyetinde görülen k a p ı h a l k ı kapılı levendlerden başka bir şey değildi.

Büyük celâli karışıklığı başlamak üzere iken, çift bozan reâya ziyadesiyle çoğalmakta idi. Bunlar, kendi aralarından çıkan açıkgöz ve gözü pek bir kimsenin etrafında gruplaşırken, âsiliğe mütemayil bazı idareciler de çift bozan reâyayı etraflarında toplamaya başlamışlardı. Bu durum karşısında vezir, beylerbeyi, sancakbeyi ve sair erkân da şahıs, makam ve idarî bölgelerini korumak gayesiyle maiyetlerinde kalabalık kapı halkı bulundurma ihtiyacını hissetmişlerdi.

Tımar sisteminin bozulması nisbetinde, barış zamanında harbe hazırlanan, bir tehlike veya ihtiyaç vukuunda çabucak toplanabilen c e b e l ü l e r de felce uğramaktaydı.

Bu bakımdan, bilhassa sancakbeyi ve beylerbeylerinin maiyetinde, bir tehlikeyi çabucak karşılamaya hazır, harbetmesini bilir, ayni zamanda yaş ve bedence o kudreti haiz hazır kuvvetlerin mevcudiyetine ihtiyaç duyulmaktaydı.

İşte bu iki önemli nokta kapı halkı istihdamını, onun yaygınlaşmasını gerektirdi. Topraklı süvariliğin büyük çapta çöküşünden sonra ortaya çıkan istikrarsız ve çürük düzen pek uzun müddet devam ettiğinden, kapılı levend ve dolayısiyle kapı halkı Osmanlı askerî ve idarî sistemi içinde iki asırdan fazla yaşıyan bir müessese şeklinde yerleşti.

K a p ı h a l k ı - k a p ı l ı l e v e n d i s t i h d a m ı n ı n m a h i y e t v e ö z e l l i ğ i

Osmanlı müverrihlerinin eserlerinde, onaltıncı asrın sonları ile onyedinci asrın ilk yarısı hadiseleri anlatılırken, umu-

miyetle kapı halkı veya kapılı levend meselesine pek sarahat vermedikleri müşahede edilmektedir. Gerçi Osmanlı müverrihlerini bir bakıma bu meselede mazûr görmek de lâzımdır. Zira, işaret ettiğimiz devir imparatorluğun iç işlerinin en karışık bulunduğu celâli devrine rastlamaktadır. Hakikaten bu devir, gayet kısa zaman farkı ile, kapı halkından olan insanların eşkiya haline geldiği, âsi ve eşkiya gürûhundan kapı halkı veya mîri levend toplandığı, böylece başıboş, kapılı ve mîri levendlerin birbirine karıştığı devirdir. Bu karmakarışık durum dolayısiyle, bazı müverrihler, muhtemelen ifadede bir hataya düşmemek için, ayırımı en zor olan kapı halkı veya kapılı levend işine hiç dokunmadan, maksatlarını pek umumi kelimelerle ifadeyi tercih etmiş görünmektedirler (1). Bu arada kapı kulu dışındaki kuvvetleri ifade maksadiyle, filân paşa veya şahsın sekbanı (2) veya levendi diye kaydedilmiş satırlar ise, elbette levendlerin çeşitlerini seçmeye imkân vermeyen ifadelerdir.

Bu karışık devrede kapı halkı - kapılı levend statüsünün en karışık ve seyyal devrini yaşadığı muhakkaktır. Vezir, beylerbeyi, sancakbeyi ve sair erkân normalin çok üstünde sayıda kapılı levend istihdam ettiklerinden, bunların istihdam tarzları, umumiyetle nizamların dışına taşmış, daha yerinde bir ifade ile, kapı halkı (kapılı levend) istihdamiyle ilgili nizamların teessüsü meselesi hem zikzaklar arzetmiş,

(1) Meselâ Naima tarihinin birinci cildinde kapı halkı sözü hiç geçmemekte ve kapı kulu dışındaki hükûmet kuvvetleri «filân eyaletin askeri, adam, şu paşa şu kadar kuvvetle şunu yaptı» şeklinde anlatılmaktadır. Bu ciltte zuema ve erbab-ı timar sözleri de geçmemektedir. Naima tarihinin ikinci cildinde (sayfa 64) ise, ilk defa Kuyucu Murad Paşa'nın celâli Yusuf Paşa'ya yazdığı bir mektupta geçmektedir. Yusuf Paşa'nın başını kesmeye niyetli olmakla beraber bu niyetini sezdirmemek için bir takım vaadlerde bulunmak suretiyle, onun tatlılıkla ve az sayıda adamı ile Üsküdar'a gelmesini temine çalışan Kuyucu Murad Paşa'nın: «...seferli olmadığın için kapun yerinde dursun», «ol diyarda muhassıl-ı mal olub Manisa sancağı arpalık, kapun mükemmel yerinde durub padişaha kol kanat ol» dediği görülmektedir.

(2) Müverrih Naima, eserinde sekban sözüne ilk defa Karayazıcı hâdisesi münasebetiyle yer vermekte, bu hâdiseden sonrası için sekban kelimesini bolca kullanmaktadır.

hem de bir hayli gecikmiştir. Büyük celâli karışıklığı yüzünden bunu tabii görmek de lâzımdır. Zira, bu devrede devletin resmi vazifelilerinin de, celâlilerin de levend ve sekban topladıkları malûmdur. Vezir, beylerbeyi, sancakbeyi vesairenin levend istihdamı kat'i şekilde yasak edilmiş olsa, bu defa hiç bir vilâyet veya sancakta devletin resmi idarecilerinin tutunması mümkün olmıyacak ve her taraf celâli kontrolü altına girecekti. Ümeradan herkes istediği miktarda levend istihdamına yetkili olsa idi, bu defa da ümeranın onları normal tahsisatla besleme gücünün yetersizliği ve bundan doğacak malî mahzurlar bir yana, vilâyet ve sancaklardaki ümeranın celâli haline gelmesi kapısı onlara açılmış oluyordu. Maamafih,bu karışık devrede âsilik ve tegallübe niyetli bazı ümeranın kolaylıkla celâli haline gelmesinde kapı halkı sisteminin rol ve tesiri gözden uzak tutulamaz. Sistemin bu mahzuru ortada idi. Öte taraftan bu mahzurun devlet adamları tarafından mutlaka farkedilmiş olması da lâzımdır. Lâkin cemiyetteki içtimaî akış icabı, topraklı süvariliği eski miktar ve intizamında ihya etmek imkânsız bulunduğuna göre, kapı halkı sistemi zaten kendikendini kabul ettirmekteydi. Üstelik, disiplini bozulmuş ve buna bağlı olarak harp gücü azalmış bulunan kapıkulları karşısında, bir denge unsuru olarak da, başka bir sınıf askere kat'î ihtiyaç duyulmaktaydı.

Celâli devrinin uzun sürmesinin, her vezir, vali, sancakbeyi vesairenin ne miktarda kapı halkı besliyeceği meselesini kat'î şekilde sınırlandırmaya mâni olduğu anlaşılıyor. Hatta ümeranın besliyeceği kapı halkının miktarca sınırlandırılmasının celâli karışıkları devrinin kapanmasından sonra bile mümkün olmadığı görülmektedir. Nitekim, vak'anüvis tarihlerine aksetmiş çeşitli rakamlar bile bunu anlatmaya kâfidir. Onun için, bir paşanın bir kaç yüz kapı halkı mevcutken, aynı ayarda başka bir paşanın, bunun on on beş misli kapı halkı toplamış olması görülen hallerdendir. Bazen, bir paşanın haddinden fazla kapı halkı istihdamında ,kendisine göre özel maksat ve emellerin rol oynamış bulunduğu müşahede edil-

mektedir. Fazla miktarda kapı halkı beslenmesi, çok defa disiplinsizliğe, bunların halka zulmüne ve nihayet eşkiyalığa tevessüllerine yol açmıştır.

Kapı halkı tâbirine pek ender şekilde yer veren müverrih Naimâ, «filân paşanın levendi», «falân paşanın sekbanı», «kendi levendi», «yanlarındaki levend» sözleriyle kapılı levendleri ve bu meyanda kapı halkını ifadeye çalışmıştır. Naima'nın bu umumi tâbirinden, umumiyetle kapı halkının yanında mîri levendleri de beraberce anlamak lâzımdır. Meselâ, Tebriz ve Azerbaycan muhafızı Hadım Cafer Paşanın 1000 (M. 1591/1592) senesindeki bir hadisesinden bahsederken (1) «*bin beş yüz eşkiyayı ekrad askeriyle kendi levendü ve iç ağalarıyle katliam eyledi*» demekte, Ciğala zâde Sinan Paşanın 1014 (M. 1605/1606) senesindeki İran serdarlığı sırasındaki bir çarpışma münasebetiyle (2); «*bilcümle onaltı beylerbeyi namına kimseyi ve yirmiden fazla sancak beylerini kendüye uydurub yanlarında olan bîserrüsaman levendatlariyle tehevvür edüb serdar tarafından acele etmesün ve hiffet edüb çok ileri gitmesün...*» şeklinde umumi bir ifadeyi tercih eder görünmektedir. Naima'nın, Diyarbekir valisi Nasuh Paşa'nın sekbanları (3) hakkında yazdığı şeyler ise hayli enteresan olup, bir valinin ne kadar kalabalık sekban besliyebildiğini göstermesinden başka, Kuyucu Murad Paşanın bu derece kalabalık sekbanlardan da söz açarak Nasuh Paşayı azarlayışı dikkate değer bir hadisedir. Nasuh Paşanın sekbanları şöyle tasvir edilmektedir: «*bin nefer tüfenkendaz safi kızıl çuha giyer, ve beş yüz nefer sekbanı sarı giyer, beş yüz neferi dahi siyah takyeli ve beş bin kadar atlısı alay gösterdüler..*» Tabii bu derece kalabalık asker topluluğu normal bir kapı halkı olamazdı. Bir valinin bu derece kalabalık asker istihdamı, onun, en basitinden tegallüp niyetine veya biraz daha ileri götürülerek celâli olmayı tasarlayışına işaret sayılabilirdi. Nitekim, celâli devri geçtikten sonra Nasuh

(1) Naima, c. 1, s. 68.
(2) » c. 1, s. 425.
(3) » c. 1, s. 460 ve c. 2, s. 37, 38.

Paşanınki sayısında ve onunki derecesinde iyi giydirilip teçhiz olunmuş kapılı levend - sekban, eyalet valileri maiyetinde pek görülmemekle beraber, harp sırasında bazen serdarların kapı halkının bu miktarı da aştığı olmuştur. Meselâ 1694 senesindeki Petervaradin seferinde serdar olan Sürmeli Ali Paşanın 6751 adet (1) «kapısı askeri» olduğu görülmektedir. Müverrih Fındıklılı Mehmed Ağanın bu nokta ile ilgili bir ifadesinden ise (2), kapı halkının 15 bin kişiyi bulabildiği mânasını çıkarmak bile mümkün görünmektedir. 1085 (1674) senesindeki muharebeler arasında bir palankanın zaptı için ayrılan kuvvetler sayılırken; «*veziriâzam tevabiinden üç bin bayrak sekban ve üç kıt'a kolonborna ve altı kıt'a şâhî top ve lağımcı irsal olundu*» cümlesinde geçen, üç bin bayrak, yani 15 bin sekbanın veziriâzamın tevabiinden olduğu belirtilmektedir. Bu tevabi sözünden daha ziyade kapı halkı mânasını çıkarmak gerekirse de, gerek müellifin ifadesinin sarahat taşımaması, gerekse mevzuubahis 15 bin kişilik kuvvetin sadrazamın yanından ayrılıp başka birinin emrine verilmiş olması bakımından, bunları, kapılı ve mîri levendlerin karışımından ibaret bir grup, veya cephede sadrazamın bulunduğu bölgedeki kuvvetlerden bir parça şeklinde tefsir daha doğrudur. Maamafih, Rumeli'den toplanan levend ve sekbanların, serdarların tevabii sayıldığına, dolayısiyle de serdarların tevabii sözünden bu mânanın anlaşılması gerektiğine, bu münasebetle işaret edelim. Nitekim, 1668 senesinde Köprülü zâde Fazıl Ahmed Paşanın Girit muharebeleri sırasında, sipahi taifesinin başkaldırarak siperleri terketmek istemeleri üzerine yeniçeri ağasının Fazıl Ahmed Paşaya şöyle dediği görülmektedir (3): «*Hiç bir serdar sipahi taifesinden hizmet-i padişahî ve yüz aklığı me'mul etmesin. Başa bir belâ! Rağbet edecek asker değildir. Zabitleri eyü oldukta yine iltifat edecek yeniçerilerdir. Ve Rumeli askerleri işe serdarların kendü tevabii ve kulu mesabesinde olub Anadolu*

(1) Silâhtar Tarihi, c. 2, s. 753.
(2) » » c. 1, s. 639.
(3) » » c. 1, s. 500.

paşalarının levendi ve sipah ve tımarı hemen bir karaltıdır.»

Yeniçeri ağasının Fazıl Ahmed Paşa'ya söylediği sözlerde görülen misale rağmen, levend ve sekban bâbında, tevâbi kelimesiyle, daha ziyade kapılı levendlerin anlatılışı unutulmamalıdır. Esasen buna dair bir sürü misal zikretmek mümkündür (1)

Kapı halkı meselesinde dikkat edilecek önemli bir nokta onyedinci asrın ikinci yarısından itibaren ,kapı halkı ile eyalet askerinin eskisinden daha belirli şekilde birbirinden ayrılmasıdır. Zira bu ayrılış yalnız vesikalarda değil tarihî eserlerde de görülmektedir. Yani müverrihler, umumi ve yuvarlak tâbirler kullanma yerine tefriki belirtici ifadeleri tercih etmişlerdir. Böylece, «kapı halkı ve eyaleti askeri (2)» sözleri artık pek sık şekilde tarihlerde yer alır olmuştur.

Kapı halkı umumiyetle levendlerden mürekkepti. İkinci derecede sekbanlar gelmekte idi. Ayrıca levend ve sekbandan başka t ü f e n k c i, d e l i l (deli, divanegân) g ö n ü l l ü efrattan da kapı halkı istihdamı, levendlerin ilgasına dair çok sıkı emirlerin yazılmış olduğu onsekizinci asır sonlarına ait bir mesele de değildi. Onyedinci asırda nasıl mîri levendler gibi deli, gönüllü ve tüfenkci adı altında adam toplanmışsa, yine ayni asır içinde kapı halkını teşkil eden kimseler arasında da bu nâmı taşıyanlar mevcuttu. Meselâ onyedinci asra ait bir vesika-

(1) Meselâ, «vüzera sekbanından matlubları üzere bin miktar yerli yazıldı», «bir miktar yeniçeri ile vüzera tevabiinden beş yüz kadar sekban koşulub», «kendü ile bile gelen Rumeli'nin iç il kıla-ı neferatın karşıladıktan sonra bilâ tehir binüb metrisde olan tabiyesine gelüb emr eyledi, kendünün metrisde olan bin beş yüz miktar yaya sekbaniyle ol mahalde ızhar-ı şevket-i islâmiye için hazır bulunan eyâlet sancaklarının zuema ve erbab-ı tımarı ve levendat taifesi...», «Vezir Kara Mustafa Paşa sekbanlarından bir serhadlu varoşdan bir kız ile bir baş alub efendisi huzuruna getürdükte...» (sıra ile: Silâhtar Tarihi c. 1, s. 620, 626, 680, 588).

(2) Silâhtar Tarihi c. 1, s. 232, 237, 284, 292, 301, 305, 319, 324, 341, 399, 375, 553, 634, 641, 642, 649, 674, 678.
Tarih-i Rasid c. 1, s. 502, 503, c. 2, s. 580, c. 3, s. 346, c. 4, s. 68, 86, 111, 121, 187.

da (1), Budin muhafazasına memur vezirlerin Belgrad'a misafireten geldiklerinde yanlarındaki deli, gönüllü ve sekbanların Belgrad varoşundaki hıristiyan bölgesine kondurulması eski bir âdet iken, bir kaç seneden beri müslüman mahallelerine kondurulmalarından ötürü bundan şikâyet edildiği görülmektedir. 1107 tarihli başka bir vesikada (2): vezir, beylerbeyi ve ümera dairelerinde müstahdem delil, gönüllü, tüfenkci vesairenin kapılarından tezkeresiz olarak ayrılıp başka birisinin kapısına gidenlerin cezalandırılacakları belirtilmektedir. Başbakanlık arşivindeki araştırmalarımız sırasında bu nokta ile ilgili, bilhassa kapı halkından olan levend, delil gönüllü, tüfenkci vesairenin; gerek kapılı bulundukları sırada, gerekse kapılarını terkederek, başıboş hale gelmek suretiyle çıkardıkları hadiselere dair, bir çok vesikaya rastlayıp notlar almış bulunuyorsak da, konuyu bu bölümde daha fazla uzatmamak için bu kadarlıkla iktifa ediyoruz.

Vak'anüvisler ve sair Osmanlı müverrihlerinin eserlerinde görülen «*kapı halkı ve eyaleti askeri*» tavsifinde kastedilen eyalet askerinin mahiyetine gelince: Müverrihler bununla mîri levend, sekban, deli, gönüllü, tüfekci adı ile sefer sırasında toplanan askerleri, aşiret kuvvetlerini (3) ve timar erbabından da kimse varsa onları da birlikte ifade etmek istemişlerdir. Gerçi bunları ayrı ayrı zikrettikleri de görülmektedir. Onyedi ve onsekizinci asırlarda, valilerin emrinde toplanıp seferlere katılan kuvvetler, fiiliyatta bunlar olduğu cihetle, eyâlet askerleri de bunlardan ibaretti. Gerçi Osmanlı devletinin eski ve asıl an'anesine göre, eyâlet askeri timarlı sipahilerden meydana geliyordu. Lâkin, onyedi ve onseki-

(1) Başbakanlık Arşivi Cevdet Tasnifi Askeri vsk. no: 2134.
(2) » » » » Dahiliye vsk. no: 15296.
(3) Aşiretlerin insan kaynaklarına göre onlardan alınan kuvvetler, umumiyetle, aşiret beylerinin veya asiret ileri gelenlerinin idaresinde orduya gelerek eyaletin askerleri meyanında yer alırlardı. Aşiretlerden celbedilen efrat miri levend statüsüne tâbi tutulurdu. Meselâ, Cevdet Tasnifi Askeri vesikalar 12577 numaradaki 1190 (1776) tarihli bir hükümde: «Danişmendli aşiret beyi Mahmut Beyden Bağdad seferi için istenilen 1000 nefes mirili süvarinin beş yüzü affedilerek geri kalan 500 neferinin biraderi Çakır Ahmed Bey başbuğluğunda gönderilmesi» istenilmektedir.

zinci asırlarda, tımar erbabı bir avuç denecek kadar azalmıştı. Üstelik seferlerde istihdam şekilleri bile değişmişti. Buna rağmen, resmi yazışmalarda çok defa eyâlet askeri sözü ile tımar erbabı kastediliyordu (1). Tabiatiyle miktarlarının azlığına uygun olarak, gerek resmi yazışmalarda gerekse tarihi eserlerde bunlardan bahseden yerler az ve seyrektir. Ne gariptir ki, levend sistemi fiilen hâkim bulunmasına rağmen, eyalet askerlerini eskisi gibi c e b e l ü lerden müteşekkil görme arzusuna hamledilecek icraata, hatta bu yolda kanunlar koyma faaliyetine onsekizinci asrın son yıllarında bile rastlanıyordu (2). Onyedi ve onsekizinci asırlardaki eyâlet askeri tâbirine dokunmuşken, kapı halkının bu tavsifin dışında bırakıldığına bilhassa işaret edelim. Zira bu asırlara ait resmi evrakta bir vali veya sancakbeyi sefere çağrılırken yazılan emirlerde kapısı halkından başka şu kadar mîri levend toplaması, veya kapısı halkını alıp filân yere gelerek, emrine verilecek daha başka kuvvetlerle filân vazifeyi yapması, bazen de filân sayıdaki kapısı halkından gayrı şu kadar daha mîri levend getirmesi istenmektedir (3).

---

(1) Başbakanlık Arşivi Cevdet Tasnifi Askeri vsk. no: 7753 ve yine askeri vesikalardan 8111 numaraya kayıtlı 1152 tarihli hüküm.

(2) Cevdet Tasnifi Askeri vsk. no: 3144.
1207 (1792/1793) tarihli olan bu vesika: Eyâlet askerlerinin senede bir kerre Defter-i Hâkani kayıtlarının yoklanıp, yaşı gelen ve dinç olan cebelilerin alay beylerine ihbar olunması ve buna dair teferrüatı mutazammın yeni tertip olunan kanunname hakkında bazı tenbihatı ihtiva etmektedir.

(3) Kapı halkı ile toplanacak mîri levendlerin miktarlarının ayrı ayrı zikrine bir misâl olmak üzere, Cevdet Tasnifi askeri vesikalarda 16288 numaraya kayıtlı bulunan 1768 senesine ait bir arz tezkeresinin muhteviyatını cetvel haline getirerek takdim ediyoruz.

Vazife sahibi kimse	Kapısı halkı	Toplıyacağı mîri levend
İskenderiye mutasarrıfı Mehmed Paşa	500	2000
Prizren mutasarrıfı	200	1000
Sabık Üsküp mutasarrıfı yeğeni Mahmud Paşa	200	1000
Sabık Prizren mutasarrıfı İsmail Paşa	200	1000
Sabık Delvine ve Avlonya mutasarrıfı Mehmed Paşa	250	1000
Sabık Aksaray mutasarrıfı kardeşi Osman Bey	200	1000
Sabık Elbasan mutasarrıfı Ahmed Paşa	200	1000
Üsküp mutasarrıfı kethüdası Ali Paşa	250	1000
Sabık Klis mutasarrıfı Mehmed Paşa	200	1000
Yekûn	2300	10000

Kapılı levend istihdamından doğan masrafların nerelerden karşılandığı meselesi

Vezir, beylerbeyi, sancakbeyi ve hatta bunlardan daha aşağı derecedeki bazı vazife sahipleri, ikiyüz üçyüz kişilik, hatta daha fazla sayıda levend istihdam ettiklerine göre; bunların çeşitli masrafları nereden temin olunup, nasıl karşılanıyordu? İnsanoğlunun hayatını devam ettirmesi ve bu arada bir hizmette bulunması, en nihayet maddiyata, yani para meselesine dayandığına nazaran; kapılı levend istihdamı işinde, masraflar kimler tarafından yapılıyor ve bu masraflara karşılık gelecek para nereden temin olunuyordu? Şüphesiz, kapılı levendlerin mahiyetlerinin iyi bir şekilde anlaşılması, değerlilik veya değersizliklerinin gözler önüne serilebilmesi, biraz da bu soruların cevaplandırılmasına bağlıdır.

Yalnız, kapılı levendlerin malî meselelerinin içine girmeden önce, onların bu cephesinin açıklanma ve anlaşılmasına yardımı dokunacağı cihetle, levendliğin ve bilhassa bunun kapılı nev'inin doğuşu ile ilgili bazı noktalara işaret etmeyi lüzumlu bulmaktayız.

Kapılı levendler, topraklı sipahiliğin çöküntüye uğrayarak miktarlarının fevkalâde azalması üzerine, bunlardan açılan boşluğu doldurmak - bu boşluğun doldurulması meselesinde mîri levendlerin hissesi daha büyüktür - eyalet ve sancaklarda sıkca görülen âsâyişsizlik hadiselerine karşı sür'atle müdahaleyi mümkün kılacak ve ayni zamanda vali ve sancakbeyinin emniyetini sağlamaya yarıyacak kuvvet bulundurmak ihtiyacından doğmuştur. Bu bakımdan, kapılı levend istihdamı ile ilgili masrafların da bu noktalarla sıkı bağlılığının bulunması lâzımdır.

Daha yukarılarda da işaret edildiği üzere, timar rejiminin esas çöken tarafı topraklı sipahilikti. Yani artık timar rejimine bağlı topraklardan onbeş ve onaltıncı asırlarda olduğu gibi ve o sayıda topraklı süvari toplanamıyordu. Yalnız miktar bakımından değil, kalitece de düşmüş olan topraklı

süvarilerden, herhangi bir harpte ne kadar toplanabileceğine dair bir rakam zikri de fiili bakımdan mümkün değildi. Onyedinci asrın son seneleri ile Patrona isyanına kadar gelen hadiselerin bir kısmının şahidi olan G. Marsigli (1), topraklı süvarilerin ancak altıda birinin toplanabildiğini söylüyor ki, bu ifade, aslında en iyimser ve en yüksek tahmin kabul edilebilir. Topraklı süvarinin pek az sayıda toplanabilmesinin, muhtelif sebepleri meyanında fiiliyatta iki önemli sebep ve mânası vardı. Bunlardan birisi, mevcut tımarlı sipahilerden bir kısmının sefer davetine icabet etmemesi (2), ikinci ve ondan daha önemlisi de, tımar sahalarında kanunların emrettiği şekilde cebelü yetiştirilmemesi ve bir kısım dirlikli kimselerin bile kapı halkı haline gelmesidir. Tımar sahaları çoğunlukla eski ve kanuni şekli ile devam ettiğine ve bu sahaların gelirleri tımar sahiplerine «*hasıl yazılacağına*» göre, cebelü yetiştirilmesine tahsis edilecek tımar gelirlerinin ne olduğu suali elbet hatıra gelecektir.

Bilindiği üzere; en küçük dirlik sahası tımarlı sipahilerinkidir. Zaimlerinki onlardan biraz daha geniş, geliri ona göre daha fazla ve zaten adı da zeamettir. Sancakbeyi ve beylerbeylerinkiler ise; has bölümüne dahil olur. Dirlikler, sahipleri için hem maaş, hem de cebelü teçhizi masraflarını karşılamak içindir. Tımarlı sipahilik ve bilhassa cebelü yetiştirme meselesi çöküntüye uğrayınca, bu yola harcanacak paraların büyük kısmı şahıslar elinde hususi maksatlar için

(1) G. Marsigli s. 290.

(2) Başka zamanlarda da vuku bulmakla beraber bilhassa onyedinci asırda, tımar sahipleri arasında, sefer emri aldığı halde sefere katılmıyanlara ait pek çok örnek mevcuttur. Böylelerine karşı tatbik olunan muamele çoğunlukla, tımarının elinden alınıp başkalarına verilmesi şeklindedir. Arşivde bu mesele ile ilgili bir sürü vesika görmüş bulunuyoruz. Bunun yaygınlık derecesi hakkında sağlam bir fikir edinilebilmesi için, onyedinci asrın en düzenli devri sayılan Köprülüler zamanına ait, memur oldukları sefere katılmadıklarından tımarları ellerinden alınan tımar erbabı ile ilgili vesika numaralarından bazı örnekler veriyoruz.
Başbakanlık Arşivi İbnülemin Askeri (senesi 1070: M. 1668/1669) no: 892, 893, 894, 895, 897, 898, 899, 900.
Başbakanlık Arşivi İbnülemin Askeri (senesi 1079: M. 1668/1669) no: 751, 752, 753, 754, 755, 756, 859, 860, 861, 862, 863, 864, 868, 869, 870, 873, 874, 876, 880, 883, 884, 885, 888, 889, 890, 891.

çarçur edilse bile, bir kısmı ile de kapı halkının masraflarının karşılandığı anlaşılıyor. Bu husus, tımarlı sipahiliğin çöküntüye uğramasiyle hemence kanuniyet kesbetmese bile, fiiliyatın bu durumu gösterdiğinden şüphe edilmemesi gerekir. Öte taraftan, kapı halkı istihdamının ve bilhassa bunları yedirip giydirmenin, hayli uzun müddet, kanunî ve muntazam nizamlar dairesinde vuku bulmadığı açıkça belli olmaktadır. Bu nizamsızlık, yalnız onların miktarları meselesinde değil, beslenmeleri işinde de kendini göstermektedir. Meselâ, K o ç i B e y'in ifadesinden, kapı halkı arasında bir hayli dirlikli adam bulunduğu öğrenilmektedir. Nitekim, Koçi Bey, vüzera ahvaline temas ettiği kısımda (1) : «*selâtin-i selef zaman-ı şeriflerinde vüzera ızâm ve beylerbeyiler ve sancak beyleri ve özengi ağalarının hizmetlerinde olanlar umumen abd-i müşteraları olub, padişah-ı âlempenah dirliğine mutasarrıf bir ferd kapılarında olmazdı. Reâya kısmından ve ehl-i sûkdan ulûfeli hizmetkâr dahi olmazdı*». Tımar ve zeametin bozulması meselesine temas ettiği bir yerde ise (2) : *Defter-i Hakânide isimleri mestur olan reâya ve evlâd-ı reâya kimi ulûfeli kul ve kimi kul namında olub*» cümlesiyle, tımar erbabından olanların kimisinin kapı kulu, kimisinin de kapı halkı durumunda bulunduklarına işaret etmektedir.

Koçi Bey, rüşvet meselesini ele aldığı kısımda ise; vüzeranın düzeltilmesi çârelerinin neler olabileceğine dair fikrini belirtirken, vüzera kapılarında dirlikli kimselerin mevcudiyetini daha açık bir şekilde şöyle ifade etmiş olmaktadır (3) : *vüzeray-ı ızâm hizmetlerinde olan kulların dahi dirlikli ve defterli kimesneleri olmaya. Ve memalik-i mahruse-i islâmiyede vaki olan eyalet ve sancakları yolları ve erleri ile gelmiş bir er ve namdar ve müdebbir ve sahib-i vekar olan beylerbeyilere ve sancak beylerine müebbed ihsan olına. Anların dahi hizmetlerinde olan cebelüleri dirliklü olmayıp abd-i müşteraları ola.*»

(1) Koçi Bey Risalesi s. 59.
(2) » » » s. 54.
(3) Koçi Bey Risalesi s. 21.

Tımar ve zeametin ilk defa nasıl bozulduğunu incelediği kısımda da, kendi zamanında Rumeli ve Anadolu'da tımar erbabının yedi sekiz bine kadar indiğini, bunların ise ekserisinin kiracı ve hizmetkâr durumunda bulunduklarını, ayrıca akıncıların da ayni vaziyete düştüklerini şöyle anlatmaktadır (1) :«*hâlâ vaki olan seferlerde Rumeli ve Anadolu ve sair eyaletlerde zeamete mutasarrıf eğer müteferrika ve eğer çavuş ve küttab ve sair zuema ve ehl-i tımar kulları cemian yedi sekiz bin âdem anca olub, olancasının dahi ekseri kiracı ve hizmetkâr olub, maadasından nâm-ü nişan kalmamıştır... Ve akıncı taifesi dahi kimi ulûfeli kul ve kimi kul namına olub ve kimi akıncılığın inkâr edüb, ancak iki bin akıncı kalmıştır.*»

Tımar erbabının, ekâbire hizmetkâr yani ümeraya kapı halkı haline gelişine, Hezarfen Hüseyin Efendi de «*Telhis ül-beyan fi kavanin-i âl-i Osman*» ında temas etmiştir. Hezarfen Hüseyin Efendi, tımar erbabının eski durumuna da temas suretiyle bunların kendi zamanındaki vaziyetlerini şöyle belirtmektedir (2) : «*Fatih-i Mısır zamanında tımar erbabı çok idi ve mütevaz'im adamlar olub, mükemmel cebelü ile sefer ederlerdi. Rumeli askerinde on bin kadar adam tımar mülâzımı var idi. Mahlûl düştükçe yoldaşlıkda bulunub tımar alırlar idi. Şimdi erbab-ı tımar ekâbire hizmetkâr olub sefere giderler, karyeleri harab olub mahsul alınmaz.*»

Koçi Beyin bu sözlerinden, kapı halkının tamamının tımarlı kimselerden meydana geldiği, bunların tımar gelirini tımar arazisinin başında bulunma yerine ümeradan birinin kapısında hizmet ifa ederken aldıkları mânası çıkarılmamalıdır. Gerçi fiiliyatta böyle olanları da mevcuttu. Öte taraftan biz kapı halkının bir kısmının çift bozan reâyadan meydana geldiğini biliyoruz. Zâten Koçi Bey de, kapılarda hizmet edenlerin asıllarının, evvelce dirlik tasarruf eden ve dir-

(1) Koçi Bey Risalesi s. 40.
(2) Robert Anhegger, Hezarfen Hüseyin Efendi'nin Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Mülâhazaları, Türkiyat Mecmuası c. X, s. 382.

lik sahalarında çalışanlar olduğunu belirtmek istemiştir. Esasen ümeranın maiyetinde bulunanların adlarına kayıtlı dirliklerin durumu ile bu dirliklerin gelirlerinin asıl kimler tarafından cebe indirildiğinin izahını yine koçi Beyin risalesinde görmekteyiz. Koçi bey bu hususta: «*beylerbeyiler ve sancak beylerinde ve viüzera ağalarında ve müteferrika ve çavuş ve küttab zümrelerinde ve dilsiz ve cüce taifesinde ve nüdemai padişahide ve bölük halkının ekâbirinde nice timar ve zeametler olub kimi hizmetkârları üzerine ve kimi azadsız kulların üzerine berat ettirmişlerdir. Nâm, âdemlerinin; mahsulün kendileri yeyüb, içlerinde âdem vardır ki yirmi otuz, belki kırk elli miktarı zeamet ve timarı bu tarik ile alub, mahsulün kendüler ekledüb sefer-i humâyun vâki oldukça mahza yoklamada mevcut olsun deyü bir iki bin akçe harçlık verüb, cübbe ve cevşen yerine aba, kebe giydürüb, birer semerli beygir ile sefere gönderüb, kendüler evlerinde zevk-ü safa ve seyr-ü sohbette olub, âlem harab olsa aynlerine almazlar, ve iyazen billâh dünyayı düşman alsa sefer nedir, bilmezler. Emirane geçinürler, endişe-i din-ü devlet kat'a hatırlarına gelmez.*»

Gerek Koçi Beyin bu nokta ile ilgili ifadelerinden, gerekse sair tarihî kaynaklarda kapı halkına dair kayıtlardan anladığımıza göre: onyedinci asrın ilk yarısında, kapı halkı istihdamından doğan masrafları karşılıyacak gelirlerin tespiti işi henüz muntazam bir düzene ve kanuni bir sisteme bağlanmış değildi. Kapı halkı beslenmesi, bunun miktarı ve bilhassa bunların masraflarını karşılıyacak paranın temini meselesi, celâli karışıklığı devrinin bozuk düzen giden karakterine uygundu. Kapı halkına yapılan masrafların karşılığını teşkil eden gelirlerin içinde: vezir, beylerbeyi, sancakbeyi vesairenin vazifelerine bağlı hasların gelirlerinden, kapı halkı sahiplerinin maiyetlerindeki kapı halkından bazılarına ait tımar gelirlerine ve nihayet köylüden usulsüz olarak toplanan para veya gıda maddesine kadar her türlüsü mevcuttu. Beylerbeyi, sancakbeyi, voyvoda ve sair idarî vazife sahiplerinin, kapılarındaki insanları besliyebilmek için köylüye kanunsuz şekilde yük olmaları, yalnız onyedinci asrın ilk

yarısında değil; daha sonra da görülmüş ve bu hal bir çok şikâyetlere yol açmıştır. Bu neviden hadiselerin pek bol olarak görüldüğü onaltıncı asrın son seneleri ile onyedinci asrın ilk yarısında, devlet erkânından bazı kimselerin kapı halkını besleme usullerinde celâli reislerinin bu yoldaki tatbikatlariyle ayniyet arzedenleri bile vardır. Yalnız biz bu noktaları çeşitli misallerle isbat ve açıklama yolundan giderek konumuzu lüzumsuz şekilde uzatmamak için daha fazla tafsilâta girişmiyoruz (1).

İstihdam eylediği kapı halkını besliyebilmek için, türlü şekilde halka yük olma hadiselerinin en dikkate değer, o nisbette kötü örnekleri, şüphesiz en ziyade büyük celâli karışıklığı devrinde göze çarpmaktadır. Büyük celâli karışıklığı devri atlatıldıktan sonra ise; bu tip hadiselerin kökü kazınmış da değildir. Yalnız örneklerin sayısı azaldığı gibi, halka yük olma işinde tutulan yol da büyük celâli karışıklığı devrindeki kadar zulme kaçmamış ve o devirde rastlanabildiği şekilde pek kanla da bulanmamıştır. Maamafih, âyânların en fazla kuvvet kesbettiği onsekizinci asır sonları ile ondokuzuncu asır başlarında bir kısım âyânın, gerek nüfuzlarını artırmak, gerekse yanlarındaki kapı halkını iaşe ve techiz edebilmek için büyük celâli karışıklığı devrinin bir kısım ümerasının davranışlarına benzer hareketlerde bulunmuş oldukları da tarihi bir hakikattir.

Büyük celâli karışıklığı devrinde ümeradan bir kimsenin, kapı halkı ve bunu besleme şekli ile halkın buna karşı hissiyatını ifade edecek bir misal zikrinin, bu noktaların daha kolaylıkla anlaşılmasını sağlıyacağı muhakkaktır. İşte tarihî eserlere geçmiş ve öyle meşhur da olmayan ümeradan birine ait bir misal:

1033 (1623 - 1624) senesinde Karaman beylerbeyisi olan

(1) Kapı halkı istihdam eden resmî şahsiyetlerin, bunları besliyebilmek için köylüye yük olmaları, para ve erzak toplama ve mahallinde köylünün erzakiyle geçinme hareketleri, hükûmetin bunları önleme isteğiyle ilgili bir çok vesika Çağatay Uluçay'ın «Saruhan'da Eşkiyalık» adlı eserinde mevcuttur. Ayrıca kitabımızın sonundaki vesikalar arasında da bu hususla ilgili olanları da vardır.

K ö s e S e f e r P a ş a(1), Mustafa Ağa adında birini kendisine kethüda ettikten sonra, onun tesiriyle kapı halkının miktarını artırmış ve böylece emrindeki sekbanların sayısı iki bin kişiyi bulmuştu. Kethüdanın tesiriyle Konya'nın namdar ve zengin sipahilerini katledip mallarını zapt eylemişti. Böyle davranmasının sebebi şüphesiz sekbanlarını besliyebilmek içindi. Konya halkı nihayet paşaya kethüdasından ve sekbanlarından şikâyette bulundular. Bu arada şehrin erzakının ancak halka yetebileceğini beyanla:

— Bu kadar levende şehrimiz tahammül etmez. Kethüda seni ifsad eyledi, ol bizim kadimi hasmımızdır. Ya bize ver, yahut yanından tard edüb bu cemiyeti gider, biz padişah kullarıyız, sana hizmet ve himayet edelim, dediler.

Sefer Paşa ise:

— Benim sekbanlarıma harc yanımdan gider, benim malımı anlar sakınılar mı?

Cevabını verince, halk daha açık konuşmak ihtiyacını hissetmişti.

— Sen malı Hersek diyarından getirmedin, yine eyalet fukarasından tahsil etmelisin. Bu eclâf ve erazilin sana kat'a faidesi yoktur, bunları niçin vilâyete taslit edüb bîmâna hayal ile kendünü zahmete ve halkı mihnete uğrattın?

Nihayet kethüda Mustafa Ağa halk tarafından öldürülmüş ve Köse Sefer Paşa da sekbanlarını alıp şehir dışına çıkmaya mecbur kalmıştı. Bu arada halkın paşaya gönderdiği haber şöyleydi:

— Peşin akçe ile et ve ekmek almağa pazara gönder, ne lâzım ise alsın, ama nice levend gelmesün, depelerüz.

Halkın böyle konuşarak paşanın yaptığı şeyleri yüzüne haykırma cesareti göstermesi, onun da zor yoluyla halktan bir şey elde edemiyeceğini anlaması üzerine, Köse Sefer Paşa sekbanlar ile birlikte Niğde'ye gitmek isterken yolda celâli Çopur Bekir kendisini pusuya düşürüp yakaladı. Köse Sefer Paşa'nın başına bu iş gelince, malını herkesten önce kendi sekbanlarının yağmaladığını görerek, gözyaşları için-

(1) Naima, c. 2, s. 316-319.

de şunları söylemişti:

«— Hainler! bunca zaman ibadullahın malını alub size verüb kendü boğazımdan kesüb besledim ve böyle kara günde bana muin olursunuz deyü sizi evlâdım gibi görüb gözettim...»

Köse Sefer Paşa, ibadullahın malını gaspedenlerin, levend ve sekbanları için halka zulmedenlerin ne ilki ne de sonuncusuydu. Osmanlı tarihinde buna benzer niceleri vardır. Lâkin biz bu tek misalle yetinerek konumuzu çeşitli misallerle ispat düşüncesiyle hareket etmiyecek ve daha fazla tafsilâta girişmiyeceğiz.

Büyük celâli karışıklığı atlatıldıktan sonra, kapı halkının masraflarının karşılanması işinin, daha öncesine nisbetle biraz daha düzenli yola girdiği anlaşılıyor.

Netice olarak şunu söyliyelim ki, kapı halkının masrafları paşalar tarafından görülürdü. Buna ulûfe (1) gibi şeyler de dahildi. Maamafih kapı halkı için ulûfe işinin umumi ve muntazam yürümesi ihtimal dahilinde değildir. Paşaların kapısı halkı kalabalık olur ve besliyememekten şikâyet ederse kendisine bunları azaltması tavsiye veya ihtar (2) olunurdu. Seyrek rastlanmakla beraber, harp zamanlarında bazı paşaların kapı halkının tayinatlarına harcanmak (3) için hazineden bir miktar yardım yapıldığı da olurdu.

Onyedinci asırda eyalet ve sancaklarda kapı halkı besliyenlerin, bunlara ait masraflarının karşılanması için k a p ı h a r c ı (4) ve i m d a d - ı h a z a r i y e adlı vergiler ihdas olunup, bunların eyaletler tarafından toplanması selâhiyetinin tanındığı görülmektedir. Kapı harcı denilen verginin, devlet işlerinin düzenli bir şekilde yürüme-

(1) Başbakanlık Arşivi Cevdet Dahiliye vsk. no: 3980.
(2) » » » » vsk. no: 4585.
(3) » » » Askerî vsk. no: 23024 (kitapta 57 numaralı vesika).
(4) Kapı harcı adlı verginin ilk defa hangi tarihte ihdas edilmiş olduğunu tesbit edemedik. Onyedi ve onsekizinci asırlardaki şekle pek uymayan «kapı resmi» diye anılan ve senede bir defa ispençe yerine geçmek üzere sipahiye verilen bir vergi için Ömer Lûtfi Barkan'ın Kanunlar adlı eserinin 301, 316, 320 nci sayfalarına bakınız.

sini arzulayan Osmanlı fikir ve kalem erbabı tarafından iyi karşılanmadığı anlaşılıyor. Nitekim, Hezarfen Hüseyin Efendi «Telhis ül-beyan» ında valilerin durumlarını incelediği bölümde şöyle demektedir (1): «*imdi padişahlara lâzım olan budur ki; eyaletlere birer mutedil ve dindar, iş görmüş adamlar tedarik edüb, bizzat huzur-u humâyunlarına dâvet buyurub; sana falan eyaleti akçesiz ve kapı harçsız verdim, şol şartla ki vilâyeti mamur eyleyesin ve reâyadan zulmü kaldırasın.*»

Kapı harcı ve imdad-ı hazariye gibi ayni maksat için alınan vergilerden biri de m u b a ş i r i y e idi (2). Senede üç taksit halinde toplanan bu vergilerden elde edilen para, kanunen, vali ve sancak beylerinin kapı halkının masraflarının karşılanması (3) ve «*def'i ref'i eşkiya*» için onlara tahsis edilmekteydi. Vilâyetlere bağlı sancak sahalarında imdad-ı hazariyenin her sancaktan mutasarrıflar tarafından toplattırılıp vilâyete gönderilmesi lâzımdı. Fakat bazen valilerin de sancaklara vergi tahsili için mubaşirler göndermek suretiyle mükerrer tahsillere ve böylece bir takım haksızlıklara yol açtıkları olurdu (4). Sefer zamanında imdad-ı hazariye'nin yerini i m d a d - ı s e f e r i y e adındaki vergi alırdı. Böylece, sefer zamanında, valilerin emrindeki kapı halkı ve sair askerin masraflarının karşılanması için kapı harcı ve mubaşiriye'den başka bir de imdad-ı seferiye vergisi alınmış olurdu (5). İmdad-ı seferiye adlı vergi kapı harcı ve mubaşiriyenin beherinin hemen hemen on misli tutarında idi.

Şu noktaya bir defa daha önemle işaret edelim ki: onyedinci asrın son çeyreği ve bilhassa onsekizinci asırda, bu vergilerin, valilerin kapı halkının masraflarının karşılanması için kendilerine tahsis edilmiş olması ve bu suretle kapı halkının masrafları ile ilgili işlerin kanunlar çerçevesi dahilinde düzgün yürütülmesinin gerekeceği tasavvur olunabilir-

(1) R o b e r t A n h e g g e r, Hezarfen Hüseyin Efendi'nin Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Mülâhazaları, Türkiyat Mecmuası c. X, s. 376.
(2) Ç a ğ a t a y U l u ç a y, 18 ve 19. yüzyıllarda Saruhan'da Eşkiyalık s. 29.
(3) Ayni eser s. 112-115, 121, 122.
(4) » » s. 32.
(5) » » s. 31.

se de, fiiliyat maalesef çok defa böyle olmamıştır. Zira, bizzat hükûmetin bile, bu nizamı az veya çok nisbette zedeleyen icraatı göze çarpmaktadır. Nitekim böyle hallere misal olmak üzere, filân vali veya kumandanın eşkiya takip ve tenkili için filân yere geleceğinden ve bunun emrindeki kapı halkı ve sair asker için zahire vesaire hazırlanmasına (1) dair eyaletlere yazılan fermanların kötü tatbikat ve suistimallere yolaçışı zikredilebilir. Ayrıca, şahısların hareket ve davranışları ile ilgili olarak da; bir çok kimsenin normalin üstünde sayıda kapı halkı istihdam edişlerinin ve kapı halkı istihdam etmeleri câiz olmayan kimselerin bile kapı halkı beslemelerinin ,kapı halkı istihdamı işinin bir türlü düzgün yürümemesinde büyük rol ve tesirleri olmuştur. Onun içindir ki, bir takım ümeranın kapı halkını uzun veya kısa zaman için köylüye bedava beslettirişine veya bunu temin zımnında türlü usulsüzlüklere tevessül hareketlerine rastlanılmaktadır. Esasen, kapı halkından olan levendlerin bir kapıdan ayrılarak kapısız levend haline gelip, etrafına zarar veren bir grup ve hatta doğrudan doğruya eşkiya haline gelmesinde, bu durumun büyük payı mevcuttur. Arşivlerimizde, bir paşanın kapısına bağlı bulunduğu halde reâyaya yük olan levendlere; böylelerinin köylüden para vermeden yem ve yemeklik toplayışlarına; köylüye salma salışlarına; daha da ileri giderek yol kesip soygunlar yapışlarına ,kapılardan ayrılıp tamamen eşkiya kesilişlerine veya bir eşkiya grupuna iltihaklarına dair sürü ile vesika bulunmaktadır.

1189 (M. 1775) senesinde levendler kaldırılınca, vezir, beylerbeyi ve ümeranın bundan böyle kapılarında d e l i (delil), g ö n ü l l ü, t ü f e n k ç i, e n d e r u n, k a r a k u l l u k ç u bulundurabilecekleri bildirilirken, diğer taraftan da bu çeşit askerlerden müteşekkil kapı halkı biraz daha zapt-u rapta alınmak istendi. Bu cümleden olarak: bir paşanın kapı halkı ondan izinsiz olarak kapısını terkedemiyecek, ellerinde başka kapıya geçmelerine dair izin kâğıdı olmıyanlar başkaları tarafından kabul edilmiyecek, kapılarından izinsiz ayrılanlar şiddetle cezalandırılacak, bir vezir,

(1) Saruhan'da Eşiyalık s. 64.



KARAKULLUKCU

beylerbeyi ve sancakbeyi eyalet ve sancaklarının tahammülüne göre kapı halkı besliyecek ve tahammülünden fazlasını sair paşalara devredecekti (1). Bu hususların temini için müteaddit hükümler yazıldı ise de, durum, eskisinden pek farklı bir hal arzetmedi. Zaten levendlerin kaldırılmasından evvel de buna yakın istek ve düzeltmeleri muhtevi emirler yazılmıştı. Levendler kaldırıldıktan sonra gerek kapı halkı gerekse mîri asker bakımından değişen şey fiiliyatta sadece isimden ibaretti.

Kapılı levend ve sekbanların teşkilât ve idare şekli

Kapılarda istihdam edilmekte olan levend ve sekbanlar bir teşkilâta bağlanmış durumdaydı. Kapılı levendlerin subayları bölükbaşı namını taşıyordu. Şayet bir kapıda bir kaç tane bölükbaşı mevcutsa bunların üzerinde de bir başbölükbaşı bulunurdu. Yani kapılardaki levendlerin en yüksek rütbeli subayı başbölükbaşı idi.

Kapılı levendlerin subayları için kullanılan bölükbaşı ve başbölükbaşı tâbirlerinin kapıkulu ocaklarından alındığı anlaşılıyor. Zira, bilindiği üzere, yeniçeri ocağındaki Sekban ve Ağa bölüklerinin bölük kumandanlarına bölükbaşı denilmekteydi (2). Bölükbaşı tâbiri Acemi ocağının birinci Ağa bölüğünün subayları için de kullanılıyordu. Başbölükbaşı tâbiri ise, yine, gerek Acemi Ocağı gerekse yeniçerilerin Ağa Bölüklerinde mevcuttu.

Celâli reislerinin, emirlerinde bulunan sekban ve levendleri idare için bölükbaşılar istihdam ettikleri malûmdur. Bu bölükbaşılar, ya bir paşanın kapısında bölükbaşı iken oradan ayrılıp celâli reisinin idaresine girmiş veya bizzat celâli reisleri tarafından bölükbaşı tayin edilmiş kimselerdi. Bir paşanın bölükbaşılarından iken oradan ayrılıp derlediği adamlarla eşkiyalık edenler için bir sürü misal göstermek müm-

(1) M. Çağatay Uluçay, Saruhan'da Eşkiyalık s. 78.
(2) Bu hususta fazla bilgi için İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın Kapıkulu Ocakları adlı eserinin birinci cildine bakınız.

kündür. Yine bir paşanın bölükbaşısı iken bağlı bulunduğu kapıdan ayrılmadan ve fırsatına düşürerek eşkiyalığa girişenlere dair misaller de zikredilebilir. Bir kapıdan bölükbaşı olarak ayrılıp eşkiyalık edenler, şayet 50-60 veya 100-150 kişilik kuvvetle kalıp kendi namlarına faaliyette bulunmuşlarsa, böyleleri eşkiyalıkları zamanında da umumiyetle bölükbaşı nâmı ile anılmışlardır. Aslında bir bölükbaşı iken sonradan işi fevkalâde büyütenler de görülmüştür. Meselâ meşhur celâli reislerinden Karayazıcı Abdülhalim bir beylerbeyinin yanında sekbanlık etmiş, sonra sekban bölükbaşısı olmuştu (1). Kendisi korkunç bir celâli reisi haline geldikten sonra bölükbaşıları arasında (2) Meymun ve Ağaçtan Pîrî gibi namlı celâliler vardı. Kuyucu Murad Paşanın celâliler meyanında ortadan kaldırdığı kimselerden Beyşehir beyi Emirşah Bey ve hile ile Üsküdar'a getirtip öldürttüğü Yusuf Paşanın da önemli bölükbaşıları vardı (3). Köprülü Mehmed Paşa'dan sonraki devrede büyük celâliler pek görülmediği ve ondan sonraki devrede daha ziyade yüzden az veya bir kaç yüz kişilik kuvvetlerle faaliyette bulunan eşkiyalara rastlanıldığından, bu devre ait eşkiya reisleri arasında bölükbaşı namını taşıyanlar tarihî eserlere geçecek derecede meşhur şahsiyetler değildir (4).

Celâli reisleri için bölükbaşıların önemleri büyüktü. Zira bölükbaşılar, celâli reislerinin başlıca kumandan ve kurmayı durumunda idiler. Önemli şeyler için, bölükbaşılar top-

(1) Naima, c. 1, s. 232; c. 2, s. 3, ayrıca bunun şahsiyetinin münakaşası için celâli isyanları s. 192 ve devamına bakınız.
(2) Naima, c. 2, s. 13.
(3) » c. 2, s. 41, 64.
(4) Bölükbaşı'ların eşkiyalıklarına dair, Çağatay Uluçay'ın 18 ve 19. yüzyıllarda Saruhan'da Eşkiyalık adlı eserinin 74-77 nci sayfalarında misâller mevcuttur. Biz de buna lâlettayin bir kaç misâl daha ilâve edelim: Başbakanlık Arşivi Cevdet Dahiliye vesikaları no: 1056 da bahsedilen 1180 senesinde Genç Ali, Çopur Abbas, Köse Hüseyin, Kürt Veli, Kuru Kafa Halil; Bölükbaşı'ların eşkiyalıkları. Başbakanlık Arşivi Cevdet Dahiliye vesikaları no: 13010 (tarihsiz) da bahsedilen yakalanıp başı kesilen Bölükbaşı. Cevdet Dahiliye vesikaları no: 16081 de bahsedilen 1190 senesinde 150 kişi ile eşkiyalık eden Florina'lı Sinan Bölükbaşı. Cevdet Maliye vesikaları no: 2393 de bahsi geçen 1207 senesinde katlonulan Erzincan voyvodası Moto

lanır fikirlerini beya neder (1) ve celâli reislerinin karar ve harekâtında müessir olurlardı (2).

Bölükbaşıların fikirlerinden istifade işine yalnız celâli reisleri değil, seferlerde kapı halkı besleyen makam sahipleri de dikkat ederlerdi. Harp zamanlarında müstakil vazife alan ikinci üçüncü derecedeki kumandanların veya kendisinden muayyen bir harekât, bir isyanın bastırılması, bir palankanın zaptı gibi şeyler beklenen kimselerin, emrindeki sair sınıflara mensup askerlerin subayları ile bölükbaşıları toplayıp (3) harekât hakkında görüşmelerine dair müteaddit misal zikretmek mümkündür.

Aslında kendisi bir vilâyetin valisi veya bir yerin sancakbeyi iken, hükûmete âsi kesilip kapı halkının tamamını arkalarından sürükleyenler (4), hazır ve tecrübeli bölükbaşılara ve başbölükbaşıya sahip olur ve onları kendi emelleri uğrunda hizmet ettirirlerdi.

Erkân ve ümera kapılarındaki sekban saruca ve levendlerin subayları olan bölükbaşıların âmirleri durumundaki baş bölükbaşıları S e r ç e ş m e tayin ederdi (5). Başbölükbaşılar B a ş a ğ a, L e v e n d B a ş a ğ a s ı, B a ş a ğ a b ö l ü k b a ş ı şeklinde de anılmışlardır (6). Kapılı sekban ve levendlerin hükûmet merkezindeki temsilci ve en yüksek âmiri olan Serçeşme esas itibariyle hatt-ı humâyunla tayin olunurdu (7). Serçeşme sadrazamın maiyetinde bulunurdu. Serçeşme sefer zamanında ordu ile sefere katılırdı (8).

ile onun Bölükbaşı'ları. Başbakanlık Arşivi Cevdet Askeri vesikalardan 10401 numaraya kayıtlı olan 1151 tarihli, Topkapı Sarayı arşivinde E. 9209 numaraya kayıtlı olan 1190 tarihli ve yine ayni arşivde D. 6735 numaraya kayıtlı olan 1182 tarihli vesikalardaki Bölükbaşı'larla ilgili noktalar. Başbakanlık Arşivi Cevdet Maliye vesikaları no: 10832 de kayıtlı olan 1205 tarihli vesika, Cevdet Maliye vesikaları no: 14090 da olan 1145 tarihli vesikada Bölükbaşı"larla ilgili noktalar. Raşid Tarihi c. 5, s. 196 da bahsi geçen Solak Ali Bölükbaşı... Bu misâlleri bir hayli çoğaltmak mümkündür.

(1) Naima, c. 2, s. 64-66.
(2) Silâhtar Tarihi c. 1, s. 154; c. 2, s. 448.
(3) » » c. 1, s. 477.
(4) » » c. 2, s. 447-455.
(5) Çağatay Uluçay, Saruhan'da Eşkiyalık s. 103, 110-111.
(6) Aynı eser s. 219-223.
(7) » » s. 103.
(8) Silâhtar Tarihi c. 1, s. 493, 609; c. 2, s. 54, 107, 437.

Serçeşmenin derecesi esas itibariyle paşa rütbesinin daha altında idi. Onun için, serçeşmelerin umumiyetle «Ağa» ve «Bey» diye anıldığı veya isminin yanına serçeşme unvanı eklenmesi suretiyle kendisinden bahsedildiği görülür. Serçeşmelikten terfi edip paşa olanlara da rastlanmaktadır. Meselâ 1094 senesinde serçeşme bulunan Mahmud Beyi 1096 senesinde Mezistre beyi Mahmud Paşa (1) olarak görüyoruz. Kendisi bu vazifede iken Mezistre beyi Serçeşme Mahmud Paşa diye anılmaktaydı. Maamafih paşa rütbesinde olan serçeşmeye de rastlanılmaktadır (2). Osmanlı tarihinde, bölükbaşılıktan serçeşmeliğe, ondan da süratle sancakbeyliği, beylerbeyilik ve nihayet serdarlıga yükseltilen bir adam vardır ki, bu adam Serçeşme Yeğen Osman Paşa (3) dır. Ve kendisi serçeşmelikten serdarlığa kadar çıkma bakımından bir istisna teşkil etmektedir. Serçeşmelik 1719 senesinde lağvedilmiştir (4).

Eşkiyalık etmiş bir kimse olan Yeğen Osman'ın kısa zamanda serçeşmelikten sancakbeyliği, beylerbeyilik ve nihayet serdarlığa yüseltilmesiyle ilgili olayları burada uzun boylu inceliyecek değiliz. Esasen buna ait geniş tafsilât bilhassa Silâhtar tarihinde mevcut bulunmaktadır. Yalnız bizim burada konumuz bakımından söyliyeceğimiz şey; eşkiyalık etmiş bir adamın serçeşmelik yolundan serdarlığa kadar yükselmesinin, müthiş bir buhran devrinin yarattığı netice olup aslında normal bir hadise olmadığıdır. Zaten bu buhranlı devrede Yeğen Osman'a beylerbeyilik ve serdarlık tevcih edi-

(1) Silâhtar Tarihi c. 2, s. 107, 220.
(2) Tarih-i Raşid c. 4, s. 15.
(3) » » c. 1, s. 506, 510-516; c. 2, s. 34 ve Silâhtar Tarihi c. 2, s. 266, 269, 284, 308, 350.
(4) Çağatay Uluçay, Saruhan'da Eşkiyalık s. 117.
Serçeşmelik tamamen ortadan kıldırılıncaya kadar bunun lâğvına dair iki defa daha ferman neşredilmişti. Bunlardan birisi 1689 yılında (Tarih-i Raşid c. 2, 70) olup Köprülü zâde Fazıl Mustafa Paşa'nın sadareti zamanına rastlamaktadır. İkincisi ise, 1695 ile 1697 yılları arasında sadarette bulunan Elmas Mehmed Paşa zamanındadır. Böylece Köprülü zâde Fazıl Mustafa ve Elmas Mehmed Paşa'ların sadaretlerinde sadrazam kapısında (Tarih-i Raşid c. 5, s. 123) serçeşme bulunmamıştır. 1719 yılında son kaldırılışı sırasında ise sadaret makamında Nevşehir'li Damad İbrahim Paşa bulunmakta idi.

lirken onun bir takım bölükbaşı ve adamlarına da önemli mevkiler verildiğini biliyoruz. Osmanlı hükûmetinin, kendisinden çekinilen, itaatı temin edilmek istenen kimselere, hatta böyle şahsiyetlerin ön plândaki elemanlarına bile, onları avlamak veya tatmin eylemek gayesiyle makam ve mevki dağıtışı çok görülmektedir. Böyle zamanlarda kendisine mevki verilen kimselerin değer veya değersizliği pek düşünülmediği gibi tayinlerde hiyerarşik kaidelere de pek dikkat edilmemiştir.

Meselâ 1099 senesinde, eski serçeşme Kemankeş Ahmed Ağaya (1) Bolu sancakbeyliği verilirken, kapılı levend teşkilâtına göre rütbesi ondan daha aşağı olan Gedik Mehmed Bölükbaşıya Sivas valiliği tevcih edilmişti. Bir bölükbaşı olan Gedik Mehmed'in birdenbire Sivas valiliğine yükseltilmesinin sebebi, onun Yeğen Osman'ın adamlarından olması ve Anadolu'nun bütün sarıca sekbanını sürüp sefere getirmesinin kendisinden istenilmiş bulunmasındandır.

Başbölükbaşı, bölükbaşı, delilbaşı, tüfenkci ağası veya tüfenkcibaşı, gönüllü ağası gibi kapı halkı subaylarının değerleri meselesi üzerinde bir şey söylemek icap ederse, elbette müsbet bir hükme varmak kolay, hatta mümkün değildir. Derleme insanlardan meydana gelen levend, sekban ve sairenin subaylarının durumunun da onlara fazlaca benziyeceğinden şüphe edilmemelidir. Kapı halkının gerek subay gerekse neferlerinin talim ve terbiyesine dair vesikalarda bir şeye rastlıyamadığımıza göre, böyle bir şeyin pek mevzuubahis olmadığı anlaşılıyor. Zaten kapı halkının, paşası ölünce etrafa dağılması, paşasının yanından kaçıp eşkiya gruplarına iltihak, hatta bir kapıya bağlı bulunduğu sırada bile bazılarının halka zulmetmesi ve hatta soygunlarda bulunması, bunlardaki disiplin bozukluğu ve daha yerinde bir ifade ile disiplin yokluğunun en açık işaretleridir. Bölükbaşı olabilmek için, belirli bir bilgi ve kültür süzgecinden geçilmesi, veya yine belirli bir talim ve terbiye yolundan ilerlenmesi mecburiyetini gösterecek bir vesikaya da rastlıyamadık. Maama-

(1) Silâhtar Tarihi c. 2, s. 313.

fih, gerek vesika gerekse tarihî eserlerde mevcut bölükbaşılarla ilgili çeşitli bilgilerden çıkardığımız netice şudur: hayat tecrübesi diğerlerinden fazla olan, paşa üzerinde itimad uyandıran, şahsında, kendisini etrafına saydırabilme kabiliyeti sezilen veya bir paşanın kapısına girmeden önce etrafındaki adamlar üzerinde otorite yaratmış dişli kimseler meyanından bölükbaşı tayin edildiği anlaşılıyor.

Kıyafet meselesi

Bazı vesikalarda bir iki kelime ile levend kıyafetinden dem vurulması, gerek kapılı gerekse kapısız levendlerin ayrı ayrı kıyafetlerinin bulunduğunu gösteriyor. Başıboş ve kapılı levendlerin başka başka kıyafetleri olduğuna göre, onlardan daha ciddi ve resmi hüviyet taşıyan mîri levendlerin de özel bir kıyafetinin bulunacağı şüphesizdir. Yalnız mîri levendlerin kıyafetlerini tarif eden veya bunların kıyafetinin kapılı levendlerinkiyle ayni olup olmadığını belirten bir vesikaya şimdilik rastlamadığımız için, bu hususta kifayetli bir şey söyliyemiyeceğiz. Yalnız d'O h s s o n'da mevcut olan ve altında «*Levend Milicien*» diye yazılı resmin, kapılı levendlere aidiyeti ihtimalini daha kuvvetli görmekteyiz.

Kapılı levend, deli, gönüllü tüfenkci kıyafetleri arasında bazı farklı taraflar bulunduğu muhakkak olmakla beraber, bunların gerek kapılılarının gerekse kapısızlarının kıyafetlerinin iki asır müddetle ayni kalıp kalmadığını söylemek de bir hayli güçtür.

Çağatay Uluçay'ın eserine almış olduğu Manisa sicillerine ait bir vesikada başıboş levendin kıyafeti tarif edilmektedir (1); kıyafetle ilgili kısım şöyledir:

«... *Bundan akdem Anadolu yakasında süvari sekban levendat eşkiyası şekavetleri sebebiyle hatt-ı humâyun-u şevket makrunum mucibince sâdır olan emr-i şerifim ile bil-külliye ref' olunub ahali-i bilâd eyyam-ı saadet encamında eşkiya taifesi zuhur ve levend kıyafetinde çuha geyüb ve başla-*

(1) Çağatay Uluçay, Saruhan'da Eşkiyalık s. 64.

rına sivri külâh vaz' ve siyah poşu ve kırmızı makrama sarınub ve atlu ve levend kuşağı kuşanub ve bellerinde yatağan ta'bir olunur kebir bıçak ve harbi ve çifte tabancalı tüfek takınub çarşu bazar ve mahallât aralarında erazil kıyafetinde gezmek âdet-i müstemirreleri olmağla...»

Başıboş levendler, aslında fakir halktan çıkmış, kendi başına buyruk kimseler olduğuna göre, bunların ayakkabılarından elbise ve başörtülerine kadar hepsinin kıyafetinin birlik ve ayniyet göstermesi maddeten imkânsızdır. Yukarıki vesikadan da anlaşılacağı üzere, başıboş levendleri kıyafet bakımından belli edecek şeyler, külâhının şekli, onun üzerine sardığı poşu, belindeki kuşak, baş veya daha çok omuzundan sırtına doğru sarkıttığı makramasının şekil ve renginden ibaret olmalıdır.

Sekban, levend, deli, gönüllü vesairenin kıyafetlerinden bahseden noktalar, bilhassa bunların ortadan kaldırılmaları veya kaldırılmak istenmeleri ile ilgili arşiv vesikalarında göze çarpmaktadır. Meselâ 1135 tarihli bir vesikada (1) sekbanların kaldırıldığı, süvari sekban kisvesinde gezenlerin yakalanıp cezalandırılmaları belirtilmektedir. 1195 tarihli başka bir vesikada (2): *«vüzeray-ı âzam ve miriminan-ı kiram ve voyvoda ve mütesellim ve hükûmet mutasarrıfları dairelerinde levend baş ağası ve bölükbaşı ve levend ismiyle müsemma ferd-i âferide müstahdem olunmayub arz vaadiyle hizmetinde bulunan levend bölükbaşıları ve neferatları libas ve kisvelerin tağyir ve İç Ağası ve Divanegân ve Tüfengî ve Gönüllüyan zeynine girüb levend ismini ve zümresini lisanlarına almamaları şartiyle istihdam.»* denmektedir. Böylece kapılı levendlerin nefer ve bölükbaşıları gibi deli, gönüllü vesairenin de özel kıyafeti olduğu anlaşılmaktadır (3). Levendlerin esas lağvedilme yılı olan 1189 senesine ait başka bir vesikada (4), levend kisvesinde görülenlerin öldürülmeleri emredilmektedir.

(1) Başbakanlık Arşivi Cevdet Dahiliye vsk. no: 2354.
(2) » » » Askerî vsk. no: 14003.
(3) Bu hususta ayrıca bakınız: Çağatay Uluçay s. 219-223.
(4) Topkapı Sarayı Arşivi E. 1167.

Bilhassa kapılı levendlerde kıyafetin hayli önem taşıdığı anlaşılıyor. Zira araştırmalarımız sırasında elimize geçen bir kaç vesikada, bazı kapılı levendlerin kapısız levend kıyafetine girerek eşkiyalık ettiğinden bahsedilmektedir. Levendlerin kaldırılmasından ve levend kıyafetinde görülenlerin idam edileceklerinin ilânından sonra da durumun pek değişmediği anlaşılmaktadır. Nitekim 1206 tarihli (1) bir vesikada, kapılı delil'in kapısız delil kıyafetine girerek eşkiyalık yaptığından bahsolunmaktadır. Delil askerinin kıyafetiyle ilgili olarak Cevdet tarihinde (2) şu ibare mevcuttur: «*Delil taifesi başlarına uzun kalpaklar giyüp vüzera dairelerinde istihdam olunur bir cins süvari olub ikiyüz kırk üç senesi seferine kadar bâki kaldılar.*»

Kapılı sekban ve levendin muayyen bir kıyafetinin olduğu anlaşılmakla beraber, bazı zengin paşaların sekban ve levendlerinin, elbise veyahut da sadece başörtüleri bakımından özel bir kıyafete bürünebildiklerine dair deliller de mevcuttur. Meselâ, meşhur Kuyucu Murad Paşa zamanında Diyarbakır valiliğinde bulunan Nasuh Paşa'nın kendi sekbanlarına (3) çeşitli kıyafetler giydirdiği görülüyor. Nasuh Paşanın sekbanlarının kıyafeti şöyle anlatılır (4): «... *Diyarbekir valisi Nasuh Paşa tantana-i vezaret ile azim alaylar gösterüb orduya mülhak oldu. Bin nefer tüfenkendazı sâfi çuha giyer, ve beş yüz nefer sekbanı sarı giyer, beşyüz neferi dahi siyah takyeli ve beş bin kadar atlısı alay gösterdiler*».

1137 (M. 1724 / 1725) senesinde İran seraskeri bulunan Bağdat valisi Hasan Paşanın levendlerinin kalpaklı (5) olduğu, levendlere kalpak giydirme işinin ise Hasan Paşanın babası tarafından ihdas edildiğine dair de tarihlerimizde bir kayda rastlamaktayız.

(1) Başbakanlık Arşivi Cevdet Tasnifi Askeri vsk. no: 7420.
(2) Tarih-i Cevdet c. 6, s. 11.
(3) Naima, c. 2, s. 38.
(4) » c. 2, s. 37.
(5) Küçük Çelebizâde Âsım, Tarih, s. 182, 185.

Sekban, Levend ve Delil'in kaldırılması meselesi

Devlet tarafından ihdas edilmemiş olan levendlik, muhtelif sebep ve tesirlerle ortaya çıkarak cemiyetin malı haline gelmişti. Levendlik, cemiyetteki bilhassa içtimaî ve iktisadî buhranın bir ifadesi olduğu, huzur yıllarına ait dengenin sarsılması üzerine meydana çıktığı, devlet de bunu bazı yönleri ile en nihayet kabule mecbur kaldığı cihetle,; levendliğin, elbette devletce benimsenemiyecek tarafları bulunacaktı. Esasen, levendliğin tam bir içtimaî vakıa halinde ortaya çıkmış şekli olan «*başıboş levend*» liği, hiç bir devlet idaresi ve hiç bir devlet adamı kabul ve tasvip edemezdi. «*Kapılı Levend*» lik ise; ucu başıboş levendliğe bağlı içtimaî bir vakıa yolundan devletin kabul ve şekillendirmesine maruz kalmış bir müessese idi. Hükûmetten daha çok halkın nabzına bağlılık arzetmekteydi. Bunun için, hem hükûmet hem de cemiyetteki buhran ve dalgalanmalardan müteessir olmakta ve böyle hallerde umumiyetle başıboş levendlik biçiminde bir reaksiyon göstermekteydi. O halde, devletin zaman zaman kapılı levendlikten de şikâyetci olması lâzımdı. Mîri levendliğe gelince, bu, tamamen devlete ait bir şeydi. Onun için, mîri levendlerden, başıboş ve nihayet kapılı levendler derecesinde şikâyet edilmemesi gerekirdi. Aslında durum bu merkezde olmakla beraber, mîri levendler arasına başıboş levendlerden de adamlar alınması veya terhis olan mîri levendlerden bazılarının memleketlerinde eşkiyalık eden başıboş levendlerin arasına karışması, diğer taraftan, şekli ne olursa olsun «levend» ismindeki müştereklik, zaman zaman mîri levendlerin de hoş karşılanmamasına sebep oluyordu.

Daha yukarılarda da işaret edildiği üzere; mahiyetleri bakımından saruca ve sekban, levend, deli, gönüllü, tüfenkci hemen hemen birbirinin ayni idi. Bunlar arasında yegâne değişiklik arzeden şey, isim farkı ve bir de kıyafetlerindeki bazı ayrılıklardan ileri gitmiyordu. Yalnız, 1189 da levendlik tamamen kaldırılın-

caya kadar, devlet tarafından toplanan mîri asker daha ziyade «*mîri levend*» adı altında toplandığından, saruca ve sekbana nisbetle mîri askerlik yönünden bunların bir üstünlükleri mevcut gibiydi. Onun için devlet, eşkiyalık ve buna bağlı düzensizliklere son verebilmek için teşkilâtlanmış bir topluluğu kaldırmak ihtiyacını hissettiği zaman en önce saruca ve sekbanlar mevzuubahs olmuştur.

Gerek tarihi eserlerde gerekse vesikalarda, devletin, zaman zaman sekban ve levendi kaldırmak isteyişine dair kayıtlar görülmektedir. Bu isteğin, isyan ve eşkiyalık hadiselerine son verebilme arzu ve düşüncesinden ileri geldiği gayet açık olarak belli olmaktadır. Osmanlı devlet adamları, celâli veya eşkiya reisleri ile onların etrafında toplanan sekban veya levendleri öldürmek, kapılı sekban veya levend teşkilâtını lağvetmekle, eşkiyalığa son verebileceklerini ve bu neviden şeylerin kökünü kazıyacaklarını sanmışlardır. Bilhassa başıboş levendliğin doğuşunu ve pek uzun müddet devamlılığını temin eyleyen hakiki sebeplerin neler olduğunun farkına varamamışlardır. Başıboş levendliğin devamına yol açan sebepler ortadan kalkmadığı, öte taraftan bu sebepleri tesirsiz kılacak tedbirler ortaya konamadığı için, levendliğe son verme yolundaki gayretler de çok defa sadece kâğıt üzerinde kalmıştır. Ortadan kaldırma gayreti başarı kazanmış göründüğü zamanda da, temin edilebilen şey, isim değişikliğinden ileri gidememiş, fiiliyatta değişen ve ortadan kalkan bir şey olmamıştır.

Sekban ve levendleri kaldırmada güdülen gayeye bu şekilde işaretten sonra şimdi bunların kaldırılması ile ilgili faaliyetleri sıralıyalım:

Celâli isyancılarına en büyük darbeyi vuranların Kuyucu Murad Paşa, Sultan Dördüncü Murad ve Köprülü Mehmed Paşa olduğu malûmdur. Üçü de pek insafsızca davranarak Anadolu'da onbinlerce insan öldürmüş olan bu adamların, celâlileri ortadan kaldırma hareketleri bir bakıma, başıboş ve celâliler emrindeki kapılı levend ve sekbanı yok etme faliyetinden başka bir şey değildi. Öyleyse, başıboş

sekban - levendin ortadan kaldırılması için en büyük gayret, celâlî isyanları sırasında harcanmış ve yegâne tedbir de adam öldürmede görüldüğünden, bu yüzden Anadoluda oluk oluk Türk kanı akmıştır. Eski tarihlerde, celâlilerin tenkili sırasında başıboş ve celâliler emrindeki sekban ve levendi ortadan kaldırma, hatta bunların kökünü kazıma hedefinin gözetildiğini belirtecek satırlara rastlanılmaktadır. Meselâ, Kuyucu Murad Paşa'nın Diyarbakır valisi Nasuh Paşa'ya söylediği şu sözler (1), bu ciheti ifade edecek mahiyettedir.

«— *Benim oğlum, bu sekbanı cemden muradın nedir? Bunlar kimseye yar olmaz! Onaltı bin sekban ile Canbolad - oğlu neye kaadir oldu? Velinimetlerin koyup kaçtılar. Ve Kalender oğlunun ahvali ise malûmunuzdur.*

İmdi, sekban namına Anadolu'da bir ferd olduğuna padişahımın rızası yokdur. Eyaletine vardığında zinhar bu sekbanı yanında komayıb gideresin»

Başıboş levendler bölümünde izah ettiğimiz veçhile, 1683 Viyana kuşatmasından sonra başıboş levendler yeniden çoğalmış ve Anadolu'da eşkiyalık alıp yürümüştü. Bir taraftan çeşitli cephelerde harp edilirken bir taraftan da eşkiyaların tenkili için uğraşılıyordu. İşte bu devrededir ki, sekban ve levendin kaldırılmasına dair zaman zaman bir takım emirlerin verilişine şahit olunmaktadır.

Bu cümleden olarak: 1098 ramazanında (temmuz 1687) yazılan bir hükümda (2), kapılardaki sarıca ve sekbanların soygunlar yapıp adam öldürdüklerinden bahsedilikten sonra «*fimabaad eyalet ve elviye mütesellimleri ve voyvodalar ve ehl-i hıdmet namında olanlardan bir ferd yanında sarıca ve sekban saklanmayub ve beslemeyüb ve minbaad liva-i mezburda bölük namiyle ve âhar tarikile sekban sarıca bayrakları ile gezmemek gezdirmemek bâbında ferman-i âlişanım sâdır olmuştur...*» denilmektedir. Silâhtar tarihinde de ayni sene vukuatı anlatılırken 1098 şevvali (ağustos 1687) hadi-

(1) Naima, c. 2, s. 38.
(2) Çağatay Uluçay, Onyedinci Asırda Saruhan'da Eşkiyalık, s. 425.

seleri meyanında sarıca ve sekbanın kaldırılması ile ilgili şu satırlar mevcuttur (1).

«*Anadoluda vaki vali vilâyet ve ahali memleket ve müsellimlere seksenden mütecaviz fermanlar gönderildi. Ve her kimin sancağında ve kadılığında âyende ve revende ve tüccardan bir ferde zarar isabet idecek olur ise eşyası tazmin olunduktan sonra kendüsü katl ve malı mîriye kabz olunması vezir destlerinde olan köy ve sahraları tecessüs ve hıfz-u hıraset edüb, sekban saruca namına yanlarında bayrak ve levend tutmayub garip yiğit istihdam etmeleri muhkem tenbiye buyruldu.*»

Bu yıllarda etrafa bir sürü ferman yazılmakla saruca, sekban ve levendin ortadan kalkması mümkün değildi. Zira, devlet müthiş bir buhran içinde kıvranmaktaydı. Cephede asker baş kaldırmış ve veziriâzam Süleyman Paşa orduyu bırakıp İstanbul'a kaçmıştı. Halbuki bu sırada devletin müthiş nisbette askere ihtiyacı vardı. Ayrıca bu hâdiseler arasında serçeşme Yeğen Osman'ın yıldızı birdenbire parlama yoluna girmişti. Önemli rütbeleri yıldırım hızıyle atlayıp geçerek serdarlığa kadar yükselen bu adam eşkiyalıktan yetişme idi. Öyleyse bu buhranlı ve karışık devirde, müteaddit fermana rağmen ne eşkiyalığın önü alınabilir ne de başıboş levendlik silinebilirdi. Yeğen Osman Paşa serdarlıktan devrilip gerek kendisi gerekse yakın arkadaşları idam edildikten sonra da, pek çok kimseler kapılarında levend ve sekban istihdamına devam eyliyor, Anadolu'da da eşkiya eksik olmuyordu. Esasen bu sırada ordudaki mevcut askerin büyük kısmını mîri levendler teşkil eyliyordu.

1100 senesinde sekban ve sarıcanın kaldırılmasına dair yeniden emirler yazıldı. 8 receb 1100 tarihli (28 nisan 1689) bir vesikada (2), sekban bayraklarının kaldırıldığından bahsolunmaktadır. Silâhtar tarihinde (3) de 1100 şevvalinde (temmuz / ağustos 1689) «...*külliyet ile sekban saruca nam cihandan ref' ve paşalar sefere memur oldukta beşli namın-*

(1) Silâhtar Tarihi c. 2, s. 272.
(2) Başbakanlık Arşivi Cevdet Tasnifi Askeri vsk. no: 15543.
(3) Silâhtar Tarihi c. 2, s. 452.

da süvari asker yazmak emr olundu...» denmektedir.

Raşid tarihinde (1) ise, bu kaldırılma olayına biraz daha fazla satır tahsis edilerek mesele şöyle anlatılmıştır: «... *ba'delyevm veziriâzam kapusunda serçeşme itibarı ve memalik-i mahrusede sarıca ve sekban ref' olunub vüzeray-ı izâm ve mirimiran-ı kiram ve ümera ve muhassılin-i emval ve müteselliмler kapularında dahi fimabaad sarıca ve sekban bayrağı yerine divanegân ve gönüllüyan ve farisan ve azeban bayrakları açılmak ve elyevm kapılarda bulunan levendatın bayrakların devşirüb tayyib-i hâtır ile zikr olunan bayraklar altına nefer yazılub kendü hallerinde olanların cürm-ü sâbıkları mücazatından kaçınmak üzere ferman olunub, lâkin bayrakların devşirmeyüb ferman-ı şerife muhalefet ve yine kemafiülevvel sarıca ve sekban bayrağiyle gezüb fesadları zâhir olmak ihtimali olur ise ol makule şakilerin taaddileri ümmet-i Muhammed üzerinden def'i ref' olunmak üzere cezaları verilmek bâbında sâdır olan hatt-ı humâyun-u şevketmakrun mucibince vilât-u etrafa neşri evamir-i aliyye olundu*».

1683 Viyana kuşatmasından 1699 Karlofça andlaşmasının imzasına kadar geçen devrede, cephelere pek çok miktarda levend askeri sevkedilmiş olmakla beraber, sekban ve levendin kaldırılmasına dair birbirine pek yakın tarihlerde en çok sayıda emrin de bu arada neşredildiği görülmektedir. Nitekim bu devreye rastlıyan ve biraz önce bahsettiğimiz 1098 ve 1100 senelerinde yazılmış olanlarından başka 1107 cemaziyülevveli başlarında (ekim 1695) kaleme alınmış bir buyrulduda (2) şöyle denilmektedir:

«... *Memalik-i mahrusamda levendat taifesi reâya ve berâya ve gerek ebna-ı sebile cevr ve eziyet, erzakların nehb-ü gâret eyledikleri sem'i humâyunuma îsal olunmağla, bilcümle levendat taifesi ref' olunub bundan sonra vüzeray-ı izâm ve mirimiran kapılarında deli ve gönüllü ve müteferrika ve vacib-ür-riaya piyade askeri yazılub mukaddem olan levendat*

(1) Tarih-i Raşid c. 2, s. 70.
(2) Çağatay Uluçay, Onyedinci Asırda Saruhan'da Eşkiyalık s. 454.

tâifesinin minküllilvücûh bayrakları açılmayub vilâyet-i Anadolu'da teftiş tefahhus olunub bulundukları yerlerde bilâ-âman katl eylemeniz bâbında tarafımıza hitaben hatt-ı hümâyun-u şevketmakrun sâdır olmağla mucebince buyruldu tahrir olunub...»

Bu devir vak'anüvislerinin eserlerinde de levendlerin kaldırılması meselesiyle ilgili epeyce bilgi bulunmakta ve bu hususta yazılan şeyler âdeta bir kaç sene öncekinin tekrarı mahiyetini taşımaktadır. Nitekim Raşid tarihinde (1): Anadolu'da sarıca ve sekban namına olan levendat taifesinin daima yol kestikleri, parasız yem ve yiyecek toplıyarak halka zulmettikleri, hatta soygunlar yapıp adam öldürdükleri, vüzera, mirimiran, voyvoda ve mütesellimlerin kapılarındaki ulûfeli levendlerin bile bu işlere karıştıkları, kapılı sekban bölükbaşılarının bunları korudukları, bu sebeple, sarıca ve sekban nâmı tamamen kalkmadıkça bunun önünün alınamıyacağının mülâhaza edildiği belirtildikten sonra, levendlerin kaldırılışı şu satırlarla anlatılmaktadır: «*Paşalar kapılarında levend nâmına bayrak açtırılmayub vacib-ür-riaya ve deli ve gönüllü bayrakları küşâde ve taife-i mezbureden rağbet edenler bu zikr olunan tavaife iltihak etmek üzere sarıca ve sekbanın mazarratları def' olunmak irade olunmağın, evvelâ orduy-u humâyunda mevcut olan paşa kapılarında olan levendat bayrakları devşirilüb cümlesi huzur-u sadr-ı âzâmide ihrak...*»

Bir kaç seneden beri, başıboş ve kapılı saruca, sekban ve levendlerin kaldırılmasına dair emirlerin neşri, Anadolu'da devamlı takip ve tenkil hareketlerinde bulunulması, bunları dehşet içinde bırakmış, mevki ve geçimleri levendlerin varlığına bağlı olan bölükbaşılar ise büyük bir endişeye kapılmışlardı. Bu durum karşısında sekban ve levend bölükbaşılarından bir çoğu bir araya toplanmışlar, sekban ve levendlerin kaldırılmasını önlemek üzere bunların afları için padişaha başvurmaya karar vermişlerdi. Bu maksatla bir mahzar hazırlayıp İstanbul'a göndermişlerdi. Recep 1109 (ocak / şubat 1698)

(1) Tarih-i Raşid c. 2, s. 347.

tarihini taşıyan bu mahzarda (1), bundan sonra Anadolu'da eşkiya zuhur etmiyeceğine dair taahhütte bulunmalarının yanıbaşında, asıl dikkate değer taraf, kendilerini bir «*ocak*» telâkki ve sekbanları «*yeniçeri ocağından ayrılıp çıkma*» kabul edişlerine dair ifadedir. Mahzarda, sekbanların yeniçeri ocağından ayrıldıkları iddiasında bulunulduğu ve böyle bir irtibattan medet umulduğundan, af hususunda sekbanlar üzerinde durulmuş ve sarıcalar bundan hariç tutulmuştu. Ne gariptir ki, bölükbaşıların, sekbanın yeniçeri ocağından çıkmış olduğu şeklindeki iddiaları hükûmetçe bir hakikat şeklinde kabul edilmiştir. Levend ve sekban bölükbaşıları, bahsettiğimiz mahzarı padişaha sunarken yeniçeri ocağı ileri gelenlerinin tavassutlarını temin eylediklerinden, af dilekleri kabul olunup, netice itibariyle, sarıca kaldırılıp sekban bırakılmıştı. Fakat, bölükbaşıların taahhüdü ve af meselesinin üzerinden bir sene bile geçmediği halde, yine eşkiyalık hadiselerine rastlanıyordu. Nitekim 1110 cemaziyülahırında (aralık 1698) Anadolu'nun sağ kolundaki vali, sancakbeyi ve ka-

---

(1) Çağatay Uluçay, Ondeyinci Asırda Saruhan'da Eşkiyalık s. 464.

İşaret ettiğimiz mahzar hayli uzun olup, sekbanların bir (ocak) telâkki edilmeleri ve (yeniçeri ocağından ayrılmış) bulunmaları ile ilgili noktaları şöyledir: «...padişah âlempenah hazretleri suçunuz afvedüb şer'i şerif mucebince ve tarikatimiz ve hakikatimiz ve ma'rifetimiz üzere din-ü devlete ve vüzeray-ı izâma mukaddema sadakat üzere hıdmet idegelmişken mabeynimize ecnas karışmakla rağbet olunmayub hâliya ocağımız yeniden ihya olunub, şol şartla ki tarikatimizin baş ve buğları olan bölükbaşılar ve ihtiyarlar ve sairlerinin bilcümle ma'lumlariyledir ki sekban ocağı zaman-ı kadimden dergâh-ı âlî yeniçerileri sekbanlarından ifraz ve mutemed ve müeddi kul taifesinden deyü sadakat ve istikamet ile hıdmet eylemek üzere taşra hakimlerinin yanlarına verildi...»

«...cümlemiz bir yere gelüb sekban taifei fil-asl yeniçeri ocağından ifraz olunmağla suçumuz afv, yine yenıçeri ocağı vesile ittihaz olunmak münasıb görülmekle, varub ocağa düşüb üzerimize serçeşme nasb ve tayin olunub bayraklarımız açılsun...»

«...sefer-i humâyunda dahi avn-ı hakla eski suçlarımızı unutturacak mertebe sıdk-ı derun ile hıdmet eylemek üzere cümlemiz niyyet-i hâlise ile tedarik ve devam-ı ömr-ü devlet-i şehriyariye duada olasız. Ve ruhsat-ı humâyun ancak sekban ocağınadır, sarıcaya yokdur...»

dılara yazılan bir hükümde (1), evvelce sarıca ve sekbanın kaldırıldığının emredilmiş olduğuna işaretten sonra, af hususu ile ilgili şu satırlar göze çarpmaktadır:

«... *Gerek kapulu gerek kapusuz fesat ve şekavet üzere olan eşkiya her nerede bulunur ise haklarından gelinmek üzere defaatle evamir-i aliyyem sâdır olmuş iken sekban taifesi sevabık-ı ez-zamanda dergâh-ı muallâm yeniçerilerinden ifraz ve kapılarda levend tahrir ve üzerlerine serçeşme nasb olunub vâki olan gaza ve cihadda istihdam olunmak üzere mevzu' olmakla, sâbıkta yeniçeri ocağına olan irtibatları takribiyle tavaif-i mezburenin kadiminden sadakat ile hidemat-ı aliyyemde bulunan bazı ihtiyarları yeniçeri ocağına düşüb afv-ı humâyunum ricasına iltica etmeleriyle dergâh-ı muallam yeniçerileri ağası ve sekbanbaşı ve zağarcıbaşı ve başçavuş arzlariyle bundan akdem cerayim-i güzeştleri afv ve baad-el-yevm memalik-i mahrusemde kapusuz ve bacasız levend gezmeyüb bir türlü şekavetleri zuhur eylememek üzere...*»

Levend ve sekbanların kaldırılmasına dair üst üste fermanlar çıkarılırken tabiatiyle iş yalnızca ferman neşriyle de kalmıyor, bunların takip ve tenkilleri yolunda bir takım faaliyette bulunuluyordu. Bu faaliyetler neticesinde levend ve sekbanların atlı kısmının eşkiyalıkları ortadan kalkar gibi olmuştu. Ayrıca Pasarofça andlaşması imzalanarak Avrupa sınırlarındaki harbe nihayet verilmişti. Bu sırada hükûmetin başında bulunan Nevşehirli Damad İbrahim Paşa, memleketin her bakımdan sulh ve sükûn içinde olmasını isteyen bir devlet adamı idi. Dış düşmanlarla barış yapılarak hudutlarda sükûnet temin edilirken, memleket dahilinde de tam sükûn eşkiyalığın ortadan kalkmasıyle teessüs edebilirdi. Onun için, Damad İbrahim Paşa'nın sadaretinin başlarında da levendlerin kaldırılması meselesinin bir daha ele alındığını görüyoruz.

Damad İbrahim Paşa zamanında da, eşkiyalığın ortadan kaldırılabilmesi konusunda mevcut fikir, daha öncekilerin

(1) Çağatay Uluçay, Saruhan'da Eşkiyalık s. 367.



BAŞIBOŞ LEVEND

aynen tekrarı mahiyetindeydi. «*Memalik-i mahruseden sarıca ve sekban nâmı ref' olunmadıkça taife-i merkumenin bilküllîye fesat ve şekaveti mündefi' olmıyacaktır* (1)» deniyordu. Tabiatiyle bu fikrin tatbikatla ilgili safhası, en nihayet levendlerin kaldırılması işine uzanacaktı. Nitekim 1719 yılında serçeşmelik lağvedilip vüzera, mirimiran ,ümera, muhassıl ve mütesellimlerin kapılarında sarıca ve sekban bayrağı açılmıyacağına, bunların yerine deli, gönüllü, farisan ve azeban bayrakları açılmasına, tekmil levend bayraklarının toplanmasına, eski levendlerin yeni açılan bayraklar altına kendi gönülleri ile gelip bu sınıflara yazılabileceklerine, sarıca ve sekban nâmının bundan böyle kaldırıldığına dair bir hatt-ı humâyun neşredildi.

Bu hatt-ı humâyunun arkasını da, daha önceki örneklerde görüldüğü şekilde, Anadolu'da eşkiya teftiş hareketleri takip etti. Ama, hatt-ı humâyun ve teftiş hareketlerine rağmen eşkiyalık bir türlü sona ermiyordu. Nitekim safer 1135 (aralık 1722 tarihi ile (2) bütün Anadolu vilâyetlerine yazılan bir yazıda, süvari sekban kıyafetine giren bazı kimselerin, ötede beride dolaşarak şekavette bulundukları belirtilmektedir.

İbrahim Paşanın iyi idaresi ve ayrıca eşkiya takip hareketleri sayesinde, kısa bir müddet sonra başıboş levendlerin eşkiyalığı son derece azalmıştı. Lâkin İran harbinin patlak vermesi üzerine yine durum sür'atle değişti (3). Anadolu'dan vali, sancakbeyi ve sair vazifelilerin cepheye giderek bunların otoritesinin Anadolu üzerinden kalkmasiyle, eskiden bir köşeye sinmiş kimseler tekrar ortaya çıktı. Ayrıca bir sürü asker kaçağı ya bunlara iltihak veya müstakil gruplar teşkili suretiyle faaliyete koyuldu. Böylece Anadolu yine başıboş sekban ve levend eşkiyasının pençesinde inlemeye başladığından, bunların tenkilleri için verilen fetva ve buna müsteniden yazılan hatt-ı humâyunu geniş çapta tenkil hareketi

(1) Tarih-i Raşid c. 5, s. 123.
(2) Başbakanlık Arşivi Cevdet Tasnifi Dahiliye vsk. no: 2354.
(3) Küçük Çelebizâde Âsım Tarihi s. 404-406.

takip etti. Böylece Damad İbrahim Paşa gibi bir adamın sadaretinin ilk yıllarındaki sarıca ve sekbanların kaldırılmasına dair hatt-ı humâyun ve buna bağlı sair faaliyetlerin de müsbet bir netice sağlamamış olduğu en açık şekilde ortaya çıkmıştı.

Onsekizinci asırda Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın sadâretinden sonraki zamanda da başıboş levendlerin eşkiyalıkları ve bilhassa bunların büyük kütleler halindeki gezip dolaşmaları eksik olmadı. Esasen bu hususlara dair vak'anüvis tarihlerinde bazı tafsilât göze çarpmaktadır (1). Bazen başıboş levend topluluğunun sayısı 1171 (1757 / 1758) yılında olduğu gibi iki bini bulmakta ve bu derece kalabalık kütle İran sınırından (2) Erzurum'a, oradan Sivas ve Çorum'a kadar uzanarak geçtiği yerlere büyük zararlar vermekteydi. Öte taraftan devlet gerek kapılı gerekse mîri levendlerden büyük sayıda asker toplıyarak kendilerinden faydalanmaktaydı. Bu cihetı de geniş çapta vesikalardan, bir dereceye kadar da vak'anüvis tarihlerinden (3) takip edebilmekteyiz.

Levendlerden her türlüsünün son ve kesin şekilde kaldırılmasına tesir eden asıl önemli mesele, onsekizinci asrın ikinci yarısında, artık Osmanlı devlet adamlarının, Avrupa askeri biçiminde düzenli ve disiplinli asker beslenmesi ihtiyacını anlamalarından ileri geliyordu. Nitekim, düzenli asker yetiştirilmesi yolunda birer adım olmak üzere, 1734 de Humbaracı Ahmed Paşa'nın himmetiyle *Maaşlı Humbaracı Ocağı* kurulmuş, Üçüncü Mustafa zamanında Baron dö Tot'tan faydalanılarak *Yeni Topçu Ocağı* meydana getirilmiş ve aynı şahıs kale ve tabya inşasında hizmetlerde bulunmuş, yine askerlikle ilgili olarak 1773 de Haliç'te tersanenin yanında *Hendesehane* kurulmuş, bu okulun nüvesi olarak da daha önce *İlk matematik Okulu* açılmış, Üçüncü Mustafa'nın ölümünden kısa bir müddet ön-

(1) Bir örnek olmak üzere İzzi tarihinin 39 ve 67 nci varaklarına bakınız.
(2) Vâsıf Tarihi c. 1, s. 117.
(3) Bir misâl olmak üzere Suphi Tarihi'nin 47, İzzi Tarihi'nin ise 39 uncu varakına bak.

ce Fransa'dan istenilmiş olan topçular 1774 ocak ayında gelerek işe başlamışlar ve böylece *Sürat topçuları ocağı* kurulma yoluna girmiştir. Daha sonraki yıllarda ise bunları daha önemli askerî ıslahat hareketleri takip edecektir.

Levendlerin kaldırılmasında müessir olan diğer önemli taraf ise, Osmanlı devletinin 1768 - 1774 Rus harbinde acı bir mağlubiyete uğramasıdır. Bu harp sırasında düşman karşısında müteaddit defa askerlerin kaçması, hatta bu kaçışlarda bazan ordugâhın bile yağma edilmesi, gerek kapılı gerekse mîri levendlerin tamamen kötü görülmesine sebep olmuştur. Böylece Küçük Kaynarca andlaşmasının imzasının ferdası yılında levendler (1) kat'i şekilde kaldırılarak 1189 (M. 1775), harbin mağlûbiyetinin ve muharebe sırasındaki disiplinsizlik hadiselerinin ceremesi âdeta levend ismine çektirilmiştir.

1775 yılındaki ilga hadisesi, levendlerin hakikaten kat'î şekilde «ismen kaldırılışı» olmuştur (2).

Meşhur müverrih Cevdet Paşa (3), levendlerin kaldırılması münasebetiyle, bunların menşelerine dair kısaca bilgi verdikten sonra, Vak'anüvis Asım Efendi'nin: Birinci Abdülhamid devrindeki âsi levendlerin Birinci Ahmed zamanındaki celâlilerden daha çok olduğu ,evvelce levend başağası iken onların kaldırılması üzerine vüzera kapılarında «*delilbaşı*» lık eden Karaca Bat-

(1) Topkapı Sarayı arşivi E. 1167. Levendlerin kaldırılması ile ilgili bu vesikanın fotokopisi eserimizin sonundaki vesika fotokopileri arasında mevcuttur.
Çağatay Uluçay'ın eserinde de (Saruhan'da Eşkiyalık s. 219) aynı nokta ile ilgili başka bir vesika vardır.

(2) İsmail Hakkı Uzunçarşılı, mîri levendlerin ihdası ve levendlerin kaldırılışı meselesinde (bak: İslâm Ansiklopedisi Levend maddesi ve Osmanlı Tarihi c. IV, s. 317) hataya düşmüştür. Sayın profesör kaynak zikretmeden, levendler için şevval 1158 de bir kaldırılıştan bahsediyorsa da, vesikalar kısmında metnini verdiğimiz Cevdet Askerî 8943 numaralı vesikada görüldüğü üzere 1158 zilkadesinde 5250 nefer mîri piyade levendinin toplanmış olması, bundan bir buçuk ay önce bir kaldırılış hâdisesine pek imkân bırakmasa gerektir.

(3) Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet c. 2, s. 32.

tal Ağa'dan bizzat dinlediği şeklindeki beyanına ve Karaca Battal Ağa'nın levendlerin eşkiyalıkları ve bu arada onların tenkili sırasında ölümden nasıl kurtulduğu hakkında verdiği bilgiyi naklettikten sonra, onun, Birinci Abdülhamid devrindeki levendlerin yüz binden fazla olduğunu kendisine söylemiş bulunduğuna dair kaydına işaret eder. Vak'anüvis Âsım Efendi'nin kabullendiği bu miktarı pek mubalağalı bulan Cevdet Paşa, o devirde eşkiyalık eden başıboş levendlerin miktarına dair kendi fikrini şöyle açıklar: «*Levend taifesinin onaltı bin neferden ibaret idüğü bazı tevarihte musarrahtır ve eğerçi bazen hariçten nice eşkiyanın iltihakiyle mütezayid olmaları muhtemel ise de herhalde Asım Efendinin yüzbinden ziyade demesi pek mubalağalı görünüyor.*»

Yine Cevdet Paşa, levendlerin kaldırılması sırasında Anadolu'daki tarama hareketinden sağ salim kurtulabilenlerin Akkâ'ya Cezar Ahmed Paşa'nın yanına kaçtıklarını, böylece Cezar'ın kuvvetlerinin birdenbire arttığını, bir miktar levendin de Şam valisinin yanına giderek onun emrine girdiğini belirtir.

Levendlerin kaldırılmasına tesir eden sebepler münasebetiyle, yeniçerilerin durumu bunlardan çok mu iyiydi? şeklinde bir soru herkesin hatırına gelebilecektir. Bilindiği üzere, bu devirde yeniçerilerin de disiplinleri bozuktu. Talim ve terbiyeleri yok denecek kadar noksandı. Cephede sıkışınca düşman karşısından kaçma hadiseleri bunlarda da görülüyordu. Devlet adamları yeniçerilerden de memnun değildi. Lâkin yeniçeriler eski bir teşkilâta sahip oldukları, ocak menfaatı bakımından biribirleri arasında sıkı bir dayanışma mevcut bulunduğu cihetle, bunların kaldırılması levendlerinki kadar kolay ve basit bir iş değildi. Onun için Osmanlı devleti erkânı, disiplinli ve düzenli asker ihtiyacı karşısında önce kaldırılması kolay olan levendlere el atmış ve yavaş yavaş da askeri sahada ıslahata doğru gitmiştir.

Levendlerin en son kaldırılışında da, vezir, beylerbeyi, veyvoda, mütesellim ve mutasarrıfların kapılarında bundan sonra enderun ağası, deli, gönüllü ve

t ü f e n k c i besliyebilecekleri belirtiliyordu (1). Daha yukarılarda müteaddit defa işaret edildiği veçhile deli, gönüllü ve tüfenkciler eskiden de mevcuttu. Bunlar da mahiyetleri bakımından levendlerden farksızdı. Bu bakımdan, levend ismi kaldırılsa bile, o sistem devam ediyor demekti. Zaten levendler kaldırılırken eski levendlerin deli, gönüllü ve tüfenkci yazılmaları istenmişti.

Levendler kaldırılırken, ne devletin idare sisteminde bir değişiklik yapılmış, ne iktisadî vaziyet düzelmişti. Velhasıl içtimaî bünye yine eskisi gibiydi. Öyleyse delil, gönüllü ve tüfenkcilerden de eşkiyalık beklenebilirdi. Zaten daha önce eşkiyalık eden levend gruplarının arasında bunlar da vardı. Levendler kaldırıldıktan sonra, eşkiyalık edenlerin arasında bu namla anılanların miktarı elbette çoğalacaktı. Nitekim, kısa zamanda bu netice kendisini gösterdi. Onun için bu defa deli (delil) sınıfının kaldırılmasına dair emir çıkmaya başladı. Esasen 1189 senesi levendler için kat'i kaldırılış tarihi olmakla beraber, bu sene zarfında levendliğin kökü tamamen kesilmiş değildi. Zira 1189 (M. 675) u takip eden bir kaç yıl boyunca şurada burada levend kıyafetinde dolaşanlar görülmekte, hatta kapılarda bile varlıklarına rastlanmaktaydı. Meselâ 27 recep 1190 (11 eylûl 1776) tarihi ile Çıldır valisi Süleyman Paşadan gelen bir yazıda (2), levend eşkiyası münasebetiyle kazaların nezre bağlandıkları belirtilmekte, muharrem 1190 (şubat/mart 1776) tarihli bir hükümde (3) levend eşkiyasının ezilmesi, İstanbul'a gelmek istemeyenlerin yakalanması ve İzmit yollarının kapatılması emredilmektedir. 9 cemaziyülevvel 1190 (26 haziran 1776) tarihi ile Rakka valisine yazılan bir hükümde (4); levendan eşkiyasının tenkili istenmektedir. 7 şevval 1191 (8 kasım 1777) tarihli bir yazıda (5) da Anadolunun orta kolunda mevcut

(1) Çağatay Uluçay, Saruhan'da Eşkiyalık s. 77-80, 219-223.
(2) Başbakanlık Arşivi Cevdet Tasnifi Dahiliye vsk. no: 10988.
(2) » » » » » vsk. no: 16411.
(4) » » » » » vsk. no: 17095.
(5) » » » » » vsk. no; 16780.

vezir, beylerbeyi vesaire dairelerinde levend taifesi ve karışıklığa sebep olan diğer kapı halkından kimsenin bulundurulmamasının istendiği görülmektedir. Yine ayni seneye ait zilkade 1191 (aralık 1777) tarihli bir ilâmda (1), vezir, mirimiran, mütesellim ve voyvodaların maiyetlerindeki levendlerin efendilerinin maiyetlerinden kaçıp eşkiyalık ettiği, bunlar hakkında Rumeli valisi ve Bender muhafızı Abdullah Paşa maiyetinden kaçanlara tatbik olunan muamele biçiminde muamelede bulunulması kaydedilmektedir.

1189 (M. 1775) yılında levendlerin kaldırılması için çok şiddetli davranılmasına ve bu hususta eyaletlere müteaddit emirler yazılmasına rağmen, bunlara daha bir kaç sene müddetle rastlanılmasını tabii görmek lâzımdır. Levendlerin deli, gönüllü, tüfenkci, piyade ve süvari askeri ve nihayet sekban adı altında fiiliyattaki devamları meselesi bir tarafa, memlekette iki asırdan fazla zamandan beri mevcut bir ismin ve bu ismin mensuplarının derhal ortadan silinemiyeceği şüphesizdir. Bu münasebetle, yeniçerilerin kaldırılışı ile ilgili bir noktaya dikkati çekmek faydalı olacaktır.

Yeniçerilerin kaldırılmasında ne derece şiddetli ve kat'i veçheli davranıldığı malûmdur. Kışlaları topa tutulmuş, hatta yeniçerilerin mezar taşları bile kırdırılmıştı. Durum böyle iken, rebiülahır 1247 (eylûl 1831) tarihli bir vesikada (2): yeniçeriler lağvedildiği halde, hâlâ Bağdat'ta yeniçerilik nâmı ve yeniçeri ağalığı câri olduğundan bunların derhal kaldırılması ve yeniçeri sözünün ağza alınmamasından bahsedilmesi, 1831 tarihinde Bağdat'ta yeniçeriliğin hâlâ mevcudiyetini göstermektedir.

Levendliğin ismen kaldırılışından sonraki durum

Levendler kaldırıldıktan sonra, gerek kapılı gerekse mîri asker, mahiyet bakımından ,hemen hemen ayni kaldı. Deği-

(1) Başbakanlık Arşivi Cevdet Tasnifi Dahiliye vsk. no: 6490.
(2) » » » » » vsk. no: 3056

şen şey, aşağı yukarı levend isminin kullanılmamasından ibaretti. Artık bu sahada duyulan isimler, ya piyade veya süvari askeri, veyahut da deli (delil), tüfenkci gibi kelimelerdi. Kapılı süvari ve piyade askeri ile mîri süvari ve piyade askeri tâbirleri ,esasen levendlerin son kaldırılışından önce mevcuttu.

Levendler kaldırılmakla iktisadî ve içtimaî bünyede hiç bir değişiklik meydana gelmiş değildi. Onun için eşkiyalık da son bulmuş olmuyordu. Yine memleketin muhtelif köşesinde başıboş dolaşan, yol kesen, adam soyanlar vardı. Ama, artık başıboş dolaşıp eşkiyalık edenler hakkında «*levend*» sözü yerine, daha ziyade «*başıboş delil*» sözü duyuluyordu. Ayrıca, onsekizinci asrın sonlarından itibaren bir de«*dağlı eşkiyası*» tâbiri duyulmaya başlamıştı. Esas itibariyle Rumeli'de görülen dağlı eşkiyalar, mahiyetleri bakımından başıboş levend, sekban ve delil'den farklı bulunduklarından bunlar konumuzun dışında bırakılmışlardır. Onun için burada eşkiyalık meseleleri münasebetiyle dağlı eşkiyalarını inceliyecek değiliz.

Başıboş ve kapılı delil askerinin eşkiyalık etmesi, levendler gibi bunların da ortadan kaldırılmalarına dair emirlerin yazılmasına yol açmıştır. Bu hususdaki hükümlerin bilhassa 1206 (1791 - 1792) senesi (1) ile daha sonraki yıllarda kaleme alındığı görülmektedir. Maamafih, levendlerin yerine kaim olanların, efendilerinin kapılarından kaçışlarına, zulümlerine ve eşkiyalıklarına dair, 1206 yılından daha öncesine ait bir takım vesikalar da mevcuttur. Bu hususta, vesikalar yoluyle bir fikir edinebilmek için bir kaç örnek sunuyoruz.

16 muharrem 1190 (8 mart 1776) tarihli bir ilâmda (2), merhum Osman Paşa'nın Silistre valiliği zamanında delil başısı olan Arnavut Mehmed'in İslimye taraflarında gasp ve zulüm hareketlerinde bulunduğu belirtilmektedir. 17 zilhicce 1191 (16 ocak 1778) tarihli başka bir ilâmda (3), Rumeli'de-

(1) Çağatay Uluçay, Saruhan'da Eşkiyalık s. 230-232.
(2) Başbakanlık Arşivi Cevdet Tasnifi Dahiliye vsk. no: 13165.
(3) » » » » » vsk. no: 7558.

ki bir kısım vezir ve mirimiranların kapı halkının, bulundukları mahalde halka zulmettiğinden, bunların bazılarının başka kapıya yanaştıklarından ve hüviyetlerini gizleyip cezasız kaldıklarından bahsedilmektedir. 3 zilhicce 1194 (30 kasım 1780) tarihli bir yazıda (1), kapısız delil neferlerinin köy ve kazalarda halktan bedava yem ve yiyecek topladıkları, ırza tecavüz, soygun ve adam öldürme hareketlerinde bulunduklarından, 3 cemaziyülevvel 1195 (27 nisan 1781) tarihli bir ilâmda (2); levendlerin yerine kaim olan iç ağası ,delil, tüfenkci ve gönüllülerin Sivas ve civarında halktan usulsüz para toplıyarak onlara zulmettikleri belirtilmekte, şaban 1197 (temmuz 1783) tarihli bir hükümde (3) de, Sivas tarafında delil askerinin şekavetinin önlenmesi için girişilecek askerî harekâta dair bazı bilgiler bulunmaktadır. 29 şaban 1202 (4 haziran 1787) tarihli yazıda (4) ise, vüzera ve mirimiran kapılarındaki delil, tüfenkci, karakullukcu neferlerinin kapılarından izinsiz ayrılmamaları, izinsiz ayrılanların cezalandırılması istenmektedir.

Delil askerinin disiplinsizliği, eşkiyalık dahil çeşitli vukuatı eksik olmamakla beraber, gerek memleket içinde gerekse cephelerde yine onlardan faydalanılmakta, hatta subaylarına önemli idarî ve askerî vazifeler verilmekteydi. Meselâ şaban 1204 (nisan / mayıs 1790) tarihli bir hükümde (5), eski delilbaşı Gürcü Osman'ın mirimiranlıkla Kayseri mutasarrıflığına ve İsakcı muhafızlığına tayin olunduğu görülmektedir.

Delil askerinin kaldırılmasına dair yazılan hüküm ve fermanların da, aşağı yukarı levendlerin kaldırılması hakkında yazılanlara benzediği görülüyor. Meselâ 5 şaban 1206 (29 mart 1792) tarihli hükümde (6): seferin uzaması üzerine Anadolu ve Rumeli'de kapılı ve kapısız delil neferlerinin

(1) Başbakanlık Arşivi Cevdet Tasnifi Askeri vsk no: 2081.
(2) » » » » » vsk. no: 14003.
(3) » » » » Dahiliye vsk. no: 13124.
(4) » » » » Askeri vsk. no: 2057.
(5) » » » » Dahiliye vsk. no: 13919.
(6) » » » » Askeri vsk, no; 7420.

kaçarak eşkiyalığa başladığı, sair eşkiyaların da delil kıyafetine girerek şekavete devam etmeleri sebebiyle «*levendat taifesi misillû delil namının dahi bilküllîye refedildiği*» kaydedilmiş bulunmaktadır.

Levend misalinde olduğu gibi, bunların lağvına dair eyaletlere yapılan tamime rağmen, delil askeri ortadan kalkmamıştır. Onun içindir ki, 1792 senesinden sonraki tarihlerde de hem bunların eşkiyalıklarına, hem de muhtelif sahalarda kullanılışlarına dair bir hayli vesika mevcut bulunmaktadır.

Meselâ 13 cemaziyülevvel 1207 (27 aralık -792) tarihli bir vesikada (1): eşkiya tenkili için Uşak tarafına delil ve tüfenkci askeri sevkedildiği, 13 şevval 1215 (27 şubat 1801) tarihli bir vesikada (2), Akşehir ve Karapınar taraflarında kapısız delil askerlerinin eşkiyalık ettiği belirtilmekte, 28 rebiülahır 1219 (6 ağustos 1804) tarihli bir vesikada (3) başıboş dolaşan delil taifesinin tenkili hakkında Anadolu valisi vezir Abdurrahman Paşa'nın mütalea ve tertibatı yer almakta, yine ayni senenin receb ayında (ekim 1804) kaleme alınmış bir hükümde (4) de, vilâyetlerinde rahat durmayıp serserilikte ısrar eden delil ocağı neferlerinin tenkil ve idamlarından bahsolunmaktadır. 13 muharrem 1228 (16 ocak 1813) tarihli bir vesika (5) ise, delilbaşı kürt Ahmed Ağa ile diğer yedi nefer delilbaşının iki aylık maaşlarının verilmesi emrini ihtiva etmektedir.

Gerek başıboş gerekse kapılı delil ve tüfenkcilerin İkinci Mahmud'un saltanatının önemli bir kısmında devam ettiği görülüyor. Nitekim 13 zilkade 1239 (10 temmuz 1824) tarihli bir vesikada (6), Rumeli'de bazı yerlerde dolaşan kapısız delil taifesinin halkı tazyik ile katık ve yem parası namiyle para topladıklarından bahsedilmekte, 9 safer 1244 (21 ağus-

(1) Başbakanlık Arşivi Cevdet Tasnifi Dahiliye vsk. no: 10178.
(2) » » » » » vsk. no: 1907.
(3) » » » » » vsk. no: 15405.
(4) » » » » Askerî vsk. no: 16345.
(5) » » » » Maliye vsk. no: 3637.
(6) » » » » Dahiliye vsk. no: 13844.

tos 1828) tarihli bir vesikada (1) da, orduy-u humâyunda Karaman valisinin maiyetinde delil ve tüfekci neferlerinin mevcut olduğu öğrenilmektedir.

1206 (M. 1791 / 1792) senesinden sonra kapılı ve mîri asker işlerinde, sekban nâmının delil ve tüfekciden daha fazla işitilmeye başladığı anlaşılıyor. Zira, bu tarihten sonra sekbandan bahseden vesikalar delil ve tüfenkciden bahseden vesikalara nisbeten çoğalmaktadır. Vesikalarda daha ziyade kapılı, ikinci derecede de mîri sekbanların yer almakta olduğuna bilhassa işaret edelim. Bu hususta misal olmak üzere sekbanla ilgili bir kaç vesikanın muhteviyatını kısaca kaydediyoruz.

1214 (M. 1799 - 1800) tarihli bir vesikada (2), Selânik mutasarrıfının maiyetinde bin nefer sekbanı bulunduğundan dem vurulmakta, 24 cemaziyülahır 1212 (14 aralık 1797) tarihli vesikada (3), eşkiya tenkili için toplanacak asker ile ulûfeli sekbanlardan bahsedilmekte, yine eşkiya tenkili ile ilgili olarak toplanacak sekban ve bunlara verilecek ulûfeden bahseden muharrem 1215 (nisan / mayıs 1800) (4) ve 21 zilkade 1217 (15 mart 1803) tarihli (5) iki vesika göze çarpmaktadır. 17 zilkade 1217 (11 mart 1803) tarihli başka bir vesikada (6) da, sabık Rumeli valisi Hakkı Paşa'nın maiyetinde bulunan sekbanların ulûfelerinden söz edilmektedir. Şevval 1222 (aralık 1807) tarihli vesika (7) ise; İbrail nâzırı Ahmed Ağanın istihdam eylediği 700 nefer sekban için yaptığı masraf ve buna bağlı muamele ile ilgili bulunmaktadır. 11 cemaziyülevvel 1226 (3 haziran 1811) tarihli vesika (8), Ada-i kebir muhafızı Recep Ağa'nın kardeşinin maiyetinde bulunan sekbanlara yapılan masrafla ilgilidir. 29 şevval 1248 (21 mart 1833) tarihli (9) başka bir vesika ise yine maiyette

(1) Başbakanlık Arşivi Cevdet Tasnifi Maliye vsk. no: 406.
(2) » » » » Dahiliye vsk. no: 1575.
(3) » » » » Maliye vsk. no: 4176.
(4) » » » » » vsk. no: 2384.
(5) » » » » » vsk. no: 3056.
(6) » » » » » vsk. no: 3838.
(7) » » » » » vsk. no: 3071.
(8) » » » » » vsk. no: 6943.
(9) » » » » » vsk. no: 20822.

bulunan sekbanların aylıklarıyle ilgili bulunmaktadır.

1792 senesinden sonra Üçüncü Selim'in *Nizam-ı Cedid* çalışmalarına başladığı, daha sonra Alemdar Mustafa Paşa'nın *Sekban-ı Cedid* adıyle talimli asker meydana getirmek istediği, İkinci Mahmud'un ise *Eşkenci* ve *Asakir-i Mansure-i Muhammediye* adı altında düzenli ve talimli asker meydana getirdiği, bu düzenli askerler için kanunlar, nizamlar ortaya konduğu malûmdur. Talimli askerlere verilen önem ve bu uğurda harcanan gayretlerin verimi nisbetinde eski sistem askerlerin ve onlarla ilgili hadiselerin azalmasının gerekeceği şüphesizdir. Hakikaten netice de böyle olmuştur. Düzenli ve talimli askerler gelişip çoğaldıkça eski sistemdeki delil ve tüfekciler azalmış ve böylece tabii yoldan tasfiyeye uğramışlardır.

Bu bahse nihayet vermeden önce Cevdet Paşa'nın delil askeri hakkında yazdığı şeyleri buraya aynen geçirmekte fayda mülâhaza etmekteyiz. Cevdet Paşa'nın nakledeceğimiz yazıları, Üçüncü Selim Nizam-ı Cedid'i kurmak gayesiyle faaliyete geçmek üzereyken padişahın isteğine karşılık kendisine sunulmuş olan layihalar vesilesiyle kaleme alınmıştır. Padişaha layiha sunanlardan eski sadrazamlardan Yusuf Paşa, vallilerin maiyetlerinde tüfenkci adı altında talimli ve disiplinli asker yetiştirilmesi ve bunların esaslı nizamlara bağlanması fikrini ileri sürgünden, müverrih Cevdet Paşa bu teklifle, o sırada mevcut bulunan delil askeri arasında bir münasebet gördüğünden, delil askerini kısaca anlatmak ihtiyacını hissetmiş ve bu arada âdeta onların müdafaasını yaparcasına bir ifade kullanmıştır. Meşhur müverrih bu hususta şöyle demektedir (1):

... «*Delil taifesi başlarına uzun kalpaklar giyüp vüzera dairelerinde istihdam olunur bir cins süvari olup iki yüz kırk üç senesi seferine kadar bâki idiler. Bunlar eğerçi Avrupa usûlü üzere muallem değil idiler, ancak mürur-ı zamanla bir ocak şekline girerek tecrübe ve idman ile konup göçmede ve harekât-ı harbiyede beynlerinde bir nevi meşk ve meleke*

(1) Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet c. 6, s. 11.

ve içlerinden kendilerine mahsus bir usûl-ü zabıta peyda olmuş idüğünden, ocak gayretinde ve sergerdelerine itaat sadedinde olup bütün bütün başıbozuk asker dahi değiller idi. Fakat ol vakitlerde bizim askerlerimiz süvari kullanılacak mevkileri lâyıkiyle bilmediklerinden düşmanın âlât-ı nâriye ile memlû olan taburları üzerine bu makule süvariyi sevkederler ve onlar dahi giderler idi. Halbuki böyle ateş - feşan taburlar üzerine zayıf süvari sevk etmek baht işi bir hareket olup nâdir olarak muzaffer olduğu var ise de ekseriya top ve tüfenk ateşine dayanamayıp avdete mecbur olmak emr-i tabiidir. İşte delil taifesinin cenkte işe yaramıyor dedikleri budur. Yoksa bunlar süvari askerin kullanılacağı mevakide vazifelerini pek güzel ifa eder, gayet kullanışlı bir taife oldukları esfar-ı ahirede onların muharebatını müşahede edip dekayık-ı fünûn-ı harbiyeye dahi tamamiyle vukufu olan bazı zevat-ı kiramdan mesmuu fakir olmuştur. Fakat taifei merkumenin ulûfeleri ve timar misillû bir gûna dirlikleri yüzera dairelerinde bir lokma ekmek bularak geçinmekten gayrı medar-ı taayyüşleri olmadığından, filvaki fukaraya zulüm ve taaddileri pek ziyade idi. Bu halde eğer salifüzzikr tüfenkci asakirine harcanacak olan meblağın bir miktarı bunlara tahsis olunmuş olsaydılar daha hayırlı olurdu. Zira ol vakit henüz devlet-i aliyyede fünûn-ı harbiye mektebi açılmamış ve millet-i islâmiye içinde fenn-i harbe dair Avrupada münteşir olan malûmat-ı cedide yayılmamış olduğundan, delil taifesinden daha muntazam bir süvari hey'eti teşkil olunması hayli vakit ve nakde mevkuf idi. Kaldı ki Osmanlı süvarisi evvel ve ahir cenklerde işe yarayıp ancak evâilde asıl kuvvet süvari askerinden ibaret iken usûl-i harp bütün bişe hâle girerek piyade ordunun asıl bedenî ve sunûf-ı saire azay-ı sairesi mesabesinde bulunduğundan ve devlet-i aliyye ordularının kusuru topçu ve piyadece olduğundan, evvelemirde bunların ıslahına sai ile süvari tertibi ikinci derece bırakılmak lâzım gelirdi. Ve delil ocağını imha ile yeniden bir nevi süvari ihtirazına çalışmaktan ise bunları talim ve intizam tahtına koymak daha kolay idi. Bunlar yeniçeri ocağı

gibi devleti istilâ edercesine bir asabiyet kesb eylemiş bir hay'et olmadığından cüz'i himmet-i devlet ile zabıta altına alınmaları kabil idi.»

ÂYÂNLIĞIN DOĞUŞ VE KUVVETLENİŞİNDE LEVENDLİĞİN TESİRİ

Levendler esaslı bir şekilde incelenince, levend işiyle âyânların karşılıklı olarak pek yakın ilgilerinin bulunduğu ortaya çıkmaktadır. Bizce bu ilginin asıl önemli tarafı, levendliğin uzun süreli ve yaygın hâle gelişinin, âyânlığın Osmanlı cemiyetinde sözü ve otoritesi olan bir müessese şeklini almasına yaptığı kuvvetli tesirdir. Gerçi, âyânlığın sosyal ve idarî bir müessese addedilecek durumu iktisabı ile âyânların zamanla kuvvet kazanmasında çeşitli sebepler mevcutsa da, sebeplerin en önce gelen ve müessiriyet derecesi en yüksek olanının levend mesele ve vakıasının olduğu, tereddütsüzce söylenebilir. Biz bu başlık altında, esas itibariyle, âyânlığın müesseseleşmesinde ve âyânların kuvvet kazanmasında rol oynayan türlü sebep ve tesirleri değil de, bu meselede yalnızca levendliğin rol ve tesirini inceliyeceğiz.

Yalnız bu noktayı incelemeden önce, âyânın gerek mânasına gerekse âyân kelimesiyle anlatılmak istenen kimselerin evveliyatına bir göz atılması faydalı olacaktır.

Âyân kelimesi, arapça ve farsça edebî ve tarihî metinlerde her hangi bir şehir, bir zümre veya bir devrin ileri gelenleri, belli başlıları ve büyükleri mânasında (1) kullanılmıştır. En eski Osmanlı tarihlerinde de âyânın bu mânada kullanıldığı görülmektedir. Meselâ Âşık Paşazâde, Çukurova bölgesinin Osmanlı ülkesine katılmasını anlatırken (2) «... *kalesi halkı ve Tarsus'un âyânları padişahın alemi sayesine baş kodular*» demektedir. Ayni müellifin eserinde âyân sözü ile açıkça; bir topluluğun ileri gelenleri, büyüklerinin anlaşılması gerektiğini gösteren cümleler vardır.

(1) İslâm Ansiklopedisi, «Âyân» maddesi.
(2) Âşık Paşazâde Tarihi s. 227.

«*Gedik Eri Ahmed Paşa yüridi Âlâiye'ye vardı, ve ol vilâyetin âyânlarından hayli kişiler geldi* (1)» cümlesi bunu ispata kâfidir. N e ş r î tarihinde de Âşık Paşazâde'de olduğu gibi, âyân sözüne bir yerin, bir şehrin, bir topluluğun ileri gelenleri, büyüklerini kastetmek üzere yer verildiği görülmektedir. Meselâ bu eserde (2), Balıkesir'in Osmanlılar tarafından alınışı anlatılırken, âyân tâbirinin de zikredildiği şöyle bir yer göze çarpmaktadır. «...*Karasi halkı oğlanı begliğe kabul itmeyüb Orhan Gazi yanında olan Tursun Beğe haber gönderdiler. Ve Tursun Beyin bir veziri varidi, Karasi iline bile gelmişlerdi. Çün ol vilâyetin âyânlarının hâlin bildi, gelüb Tursun Beğe ol dahi maceraya didi.*»

Neşrî ve Âşık Paşazâde'ye nazaran biraz daha muahhar olan İ b n K e m a l'in (ölümü 1534) kaleminde, «*Bozok beyleri ki oi taifenin âyânıdır* (3)» cümlesinde görüldüğü üzere; bu tâbir daha öncekilerden farksız şekilde karşımıza çıktığı gibi terkipli olarak da kendisini göstermektedir. Nitekim: «*Âyân-ı haşeme vücuh-ı hizmeti tebyin için* (4)», «*Âyân-ı haşem-i Türkmanun çeşm-i bahtın hâb-ı nikbetten uyandurdu* (5), «*Türkman beylerine buyurdu, erkân-u haşemi cem' idüb âyân-ı hademi ihzar eylediler* (6) cümlelerinde görüldüğü şekilde, yalnız âyân değil âyân-ı hadem, âyân-ı haşem terkipleriyle, ona bağlı olanlar da anlatılmaya çalışılmıştır.

Onaltıncı asrın ikinci yarısında ve daha sonraki devirlerde yaşamış olan Osmanlı müelliflerinin, âyân sözünü, seleflerinden biraz daha geniş mânada kullandıkları ve bilhassa devletin yüksek mülkî ve askerî makam sahiplerini kastetmek isterken sık sık bu tâbire baş vurdukları görülmektedir. Nitekim, bir zümre veya bir şehrin ileri gelenlerini (7) anlatmak isterken âyân sözüne sarılan müellifler devletin

(1) Âşık Paşazâde Tarihi s. 174.
(2) M e h m e d N e ş r î, Kitab-ı Cihannüma (F. R. Unat - M. Köymen neşri) c. 1, s. 165.
(3) İ b n K e m a l, Tevarih-i Âl-i Osman (VII. defter) s. 397.
(4) Ayni eser s. 221.
(5) » » s. 317.
(6) » » s. 398.
(7) Selânikî, s. 145, Peçevî, c. 1, s. 82, Naima, c. 1, s. 201.

yüksek mülkî ve askerî makam sahiplerinden bahsederken «âyân-ı devlet (1)» «âyân-ı devlet ve erkân-ı saltanat (2)», «Âyân-ı asakirî - Âyân-ı asker (3)», «ekâbir-i âyân-ı devlet (4)» şeklinde terkipler yapmışlar ve hatta mânaca garip karşılanacak «*erkân-ı devlet ve âyân-ı saltanat* (5)» gibi terkiplere dahi yer vermişlerdir. Onyedinci asır sonlarında ve onsekizinci asır içinde, bu terkiplerle devlet büyükleri kastedilmiş olmakla beraber, öte yandan da, Osmanlı tarihinde, bir takım özelliklerle şekillenmiş bulunan asıl âyândan bahseden satırlar tarihi eserlerde gittikçe açıklığa kavuşmuş ve gittikçe de çoğalmıştır.

Onbeş ve onaltıncı asırlarda, müelliflerin, âyân diye zikrettikleri, şehir ve kasabaların ileri gelenleri acaba kimlerden ibaretti? Geniş şekilde ele alındığı takdirde (6) bundan maksat; beylerbeyi, sancakbeyi, kadı, müderris, şeyh, imam, hatip, şehir kethüdası, mukataa emini veya mültezimleri, vakıf hizmetlileri, esnaf reisleri gibi şehir ve kasabanın mevki ve servet bakımından önde gelen kimseleriydi. Dikkat edilirse, bunların ekseriyeti resmî vazifeleri bulunan insanlardı. Esasen, konumuzu teşkil eden karakteristik Osmanlı Âyânı teşekkül edinceye kadar onbeş ve onaltıncı asırlarda kitaplardaki şehir ve kasaba âyânı ile ilgili satırlardan daha ziyade bu resmî vazife sahiplerinin anlaşılmasını tabii görmek lâzımdı. Zira bunlar, resmî vazifeleri itibariyle o muhitlerde önde bulundukları gibi, devletin kendilerine tahsis ettiği gelir kaynakları bakımından da muhitlerinin halkının çoğundan ileri durumda idiler.

Vali ve sancakbeyleri hariç, diğer resmî vazife sahiplerinin, yerlerinin sık sık değiştirilmemesi, onların malî durumlarını daha iyi ayarlamaları bakımından bir avantaj teş-

(1) Selânikî s. 51, 80, 88, 145, Naima, c. 1, s. 334; c. 11, s. 25, Raşid, c. III, s. 215.
(2) Selânikî, s. 58, Raşid, c. III, s. 346, 347.
(3) Peçevî, c. I, s. 83, Naima, c. I, s. 386, Raşid, c. IV, s. 258.
(4) Raşid, c. IV, s. 187.
(5) Selânikî, s. 61, 88.
(6) Mustafa Akdağ, Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti, Belleten 55, s. 329.

kil etmekteydi. Tabiatiyle, şehir ve kasabalarda resmî vazifelilerden başka, servet bakımından muhitlerinde nüfuz tesis edebilecek kudrette kimseler de mevcuttu. Bunlar: tüccarlar, emlâk sahipleri ve esnaf reisleri idi. Ticaretin canlı olduğu şehirlerde zengin tüccarlar, sahil şehirlerinin bir kısmında gemi sahibi (1) insanlar vardı. Servetlerinden dolayı nüfuz sahibi olan böyle kimseler şüphesiz şehir işlerinde de söz sahibi bulunuyorlardı.

Osmanlı idarî sisteminin kuvvetli merkeziyetçiliği sebebiyle, şehirlerde asıl kudret hükûmet temsilcilerinde toplanıyordu. Merkezin otoritesini daima tepelerinde hisseden vali, sancakbeyi ve kadı gibi yüksek memurlar, muhitlerinde şahsî menfaat endişesiyle beslenmiş özel bir otorite kurma yoluna gidemedikleri gibi, merkezin emirlerini yürütmekte de güçlük çekmiyorlardı. Lâkin, daha yukarıki bahislerde, levendliği doğuran sebepler kısmında incelediğimiz sebep, hadise ve meseleler şehir ve kasabalardaki idarecilerin durumlarında sarsıntılar yaratmıştı.

Bilindiği üzere; Osmanlı idare sistemi icabı, vali ve sancakbeylerinin hem mülkî hem de askerî sıfatları vardı. Seferlerde bir sancaktaki timarlı sipahi ve onun cebelüleri sancak beyinin emrinde toplanır, sancak beyleri de beylerbeyinin emrinde harekâta iştirak eylerdi. Timar sistemi muntazam işlemekteyken, sancakbeyinin, sancağındaki askerinin miktarını bildikten başka bunları toplamak için de, hükûmet organizasyonuna dahil bulunmayan kimselere başvurmaya ihtiyaç duymasına sebep yoktur. Alaybeyi, zaim ve timarlı sipahiye sefer emrinin gitmesi kâfi idi. Fakat timar sistemi bozulup da timarlı sipahi miktarı sür'atle düşünce, iş kendiliğinden değişmeye başladı. Onyedinci asra girildiği sırada bilhassa cebelü yetiştirilmesi işi iyiden iyiye çöküntüye uğramış durumdaydı.

Hâl böyle iken, devletin askere olan ihtiyacı azalmıyor, bil'akis artıyordu. Bu durum karşısında vali ve sancakbeyle-

(1) L. Fekete - Gy. Kaldy - Nagy'nin Rechnungsbücher Türkischer finanzstellen'ın Buda adlı eserinde bir kaç gemi sahibi Türk tüccarlarına dair müteaddit vesika örneği mevcuttur.



DELİ (DELİL)

ri, maiyetlerinde muhafız kuvvetler beslemek suretiyle, hem halkı eşkiya şerrinden korumak ,hem de muhitlerinde hükûmet otoritesini muhafaza yolunu tutmaktaydı. Sefer zamanında, askerlik çağındaki adamları toplıyabilmek için, hem bu muhafız kuvveti (Kapı Halkı) nin varlığından, hem de icabında, bu hususta halktan bazı kimselerden faydalanma durumunda kalmaları tabii idi.

Celâli karışıklığı devrinde ister hükûmete ister halka mensup olsun, sivrilen her türlü başın ezilmesine çalışıldığı, ve müthiş karışıklık içinde senelerce kan gövdeyi götürdüğü için, çöken tımarlı sipahiliğin yerine, memleket çapında nüfuz ve kudret sahibi olabilecek yeni bir zümre elbette bu arada kolaylıkla teessüs edemezdi. Şayet bu derece kanlı ve uzun bir devre yaşanmasaydı, âyânlık onyedinci asrın başlarından itibaren açıkça kendisini göstérir ve sür'atle bir kuvvet haline gelebilirdi. Zira, daha önce işaret edildiği üzere, onaltıncı asrın sonlarında köylünün iktisaden sıkıntıya düşüp bunalmasından faydalanan kadı, müderris, çavuş, müteferrika, altı bölük halkı, yeniçeri, şehir ve kasaba halkından bazı paralı kimseler köylünün toprağını ele geçirip büyük çiftlikler kurmaya başlamışlardı. Hükûmetin, bu çiftlik kuranlarla mücadelesinden yukarıda bahsetmiştik. Eğer böyle bir mücadele olmasa ve bilhassa, toprağından kopan reâyâ, yukarılarda izah ettiğimiz sebepler dolayısiyle eşkiyalığa kaymasa ve nihayet celâli reislerinin zengin insan malzemesini teşkil etmeseydi de, yeni çiftlik kuranların adamları haline gelseydi, daha onyedinci asrın başlarındayken kuvvetli âyânlar ortaya çıkmış olacaktı.

Suhte isyanları yeni başladığı sırada ,celâli isyanları başlamadan kısa bir müddet önce ve nihayet celâli isyanlarının ilk bir iki yıllık müddeti zarfında, âyân ve eşrafın (yani para ve servetce muhitlerinin ileri gelen şahsiyetleri), bütün dikkatlerini, servetlerini ve bundan doğan nüfuzlarını kaybetmemek noktasında topladıkları müşahede edilmektedir.

Suhte isyanları sırasında, kadılarla âyânın suhteleri

tuttukları görülür (1). Celâli isyanları yeni başlamak üzereyken ve isyanın hemen başlarında kadılarla âyânın ümeranın kapı halkından şikâyetçi oluşları (2) ayni düşünce ve endişenin eseridir. Kadılar, suhteleri tutup ümeranın kapı halkından şikâyetçi olurlarken, kendilerini, kanunları tatbik eden ve adalet tevzi eyleyen vazifeli kimseler olarak görmüş ve ümeranın zulüm ve haksızlıklarının, suhteleri ve nihayet reâyayı ayaklanmaya sevkettiği şeklinde telâkki eylemişlerdir. Âyân ise, kapı halkı istihdam eden ümeranın bunları besliyebilmek için halktan kanunsuz yem, yiyecek ve para toplarken, kendisinin, onlara büyük hisseler vermeye mecbur kaldığını hesaba katmıştır. Bu bakımdan âyânlar, kanunsuz işler yapıp zenginin para ve nüfuzuna göz diken ümeraya karşı yeni bir kuvvet telâkki eyledikleri suhtelere taraftar olmuşlar ve daha sonra da ümeradan aynı sebeplerden dolayı şikâyetçi olmakta devam eylemişlerdir.

Kadılarla âyânın, suhte ve celâlilere karşı davranışları, umumiyetle işaret ettiğimiz tarzda olmakla beraber, bu hususta kesin bir hüküm ortaya koymak mümkün değildir. Suhte ve celâlilerin faaliyet sahalarının genişliği, ayni zamanda bu faaliyetin bir iki aylık bir zamana inhisar etmeyişi hesaba katılınca ,kadı ve âyân arasında bunun tamamen zıddına bir tutum gösterenlerin çıkmış olmasını elbette tabii görmek gerekecektir. Esasen, daha suhte isyanları başlamadan önce bile, hadiselerin her geçen yılda biraz daha karışık bir hal aldığı malûmdur. Böyle karışık ve bilhassa disiplinsiz olaylar birbirini kovalamaktayken, toplum içindeki muayyen bir zümrenin ve devlet teşkilâtındaki belirli vazife sahiplerinin tutumlarının açıklık ve kesinlik kazanması kolay olamıyacaktı. Zaten devlet teşkilâtının bazı kısımlarında önemli bozulmalar, toplumda ise, bir buhran mevcuttu. Bu arada, şurası unutulmamalıdır ki, bir defa, timar rejiminin dejenerasyona uğramasiyle, toplumda bir dengesizlik hâli başlamıştı. Timarlı sipahi ve onların cebelülerinden boşalan yere yeni, muntazam ve iyi işleyen bir askerî teşkilât konamadığı, top-

(1) Mustafa Akdağ, Celâli İsyanları s. 117, 123-126.
(2) Ayni eser s. 127, 147-149, 181.

raklı süvariliğin çökmesine rağmen tımar sistemi bir toprak teşkilâtı olarak muhafaza ve devam ettirildiği, öte yandan hükûmet, «vakıalara hükmedemiyerek onların gerisinde kaldığı» cihetle, Türk toplumu için faydalı sayılamıyacak bazı müesseselerin kendiliğinden teşekkülüne meydan açık demekti.

Kapı halkı beslemenin yaygınlaşması ve kalabalık mevcutlu kapı halkı istihdamının âdet haline gelmesi bu neviden bir şeydi. Lâkin celâli isyanları sırasındaki uzun buhran yılları, bir bakıma, toplum içinde yeni nüfuz sahiplerinin türemesine müsait olmakla beraber, olayların akışı ve buhranın şiddetli ve pek karışık oluşu ,yeni nüfuz sahiplerinin ya birbirini yemesi veya hükûmet tarafından ezilmesini gerektiriyordu .Onun için, kapı halkı müessesesi, âyânlığın teşekkülüne zemin hazırlayan bir mahiyet arzetmekle beraber, celâli karışıklıklarına bağlı kanlı buhran devresi, bu hususta en az yarım asırlık bir geciktirmeye sebep olmuştur denilebilir.

Kapı halkı, onları besliyenler için, hem nüfuz tesis etme, hem de mevcut nüfuzu muhafaza veya çoğaltma vazifesi de görebilirdi. O halde kapı halkı istihdamı işi, eski düzeni sarsılmış Osmanlı cemiyetinde âyânlığın teşekkülüne tesir eden âmillerin en kuvvetlilerindendi. Kapı halkı istihdam eyleyen resmî vazifelileri, bir bakıma, âyân addetmek bile mümkündür.

Daha yukarıki bahislerde de yerine göre işaret edildiği veçhile, tımar sisteminin, üç ana ve esaslı yönü mevcuttu. Bunlar:

a — Toprak teşkilâtı yönü
b — Askerî teşkilât yönü
c — Vergi sistemi yönü

Tımar sisteminde dejenerasyon başgösterince, asıl çöküntü askerî yönde oldu. Bir takım değişikliklere uğramasına rağmen, toprak teşkilâtı yönü ondokuzuncu asrın ortalarına kadar devam etti. Fakat vergi sistemi yönü askerî teşkilât yönüne çok sıkı şekilde bağlı olduğundan, askerî teşkilât olarak uğradığı çöküntü nisbetinde vergi sistemi yönü de değişikliğe uğradı.

Bilindiği üzere, tımarlı sipahilik ayakta iken, çiftçi, sipahiye bir takım resimler ile öşür öderdi. Tımarlı sipahilik çökünce, çiftçi bu resimleri ve öşürü mültezimlere ödemeye başladı. Zira artık tımar toprakları mukataaya alınıyor ve vergilerinin toplanması mültezimlere havale olunuyordu. Mukataa addedilen yerlerin vergileri iltizam veya emanet usûlü ile toplanırdı, yani bir bedel mukabilinde mültezim veya emine verilirdi. Eminler, hükûmetten aidat alıp kendisine havale edilen işi görürdü (1). Fakat bir vilâyetin mukataalarına *«ber-vech-i iltizam nâzır ve emin olan kimseler ise, o mukataayı bir ücret karşılığında iltizam edip sonra parça parça diğer mültezimlere satar, onların taksitlerini toplar, anlaşmazlıkları halleder ve sonra bütün mukataadan devlete hesap verirdi.»*

Görüldüğü üzere, mültezimler memur değil müteahhit durumunda idi. Müteahhit durumundaki kimselerin kazanç gayesi gütmesinden daha tabii bir şey olamazdı. Vergi iltizamında bulunacak, yani bu işin müteahhitliğini yapacak adamın, aslında paralı olması lâzımdı. İltizam işinden kazandıkça malî gücü elbette daha da artacaktı.

O halde mültezimlerin, muhitlerinde nüfuz sahibi olmaları gerekirdi. Bunların nüfuzları, birinci derecede, malî güçlerinden gelmekteydi. Vergi gibi halk için nazik bir konu ile uğraşmaları ise, nüfuzlarının bir de bu yönden takviyeye uğramasına yol açıyordu.

Gerçi iltizam suretiyle vergi toplanılması ,timarlı sipahiliğin çöküşü ile ortaya çıkmış bir şey değildi. Bu, daha önce de vardı. Hatta bu usûlün münakaşasını yapanlar bile görülmüştü. Meselâ Kanuni devrinin meşhur şahsiyetlerinden Lûtfi Paşa Âsâfname'sinde: *«mukataatı iltizama vermekten, emanetle idare etmek evlâdır»* şeklindeki cümlesiyle bu usûlü beğenmediğini açıkça ifade etmişti. Hakikaten iltizam usûlünün mahiyeti itibariyle suistimale, zulme ve nüfuz tesisine yol açabilecek bir bünyesi vardı.

(1) İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı s. 332, 378, 382.

Tımarlı sipahilik çöküntüye uğradıktan sonra, gayet tabii olarak, mültezimlerin sayısı eskisine nisbetle hayli arttı. Bu hususta asıl önemli nokta, eskiden reâyanın bazı vergiler için karşısında gördüğü tımarlı sipahinin yerini umumiyetle mültezimlerin almış olmasıydı. O halde mültezimler, malî güçleri ve vergiye bağlı psikolojik otoriteleri ile toplum içinde sözünü dinletip itibar görecek ve dediğini yaptırtacak, hükûmetle halk arasında aracılık edecek insanlar halinde toplumda sivrilmiş oluyorlardı.

Mültezim meselesi üzerinde bu derece fazla duruşumuzun sebebi, âyânlığın sadece mültezimlikten doğduğunu söylemek için değildir. Mültezimlikle âyânlık müessesesi arasında ta eskiden beri kolaylıkla sezilebilen bir bağlılığın, daha doğrusu karşılıklı tesirin mevcudiyetine parmak basmak içindir.

Umumi bir kaide halinde şu nokta dikkati çeker: Tarihin her devrinde otoriter rejimlerde polis ve jandarma vazifesi gören memurlar halka korkunç görünmüşlerdir. Bu hâl, onların, muhitlerinde zahmet çekmeden nüfuz ve otorite tesislerine yol açmıştır. Yine böyle rejimli yerlerde halk fakirse ve memlekette iktisadî sıkıntı da mevcutsa vergi toplama memurları onlardan daha da baskın çıkmıştır. Hele vergi toplamakla vazifeli kimselerin bir de polis ve jandarmamsı bir hüviyetleri mevcutsa, halk üzerindeki tesirleri daha katmerli durum arzetmiştir.

İşte böyle, gördükleri iş bakımından, etraflarında nüfuz ve otorite yaratmaya müsait vazife sahipleri olarak, kendilerine cizye defterleri verilen kapıkulu süvarilerini ele almak gerekir. Vergi mükelleflerinin listesi ile vergi miktarlarını ihtiva eden bu defterler kapıkulu süvarilerine önceleri nöbetle verilirdi. Fakat sonraları bu nöbetleşe verilme nizamı bozuldu. Esasen iktisadî sıkıntı ve içtimaî buhranın tazyikini artırması nisbetinde, hükûmetin bocaladığı bazı acaip kararlar almasından belli oluyor, öte yandan, zâten vakıalar da bunun bir sürü müşahhas örneğini veriyordu. Sebepleri tahlile girişmemekle beraber vergi, para ve memuriyet işle-

riyle ilgili vakıaları devrin müverrihleri bile kaydetmekten geri kalmıyorlardı. Meselâ, müverrih Selânikî Mustafa Efend i'nin temas ettiğimiz bu noktalarla ilgili olarak şunları yazdığını görmekteyiz (1).

«Serdar-ı gaziyan Ferhad Paşa sadr-ı vezarette iken (1591 - 1592) vilâyet tahrir olunmağı men itdürüb, zaruri lâzım gelüb icab iderse, otuz yılda bir ferman oluna diyü, buyurulub, ruûs-ı divana kayd olunmuş idi. Ve âdet-i ağnam ve harac defterleri kadimüleyyamdan kanun ikişer sipahiye verilmektedir. Şark seferleri belâsiyle bir nice kimesnelere verilmekle reâyayı memleket zulüm ve taaddi sebebiyle pâyimal olub ve bid'atlar artub ve defterler Âsitane-i Saadette ziyade bahaya satılmağın, mîrîye dahi lâzım olan mal tahsil olunmayub, kalub ve muttasıl mâl-i ticaret gibi sermaye edinüb bir nice defter alınıb satılmak ile...»

Onaltıncı asrın sonlarında, asılları kapıkulu süvarisi, çavuş, müteferrika ve yeniçeri olan yeni bir zengin sınıfı doğmaya başlamıştı. Bunlar arasında vergi tahsili işinden başlayıp bilâhara bir bölgenin iltizamını üzerine alanlar, çiftlikler tesis edenler vardı. Kapıkulu süvarisi, müteferrika, çavuş, yeniçeri ve sairenin bir müddet sonra şehir ve kasabalarda yerleşme yolunu tutmaları, onların bu yeni yerlerinde zengin ve itibarlı hâle gelme imkânına kavuşabildiklerini gösterir. Bunların yerleşme sahaları, daha ziyade, orta halli veya küçük kasabalarla büyücek köylerdi. Buna karşılık başıboş levend ve sekbanlarla ilk celâli grupları köy ve küçük kasabalar sahasında faaliyette bulunduklarından, bunlar servet ve nüfuz bakımından darbeye mâruz kalmışlardır. Nitekim, başıboş levendler gruplar halinde faaliyette bulundukları, suhteler köylerde bilhassa zengin dirlik sahiplerine musallat oldukları sırada, gerek hükûmete gerek halka mensup zengin kimseler, gayet tabii olarak, servetlerini koruma endişesine kapılmışlar ve bunun için de «İl erleri»ni desteklemişlerdir. Bir halk korunma teşkilâtı (2) olan «il erleri»nin çevrenin emniyetini tesis gayesiyle kurdurulmasında

(1) Selânikî s. 323, 324.
(2) Mustafa Akdağ, Celâlî İsyanları, s. 63.

kadılar önayak olmuşlardı. Gerçi kadılar il erleri'nin teşekkül ve faaliyetini isterken, kendi çevrelerini ümeranın kapı halkının haksızlık ve tazyikinden korumayı gözetmişlerdir.

Kadılar, kapı halkı istihdamı suretiyle kuvvet kazanmakta olan ümeraya karşı, il erleri teşkilâtını, kendileri için bir muvazene unsuru şeklinde de düşünmüş olabilirlerdi. Maamafih, il erlerinin kurdurulmasında kadıların böyle bir şahsî gayeleri olsa da olmasa da, il erleri, ümeranın «Devriye Bölükleri» nâmı altında dolaşan kapı halkının, kanunsuz hareketlerini kendi bölgelerinden uzak tutmaya çalışacağına, daha umumi bir tâbirle tecavüzleri önleme ve âsâyişi temin hizmeti ifa edeceğine göre, şüphesiz, halkın ve bilhassa malı tehlikede olan zenginlerin desteğine mazhar olması lâzımdı. Onun için, suhte tecavüzleri çoğaldığı sırada, zengin dirlik sahipleri ve sair mal mülk sahibi kimseler ile çevrenin ileri gelen şahsiyetleri toplantılar yaparak, suhtelere karşı girişilen mücadelenin başına geçmiş veya geçmeye hazır kimselerin il erlerinin başına resmen serdar tayinini sağlamak üzere hükûmete başvurmuşlardır (1). Hükûmet ise, bu müracaatları kabul ile, il erlerine serdarlar tayin etmiştir. Böylece, eski dirlik sahipleri ve mütegallibe çavuşlar, bir talep neticesi ve hükûmetin de kabul ve tayini üzerine il erleri serdarları haline gelmişlerdir (1584). Hükûmetin böyle bir teşkilâtın taazzuvuna âmil oluşunu, Prof. Mustafa Akdağ'ın dediği şekilde, «hükûmetçe memur sınıfının ahaliye ettiği zulmü itiraf (2)» mânası çıkarmaktan ziyade, levend - sekban beslemek suretiyle kuvvetlenmekte olan vilâyet idarecilerinin karşısına, hükûmetin, ayni neviden kuvvetler koymak düşüncesine hamletmekte daha çok isabet olsa gerektir. Esasen ,aşağı yukarı ayni devirde, hükûmetin İstanbul'da da, yeniçerilere karşı kapıkulu sipahilerini, veya kapıkulu sipahilerine karşı yeniçerileri tutarak garip bir kuvvet muvazenesi temin siyaseti güttüğü ve bu usûlü uzun müddet devam ettirdiği malûmdur.

İl erlerine serdar olan kimselerle il erleri topluluğunu

(1) Celali İsyanları s. 105-108, 151.
(2) » » s. 150.

meydana getiren insanlar üzerinde bir kaç satırla durmakta fayda vardır.

Biraz yukarda söylediğimiz gibi, il erlerinin Y i ğ i t-b a ş ı ve serdarları umumiyetle mazûl tımar ve zeamet erbabı ve çavuşlardan ibaretti. Bunlar nüfuz ve servet temini peşinde koşan tipte muhteris kimselerdi. Bu bakımdan, halka ve memlekete karşı böyle şahsiyetlerden samimi ve düzgün bir hizmet pek beklenemezdi. Esasen, il erleri kuvvetini meydana getiren insanların durumları da, onların dürüst ve samimi çalışmalarına müsait değildi. Zira, il erleri serdarlarının emrinde toplanan adamlar da ümeranın kapı halkı gibi çoğunlukla levend ve sekbanlardan ibaretti. Teşkilâta dahil olanlar muntazam beslenip garantili bir hayata kavuşabilseler, kendilerinden iyi ve düzenli bir hizmet beklenebilirdi. Lâkin onlar için garanti sayılacak hiç bir şey yoktu. Eşkiya teklikesine karşı silâhlandırılmış fakat hükûmetçe sağlam bir teşkilâta bağlanmamış olan bu topluluğun, uzun müddet, ne halkın şahsî yardımı, ne de peşinen kuruluşuna taraftarlık eden zenginlerin yardım niyetiyle el uzatması ayakta tutabilirdi. Teşkilâtın kuruluşu ile silinişi ayni sene içinde tamamlanabilirdi. Halbuki netice pek böyle olmadı. Zira, il erlerinin başında bulunan ve çoğu muhteris kimselerden ibaret yiğitbaşı ve serdarlar, etraflarındaki adamları dağıtmamak için halka zulmeden ümerayı taklitten, yani adamlarını halkın sırtından besletmekten geri kalmadılar. İl erleri serdarları, mevki ve durumları itibariyle, ümeranın selâhiyetleri ile kudret ve nüfuzuna sahip olmadıklarından, adamlarını halkın sırtından besletme hareketleri, daha çok sevimsizlik arzediyor, daha kanunsuz kaçıyor ve ve daha çok üzücü ve kırıcı oluyordu. Nitekim işte bunun içindir ki, il erleri bölükleri çok geçmeden birer celâli topluluğu haline gelmiştir.

Onaltıncı asır sonlarında, ümeranın, ister «kapı halkı» isterse «devriye bölüğü» adı altında gittikçe kalabalıklaşan insanlar istihdamı işinin, hükûmetce derhal kanuni sıkı bir nizama bağlanmaması ve uzun yıllar boyunca hadiselerin

kendi mecralarında akışlarına çoğunlukla seyirci kalınıp, ara sıra gündelik sayılacak tedbirlere başvurulması, veya gayet sert çıkışlar yapılması, nasıl toplum için hayırlı sonuçlar getirmemişse, il erleri teşkilâtının taazzuvu ve buna serdarlar tayini meselesinde ileri görüşlü davranılmaması da, ayni şekilde toplum için hayırlı olmamıştır. Zira, her ikisi de memleketteki iktisadî sıkıntıya ve toplumdaki içtimaî buhrana çâre olacak şeyler değildi. Her ikisi de ister samimi ister gayri samimi bir iddia ile çevrelerinde «emniyeti tesis» etmek istiyordu? Her ikisi de hükûmet otoritesinin temsilcisi olduğunu iddia edebilecek durumdaydı. Ama, gerek ümeranın kapı halkı, gerekse il erleri serdarlarının etrafındaki insanlar bakımından, bunlar, halktan ve bilhassa çiftçi halktan derlenmiş gruplardan başka bir şey değildi.

Biz, il erleri teşkilâtı ve bunun teşekkülünün celâli isyanlarını tâcil edip etmediği meselesi üzerinde duracak değiliz. Bu teşkilâta temasımızdaki esas gaye, onaltıncı asrın ikinci yarısındaki her geçen yılda iktisadî sıkıntı ve içtimaî buhranın fazlalaşmasının yanıbaşında, toplumda kuvvet veya nüfuz sembolü bir takım kuruluşların meydana gelmekte oluşuna ve il erleri teşkilâtının bunlardan biri bulunuşuna işaretten ibarettir.

Kuvvet ve nüfuz sembolü olan bu gruplarda, başlangıçta, «kendi çevrelerinde emniyet ve düzeni tesis etmek meselesi» ön plânda düşünüldüğünden, bunlar biribirleriyle çarpışmışlardır. Fakat, çevrede emniyet ve düzeni tesis endişesinin yerini, kısa bir müddet sonra, bu grupların özel menfaatları veya grupların başında bulunan kimselerin kuvvet ve nüfuzlarını muhafaza veya daha da artırma endişesi aldığından, menfaatlar zıtlaştığı zaman, bunlar birbirleriyle çarpışmışlar, yakınlık arzettiği zaman ise kolaylıkla birleşmişlerdir. Her türlü halde de, bunların kalabalık insan malzemesini, iktisadî ve içtimaî buhranın ıztırabını bütün ağırlığiyle çekmekte olan tedirgin Anadolu halkı meydana getirmiştir.

Bu bahsi fazla uzatmamak için şunu söyliyelim ki: İl erleri teşkilâtı, Büyük Celâli Karışıklığının başlarında, ilk

hüviyetinden sıyrılır şekle büründüğünden, bu büyük hengâmenin içinde kaynayıp gitmiş, buna mukabil «kapı halkı istihdamı statüsü» daha kesin hâle gelmiştir. Büyük celâli karışıklığının son safhası onyedinci asrın ortalarında kapandıktan sonra ise, kapı halkı istihdamı işi daha da yaygınlık arzetmiştir. Yani vezir, vali ve sancakbeylerinden başka bunlardan daha küçük rütbedeki bazı memurlar da kapı halkı beslemekten geri kalmamışlardır. Bu hal, şehir ve kasabaların paralı şahsiyetlerinin de etraflarında bir takım adamlar toplamalarına doğru gitmiştir. Ümera ve sair memurların servet ve nüfuzları, esas itibariyle makamlarında kalmalarına bağlı olduğu, buna mukabil, paralı şahsiyetlerin karşılarında tayin, nakil, azil gibi engeller bulunmadığından, nüfuzları uzun ömürlü ve zamanla artıcı bir özellik göstermiştir. Şehir ve kasabaların paralı vahsiyetlerinin çok defa mültezimlikle ilgileri bulunduğundan, bunlar gerek servet gerekse kudretlerini artırmada, mültezimliğin bahşedebileceği çeşitli imkânlardan istifade etmişlerdir. Ümera dışındaki kimselerin, kendi yaşadıkları bölgelerde nüfuz tesisleri ile servetlerini artırmalarına karşı hükûmetin peşinen bir mücadelesine rastlanmadığına bakılırsa; onaltıncı asrın sonlarında ümeranın karşısında il erlerinin taazzuvuna imkân verilmiş olması gibi, celâli isyanlarının söndürülmesini müteakip de, hükûmette, ümeranın yeniden büyük çapta kuvvet kazanmasını önlemek arzusunun bulunmayışına ve bu bakımdan şehir ve kasabalarda âyân ve eşrafın nüfuzlarını artırmalarına en basitinden göz yumulmuş olmasına, hükmetmekte hatâ payı büyük olmasa gerektir.

Öyle görünüyor ki, sosyal hadise ve müesseselerin teşekkül ve gelişmesine tesir eden en önemli âmil, yer ve ortamdır. Ortam hazır olduktan sonra sosyal hadise ve müesseseler âdeta kendiliğinden şekillenip gelişme seyrini takip ederler. İncelemelerimizden edindiğimiz sonuca göre, Osmanlı tarihinde onsekiz ve ondokuzuncu asırlardaki tipik âyânlığın vücut bulmasını sağlıyan en büyük âmil yine o r t a m dır. Bu ortam ise, k a p ı l ı l e v e n d m ü e s s e s e s i i l e

başıboş levendlerin mevcudiyetidir.

Toplumda, mevki ve parı durumu müsait kimselerin, hademe ve muhafız şeklinde kapı halkı beslemesine müsade edilmesi, elbette bir çok kimseleri kendi bölgelerinde nüfuz ve otorite tesisi ile servet yapmaya götürecekti.

Her şeyden önce memlekette kapı halkı olmak isteyen pek çok insan vardı. Yani bunun için insan malzemesi boldu. Kapı halkı olanları bu yola götüren sebeplerin en büyüğü işsizlik ve fakirliktir. Ayrıca kapı halkı olanlar vergi ve resimlerden kurtuluyordu. Tabii bu da fakir kimseleri kapı halklığına iten ilâve bir sebepti. Öte yandan, hükûmet ve toplumun bizzat kendisinin de kapı halkı müessesesinin yaşamasını istediği görülüyordu. Hükûmetin istek ve tervicinin sebebi, şehir ve kasabalarda kapı halkı adı altında bir miktar askerin el altında hazır bulundurulmakta oluşu vakıasına dayanmaktaydı. Zira, harp vukuunda kapı halkının da (1) sefere iştirakine dair emirler yazılıyordu. Öte yandan işsizlik, fakirlik ve sefaletin bir türlü sona ermemesi, başıboş levendliğin yaşaması gibi şeyler, eşkiyalığın devamına imkân verdiğinden, gerek hükûmet gerekse halka, şehir ve kasabaları eşkiya tecavüzlerinden koruyacak kuvvetler bulundurma ihtiyacını hissettiriyordu. Seferler esnasında, bir taraftan, etraftaki eşkiyanın, vali ve sancakbeylerinin kapı halklarıyle birlikte cepheye gitmelerini fırsat bilerek tecavüzlerini artırması, diğer taraftan, böyle zamanlarda asker kaçaklarının da eşkiya gruplarına iltihakı, hükûmeti, bir yandan, kapı halkının lüzumuna daha fazla inandırırken diğer yandan da şehir ve kasabalarda resmi devlet memurlarından daha başka kudret sahiplerinin bulunmasını istemeye sevketmiş oluyordu.

İşte bütün bu haller, âyânlığın, âdeta kendiliğinden, gittikçe şekillenip bir müessese vaziyetinde ortaya çıkması sonucunu vermekteydi. Harp yıllarının sıkıntılı dev-

(1) Başbakanlık Arşivi Cevdet Maliye vsk. no: 2143, 4949.
» » » Askeri vsk. no: 16095, 19398, 19916, 23128, 28546, 29708, 31101, 36462, 38067, 43005, 50392.

releri ise, âyânlığın, kendisini eskisinden daha belirli şekilde bir varlık olarak hissettirmesine ve daha da kuvvetlenmesine yol açmaktaydı.

Araştırmalarımızdan edindiğimiz sonuna göre, Osmanlı tarihindeki tipik âyânlığın teşekkülü için tek ve kesin bir tarih zikri mümkün değildir. Esasen âyânlık hükûmet tarafından kurulan bir müessese olmadığına, gittikçe şekillenip kuvvetlenmesinde, kapılı ve başıboş levendlik meselesi büyük ölçüde müessir olduğuna göre, bunun teşekkülü için tek bir tarih aramak zaten abestir.

Osmanlı tarihinin tipik âyânlığının yavaş yavaş şekillenmesinin onyedinci asrın ikinci yarısında vuku bulduğu ve bu şekillenmede Viyana'nın ikinci kuşatmasını takip eden uzun harp devresinin hissesinin hayli önemli olduğu anlaşılmaktadır.

İncelemelerimiz sırasında elimize geçmiş olan ve tarihi işte bu harp devresi yıllarına rastlıyan bir vesika (1), onyedinci asır sonlarında âyânlığın mevcudiyet ve durumuna dair yabana atılamıyacak değerde fikirler edinmemize yardım edecek bir önem taşımaktadır. 15 cemaziyülevvel 1107 (22 aralık 1695) tarihini taşıyan bu vesikada: «Anadolu eyaleti ve Kütahya sancağı kazalarında mevcut âyânın, kaza halkının rey ve iltimaslariyle değil, şekavete başvurarak ve başlarına topladıkları insan kalabalığına istinaden kazaları zorla zapt-u rapt altına aldıklarından ve bunların seferde ve barışta parişahın isteklerini yerine getirme işinde serkeşlik ettiklerinden» bahsedilmektedir. Bu vesika bize, o tarihte, halkın reyi yerine kuvvete başvurarak kaza âyânlığını ele geçirenlerin mevcudiyetini öğretmekle kalmamakta, dolayısiyle, halkın reyi ile âyân olma usulünün bu tarihten daha önce de varlığının delilini vermektedir. Yine ayni vesikada, Kütahya ve bazı sancaklar dahilinde D e r e b e y i'lerin mevcudiyetinden dem vuruluşu da ayrıca dikkate değer bir husustur. Vesikada: «*itaattan huruc eden şekavetkâr de-*

(1) Başbakanlık Arşivi Cevdet Dahiliye vsk. no: 10180 (Kitapta 22 numaralı vesika).

rebeğleri» diye tavsif edilen kimselerin tamamının veyahut da hiç olmazsa bir kısmının, bu, zorla âyânlığı ele geçirmiş adamlardan meydana geldiği muhakkaktır.

O halde, tereddütsüzce söyliyebiliriz ki, onyedinci asrın son çeyreğinde, Osmanlı âyânının prototipi artık teşekkül etmiştir. Esasen, devletin resmi muamelâtından ibaret bulunan bu devre ait vesikalardan, hem bu âyân prototipinin mevcudiyetini, hem de devletin bunları âdeta kendi eliyle kuvvet ve nüfuzlarını artırmaya doğru pek farkında olmadan itişini takip mümkündür. Zira, memleketin muhtelif yerlerine merkezden gönderilen emirlerde; evvelce hassaten, vali, sancakbeyi ve kadılar muhatab olarak alınırken, artık bilhassa kadılara yollanan umumi emirlerde «filân yerin kadısı filân efendi ve yeniçeri serdarı ve âyân-ı vilâyetin işerleri» hitabının yazıldığı görülür. Bu hitabın son kısmı bazen «âyân-ı vilâyet ve işerlerine» veyahut «âyân ve eşrâf-ı vilâyet ve sair işerlerine» şeklindedir. Onsekizinci asrın ilk çeyreğinde bir taraftan böyle hitabların yanıbaşında «filân yerin kadısı ve âyân-ı vilâyete» tarzında hitablar da göze çarpar. Onsekizinci asrın ortalarından itibaren ise, resmî idarecilerden başka, yalnızca âyânları muhatab tutan yazılar başlar ve asrın son çeyreğine doğru bu tip yazıların sayısı gittikçe çoğalır. Bunları arşivlerimizdeki perakende vesikalardan başka bilhassa mühimme defterlerinden ve hatta şer'iye sicillerinden takip mümkündür (1).

Viyana kuşatmasını takip eden uzun harp yıllarının, Osmanlı devletinin hayatında derin izler bırakan bir devre olduğu muhakkaktır. Bu harp sonunda imparatorluk ilk defa geniş topraklar kaybetmekle kalmamış, Köprülü Mehmed Paşa zamanından beri bir hayli yatışır gibi olan başıboş levendlik ve bunların eşkiyalığı yeniden alevlenir hale gelmiş,

(1) İşaret ettiğimiz noktalar için, bazı etüd ve monografilerde neşredilmiş olan vesikalardan bile bir fikir edinmek mümkündür. Nitekim, Çağatay Uluçay'ın «Onyedinci Asırda Saruhan'da Eşkiyalık» ve «18. ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkiyalık» isimli eserlerindeki vesikalar arasında, ayrıca Münir Aktepe'nin Tarih Dergisi'ndeki «İzmir İsyanına Dair Vesikalar» adlı etüdündeki mevcut vesikalar arasında, temas ettiğimiz noktalara bir hayli ışık tutacak örnekler mevcuttur.

bu yüzden Anadolu'da yine eşkiya tahribatı, köylerin boşalması ve yarı yerleşik aşiretlerin yer değiştirip göçebeliğe dönüşü, hadiseleri alıp yürümüş, kıtlık, orduda disiplinsizlik ve malî sıkıntı büyük bir dert halini almıştır. Devlet erkânının idaresizliği, eyaletlerde zulüm ve haksızlıklar biribiri üzerine eklenmiştir. İşte buhranın çeşitli yönlerden şiddetlendiği bu devrede, buhranın tabii bir neticesi halinde yeni servet ve kuvvet sahipleri ortaya çıkmıştır.

Mali sıkıntının şiddetlenmesi karşısında hükûmet, sonu iyi hesaplanmayan bazı icraatta bulunmaktan da geri kalmamıştır. Nitekim, malî mukataaların 1106 (M. 1694 / 1695) yılından itibaren mahallî âyân ve eşraf tarafından malikâne usûlü ve kaydı hayat şartı ile alınıp idare edilmesi şeklinin yerleşmesi; bu nevîden bir hükûmet tasarrufu kabul edilebilir. Zira, bu sûretle, has ve malî mukataaları kayd-ı hayat şartı ile alan mahallî eşraf ve âyân, gittikçe zenginleşmiş ve bu usulün bir icabı olarak, kendileri hayatları boyunca servetlerini evladlarına intikal ettirmek yollarını da bulmuşlardır. Böylece, bir nevi devamlı vergi müteahhitliği yoluyle yeni zenginler ve nüfuz sahipleri türemiştir. İşte bu zengin nüfuz sahipleri onsekizinci asır boyunca mütemadiyen kuvvet kazanacak olan tipik osmanlı âyânı'nın ta kendisinden başka bir şey değildir.

Onyedinci asrın son çeyreğinde, Osmanlı âyânının prototipi belirli şekilde ortaya çıkmakla beraber, tam o yıllarda kaleme alınmış tarihî eserlerde bunun üzerinde durulmayışını tabii karşılamak gerekir. Osmanlı müelliflerinin içtimaî olaylara pek eğilmemiş oldukları, Osmanlı devletinin eskiye nisbetle zayıflamasının sebeplerini belirtmeyi düşünmüş olan Koçi Bey, Kâtib Çelebi ve Hezarfen Hüseyin Efendi gibi mahdut sayıdaki müelliflerin bile bu bakımdan sathî kaldıkları malûmdur. 1103 (1691/1692) de ölmüş olan Hezarfen

Hüseyin Efendi, bir teşkilât tarihi sayılabilecek eserinde (1): *«Bu zamanda âyân ve erkân tevsii daire-i şan-ü ünvan etmeğe başlayıp gittikçe evsât-ı nâs ve bisât ve libasda mülûke müşareket ve müşabehet mertebesine varmağla infirad ve içtimâ'ın masrafı artıb gittikte tezayüd bulmadan hâli olmaz»* cümlesinde görüldüğü üzere; «âyân» dan söz ederse de, onun burada kullandığı âyân, daha ziyade umumi mânada anlaşılmalıdır. Maamafih ayni müellif eserinin başka bir yerinde ,topraklı sipahilik itibardayken kimlere timar verildiğini belirttikten ve o sırada topraklı süvarilerden kimsenin kapu kulu olmak aklından geçmediği noktasına parmak bastıktan sonra şöyle der (2): *«Zaman-ı sâbıkta hariçden kimesne dahl etmek emr-i muhal olub kapukulu olmak hod neden hatıra gelür ma'ni olmamak ile bu kanunlar vaz' olunmuştur. Şimdiki halde âyân eşrafın değil edna kimesnelerin hizmetkârları kapukulu olub iptida umuruna itibar kalmamıştır.»* Hezarfen'in bu ifadesinden, onun eserini kaleme aldığı sırara, topiumda itibar sahibi bir âyân ve eşraf sınıfının mevcudiyeti ve bunların hizmetkârlarına bile toplumun bir değer tanıdığı anlaşılıyor.

Onsekizinci asra girildikten sonra, artık, burada asıl belirtmeye çalıştığımız âyâna ait satırlara vak'anüvislerin eserlerinde de rastlanabilmektedir (3). Tarihî eserlerdeki bu neviden ilk satırlar, tabiatiyle, bir içtimaî meseleye parmak basmak gayesi taşıyan şeyler olmayıp, siyasî bir hadisenin anlatılması vesilesiyle kaydedilmiş şeylerdir. Maamafih bu neviden satırlardan bile önemli noktalar öğrenmemiz mümkün olmaktadır. Nitekim, gerek Raşid gerekse Küçük Çelebi zâde Âsım tarihlerinde, hem «reis-i âyân» dan, hem de bunların çevrelerine hükmedişlerinden bahsedilişi, konumuz bakımından önem arzeder. Raşid tarihinde 1127 (M. 1715) senesi vukuatı arasında: Sadrazam Ali Paşa Mora seferine gi-

(1) Türkiyat Mecmuası c. X, s. 386.
(2) Kitabımızın vesikalar kısmındaki 14 numaraya bakınız. Hezarfen'e ait ikinci yazı.
(3) Tarih-i Raşid c. 4, s. 60 ve Küçük Çelebizâde Âsım Tarihi s. 541.

derken Yenişehir'den geçtiği sırada, «âyân-ı vilâyet» in orduyu şehrin dışında karşıladığını belirttikten sonra, Yenişehir'de reis-i âyân olan Mü'min zâde Abdülmü'min Efendinin pek çok mal ve mülke sahip olduğu ve malı sayesinde devlet ricaline yanaşıp «Bosna pâyesi» ni elde ettiği, daima devlet ricaline hediyeler sunduğundan onlar tarafından korunduğu, bu durumu kendi lehine mütemadiyen istismar ile kuvvetini artırdığı, kendisine müdara etmeyen kadıların üzerine serseri takımını musallat edip onları İstanbul nezdinde şikâyet ettirdiği, daima tekâlif ve iltizam işleri alan bu zengin adamın işlediği haksızlıklar karşısında sahib olduğu Bosna Pâyesini siper ederek ilmiye sınıfının imtiyazlarından faydalandığı, anlatılıp adamın şahsiyeti belirtildikten sonra, bu adamdan bahse sebep olan hadiseye gelinmektedir. O sene de büyük iltizam işleri alan Abdülmü'min Efendi'nin zulmünden şikâyet eden bir dilekçeyi Yenişehir halkı serdar-ı ekreme sunmuştur. Bunun üzerine ordu kadısı huzurunda yapılan mürafaadan sonra, ilmiye pâyesi üzerinden alınmış ve bin nefer piyade ile Mora seferine iştirak etmek üzere, Bosna Pâyesi Alâiye beyliğine çevrilmiştir. Uzun uzadıya anlattığımız bu hadise bize, âyânların, bazı hizmetler ifa etmekle beraber umumiyetle servet ve nüfuzlarını kendi çıkarları için kullanmayı, devletin de, onların servet ve nüfuzlarından devlet için faydalanmayı gözettiğini gösterir.

Tabii bu görüş ve bu gidiş, geçimi esas itibariyle ziraate müstenit bir memlekette, tımar sisteminin toprak mülkiyetinin devlete aidiyeti hükümleri mer'i olduğu halde; halk ile âyân arasında **âyân lehine olmak üzere bir servet uçurumu**'nun meydana gelmesi ve âyânın bununla mütenasip olarak **kuvvet ve nüfuzlarını artırması** neticesini doğurması mukadderdi.

Demek ki, hadiselerin tabii tesirleri neticesi olarak, Osmanlı - Türk toplumu onsekizinci asırda yeni bir düzene girmişti. Bu düzene, **âyân hakimiyeti düzeni** dersek, herhalde, hatâlı sayılacak bir tavsifte bulunmamış oluruz.

Vak'anüvislerin eserlerinde, âyândan bahse vesile teşkil eden müteferrik hadiselere ait satırlar, fazla bir şey söylenilmesine müsait görünmezse de, zengin arşiv malzemesinden edindiğimiz bilgilerle, daha onsekizinci asrın ilk çeyreğinde, Osmanlı toplumunda âyânlığın, gerek halk gerekse hükûmet muvacehesinde, tarihî mevkiine iyice oturmuş olduğunu iddia edecek durumdayız. Zira, işaret ettiğimiz devrede bunların servet bakımından çevrelerinde seçilir hâle gelmeleri bir yana, âyânların asker yazma, yazdığı askerî sevketme veya emredilen yere onları bizzat götürme gibi önemli askerî işlerle vazifelendirildikleri, kaza hatta sancaklarda halkın emniyetini temin ve eşkiyalara karşı muhafaza gibi yine önemli hizmetlerin onlardan beklendiğini gösteren vesikalar mevcuttur. Nitekim, Levendler konusunda araştırma yaptığımız sırada tesadüfen sayılacak şekilde karşımıza çıkmış olan 1108 (1), 1139 (2), 1151 (3), 1152 (4), 1157 (5) yıllarına ait bir kaç vesika bile bu hususta bir fikir verebilecektir.

Kaza ve sancakların paralı ve önemli şahsiyetlerinden bir takım vazifeler beklenir ve halk ile hükûmet arasında bunlardan aracılık istenirken, âyânın büyük çoğunluğu elbet bundan kendi menfaat ve şahısları için faydalanacak, mevcut nüfuz ve otoritelerini daha da artıracaktı. Bu hal, onlardan bir kısmına kanunsuz hareketlere tevessül ve tegallüp cesareti verecekti. Nitekim, araştırmalarımız sırasında yine tesadüfen sayılacak şekilde elimize geçmiş vesikalar (6) da bu hususta fikir edinmemize yarıyacak değerdedir. Gerçi âyânın tegallübünden, onların müesseseleşme yoluna girmiş bir

(1) Başbakanlık Arşivi Cevdet Askeri vsk. no: 45099 (Kitabımızdaki 11 numaralı fotokopi).
(2) Başbakanlık Arşivi Cevdet Askeri vsk. no: 4713.
(3) » » » » vsk. no: 7753.
(4) » » » « vsk. no: 50984, 19143 (Kitabımızdaki 20 numaralı fotokopi).
(5) Başbakanlık Arşivi Cevdet Dahiliye vsk. no: 9965 (Kitabımızdaki 40 numaralı vesika).
(6) Başbakanlık Arşivi Cevdet Maliye vsk. no: 1740 (Senesi 1173), 6419 (Senesi 1169), 6979 (Senesi 1167), 16215 (Senesi 1171), 31276 (Senesi 1177).

varlık halinde görünmeye başladıkları onyedinci asrın son çeyreğinden itibaren bile bahsetmek mümkünse de, daha evvelkiler küçük ve münferit şeyler olup, asıl tegallüb olayları onsekizinci asrın ortalarında bir toplum derdi haline gelmiştir. 1768-1774 Osmanlı - Rus harbi sırasında kaza âyânlarına, mîri levendlerin toplattırılması, kendisinin ve kendisinden daha çok bizzat tespit edeceği bir şahsın başbuğluğu ile bu levendleri belirtilen yere sevkinin istenmesi (1), bunların bazılarına cizye mukataası ihalesi (2), kendisi ölünce bu ihalenin onun oğullarına devri, bazılarına saliyane tahsisi (3) gibi muameleler âyânların çeşitli yönlerden kuvvetlerini artırmalarında büyük roller oynadı.

Âyânların kuvvetlerini artırmalarında önemli bir devre teşkil eden Osmanlı - Rus harbi yıllarından epeyce sonraki tarihe rastlamakla beraber, asker toplama işinde, hükûmetce âyânlara verilen öneme ve onları bu sahada ne derece lüzumlu elemanlar olarak gördüğüne dair pek enteresan bilgiler ihtiva eden bir vesika (4) özellikle incelenmeğe değer bulunmaktadır. 3 zilhicce 1227 (M. 8 aralık 1812) tarihini taşıyan bu vesika, kaymakam paşaya yazılan bir tahrirat olduğu için muhteviyatı bakımından bir umumilik arzettiği gibi, 60 bin kişilik asker toplanmasından bahsetmesi bakımından da rakamlara müstenit bir cesamet ve umumilik hüviyeti taşımaktadır. Kitabımızın vesikalar kısmında mevcut olan bu vesikanın ayrıca incelenmesini okuyuculara bıraktıktan sonra, yine 1768 - 1774 Osmanlı - Rus harbi sırasında âyânların bir başka yönüne işaret edelim. Bilindiği gibi, bu harpte devlet pek nazik günler yaşadığı ve neticede de pek önemli topraklar kaybedildiği, kısacası imparatorluk bir hayat memat mücadelesi yaptığı halde, bir kısım âyânın tegallüb ve halka zulmü (5) ve hatta eşkiyalığa tevessül hadiseleri eksik olma-

(1) Başbakanlık Arşivi Cevdet Askeri vsk. no: 3039, 18692, 18693, 20596, 20737, 31033, 42652, 44174, 50177, 51441, 54643, 54763.
(2) Başbakanlık Arşivi Cevdet Maliye vsk. no: 18201.
(3) » » » » vsk. no: 7085.
(4) » » » Askeri vsk. no: 20737 (Kitabımızdaki 64 numaralı vesika).
(5) Başbakanlık Arşivi Cevdet Maliye vsk. no: 285, 10979, 11010, 22984.

mıştır. Esasen bu pek önemli harpten önceki yıllarda, âyânlar arasında tekâlif tevzi defterlerine kendileri için tekâlif ve saliyane yazdıran (1), başkalarına ait vergilere müdahele eden (2) veya kendisinin vermesi gereken vergileri vermeyen (3), şekavette bulunan (4) ve çeşitli yönlerden halka zulmedenler vardı. Ağır şartlı bir andlaşmanın imzalanması ve Kırım'ın kaybı ile biten bu harpten sonra âyânların kuvvet ve nüfuzları daha da arttı. Tekâlif tevzi defterlerine kendileri için ilâve vergiler (5) yazdıranlar veya asker bedeliyesi vermiyenler (6), eşkiyalık eden veya eşkiyalarla işbirliğinde bulunanlar (7), bütün bu halleriyle muhitlerine müthiş hükmedenler, harp ve harp öncesi devresine nispetle çok daha fazlaydı. Toplumda nüfuz ve otoriye ve onunla birlikte servet artık âyânlarda toplanmıştı. Tabii bu servet normal ve dürüst yoldan elde edilmemekteydi. Onun için hükûmet, halka zulmeden (8) ve önemli suç işleyen âyân ile eceliyle ölen veya herhangi bir şekilde katledilen âyânın mallarını hazine için zaptediyordu (9). Onsekizinci asrın son ve ondokuzuncu asrın ilk çeyreğini kaplıyan devrede, hükûmetin kolay kolay diş geçiremediği çok kuvvetli âyânlar da vardı. Böyleleri hakkında umumi tarihlerde bile bilgi bulmak mümkün olduğu için, bu çeşit âyânlar hakkında fazla bir şey söyliyecek değiliz.

Âyânların toplum için böyle zararlı hal ve faaliyetleri olmakla beraber, daha yukarılarda bahsettiğimiz veçhile, devlet bunlardan bilhassa çevre halkının eşkiyadan korunması (10), harplerde asker toplamaları ve toplanan askeri ya-

(1) » » » » vsk. no: 1740, 31276.
(2) » » » » vsk. no: 6419.
(3) » » » » vsk. no: 6979.
(4) » » » » vsk. no: 30267.
(5) Başbakanlık Arşivi Cevdet Maliye vsk. no: 2269, 4273, 9078, 10658, 10832.
(6) » » » » vsk. no: 24184.
(7) » » » » vsk. no: 11117, 27171, 30386, 30605.
(8) Âyân ve zulmü için: Cevdet Tarihi c. 4, s. 236-239 a bakınız.
(9) Başbakanlık Arşivi Cevdet Maliye vsk. no: 820, 3347, 6673, 11876, 12685, 22930, 22984, 27073, 27171, 29487, 30386, 30605. Başbakanlık arşivinde muhtelif sebepler neticesi katledilen, malı veya muhallefatı miri için zaptedilen âyanlara dair bunlardan gayrı daha bir çok vesika gördüğümüzü bilvesile kaydedelim.
(10) Cevdet Dahiliye vsk. no: 9965.

kendileri veyahut da tayin edecekleri şahıslar idaresinde cepheye sevketmeleri işlerinde ve daha bazı hususlarda âyânlardan faydalanıyordu. Âyânlardan istenen bu neviden işlere dair arşivlerimizde bir hayli vesika mevcuttur. Nitekim araştırmalarımız sırasında, Üçüncü Ahmed ve Birinci Mahmud zamanındaki Osmanlı - İran harbi ve 1739 Belgrad andlaşmasiyle biten Rus ve Avusturya harbi sırasında (1) ve bilhassa 1768 - 1774 harbi devresinde (2) ve bundan sonraki harplerde (3) âyânlara bu neviden vazieler yaptırıldığını gösteren vesikalara rastlamış bulunuyoruz.

Onsekizinci asrın sonları ile ondokuzuncu asrın başlarında, âyânlar arasında o derece kuvvet kazananlar oldu ki, bazıları bir kaza veya bir kasabalık saha şurada dursun bir vilâyetlik yere hükmedip sözünü geçirmekteydi. Büyük ve kuvvetli âyânlar arasında birbirinden toprak koparmak için muharebeye (4) girişenler, nüfuz sahalarında 15-20 bin kişilik kuvvete (5) sahip olanlar mevcuttu. Âyânlar bu derece kuvvet kazanınca elbette bölgelerinde devletten çok onların söz ve emirleri geçecekti. Böyle kuvvetlenen âyânın bir çoğu hükûmete karşı elbette serkeşlik etmekten geri kalmıyacaktı.

Âyânın bu derece kuvvet kazanması, Osmanlı - Türk toplumunun bir asırdan fazla zamandan beri, biçimsiz bir mecrada tabii bir kayış, hatta yadırganmaması gereken bir tâbirle, tabii yuvarlanışının neticesi idi. Gerçi kuvvetli âyânlar bu kuvvetlerini bir sürü zulüm ve haksızlıklar sonunda elde etmişlerdi. Lâkin, şurası asla unutulmamalıdır ki, memleketin içtimaî, idarî, iktisadî, askerî, kültürel velhasıl umumi durumu, zulüm ve haksızlıklar pahasına da olsa, yeni bir takım kuvvet kutuplarının doğmasına müsaitti. Çoğunlukla zulüm ve haksızlıklarla gıdalanıp büyüyen âyân dediğimiz bu irili ufaklı kuvvet kutuplarının ortadan kalkabilmesi için;

(1) Başbakanlık Arşivi Cevdet Askerî vsk. no: 7753, 19143, 43002.
(2) » » » » vsk. no: 3039, 18692, 18693, 20596, 25229, 31033, 42652, 44174, 50177.
(3) Başbakanlık Arşivi Cevdet Askerî vsk. no: 13447, 48919.
(4) Tarih-i Cevdet c. 6, s. 258.
(5) İslâm Ansiklopedisi «Âyân» maddesi.

devletin başında bulunan hükümdarından, büyük ve hatta orta derecedeki memuruna kadar yetki sahiplerince, memleketin bu haliyle bir uçuruma yuvarlanmakta olduğunun farkedilmesi, bunun arkasından da durumu düzeltebilmek üzere köklü ve sağlam ıslahata girişilmesi gerekirdi.

Âyânın zulüm ve haksızlıklarına dair şikâyetlere bir hayli zamandan beri rastlanmaktaydı. Üçüncü Selim tahta geçtikten sonra bu şikâyeti, âdeta herkes adına padişahın bizzat kendisi yapıyordu. Sadaret kaymakamına gönderdiği bir hatt-ı humâyunda (1) şöyle diyordu

«Kaymakam Paşa:

Kesret-i mezalimden âlem harab oldu. Reâyada takat kalmamıştır. Kadılar ve naibler ve voyvodalar ve âyânlar ve cizyedarların etmedikleri mezalim yok. Bunlar hep emanet ehline sipariş olunmadığından neş'et etmiştir. Gerek menasıb-ı ilmiye ve gerek menasıb-ı devlet-i aliyye vezaif-i askeriyeyi yarın Cenab-ı Allah rûz-ı cezada cümlemizden suâl eder...»

Hükümdarın kendisi, âyânların halka karşı tutumuna dair böyle, kısa fakat kesin ve umumi tavsifte bulunurken, bu hususta başkalarının elbette çok daha fazla şey söylemesi lâzımdı. Üçüncü Selim Nizam-ı Cedid hareketine başlıyacağı zaman padişaha lâyiha sunmuş olanlar, memleketin umumi tablosunu çizerken âyânların durumları ile halka zulümlerine de epeyce yer ayırıyorlardı (2). Üçüncü Selim yenilik hareketine girişirken âyânların memleket sathına yayılmış olan gücünü hesaba katmak zorunda kalmıştı. Rusçuk âyânından Alemdar Mustafa Paşa sadrazamlık makamına oturup devletin idaresini eline alınca ilk işi, hükûmet ile âyânlar arasında «sened-i ittifak» adı ile bir uzlaşma yapmak olmuştu (3). Bazı tarihciler, sened-i ittifak

(1) Tarih-i Cevdet c. 4, s. 237.

(2) Tatarcık Abdullah Molla'nın lâyihasında âyân hakkında kaydedilen noktalar ve Seyit Numan Beyin takririnde kaydedilen, âyânların vazifelerine dair bilgiler için, Cevdet Tarihi c. 6, s. 54 ve c. 4, s. 236 ya bakınız.

(3) Tarih Araştırmaları 1940-1941, s. 249 ve Tarih-i Cevdet c. IX, s. 3-7, 278-283.

için, Osmanlı imparatorluğunun feodal teşkilâtının resmî bir ifadesidir, diye tavsifte bulunurlar. Bu tavsif, isabetsiz değilse de, imparatorluğun feodal bünyeye bürünüşünü gösteren vesikaların ilkinin bu olmadığı da muhakkaktır. Kapı halkı müessesesinin gelişmesi ve nihayet buna bağlı olarak âyânların bir kuvvet unsuru olarak ortaya çıkışı ve âyânlara tanınan haklarla onlardan beklenen vazifelere ait arşiv vesikaları gözönüne getirilirse, imparatorluğun feodal teşkilâta yönelişine delil sayılacak vasikaların mevcudiyeti işini, sened-i ittifak'ın imzalanmasından en az bir asır geriye götürmek gerekir. Müverrih Cevdet Paşa'nın «garib ittifak» diye isimlendirdiği «sened-i ittifak» ın bizce ve konumuz bakımından asıl önemi, bunun âyânların kudret bakımından en yüksek noktaya ulaşmış olduklarını vesika halinde göstermesindedir. Esasen sened-i ittifak'ı hükûmet adına imza eden kimselerin başında bulunan Alemdar Mustafa Paşanın, o sırada, büyük ve önemli âyânın itaatı temin edilmeden hükûmetin bir şey yapamıyacağını pek iyi bilmesi lâzımdı. Zaten onun, kuvvetli bir âyân sıfatiyle, emrindeki kendi kuvvetine dayanarak cesurane bir hamle ile birdenbire sadrazamlık mevkiine oturup imparatorluğun hâkim adamı kesilme imkânını elde etmesi, Alemdarın bu hususu çok iyi bildiğini açıkça göstermektedir.

Âyânların bu derece kuvvetlenişini, öte taraftan, bunların sonlarının pek yaklaşmış olduğunun da delili saymak gerekir. Çünkü, büyük âyânların fevkalâde kuvvetlenip bir bölgenin hâkimi kesilecek şekilde sivrilebilmesi için, pek çok küçük âyânın silinir hâle gelmesi, orta derecedekilerin bile kuvvet ve nüfuzlarının önemli kısmını kaybederek büyük âyânı kudretli adam olarak tanıması lâzımdı. Bu hal, âyânlık müessesesinin toplumun bünyesine küçücük parçalar halinde yayılma halinden çıkıp, çok daha az sayıda insanın etrafında kümelenmeye yönelinmiş olmanın işaretidir. Şüphesiz küçücük parçaların toplum bünyesinden sökülüp atılması çok güçtür. Memleket sathına küçücük küçücük serpilmiş kuvvet noktalarının hükûmet tarafından pek farkedilmemesi ve ha-

zırlık yapılmak suretiyle bir temizleme faaliyetine girişme ihtiyacının duyulmaması ciheti bir yana, temizleme hareketine girişilse bile, bunun çok zaman alması ve harcının borcunu ödemiyeceği ciheti de ayrı bir meseledir. Halbuki büyük kuvvetler, devlet şimşeğini bütün gücü ile üzerine çekecektir. Devlet otoritesi üstün gelirse büyük âyân yıkılacak, devlet başarı sağlıyamazsa, büyük âyânın hükmettiği bazı yerler devletten kopacaktır. Devletin üstünlüğü, şüphesiz, müessesenin de ölümü demek olacaktır.

Âyânlığın bir müessese olarak ortadan kaldırılışı, işte böyle en kuvvetli zamanına rastlamaktadır. İkinci Mahmud, otoriteyi kendi şahsında toplayıp esaslı ıslahata giriştiği zaman, bazı âyânları idam ettirmiş, pek önemli şahsiyet teşkil etmiyenleri öldürmemekle beraber ,vefatlarından sonra yerlerini oğullarına verdirtmemiş, âyânların yaptığı hükûmetle ilgili işleri tayin ettiği bazı memurlara gördürmüştür. Böylece, İkinci Mahmud'un bu icraatı üzerine âyânlık bir müessese olarak ortadan kalkmıştır. Fakat, toplumda iktisadî ve sosyal sıkıntılar kalkmadığı, İkinci Mahmud'un ıslahatına ve Tanzimat hareketine rağmen rüşvet ve iltimaslar silinip sona ermediği, idarî hatalar, harpler ve daha bir takım sebepler yüzünden halkın fakirlik, cehalet ve ıstırabı devam ettiğinden, «âyânlardan boşalan mahalli otorite sahalarını, toprak ve para sahibi kimseler» doldurmuştur. Yâni, âyânlar gibi halkla hükûmet arasında vasıtalık edecek yarı resmî fonksiyonel bir müessese yerine, servet otoriteleri mevcut olmakta devam etmiştir. Kısacası, âyânlığın kaldırılmasına rağmen Türkiye, sahip oldukları servetlerine dayanarak, etraflarına çeşitli yönden tesirde bulunan ve hatta çevrelerine hükmeden m ü t e g a l l i b e'den kurtulamamıştır.

3 — M Î R Î L E V E N D L E R

Başıboş ve kapılı levendlerden başka levendlerin üçüncü bir çeşidi M î r i L e v e n d l e r dir. Mîri levendler, devletin askere ihtiyaç duyduğu zaman halktan topladığı asker-

dir. Devletin kendi umumi ihtiyaçları için toplandığı, masrafları da mîrice, yani doğrudan doğruya devlet tarafından karşılandığından, bunlara mîri levendler denmiştir. Devlet tarafından toplanan asker levend değil de sekban, delil, tüfenkci de olsa; bunlar da yanlarına «mîri» kelimesi eklenerek anılmışlardır. Devletin topladığı bu askerlerin isimlerinin yanına mîri kelimesinin mutlaka eklenmesinde, bunların başıboş ve kapılı çeşitlerinin bulunuşlarının da rolü olsa gerektir.

Mîri levendlik neden ve nasıl ortaya çıkmıştı?

Araştırmalarımızdan edindiğimiz sonuca göre; bizzat levend ismi kullanılması şartiyle, levendlerin en son şekillenen kısmı mîri levendlerdir. Eğer isim şartı aranmadan mîri ihtiyacı için toplanan asker işi hesaba katılırsa, o taktirde, mîri levendleri, kapılı, hatta başıboş levendlerden daha kıdemli saymak mümkündür. Ayrıca, kitabımızın baş tarafında işaret ettiğimiz 1460 tarihli bir hükümde geçen «levend oğlanları» kelimelerinin, askerî bir sınıf ve topluluğa delâlet ettiğini gösterir daha sarih vesikalar günün birinde ele geçerse, mîri levendlerin kıdemi daha da fazlalaşabilecektir.

Başıboş levendler, nasıl, Osmanlı toplumundaki iktisadî, sosyal, idarî, ahlâkî buhranın bir sonuca olarak ortaya çıkmış ve bu buhranın şiddet derecesine göre sayıları azalıp çoğalarak devam etmişse; yani başıboş levendler nasıl toplumun kendi bünyesinden doğmuşsa, mîri levendler de hemen hemen onun gibi bir bünye özelliği gösterir. Mîri levendler bakımından ele alınacak bünye, şüphesiz, esas itibariyle Osmanlı devletinin askerî teşkilâtına ait bünyedir.

Bilindiği üzere: Osmanlı devletinin askerî teşkilâtı, Birinci Murad devrinden itibaren men'şe, yetişme tarzı ve istihdamları bakımından iki ana kola ayrılan bir gelişme seyri takip etmiştir. Bu ana kollardan biri K a p ı k u l u, diğeri de daha çok E y a l e t a s k e r i şeklinde anılması âdet haline gelmiş olan T o p r a k l ı s i p a h i l e r dir.

Levendliği doğuran sebepler kısmında izah ettiğimiz veçhile; başıboş levendlerin sayısının çoğalması nisbetinde topraklı sipahilik çökmekte idi. Osmanlı devletinin en büyük sayıdaki askerlerini meydana getiren tımarlı sipahiliğin çöküşü, hükûmeti elbette derin derin düşündürmesi ve topraklı süvarilerden boşalan yeri doldurıacak tedbirler aldırması gerekirdi. Topraklı süvarilik çöküntüye uğrıyarak sayıları azalmaktayken imparatorluğun insan kaynaklarında bir değişiklik meydana gelmiş degildi. Öyleyse, evvelce topraklı süvari olacak adamların, ya k a p ı k u l u veyahut da başka bir usûl ve şekil altında asker edilmesi gerekirdi ki; netice de böyle tecelli etmiştir. Bu sebeple, devlet kapıkulunun sayısını eskisine nisbetle bir kaç misli artırmış, ayrıca topraklı süvarilerden boşalan yerin bir kısmını da K a p ı l ı ve M î r i L e v e n d l e r ile doldurmuştur.

Topraklı sipahilerden açılan yerin tamamen kapıkulu ile doldurulması, makûl ve iktisadî bir yol olamazdı. Böyle bir şeklin seçilmesi, asker sayısı bakımından devletin daima seferberlik halinde bulunması demekti. Bu kadar fazla sayıda askeri beslemek ve onlara ulûfe yetiştirmek, şüphesiz, muazzam bir meseleydi. Ayrıca muazzam miktardaki askeri devamlı şekilde kışlalarda bulundurmanın, çalışma gücündeki insanları istihsal sahalarından çekmiş olmanın yaratacağı iktisadî mahzurlar bir yana, bunları disiplinli ve talimli tutabilmek de bir meseleydi. Esasen, eskiye nisbetle sayıca bir hayli artmış durumdaki kapıkulu bile, idarî dejenerasyon ve çeşitli sahalardaki buhran dolayısiyle, faydası kadar mahzur ve zararları dokunan bir müessese haline gelmişti. Bu vesileyle şunu da belirtelim ki: kapıkulu sınıfı için, ilk şeklinden inhirafla Türklerden adam devşirilmesi ve onyedinci asırda bu ocak içinde Türk asıllıların sayısının gittikçe fazlalaşmasının sebebini de, araştırmalarımızdan vardığımız sonuca göre birinci derecede, topraklı süvariliğin çöküntüye uğraması hadisesiyle ilgili görmekteyiz.

Kapılı levendler kısmında anlattığımız veçhile, kapı halkı, topraklı sipahiliğin çöküntüye uğramasına paralel olarak

ortaya çıkıp gelişme kaydetmişti. Lâkin, kapı halkı istihdam edecek kimselerin, kalabalık sayıda insan beslemeleri, büyük iktisadî mahzurlarının yanıbaşında, idarî ve askerî yönden de bir takım mesele ve müşküller tevlit etmekteydi. Bu nokta, o zamanın devlet adamları tarafından da anlaşılmış görünüyor. Binaanaleyh, devlet, sayısı kâğıt üstünde yüz bine pek yakın, fakat harplerde ancak bunun yarısı kadar, hatta bazen daha da az sayıdaki kapıkulu ile paşaların maiyetindeki kapı halkından başka, bunların sayısının da üstünde askere ihtiyaç duyunca ne yapacaktı? Gayet tabii olarak memlekette eli silâh tutabilecek yaştaki Türk ve müslümanları, bu ihtiyacın devamı müddetince askere celb edip cepheye sevkedecekti. Mîri levendler, işte bu ihtiyaçlar dolayısiyle toplanıp orduda istihdam edilenlerden başka bir şey değildi.

Bu vesileyle pek çok kimsenin aklına şöyle bir soru gelecektir: Tımarlı sipahiler çöküntüye uğramadan önce, kapı kulu ve topraklı sipahiler dışında, harp zamanında toplanmış askerî kuvvetler var mıydı? Biz böyle bir soruyu derhal müsbet olarak cevaplandırıyoruz: Evet, vardı.. Kitabımızın baş tarafındaki Y e v m l i bahsini bu maksatla eserimize koyduk. Hatta, mîri levendler başlığı altındaki kısımda bunun incelenmesinin, mîri levendler konusuna dağınık bir manzara verebileceğini, ayni zamanda yevmli meselesinin daha bazı özelliklerini düşünerek, bunu müstakil bir başlık altında vermeyi tercih ettik.

«Yevmli adı altında toplanan asker» başlığını taşıyan kısımda görüldüğü üzere, yevmliler şehzâdeler tarafından toplanmış ve tımar sahalarından temin edilmişlerdi. Bir mücadeleye katılabilmeleri için çabucak toplanmaları mümkün olmuştu. Kendilerine ulûfe de verilmişti.

En kabarık sayıdaki askerleri olan topraklı sipahileri çöküntüye uğrayan, fakat daima çok miktarda askere ihtiyaç duyan bir hükûmet için, yeni bir tip asker temin etme bakımından, yevmliler, şüphesiz iyi bir misaldi. Esasen memlekette bol levend mevcuttu. Bu insan malzemesinden mîri için faydalanılır, yani levendlerin ihtiyaçları devlet tarafından temin olunup devlete hizmet ettirilirse, şüphesiz bunlar

hakkında kullanılacak en isabetli tâbir M î r i L e v e n d olabilirdi.

Mîri levendlere, eskiye ait örnek ve misal arama hususunda yevmlilerden de daha gerilere gidilirse, bir bakıma, y a y a ve m ü s e l l e mleri de bunlara örnek diye almak mümkündür. Bilhassa mîri levendlerin piyade kısmı için eski yayalar misal diye zikredilebilir. Yalnız, yaya ve müsellemlerin men'şe ve toplanma şekilleri bakımından muntazam bir teşkilât oldukları, nerelerden ve ne miktar yaya ve müsellem toplanabileceğinin tutulan defterlerde (1) belli ol-

(1) Başbakanlık arşivindeki araştırmalarımız sırasında Fatih ve Ikinci Bayezid devrine ait bir kaç piyadegân defteri gözden geçirmiş bulunuyoruz. Arşiv ilgilileri tarafından umumiyetle eski yaya teşkilâtına aidiyeti belirtilmekle beraber, bunların bazıları bilâhara Tapu Tahriri veya Tahvil Kalemi ile ilgili mütalea edilmiş ve tasnifteki numaraları değiştirilerek Tapu Tahrir veya Tahvil Kalemine nakledilmişlerdir.

Defterlerin bazılarında yaya sözünün geçmemesi ve hep piyadegân kelimelerinin yer almış olması, özellikle dikkatimizi çekmiş bulunmaktadır. Gerçi hep piyade ve piyadegân kelimelerinin kaydedilmiş olduğu defterlerde levend kelimesi de gözümüze çarpmış değildir. Buna rağmen, defterlerin yaya sözüne yer verilmemiş olanlarının yaya teşkilâtı ile ilgisi bulunmıyabileceği cihetı bir şüphe halinde zihnimize takılmış haldedir. Onun için, bu şüphemizi daha fazla kuvvetlendirmek, ve nihayet defterlerdeki piyadegânın Orhan Gazi devrinden beri mevcut yaya teşkilâtına mı, yoksa bir kısım sancaklarda tımarlı sipahi veya zaimler yoluyle piyade birlikleri teşkiline yarar bir teşekkül mü, veyahut da mîri piyade levendinin ilk örneği sayılması mümkün bir organizasyon mu olduğunu çözebilmek için, mevzuubahis defterleri yeniden pek dikkatli şekilde incelemek ve bunlarla ilgi kurulabilecek başka vesika ve eserler üzerinde araştırmalar yapmak arzusundayız. Maamafih, bu hususta bizim gibi şüpheye düşerek arastırma merakına kapılacaklara faydalı olabilmek düşüncesiyle gördüğümüz defterleri bildiriyoruz.

Defterin tarihi	Not
870	Kütahya livası piyadegân defteri. Ali Emiri tasnifi Fatih 17 numarada kayıtlı iken Tapu Tahrir 1019/14 e geçirilmiştir. 182 varaktır.
870	Aydın livası piyadegân defteri. Ali Emiri tasnifi Fatih 47 numarada kayıtlıdır. 15 varaktır
870	Aydıneli livası piyadegân defteri parçası. İbnülemin askerî no: 14.
873	Alaşehir piyadegân defteri. Ali Emiri tasnifi Fatih 21 numaradadır. 6 varaktır.
874	Alaşehir, İnegöl piyadegân defteri. Ali Emiri tasnifi Fatih 13 numarada kayıtlı iken Tapu Tahrir 1076/3/1 e nakledilmiş ve 882 tarihli Sart piyadegân defteri ile birlikte ciltlenmiştir.

duğu ciheti unutulmamalıdır. Halbuki mîri levendlerin silâh altına çağrılmalarından önceki durumlarına ait böyle defterler yoktur.

Mîri levendlerin ihdasından önceki devir için, yevmlileri, mîri levendlere örnek olmuş bir topluluk, yani ilk misal diye gösterirken, şüphesiz yevmlilerin hangi şartlar altında toplanmış bulunduğu meselesi zihinlere takılacaktır. Yevmliler, bizzat hükûmetin normal şartlar altında topladığı asker olmadığına göre; yevmli toplanmasına ait ilk örnek diye kaydettiğimiz, Şehzâde Ahmed hadisesinin cereyanından daha evvelki devirde, buna benzer olaylar çıktığında, acaba toplanan askerin durumu ne idi? Bilindiği üzere; İstanbul'un fethinden önce de Şehzâde Ahmed veya Şehzâde Bayezid hadiselerine benzer şeyler görülmüştü. Ne çare ki, İstanbul'un fethinden öncesine ait kaynakların pek mahdut oluşu yüzünden, bu konuda kesin bir şey söylemek kolay değildir. Zaten, eski Osmanlı tarihlerinin ifadelerine bakılırsa, böyle hallerde mevcut askerî teşkilâttan faydalanılmış olduğuna hükmetmek gerekiyor. Nitekim, Yıldırım Bayezid'in oğulları arasındaki saltanat mücadelesinde, mevcut askerî teşkilâttan faydalanıldığı, Şeyh Bedreddin ve onun adamı Börklüce Mustafa hadisesinde bunların etrafında toplananların, Bedreddin'in fikirlerini kabul edenlerle tımarlı sipahiler (1) olduğu, Yıldırım'ın oğullarından Düzmece Mustafa hadisesinde ise, bilhassa yaya ve müsellemlerden (2) istifade edildiği anlaşılıyor. Bu bakımdan, yevmlileri, mîri levendlere örnek ve mi-

872-879	Biga sancağı yaya defteri. Ali Emiri tasnifi Fatih 37 numaraya kayıtlıdır. 94 varaktır.
880	Kestel ve mülhakatı piyadegân defteri. Ali Emiri tasnifi Fatih 41 numaradadır. 8 varaktır.
880	Kestel piyadegân defteri parçası. Ali Emiri tasnifi Fatih 44 numaradadır. 2 varaktır.
895	Hamid livası piyadegân defteri. Ali Emiri tasnifi İkinci Bayezid 23 numarada iken Tahvil Kalemi 1 numarasına nakledilmiştir.
907	Bolu livası piyade esamisi defteri. Ali Emiri tasnifi İkinci Bayezid 1 numarada iken Tapu Defterleri 26 numaraya nakledilmiştir.

(1) Neşri s. 547.
(2) » s. 557.

sal teşkil etmiş asker olarak kabul etmek yine en doğru yol olsa gerektir.

İlk defa toplanan mîri levendler

Mîri levendlerin ilk defa hangi tarihte toplandığına dair kesin bir tarih söylemek kolay değildir. Arşivdeki araştırmalarımız sırasında rastladığımız mîri levendlerle ilgili en eski tarihli vesika (1) 1008 tarihini taşımaktadır. Her bayrağı (bölük) ellişer neferden ibaret 20 bayrak yani 1000 nefer mîri süvari levendi toplanmasına dair olan bu vesika, şüphesiz mîri levendlere ait vesikaların en eski tarihlisi olamaz. Zaten, vesikanın ifade tarzı da, mîri levendlere ait vesikaların en eski tarihlisi olamıyacağını açıkça göstermektedir. Nitekim, ulûfe ve bahşişlerinin miktarlarından, levend bayraklarının başına bölükbaşılar ve hepsinin üzerine de bir başbölükbaşı tayinine kadar her şeyden bahsedilmiş olması bunun delilidir. Zira, bundan bir asır sonrasına ait levend toplanmasına dair vesikaların ana noktaları da bundan farklı değildir. Kanaatımızca, arşivde levendler konusunda daha etraflı araştırmalar yapılırsa, mîri levend toplanmasına dair bundan en az sekiz on sene öncesinin tarihini taşıyan vesikaların bulunması büyük ihtimal dahilindedir. Bu bakımdan, biz, mîri levendlerin hicrî 1000 tarihi civarında ihdas edilmiş olabileceğini, daha doğrusu ilk mîri levend toplanmasının 1000 tarihi civarında olabileceğini kabul ediyoruz.

Bu vesile ile şunu söyliyelim ki: Osmanlı devletinin, kapıkulu dışında istihdam ettiği ilk ulûfeli asker mîri levendler değildir. Kale muhafızlığında kullanılan azab ve farisler (2) de çoğunlukla ulûfeli idi. Gerçi azab ve farislerden, hatta sekbanlardan (3) tımarlı olanlar vardı. Fakat bunlar başlangıç-

(1) Başbakanlık Arşivi Feleke Tasnifi vsk. no: 2625 (Kitaptaki 9 numaralı vesika).
(2) Mühimme defteri 27, s. 12 (Kitapta 8 numaralı vesika).
(3) » » 13, s. 87 (Kitapta 5 numaralı vesika).

ta çok defa ulûfe ile alınır bilahara başarılı bir hizmetine karşılık tımar tevcih edilirdi. Öyleyse, kapıkulu dışındaki askere, bizzat hükûmetin ulûfe vermesi, mîri levendlerle başlıyan bir yenilik de sayılamazdı. Bu hususta mîri levendlerle başlamış olan asıl yenilik, ihtiyaç vukuunda toplanıp(muharebe yapmak üzere çarpışma sahalarına sevkedilen fazla sayıdaki askere ulûfe verilmesi idi. Muharebe bitince bu asker memleketine döner, böylece ulûfe, yiyecek ve malzeme masrafı da devletin üzerinden kalkardı.

Mîri levendler, 1189 tarihindeki kaldırılışlarına kadar ismen ve cismen devam etmiştir. Kapılı levendler kısmında izah ettiğimiz veçhile, 1189 yılında (1) levendler kaldırılmakla beraber, başka isim altında fakat ayni mahiyette asker istihdamı daha bir müddet devam etmiştir. Bir zaman m î r i d e l i l tâbiri revaç kazanmış, delil sözü ile birlikte m î r i p i y a d e ve m î r i s ü v a r i tâbirleri de devletin resmi vesikalarında bolca yer almıştır. Bunun arkasından âdeta eski tâbirlerden birine dönüş yapılarak m î r i s e k b a n sözleri daha çok söylenir hale gelmiştir. Mîri delil (deli), gönüllü, tüfekci, mîri piyade ve süvari, mîri sekbanlar ise, isimleri hariç diğer bakımlardan mîri levendlerin aynisidir. Bu bakımdan, bunlarla mîri levend - sekban sisteminin ömrü 1189 dan sonra da bir zaman devam etmiştir (2). Netice olarak şunu söyliyelim ki: M î r i l e v e n d - s e k b a n s i s t e m i şümûllü olarak iki asır müddetle yaşamıştır. Üçüncü Selim ve İkinci Mahmud'un ıslahatları üzerine gittikçe azalarak daha bir müddet devamları da hesaba katılınca sistemin ömrü iki tam bir çeyrek asırlık müddeti bulmaktadır.

---

(1) Topkapı Sarayı Müzesi arşivi E. 1167, Başbakanlık Arşivi Cevdet Askeri vsk. no: 51946.

(2) Başbakanlık Arşivi Cevdet Maliye 406 numarada kayıtlı 9 safer 1244 tarihli vesikadan delil askerinin bu tarihte hâlâ mevcut olduğu görülüyor.

Levend toplanması ve bunları kimlerin topladığı

Levendlerin, cepheye sevkedilmek üzere ikamet sahalarından toplanması işine «levend yazma» denmekteydi. Resmî vesikalarda hep bu tâbir geçmektedir.

Levend toplanması ile ilgili emirlerin onyedinci asrın önemli bir kısmında, çoğunlukla, valilere ve kadılara hitab ettiği görülmektedir. Maamafih, mîri levendlerin ihdaslarının başlangıcında ve onyedinci asrın başlarında, bu tip emirlerde vali ve kadılardan sonra gelmek üzere «âyân-ı vilâyet ve işerleri [1]» ne de yer ayrıldığı göze çarpmaktadır. Onyedinci asrın sonlarında yine levend toplanması ile ilgili emirler, birinci derecede valilere [2], icabında seraskerlere [3] ve mutasarrıflara [4] yazılmakla beraber, doğrudan doğruya bir şehir veya kasabanın nüfuzlu şahsiyetine [5] yani âyânına yazılmaya da başlanmıştır. Onsekizinci asrın ortalarına doğru, levend toplanmasına dair emirlerin vali ve sancakbeyleri [6] kadar âyân [7] ve voyvodalara yazıldığı, sistem kalkıncaya kadar da bu durumun hemen hemen ayni şekilde devam ettiği arşiv vesikalarından kolaylıkla takip edilebilmektedir.

Levend yazma emirlerinde, yazılacak levendin süvari mi, piyade mi olduğu, bunların miktarları, gerek süvari gerek piyade levendlere verilecek bahşiş ve ulûfenin kaçar kuruş olacağı mutlaka zikredilirdi. Ayrıca, levendlerin kendilerine ve süvari levendlerin hayvanlarına verilecek zahirenin parası ile, çadır ve mutfak malzemesi ve mühimmat parasının miktarı ve bu paranın nereden temin olunacağı da kaydolunurdu. Toplanacak levendin nereye ve kimin emrine verileceği de

(1) Başbakanlık Arşivi Feketa Tasnifi vsk. no: 2625.
(2) » » Cevdet Askeri vsk. no: 4498 (kitapta 17 numaralı vesika), 49494, 47415.
(3) » » İbnülemin Askeri vsk. no: 2395.
(4) » » Cevdet Askeri vsk. no: 3344.
(5) » » » » vsk. no: 45099.
(6) » » » » vsk. no: 11600, 12798, 13796, 16288, 21856, 22031, 29236, 36711, 42619, 43104, 45466, 45386, 49207, 49870, 49494.
(7) » » Cevdet Askeri vsk. no: 2402, 4713, 13095, 14719, 18692, 18693, 19143, 20596, 31033, 43002, 44174, 48919, 50177.

belirtilirdi. Kapılı levendler kısmında zikredildiği, kitabımızdaki vesikaların bir kısmından anlaşılacağı üzere; sancakbeyi ve bir kısım âyânın yazacağı mîri levendden başka, getirecekleri kendi kapı halklarının miktarları da bu arada zikredilmekteydi.

Levend yazılmasına ait emirlerin ekserisinde, yazılacak levendlerin «yarar, tüvâna ve güzide» kişilerden olması kaydı yer almaktadır.

Levendlerin kaldırılıp levend ismi resmiyette son bulduktan sonra mîri delil, gönüllü, tüfekci, mîri piyade ve süvari, mîri sekban adı altında toplanan askerler için de ayni usûl ve şartlar devam etmiştir.

Levendlerin bahşiş ve ulûfeleri ile bunlara yapılan sair masraflar

Hükûmet tarafından toplanan, masrafları hazineden ödendiği cihetle Mîri diye anılan asker ister levend, isterse sekban, deli, gönüllü, tüfekci veyahut da mîri süvari ve mîri piyade şeklinde anılsın, bunlara bahşiş ve ulûfe verilirdi. Bu adlar altında paralar ödenirken, toplanan askerin, birinci derecede, göreceği hizmetin gerektirdiği ilk plândaki ihtiyaçlarla ilgili, ondan sonra da askerin şahsi ihtiyacının gerektireceği bazı masrafların karşılanması hedefinin gözetildiği anlaşılıyor.

Asker, memleket müdafaası ve mücadele için toplanacağına göre, bunun göreceği hizmetle ilgili ilk masraf, şüphesiz onun silâhının temini ve devlet tarafından karnının doyurulması olacaktır. Bunun için, mîri asker yazılır yani toplanırken bunların ulûfe ve bahşişleri ile birlikte işlerine harcanacak para da peşinen dikkate alınırdı.

Bahşiş: Mîri levend toplanmasına dair vesikalarda, toplanacak askerin miktarı ile birlikte bunlara verilecek bah-

şiş ve ulûfeden de bahsedildiği görülmektedir (1). Bu çeşit vesikaların büyük bir kısmında beher nefere verilecek bahşişin miktarı da kayıtlıdır.

Bahşiş için ödenecek paranın ne kadar müddeti kapsadığı, bu vesikaların büyük çoğunluğunda açık bir şekilde belirtilmemiş olmakla beraber, vesikaların mahiyet ve ifadelerinden, bahşişin, askerin istihdam müddetine bağlı halde bir defaya mahsus bulunduğu anlaşılmaktadır. Maamafih vesikaların bazılarında bunun bir defaya (2) mahsus olduğu gayet açık şekilde belirtilmiştir.

Mîri levend - sekban sisteminin devam ettiği iki buçuk asra yaklaşan zaman zarfında, askere ödenen bahşiş miktarına dair vesikalardaki kayıtlar, bu kadar uzun müddet içinde para rayicindeki değişikliklerle uygunluk arzettiği iddia olunacak gibi değildir. Beher askere ödenen bahşişin miktarını hükûmetin çoğunlukla sâbit tutmaya çalıştığı, fakat zamanın siyasi havası ile malzeme fiyatlarındaki farkların, bahşişlerin miktarlarında mecburî farklılıklar yarattığı anlaşılmaktadır. Halbuki ulûfe daima sabit kalmıştır.

Bahşiş adı verilen para, acaba ne gibi bir ihtiyaca cevap vermek üzere ödenmekteydi? İncelediğimiz vesikaların çoğunluğunda bahşişin ödenme maksadı kesin ve açık bir dille belirtilmemişse de, bununla, bir askere ilk plânda lâzım olan askerî malzemenin temin ve karşılanması gayesi güdüldüğü çoğunlukla belli olmaktadır. Maamafih, «*beher neferine mühimmatların görmek için taraf-i mîriden beşer guruş bah-*

(1) Başbakanlık Arşivi İbnülemin Askeri vsk. no: 651, 1409, 2395, 2536.
» » Cevdet Dahiliye vsk. no: 1575, 6023.
» » Cevdet Askeri vsk. no: 1657, 1702, 1770, 3038, 4498, 4678, 5216, 9546, 12941, 13246, 13442, 13447, 16841, 16896, 17063, 18671, 20330, 20583, 20588, 20940, 21445, 22451, 22969, 23009, 23024, 23105, 23169, 23244, 26051, 26096, 27428, 27823, 28544, 28819, 30439, 31441, 32065, 37347, 37265, 38051, 39991, 39959, 39838, 41799, 43104, 44276, 44174, 45121, 45386, 46201, 49122, 49088, 48994, 49870, 49494, 35496, 36380, 36837, 38029, 37065, 7907, 7753, 8795, 9247.

(2) Başbakanlık Arşivi Cevdet Askeri vsk. no: 29086 (kitapta 58 numaralı vesika.

şiş (1)» cümlesinde görüldüğü gibi, gayesi açıkça belirten vesikalar da vardır.

Askere, her şeyden önce lâzım askeri malzeme, elbette silâhtır. Asker süvari ise, silâhı ile birlikte attır. O halde, bahşiş denen paranın askere verilmesinden, ilk plândaki gayenin, silâh ve at teminini hedef tuttuğundan şüphe olmasa gerektir. Esasen levend yazma emirlerinde, bunların «*mükemmel silâhları ile* (2)» veya «*şeci' ve bahadır ve tamüssilâh yiğitlerden* (3)» tarzındaki ifadelerle şu kadar piyade ve şu kadar süvari olması belirtilmektedir.

Gerek levend yazılmasına dair emirlerde, bahşişin, silâh teminini hedef tutucu zımnî veya açık ifadelerden, gerekse hükûmetin piyade ve süvari için silâh imal ve toptan mubayaasına dair bu emirlerde bir işaret olmamasından, piyade ve süvari levendlerin silâhlarını bizzat kendilerinin temin ettiği, veyahut da bahşiş olarak verilen paranın kısmen olsun onların mevcut silâhlarının bedelinin karşılığı tutulduğu tahmin edilebilir. Durum böyle olunca, elbette, piyade ve süvari levendlerin silâhlarının standard ve mükemmel olamıyacağı neticesi meydana çıkacaktır.

Bahşiş işinde daha ziyade, askerin silâhlarını temin maksadının gözetildiği anlaşılıyorsa da, bunda, bir taraftan da, şahısların askere alınmalarının ücreti telâkki edilmeye müsait bir tarafın bulunduğu da muhakkaktır. Zira, belirli bir zaman için toplanan ve cephede bulundukları sırada bu müddetleri biten asker, bir müddet daha istihdam edilmek istendiği, yani istihdam müddetleri uzatıldığı takdirde bahşişlerinin (4) de tazelendiği görülmektedir.

---

(1) Başbakanlık Arşivi İbnülemin Askeri vsk. no: 2395 (kitapta 16 numaralı vesika).
(2) » » » » vsk. no: 2395.
(3) » » Cevdet Askeri vsk. no: 20314 (kitapta 32 numaralı vesika).
» » » » vsk. no: 49515 (kitapta 47 numaralı vesika).
» » » » vsk. no: 16288 (kitapta 46 numaralı vesika).
(4) » » » » vsk. no: 41133 (kitapta 54 numaralı vesika).

Süvarilerin bahşişleri piyadelerinkinden mutlaka daha fazla idi. Bahşişin de ulûfe gibi sâbit tutulmak istenmekle beraber, bunun miktarının her zaman ayni olmadığını biraz yukarıda kaydetmiştik. Meselâ 1008 tarihinde (1) süvari levende 20 kuruş, 1102 tarihinde (2) piyade levende 5 kuruş, 1103 tarihinde (3) piyade levende 10 kuruş, 1109 tarihinde (4) piyade levende 10 kuruş, 1139 tarihinde (5) piyade levende 12 kuruş verilmiş fakat bunlar Hemedan gibi uzak bir yere gideceklerinden 3 kuruş ilâvesiyle 15 kuruş yapılmış, 1145 tarihinde (6) piyade levende 12 kuruş, 1148 tarihinde (7) süvari levende 20 kuruş, 1151 tarihinde (8) piyade levende 10 süvariye 25 kuruş, 1183 de süvariye 25 kuruş (9), 1184 tarihinde (10) piyade levende 12 kuruş, 1185 senesinde (11) piyade levende 25 kuruş, 1186 senesinde (12) piyade levende 12 kuruş, 1187 senesinde (13) piyade levende 12 kuruş, 1189 tarihinde (14) piyade levende 5 kuruş, 1191 tarihinde (15) piyadeye 12 kuruş verildiğine dair örnekler vardır. 1110 tarihli bir vesikada (16), piyade levendlerin bir kıssmının 10 kuruş diğer bir kısmının da 5 kuruş bahşişle yazıldığı görülmekte, vesikanın hayli uzunluğuna rağmen bu farklılığın sebebini belirten bir nokta göze çarpmamaktadır.

Levendlerin kaldırılmasına yakın tarihlerde - ki bu tarihler 1768 - 1774 Osmanlı - Rus harbine rastladığından devletin fazlaca askere ihtiyac duyduğu pek sıkışık bir dev-

(1) Başbakanlık Arşivi Fekete Tasnifi vsk. no: 2625.
(2) » » İbnülemin Askeri vsk. no: 2395.
(3) » » Cevdet Askeri vsk. no: 4498.
(4) » » » » vsk. no: 3344.
(5) Topkapı Sarayı Müzesi arşivi D. 5211.
(6) Başbakanlık Arşivi Cevdet Askeri vsk. no: 20314.
(7) » » » Maliye vsk. no: 21348.
(8) » » » Askeri vsk. no: 7753, 41988.
(9) » » » » vsk. no: 1657.
(10) » » » » vsk. no: 18671.
(11) » » » » vsk. no: 47693.
(12) » » » » vsk. no: 41133.
(13) » » » » vsk. no: 2387.
(14) » » » » vsk. no: 29086.
(15) » » » » vsk. no: 16045.
(16) » » » » vsk. no: 4116.

redir - bazen bahşişin şimdiye kadarki mutad ölçüleri aştığı da olmuştur. Meselâ 1183 senesinde (1) Sivas ve Karaman valilerinin maiyetlerindeki levendlere 45 kuruş bahşiş verildiği, 1188 senesinde (2) ise Özi kalesi muhafazasında bulunan 600 kişilik levend ve delil neferlerinin bahşiş ve ulûfeleri için her bir neferine seksener kuruş hesabı ile İstanbul'dan para istendiği görülmektedir.

U l û f e: Askere harçlık gayesiyle verildiği anlaşılan ulûfe, sâbit ölçüde tutulmuştu. Gerek süvari gerekse piyadeye ayda 2,5 kuruş verilmekteydi. İncelediğimiz vesikalar yoluyla, onyedinci asrın başından ta onsekizinci asrın sonuna kadar bunun hep iki buçuk kuruş olduğunu tespit etmiş bulunuyoruz. Bununla beraber 1189 tarihli (3) bir arz tezkeresinde 5 kuruş ulûfe verildiğine dair bir misal de karşımıza çıktı.

Levendlerin ulûfeleri esas itibariyle 6 aylık peşin verilirdi.

S a i r m a s r a f l a r: Bahşiş ve ulûfe levendlerin kendilerine verilmekteydi. Bir de bunların başındaki idarecilerine levendlerin ihtiyaçları için ödenen paralar vardı. İdarecilere verilen paralar levendlerin iaşe, barındırma ve nihayet harp malzemeleri sarfiyatı içindi. İaşe masrafları, vesikalarda; «*nan ve lahm baha*», yahut türkçe «*ekmek ve et baha*» veya daha çok «*katık baha*» şeklinde geçmektedir. İncelediğimiz vesikaların bahşiş ve ulûfeden bahsedenlerinin pek çoğunda iaşe işiyle ilgili sözler de bulunmaktadır. Bir kısım vesikalarda evani-i nuhas yani bakır kaplar alınması için de para istendiği veya yollandığı görülüyor ki, tabiatiyle bu da levendlerin iaşe meselelerine bağlı bir noktadır. Ayrıca bazılarında çadır ve çerge için para istendiği veya yollandığına dair satırlar yer almaktadır. Bu da, onların barındırılması cihetine bağlı masraflardır. Süvari levendlerin arpa ve yem paraları da iaşe, mutbak ve barındırma masrafları gibi ve onlarla beraber idarecilere yollanan paralardandı.

(1) Başbakanlık Arşivi Cevdet Askeri vsk. no: 1702.
(2) » » » » vsk. no: 23105.
(3) » » » » vsk. no: 29086.

Kışları şiddetli geçen yerlerde kış mevsiminde silâh altında levend bulundurmak gerektiği taktirde, asker çadırda kalamıyacağı için, elbette bunlara bina temini gerekirdi. Nitekim 22 şevval 1154 tarihi (1) ile Sivas valisine yazılan bir yazıda, levendlerin ikametleri için tedarik olunacak binalara gereken 20500 kuruşun mahallinden temini gayesiyle imdad-ı seferiyeye kıyasen Sivasa tâbi kazalardan tahsili emrolunmaktadır.

Levend yazılırken, bahsi geçen bu masraflar hep devletten çıkardı. Bununla beraber zengin kimselere bazen, kendi malından (2), yani masrafları bizzat kendisi tarafından görülmek üzere levend yazması hakkında emirler gönderildiği de vakidir.

Kale muhafızlığı ve levendler

Esas itibariyle kale muhafazasında kullanılan azeban (azab, kale azabı), farisan, beşli (beşlü), gönüllüyan (gönüllü) diye isimlendirilen askerler de; asıl ve mahiyetleri bakımından levend - sekban sisteminin dışında kalan şeyler değildi. Zira, bunlar da askerî hizmet gördürülmek üzere halktan toplanıyor (3), kendilerine ulûfe ve bahşiş veriliyordu. Yalnız, vazife yerlerinin kalelerde muhafızlık etmek olması, hizmet süresi uzayan ve başarılı iş görene icabında tımar tevcihi yapılabilmesi, ve bilhassa muhafızların bütününe şamil olmamakla beraber, kale muhafızlığında bazı vazifelerin gedik manzarası arzetmesi bakımından, bu sistem içinde bir özellik taşıyorlardı. Bunların arasında, tımarlı olanlarının ulûfelilere nisbeti acaba neydi? Bu nokta üzerinde özel bir araştırma yapmadığımızdan elbette bir şey söyliyemiyeceğiz. Yalnız levendler üzerindeki araştırmalarımız esnasında gözden geçirdiğimiz vesikalar arasında bunlarla

(1) Başbakanlık Arşivi Cevdet Dahiliye vsk. no: 2363.
(2) » » » Askerî vsk. no: 48919, 49514, 49515.
(3) Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi E. 3885 numarada kayıtlı 21 cemaziyülevvel 1164 tarihli bir vesikada, kale muhafızlığı için azap yazma şeklinin levend yazmanın tıpkısı olduğu görülüyor.

ilgili olanlarının hep mevacibden bahsedişi, bunların tımarlılarının pek az olabileceği neticesini çıkarmamıza yol açmaktadır. Fakat azab (1), farisan, gönüllü ve beşlilerin kalelerdeki hizmet müddetleri uzun sürdüğünden ulûfeleri daha fazlaydı. Meselâ 1182 tarihli bir masraf defterinde (2) : kale muhafızlığında süvari ve piyade tüfekci, beşli, delil ve gönüllülerin bulunduğu, bunlardan piyade tüfekcilerin beher neferine 20, delillere 40, gönüllülere 40, beşlilere 40 kuruş bahşiş verildiği görülür.

Yeni zaptedilen bir kaleye muhafız yerleştirilirken eski azab ve farislerden adam tayin edilirdi. Meselâ 986 yılında Bosna'da yeni zaptedilen bir kaleye günde altı akçe ile bir azab (3) tayin edildiği, yine ayni sene zaptedilen diğer iki (4) kaleye de başka kalelerden iki farisin naklen tayin olunduğu görülmektedir.

Kale muhafızlığı yalnızca azab, farisan ve gönüllüyana münhasır değildi. Bilindiği üzere, kalelere yeniçeriler de konurdu. Ayrıca levend ve sekbanlardan da muhafızlık işinde hayli geniş çapta faydalanılmıştır. Esasen bu noktayı aydınlatan epeyce vesika gözden geçirmiş bulunuyoruz.

Kalelerde hizmet gördürülen levend ve sekbanların ulûfesi diğerlerininkinden daha fazlaydı. Meselâ 1106 tarihli bir vesikada (5), ayni kalede beraberce hizmet gören azabların gündeliğinin 27,5, farisanın 21, topçuların 21,5 ve levendlerin 15 akça olduğu; 1076 senesinde Kerkük kalesi gönüllü-

(1) Kale azabları arasında hıristiyanlar da bulunurdu. Meselâ Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi D. 9461 numaraya kayıtlı 1056 tarihli Bender kalesi azeban defterinde; kalede mevcut 160 neferden on kadarının Tanaş, Mihail, İstefan misillü isimler taşıyan hıristiyanlardan meydana geldiği müşahede olunmaktadır.

(2) Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi D. 6735.

(3) Başbakanlık Arşivi Fekete Tasnifi vsk. no: eski: 762, yeni: D. BKL 986. 12. 22

(4) » » » » vsk. no: eski: 765, yeni: D. BKL 986. 12. 25

» » » » vsk. no: eski: 766, yeni: D. BKL 986. 12. 25

(5) » » İbnülemin Askerî vsk. no: 2536 (kitapta 21 numaralı vesika).

leri kethüdasına (1) günde 20 akça verildiği; 1106 (2), senesinde bir neferin gündelik 10 akça ile faris tayin olunduğu görülüyor.

Kale muhafızlığı sadece azab, faris ve gönüllü adıyle anılan askerlere tahsis edilmiş değildi. Bizzat levendler de ayni işle vazifelendirilebilmekteydi (3). Hem de bu iş, daimî muhafızlık şeklinde olduğu gibi, düşmanın istilâ tehlikesi başgösterince büyük sayıdaki levend kuvvetleriyle bir kalenin imdadına koşmak, böylece kalenin gerek içinde gerekse dışında askerî şartlar neyi icap ettiriyorsa onu yapmak şeklinde de olurdu. Bu maksatla hem süvari hem de piyade levendlerden faydalanılırdı. Levendlerin bu tarz hizmetlerine dair bir çok örnek zikretmek mümkündür.

1109 senesinde Şans adası ve Tamşvar muhafazası ile vazifelendirilen (4) levendlere ulûfe ve bahşiş olarak kendilerine 25 kuruş verildiği, 1105 de sekiz bin piyade levendin İskenderiye (İşkodra) muhafazasına (5) memur olduğu, 1105 te Niş ile Yumîr bayırı (6) na muhafız olarak 152 levend yerleştirildiği, 1183 de (7) İbrail kalesi, 1186 (8) da Kaş kalesi muhafazasında levendlerin muhafızlık ettikleri vesikalarla sabittir. Levendlere kale muhafızlığı ettirilişine dair daha bir sürü örnek mevcuttur (9).

Levendlere kale muhafızlığı ettirilirken, esas bu hizmeti görenler ortadan kalkmış değildi. Levendlere bu çeşit işler ya müstakilen, veyahut da onlarla beraber (10) gördürülüyordu.

(1) Başbakanlık Arşivi İbnülemin Askeri vsk. no: 651 (kitapta 11 numaralı vesika).
(2) » » Cevdet Askeri vsk. no: 1770.
(3) » » » » vsk. no: 18665, 19376, 22031, 22088, 23105, 37216, 41974, 43372, 46152, 49088.
(4) » » » » vsk. no: 3344 (kitapta 23 numaralı vesika).
(5) » » İbnülemin Askeri vsk. no: 2543 (kitapta 19 numaralı vesika).
(6) » » » » vsk. no: 2486 (kitapta 20 numaralı vesika).
(7) » » Cevdet Askeri vsk. no: 1657.
(8) » » » » vsk. no: 1659.
(9) » » » » vsk. no: 4116, 4678, 9247, 9094, 1689.
(10) » » » » vsk. no: 3742.

Öte taraftan, tabiatiyle azab, faris ve gönüllüler de muhafızlık vazifelerine devam ediyorlardı. Nitekim levendlerin resmen kaldırılmasına yakın (1) ve kaldırıldıktan sonraki tarihlerde (2) de bunları görüyoruz.

Bu bahsi kaparken, levendlerin mahiyet bakımından faris, azab ve gönüllüler ile ayniyet arzedişine daha kuvvetli delil olarak, bazı vesikalarda kale muhafızlığıyle vazifelendirilen levendlere «farisan levendatı (3)» dendiğini de zikredelim.

Levend bölükleri ve subayları

Levendler bölük makamında bayraklara ayrılıyordu. Daha yerinde bir ifade ile levend bölüklerine bayrak denmekteydi. Levend bayrakları (bölük) çoğunlukla 50 kişiden (4) meydana gelmekteydi. Esas ölçü 50 kişi olmakla beraber bölüklerin 50 ile 100 arası (5), 100 (6), hatta 120 kişi (7) tutulduğu da olurdu.

İzzi tarihinde (8), kapılı levendlerin bölükbaşı, odabaşı, bayrakdar, çavuş ve soytarıdan ibaret beş sınıf oldukları kaydedilmekte ve bu sınıflama ile kapılı levendlerin subayları hakkında bilgi verilmek istendiği anlaşılmaktadır. Ayni eserde mîri levendler hakkında da perakende satırlar mevcut olmakla beraber, bunların subaylarına dair bir şey söylenmemektedir. Bizim bu arada vesikalardan tespit edebildiğimize göre; onyedinci asrın (9) başında mîri levendlerin en yüksek subayı baş bölükbaşı idi. Ondan sonra

(1) Başbakanlık Arşivi Cevdet Askerî vsk. no: 246.
(2) » » » » vsk. no: 7907, 1063.
(3) » » » » vsk. no: 29237 (kitapta 30 numaralı vesika).
(4) » » Fekete Tasnifi vsk. no: 2625.
» » Cevdet Askerî vsk. no: 7159, 41988, 16288, 16841, 20589, 31988, 32764, 37104. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi D. 5211.
(5) » » » » vsk. no: 47453; 22451.
(6) » » » » vsk. no: 23320.
(7) » » » » vsk. no: 7448.
(8) İzzî, Tarih, s. 39.
(9) Başbakanlık Arşivi Fekete Tasnifi vsk. no; 2625.

b ö l ü k b a ş ı gelmekteydi. Mîri levendlere ait incelediğimiz vesikaların en eskisi olan bu 1008 (1599) tarihli vesikada: «evvelemirde bölükbaşılar ile zabitan-ı levendanı, zapt-u rapta kaadir olan kimesnelerden intihab ederek nasb ve tarafınızdan şeci' ve bahadır bir kimesneyi cümlesinin üzerlerine başbölükbaşı tayin edüb» dendiği cihetle, o tarihte de, bölükbaşılardan gayri daha başka subayların bulunduğu açıkça anlaşılıyor.

1146 (M. 1733) tarihli bir vesikada (1) da: «neferat-ı mezkûrenin bazısı şekavetpîşeleri bölükbaşılarına veyahut o d a b a ş ı ve b a y r a k d a r ve ç a v u ş larına istinad ile» şeklindeki cümle ile, bölükbaşıdan sonra gelen subaylar sıralanmıştır.

1150 tarihi civarında mîri levendlerin subaylarının isimlerinde bir değişiklik yapıldığı anlaşılıyor. Zira bu tarihten sonra bölükbaşı kelimesi pek seyrekleşmekte ve levend subayları için b i n b a ş ı, b e ş y ü z b a ş ı ve y ü z b a ş ı tâbirleri geçmeye başlamaktadır (2).

Kelimenin kendisinden de anlaşılacağı üzere binbaşı 1000 kişinin (3), beşyüzbaşı 500 kişinin (4), yüzbaşı 100 kişinin (5) kumandanı idi.

Levend subaylarından bahsedilince, elbette bir de bunların nasıl yetiştikleri meselesi hatıra gelecektir. Bunlar için subay yetiştiren bir okul olmadığını kat'i olarak biliyoruz. İncelemelerimiz sırasında levend subaylarının yetişme sahalarını ve kaynaklarını açık şekilde belirten bir vesikaya rastlıyamadık. Yalnız vesikaların bazılarında bir paşanın başbölükbaşı veya bölükbaşı tayininden bahsedildiği, bazılarında binbaşı veya beşyüzbaşılığa getirilen adamın daha önce veya sonraki durumuna ait bazı işaretlere rastlandığı olmaktadır.

(1) Başbakanlık Arşivi Cevdet Askeri vsk. no: 27459 (kitapta 33 numaralı vesika).
(2) Kitapta 39, 49 ve 60 numaralı vesikalara bakınız.
(3) Başbakanlık Arşivi Cevdet Askeri vsk. no: 45182, 38773, 22854, 22925, 29086, 32764.
(4) » » » » vsk. no: 42036, 1689.
(5) » » » » vsk. no: 1689.

Meselâ, Develili zâde Seyid Ali adındaki beşyüzbaşının (1) mîri levend bölükbaşılarından olduğu, 1150 senesinde Genç Ali bölükbaşının (2) 1000 süvari levendine kumandan tayin edildiği, 1189 yılında bir binbaşının (3) terfi ettirilip mütesellim yapıldığı, 1157 senesinde (4) Tophane'de çalışan mühendis ve dökücübaşılardan bazılarına k o l a ğ a l ı k ve b i n b a ş ı l ı k rütbelerinin tevcih edildiği görülüyor. Tabii bu noktalar levend subaylarının menşe durumları hakkında birazcık da olsa fikir veren şeylerdir.

Levendlerin ulûfe ve bahşişlerine ait havale emirlerinin bir kısmında, ulûfe ve bahşişlere «zabitanın ondalıkları» nın (5) da dahil olduğunu belirten kayıtlar vardır. Bunlardan, subayların maaşları hakkında bir fikir ediniyorsak da, subay maaşlarının miktar ve rütbelere göre değişmesi lâzım gelen nisbet ve ölçülerini tespitimiz mümkün olmadı.

Başıboş ve kapılı levendlerin kıyafetlerinde kendilerini belli edecek taraflar bulunduğuna göre, elbette, devlet tarafından toplanan mîri levendlerin de bir kıyafetlerinin bulunması icap eder, şeklinde düşünülecektir. Lâkin ne çare ki, levendlere ait pek çok vesika gözden geçirdiğimiz halde, mîri levendlerin kıyafet işini çözecek bir şey elimize geçmediğinden, bunların kıyafetlerinin nasıl olduğu ciheti şurada dursun, özel ve muntazam üniformalarının bulunup bulunmadığı meselesini henüz halledebilmiş değiliz. Sadece 1108 tarihli bir hükümde (6), «*boylu ve kuvvetli çifte tabancalı ve boylu tüfekli ve kırmızı yağmurluklu 108 Arnavut askeri*» yazılmasından bahseden, kıyafetle ilgili sayılabilecek bir vesikaya rastladıksa da, tek bir vesikada görülen bu noktalar levend kıyafetini tanıtmak bakımından umumileştirilemez. Zaten vesikada, çifte tabancalı ve boylu tüfek ile kırmızı yağmur-

(1) Başbakanlık Arşivi Cevdet Askeri vsk. no: 42036.
(2) » » » » vsk. no: 17186.
(3) » » » » vsk. no: 29086.
(4) » » » » vsk. no: 47549.
(5) » » » » vsk. no: 7753, 18671.
(6) » » » » vsk. no: 45099.

luğun levend kıyafeti icabı olduğuna dair bir ifade görülmüyor.

Levend toplanmasına ait emirlerde, çoğunlukla, memleketin muayyen bir kısmından toplanan insanların, oradan doğruca cepheye sevkedildiklerine dair kayıtlar karşısında, bunların muayyen ve muntazam bir üniforma sahibi olmaları hususuna hükûmetce pek önem verilmediği zan ve şüphesi uyanabilmektedir. Yalnız, askere peşin verilen bahşişle, bir bakıma elbise temininin hedef tutulmuş olabileceği meselesi zihnimize takılmadı değil. Lâkin bahşişten bahseden pek çok vesikada kıyafetle ilgili bir nokta göremedik. Şayet bahşişin verilme gayesine işaret olarak bir vesikada geçen, «beher neferin mühimmatların görmek için taraf-ı mîriden beş kuruş bahşiş» cümlesindeki «mühimmat» sözü ile elbise de kastedilmişse - ki mühimmat sözü ile elbisenin kastedilmemesi gerekir -, bu taktirde dahi, levendlerin toplanma ve sevk şekli bakımından, bunların muntazam bir üniformaya sahip kılınabilmeleri imkânı, pratikte akla pek yatmıyor. Zira, levendlerin toplanma bölgeleri civarından üniformalarını temin edebilmeleri için vilâyet merkezleri ile bazı sancaklarda, asker için hazır elbise depolarının bulunması icap edecektir. Velhasıl, netice olarak; bunların muntazam üniformalarının bulunup bulunmadığını açıklıyan vesikalar ele geçinceye kadar, bu hususta kesin bir şey söylemekten sakınmak en doğru yol olacaktır.

Bir kısım vesikalarda ,levendlerin muayyen bir müddet için toplandıklarına işaret olacak, bazı noktalar göze çarpmaktadır. Müddetle ilgili kelimeler dışında, bu hususa ait en kuvvetli delil, ulûfelerin, altı aylık olarak peşin verilmesidir. Şayet altı aylık vermeye para kâfi gelmezse bunun altı aylığa tamamlandığı görülüyor. Ulûfelerin altı aylık olarak verilmesi, levendlerin toplanma müddetinin altı ay olabileceğine en kuvvetli delildir. Harbin uzaması veya altı ayda biteceği tahmin olunan bir olayın bu müddet zarfında bitmemesi karşısında, levendlere bir altı aylık daha ulûfe hatta bahşiş verilmekteydi. Kitabımıza koyduğumuz vesikaların

bazıları (1) dikkatle okunduğu zaman, bu altı aylık müddet meselesi kolaylıkla anlaşılacaktır. Maamafih, müddetleri tamam olan levendlerin o bölgede vücutlarına hissedilen ihtiyacın devamı dolayısiyle, müddetlerinin yenilenerek altı aylık ulûfeleri ile bahşişlerinin verilmesi hususu, incelediğimiz 1149 (2), 1154 (3) ve 1188 (4) tarihli üç vesikada gayet açık şekilde anlatılmaktadır.

Bazı vesikalar sayesinde levend bölüklerinin bayrakları olduğunu, levendlerin bayrakları için lüzumlu kumaşın devlet tarafından temin edildiğini öğreniyoruz (5). Sekban, levend ve delillerin kaldırılmasiyle ilgili emirlerde, sekban ve levend bayrağı altına nefer yazma, yahut da levend ve sekban bayrağı açılmasından bahsedildiğine göre (6), levend, sekban, delil, gönüllü vesairenin bayraklarının ayrı ayrı olduğu anlaşılıyor.

Kitabımıza suretini koyduğumuz, Cevdet askeri 15542 numaralı vesikada, bayrak yapılan kumaşlar meyanında «*dadayî*» ve «*yugamî*» isimleri geçiyor. 1182 tarihli (7) on sayfalık bir masraf defterinde ise, süvari tüfekcilere, beşli ağaya, bölükbaşılara, delilbaşı ağa ve gönüllü ağalarına bayrak için verilen paraların da miktarı var. Bu vesikada bayrak kumaşının «*canfes*» olduğu görülüyor.

Ordu için toplanan levend ve sekbanın miktarı meselesi

Onaltıncı asrın son yıllarından itibaren, Osmanlı ordusu esas itibariyle, kapıkulu ile levend - sekban sistemine dahil askerlerden meydana gelmekteydi, dersek, muhakkak ki ta-

(1) Kitapta 48 ve 54 numaralı vesikalar.
(2) Başbakanlık Arşivi Cevdet Askeri vsk. no: 38067.
(3) » » » » vsk. no: 9546.
(4) » » » » vsk. no: 11027.
(5) » » » » vsk. no: 15542 (kitapta 15 numaralı vesika).
(6) » » » Dahiliye vsk. no: 2354 (kitapta 27 numaralı vesika).
(7) Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi D. 6735.

rihî bir gerçeği ifade etmiş oluruz. Kapıkulu bir yana bırakılırsa, levend - sekban sistemine dahil kuvvetlerin, eski Osmanlı tarihlerinde pek açıklığa kavuşturulmadığını yukarıki bahislerde belirtmiştik. Zira, onaltıncı asrın sonlarından itibaren kaleme alınan Osmanlı tarihlerinde, kapıkulu dışındaki kuvvetler, çok karışık ve çeşitli kelimeler kullanılmak suretiyle anlatılmıştır. Nitekim, «asker, piyade askeri, süvari, filân paşanın kuvvetleri, serdengeçtiler, eyalet askeri, sekban, levend, delil» gibi çeşitli kelimelerin yanında erbab-ı tımar sözü de seyrek olarak anılmaktadır. Halbuki «asker, süvari ve piyade kuvvetler, filân eyalet ve paşanın askerleri» diye anılan kuvvetler, levend - sekban sisteminin icabına göre toplanmış şeylerdi. Yani kapılı ve mîri levend ve sekbanlardı.

Osmanlı müverrihleri, önemli muharebelere katılan kuvvetler hakkında rakamlarla bilgi vermek istedikleri zaman, kapıkulunu ayrıca zikrettikten sonra, diğerlerini çok defa şu kadar piyade ve süvari veya eyalet askeri diye kaydetmektedir. Bunun için, tarihlerde, harplere katılan levend ve sekbanlara ait sağlam rakamlar pek göze çarpmaz. Gerçi Peçevî'den itibaren özel tarihciler veya vak'anüvislerin eserlerinde, onaltıncı asrın sonları ve daha sonraki devre ait bilgi verilirken levend ve sekbandan sık sık bahis geçer. Meselâ 1595 senesindeki Estergon (1) muharebesinden bahsedilirken levendlerden, 1601 deki Üstuni Belgrad harbinde tüfenkendaz (2) sekbanların orduyu bozgundan kurtarmalarından, 1602 (3) ve 1603 (4) senesinde Avusturya cephesindeki muharebelerde levend ve sekbanların muharebelerinden söz eden pasajlar vardır. Bu misaller daha fazla çoğaltılabilir.

Tarihlerde görülebilen, miktarla ilgili noktalara gelince; 1594 senesinde Avusturya cephesine hareket eden askerin miktarı hakkında Naima tarihinde (5) şu satırlar görülüyor:

(1) Naima, Tarih, c. 1, s. 134.
(2) Ayni eser c. 1, s. 251, 257.
(3) » » c. 1, s. 307.
(4) » » c. 1, s. 327-333.
(5) » » c. 1, s. 102.

«*Defterdar İbrahim Efendi* (Müverrih Peçevî) *tahriri üzere bu sefere gelen asker bir tarihte Engerus seferlerine cem olduğu malûm değildir. Yalnız otuz bin kadar kapıkulu var idi. Rumeli askeri binihaye idi. Sultan Süleyman merhumdan sonra Engerus seferi vaki olmamağla halk ganimet ümidiyle teşne idi. Rumeli askeri kadar dirliksiz asker gelmişti. Akıncı ve yürük bir eyalet askeri kadar var idi. Tatar kırk binden fazla idi.*» Burada bahsi geçen dirliksiz asker, muhakkak ki levend ve sekbandan meydana gelmekteydi.

Yine ayni eserde Haçova muharebesine katılan kuvvetler hakkında (1) : «*Peçevî ider: bu sefer-i zafer-eser culûs akabinde vaki olmağla in'am-ı culûs verilen kapıkulları seksen binden ziyade olub elli binden mütecavizi bu seferde mevcut idi. Rumeli ve Anadolu ve sair eyaletler ve akıncı ve işkenci ve tatar ve bunların hidmetkârları altmış binden mütecaviz iken*» denmektedir. Rumeli, Anadolu ve sair eyaletlerden gelen kuvvetlerin her halde en az on bin kadarı mîri levend ve sekban olmalıydı.

Bir de bu arada, onaltıncı asrın sonunda kaleme alınmış bir eserde, 1596 Eğri seferine giden ordudaki yeniçeri sayısının on binden fazla olmadığının (2) yazılı bulunduğunu kaydedelim. Bu kayıt ile, Eğri seferinin arifesi olan 1003 (M. 1594 / 1595) yılına ait 73 numaralı Mühimme Defterinden, çift bozan reâya ve eşkiyalığın fevkalâde artışına dair daha önce verdiğimiz bir sürü misal, yanyana mütalea edilirse, Eğri seferine giden ordunun her halde 15-20 bin kişisinin levend ve sekbandan meydana gelebileceği hususu, mantıkî bir netice halinde karşımıza çıkmış olur.

Daha onaltıncı asır sona ermeden levend ve sekbanların Osmanlı ordusunda büyük yekûnlara ulaştığı muhakkaktır. Gerçi tarihî eserlerdeki dağınık bilgi kırıntılarının arşiv vesikalarından edinilecek sağlam bilgilerle takviyesi suretiyle kat'i rakamlar elde etmek mümkünse de, kanaatımızca, bir tarihci bütün mesaisini bu rakamları derlemeye hasretse bile, sonucu elde edebilmek için yine de ömrü kâfi gelmiyecek-

(1) Naima, Tarih, c. 1, s. 167, 168.
(2) İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Kapıkulu Ocakları, c. 1, s. 482.

tir. Bu bakımdan, bir hayli uzamıya müsait olan bu bahsi kesebilmek için, arşiv vesikalarının ikna edici kuvvetinden örnekler sıralamayı tercih ederek, aşağıya mîri levend miktarlarına ait bir cetvel sunuyoruz.

Daha önce de bir kaç defa belirttiğimiz veçhile, bu eserimizi hazırlarken faydalandığımız vesikaların bir çoğu perakende vesikalardır. Arşivde, araştırıcıların incelemesine arzedilebilen vesikaların ,ancak tasnifi yapılmış vesikalardan ibaret bulunmasından doğan bir netice olarak, bu vesikaların önemli kısmı onsekizinci asra aittir. Cetvelimizdeki tarihlerin büyük kısmının onsekizinci asra aidiyeti, onyedinci asır için mîri levend - sekbanın sayısının küçümseneceği şüphesini uyandırmıyacaktır zannederiz. Esasen eserimizin bütününün böyle bir şüpheyi kolaylıkla önliyeceğini umarız.

Vesikaların mufassal metinleri içinden tarayıp çıkardığımız ve kronolojik bir sıraya koyduğumuz bu rakamlar; *levend yazma, cepheye sevketme ve yazılan levendlerin ulûfe, bahşiş ve sair masraflarından bahseden yazılardan* alınmadır. Vesikalar arasında sadece 100 levendden bahsedenleri olduğu gibi 10-15 binden, hatta 85 binden bahsedenleri bile vardır. Cetvelimizdeki vesikaların en az yüzde sekseninde levendden, geri kalanında da sekban, deli, tüfekci, mîri süvari veya piyade askerden bahis vardır. Cetvelimizde, her hangi bir yıldaki levend miktarına ait rakamların toplamının, devletin o sene topladığı levendlerin tamamını gösterdiğini düşünmek şüphesiz büyük bir hataya düşmek olacaktır. Bunların pek çoğu, o senelerde toplanan mîri levendlerin ancak bir kısmı olabilir.

Cetvelimizde dercedilmiş olan vesikaların gün ve ay tarihleri bir tarafa bırakılmış ve sadece yılları alınmıştır. Vesikada levendlerin yalnızca piyade ve süvarisinden bahsediliyorsa yanlarına bu kelimeler, şayet hem süvari, hem de piyadesinden bahis varsa «karışık» kelimesi konmuştur.

Arşiv vesikasının tasnif künyesi	vesikanın numarası	vesikanın tarihi	vesikada bahsi geçen levendin miktarı	
Fekete tasnifi	2625/D-B.M.Ş.	1008	1000	süvari
İbnülemin askeri	2395	1102	2000	piyade
Cevdet askeri	4498	1103	6000	»
Fekete tasnifi	3791	1104	900	karışık
Cevdet hariciye	7481	1105	2500	piyade
İbnülemin askeri	2486	»	152	piyade
Cevdet askeri	48894	1107	500	süvari
» »	45099	1108	108	piyade
» »	3344	1109	4000	karışık
» »	4116	1110	4120	piyade
» »	19376	1119	10654	piyade
» »	15676	»	500	süvari
» »	23863	1137	1000	»
» »	24533	»	50	»
Topkapı sarayı Müz. arşivi	D. 5211	»	4000	karışık
		1139	4000	piyade
Cevdet askeri	4713	»	1000	karışık
» »	28857	»	500	süvari
» »	37104	»	200	»
» »	5570	1140	1120	piyade
» »	21856	1144	1000	»
» »	29237	»	1868	karışık
» »	22031	1145	1000	süvari
» »	20314	»	500	»
» »	49088	»	1000	»
» »	54328	»	500	»
» »	29236	»	1000	»
» »	36711	»	1000	»
» »	11638	1147	10000	levend, kapıkulu
» »	16230	1148	2524	karışık
» »	17063	»	500	»
Cevdet maliye	21348	»	1500	»
Cevdet askeri	12827	1149	1000	»
» »	22451	»	1680	»
» »	42989	»	1500	»
» »	20583	»	500	»
» »	13796	»	1000	piyade
» »	9695	1150	1000	»

Arşiv vesikasının tasnif künyesi		vesikanın numarası	vesikanın tarihi	vesikada bahsi geçen levendin miktarı	
Cevdet	Askerî	51979	»	500	süvari
»	»	39959	»	500	»
»	»	43104	»	1000	piyade
»	»	23320	»	2200	karışık
»	»	27823	»	1500	»
»	»	34089	»	1000	»
»	»	363380	»	50	süvari
»	»	10401	1151	400	»
»	»	41988	»	500	piyade
»	»	48994	1151	1000	süvari
»	»	49207	»	3000	»
»	»	54510	»	2000	»
»	»	45466	»	500	»
»	»	31988	»	1000	piyade
»	»	7753	»	6250	karışık
»	»	10992	1152	5000	süvari
»	»	8018	»	500	»
»	»	13095	»	1000	»
»	»	12511	»	200	»
»	»	21615	»	1000	karışık
»	»	19884	»	1000	süvari
»	»	19143	»	500	»
»	»	50984	»	500	»
»	»	23115	1153	6000	karışık
»	»	9546	1154	1000	süvari
»	»	20588	1155	2500	karışık
»	»	1738	1155	1000	süvari
»	»	45121	»	200	»
»	»	53336	»	500	»
»	»	54556	»	500	»
»	»	25439	1156	2015	karışık
»	»	45386	»	100	»
»	»	20330	1157	500	süvari
»	»	20589	»	500	»
»	»	28546	»	1000	»
»	»	12798	»	4000	»
»	»	8943	1158	3250	piyade
»	»	32845	»	1000	süvari
»	»	37265	1159	200	»
»	»	13517	1180	2000	karışık

Arşiv vesikasının tasnif künyesi		vesikanın numarası	vesikanın tarihi	vesikada bahsi geçen levendin miktarı	
Cevdet	Askerî	13592	1181	200	süvari
»	»	51624	1182	2000	piyade
»	»	42559	»	1000	»
»	»	43372	»	1000	»
»	»	16841	»	1000	süvari
»	»	18448	»	8000	»
»	»	16665	»	1000	»
»	»	20940	»	3066	karışık
»	»	25851	»	2000	»
»	»	3039	»	3000	piyade
»	»	14795	»	800	»
»	»	14719	»	500	süvari
»	»	16288	»	10000	piyade
»	»	49515	1183	1000	süvari
»	»	49514	»	2000	piyade
»	»	52236	»	3000	süvari
»	»	54643	»	1000	piyade
»	»	54763	1183	1000	piyade
»	»	45182	»	1000	»
»	»	17727	»	1050	süvari
»	»	18671	»	85000	piyade
»	»	20596	»	1000	karışık
»	»	21838	»	1000	süvari
»	»	1699	»	400	piyade
»	»	1657	»	2000	süvari
»	»	1689	»	2100	»
»	»	2574	»	1000	»
»	»	2864	»	14000	karışık
»	»	3079	»	500	piyade
»	»	42036	»	500	karışık
»	»	46171	1184	1000	piyade
»	»	46002	1184	2800	süvari
»	»	45988	»	1000	»
»	»	49870	»	1000	piyade
»	»	52875	»	500	»
»	»	53110	»	500	»
»	»	22969	»	3000	karışık
»	»	23277	»	900	»
»	»	23282	»	500	piyade
»	»	9094	»	250	süvari

Arşiv vesikasının tasnif künyesi		vesikanın numarası	vesikanın tarihi	vesikada bahsi geçen levendin miktarı	
Cevdet	Askerî	47693	1185	2000	piyade
»	»	1555	»	2500	»
»	»	12772	»	1000	»
»	»	28597	1186	1000	»
»	»	46882	»	1000	süvari
»	»	44174	»	1000	»
»	»	52434	»	1000	»
»	»	47693	»	2000	piyade
»	»	41133	»	500	»
»	»	43253	»	240	»
»	»	17186	»	1000	»
»	»	1659	»	1000	piyade
»	»	2387	1187	3000	karışılk
»	»	13172	»	900	»
»	»	13631	»	1500	»
»	»	15280	»	450	piyade
»	»	8947	»	2000	karışık
»	»	2402	»	100	süvarı
»	»	32764	»	1000	karışık
»	»	29708	»	2500	karışık
»	»	23244	»	500	piyade
»	»	23009	»	351	süvari
»	»	46201	»	700	piyade
»	»	38773	»	1000	süvari
»	»	52355	»	500	piyade
»	»	51441	»	500	»
»	»	50177	1187	5000	süvari
»	»	18692	»	1000	»
»	»	18693	»	100	»
»	»	31033	»	100	»
»	»	13884	1189	120	»
»	»	9247	»	600	piyade
»	»	37065	»	1000	»
»	»	31727	»	100	süvari
»	»	47453	»	1080	piyade
»	»	51144	»	700	»
»	»	51204	»	450	süvari
»	»	53808	»	350	piyade
»	»	54042	»	250	süvari

Arşiv vesikasının tasnif künyesi		vesikanın numarası	vesikanın tarihi	vesikada bahsi geçen levendin miktarı	
Cevdet	Askerî	22088	»	250	»
»	»	23024	»	250	»
»	»	23105	»	600	karışık
»	»	29086	1189	1700	»
»	»	9782	1190	3000	süvari
»	»	48919	»	50	»
»	»	13643	»	5000	»
»	»	12577	»	1000	»
»	»	16045	1191	6250	karışık
»	»	13207	»	250	piyade
»	»	13762	1201	1500	karışık
»	»	21445	1202	2000	süvari
»	»	2492	1203	1000	»
»	»	2516	»	2500	piyade
»	»	7448	1205	1000	süvari
»	»	2373	1207	300	karışık
»	»	16905	1212	2000	»
»	»	7159	1215	2150	piyade
»	»	1448	1218	500	»
»	»	20737	1127	60000	karışık

VESİKALAR

VE

VESİKA FOTOKOPİLERİ

VESİKA : 1

(Topkapı Sarayı Arşivi E. 10869)

Hüve'l - âlim - ül - hakîm

Ümiddir devletlû hüdavendigâr bu varakı ahırına dek nazar eyliye.

Âsitân-ı cihanpenah canibine arzolunan budur: Padişah-ı âlem - aray-ı medde zıllehü âla kâffe-t-il-enam devletle serir-i saltanata cülûs ettiği esnada muktezay-ı zemane göre her taifeye biehl kimesneler halt olunub sonra tedarük olunub ihrac olundu. Amma ehl-i ilm fakirlerden kuzat üftadelere halt olunan bivechi minelvücuh tarik-i tahsil-i ilme sâlik olmamış kadı naiblerinden ve edna cihetten mazûl olanlardan ve edna cihet talebine gelenlerdir ki, şefi' vasıtasiyle hilâf-ı vaki terbiyet ile kadı olmuşlar idi. İhrac olunmayub yevmen feyevmen mütezayid olmuşdur. Merhum mevlâna vildan hod tekmil etmiştir. Bu mertebeye varmışdır ki ilme hizmet edib mevalî-i izâma yetişüb ilm tarikinde zahmet çeküb gûşiş edenler zikr olunan taife arasında siyah renk arasında beyaz noktaya döndü. Ekserya itibar ve izzet ıssı nâehl olub zillet-ü hakaret içinde olan ehl-i ilm bîçareler oldu. İtibar olunur bir mansıb mahlûl olsa hezar yerden şefi' bulunub nâehillerden birine vâki olur, meğer izhar olunmayub ehl olanlardan biri terahhum oluna. Bu gayet akall-i kalildir. Veyahut ehl olana şefi' buluna. Elhasıl, ehl, eger nâehl şol kimesnenin ki şefi-i vardır, ana ihsân-ı şâhi müyesserdir. Ve şol kimesne ki şefi-i yokdur, mübtezel tûl-u-dıraz mülâzemette sürünür, âhir bir edna mansıb gösterirler, eğer nâehl isem taliimde geldi deyüb kabul eder. Eğer ehl olur ise, nâehle kadar verildüğün görüb kabulde tekellüf gösterir. Ba'zısı muztarr olub kabul eder ve ba'zı gayret eeküb adem-i kabulde musır olduğuyle gazab etdirirler, ve bir nâehl mazûl

olur olsa hezar cerisi var iken hezar tekellüf ile mazûl olub mülâzemette görülmeden terakki birle bermurad olur. Ehl olan ekseriya hilâsebeb ya edna cüz-yile mazûl olub tûl-u-dıraz mülâzemet ile muateb olur, bu tarik-le menasıb kadri yıkıldı ve ilme ve ehline rağbet kalmayub fîlcümle ilme dühûl eden tâlib-i ilimlerin ekseri dahi bir tarik ile mansıb husulünün mukaddematın tahsil etmeğe şüruğ etmiştir. Eğer şâh-ı âlem - ârây kablinden hizmet yetişmiye ehl-i ilm üftadelerin hâli hod harab olmuşdur. Bilkülliye bu taife mürtefi' olub şer'e halel müteveccih olur. Neuzübillâh-i minhaza-şerr padişah Süleyman-ı zamane bu dahi hayfdır, ki fi hadd-i zatihî adl-i tam ve diyanet-i kâmile ile muttasıf olub ve icray-ı şer'i Muhammedi kasdinde naziri gelmemiş ola. Dahi nâehle şefi' olanlar mebaliğ-i kesire cem'inde olub ve eyü atlar ve saire hayvanat ahzında olub nâehli terbiyet ve terbiyet etdirmek sebebiyle adl ve diyanet nefsi emrinin âsârı zâhir olmıya. Padişahlara bundan ulu kusur yokdur ki şer'a gerek olan umûrda tekâsül ede. Ve emr etdüğü yerine varır mı varmaz mı nazar eylemiye. Bir nice rüşvethorın ya bizzat ya vasıtayle dedikleri ile amel olunsa, malûm ola ki şimdiki erkân-u havass katında dâne-i hardal mikdarı tuhfe ercahdır. Bir âlim-i kâmilden şimdiki zamanın kadıaskerleri şöyle oldu ki, cilli himmetleri ile her ne tâlim olur anı ilka ederler, canları yokdur ki zerre miktarı tecavüz edeler, anların bâtıl havaların itmamda olmuşlardır, belki her biri kadıaskerler olmakda gılâz-ı şidat birle muhalefet vaki olmıya,deyü efvah-ı nâsda meşhurdur. Hâl-i âlem böylecedir. Her ne ki denilmişdir vakidir. Belki icmal olunmuşdur. Ümiddir, ba'd-et-tenebbüh tecessüs olunub def'ine himmet oluna. Her kim ki bunu tekzibe meşgul olsa şer' canibin hedm etmek isteyenin biri oldur. Eğer padişah-ı âlem muta' bu kadar mütenebbih olduktan sonra, bu umûra mukayyed olmıya, yarın Allah dergâhında bu hususiyatın davacısı hazret-i resûl-i imam-üssakaleyn ve hümam-ül kevneyn Muhammed Mustafa sallallahu aleyhi ve sellemdir, ol makamda cevabı verile, sehl

tasavvur olunmaya. İslâmda evvel gerek olan budur. Ve ba'zı kadılar şurb-ı hamrle meşhurlardır ve ba'zı irtişa ve cehl ve adem-i itikad birle meşhurdur. Bu zikr olunan tavaifden tenbih mikdarı zikr olunmuşdur.

Tafsîl-i der vilâyet-i Anadolu:

Kadı naiblerinden tarik-i tahsilden olmayub niyabetten kadı olanların ba'zı bunlardır ki zikr olunur:

Seydigazi kadısı, Bilecik kadısı, Bozdoğan kadısı, Bozoyük kadısı, hem mezkûr kadı echel-i nâs olduktan sonra defter-i şâhide İstanbul evidir icazetle dahi gitmemiştir, ba'zı havas-u-erkân setre meşguldür.

Tuzla kadısı, Kestel kadısı. Mezkûr Kestel kadısı bir suretle Gedik Ahmed'in mükleri üzerine emin olmak suretile mâ'nen âmil olduğuyle dühul edüb bir edna yere kadı olub sonra nâmahal deyü azl olunub Vuldan kethüdası Hacı Yusuf tezviriyle Mazen kadılığı ki on beş akçe yazar, ana kadı olub bînihaye müteşekkileri olduğuyle, sabıka Kestel'e kadı olana altı bin akçe verüb mezkûr Hacı Yusuf telbisiyle Kestel kadılığı ki otuz akçe yazar onunla istibdal olunub Kestel'e kadı olmuşdur. Bu kaziyeyi cemii âlem bilür ve bazı zamanda kallablığa dahi müthem olub habs olmuşdur, el'an bu vasf ile meşhurdur, setre kabil değildir, meğer teveccüh olunmıya.

Tafsil-i: Edna cihetten mazûl olub ya edna cihet talebine gelüb şefi' ile kadı olanların ba'zı bunlardır ki zikr olunur:

Aladağ kadısı, Görele kadısı, Yalakova kadısı, Bolavadin kadısı, Bilviran kadısı, Bursa tabii olan Göl kadısı, Gönen kadısı, Akhisar kadısı tâbii Bursa, Gördek kadısı, Arac kadısı, Çağa kadısı, Balya kadısı, Mengen kadısı, Kalkanlu kadısı, Mut kadısı, Pırnar kadısı, Kargu kadısı, Menlan kadısı, Lazbulundusu kadısı, Ünye kadısı, Aram kadısı, Engürünün Alevyürük karısı, Murtazova kadısı, Koçhisar Karaman kadısı.

Bu cinsden kadı olanın nihayeti yokdur ve kadı olub mülâzemette yürür bu cinsden kişiler çokdur.

Ve şurb-ı hamrle meşhur olanlar bunlardır ki zikr olunur: Manisa kadısı ve Antalya kadısı ve Turhanbat kadısı.

Ve irtişa ve cehl ve adem-ül-itikad ile meşhur olan on sekiz oğlu zikr olunan kazayadan birisinde gezüb Güzelhisar kadısı yokdur. Elhasıl bu zamanede ne kadar nâehl var ise anın revacı vardır. İrtişa zamanı oldu. Kimin ki vâfir dünyası vardır itibarı vardır. Kimin ki dünyası yokdur ne kadar mülâzemet ederse bir gün hâlin nedir demezler. Kim ki bu varakı bula, hüdavendigâr-ı cihanâraya vermiye ketm eyliye Allahın ve resûlünün ve cemii ümmeti muhammedin lâneti anın üzerine ola ve hem olur. Eğer ketm eyliye zira ketm eyliyen şer'i yıkılmasın taleb edendir ve hem ketm eyliyene en'am dahi okunmuşdur.

VESİKA : 2

(Başbakanlık Arşivi, Mühimme Defteri 1, sayfa 206, hüküm No. 1192, senesi 961)

Rum beylerbeyine hüküm ki:

Abdi nam kimesne südde-i saadetime gelüb, sâbıka oğlum Mustafa merhumun sekbanlarından olub, düşenden hisar gedüğüne hükm-i şerifim verilüb, Niksar kal'asında 1543 akçe tımarı ile gedüğe mutasarrıf olan Hasan için, ecnebidir diye dizdarı arz etmeğin, kendi kendüye tevcih olunub, beratla tasarrufunda iken mezkûr Hasan gelüb tasarrufuma mani olur deyü arz etmeğin; buyurdum ki: kadıya arz olunduğu gibi ise, bîvech kimesne bunun gedüğüne dahl ve taarruz ettürmeyüb berâtı mucibince tasarruf ettiresiz.

VESİKA : 3

(Başbakanlık Arşivi, Mühimme Defteri 3, sayfa 163, hüküm No. 444, senesi 967)

Çeşme kadısına ve ol canibde derya muhafazası hizmetinde olan Mehmed'e hüküm ki; Hâliyâ sen ki Çeşme kadı-

sısın, Südde-i Saadetime mektub gönderüb, Seferihisarda Ali nam âmilin otuz nefer firkate levendleri evin basub, mezbur Ali'yi katl edüb mal ve esbabını garet eyleyüb, ve sair nice fiiller ettiklerin ve sen ki Mehemmedsiz deyü; Divane Bayram nam levendin firkatesin basub on nefer levendin alub ve bâkisi deryaya dökülüb bazısı helâk, bazısı necat bulub ve sairleri dahi elegelmek üzedir deyü bildirmişsin. İmdi ol cevanibin hıfz-u hırâseti mühimmattan olmağın buyurdum ki; ele gelen levendleri mecâl vermeyüb mahallinde siyaset eyleyüb ve bâki firar edenleri dahi her ne tarikle olursa buldurub arz eyleyüb, minbaad dahi ol cevanibde vaki olan yalıları ve limanları ve sair levend ve korsan gelecek mahalleri gereği gibi tetebbu ve tecessüs edüb, levend ve sair korsandan nevahi ve kurâyâ ve reâyâyâ zarar ve gezent erişdürmeyüb hıfz ve hırâsetinde dakika fevt etmeyüb muhtac-ı arz olanı bildürüb ve ol levendler hususunda emr-i şerifim yerine geldiğin bildiresin.

VESİKA : 4

(Başbakanlık Arşivi, Mühimme Defteri 8, Sayfa No. 11, Hüküm No. 136)

Nahiye-i Şehlu der liva-ı Kütahya

Tımar	Karye-i Balıklı ve gayri
Hızır	9500

Mezbur fevt olub tımarı mahlûl olmağın, sol ulûfecilerden seksen altıncı bölüğünde sekiz akçe ulûfesi olub bedel-i tımara emir verilen İsfendiyar oğlu Hasan'a sekiz bin akçelik, baki kalan bin beş yüz akçesi dahi sekbanlarda olub, üç bin akçe tımara emir verilen Rahman'a noksanı tekmil olunmak üzre buyruldu.

VESİKA : 5

(Başbakanlık Arşivi, Mühimme Defteri 13, Sayfa No. 87, Hüküm No. 608)

Anadolu beylerbeyine hüküm ki:

Mukaddema sekbanlarından Dande Nazar oğlu Bali südde-i saadetime gelüb 974 cemaziyelhırının evasıtı tarihi ile, altı bin akçe tımara emr-i şerif verilüb, müyesser olmadığında ve Aydın sancağında beş bin akçe tımara mutasarrıf olan Musa Rodos muhafazasına tayin olunmuş iken gelmedüğün alaybeyisi ilâm eyledüğün bildirmeğin, hükm-ü sâbık alınmak tavsiye olunmak için şer' ile hüküm yazıldı.

VESİKA : 6

(Başbakanlık Arşivi, Mühimme Defteri 14, Hüküm No. 479, Sayfa No. 337, Tarih 978)

Lalaya hüküm ki:

Mahruse-i Bursa kadısı südde-i saadetime mektub gönderüb, mahruse-i Bursa ve tevabiinde kat'ı tarik edüb nice nefs katl eyleyüb fesat ve şenaatı zahir olan Malkoç nam kimesneyi, sâbıka sancak beyi adamlar gönderüb ele getüremeyüb hâlâ tutulub, müslümanlardan sipah ve reâyadan çok kimesneler mezbur Malkoç için kutta-i tarikten olub katli nefs edüb yirmi miktarı kimesne ile Bursa etrafını garet ettigün şehadet edüb, ve mezbûr için ferzendi ercümend oğlum müşarileyh etalallahu bakahu ömrühunun sekbanlarından olduğun haber verdiklerin bildirmeğin, buyurdum ki: vusûl buldukta mezbur Malkoç filvaki sekbanlardan ise, mumaileyh Bursa kadısından taleb eyleyüb getürdüb, ahval-i muktezay-ı şer-i şerif üzere teftiş eyleyüb göresin. Kadıya arz olunduğun gibi olub fesat ve şenaat ve katl-i nefs eyledüğü sabit olursa,

hakkından gelesiz ve emr-i şerifim yerine vardığın yazub bildiresin, bu babda Bursa kadısına dahi hükmü humâyunum yazıb mezburu gönderdüğün adamlara teslim eylemek emrim olmuşdur, ana göre sen dahi adamlar gönderüb mezburu getürdesin.

VESİKA : 7

(Başbakanlık Arşivi, Mühimme Defteri 26, Hüküm No. 133, Sayfa No. 52)

Vilâyet-i Anadolu kadılarına hüküm ki:

Hâlâ Nakşa dükası olan Yasef tarafından südde-i saadetime şöyle arz olundu ki: levend taifesi kâfirlerden bazılar, kaliteleriyle varub Nakşa adasına ve tevabiine çıkub, yahudiden ve nasaradan bazı reâyâyı esir edüb getürüb, taht-ı kazanızda gözden bey' edüb, ashabı varub bulduklarında; satın almışızdır, deyu vermeyüb taallül ettirirlermiş. Buyurdum ki, Tahir Çavuş zîde kadruhu vüsûl buldukta, evkât vechile hak üzre teftiş edüb göresin, arz olunduğu gibi olub levendlerin ve kefere taifesin ve zikr olunan adaların reâyâsın esir edüb getürüb ol caniblerden bey' edüb hürrülasl idükleri sabit ve zahir ola, onun gibilerden dahi müslüman olmuş olmıyanları gerü ashabına teslim ettiresün. Amma şöyle ki; müslüman olmuş olalar gerü kâfire vermek olmaz. Ol makuleleri esirlikten halâs edüb kendi kârları üzre koyasın. Ve bunlardan gayri eğer Sakız adası reâyâsıdır ve eğer Ağrıboz ve sair reâyâ taifesi ki ol vechile esir olmuş olalar, onun gibileri dahi her kimde ise ihzar edüb hak üzre göresin. Vechi meşruh üzre müslüman olmıyanları dahi esirlikten halâs edüb kendü kârları üzerine koyasın. Ve bu makule fesadı edenleri ele getürüb sipahiden ise habs edüb arz eyliyesin, dikkat ile kayd ve bend edüb mezbur çavuşum ile südde-i saadetime irsal eyliyesin. Amma bu babda hak üzre olub ol makule reâyâdan

olub müslüman olmuşları kâfire vermekten ve müslümanların kulu ve cariyesi hürrülasldır deyu hilâf-ı şer' ellerinden alınub zulm ve teaddi olmaktan hazer eyliyesin.

9 rebiülevvel 983

VESİKA : 8

(Başbakanlık Arşivi, Mühimme Defteri 27, Hüküm No. 40, Sayfa No. 12)

Akkerman beyi Mehmed Beye hüküm ki:

Akkerman kalesi müstahfızlarının ve farislerinin güzeşte ulûfeleri vaktiyle verilmeyüb tâciz olundukları ilâm olunmağın; tavaif-i mezburenin müstahak oldukları güzeşte ulûfeleri minbaad vaktiyle verilüb tâciz ettirilmemelerin emr edüb, bu babda maliye tarafından dahi emr-i şerif verilüb buyurdum ki: hükmü şerifimle Dergâh-ı âli çavuşlarından kıdvetülakran Derviş Çavuş zîde ye'dinde vardıkta, emrim üzre kal'ayı mezbure müstahfızları ile süvarilerin müstahak oldukları güzeşte ulûfelerini vakt ile havale olunan yerlerden eda ettirüb, emr-i şerifime muhalif mezkûrları tâciz ettirmeyesin. Ve hariçten gelen levendat dahi yoklayub kefillerin alub kefiller olmayanları ol vilâyette durdurtmayub fesat ve şenaat eden levendatın hakkından gelinüb, hilâf-ı şer' ve mugayir-i emr kimesneye iş ettirilmeyüb, fesat ve şenaat edenlerin haklarından gelesin. Amma bu bahane ile kendi hallerinde olanlara dahl olunmayub ahz ve celb olunmaktan hazer eyliyesin.

Gurre-i receb 983

VESİKA : 9

(Başbakanlık Arşivi Fekete Tasnifi No. 2625, D-B M Ş 1008. 6. 13)

Mefahir-ül-kuzzat vel-hükkâm ma'den-ül-fazâil vel-kelâm Sıvas ve Malatya ve Hısnımansur kadıları ve Maraş nâibi

zîdet fazlühû ve mefahir-ül-emâcid vel-âyân Maraş mütesellimi Rışvan zâde Seyid Ömer ve Sıvas mütesellimi ve Dersaadetimden mubaşir tayin olunan zîdet mecduhû ve mefâhir-ül-emâsil vel-akran âyân-ı vilâyet ve iş erleri zîdet kadrühû, tevkiî refiî humâyunum vasıl olıcak malûm ola ki: hâlâ Bağdad valisi olup Hemedan canibi seraskeri olan vezirim Ahmed Paşa edâm - Allahü teâlâ iclâlehûnun uhde-i kifayetine vedia kılınan mehâm-ı umûrun badiye (?) ve temşiyet olunmak serasker-i müşarileyhin maiyetinde bulunmak üzere her bayrağı ellişer neferden yirmi bayrak olmak üzere bin nefer güzide süvari levendin tahriri tertib olunmakla, ihrac ve irsal olunan sûret-i defter mucibince her neferine yirmişer kuruş bahşiş ve şehriye ikişer buçuk kuruştan ondalığı ile altı aylık ulûfe ve üç aylık zahire baha ve evâni-i nuhas bahaları için mecmuu iktiza eden elli iki bin sekiz yüz doksan bir kuruş ve bir rub'u an-nakdi hazine-i âmiremden verilüb mubaşir-i mumaileyh ile ol tarafa irsal olunmağla, sen ki Maraş mütesellimi mumaileyh Rışvan zâde Ömer zîde mecduhûsun; işbu emr-i şerifin vüsûlünde bir an tehir ve tevakkufa ruhsat ve cevaz göstermeyüb alelacele bayrakları küşâde ve evvelemirde bölükbaşılar ile zabitan-ı levendanın zapt-u rapta kadir olan kimesnelerden intihab ederek nasb ve tarafınızdan şecî ve bahadır bir kimesneyi cümlesinin üzerlerine baş bölükbaşı tayin edüb levendanın tahrirlerine mubaşeret, her birisi darb-u harbe kaadir tamüssilâh yiğitlerden olub içlerinde sabi ve ihtiyarı olmamak şartiyle Sıvas Malatya ve Hısnımansur ve Maraş havalilerinden marifetinle bin nefer süvari nefer levendan tahrir ve avn-ı inayet-i Hak ile icaleten itmam ve tekmil eyleyüb bir kusurları olmamak üzere tamamen ve kâmilen hâzır ve âmâde eyledikten sonra, verilen üç aylık zahire baha ve altı aylık ulûfeleri yola çıktıkları tarihten itibaren alınagelmekle herhangi günde yola çıkılur ise tarihli hüccet-i şer'iye alınub ve ulûfe ve bahşişlerini bölükbaşıları ve başbölükbaşı marifetiyle teslim ve zahire bahalarını dahi esnay-ı râhda tayinatlarını mubayaa ve tedarik ve beher yevm levendana zahirelerini verüb kimesneden

bir nesne almamak üzere başbölükbaşısına teslim ve levendanı merkumeyi başbölükbaşısı ile mubaşir-i mumaileyhin yanına koşub ve bir gün mukaddem yola çıkarılub savb-ı memure sevk ve tesyir ve mukarenet-i avn-ı bâri ile serian ve âcilen erişdürülüb serasker-i müşarileyh yerinden hareket eylemezden mukaddem mahalline îsal ettirmekte ihtimam ve dikkat ve tehâvün ve taksirden begayet ittika ve mücânebet eyliyesin. Serasker-i müşarileyhin semt-i maksûde teveccüh eylemesi gayet karib oltb ve hareket eylemesi dahi levendan-ı merkumenin erişmesine mevkuf olmağla, mazallahu teâlâ adem-i ümit ve ihtimamdan nâşi tehire kalub tesvîk-i azimet ile ta'til-i maslahata bâis olmak ihtimaliniz olursa, sen ki mütesellim-i mumaileyhsin bir dürlü özür ve illetin mesmu-u humâyun olmayub muâkabet-i şedide ile muakab ve mes'ul olacağını ve siz ki kadılersiz, sizin dahi tekâsülünüz eder ise menasıb-ı kazadan azliniz ile iktifa olunmayub isimleriniz ceride-i hükûmete hâk ve bilâd-ı bâideye nef' ve tâzib olacağınızı ve siz ki âyân-ı vilâyet ve iş erlerisiz; sizin dahi emval-i eşya ve emlâkiniz taraf-ı mîrîden zapt ve girift olunub haklarınızda ceza tertib olunacağı mukarrer ve muhakkak bilüb ana göre ihtimam-u dikkat ve bu levendanı her ne tarik ile olur ise olsun icaleten ve seriaten tahrir ve irsal olunmalarında mütesellim-i mumaileyhe her biriniz ianet ve müzaheret ile ihmal ve taksirden gayetülgaye ihtiraz-ı ictinab eyliyesiz. Ve sen ki mubaşir-i mumaileyhsin, levendanı merkum âlâ cenahül istical erişdirülüb serasker-i müşarileyh yerinden hareket ve raht eylemeden evvel mahalline irsal olunması mutlak senden matlub olmağla, eğer taksir ile hareketin zuhur etmek ihtimalin olursa mûcib-i hazelât olacak işbu cezaya mazhar olacağını yakinen malûm edinüb ana göre amel ve hareket ve doğru Maraş'a varub Maraş mütesellimi mumaileyh marifetiyle fermanım olan ol miktar levendanı serian ve âcilen ve tamamen ve kâmilen tahrir edüb bilâkusur tekmil ettirdikten sonra yola çıkıldığı günün tarihini müş'ir taraf-ı şer'den verilen hüccet-i şer'iyyeyi alub levendan-ı mer-

kumeyi başbölükbaşısı ile yanına istishab ve fuzuli tevakkuf etmeksizin yola çıkarub savb-ı maksuda teveccüh ve esnây-ı râhda bir ferde taarruz ve müft ve meccanen kimesneden bir nesne alunmayub akçesi ile zahayirini mubayaa ve verdidüb fuzûli bir ferde müdahale ve bir neferi firar ve gayb etmemek içün bir hoşca muhafaza ve yollarda eğlendirmeyüb kemal-i mertebede müsaraat ederek cümlesini meyân-ı mecmu'lariyle sürüb ve götürüb âlâ-vech-il - isti'cal serasker-i müşarileyhin bulunduğu tarafa îsal ve dikkat ve hareketten mukaddem erişdürüb teslim ve tesellüm eylediğini müş'ir arz ve ilâm alub ba'dehu Dersaadetime avdet ve ric'at eyliyesin. Hâsıl-ı kelâm bu vaktı evkat-ı saireye kıyas olunmayub bu levendanın bir saat evvel mahalline îsal akdem-i umûr-ı Devlet-i aliyye ve ehemm-i şuûn-ı saltanat-ı seniyyemden olmağla her ne tarikle ve ne vechile olur ise olsun bir an evvel tahrir ve irsal ve bir gün mukaddem mahalline îsal eylemekte her biriniz bezl-ü sây-ü kudret eyleyüb hilâfına tasaddiden tevakki eylemeniz bâbında fermân-ı âlişânım sâdır olmuştur. Buyurdum ki: hükm-ü şerifimle vardıkta bu babda vech-i meşruh üzre şerefyafde-i südûr olan işbu emr-i celîlüşşan vacib-ül-imtisal ve lâzım-ül-ittibaın mazmun-ı itaat makrunu ile âmil olub hilâfiyle vaz'u hareketten begayet ihtiraz ve ictinab eyliyesiz, şöyle bilesiz, âlâmet-i şerife itimat kılasız.

Tahriren el yevm-is salis aşere
cemaziyelahır sene semâne elf
be-makam-ı Kostantiniyye.

VESİKA : 10

(Başbakanlık Arşivi, Mühimme Defteri 78, Sayfa No. 897 - 892, Vsk. No. 4012)

Sûret-i Hatt-ı Humâyun

Vech-i meşruh üzere emirler verile ve mal defterdarları mal-ı eytama fasl eyleyeler.

Anadolu beğlerbeğisine ve Anadolu eyaletine tâbi olan sancaklara ve zikr olunan sancaklarda vaki olan kadılara hüküm ki: Hâliya eyalet-i mezburede vaki olan reâya ve beraya ki vedayi-i Cenab-ı Kibriyadır, eyyam-ı humâyun adaletmakrunumda ehl ve ayal ve erzak ve mallarile âsûdehal ve müreffeh-ül-bâl olub yevmen feyevmen cümle kurâ ve büldân ma'mur ve âbâdân olmak lâzım iken siz ki beğlerbeği ve sancak beğlerisiz mücerred celb ve ahz için mubalağa atlı ile bizzat kalkub vilâyet-i mezbureye çıkub devreyleyüb bir kariye toprağında bir kimse soğuktan donub helâk olsa veyahut ağaçtan düşüb suya garkolub fevt olsa veya mecruhen maktul bulunsa kan cürmü ve öşrü bizim hakkımızdır deyu ol kariyeye varub nice günler oturub ahalii kariyeyi habs ve rencide edüb muhkem darb ve let etmek ile kan öşrü deyu nice yüz altun ve guruşların ve emval ve erzakların aldığınuzdan maada reâya ve berâyanın müft ve meccana at ve katır ve deve ve kul ve esbab ve malların ve arpa ve saman ve odun ve otluk ve koyun ve kuzu ve tavuk ve yağ ve bal sair me'külât kısmın çeküb alub ve bunun emsali nice salgunlar salub cebren ve kahren mubalağa mal cemedüb ve haslarınızı dahi hadden ziyadeye iltizama vermek ile anlar dahi mubalağa atlı ile ol canibde vilâyet-i mezbure üzerine çıkub devreyleyüb havass-ı hümâyun ve vüzera hasları ve evkaf ve emlâk vesair demeyüb hilâf-ı kanun cümlesine girüb, kezalik reâya ve berâyanın at ve kaz ve tavuk ve kul ve emval ve erzakların ve me'külât kısmın müft ve meccana çeküb alub ve her kariyeleri otuzar ve kırkar altun ve guruşa kesüb cebren ve kahren cem'eyleyüb ve haslarınızda hasıl olan hukuk-u şer'iye ve rüsûm-u örfiyeyi kanun ve defter mucibince almağa kanaat eylemeyüb istediği kadar alub, eğer siz ve eğer voyvodalarınız eşkiya ve ehl-i fesadın hakkından gelmeyüb, mal alub ruhsat verdüğünüz için eşkiya ve ehl-i fesat dahi yüz bulub fırka fırka olub fevk-al-had zulüm ve taaddi eylemekle, reâya ve berâya yerlerinde karara mecal olmayub bizzaruri firar ve terk-i diyar eyledikleri ecilden nice kariyeler harab ve viran olmağın,

bazı beyler ve kuzat ve müderrisîn ve müteferrika ve çavuş ve bölük halkı ve yeniçeri ve kapucu ve sair kul taifesinden ve erbab-ı tımar ve vilâyet halkından hasılı kudreti olanlar ehl-i reâyası firar eylemiş kariyelere mülk-ü mevrusları gibi mutasarrıf olub ve eda eyledikleri yerlerde evler ve ahurlar bina edüb, çiftler ve kullar ve hidmetkârlar ve koyun ve sığır getürüb müstakil çiftlik etmekle, anların havfinden reâyası yerlerine varmağa kaadir olmayub, ol makule kariyenin nüzül ve avârız hanesi bozulduğundan gayri ol çiftlik hademesinin zulmünden ve davarlarının taaddisinden etrafında olan kariyeler dahi mamur olmamağa sebeb olub reâya ve berâyaya bu makûle zulüm ve taaddisinin nihayeti olmadığı sem'i humâyunuma vüsûl bulmuştur. Her diyarda beylerbeyi ve sancak beyi nasbolunub herbirine müstakil haslar tayin olunmaktan murad vilâyet üzerine çıkub cem'i emval ve emlâk eyleyüb vilâyeti viran eylemek için değildir. Belki vali oldukları vilâyet emri mâruf ve nehyi münker edüb hilâf-ı şer'i şerif ve mugayir-i kanun-ı münîf bir ferde zulüm ve taaddi etdirmeyüb zuhur eyliyen ehl-i fesadı hüsn-ı tedarik ile ele getirüb muhtac-ı arz ise habs ve arzeyleyüb, değil ise şer' ile gereği gibi hakkından gelinüb memleket ve vilâyet gereği gibi hıfz-u hıraset edüb mâmur âbâdan eylemek içindir, kan cürmü ve öşr-ü diyet namına fukaradan alınan üç ve dört yüz altın ve guruş ve at ve esbab dahi hilâf-ı şer' ve kanundur. Bir kariyede kan vaki olsa ikiden hâli değildir: kaatil ya serbest reâyasıdır, eğer kaatil serbest reâyası olub üzerine şer' ile kan sabit olmağla kısas olmuş ise ve kaatil de ehl-i kariyeden ise, bir akçe ve bir habbe cürmiyye alınmaz. Eğer kaatil kısas olunmayub afvolunub maktulün varisleri deyn alsalar ol zamanda dahi kaatilin cerîme serbest reâyası olmağla sahib-i serbestî olur, eğer kaatil serbest reâyası olmayub eshâb-ı tımar reâyası ise kanun üzere alınan cerîmenin nısfı sahib-i tımarın olub ve nısfı âhar da defterde her kime hasıl yazılmış ise onun olmak kanun-ı kadimdir. Beğlerbeğiler ve sair kimesnelere defterlerde ve kanun namına

kanunname-i hümâyunda öşr-ü diyet namına mahsul tayin ve takdir olunmamıştır, anın gibi bir kerre kan olan kariyelerde her gelen beğlerbeğiler ve beğler ve voyvodalar ikişer ve üç yüz atlı ile varub kan öşrü deyu cümle emvâl ve davarların yağma ve talan etmekle ol ehl-i kariyeler harab ve viran olmağın, minbaad alındığına kat'a rızay-ı hümâyunum yoktur ve emrime muhalif olanların eşed siyaset ile haklarından gelinmek fermanım olmuştur. Ve beğler ve beğlerbeğiler ve voyvodalar reâya ve berâyaya bu veçhile zulüm ve taaddi edüb havass-ı hümâyunum ve vüzera haslarına ve evkaf ve emlâk ve serbest olan karyelere dahleylediklerine ve vilâyet üzerine çıktıklarına emrim yoktur, anın gibi reâyasına zulüm ve taaddiden firar eyliyen kariyelerde bin sekiz tarihinden beru çiftlik dutanlar her kimler olursa olsun bina eyledikleri evleri ve ahurları kendüne karye edüb hıdmetkâr ve çiftliklerin ve koyun ve sığırların kat'eyliyeler ki işbu semâne aşere ve elf muharreminin gurresinden üç yıla değin yerlerine varan reâyanın çiftlikleri her kimde ise kendülere teslim olunmak bâbında hatt-ı humâyun-u âlişanım sâdır olub ziyade bu babda müekkid ahkâm-ı şerife irsal olunmuşdur. Her kim bir karyede ben bir mal harceyledim ve mesken tutdum deyu ol kariyeden alâkasın kat' etmezse veballeri kendü boyunlarına. Anın gibi çiftlik sahipleri muhkem habs olunub eşed siyaset ile haklarından gelinmek için dergâh-ı muallâma arzolunmak emrim olmuştur. Buyurdum ki: dergâh-ı muallâm çavuşlarından kıdvetü'l-emasil-i vel-akran Mustafa Çavuş vüsûl buldukta siz ki sancak beğlerisiz, bu babda sâdır olan ferman-ı kaza ceryanıma imtisal ve âvâkıb-ı umûru mülâhaza eyleyüb minbaad memaliki mahrusamda hilâf-ı şer' ve kanun öşr-ü diyet namına bir akçe ve bir habbe almıyasız ki ve bizzat vilâyet üzerine çıkmayub voyvodalarınız dahi çıkarmayub ve salgun salmayub ve tayin olunan haslarınız ile kanaat edüb ve haslarınızı dahi iltizama vermeyüb âdemlerinizden müstakim olanlara berveçhi emanet virüb, eğer voyvodalarınıza zeamet ve tımar tasarruf eyliyenlere ve sairlerine

şer' ve kanun ve deftere muhalif bir habbe aldırmıyasız. Ve zulüm ve taaddi etdirmeyüb ve havass-ı hümâyunum ve vüzera hasları ve evkaf ve emlâk ve serbest olan kariyelere asla ve kat'a dahl-ü tarruz etdirmiyesiz, daima şer'i şerifimle amel eylemeyi kendünüze sermayei izzet bilesiz. Hilâf-ı şer'i şerif sudûrundan begayet ihtiraz idesiz, anın gibi bir mahalde ehl-i fesad zuhur ederse ahsen veçhile olmayub, kendiniz varmak iktiza ederse, veyahud bir müteayyin kimesneyi baş edüb irsal eylemek lâzım gelürse, ol zamanda dahi ana göre tedbir ve tedarik edüb kifayet miktarı âdem ile varub ehl-i fesadı ele getürmekten gayri hususlarda vilâyet üzerine çıkmadan ziyade hazer eyliyesiz. Anın gibi bir kimesneden şikâyet olunsa voyvodalarınız üç dört atlıdan ziyade ile mahall-i hadiseye varmayub şer'le ahvalleri görüldükten sonra size ait ve râci olanı baad-es-sübut alub hilâf-ı şer' ve kanun bir akçe ve bir habbe almıyasız, anın gibi ehl-i menasıb ve kuzat ve müderrisinden ve müteferrika ve çavuş ve bölük halkı ve yeniçeri taifesi ve kapucu ve sair kul taifesi ve erbab-ı tımar ve bölük halkı ve vilâyet halkından sahibi kudret olanlardan herkim, reâyası firar eyliyen kariyelerde bin sekiz tarihinden bir yer tutmuş kimesnelerdir ol kariyenin reâyası gerek gelsün gerek gelmesün bu emri şerifim vardığı gibi bir an tehir ve âram eylemeyüb bina eyledikleri evleri ve ahurları ve ol karyeden bikülliye kat'ı alâka eyliyeler ki ferman-ı humâyunum mucibince reâya yerlerine varub mâmur ve âbâdan ola. Ve siz ki kadılarsız; nahiyelerinizi naiblere iltizama vermeyüb bir canibden siz ve bir canibden naibleriniz voyvoda ile müttefik olub gezüb reâyanın koyun ve kuzu ve yağ ve bal ve arpasın aldığunuzdan maada her kariye ve kasabaya geldüğinizde yeni makbereleri defter edüb bize haber vermeden defneyledünüz deyü taaddi edüb ve kefereden mürd olanlardan bir kaç kuruş almayınca defnine izin vermeyüb müteveffanın muhallefatını yazub iki yüz akçe değer esbabı bin ve bin beş yüz akçe bahaya tutub ve beğendüğünüz esbabı çekib alub ve sizden mukaddem kadı olanlar bu defa kısmet eyledüğü mütevaffa için kısmet-i âdile

olmamışdır. Rüsûm-u kısmete gadreylemişsiz deyü tekrar ikişer üçer kerre kısmet olunmağla mal-i eytamın nısfı resmi kısmete kifayet eylemeyüb ve resmi kısmet binde on beş akçe iken birer guruş alınub ve hüccet ve nakl-i şer'i ve müraseleden ve emirlerin ve beratların sicille kaydettirenlerden beş ve onar guruş ve nizalu zeamet ve tımarlar bir canibe mukarrer olub eline kat'i hükm-ü hümâyunum verilmiş iken taraf-ı ahârdan beş ve on kuruş alub verilene amel eylemeyüb müraseleniz ile istediğünüze zaptetdirüb ve zahirde ehl-i fesadı şikâyetci umum teftişi memnu iken mücerred celb ve ahz için voyvoda ile müttefik olub kasaba ve kariye be-kariye bigünah müslümanları teftiş edüb maldar olanlara sen mal bulmuşsun ve sende helâli çok altun ve akçe varmış deyu ahz ettirüb hin-i teftişte müslümanların bu kimesneye iyü dedüklerini ayru ve yabandan gelmiştir yaramazlığın görmedik dediklerini sicil edüb herbirinden birer ikişer kuruş aldıktan sonra kefilname akçesi deyu voyvodalara küllî akçelerin aldırub ve müflis ve medyun olan mültezimlerden biri amel itmekle mütemevvil ve maldar kimesneleri ardından bîhaber iken kefil yazub Asistane'mden ve serdarım tarafından emri şerifede mübhem bir nesne yoğ iken her husus ne vechile ferman olunduğu musarrah iken amel eylemeyüb emri şerife amel olunmadı diyenleri emre imtisal eylemedi deyü sicil etdirüb zulümden azad etdirüb ve istediğiniz kariyede hane yok iken mücerred celb ve defter-i cedide muhalif ziyade akçe hanesi alub bunun emsali zulüm ve taaddi eylediğiniz malûm-u hümâyunum olmuştur. Gafil olmayub reâya ve berâyaya hilâf-ı şer' taaddi eylemekten ihtiraz eyliyesiz. Sonra bir veçhile özrünüz makbul ve cevabınız mesmu' olmak ihtimali yoktur. Daima şer'i şerifle iş eyleyüb bir kimesnenin mal-i mîriye alâkası yokken fevt olub emval ve erzakı evlâdına intikal eylemişken hizâne-i âmirem defterdarları hilâf-ı şer' mal-i eytama dahlettiklerine rızay-ı humâyunum yoktur. Ferman-ı celil-ül-kadrime dahl-ü taarruzdan ziyade hazer eyleyeler. Reâya ve berâyanın zulüm ve taaddiden emval ve erzakı garet olub müflis olmağla, bazı ribahur-

lardan muamle ile akçe alub bir altun ve bir kuruş her ayda dörder ve beş akçe faydaya verüb ekser bin akçeyi beş yüz akçe muameleye vermekle reâyadan çok kimesneler medyun-u müstağrak olmağın, ve meccana hıdmetlerine istihdam eyleyüb sözüne muhalefet ederse bahsettirüb zindanlar kucağında ömrü oldukça yatub helâk olub ribahurların hilâf-ı şer'i şerif bu makule zulüm ve taaddilerinden terki diyar ederlermiş. Onu bir buçuktan ziyade muameleye ruhsat verilmemiştir. Herkim onu bir buçuktan ziyade muameleye verüb fukaraya zulm-ü taaddi ederler ise, gelüb sizlere tazallüm eyledikte, onu bir buçuktan ziyadeye ne miktar akçesin almış ise baades-sübut ehl-i mâle ilhak ve hisab eyleyüb ziyadesin gerü eshabına alıveresiz. Herkim memnu olmaz ise, mahal vermeyüb muhkem habs edüb müebbed hapse konula. Ve zaleme taifesinden bazı kimesneler reâya üzerine hâh nâhah kimi bir buçuk kimi birer örfiyye ve bu makule bazı nesneler bırakub mukabelesinde damızlık deyu birer koyun ve birer kovan veyahut ikişer üçer kile tereke cem' edüb ve bazı zaleme dahi kariyelere yük ile meyva ve üzüm götürüb evden eve gönderüb mukabelesinde arpa ve otluk cem' edüb ve bazı zaleme dahi koyun ve sığır getürüb bir kariyede boğazlayub kimesne istemez iken evden eve birer ikişer vakiyye gönderüb, ve bazı muhtekirler malât-ı eshabı istedüğü yere götürüb satmak murad eyledükte, karşu varub cebren ve kahren edna baha ile elinden alub dilediği yere götürüb dermahzen edüb vilâyet halkına eksik kile ile ve endaze ile üç ve dört bahasına satmak ile eshabı götürdüğü me'külâtı ve melbusatı istediği yerde satmak ve değer bahası ile almağa kimesne kaadir olmayub bu babda dahi reâya ve berâyaya zulm olur imiş. Ol ehl-i muhtekirlere tenbih ve tekid eyliyesiz ki, minbaad gelen me'külât ve melbusatı karşılamayub almıyalar, eshabı, istedüğü mahalde götürüb kendüler satub muzayeka çekilmeye. Şöyle ki muhtekirler memnu olmazlar ise, mahal vermeyüb muhkem habs edüb mukayyed ve mahbus Dergâh-ı Muallâma gönderesiz ki müebbed küreğe konula. Ve her diyarda

altun yüzyirmişer ve tamam kuruş seksener ve aslanî kuruş yetmişer akçeye câri olmak fermanım olub, ziyadeye alub ve ziyadeye verenlere asla zaman verilmeyüb haklarından gelinmek emrim olmuştur. İmdi altun ve kuruşu ziyadeye alub ziyadeye harcedenler her kim olursa ikisin dahi mecal vermeyüb muhkem habs edüb arzeyliyesiz ki, emr-i humâyunum gönderilüb eşed siyaset ile haklarından geline. Ve reâya taifesi çiftliklerin ve bağ ve bağçe ve esbab ve koyun ve kovanların şer' ve kanun-ı defter mucibince zabitlerine aid olan rüsum ve hukuku bittemam eda edüb bir akçe ve bir habbesin kat'eylemiyeler ve öşür ve terekelerin dahi anbara ve haftada bazarı durur tereke satılur ekrab bazara olageldüğü üzere alub ve gidüb asla taaddi eylemiyeler. Ve kariyelerine gelen kimesnelerin ehl-i ıyâl ve mal ve menallerine mütearrız olmayub âdemlerile konmak isteyenlere her kim olursa azaphanelerde ve boş evlerden bir münasıb yer tedarik edüb kondurub kendülere ve davarlarına bulunan me'külât kısmından arpa ve samandan akçeleriyle narh-ı câri üzere ihtiyarları ile satanlardan alıveresiz. Her kim reâyadan bu hususta inad ve muhalefet ederlerse mecal vermeyüb muhkem habs edüb ahvalin arzeyliyesiz ki müebbed küreğe verile. Velhasıl eyyamı adaletimde reâya ve berâyaya bir veçhile zulüm ve taaddi olunduğuna kat'a rızay-ı humâyunum olmayub her diyar biavnillahil melikül gaffar mâmur ve âbâdan olmak murad-ı humâyunumdur. Bu babda benim ziyade ihtimam-ı humâyunum vardır. Her vilâyete mutemed kullarım gönderilüb hafiyeten yoklasam gerektir. Şöyle ki; beğlerbeğiler ve beğlerden ve kadılardan ve naiblerden ve voyvodalardan ve ulûfeli kul taifesinden ve eshab-ı tımar ve yeniçeriden ve vilâyet halkından her kimesne zulüm ve taaddi eyliye; ecdad-ı izâmım nurullahu merkadehüm ruhları için gazabıma mazhar olub, sizin mansıblarınız ve onların dirlikleri kat' olunmağla konulmayub hakkınızdan gelinmek mukarrerdir. Bilmiş olub, bilmedik ve işitmedik demiyesiz. Bu adaletname-i humâyunumu kasabat ve sair mecmaı nâs olan mahallerde nida etdirüb herkes mefhumu şerifim iz'an eyledikten sonra siz ki kadı-

larsız sicilli mahfuza kaydeyleyüb hâlâ ve minbaad mazmun-ı humâyunum ile amel eyliyesiz ve reâyadan her kim suretin isterse ketmeylemeyüb suretin yazub imzalayub ellerine verüb adaletname-i humâyunum suretinden akçe almıyasın. Şöyle bilesin, alâmet-i şerife itimad kılasın. Tahriren fi evasıtı şehri ramazan-ül-mubarek sene-te-semane aşere ve elf.

Be - makam-ı Kostantaniye el-mahruse

VESİKA : 11

(Başbakanlık Arşivi, İbnülemin Aşkeri No. 651)

Südde-i seniyye-i saadet medar ve atebe-i âliyye-i adalet karar turabına arz-ı bende-i bî-mikdar ve zerre-i haksar budur ki: Eyalet-i Şehrizul'da vaki Kerkük kalesi gönüllülerinin yevmi yirmi akçe ulûfe ile kethüdaları olan Abdullah fevt olub, yeri hâli ve kethüdalığı mahlûl olmağın kadimi kale-i mezbure emektarlarından olub, sâbıka kale-i mezbure mustahfızlarının kâtibi olan işbu bais-i arz-ı ubûdiyet İshak nam kimesne her veçhile müstahak olduğundan maada cemaat-ı mezkûre halkı kendüden razı ve hoşnut olmağla, zikrolunan kethüdalık merkuma tevcih olunub berât-ı şerif-i âlişan sadaka ve ihsan buyrulmak bâbında der-i devlet medara arz olundu. Baki emr-i ferman dergâh-ı adaletpenahındır.

Bende-i rahman Kenan
26 zilhicce 1076

Ber mucib-i defter-i hazine-i âmire
Kethüdalık gönüllüyan-ı kale-i mezbur

Abdullah
20

Zikr olan kethüdalık yevmi yirmi akçe ile mezkûr Abdullah üzerinde olub mukaddem bir defa dahi derkenar olunmuştur, ferman sultanımındır.

fi 15 zilhicce 1076

VESİKA : 12

(Başbakanlık Arşivi, İbnülemin askeri No. 1409)

Devletlû ve saadetlû sultanım hazretleri sağ olsun:

Bu kulları Şam-ı şerif sekbanlarından olup Kara Mehmed Paşanın sekban bayrağı altında tabur cenginde sağ ayağımı top götürüb mecruh olub ehl-i ayâl kulları olmağla bir yerden kâr-u kisb edüb ayâl beslemeye kudretim olmayub saadetlû sultanımın hayır duacıları olub mecal-i merhamet kulları olmağla, Şam-ı şerif gümrüğünden bir kaç akçe vazifecik ihsanınız ola, Kâbe sevaplarına nail olursuz, baki ferman sultanım hazretlerinindir.

27 receb 1079 Elhac Mehmed

VESİKA : 13

Hezarfen Hüseyin Çelebi'nin «Telhisü'l-beyan fi Kavanin-i Âl-i Osman» ından

Varak: 62/a - 64/a

Paris Bibliothèque Nationale No. 1321
Başbakanlık Arşivindeki fotokopiden faydalanılmıştır)

Eyalet-i Anadolu: Anadolu eyaleti on dört sancaktır. Defter kethüdası ve tımar defterdarı vardır. Ve zeamet ile dört müsellem beyi ve on bir yaya beyi vardır. Bu eyalet yedi bin üç yüz on bir kılıçtır. Yüz doksan beşi zeamet, maadası tezkereli tımardır. Dokuz bin yedi yüz seferlüleri olur. Ümera ve zuema ve erbab-ı tımar kanun üzre cebelüleri on yedi bin miktarı asker olur. Bu zikr olunan asker taifesi senevî hasılları üç yüz yetmiş üç kerre yüz bin ve on bin yedi yüz otuz akça olur. Her sancağın havassı ve zeamet ve tımarı ne vechile olduğu alettafsîl zikrolunur:

Liva-ı Kütahya; Anadolu beğlerbeğisinin sancağıdır, hass-ı mirimiran on kerre yüz bin akçadır. Bu sancakta zeamet otuz dokuz, tımar dokuz yüz kırk sekizdir. Liva-ı Saruhan; hass-ı mirliva dört yüz kırk bin akçadır, (varak 62/b) zeamet kırk bir, tımar altı yüz yetmiş dört. Liva-ı Aydın; hass-ı mirliva altı yüz on üç bin dört yüz altmış beş akçadır, zeamet on dokuz, tımar beş yüz yetmiş ikidir. Liva-ı Karahisar; Hassı mirliva iki yüz kırk bin iki yüz doksan akçadır, zeamet on beş, tımar altı yüz on beştir. Liva-ı Ankara; hass-ı mirliva iki yüz altmış dört bin üç yüz seksen akçadır, zeamet on beş, tımar iki yüz elli yedidir. Liva-ı Hüdavendigâr; hass-ı mirliva iki yüz iki bin akçadır, zeamet kırk iki, tımar bin beş. Liva-ı Bolı, hass-ı mirliva üç yüz kırk bin akçadır, zeamet on dört, tımar beş yüz elli bir. Liva-ı Kastamoni; hass-ı mirliva dört yüz bin beş yüz akçadır, zeamet yirmi dört, tımar beş yüz yetmiş. Liva-ı Menteşe, hass-ı mirliva dört yüz bin sekiz yüz akçadır, zeamet elli iki, timar üç yüz seksen birdir. Liva-ı Teke, hass-ı mirliva üç yüz yirmi sekiz bin akçadır, zeamet yedi, tımar iki yüz elli yedidir. Liva-ı Hamid, hass-ı mirliva iki yüz dört bin akçadır, zeamet dokuz, tımar beş yüz seksen beştir. Liva-ı Kangırı, hass-ı mirliva, iki yüz elli sekiz bin seksen bir akçadır, zeamet yedi, tımar üç yüz doksan ikidir. Liva-ı Karesi, üç yüz bin akçadır, zeamet yedi, tımar iki yüz kırk. Liva-ı Sultanönü, hass-ı mirliva iki yüz elli bin akçadır, zeamet yedi, tımar yüz kırk iki. Zeamet-i kethüday-ı defterdar-ı Anadolu yüz bin dokuz yüz iki akçadır. Zeamet-i defterdar-ı Anadolu doksan beş bin beş yüz (varak 63/a) doksan altı akçadır. Zeamet-i müselleman-ı Aydın ve Saruhan ve Menteşe ve Karesi ve Biga ve Bursa ve Kocaeli ve Sultanönü elli bin iki yüz akçadır. Zeamet-i müselleman-ı Bolı ve Kastamoni ve Ankara ve Kangırı altmış altı bin ve yedi akçadır. Zeamet-i müselleman-ı Kütahya ve Karahisar ve Hamid beşbin dört yüz akçadır. Zeamet-i müselleman-ı Teke ve Alâiye yetmiş altı bin akçadır. Zeamet-i piyadegân-ı Kütahya seksen bin dört yüz elli akçadır. Zeamet-i piyadegân-ı Karahisar seksen iki bin altı yüz altmış akçadır. Zea-

met-i piyadegân-ı Hansarı yetmiş beş bin altı yüz doksan akçadır. Zeamet-i piyadegân-ı Menteşe seksen bin yedi yüz seksen akçadır. Zeamet-i piyadegân-ı Hamid seksen bin iki yüz yetmiş üç akçadır. Zeamet-i piyadegân-ı Ankara yetmiş iki bin kırk dört akçadır. Zeamet-i piyadegân-ı ئيل altmış beş bin akçadır. Zeamet-i piyadegân-ı Bolı yetmiş bin üç yüz seksen akçadır. Zeamet-i piyadegân-ı Hüdavendigâr yetmiş altı bin sekiz yüz doksan akçadır. Zeamet-i piyadegân-ı Karesi kırk beş bin beş yüz akçadır. Zeamet-i piyadegân-ı Biga kırk bin akçadır.

Anadolu'da piyade ve müsellem taifesi var idi ki cümle sefer eşer, nöbetlüsü altı bin dokuz yüz nefer olub yamaklar ile altı bin beş yüz idi. Zikr olunan piyade ve müsellem taifesinin beğleri nöbetlüsünü sefere ihrac edüb top çekmek ve yol ayutlamak ve zahire götürtmekte hizmet ederlerdi. Rumeli-de olduğu üzre bunların dahi müsellem ocağının (varak: 63/b) çiftliği olub çiftliklerinden hâsıl olan terekenin öşrü resmin ol ocakta nöbetli olan yaya ve müsellem sefer hizmetin eda ederler idi, sonra yaya ve müsellem taifesi ref' olunub cümlesi reâyâ kayd olunmuştur ve çiftlikleri zeamet ve tımar bağlanub hâlâ ümena ve erbab-ı tımarı kapudan paşa ile derya seferine memurdurlar. Ve bunlardan maada bin iki yüz seksen nefer canbazan ve azeban taifesi dahi var idi, anların dahi on neferde bir neferi növbet sefer hizmetin eda edüb yüz yirmi sekiz nefer eşerler idi, hâlâ dahi anlar mensuh olub çiftlikleri tımara verilmiştir. Bu sancakta ne kadar denlu çiftlik mensuh olub zeamet ve tımar kayd olunmuştur, beyan olunur: Mensuhat-ı liva-ı Hüdavendigâr; zeamet kırk iki, tımar kırk dört. Liva-i Saruhan, zeamet yirmi sekiz, tımar on dokuz. Liva-i Aydın, zeamet otuz beş, tımar dokuz. Liva-i Karesi, zeamet altı, tımar dört. Liva-i Biga, zeamet sekiz, tımar on iki. Liva-i Kocaeli, zeamet on üç, tımar üç. Liva-i Kütahya, zeamet yetmiş sekiz, tımar seksen yedi. Liva-i Bolı, zeamet otuz yedi, tımar otuz sekiz. Liva-i Kastamoni, zeamet yirmi altı, tımar dokuz. Liva-i Ankara, zeamet otuz yedi, tımar otuz sekiz. Liva-i Sığala, zeamet yirmi altı,

tımar dokuz. Liva-i Sultanönü, zeamet on altı, tımar on altı (varak: 64/a). Liva-i Karahisarısahib, zeamet otuz bir, tımar otuz sekiz. Liva-i Menteşe, zeamet on dokuz, tımar yirmi iki. Liva-i Teke, zeamet on, tımar otuz yedi. Liva-i Hamid, zeamet elli iki, tımar seksen iki. Liva-i Alâiye, zeamet on, tımar on altı. Liva-i Cezayir, zeamet yedi, tımar yedi. Bu zikr olunan havass-ı ümera ve erbab-ı zeamet ve tımarın senevî hâsılları dört yüz yirmi beş yük on bir bin iki yüz elli akçadır.

VESİKA: 14

Hezarfen Hüseyin Çelebi
«Telhisü'l - Beyan fi Kavanin-i Âl-i Osman»

(Varak: 57/A) Rumeli eyaleti yirmi dört sancaktır. Defter kethüdası ve tımar defterdarı vardır. Ve zeamet ile yedi yürük beyi vardır. Cümle sancaklarda olan zeamet ve tımar dokuz bin iki yüz yetmiş dört kılıcdır. Dokuz yüz on dördü zeamet maadası tezkireli tezkiresiz tımardır. Kanun zuemaya beş binde bir cebelû ve erbab-ı tımara üç binde bir cebelû olur. Tımarı on bin olanlar ve on binden zeamete varınca tımara mutasarrıf olanlar üç cebelû verir. Bu minval üzere cebeliler yirmi bin iki yüz nefer olub cümle Rumeli eyaletinde olan zuama ve erbab-ı tımarın (varak: 57/B) kanun üzere cebelüleri ile ve mirimiran ve sancak beğleri ve defter kethüdası ve tımar defterdarı ki beş binde bir cebeliyedir bir cebelû verir anlar dahi iki bin beş yüz nefer olur. Bu takdirce Rumeli askeri kanun üzere cebelûleri ile otuz üç bin mikdarı asker olur. Bir sancağın hassı ve zeameti ve tımarı ne mikdar olur zikr olunur: Selefde her sancak beyin eyaleti askerinden gayri nice yüz cebelüsü olurdu, şimdi mirimiranın kırk elli adamısı yokdur.

(Varak: 76/B) Eba-an-ced sipah zâde (varak: 77/A) olmayan bir tarik ile tımara dahil etmek kanuna muhalifdir.

Reâyadan iken tımara müstehak olmak ol zamanda olur ki uğur-ı humâyunda serdarlar yanında hızmeti yoldaşlığı müşahede oluna. Sefer-i humâyunda serdarlar iptidadan tımara umur verüb ve sefer olduğu zamanda serhad beğlerbeğileri hizmetin arz eyledikleri iptidadan emr-i tımar verüb ol ecilden beğlerbeğiler mahalli-i himmetden kalil kesir tımar vermek hilâf-ı kanundur. İptidaya emri olan kimesneye dahi beğlerbeğisi tımar vedikte mademki iptida beratın Âsitanei saadetde eylemiye beğlerbeğiler berat vermeyüb tezkire verir. İptida beratı Âsitanede olduktan sonra ol tımardan mazûl oldukda beğlerbeğisi kendi beratile tezkire tımar tevcih eder. Eğer malûl tezkireli bulunsa tezkire verüb Âsitanede berat olur ve beğlerbeğiler ve sancak beğleri fevt oldukda adamlarına be-hasbelmeratib tımar verilmek kanundur. Beğlerbeğilerin on bir nefer adamısına ve sancak beğlerinin altı adamına düşenden yetimlere emir verilüb zaman-ı sâbıkda haricden kimesne dahil etmek emr-i muhal olub kapukulu olmak hod neden hatıra gelür ma'ni olmamak ile bu kanunlar vaz'olunmuşdur. Şimdiki halde âyân eşrafın değil edna kimesnelerin hızmetkârları kapukulu (varak: 77/B) olub iptida umuruna itibar kalmamıştır. Ol ecilden bu kanunları feramuş olunub icra olunmakdan kaldı. Reâya sipaha mahsus âmâlden men olunub ata binüb kılıç kuşanmak isteyenleri serhadlere varub uğur-ı humâyunda nice hızmet ve yoldaşlık etmelerile hem memleket ve eyalet ahalisi şerr-i a'da ve eşkiyadan emin-i salimin olub ahval-i serhad muntazam imiş, şimdiki halde edna mülâbese ile reâya kapıkulu olmak mümkün oluncak tımara istihkaka kim bakar ve o emre kim itibar eder.

VESİKA : 15

(Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeri No. 15542)

Devlet-i Âliyye tarafından sâdır olan ferman-ı âlişan mucibince sekban bayrakları ref' olunub atik ve cedid tahrir olunan neferat için on sekiz bayrak ve üç yüz yirmi dört zira'

Dadayî ve kırk bayrak için dört yüz seksen zira' Yugamî bahaları için yalnız on üç bin yediyüz akça verilmek, ferman buyrulur ise; ferman devletlû sultanım hazetlerinindir.

8 receb 1100

VESİKA: 16

(Başbakanlık Arşivi, İbnülemin Askeri No. 2395)

Rumeli canibinde serasker olan vezir Halil Paşaya hüküm ki:

Hâliyâ sefer-i humâyunumda hizmette bulunmak üzre zinde levendler tedariki lâzım ve mühim olmağla imdi sene-i sâbıkta tutulduğu minval üzere beher neferine mühimmatların görmek için taraf-ı mîrîden beşer kuruş bahşiş verilmek üzre ve tahrir olundukları günden her birine lahm-ı bakar mutad üzre verilmek şartiyle mükemmel silâhları ile yarar ve tüvânâ ve genç iki bin nefer levendan tahrir ve defter edüb, tahrir olundukları günden tayinatların verüb, bir gün evvel hazır ve mevcut ettirüb, defterin Dersaadetime irsal ve ilâm edesin; deyu fermanım olmuştur. Buyurdum ki, hükm-i şerifimle vardıkta bu babda sâdır olan emrim üzre amel edüb, dahi sen ki vezir-i müşarileyhsin, sene-i sâbıkta tutulduğu minval üzre; beher neferine taraf-ı mîrîden beşer kuruş bahşiş verilmek üzre, ve tahrir olundukları günden her bir neferine mutad üzre et ve ekmekleri taraf-ı mîrîden verilmek üzre mükemmel silâhları ile iki bin nefer yarar Arnavut piyade neferatı tahrir ve her yüz nefesine bir başbuğ tayin edüb bir gün evvel tahrir ve tekmil ve hazır ve mevcut ettirüb malûm-u humâyunum olmak için dersaadetime ilâm edesin.

2 receb 1102

VESİKA: 17

(Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeri No. 4498)

Sefer-i humâyun için Rumeli beylerbeyisi Mahmut Pa-

şaya tahriri ferman olunan altı bin nefer piyade tüfenkendazın mirimiran-ı müşarüleyhin imlâsı üzre iktiza eden bahşiş ve ulûfe ve tayinatlarıdır ki zikrolunur:

Piyadegân

6000

	esedî kuruş
Bahşiş (beher nefer 10 kuruş)	60000
Altı aylık ulûfeleri	99000
Altı aylık lahm bahaları	54000
Altı aylık nan bahaları	22500
	235500

Mebaliğ-i mezbureden bu defa aceleten verileten akçadır:

	esedî kuruş
Onar kuruş bahşişleri	60000
İki aylık ulûfeleri	33000
İki aylık nan ve lahm bahaları	25500
	118500

Arz-ı bende-i bî-mikdar budur ki:

Bundan akdem Bağdad kalesi muhafazasına tahrir olunan iki bin neferden maada, bu defa sefer-i humâyun için tahriri ferman buyrulan altı bin nefer piyade tüfenkendazın Rumeli beğlerbeğisi Mahmud Paşa kullarının imlâsı üzre, bahşişleri ve ulûfe ve tayin bahaları iki yüz otuz beş bin beş yüz kuruş olup, aceleten şimdilik yüz on sekiz bin beş yüz kuruş olmağla, bu defa yirmi beş bin kuruşu bervechi nakd cizyeden ve yirmi beş bin esedî kuruşu ol taraflarda olan ba'zı kazaların avârız ve bedel-i nüzül mallarından havale olunub ve küsûru da inşallah-u teâlâ kariben evvel be-evvel irsal olunmak fermân-ı âlileri buyrulur ise; bu defa nakd gönde-

rilecek yirmi beş bin kuruşa hazine tezkeresi ve avârız ve nüzülden verilecek havale emr-i şerifi verilmek bâbında ferman devletlû saadetlû sultanım hazretlerinindir.

12 receb 1103

VESİKA: 18

(Başbakanlık Arşivi, Fekete Tasnifi No. 3791, D. MKF 1104)

İzzetlû ve rif'atlû karındâşım efendi hazretlerinin huzur-u izzetmevfûrları savbına mezîd mezîd izaz ve ikram ve fart-ı tevkir ve ihtiram ile dürer-i dâvât-ı safiyân-ı muhabbet fuzûn ithafile pür-siş-i hâl ve hâtırları cümleye takdim olunur. Hemişe pürkarar-ı sadr-ı âfiyet olasız benim izzetlû karındâşım.

1104 senesine mahsub olmak üzre Kirniş ve Ebukurin ve Karavarin ve Anadolukoz ve Saline ve Kul-hızıroğlu kazalarının âvârız ve bedel-i nüzül malları tahsili Manya beyi bendelerine ferman olunmuş. Zikrolunan kazaların reâyâsı mabeyn reâyası olub istimalde semeresile hoşnişin bu vakte gelince sükûnetleri cizyeden gayri tekâlif taleb olunmamakla redd-i itaat gösterdikleri malûmunuzdur. Ferman olunduğu üzre, tekâlif tahsil olunmak lâzım gelür ise, bikülliye cadde-i itaattan münharif olurlar, bu mal-i mîrînin tahsili emri asirdir, senîn-i mezayadan havale olunduğu üzre mîr-i mesfur dahi bir tarikle medar-ı maişet hasıl olmaz, ve reâyâsı bilcümle darülharbe ilka olunduklarından gayri mesfurun dahi bir kudreti kalmaz, bütün kış on dört bayrak levend ile ol havaliyi muhafaza etmekle reâyâsı ve civar kasabatta meskûn ehl-i islâm âsûde idi, henüz Venedik hazelesi ile mahlût haydut eşkiyası zuhur etmekle altı bayrak levend müceddeten cem' eylemiştir. Allah-u Teâlâ kendüyü şeref-i islâm ile müşerref eyleye, sebeb-i din-i mübin-i istikamet üzre hizmeti müşahede olunmaktadır. Ahvali bettafsil izzetlû defterdar Efendi karındaşımıza işaret olunmuştur, kemafilevvel İne-

bahtı ile Karlı sancaklarının cizye kâğıtları mîr-i mesfure îsal, bu tarikle alâ istimalde verdirmeye ihtimam-ı saminizi deriğ buyurmayasız, müsaade buyurulmaz ise reâyâ bilcümle itaattan inhirafları emr-i mukarrerdir.

Nâm-ı İzzü Rif'at

VESİKA: 19

(Başbakanlık Arşivi, İbnülemin Askeri No. 2543)

Vech-i tahrir-i hurûf budur ki: İşbu bin yüz beş senesinde ferman-ı âlişan ile Bosna tarafından sekiz bin piyade levend ile sefere memur olan saadetlû vezir-i mükerrem Süleyman Paşa hazretleri mîri tüfenkendaz levendata yarımşar vakıyye Engerus baruttan Selânik baruthane kârhanesine ferman-ı âliye ilk havale olunan dört bin vakiyye barutun çuvalla deri kaplu yetmiş adet sandık içinde yalnız dört bin vakıyye safi tüfenk barutu hâlâ Selânik baruthane nâzırı vekili olan Elhac Ahmed Ağa ye'dinde kabza memur olduğu hasebile dört bin vakıyye safi barutu ahz ve kabz edüb mahsub olmak için işbu mürûriye temessük verildi.

Tahriren fi 9 şaban 1105

Oruç Ağa

(Aynı numaralı vesikanın ferman kısmı)

Kıdvetül-emasil-i vel-akran Selânik baruthane emini olan zîde kadrühû, tevki-i refî-i hümâyun vâsıl olıcak malûm ola ki; Hâliya İskenderiye muhafazasında olan düstûr-ı mükerrem müşîr-i mufahham nizâm-ı âlem vezirim Süleyman Paşa edâmallahü Teâlâ iclâlehûya: yanında mevcut olan sekiz bin nefer tüfenkendaz levendatın her bir neferine yarımşar vakıyye barut verilmek bâbında vezir-i müşarileyh dîvan-ı

humâyunuma arz eylemekle, imdi mucibince dört bin vakiyye barut siyahı baruthanede mevcut olan baruttan vezir-i müşarileyh tarafından kabzına memur olana teslim ve tamamen teslim alındığına temessük alıp işbu hükm-i şerifimin zahrına hüccet ettirüb hıfz eyliyesiz deyu fermanım olmuştur. Buyurdum ki: hükm-i şerifimle vardıkta bu babda sâdır olan emrim üzre amel edüb, dahi sen ki emîn-i mezbursun, neferat-ı merkum için verilmesi fermanım olan dört bin vakıyye barut siyahı Selânik baruthanesinde mevcut olan baruttan ihraç ve vezir-i müşarileyh tarafından kabzına memur olana teslim olduğuna temessük alub işbu hükm-i şerifimin zahrına hüccet ettirüb hıfz eyliyesin, şöyle bilesin, alâmet-i şerife itimad kılasın.

Tahriren el yevm-is sani fi şaban-ı muazzam hamse ve mie elf

VESİKA: 20

(Başbakanlık Arşivi, İbnülemin Askeri Vesikalar No. 2486)

Niş muhafızı Ali Paşa ve Niş kadısına ve cebecibaşı vekiline hüküm ki:

Niş ve Aleksinaç beyninde Yumir bayırı denmekle maruf mahalde ebna-ı sebil ve sair mürûr ve ubûr edeni haydut eşkiyasından hıfz-u hıraset eylemek üzere Niş muhafızı Ali Paşa marifetile vaz'olunan yüz elli iki nefer levendata yalnız otuz vakıyye barut ve altmış vakıyye kurşun kale-i mezburede teslim edüb ve yed'lerinden temessük alub hıfz eyliyesiz deyü emr-i şerif yazılmak için tezkere verildi.

Fi 16 zilhicce sene 1105

Abdulkerim

VESİKA: 21

(Başbakanlık Arşivi, İbnülemin Askeri Vesikalar No. 2536)

Arz-ı bende-i bî-mikdar budur ki:

Hâlâ Yeni Palanka'ya vezir-i mükerrem Cafer Paşa buy-

rulduları ile tahrir ve tayin olunan yüz kırk bir neferden maada iki yüz nefere baliğ olmak üzere Nişli Ahmed Paşanın otuz nefer beşlü neferatı dahi ilhak ve tayin olunmak üzere hâlâ mevcut olan yüz yetmiş bir nefer levendatın iki bin iki yüz doksan yedi akça yevmiyelerinin yüz beş şevvali gurresinden sene-i mezbure zilhiccesi gayetine dek üç aylık iki yüz iki bin yüz otuz altı akçeye müstehak oldukları mevacibleri verilmek üzere hazine tezkeresi verilmek bâbında emr-i ferman devletlû sultanım hazretlerinindir.

8 muharrem 1106

(Ayni vesikanın yevmiyelerle ilgili kısmı)

Defter-i mevacib-i neferat-ı mustahfazan ve azeban ve farisan ve topciyan ve Palanka-i cedid mücaddeden ve vezir-i mükerrem Cafer Paşa tayin şüd sene-i mezbure şevval ilâ gayet-i zilhicce 1105

An cemaat-ı mustahfazan palanka-i mezbure:

neferen	yevm	eyyam	
40	512	× 88	= 45056

An cemaat-ı evvel azeban palanka-i mezbure:

neferen	yevm	
20	275	
15	150	an levendanı Nişli Ahmed Paşa

eyyam

88

33000

An cemaat-ı farisan-ı evvel palanka-i mezbure:

neferen	yevm
10	210

eyyam

88

18480

An cemaat-ı farisan-ı sani palanka-i mezbure:

neferen	yevm
15	275

eyyam

88

24200

An cemaat-ı topciyan palanka-i mezbure:

neferen	yevm
15	215

eyyam

88

18920

Yekûn

neferen	yevm
141	1997
30	300
171	2297

fi selâse işrûn eyyam

88

202136

VESİKA: 22

(Başbakanlık Arşivi, Cevdet Dahiliye No. 10180)

Hâlâ Anadolu valisi vezir-i mükerrem izzetlû elhac Ali

Paşa hazretleri tarafından varid olan tahriratın hulâsasıdır:

15 cemaziyülevvel 1107

Eyalet-i Anadolu ve Kütahya sancağında vaki kazalarda âyân olan agavat kaza ahalilerinin rey ve iltimaslarile olmayub her biri Acem Oğulları ve Hasan Çavuş Zâdeler misillû kuvvet-i şekavet ve başlarında olan eşkiyanın kesreti hasebile kazaları cebren zapt-u rapt ve vakt-u sefer ve hazarda matlubat-ı hazret-i cihandariyi edada serkeşlik izhar ve hâlât-ı rızay-ı humâyun harekete ibtidar eylediklerinden nâşi, bu makuleler haklarında tertib-i ceza olunarak tathir-i bilâd olunmak hususuna iradesine tâlik eylediğini, mukaddema icray-ı mücazaat olunan şahısların ahvallerinden istidlâl etmelerile, cümlesi hazer üzere oldukları ve birinin üzerine teveccüh ve azimet veyahut sergerde ile asker irsal birle rah-destlerinden ve muharebe üzerinde vaki etraf kazalardan zahire ve asker mutalebe olundukta memurin-i mücerred-mühen ve zaruret çekmek ve minküllilvücuh zaaf ve fütûr-ı külli getürmek için bazıları a'zâr-ı vâhiye iradile tekâsül ve bazıları külli betaet ve rehavet üzere oldukları ve eyalet-i merkume derunundan cem' olunan asker hin-i muharebede hıyanet üzere oldukları bu defa Beklan ve Niyaz muharebelerinde aşikâr olduğundan başka bundan böyle dahi icray-ı hıyanet edecekleri malûm olduğundan maada nefs-i Kütahya'da olan bazı vücuh eyalet ve sancak derununda dairei itaatten huruc eden şekavetkâr derebeğlerine bunca eyyam kapu kethüdalık ve bazen umurlarını rüyet ve casusluk ile izhar-ı sadakat ederek akça ve hediyelerini almağı itiyad ve bu hususu kendülerine (bir kelime okunamadı) edinüb asker ve levazımat tedarikine şüruğ olundukta nakl-i meclis misillû vüzera ve müteselimlerin hareketlerini derebeğleri taraflarına ihbar ile merkumları agâh eyledikleri takdirce, sadakat nâ-memûl ve ünsiyet bilkülliye meslûb olmak hasebile, ahz ve istisalleri uhdesine muhavvel olan eşkiyanın sühûletle icray-ı cezaları hâlâ Kocaeli mutasarrıfı Hüseyin Paşa Adapazarı ve havalisi kazalarından beşyüz tüfenkendaz piyade ve kapu halkı ile bil-

nefs, ve biraderi Osman Beyin mubaşereti ve silâhşor Ebubekir Ağa sergerdeliğiyle Karamürsel ve Yalakabad ve Körlepazar köyü ve hin-i İznik ve Akhisar - Geyve ve nefs-i Geyve ve Lefke kazalarından beş yüz piyade asker ile müşarüleyh maiyetine memur olmalarına mütevakkıf olduğun.

Müşarüleyh nezdinde mevcud top ve humbaranın evrakı takdim olunan defter mucibince elzem olduğundan başka top endahtında mahir on adet topcu ve on adet humbaracıyı beherhal muhtac olduğu ve hin-i hareketinde lâakal kırk bin vakıyye peksimed ve esnay-ı muharebede askere kâfi beş bin kil şaîr ve ecnas zahire ile metris hafr için dört beş yüz demür kazma ve kürek yapdırılub peksimed ve şaîr ve zahire ve gülle ve cebehane tahmil olunmak için Aydın canibinden dört beş yüzden mütecaviz deve icar olunmak iktiza eylediği ve kuvvet-i nakd cihetile müşarüleyhin ahval ve derecei mekneti ve iane ve inayet-i cihandariye ihtiyacı işbu tahriratile Deraliye'ye varid olan biraderi mumaileyh Osman Beyin takririnden malûm-ı âli olacağı beyanile ferman hazret-i menlehülemrin idüğü.

Mühimmat ve evrak-ı mezkûrenin sâlifüszikr defteri Kıt'a: 1

(işbu defter terk olundu)

Defter-i mezkûr mucibince lüzumu olan mühimmat-ı mezkûreyi Hersek nam mahalden Kütahya'ya varınca kaza bekaza birbirlerine irsal eylemeleri bâbında ekid-ül-mazmun bir kıt'a emr-i âli ısdar ve kapu kethüdasına teslim buyrulmuş müşarüleyh iki kıt'a kaimesinde tahrir eder.

Husus-ı mezbur için bazı kazalardan ihracı matlub asakir ile irsali mehem olan mühimmata dair müşarüleyhin biraderi mumaileyha Osman Beyin takdim eylediği defter. Kıt'a: 1

VESİKA: 23

(Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeri No. 3344)

Arz-ı bende-i bî-mikdar budur ki:

Hâlâ Silistre mutasarrıfı sabıka Yürük Beyi İbrahim Paşa kulları marifetiyle bu defa iki yüz neferi Şans adası muha-

fazasına ve sekiz yüz neferi Tamşvar'a gönderilmek üzre icâleten tahrir ve irsali ferman buyrulan bin neferin bahşişleri ve altı aylık ulûfe ve zahire bahaları, herbir kisesi beşer yüz kuruş olmak üzre altmış yedi kîse ile üç yüz elli kuruş olur. Ve zahirelerinden maada İbrahim Paşa kullarının bahşiş ve ulûfeleri yirmi beşer kuruşa olmak üzre tahrir ve rûz-ı hızırda Tamşvar'da bulunmak şartiyle müteahhid olduğu üç bin nefer güzide ve tüvânâ piyade levendatın dahi altı aylık ulûfe ve zahire bahaları iki yüz üç kîse ile elli kuruş olur. Bu cümle dört bin neferin altı aylık bahşiş ve ulûfe ve zahire bahaları iki yüz yetmiş kîse ile dört yüz kuruş eder. Lâkin sene-i sâbıka üzre alâkaları münkati olmamak içün bu miktar akçe def'aten gönderilmek iktiza etmemekle, bin neferin onar kuruş bahşiş ve üçer aylık peşin ulûfeleri için iktiza eden otuz beş kisenin on beş kîsesi nakd-i hazineden gönderilip ve yirmi kîsesi dahi icâleten tahsil olunacak Silistre ve Nikbolu sancaklarının yüz on senesi bedel-i sürsatları malından havale olunmuştur. Ve müteahhid olduğu üç bin neferin verilecek yirmi beşer kuruştan on beşer kuruşları ile iki aylık nan ve lahm bahaları için iktiza eden yüz yedi kîse ile üç yüz elli kuruşları Yenişehir muhassılı kapıcıbaşı Kürt Mustafa Ağa kullarının tahsil edeceği hane askeri ile ihrac olunagelen kazaların yüz dokuz âvârız ve nüzülleri malından havale olunmuştur, bu mecmuu nakd gönderilen ve havale olunan yüz kırk kîse ile üç yüz elli kuruş olur. Ancak bu defa Tuna yalılarında eyyam-ı şîtada muhafazada olmak üzre icâleten tahriri ferman buyrulduğu surette âvârız ve nüzülden havale olunan mal gelüb erişmez, bey-i-hal yüz yedi kîse ile üç yüz elli kuruş dahi bervech-i nakd gönderilmeğe muhtaçtır. Mâlûm-ı devletleri buyruldukta nakden ve sürsattan gönderilen otuz beş kîseden maada otuz beş kîse dahi bu gün tedarik olunub irsal olunur. Bu surette iktiza eden yüz kırk iki kîse ile üç yüz elli kuruşun yetmiş kîsesi gönderilmiş olur, yetmiş iki kise ile üç yüz elli kuruş kalır. İnşallahu teâlâ tahririne mubaşeret edüb cem' edince on beş güne değin yetmiş iki kîse dahi tedarik olunub acele gönderilmelidir. Bu cümle dört bin levend olur. Bundan maada sancağı mahsulü ile sefer-i hu-

mâyun için getireceği sekiz yüz nefer piyade levendatın dahi şimdiden tahriri ferman buyrulduğu halde dört bin sekiz yüz nefer eder. İktizası üzre ahkâmı tahrir olunmak babında emr-ü ferman devletlû saadetlû sultanım hazretlerinindir.

20 cemaziyülevvel 1109

VESİKA: 24

(Başbakanlık Arşivi, Cevdet Tasnifi Askerî Vesikalar No. 28544)

Arz-ı bende-i bî-mikdar budur ki:

Silistre ve Niğbolu sancaklarında seferber piyade beyi İbrahim Paşa kulları mubayaasına memur olduğu bargir ve camus ve öküz bahası ve levendat ücretleri için bin yüz dokuz senesi Prevadi ve tevabii cizyesinden havale olunan akçadan henüz on bin miktarı bâki kalub tahsildarı vermek özür ve bahane ve taallül etmekle tahriri ferman olunan levendat ücreti verilmeyüb tehire baas olmağla kefili Ahmed Ağadan tahsil olunmak üzere emr-i şerif ricasına arzuhal eder. Malûm-ı devletleri buyruldukta ferman devletlû sultanım hazretlerinindir.

VESİKA: 25

(Başbakanlık Arşivi, Divan-ı Hümâyun Şikâyet Defteri No. 32, sene: 1111 - 1112 receb, sayfa: 472)

Elmalı ve Kalkanlı ve Kaş ve Fenike kadılarına hüküm ki:

Merhum ve mağfûrün-leh Sultan Murad tâbe serâh türbe-i şerifi evkafı mukataalarından tahtı kazanızda vaki Terkemiş mukataası reâyâsı südde-i saadetime arzuhal ve adam gönderüb üzerlerine emr-i şerifimle hâlâ Teke sancağı muta-

sarrıfı Ali Paşa devr nâmı ile zikrolunan kazalara gelüb levendat ile elli gün miktar meks ve müft ve meccanen me'külâtların aldığından maada 1100 senesinde on bir keseden mütecaviz akçaların almakla der-i devlet medarıma ilâm-ı hâl eylediklerinde, geru red olmak için varid olan emr-i şerifimle tayin olunan mubaşir varub mürafaai şer' olduklarında, vakf-ı mezbur mukataasının defterde mukayyed raiyyet ve raiyyet oğullarından olub üzerlerine edası lâzım gelen hukuk ve rüsumların kanun-ı defter mucibince zabitlerine ve emr-i şerifimle vaki olan tekâlif cem'ine memur olanlara eda edüb, evkaf-ı selâtin min-külli-il-vücûh serbest iken geru eshâblarına hüküm birle kıbel-i şer'den hüccet-i şer'iye verildikten sonra fimabaad mukataa-i mezbur reâyâsından bir akçe ve bir habbe almamak üzre yed'lerine ma'mûlünbih temessük verilmiş iken kani olmayub ana mugayır yine 1112 senesinde ziyade levendat ile varub bi-gayrihakkin bir katır deve ve bir re's at ve üç yüz kuruşlarını almakla tekrar emr-i şerifimle mubaşir tayin olundukta, itaat-ı emr-i şerifim eylemediğinden maada ,bazıları hilâf-ı şer' hapis ve darb edüb ziyade zulm ve gadr eyledüğün bildürüb vech-i meşrûh üzre aldığı geru eshabına istirdat olunmak babında hüküm rica eylediklerin ecilden tayin olunan mubaşir marifetiyle hilâf-ı şer' olduğu geru bittemam tahsil ve eshablarına red ve teslim ettirildikten sonra keyfiyyet-i ahvali tecessüs ve tefahhus ve arz ve mahzar ilâm olunmak için hüküm yazılmıştır... Evahır-ı cemaziyelahır 1112

VEŞİKA: 26

(Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askerî No. 23531)

Dergâh-ı felek medar ve bargâh-ı gerdun iktidar türabına arz-ı bende-i bî-mikdar vezir-i haksar budur ki:

Saruhan sancağında Manisa nahiyesinde Bazirgalı nam kariye ve gayride bin altı yüz elli akça gedik tımar ile Sancakburnu kal'ası müstahfızlarından serbölük Hasan fevt olub

gediği hâli ve timarı mahlûl olmağın erbab-ı istihkakdan Mehmed mahal ve müstehak ve her vechile hıdmeti uhdesinden gelmeğe kaadir kulları olmağla, ye'dine berât-ı şerif olmak ricasiyle pâyei serir-i âlâya arz ve ilâm olundu. Bâki ferman dergâh-ı muallânındır. 27 receb 1126

VESİKA : 27

(Başbakanlık Arşivi, Cevdet Dahiliye No. 2354)

Üsküdar'da Anadolunun sağ kol nihayetine varınca yol üzerinde ve yemin ve yesarında vaki vüzeray-ı âzâm ve beylerbeyilere ve sancak beylerine ve kadılarına ve mütesellimlere ve kethüdayerleri ve yeniçeri serdarları ve âyân-ı vilâyet ve iş erlerine hüküm ki:

Mukaddema hazarda ve seferde enva-ı fesat ve şekaveti irtikâb ve reâyâ ve berâya ve ebna-ı sebile isâl-i mazarrat-ı gayrı müstemirreleri olan süvari sekban eşkiyası hatt-ı humâyun-u şevketmakrunla memalik-i sia-i sultaniyemde gönüllüyan ve divanegân ve farisân ve azebân bayrakları açılıp taife-i merkumeden ol bayraklar altına nefer yazılanların cerayim-i sâbıkaları af ve fermân-ı humâhunuma adem-i itaat ile süvari sekban kıyafetinde gezenler ve fesat ve şekavete tövbe etmeyenler sâdır olan evâmir-i aliyyem mucibleriince ahz ve müstehak oldukları cezaları tertib olunmağla ahval-i memalik-i mahrusem yümn-i ihtimam-ı şâhânemle hüsnü nizam bulub zaman-ı saadet şâhânemde reâyâ ve berâya âsûde-hal ve ebna-ı sebile ve sair ibadullah mutmain-ül-hal olmalarıyle, bu nizam yümn-i istilzam bir kaç seneden beru karar-dâde ve kemakân istikrar ve istimrarlarına aleddevam takayyüd ve ihtimam olunmak için kerraren evamir-i şerifem ile tenbiye ve tekid olunmuş iken, hâliya bazı mahallerde bazı eşkiya süvari sekban kıyafetinde gezüb fesad ve şekavetten hâli olmadıkları sem'i humâyun-u şâhâneme lâhik olmakla bu defa dahi tekrar tenbih ve tekid ile ref'i itizar için işbu emr-i şerifim dahi ısdar ve irsal olunmuştur. İmdi vusulünde her bi-

riniz bu hususta kemali basiret ve intibah üzre hareket ve her biriniz taht-ı eyalet ve havza-ı hükûmetiniz dahilinde olan mahalleri tecessüs-i tefahhus ve süvari sekban kıyafetinde olan eşkiya ve fesat ve şekavete tasaddi eden yaramazların her ne mahalde haber alınırsa bir iken iki ve iki iken üç ve daha ziyade olmalarına ve tecemmu ve tahriplerine fırsat ve eman ve zeman vermeyüb alâ-eyyi-hâl ahz ve şer'an müstehak oldukları cezaların bilâtehir ve tertib ve havza-i eyalet ve sancaklarınızı bil-külliye eşkiyadan tathir ve temin ve fimabaad dahi süvari sekban kıyafetinde bir fert bulunmayub ve sair yaramazlarda dahi nam ve şanı bulunmamak üzre aleddevam ikdam ve ihtimam eyleyüb hilâfından begayet ihtiraz eyliyesiz. Bu nizâm-ı hüsn-ı irtisamın istimrar ve devamı aksay-ı meram-ı hayr-encam-ı hıdivanem olmakla şöyle ki: bundan sonra her hanginizin zikr-i liva ve havza-i eyâlet ve kazasında ve süvari sekban kıyafetinde ferd-i vahit bulunup ve yahut eşkiyadan, bir ferde bîgûna zarar ve hasaret isabet edecek olur ise, vaki olan zarar ve hasaret size tazmin ettirilmekle kanaat olunmayub eşedd-i ukubet ile muâkab ve mücazat olunacağınızı muhakkak ve mukarrer bilüb, ona göre her biriniz bu mühim hatirden ziyade takayyüd ve ihtimam ve taht-ı liva ve eyalet ve kazalarınızda bulunan eşkiyayı alâ-eyyi-hal ahz ve cezay-ı sezaların tertibten sonra daima bu makule süvari sekban kıyafetinde serseri gezenleri ve şekavete tasaddi edenleri tefahhus ve tecessüsten hâli olmayub bir mahalde haber alındıkta âlâ-eyyi-hal ahz ve müstehak oldukları cezaların marifet-i şer' ile tertib ve ihmal ve müsamahaya cevaz göstermekte gayet-ül-gaye ihtiraz eylemeniz bâbında fermân-ı âlişanım sâdır olmuştur buyurdum ki. Fi evahiri safer 1135

Bir sûreti Üsküdar'dan Anadolu'nun orta kolu nihayetine varınca vaki vüzera ve sairlerine.

Bir sureti Üsküdar'dan Anadolu'nun sol kolu nihayetine varınca vaki vüzera ve sairlerine.

VESİKA: 28

(Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askerî Vesikalar No. 48532)

İşbu sefer-i nusret - eserde mevcut olan mîri on adet bayrakdan maada müceddeden on adet bayrak dahi küşâde olunmak iktiza etmekle, bin yüz otuz yedi senesi receb-ülferdin gurresinden on adet süvari bayrağı küşâde ve bahşişleri verilüb ve gurre-i şehr-i receb-i şerifden yirmi aded süvari levendatın ulûfe ve tayinatları verilen yirmi aded süvari bayraklarının defteridir.

Beher bayrak otuz dört harc olmak üzere

yevm	bayrak		
nan	goşt	bulgular	revgan-ı sâde
kıyye	kıyye	kıyye	kıyye
340	170	170	42,5
eyyam	eyyam	eyyam	eyyam
207	207	207	207
kıyye	kıyye	kıyye	kıyye
70380	35190	35190	8797

fi 9 akçadan kıymet 2639,25 guruş

fi 30 akçadan kıymet 2199,25 guruş

alîk baha
680
eyyam
207

140760 akça kil-i İstanbul
35190 ayni verilmiştir.

bahşişai levendat neferan
680
340 mukaddema bahşişleri verilmiştir.

340

fi 15 guruş

ulûfeihai levendat neferan
680
eyyam
207
beher nefere
fi şehr 2,5 guruş

1730

Yekûn: 21688,5 guruş

Marûz-u bende-i budur ki:

Levendat-ı mezkûrenin bin yüz otuz yedi senesi receb-ülferdin gurresinden bin yüz otuz sekiz senesi muharrem-ülharamı gayetine gelince hesab olunduğu üzere nan, goşt ve şaîrlerinin ayni verilib bulgur ve revgan bahaları ve ulûfeleri ve bahşişleri yalnız yirmi bir bin altı yüz altmış sekiz buçuk guruş edüb ordu hazinesinden verilmekle hesab-ı kullarına mahsub buyrulmak bâbında emr-ü ferman devletlû inayetlû sultanım hazretlerinindir.

VESİKA : 29

(Topkapı Sarayı Arşivi, D. 5211)

Hemedan ve Isfahan canibleri seraskeri vezir-i mükerrem Ahmed Paşa hazretlerinin mabeynlerinde bulunmak için Hersek sancağı mutasarrıfı Ahmed Paşa marifetiyle Bosna canibinden yarar ve tüvânâ ve güzide olmak üzre tahriri ferman buyrulan seksen bayrak ki her bayrağı ellişer neferden dört bin nefer tüfenkendaz piyade neferatı tahrir ve paşay-ı mumaileyhe götürüp serasker müşarüleyhin yanında rey-i savâbdîde üzre hizmetinde mevcut etmek üzre ferman buyrulup ve seneyi sâbıkada Rumeli canibinde vaki seferler için tahrir olunan piyade levendata on ikişer kuruş bahşiş verilegelüb lâkin Hemedan canibi mesafe-i bâide olmak takriri ile üçer kuruş dahi zam ve on beşer kuruş bahşiş ve beher mah ber-vechi mu'tad ikişer buçuk kuruştan altı aylık ulûfe ve altışar aylık zahire bahaları ve çadır ve çerge ve bargir baha ve mühimmat-ı saireleri için mecmuu iki yüz bin altı buçuk kuruş ile iki semen etmekle vechi meşruh üzre neferat-ı mezbureyi tahrir ve serian ve âcilen Selânik'e veyahut Orman ve Çayağzı iskelelerinde tayin olunan sefinelere süvar ve İskenderun iskelelerine çıkarub ve iskele-i mezbureden dahi serasker müşarileyhin yanına îsal ettirilmek üzre ba-telhis ve ferman-ı âli üzre işbu sûret verildi. fi 16 cemaziyülahır 1139

VESİKA : 30

(Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeri Vesikalar No. 29237)

Hâlâ Gence muhafızı olan vezir-i mükerrem saadetlû Genc Ali Paşa hazretlerinden gelen kâğıtların hulâsasıdır.
27 safer 1144

Gence kalesi muhafazasında olan kapu kulları ve yerlü neferatının zehayire ihtiyacları olmağla harman vaktı mürûr etmeden Kars havalisinden ve sair münasip olan mahallerden ber-vech-i müsâraat zehayir mubayaası içün seksen bin guruş hazineye ile ber-mukaddem kulları mubayaacı tayin buyrulmasın iltimas eder.

Nefs-i Gence'ye mürûr ve ubûr eden ulaklar içün nefs-i Gence'ye ve Halhane'ye başka başka menzil vaz' olunmasın ve Tiflis eyaletine tâbi Kazak sancağında Kazak beğinin olduğu mahalle menzil vaz' olunub bargir baha ve masarif-i sairesi Tiflis hazinesinden tayin olunmak üzere Tiflis muhafızına ve defterdarına ve liva-i mezbur beği Kâzım Beğe ferman-ı âli ısdar buyrulmasın iltimas eder.

Vezir-i müşarileyhin maiyetlerinde olan bin dört yüz doksan iki, Berkşat muhafazasında olan iki yüz elli iki, Vecleberd muhafazasında olan yirmi dört, ve Halhane muhafazasında olan yüz nefer ki min-haysül-mecmu' bin sekiz yüz altmış sekiz mîri farisan levendatının ulûfe ve tayinatları yedlerine verilen mümzi tezkereleri tarihinden Gence hazinesinden verilmek üzere ferman buyrulmasın iltimas eder.

Gence eyaletinin bin yüz kırk dört senesine mahsub olmak üzere iltizama verilen mukataatı iki yüz elli yedi kiseye baliğ ve cizyesinden hasılı altmış iki kise ki min-haysül-mecmu' üç yüz yirmi üç buçuk kise el-hâletü hâzihi Gence hazinesinden iradı olub ve gayri-ez-zehayir ve masarif-i saire-i şehriyye on bin bir buçuk guruş masarif-i mukarreresi olduğun gönderdikleri defter nâtık olduğun yazmışlar.

İki yüz elli yedi kiseye iltizama verilen mukataattan

maada küsûr mukataatı emaneten tefviz eylediklerinden nâşi henüz hasılları ne olacağı malûm olmayub ve emaneten verilen mukataaların reâyası ahd-i karibde nehr-i Kür'ü ubûr ve ziraat vaktı mürûr etmekle vücuh ile himayet ve sıyanete muhtaç oldukların ve taraflarından dahi istimaletlerine takayyüd olunduğun yazmış.

VESİKA : 31

(Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askerî Vesikalar No. 31101)

Düstûr-ı mükerrem müşir-i mufahham nizam-ül-âlem müdebbir-i umur-ül-cumhur bil-fikr-is-sâkıb mütemmim-i meham-ül- enâm bi'r-reis sâib mümehhid-i bünyân-ı devlet-i vel-ikbal müşeyyid-i erkân-ı saadet-i vel-iclâl el mahfuf-u bi-sınûf-i âvâtıf-ul-melikil âlâ Raka valisi vezirim Ahmed Paşa edâm-Allahu teâla iclâlehuya tevkii refii humâyunum vasıl olıcak malûm ola ki: Sen ki vezir-i müşarileyhsin bundan akdem hatt-ı humâyun-u şevketmakrunumla muanven mufassal ve meşruh Bağdad valisi olub serasker olan düstûr-ı mükerrem müşir-i mufahham nizâm-ül âlem vezirim Ahmed Paşa edâm-Allahu teâla iclâlesin, aceleten yanına varmak üzere memur kılınmıştır ki, el-hâletü hâzihi emrine takviyet verilmek ikdâm-ı mehamın olmakdan nâşi bundan akdem fermanım olduğu üzere mükemmel ve müstevfi kapun halkı ve asakir ve adamlarınla bir an mukaddem savb-ı memure varub serasker-i müşarileyhe iltihaka mubaderet ikdamın meham ve muktazi olmakla imdi işbu emr-i şerif-i celilülkadrim ..... ile vüsûl buldukda sen ki vezir-i müşarileyhsin mukaddema fermanım olduğu üzere mükemmel kapun halkı ve müstevfi asakir ve adamların ve Raka eyaletinin umumen zuama ve erbab-ı tımarı ile bir gün akdem kalkub savb-ı memure azimet edüb esnay-ı rahda (iki kelime yırtık) ederek bir an mukaddem serasker-i müşarileyhe iltihaka mubaderet ve biavnillah-ı teâla ve hüsn-ü tevkife muhafazai

kıla' ve memlekete ve müdafaai (beş altı kelime yırtık) amel ve hareket ve ittifak ve ittihad merasimine riayet ederek asâr-ı hamiyet vücuda getürmeye bezl-i vüs'u himmet eyliyesin. Şöyle ki bu vaktı sair evkata kıyas ile rehavet göstermeyüb fermanım olduğu savb-ı memure vüsûle müsaraat ve hilâfından gayetülgaye mücanebet eylemek bâbında ferman-ı âlişanım sâdır olmuştur. Buyurdum ki ..... vüsul buldukda bu babda vech-i meşruh üzere şerefyaftei sudûr olan ferman-ı vacib-ül-ittiba ve lâzım-ül-imtisalim mazmun-ı itaat makrunum ile âmil olub hilâfından ihtiraz ve ictinab eyliyesin. Şöyle bilesin, alâmet-i şerife itimad kılasın. Tahriren fi evail-i muharrem-ül-haram sene hamse ve erbain. 1145

VESİKA : 32

(Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askerî No. 20314)

Arz-ı bende-i bî-mikdar budur ki:

Şahlık iddiasile alem-efrâz-ı bagy-ı tuğyan olub memalik-i islâmiyeye suikasd üzere olan Tahmasb Kulu Han bî-imanın bi-inayetullah-ı teâla kahr ve tedmir ve istisali içün Musul tarafına tayin ve irsal olunan asakir-i muvahhidinin üzerlerine serasker olan vezir-i mükerrem saadetlû Osman Paşa hazretlerinin maiyetlerinde mevcut bulunmak üzere Bucak canibinden Can Bey marifetile beş yüz nefer piyade levendat tahriri ferman âlileri şerefsudur bulunmağla mucibince beş yüz nefer piyade levendatın tertib defteridir. Sâbıkı üzere beher neferine on ikişer guruş bahşiş, beher mah ikişer buçuk guruşdan altı aylık ulûfe ve üç aylık zahire baha ve mühimmat-ı saire bahaları min-hey'etül-mecmu' onsekiz bin üç yüz on üç guruş etmeğin, malûm-ı devletleri buyruldukta meblağ-ı mezbur hazinei âmireden verilüb taraf-ı devlet-i aliyyeden mahsus bir kulları mubaşereti ile mahalline irsal olunub vardıkta kat'a tehir ve tevakkuf eylemeksizin le-

vendat-ı merkumenin tahrirlerine mübaşeret eyleyüb şeci' ve bahadır ve tamüssilâh yiğitlerden olmak üzere bitevfiki subhane ve teâla beş on gün içinde bilâkusur tekmil ve ulûfe ve bahşişlerin zabitanı marifetlerile tevzi, ve çadır ve çerge ve mühimmat-ı sairelerinin dahi ol taraflarda mubayaa ve bir kusurları kalmamak şartile cümlesini hazır ve âmade eyledikden sonra bunların ulûfe ve zahireleri yola çıkdıkları tarihden mahsub olunagelmekle yola çıkdıkları tarihden müddet-i muayyeneleri tekmilinde her ne mikdar eyyam hizmette olurlar ise küsûr icab eden ulûfe ve tayinatları ordu defterdarı tarafından verilmek üzere her kangı günde yola çıkılur ise tarihile iki kıt'a hüccet-i şer'iye olunub bir kıt'ası mubaşir-i mumaileyh ile götürülüb ordu defterdarına teslim olunmak şartiyle levendat-ı merkumeyi tekmilen maiyetine istishab ve bir saat saat-ü iktiranda yola azimet ve bir gün evvel serasker-i müşarünleyhin maiyetlerine tesyir ve îsal ve teslim eyleyüb hitam-ı hizmet ve tekmil maslahata dek rey-i isabet karin-i bahir-ül-temkini üzere hidemat-ı humâyunda imal ve istihdam eylemek üzere işbu tertib defteri baş muhasebeye kayd ve sûret ve meblağ-ı mezbure tezkeresi ve ve emr-i şerif verilmek bâbında emr-ü ferman devletlû inayetlû sultanım hazretlerinindir. 12 ramazan 1145.

VESİKA : 33

(Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askerî No. 27459)

Arz-ı bende-i bî-mikdar budur ki:

Hâlâ şark canibi seraskeri olan vezir-i mükerrem saadetlû Köprülü zâde Abdullah Paşa hazretlerinin maiyet ve refakatlerinde bulunmak üzere Dergâh-i Âli kapucubaşılarından Sirozî Mehmed Ağa kulları marifetile işbu sene-i bahir-ül-meymenede evlâd-i fatihan taifesinden tahrir ve ihracı ferman buyrulan mîri levendat ile işkenci neferatının zapt ve imali üzerlerine başbuğ olanların lâzime-i zimmet ih-

timamları olub ve bunların kemal-i âdab ve sükûnet üzere savb-ı maksude tesyir olunmaları ehemm-i umurdan olmağla, neferat-ı merkume inşallah-u teâla kâpucubaşı mumaileyh marifetile tahrir ve ihraç ve tekmil olundukta gerek Selânik'-de gerek Selânik iskelesinden sefain ile İskenderun iskelesine ve andan serasker-i müşarileyhin maiyetine varınca esnay-ı râhda ve merahil ve menazilde zapt ve raptları hususunda başbuğları gereği gibi ihtimam ve dikkat eyleyüb eğer neferat-ı mezkûrenin bazısı şekavetpîşeleri bölükbaşılarına veyahut odabaşı ve bayrakdar ve çavuşlarına istinad ile asker arasına mucib-i ihtilâl olur fitne ilka ve ikaına ve ibadullaha hilâf-ı şer'i mazarrat ve hasarat îsaline tasaddi ve cesaret eylerse, zabitanı marifetlerile bilâtevakkuf ahz ve saire mucib-i ibret olmak için muhkem guşmal ve tedib olunmak ve o makule şekavetpîşelerin ahz ve tedibinde zabitandan dahi her kangısı tekâsül ve rehavet eder ise bilâtehir gedügünden azl ve bulunduğu mahalde iktizasına göre habs ve zecr olunub yerine mutemed ve müstakim ahar kimesne nasb ve tayin olunmağın mezid-i dikkat ve maazallah-u teâla hilâf-ı ferman vaz' ve hâlâttan ziyade ihtiraz ve mücanebet eylemeleri için taifei mezbureden ulûfe ve bahşiş ile tahrir ettirilen mîri levendat üzerine başbuğ olan Hacı Ali ile ayni ihrac ettirilen işkenci neferatına başbuğ nasb ve tayin olunan Musa çeribaşıya hitaben divân-ı humâyun tarafına iktizasına göre mükekkid emr-i şerif tahriri bâbında emr-ü ferman devletlû saadetlû sultanım hazretlerinindir. 21 safer 1146

VESİKA : 34

(Başbakanlık Arşivi, Cevdet Maliye No. 21348)

Arz-ı bende-i bî-mikdar budur ki:

Bağdad kalesi muhafazası için mukaddema münasıb olan mahallerden (iki kelime yırtık) tahrir ve irsali ehem olduğundan gayri civarında olan eyalât mutasarrıfları ve vezir-i mufahham hazeratının dahi müstevfî kapuları halkı ve

levendatlarile hizmet-i muhafazaya memur kılınmaları kazayai mütehammiden olmakla, sâbıka Musul valisi vezir-i mükerrem saadetlû Elhac Hüseyin Paşa hazretleri cümleden ziyade kalei merkumeye karib bulundukları ecilden mükemmel kapularile varub hizmet-i muhafazada kıyam eylemeleri elzem olub ancak âvâtıf-ı aliyyei mülûkâneden kendülere rütbei vâlây-ı vezaret inayet olundukda rapt olunan şerait-i kaviyye üzere Bağdad kalesi ve ol havaliye dair Musul tarafından görülecek umûr-ı mühimmenin temşiyeti ile ol tarafların muhafazası içün beherhal Musul'da mevcut bulunmaları münasıb olmağla kendüleri kemakân Musul'da ikamet eyleyüb bu mukabelede on bayrak olmak üzere kendü taraflarından beş yüz nefer ve mîri tarafından dahi yirmi bayrak olmak üzere bin nefer ki Musul havalisinden marifetlerile binbeş yüz nefer süvari levendat tahrir ve üzerlerine kethüdalarını tayin ve âcilen Bağdad kalesine irsal ve tesyir eylemeleri ferman olunmağla mîriden tahririne memur oldukları bin nefer süvari levendanın her neferine yirmişer guruş bahşiş ve ikişer buçuk guruştan ma ondalık altışar aylık ulûfelerile min-haysel-mecmu' bahşiş ve ulûfeler içün iktiza eden otuz altı bin beş yüz guruş kendülere taraf-ı mîriden tamamen verildiği baş muhasebeden ihrac olunmuştur. Ancak levendat-ı merkumeden olmak üzere Bağdad kalesi muhafazasına fakat altı yüz nefer süvari levendat varub anların dahi levendat itibar olunmağa selâhiyetleri olmadığı inayetlû efendimiz hazretleri ol tarafda iken manzûr-u âsâfâne-i düstûraneleri buyurulduğundan, vezir-i müşarileyh hazretleri marifetlerile taraf-ı mîriden tahriri ferman buyrulan bin nefer süvari levendatdan tahrir eylemedikleri ve dört yüz nefer levendatın bahşiş ve ulûfelerinin kendülerden tahsili iktiza edüb ve mukaddem taraf-ı mîriden verildiğine kıyas ile bahşiş ve altışar aylık ulûfeleri on dört bin altı yüz guruş eylediği hesab olunmuşdur. Malûm-u devletleri buyruldukda mebaliğ-i mezbur inşallah-u teâla (bir kelime yırtık) kalesi muhafazasında olan kapu kullarının mevacibleri içün havale olunmak üzere (iki kelime yırtık) âmire defterlerinde vezir-i müşarileyhe

zimmet ve havale olunan mahallere eda ve teslim eylemeleri için kendülere hitaben iktizasına göre emr-i şerif tahriri bâbında emr-i ferman devletlû inayetlû sultanım hazretlerinindir. 24 cemaziyülevvel 1148.

VESİKA : 35

(Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askerî No. 38051)

Arz-ı bendeleridir ki:

Hâlâ kasapbaşı olan Mustafa Ağa kullarına kasapbaşılık tevcih olunduğu yüz kırk dokuz senesi cemaziyülahırı gurresinden yüz elli senesi cemaziyülevvelisi gayetine gelince orduy-ı humâyunda Babadağı kışlağında dairei aliyyeleri ve ocaklar ve ehalii divan ve saireye ve Bender ve Özi caniblerinde olan askere ve Bosna levendatına bu vakte gelince verdiği ve bundan sonra sene gayetine dek bervechi tahmin vereceği lahm tayinatının hesabı defteridir. Yüz kırk dokuz senesi cemaziyülahırı gurresinden recebin sekizinci gününe gelince otuz yedi günde İsakcı mekânında verdiği ve Babadağı kışlağına dahil olduğu recebin dokuzuncu gününden ber-vech-i tahmin zilkadenin yedinci gününde vaki rûz-u nevruza varınca yüz otuz günde verilecek kışlak tayinatı ve rûz-ı nevruzdan ber-vechi tahmin cemaziyülevveli gayetine gelince sair seferlere kıyasen umum asakire verilecek yüz seksen yedi günlük lahm tayinatı ile Bender ve Özi caniblerinde olan asakire yüz kırk dokuz senesi cemaziyülahırı gurresinden senesi tamamına dek elyevm verilen tayinata kıyasen verdiği ve bervech-i tahmin vereceği yüz kırk dokuz senesi recebinin ikinci gününden yüz elli senesi cemaziyülevvelisi gayetine dek üç yüz yirmi dört günde hâlâ verilen tayinatlarına mukayese ile Bosna askerine verdiği ve bundan sonra vereceği lahm bakır tayinatı ve fimabaad muhafazaya tayin olunan askere tahmini vereceği tayinat ile min-haysel-mecmu' bir senede bu âne dek verdiği ve bundan sonra kıyas ile vereceği lahm tayinatının sâbıkı fîleri muciblerince lâzım gelen dokuz yük

elli iki bin dört yüz kırk altı buçuk guruş bahasından mukaddem bildefaat alelhesab verilen yüz altmış beş bin guruş aşağı varıldıkta canib-i mîriden verilmesi iktiza eden yedi yüz seksen yedi bin dört yüz kırk altı buçuk guruş eylediği hesab ve defter olunmuşdur. Kasapbaşı mumaileyhin şimdiden ağnam mubayaası için ye'dinde vâfir akça bulunmak muktazi olduğu malûm-ı devletleri buyruldukda bu defa alelhesab iki yüz elli bin guruş ber-vech-i nakd münasib maldan havale ile verilmek üzere baş muhasebeye kayd olunub mebaliğ-i mezbura tezkeresi verilmek bâbında ferman devletlû saadetlû sultanım hazretlerinindir.

VESİKA: 36

(Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askerî No. 7753)

Arz-ı bendeleridir ki:

Tamşvar ve Belgrad kalelerinin nez' ve istirdadı için inşallah-u teâlâ iptiday-ı bahar hüccet-i âsârda vukuu mestûr olan sefer-i humâyun nusretmakruna memur kılınan dergâh-ı âli yeniçerileri ve cebeci ve topçu ve sipahi ve silâhdarân ve bölükât-ı erbaa ocakları neferatı ve eyalât ve elviye askeri ve piyade ve süvari mîri levendatı ve sair tavaif-i asâkir-i nusretmeâsirden maada vilâyet-i Rumeli kazalarının âyânları marifetleriyle dahi güzide ve müntehip yiğitlerden ehilleri şartiyle bir miktar piyade ve süvari mîri levendat dahi tahrir ve tecbiz ettirilmesine irade-i aliyye-i âsafâneleri taallûk edüb, işbu defterde mestûr-ül-esami olan kimesneleri gerek Niş kalesinin yed'i küffardan istihlâsı ve gerek ol esnalarda kendü memleketlerinin muhafazalarında merdane ve gayyûrane hidemat-ı pesendîde sebkat eylediğine binaen bundan böyle dahi kendülerden vukuf-u dilhâh üzre mesai-i cemîle zuhuru memûl olmağla, Üsküp ve Tikveş kazasında Dipyan karyesinde sakin Mahmud Ağa marifetiyle iki yüz elli nefer ve yine Üsküp kazasında Kuruyılan (veya kurulan) karyesinde sakin Hasan Ağa marifetiyle iki yüz atlı nefer ve Ohri

kazasında sakin Hacı Abdi Ağa marifetiyle üç yüz nefer ve Terbiç kazasında sâkin Hasan Ağa marifetiyle iki yüz elli nefer ve sabıka Alacahisar sancağı mutasarrıfı olup ba'de mütekaiden Yanya sakinlerinden ve elyevm Yanya ve Avlonya cizyedarları olan Arslan paşazâde Mehmed Bey marifetiyle beş yüz nefer ve Tırhala'da sakin Hacı Ömer Ağa marifetiyle beş yüz nefer ve Vodine karyesinde sâkin Halil Ağa marifetiyle üç yüz nefer ve Vardar kazasında Karacaova'da sakin Behlül Ağa ve Mehmed Ağa ve Ali Ağa marifetleriyle üçer yüz neferden dokuz yüz nefer piyade ve Pirlepe kazasında sakin Kürkçü oğlu Hasan Ağa marifetiyle üç yüz nefer ve Kalkandelen kazasında sâkin Salih Ağa marifetiyle iki yüz elli nefer ve Manastır kazasında sâkin Rüstem Bey oğlu Hasan Ağa marifetiyle iki yüz nefer ve Köprülü kazasında sâkin Ali beyzâde marifetiyle iki yüz elli nefer ve Toyran kazasında sâkin Ali Paşacık marifetiyle üç yüz nefer ve Eyveranya kazasında sâkin Muslu Abdülbaki Bey marifetiyle üç yüz nefer ve Karatova kazasında sâkin Üsküp nazırı vekili Feyzullah Ağa marifetiyle üç yüz nefer ve Avretisadi (?) kazasında sâkin Şehbender zâde Ömer Ağa marifetiyle üç yüz nefer süvari ki mecmuu kırk dört bayrak olmak üzre iki bin iki yüz nefer süvari ve seksen bir bayrak olmak üzere dahi dört bin elli nefer piyade mîri levendat tahriri için ferman-ı âlileri sâdır olmağla, sudûr eden ferman-ı âlileri mucibince mutad üzre süvarilerinin beher neferine yirmi beşer kuruş ve piyadelerinin beher neferine onar kuruş bahşiş ve şehriyyen alesseviye beher neferine ikişer buçuk kuruştan altışar aylık ulûfe ve zabitan ondalıkları ve ikişer aylık zahire baha ve çadır ve çerge ve evânî-i techizat ve mühimmat-ı saireleri bahaları baş muhasebeden hesap ettirildikte iki yüz elli bir bin dokuz yüz kırk dokuz buçuk kuruşa baliğ olduğu malûm-u devletleri buyruldukta, mebaliği mezbur semtlerine münasip cizye mallarından havale ve memuriyet-i emr-i şerifleri kendülerine irsal olunup, tertip olunduğu üzre ol mikdar levendatı, mestûr-ül-esami kemineler kazalarında ve karib ve civarlarında bulunan güzide ve müntehib tüvânâ yığıtlerden intihap ederek tahrir ve tekmil ve avn-ı

hak ile senei cedide muharreminde (üç kelime yırtılmıştir) humâyuna tesyir etmeleri için işbu tertip defteri baş muhasebeye kayıt ve başka başka tezkireleriyle suretleri ve iktizasına göre ahkâmı yazılmak bâbında ferman-ı humâyunları sultanım hazretlerinindir. 22 zilkade 1151

VESİKA : 37

(Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeri Vesikalar No. 41988)

Arz-ı bendeleridir ki:

Hâlâ Kütahya mütesellimi ..... ağa kulları maiyetinde mevcut bulunub iktiza eden hidemat-ı aliyyede imal ve istihdam olunmak üzere mumaileyh kulları marifetiyle tahriri tertib olunan on bayrak beş yüz nefer piyade levend defterleridir. Her neferine onar guruş bahşiş ve beşer aylık ulûfe ve zahire bahalariyle mühimmat-ı saire bahaları cem'an on yedi bin yedi yüz altmış üç guruş bir sülüs eylediği hesab olunmuştur. Manzur ve malûm-ı devletleri oldukta mebaliğ-i mezbur tamamen taraf-ı mîriden verilüb levendat-ı merkum mumaileyh kulları marifetile kendinin irade eylediği mahallerden güzide olmaları şartile tahrir ve tekmilen maiyetine istishab edüb memur olduğu vech üzere hidemat-ı humâyunda amel ve istihdam eylemek üzere işbu tertib defteri baş muhasebeye kayd olunub mebaliğ-i mezbur tezkeresi ve ahkâmı yazılmak bâbında ferman devletlû inayetlû sultanım hazretlerinindir. 28 safer 1151

VESİKA : 38

(Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askerî Vesikalar No. 13095)

Arz-ı bendeleridir ki:

Sefer-i humâyun için Süleyman Ağa kulları marifetile Halep canibinden ferman olunan bin nefer süvari levendatın

tahrirleri tekmil olub yola azimetleri tarihinden mahsub olunmak üzre muayyen olan fiat-ı mîriyelerile altmış günlük tayinat bahaları için sekiz bin iki yüz elli kuruş verilüb, lâkin levendat-ı merkumenin bin yüz elli bir senesi zilhiccesinin beşinci gününden muharremin ikinci gününe değin Halep'te sekiz gün eyyam-ı mekslerinden ve gerek Halep'ten hareketlerinden bin yüz elli iki saferinin gayetine gelince altmış beş günlük esnay-ı tarikde mubayaa olunan tayinatlarının bahası fiyat-ı mîriye ile alınmak kabil olmamağla menzil be menzil es'ârı rayici üzre mubayaa olunmağla, verdikleri defterler mucibince gerek es'ârı mucibince ve gerek mîri fiatile mubayaa eyledikleri mecmuu zehairin bahası hesab ettirildikte, on sekiz bin altı yüz yetmiş sekiz buçuk kuruşa baliğ olub, mukaddem taraf-ı mîriden iki ayhk olmak üzere verilen mebaliğ-i mezbur sekiz bin iki yüz elli kuruş zahire bahaları aşağı varıldıkta on bin dört yüz yirmi sekiz buçuk kuruş ziyade masrafları zuhur etmekle mebaliğ-i mezbur taraf-ı mîriden ihsan olunmak için merkum Süleyman Ağa kulları istida eder. Mebaliğ-i mezburun iki bin dört yüz yirmi sekiz kuruşu tenzil olunub sekiz bin kuruşu verilmek üzere ferman-ı âlileri sâdır olmağla, mucebince baş muhasebeye kayd olunub mebaliğ-i mezbur sekiz bin kuruşa tezkeresi verilmek bâbında ferman devletlû saadetlû sultanım hazretlerinindir. 8rebiülevvel 1152

VESİKA : 39

(Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeri No. 20588)

Arz-ı bendeleridir ki:

Hâlâ Anadolu ve Rakka valisi olub Erzurum canibi seraskeri olan vezir-i mükerrem saadetlû Ahmed Paşa hazretlerinin bu esnada Dersaadete varid olan memhur kaimesinde: Eyâlet-i Rakka aşâir ve kabailden ibaret olub ve kaydıhayat ile malikâne uhdesinde olduğuna binaen, rical-i aşâirden mîri levend tahrir olunduğu suretde savb-ı memure gidemeyüb

beherhal tamülmikdar gidecekleri ve her birisinin mahallinde işe yarıyacakları mukarrer olduğu ecilden maiyetleriyle Erzuruma gitmeleri üzere iki nefer binbaşı nasb ve tayin ve canib-i mîriden mutad üzere iktiza eden ulûfe ve bahşiş ve mühimmat ve zehayir bahaları gelinceyedek tez elden istidâne ile kendülere alelhesab birer miktar akça teslim ve birinin neferatı aşâir ricalinden ve birinin neferatı dahi pak ve güzide levendat makulesinden tertib ve tekmil ettirmelerile mutad üzere lâzım gelen ulûfe ve bahşiş ve tayinat ve mühimmat bahaları canib-i mîriden irsal olunmağın tahrir ve inha edüb ve hâlâ Erzurum valisi vezir-i mükerrem saadetlû Numan Paşa hazretlerinin vurud eden tahriratında dahi Deli Musa Ağa nam binbaşının maiyetinde el'an sekiz yüzden mütecaviz deli ve gönüllü neferatı mevcud olmağla mevsim-i şitâdan berü evvelbaharda ulûfe ve bahşişleri verilür bu istimalet verilmişken bu hilâlde Kars beğlerbeğisine ve Hınıs beğine mîri levendat akçaları vurud edüb anlara ulûfe ve bahşiş gelmediğinden kendülere ye's târi olub Anadolu taraflarına müteferrik ve münteşir olmağa ittifak eyledikleri cihetden cümlenin istisvâbile ulûfe ve bahşişleri ve mühimmat bahaları memuriyetle oturduğu Dersaadetten gönderilmek şartile mezbur Dusa Ağaya binbaşılık hil'ati ilbas olunduğuna işaret ve ihbar etmekle serasker-i müşarileyh Ahmed Paşa hazretlerinin muktezay-ı ilâmileri üzerine kendü marifetlerile iki bin nefer süvari ve vezir-i müşarileyh Numan Paşa hazretlerinin mefhum-ı inhaları üzere kendi marifetleri ve mezbur Deli Musa Ağanın başbuğluğile beş yüz nefer süvari levendat tahriri tertib ve zikr olunan iki bin neferin bahşiş ve altışar aylık ulûfe ve üçer aylık zahire bahalarile mühimmat-ı saire bahaları yüz altı bin yedi yüz seksen yedi buçuk guruşa ve beş yüz neferin dahi bu siyak üzere ulûfe ve bahşiş ve zahire ve mühimmat bahaları yirmi altı bin altı yüz doksan altı buçuk guruşa baliğ olduğu hesab olunmuştur. Malûm-u devletleri buyruldukta mebaliğ-i mezbure defterde mestûr emvalden havale ve tayin ve elli üç bin guruşu nakden irsal ve tesyir olunub levendat-ı mezkûre vezir-i müşarileyhimanın tertibleri üzere tahrir ve tekmil ve Erzurum ordusunda mevcud ve

âmâde ettirilmek üzere işbu defter baş muhasebeye kayd ve başka başka rûûsetlerile tezkireleri ve iktizasına göre ahkâmı verilmek bâbında ferman devletlû saadetlû sultanım hazretlerinindir. 22 receb 1155

VESİKA : 40

(Başbakanlık Arşivi, Cevdet Dahiliye No. 9965)

Kengiri kadısına ve Amasya'da Sultan Bayezid'i Velî evkafının ümûrunu rü'yete mütevelli-i fakfın vekili olan İbrahim dâme mecdühûya hüküm:

Memalik-i mahrusemde vaki eyalât ve elviye mutasarrıfları ve âyân-ı vilâyet havza-i hükûmetlerinin eşkiya ve haramzâdeden tathir ve hıfz-u hıraset-i memleket ve rağbeti temin ve turûk-u mesalikte cedd-ü cehd-i ekid eyleyüb eğer birinin adem-i takayyüdü ihtimamlarından nâşi havza-i hükûmet-i dahil hududunda fukara ve zuafa ve ebna-ı sebile zarar ve hasarat erişmek lâzım gelür ise, vaki olan zarar ve hasarın sancak mutasarrıfı ve âyândan tazmin ettirilmek üzre bundan akdem şerefsüdûr bulan ekid ve şedid evamir-i aliyyemle cümleye tenbih ve tefhim olunub hilâfına bir dürlü vaz'u hareket iktiza etmez iken nefsi Kengiri sükkânından olub başıboş levendat eşkiyası bölükbaşısı olan Penbe Halil nam şaki bir kaç yüz nefer erazil eşhas ile bundan akdem Kengiri civarına nüzül ve başına müçtemi olan eşkiyayı mahall-i merkumda koyub kendüsü derun-u kasabada hanesine dühül eyledikte şaki-i merkumu ahz ile şer ve mazarratın bilâd-u ıyâl üzerinden men ve def etmek lâzıme-i zimmeti olan Kengiri mütesellimi Yazıcıoğlu Süleyman ve âyândan Hance Miroğlu Hacı İbrahim ve Favüt (?) oğlu Hacı Ahmed ve Gümüşlü Mehmed nam kimesneler mukaddema sâdır olan evamir-i şerifeme mugayir ve rızay-ı humâyun-u husrevaneme muhalif vaz-u harekete iptidar şaki-i merkumu ziyafetlerine davet eylediklerinden maada barut ve kurşun ve sair esliha ile dahi icray-ı şekavetlerine ianet edüb, şaki-i merkum dahi hanesinde ikamet, ba'dehu şehirden huruç ve cem'

eyledüğü haşaratı yanına alub Haremeyni şerifeyn karyelerinden Kengiri kazasına tâbi Korgun nam karyeye teveccüh ve azimet ve karye-i merkumeye nüzül etmek üzre ahalisine haber gönderüb, fukara-i raiyyetin dahi defi'lerine kudreti olmadığından sühulet ile nüzülleri için niyazmend olarak konak tedarikinde iken ser eşkiya olan mezkûr Halil derununda muzmer-i tama'-ı ile eşkiyayı merkumeyi hanelerine taslit, mezkûrlar dahi ıyallerine taarruz, ve men sadedinde olan ahali-i kadime-i merkumeden olan on dört nefer adamların bigayrihakkın katl ve on yedi neferini dahi mecruh ve dokuz nefer sıbyanların ahz ve emval-i eşya ve hayvanatların nehb-i garet ve hanelerin ihrak eylediklerini karye-i mezkûr ahalisi der-i devlet medarıma ihbar ile tazallüm-ü hal etmeleriyle, gerek mütesellim-i merkum gerek salifüszikr âyân-ı vilâyetin havza-i hükûmet ve kazalarında zuhur eden eşkiyayı âlâ-eyyi-hal ahz ve ele getürüb şerefsüdûr bulan evamir-i aliyyemin infaz ve icrasına mubaderet lâzıme-i zimmetleri iken ber minval-i muharrer barut ve kurşun misillû nesne ile eşkiyaya ianet eyledikleri için karye-i merkum ahalisinin vaki olan zarar ve hasaretleri, ma'rifet-i şer' ile mütesellim-i merkum ile âyân-ı mezbureden zecren-lehüm tahsil ve tazmin ve fukaraya red ve teslim ettirmek fermanım olmağın, sen ki mubaşir-i mumaileyhsin bu hususa hassaten mubaşir tayin olunmuşsundur, imdi işbu emr-i şerifin vüsulünde sen ki mubaşir-i mumaileyhsin, mubaşirinle mütesellimi mezbur ile âyân-ı vilâyetten olan merkumları mevlanay-ı mumaileyhin huzurunda ihzar ve ahali-i karye-i mezbure ile beraber edüb bervechi muharrer eşkiyay-ı merkume tarafından ahali-i karye-i mezbureye zarar ve hasaret vaki olmuş ise, vaki zararların marifet-i şer' ile mütesellim ve âyân-ı merkumundan tazmin ve tahsil ve ahali-i fukaraya alıverüb ihkak-ı hak ve mukaddema ve hâlâ sâdır olan evamir-i aliyyemin mezamin-i münifesin infaz ve icraya ziyade ihtimam ve sadakat edüb gerek sen ve gerekse mevlânay-ı mumaileyh tama-ı ham vehamet-i encama tebaiyyet ile edna tekâsül ve teâmiden ve gadr ve himayeden begayet hazer ve mücanebet eylemeniz

bâbında fermân-ı âlişanım sâdır olmuşdur, buyurdum ki.
Fi evahir-i rebiülevvel 1157

VESİKA: 41

(Başbakanlık Arşivi, Cevdet askeri No. 8943)

Arz-ı bendeleridir ki:

İşbu sene-i mubarekede İran canibi seraskeri maiyetinde mevcut bulunmak üzre Rumeli cânibinde vaki elviye mutasarrıfları ve dergâh-ı âli kapucubaşılarından Süleyman Ağa ve hassa silâhşorlarından Hacı Mehmed Ağa kulları mubaşeretleri ile bâlâda defter olunduğu üzre tahriri ferman olunan üç bin iki yüz elli nefer mîri piyade levendatın bahşiş ve ulûfe ve zahire ve çadır ve çerge ve mühimmat-ı saireleri bahalarına Rumeli kazalarının arpa ve bargir bedeliyelerinden ve bazı avârız ve cizye mallarından bundan evvel sebeb-i tahriri ahkâmı havale olunan yüz altmış iki bin dokuz yüz doksan buçuk kuruştan yüz yirmi bir bin yetmiş beş kuruşu tahsil ve elviye mutasarrıflarına teslim olunub lâkin Elbasan ve Dukakin ve Ohri ve Avlonya ve İskenderiye sancakları mutasarrıfları marifetleriyle tahrir olunacak piyade levendat masarifatına havale olunan akçalardan kırk bir bin dokuz yüz on dört kuruşu bâki kalıb tahsili müteassir olunduğu kapucubaşı ve silâhşor-u mumaileyhima bu defa başka başka ilâm ederler. Malûm-u devletleri buyruldukta bâki kalan mebaliği mezbur tedricle tahsil olundukça hazine-i âmireye teslim ve sebeb-i tahrir-i ahkâmı gelüb kaleminde hıfz ettirilmek şartiyle seri-ül-husül emval-i mîriyeden havale olunmak üzre başka başka edası ve iktizasına göre ahkâm tahriri bâbında ferman devletlû saadetlû sultanım hazretlerinindir.
22 zilkade 1158

(aynı vesikanın tertib defteri kısmı)

İşbu sene-i mubarekede İran cânibi seraskeri maiyetle-

rinde bulunmak üzere Rumeli cânibinde vaki elviye mutasarrıfları marifetleriyle tahrirleri ferman olunan piyade levendatın miktarı ve bahşiş ve ulûfelerinin havale olunan mahalleri

Üsküp sancağı mutasarrıfı Bosnavî Mehmed Paşa marifeti ve hassa silâhşorlarından Elhaç Mehmed Ağa mubaşeretiyle Üsküp sancağından tahriri ferman olunan:

Levendat-ı piyadegân: 300 nefer Kuruş: 15045

Üsküp ve Kalkandelen ve sair kazalarının bedeliyeleri akçasından havale olunan:

Kuruş: 15045 Mebaliğ-i mezbur tamamen tahsil ve paşay-ı mumaileyhe teslim olunduğunu müş'ir sebeb-i tahrir-i ahkâmı gelüb kaleminde hıfzolunmuştur.

Kırkkilise sancağı mutasarrıfı marifeti ve silâhşor-u mumaileyhe mubaşeretiyle kırkkilise sancağından tahriri ferman olunan:

Levendat-ı piyadegân: 300 nefer Kuruş: 15045

Kırkkilise ve sair kazaların arpa bedeliyeleri akçalarından havale olunan:

15045 kuruş Mebaliğ-i mezbur tamamen tahsil ve paşay-ı mumaileyhe savb-ı memuresine azimeti haberi vürûd eylemiştir.

İlbasan sancağı mutasarrıfı Mehmed Paşa marifeti ve silâhşor-ı mumaileyhe mubaşeretiyle İlbasan sancağından tahriri ferman olunan :

Levendat-ı piyadegân: 300 nefer 15045 kuruş

Körice ve İlbasan ve Drac ve sair kazaların bedeliye akçalarından havale olunan:

15045 kuruş

Dukakin sancağı mutasarrıfı Ali Paşa ve silâhşor-u mumaileyhe mubaşeretiyle Dukakin sancağından tahriri ferman olunan:

Levendat-ı piyadegân: 300 nefer 15045 kuruş

Serşenk ve Eyveranya ve sair kazalar arpa bedeliyeleri akçaları ile İskenderiye cizyesi malından havale olunan:

15045 kuruş

İşim ve Akçahisar kazaları bedeliyelerinden henüz tahsil olunmayan

2107 esedî kuruş

Silâhşor-ı mumaileyhün tarafından gelen ilâm mucibince tahsil ve Paşay-ı mumaileyhe teslim olunan

12938 esedî kuruş

Prizren sancağı mutasarrıfı Derviş Ahmed Paşa marifetiyle ve silâhşor-ı mumaileyhe mubaşeretiyle Prizren sancağından tahriri ferman olunan:

Levendat-ı piyadegân: 300 15045 kuruş

Yanya avârızı ve bazı mukataat ve İskenderiye ve Delvine sancağı mallarından havale olunan:

15045 kuruş

Delvine cizyesi malından henüz tahsil olunamayıb ancak İskenderiye cizyesi malından alınacağı ilâm olunan:

3675 esedî kuruş

Silâhşor-ı mumaileyh tarafından gelen ilâm mucibince tahsil ve paşay-ı mumaileyhe teslim olunan:

11370 esedî kuruş

Ohri mutasarrıfı Mahmud Paşa marifeti ve silâhşor-ı mumaileyhe mubaşeretiyle Ohri sancağından tahriri ferman olunan:

Levendat-ı piyadegân: 250 nefer 12537 kuruş

Ohri ve İstarve ve sair kazaların arpa ve bargir bedeliyeleri akçalarından havale olunan: 12537 kuruş

Ohri ve İstarve ve Drin kazalarından tahsil olunmayan:

7427 esedî kuruş

Silâhşor-ı mumaileyhün tarafından arz mucibince tahsil olunup paşay-ı mumaileyhe teslim olunan:

5110 esedî kuruş

Silâhşor Mehmed Ağanın tahririne memur olduğu:

Levendat: 1750 Kuruş: 87765
Tahsil olunmayan: Tahsil olunan:
18331 kuruş 69451 esedî kuruş

Tırhala sancağı mutasarrıfı Selo zâde Hasan Paşa marifeti ve dergâh-ı âli kapucubaşılarından Süleyman Ağa marifetiyle Tırhala sancağından tahriri ferman olunan:

Levendat-ı piyadegân: 250 nefer 12537 kuruş

Çağlayık ve Ahiçelebi ve sair kazalar bedeliyesiyle Yanya âvârızı malından havale olunan 12537 kuruş

Mebaliğ-i mezbur tamamen tahsil ve paşay-ı mumaileyhin savb-ı memuresine azimet eylediği haberi vürud eylemiştir.

Kavala mutasarrıfı Kaplan Bey marifeti ve kapucubaşı mumaileyhe mübaşeretiyle Kavala sancağından tahriri ferman olunan:

Levendat-ı piyadegân: 250 12537 kuruş

Praveşte ve İnebahtı ve sair kazalar bedeliyeleri akçasından havale olunan: 12537 kuruş

Mebaliğ-i mezbur tahsil ve paşay-ı mumaileyhin levendatı merkumeyi tahrir eylediği haberi vürûd eylemiştir.

Yanya sancağı mutasarrıfı Mahmud Paşa marifeti ve kapucubaşı mumaileyhin mubaşaretiyle Yanya sancağından tahriri ferman olunan:

Levendat-ı piyadegân: 250 nefer 12537 kuruş

Yanya ve Kerebine ve İşm kazaları bedeliye akçalarından havale olunan: 12537 kuruş

Mebaliğ-i mezbur tahsil ve paşay-ı mumaileyh tedarik görüp savb-ı memuresine azimet üzre olduğu bu defa ilâm olunmuştur.

Delvine sancağı mutasarrıfı Arslan Paşa zâde Elhac Mehmed Paşa marifeti ve kapucubaşı mumaileyh mubaşeretiyle Delvine sancağından tahriri ferman olunan:

Levendat-ı piyadegân: 250 nefer 12537 kuruş

ve sair kazaların bedeliyesi akçası ile Delvine âvârızı malından havale olunan: 12537 kuruş

Serian tahsili imkânı olmayan bazı kazalar bedeliyesi malından eda ile Yanya cizyesi malından havale olunan: 9353 kuruş

Serian tahsili melhuz olan: 3184 esedî kuruş

Avlonya sancağı mutasarrıfı Kaplan Bey marifeti ve kapucubaşı mumaileyh mubaşeretiyle Avlonya sancağından tahriri ferman olunan:

Levendat-ı piyadegân: 250 12537 kuruş

Behleşne ve Avlonya ve sair kazaların bedeliye akçasından havale olunan: 12537 kuruş

Sair kazalar bedeliyeleri akçasından tahsil olunmayan: 11063 esedî kuruş

Ancak Behleşne kazası bedeliyesinden tahsil olunan: 1474 esedî kuruş

İskenderiye sancağı mutasarrıfı Abdullah Paşa marifeti ve kapucubaşı mumaileyhin mubaşeretiyle İskenderiye sancağından tahriri ferman olunan:

Levendat-ı piyadegân: 250 nefer 12537 kuruş

Premedi ve sair kazalar bedeliyeleri akçalarından havale olunan: 12537 kuruş

Kapucubaşı Süleyman Ağanın tahririne mubaşır olduğu

Levendat: 1500 nefer Kuruş: 75225

Tahsili için emri şerif verilen: 23601 esedî kuruş

Tahsil olunan 51624 esedî kuruş

Levendat-ı piyadegân:

3250 nefer	162990 kuruş
Tahsil olunmayan:	Tahsil olunan:
41914 esedî kuruş	121075 esedî kuruş

VESİKA: 42

(Başbakanlık Arşivi, Cevdet Dahiliye No. 10386)

Diyarbekir valisi vezir İbrahim Paşaya hüküm ki:

Bu hilâlde Erzurum eyaleti vüzeray-ı izâmından düstûr-u mükerrem müşir-i mufahham nizâm-ı âlem vezirim Çeteci Abdullah Paşa edâm-Allahu teâlâ iclâleye tevcih ve ihrac olmak takarrübü ile ol taraflarda olan levendat taifesi eyâlet-i mezkûre hudutlarında meks-i ârâm edemediklerinden, eyalet-i merkume hudûdunda bulunan kapusuz levendatı dahi uydurup tecemmu' ve tekessür birle, Erzurum eyaleti hudûdundan huruc ve sen ki vezir-i müşarileyhsin havza-i hükûmet ve dahîl-i eyaletin hudutlarından ol havalilere dühûl ve kutta-i tarik eşkiyasile dahi ittifak ve ittihad birle ebna-ı sebilin yollarına inüb katl-i nüfus ve sefk-i dimâ' ve nehb-i garet-i emval ve eşya ile ibadullaha îsal-i hasaret ve gûnagûn fesat ve şekavete ictisârlarından maada kaza ve nevahide bulunan kuraya varub kariye be-kariye gezüb ve dai-i hâlik-i beraya olan fukaray-ı raiyyetin müft ve meccanen me'kûlât ve meşrubatların ahz eylediklerinden gayri hetki ırza tasaddi velhasıl şerr-ü-fesatlarından ol taraflarda bilkülliye emniyet mürtefi olduğu sem'i humâyunum resîde ve biavnihi teâlâ ol makule şekavetpîşelerin vücud-u habâset-alûdları izale ile temin-i bilâd ve terfih-i ibâde sâi ve ictihad olunmak fermanım olmağın işbu emri şerifim ısdar ve irsal olunmuştur. Biavnihi subhanehu teâlâ vusulünde olmakule, eyalet-i Erzurumdan huruc ve havza-i hükûmetine dühûl eden başıboş

levendat taifesi ve sair eşkiya zümresinden olanları beyy-i vechegân tefahhus ve tecessüs ve ele getürüb müstehak oldukları cezay-ı cezaların tertib ve icra birle şerrü-sûr-ı eşkiyadan temin-i bilâde terfih-i ibâde mezid sâi ve ihtimam eyliyesin, şöyle ki, bundan sonra havza-i hükûmetinde ol makule eşkiyanın tertib-i cezaları ile haklarından gelinmeyüb bundan sonra dahi eyaletin dahilinde taraf-ı mesâlikte ibadullaha ol vechile îsal-i hasaretleri mesmu-u humâyunum lâzım gelür ise, vaki olan zarar ve hasaret senden tazmin olunacağından gayrı mahzı itâb olacağına yakinen muhakkak ve mukarrer bilüb ana göre basiret üzre hareket ve hilâfından gayetülgaye tehaşi ve mücanebet eylemen bâbında ferman-ı âlişanım sâdır olmuştur. Fi evasıt-ı zilhicce 1169

Bir sureti Sivas valisi vezir Mehmed Paşaya bervechi meşruh.

VESİKA: 43

Başbakanlık Arşivi, Cevdet Dahiliye No. 13556)

Gümülcine ve sair kazalar tarafından vürud eden ilâmların hulâsasıdır:

Gümülcine ve sair ol havalilerde katl-i nüfus ve nehb-i emvale cesaret eden köyündeci eşkiyasından Deli Ali ve Tombaz Osman ve Fazlı oğlu Hüseyin ve kırk altı nefer refikleri ve on üç nefer fahişe avretleri eşkiyay-ı mezburenin ahz ve tenkillerine memur hassa kasekilerinden Hüseyin haseki ve firkateler başbuğu Emeksiz kaptan, Taşoz ceziresinde muhasara ve ahz ve cezaları eğerçi tertib olunub lâkin eşkiyay-ı mezburenin sergüruhlarından Sultanyeri kazasından Kör Salih ve Gümülcineli Belez Ali nam şakiler cezire-i mezkûreden firar ve neferat-ı kesire ve fahişe avretlerile kâh Sultanyeri kazasında ve kâh Drama kazasına tâbi Bolı karyesinde ikamet ve öteden beri muayyen eşkiyalar olan Başo Ali'nin hanesinde ve Çağlayık kazası tevabiinden Dadıovası sakinlerinden Osman Beşe oğulları Hasan ve Mehmed ve Beğdemiş

karyesi sakinlerinden Ali Hoca oğlu Memiş ve oğullarının menzillerinde tavattun ve anların ianetlerile kuvvet peyda ve ızrar-ı îbad ve şekavet ve fesada mubaderet etmeleriyle zikr olunan şakilerin ve melâz-ı me'vaları olan salifüszikr müfsitlerin haklarından gelinüb, fimabaad bu misillû şekavetpîşeler zuhur eylememek üzre havali-i mezkûre nizâma rapt olunmak bâbında emri âlî ihsan buyrulması Gümülcine ve Yenicekarasu ve Taşoz ve Praveşte ve Bereketlü ve Kavala ve Çağlayık kazalarının kuzat ve nüvvabı ilâmında ve haseki-i mumaileyh arzuhalinde tahrir ederler. 2 rebiülahır 1177

VESİKA : 44

(Başbakanlık Arşivi, Cevdet Dahiliye No. 1056)
(tarih: 1180)

Sivas valisi Zarelî - zâde vezir Feyzullah Paşa'ya hüküm ki:

Hükûmet dahilinde geşt-i güzarları takib-i zuhur mefsedetlerile zâhir ve mütehakkık olan kapusuz eşkiyanın tefrik-i cemiyet ve ahz-u idamları ile izale-i şerr-ü mazarratlarını ikdam eylemek için tehdidat-ı şedideyi havi biddefaat evâmir-i şerife sâdır olmağla, gafletten bizar olub eyaleti dahilinde vaki elviye mutasarrıflarına dahi iktizası üzere muhabere ve ittihad ve lâzıme-i emr-i hükûmeti ifaya müsaraat ederek bu ana kadar eşkiya namı münkati olmak iktiza eder iken evâmir-i şerifemin mutazammın olduğu ve abidât-ı şahanemin zuhur-ı âsârı havfını kat'a hatırına getirmeyüb, izale-i şerr-ü mel'anet-i eşkiyada ziyade tekâsül ve ve rehavetten nâşi kapusuz eşkiyası sergerdelerinden Cerrah oğlu nam şaki başında olan bin iki yüz miktarı eşkiya ile Sivas eyaleti derununda şekavet ve şenaati icradan sonra makarr-ı hükûmetin olan nefsi Sivas'a altı saat karibde vaki Ulaş nam karyeye nüzül ve tefrik-i cem'iyeti tarafından kat'a âzâde olunmadığından gayri bu taraftan kalkub ahâr

mahalle gitsinler deyu eşkiyaya iraet-i tarik yollu haber irsal eyledikte anlar dahi bilâtehaşi hareket ve Bozok tarafına sevk-i-liccam-ı şekavet ve hatta meşahir-i eşkiyadan Genç Ali ve Çopur Abbas ve Köse Hüseyin ve sair anların misillû levendat bölükbaşılarından nicesi şaki-i mezbur ile müttehid ve cemiyete dahiller olub ve bunlardan maada iki yüz miktarı ekrad ile Kürt Veli nam şaki hısn-ı bittarik havalilerinde yüz elli miktarı süvari eşkiya ile Kuru Kafa demekle maruf Halil dahi Bozok ve İskilip etrafında keyfemayeşa icray-ı enva-ı şekavet ve mefsedet üzre olduklarını âmed-şüd eden mevsuk-ül-kelâm kimesneler haber verdiklerinden başka, hâlâ Karahisarısahib sancağı mutasarrıfı olub Yeni İl has voyvodalığı uhdesinde olan Abaza Mehmed dâme ikbalehu dahi berminval-i muharrer kesreti eşkiyayı tahrir ve inha edüb keyfiyyetin sıhhat ve adem-i sıhhatinde kat'a şek ve iştibah kalmamakla mukaddem vaki olan tenbihat-ı humâyunum muktezası üzre bu vakte kadar eşkiyay-ı mezburenin def'i mazarrat ve izale-i mefsedetlerine kıyam etmemiş isek bundan sonra kat'a tevakkufu ârâm etmeyerek derhal muktezayı memuriyetini icraya kıyam ve müsaraat eylemek için işbu emr-i şerifim ısdar olunmuştur...

VESİKA : 45

(Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askerî Vesikalar No. 33773)

Benim saadetlû mekremetlû meveddetlû karındaş-ı eazzım ..... efendiy-i celil-ül-kadr hazretleri:

Bu esnada binden mütecaviz kapusuz levendat eşkiyası Sivas eyaleti canibinden zuhur ve eyalet-i Karaman'da vaki kayseriye sancağında Gemerek nam mahalle vusulleri Niğde ve Kırşehri sancakları mutasarrıfı izzetlû Ali Paşa hazretleri ve Kayseriye âyânları ve Boynu İncelu Mir aşireti pîri zâde Osman Bey tarafından tarafımıza ilâm ve bizzat üzerlerine azimetimiz bâbında bildefaat şerefsudûr olan evamir-i celî-

lüşşan muciblerine hareketimiz muktezay-ı velâyet olduğuna binaen salâvât-ı ıyd-i athayı ba'deleda avn-ı inayetillah-i mübin ve teveccühatı hazreti evliyayı niami ile kapumuz halkı ve asakir-i saire ile medinei Konya'dan hareket ve eşkiyay-ı mezburların üzerlerine azimet ve derun-ı eyaletimizde vaki mütesellimlere ve âyân ve zabitana müekkid buyruldular tahrir ve maiyetimize celb ve davet olunmağla ifade-i hal zımnında kaimei meveddet terkimine mubaderet ve mumaileyhanın vurûd eden kâğıtları dahi irsal savb-ı saadetleri kılınmıştır. İnşallah-u teâla ledel-şerefvüsûl medinei Konya'dan hareketimiz karin-i âlem saadetleri buyruldukta devletlû, inayetlû evliyay-ı niam efendilerimizin hakipay-ı devletlerine arz ve takdim ve inşallahülrahman avn-ı inayetle bundan böyle vaki gailei şekavetleri hususu her ne vechile sûretpezir olur ise âcilen ilâma mubaderet olunacağını takrir ve tefhim buyurmaları memûl-ü mubahanemizdendir, hemen hak cel ve âlâ hazretleri kâffei umurumuzda tevfikat-ı aliyyesin müyesser ve rızây-ı yümn iktizası hazret-i evliyay-ı niamiye muvafık amel-i hayriyet istihsale muvaffak eyleye. Âmin.

9 zilhicce 1181

VESİKA : 46

(Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeri No. 16288)

Arz-ı bendeleridir ki:

Bi-tevfik-i subhane ve teâlâ hengâm-ı şitada Özi kalesi muhafazası için, hâlâ İskenderiye mutasarrıfı Mehmed Paşa kulları beş yüz nefer kapusu halkından maada kırk bayrak olmak üzre iki bin nefer ve Prizren sancağı mutasarrıfı iki yüz nefer kapusu halkından maada yirmi bayrak bin nefer ve sâbıka Üsküp mutasarrıfı İpekli vezir Mahmud Paşa yeğeni Mahmud Paşa iki yüz nefer kapusu halkından maada bin nefer ve sâbıka Prizren sancağı mütasarrıfı Ferhad zâde İsmail Paşa iki yüz nefer kapusu halkından gayrı bin nefer

ve sâbıka Delvine ve Avlonya sancakları mutasarrıfı Yanyalı Mehmed Paşa iki yüz elli nefer kapusu halkından maada bin nefer ve sâbıka Aksaray mutasarrıfı Fraşeli Mustafa Paşa karındaşı mirliva Osman Bey iki yüz nefer kapusu halkından başka bin nefer ve sâbıka Elbasan sancağı mutasarrıfı Ahmed Paşa iki yüz nefer kapusu halkından maada bin nefer ve hâlâ Üsküp sancağı mutasarrıfı Sabı-zâde Hasan Paşa kethüdası Ali Paşa iki yüz elli nefer kapusu halkından maada bin nefer ve sâbıka Klis sancağı mutasarrıfı Taşlıcalı Mehmed Paşa zâde Mehmed Paşa iki yüz nefer kapusu halkından maada bin nefer ki bervechi sâdır olan ferman-ı âlileri mucibince mumaileyhüm kendü kapuları halklarından maada marifetleriyle kendi semtlerinden cem'an on bin nefer güzide ve müsellah mîri piyade levendatı tahrir ve maiyetlerine istishab ve aceleten ve musaraan kal'a-i mezbure varub emri muhafazada kıyam etmeleri üzre bervechi mutad bahşiş ve altışar aylık ulûfe ve ondalık ve tayinat bahaları min hey'etülmecmu' dört yük on beş bin yüz kırk buçuk kuruş yirmi akçaya baliğ olduğunu müş'ir baş muhasebeden tahrir olunan tertib defteridir. Manzur ve malûm-u devletleri buyruldukta mucibince baş muhasebeye kayd olunub iktiza eden başka başka tezkere ve sûret ve şurût-u sâbıka ve lâzımesiyle ahkâm tahrir olunmak bâbında ferman devletlû inayetlû sultanım hazretlerinindir. 23 cemaziyülahır 1182

VESİKA: 47

(Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askerî Vesikalar No. 49515)

Adana beylerbeyisi Hasan Paşa dâme ikbaleye ve eyalet-i Adana'da vaki kuzat ve nüvvaba hüküm ki:

Sen ki mirimiran-ı müşarileyhsin, mükemmel ve müzeyyen kapun halkından maada kendü malından bin nefer güzide ve müntehib ve müsellâh süvari tahrir ve anları ve eyalet askerini istishab ve evvelbahar hüccetülâsarda orduy-u humâyunuma mülhak olman şürûtu memuriyetin emr-i şeri-

fimde ifade ve tefhim olunmuşdu, el-hâletü hâzihi vakt-ı mev'-ud kudüm ve dühûl ve senin bir kadem akdem mahall-i memu-rına vüsûlün matlub-u şahanem olmağın, isticalen ve ikdamen işbu emr-i şerifim ısdar ile irsal olunmuşdur. İmdi vusûlün-de şürût-ı tevcihim üzere mükemmel ve muntazam kapun halkı ve malından tahrir edeceğin bin nefer güzide müsellâh ve müntehib süvariyi ve bilâ-izn ve ferman vilâyetlerine va-rub seyk ve tesyirlerine orduy-u humâyunum tarafından emr-i şerifim irsal ve tekrar istical olunan Adana eyaletinin zuama ve erbab-ı timarını maiyetine alub ve eyalet askerin-den azimette tekâsül edenlerin nan paraları ref' ile kanaat olunmayub üç senelik mahsulleri tahsil ve kendülerinin ce-zaları icra ve tenkil olunacaklarını tefhim ve mazarrat-ı eş-kiyadan hıfz ve siyanet memleketi ve haccac-ı müslimini ve temin-i ahali ve raiyeti nasb edeceğin mütesellimine gereği gibi tenbiye ve tekid birle kapun halkı ve bin nefer süvari ve eyalet askeriyle hareket ve hilâl-i tarikde adamlarını zapt ve rapta dikkat ve mekülâtını meccanen almayub bir ferd senden ve adamlarından âzürde olmıyarak reh-i rasdan serian ve âcilen orduy-ı humâyunuma vüsûl ve lühûka müsa-raat ve tehir ve tevakkuftan ve yolda ayak sürümekden ga-yetülgaye hazer ve mücanebet ve siz ki mevlanay-ı mümailey-himasınız siz dahi mîrimiran-ı mumaileyh ile bil-ittifak eya-let askerinin sevkine mezid-i ihtimam edüb ve civardan ve eyalet askerinden özür ve bahane ile bir ferdin vilâyetlerinde kalmasından begayet ihtiraz ve içtinab buyrulması bâbında.

evail-i zilhicce 1183

VESİKA : 48

(Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeri Vesikalar No. 42036)

Arz-ı bendeleridir ki:

Mîri levendat bölükbaşılarından Develili zâde Seydi Ali Ağa maiyetile Özi kalesi muhafazasında olan levendat işbu arzuhalleri mefhumunda vaktımız tamam oldu deyü ulûfe-

lerile kışla tayin olunmasını isttida eylemişler. Neferat-ı mezburenin iptida tertiblerinde beş yüz nefer olmak kzere seksen üç senesi muharreminin on ikinci gününde bahşiş ve ulûfeleri altı aylık olmak vechile verildiğine binaen müddetleri henüz tamam olmamak iktiza eylediği baş muhasebeden derkenar olunub elyevm mevcutları bil-zikrden sonra istidalarına nizam verilmek lâzım gelmekle Özi valisi vezir-i mükerrem hazretleri marifetile bervechi mutad levendat-ı mezbure mevcutları biltaharri tadad ve tahkik ve alelesami defterile orduy-ı humâyuna arz ve ana göre matlublarına nizam verilmek üzere mahalline kayd olunub iktizasına göre emr-i şerif tahriri bâbında ferman devletlû inayetlû sultanım hazretlerinindir. 24 cemaziyülahır 1183

VESİKA : 49

(Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askerî Vesikalar No. 1689)

Arz-ı bendeleridir ki:

Hâlâ Yaş canibi seraskeri vezir-i mükerrem saadetlû Abdi Paşa hazretleri maiyetlerile İbrail muhafazası için mukaddema memur kılınan binbaşı Zeyu Osman Ağa ve beşyüzbaşı Develi zâde Ali Ağa ve Hacı Abdi Ağa ve yüzbaşı Kabadayı nam kullarının cemiyet ve memuriyetlerine halel gelmemek üzere hengâm-ı şitâda tayinatları îta olunub bahşişlerine baharda nizam verilmek vechile şimdilik atiyye itibarile tevzii için inayet ve irsal olunan onbir bin kuruş ba'delvüsûl merkumların elyevm maiyetlerinde bin yedi yüz bin sekiz yüz nefer levendat mevcut ve Karaca Ali Ağanın mukaddem binbaşılık bahşişleri îta olunmakla mebaliğ-i mezbur ile nizamları kabil olmayub memur oldukları Fokşan ve Yaş taraflarına cemiyet ve havâşi ile azimetlerine sebeb-i kavi olmak için bin nefer Zeyu Osman Ağanın ve beşer yüz nefer Develi zâde ve Hacı Abdi Ağanın ve yüz nefer Kabadayı Hasan Ağanın olmak üzere iktiza eden bahşişleri inayet buyrulmasını vezir-i müşarileyh işbu kaimelerile inha ve sâdır olan ferman-ı âlileri

mucibince vezir-i müşarileyhin iltimasları üzere mukaddem Karacaya verildiği vechile merkumun levendatları iki bin yüz nefere tekmil olunmak üzere beher neferine yirmi beşer kuruştan bahşişleri cem'an elli bin beş yüz kuruşa baliğ olduğu başmuhasebeden hesab ve derkenar olunmakla, bervechi muharrer mukaddem in'am vechile irsal ve îrat ve masraf kayd olunan on beş bin kuruştan maada tekmiline lâzım gelen kırk bir bin beş yüz kuruş dahi îta ve mahalline irsal ve tevzi ve hüsn-ü nizam-ı ifrağ olunmak üzere mahalline kayd olunub tezkeresi ve şürûtile emr-i şerif tahrir olunmak bâbında ferman devletlû inayetlû sultanım hazretlerinindir.

26 şaban 1183

VESİKA: 50

(Başbakanlık Arşivi,Cevdet Askerî No. 23277)

İzzetlû defterdar efendi

Vezir-i mükerrem saadetlû Ağa Paşa hazretlerinin dairelerinde mevcut on sekiz bayrak levendata dört yüz altmış harc verilüb levendat-ı merkumenin dairei müşarüleyhde lüzumu olmadığı, ecilden İbrail'e gitmelerine irade-i seniyye taallûk eylediğine binaen, İbrail'e vusûlleri gününden tayinatlarının bervechi mutad mîri İbrail nüzül emini tarafından verilmesini havi emr-i âli ısdarı ve bu tarafdan İbrail'e varınca iki gicelik olmak üzere iki yüz kil şaîr îta olunması ferman buyrulur.

Arz-ı bendeleridir ki:

Sâdır olan ferman-ı âlileri mucibince vezir-i mükerrem saadetlû Ağa Paşa hazretlerinin dairelerinde mevcud olub kendülere lüzumu olmayan on sekiz bayrak levendatın İbrail'e vusûlleri gününden mutad üzere iktiza eden tayinatları İbrail nüzül emini tarafından ve İbrail'e varınca dahi iki gicelik olmak üzere nüzûl emini ağa tarafından iki yüz kil şaîr îta olunmak üzere baş muhasebeye kayd olunub iktizası-

na göre sûret ve emr-i şerif tahriri bâbında emr-ü ferman devletlû sultanım hazretlerinindir. 10 muharrem 1184

VESİKA I: 51

(Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askerî No. 18671)

Arz-ı bendeleridir ki:

Bihikmetullah-ı teâla Moskov keferesinin istidrâc ve tuğyanları sebebi ile eyyam-ı şitâda sevahil-i nehr-i Tuna'nın muhafazası mühimmat-ı umûr-ı memleket ve diniyeden olmağla, mukaddem tertib olunan beş bin nefer mîri piyadeden başka bâlâda mastur-ülesami zîkudret seksen dört bin beş yüz nefer mîri piyade levendatı tahrir ve otuz kırk günedek İsakcı'ya vusûllerine ikdam olunmak bâbında ferman-ı âlileri sudûr etmekle beher neferine mutad üzere on ikişer guruş bahşiş ve şehriye ikişer buçuk guruşdan iki aylık ulûfeleri ve zabitan ondalıkları ve birer aylık tayinat ve evanii nuhas ve çadır ve çerge ve mühimmat-ı saire bahaları minhey'etülmecmu' yüz iki bin altı yüz yedi buçuk guruşa baliğ olduğunu müş'ir baş muhasebeden tahrir olunan tertib defteridir. Manzur ve malûm-ı devletleri buyruldukda mebaliğ-i mezbur orduy-ı humâyun hazinesinden îta olunub tayin olunan mubaşirleri marifetlerile mahallerine ledelvusûl derhal marifet-i şer'i ve zabitleri marifetlerile ihzar ve bayrakları küşad ettirilüb her birinden matlub olan levendat hallerine göre cüz'iyat makulesi olub ancak bu suretden maksud zapt-u rapt-u takrir ve idareleri zîr-i destlerinde olmak iradesine mübteni olmakla her biri ol mikdar levendatı sâkin oldukları şehir ve kasaba ve kuranın müslüman mahallatında sâkin ve mütemekkin olan ve arazi eshabı ve ehl-i ırz ve mütedeyyin ve müslüman tuvâna yiğitlerden ahalii muhlise ve vilâyet kefaletlerile intihab ve tahrir ve ihrac olunub gaza ve cihad ve hususa muhafazai memleket cümle ehl-i islâm üzerine vacib olmakla ol makuleler diyaneten bu hıdmete memurlar iken mîriden gönderilen bahşiş ve ulûfeleri tev-

ziinde mahall-i memurlarından bilâ-izn firar ve gıybet ideri olur ise dar-u diyarlarına minbaad uğradılmayıb ele girdüklerinde cezayı mayeykları icra olunmak ve canib-i mîriden verilen akçanın dahi iki katı akraba ve kefillerinden ehalii vilâyet marifetleriyle tazmin olunmak şartiyle zabıtai kaviyyeye rabt olunarak otuz güne dek bervechi tekmil orduy-ı humâyuna vusûle müsaraat eylemeleri üzere işbu tertib defteri baş muhasebeye kayd olunub iktiza eden tezkere ve sûret ve emirleri tahrir olunmak bâbında ferman devletlû inayetlû sultanım hazretlerinindir.

Yirmi kıt'a sûret ile tezakir
sene 13 cemaziyülevvel 1184

VESİKA: 52

(Başbakanlık Arşivi, Cevdet Dahiliye No. 903)

Gedegra kazası tarafından vurud eden kağıtların hulâsasıdır:

Kaza-i mezbur ahalisi fukarası üç seneden berü sefer-i humâyuna müteallik olan hidematın cümlesinde eğerçi bezl-ü sây-i mukadderat üzreler olub, lâkin ma tekaddümden berü kat-ı tarik ve katl-i nüfus ve nehb-i emval âdetleri olan Kavili Milli aşâiri ekradının kapusuz levendat eşkiyasile ittihad ve ittifakı olub, kazâyâ ve kura ve ebnay-ı sebileden duçar olduklarının emval ve eşya ve devabb ve mevaşilerini nehb ve garet eylediklerinden başka mülâki oldukları nisvan ve sıbyanı dahi esir misillû üçer beşer yüz kuruşa füruht eylemeye cesaret ve nehb-i garet ettikleri hayvanatı dahi mahall-i tahassünleri olan Ağa deresi nam mahalde cem ve derc eylediklerini havi ekrad-ı mezburların keyfiyyet-i şekavetleri mukaddema Dersaadet'e ba-arz ve mazhar ifade olundukta, tedib ve guşmalları için memur olanlar bir miktar malların alub sûret-i müsaade gösterdiklerinden tuğyanları evvelkinden ziyade olmağın, hatta civar kaza-i mezbur olan Amasya ve Merzifon ve Çorum ve İskilip kazaları ahalileri eşkiyay-ı meb-

burenin zulm ve teâddilerine tâb-âver olmadıklarından, zaruri bir miktar kürk ve kaput baha ile işi müsalehaya götürüb anlardan alınan bedel-i sulh misillû kaza-i mezbureden dahi mutalebe olunmak üzere tahriratı havi haberler ile eşkiyay-ı mezburun adam irsal eylediklerinde kaza-i mezbur ahalisi daha şayet müsaleha olunduğu surette Dersaadete ve hazine ile varid olanlara itâle-i dest-i taaddi eder olduklarında encamında zarar vehameti bizlere raci olur mülâhazasiyle matlub olunduğu vech üzre müsalehaya rıza göstermeyüb ve kaza-i mezburun sefere tayin askerî taifesi dahi evlâd-u ayal ve emvallerini eşkiyay-ı mezbure içinde bırakub sefere gitmeye adem-i cesaretleri zahir olmakla, kaza-i mezburun dahi salifüszikr kazalar ahalileri gibi ekrad ve kapusuz eşkiyası ile ya sulh olmalarına icazet veyahut Dersaadet'ten şekavet ve tasallutlarının def'i ve ref'ine inayet-i erzani bidiriğ buyrulmasını Gedegra kadısı bir kıt'a mutabık ilâmında ve ahalisi bir kıt'a mahzarlarında tahrir ve istirham ederler.

(Bu hulâsaya bağlı ilâm ve mahzar mevcut) Tarih: 1185

VESİKA : 53

(Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askerî Vesikalar No. 47693)

Arz-ı bendeleridir ki:

Senei âtiyede orduy-u humâyunda mevcud bulunmak üzere eyalet-i Bosna'da Mağrulciyan taifesinden iki bin nefer piyade levendat tahririne emir ve irade-i aliyye buyrulmağla, mucibince, mezkûrülmikdar neferatın beher neferine yirmi beşer guruş bahşiş ve üçer aylık ulûfelerile ikişer aylık tayinat ve çadır ve çerge ve mühimmat-ı saire bahalarının mecmuu seksen bir bin sekiz yüz doksan üç guruş kırk akçaya baliğ olduğunu müş'ir baş muhasebeden tahrir olunan tertib defteridir. Manzur ve malûm-u devletleri buyruldukda eyalet-i mezburede kâin taifei merkumenin içlerinden şecaat ve bahadırlıkları me'mul olanları intihab ederek her birinin neferine kılâı mezkûre kapudanlarından iradei aliyye buyru-

lan Tuzla kapudanı Ahmed ve İzvornik kapudanı Abdullah kulları binbaşı nasb ve tayin ve marifetleri ve tayin olunan mubaşir marifetile tahrir ve bervechi mutad bahşiş ve ulûfeleri tevzi ve esnaı rahda iktiza eden tayinatları idare ve rüyet olunarak nevruzdan mukaddem vakt-u zamanile orduy-u humâyuna lühûk ve dühûle müsaraat olunmak üzere işbu tertib defteri baş muhasebeye kayd olunub mebaliğ-i mezburun tezkireleri ve suver-i defatir ve iktizasına göre evamir-i şerife tahrir olunmak bâbında emr-i ferman devletlû inayetlû sultanım hazretlerinindir. 8 şevval 1186

VESİKA : 54

(Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askerî Vesikalar No. 41133)

Arz-ı bendeleridir ki:

Bosna valisi ve Balye boğazı muhafızı vezir-i mükerrem saadetlû Osman Paşa işbu memhur mektubunda mirimirandan Kurd Ahmed Paşa kullarının maiyetinde olan piyade levendatın tevkifleri hususuna dair vezir-i müşarileyhe irsal buyrulan emirname-i aliyyelerinin mazmunu paşay-ı mumaileyhe ifade olundukta neferatının müddetleri tekmiline yedi sekiz gün kalub ve beynlerinde dahi imtizacları olmamakdan nâşi alıkonulmanın tarifi olmadığından gayri ekserisi hasta ve nâtüvan olmağla el-hâletü hâzihi içlerinden harb ve darbe kaadir beş yüz neferi intihab birle maiyet-i müşarileyhde tevkiflerine iradei aliyye buyrulduğu suretde altı aylık iktiza eden ulûfe ve bahşişleri tamamen îta ve irsal ve bervechi muharrer alıkonulmaları hususuna dair kendülere ve paşay-ı mumaileyhe hitaben emr-i şerif ısdar olunmasını tahrir ve iltimas ve vezir-i müşarileyhin tahriri üzere paşay-ı mumaileyhim intihab eylediği beş yüz neferin iktiza eden üç aylık ulûfelerile tamamen bahşişleri tertib ve îtası telhis olunmak bâbında ferman-ı âlileri sudûr etmekle sâdır olan ferman-ı âlileri mucibince beş yüz nefer piyadegânın rûz-ı hızıra varınca altı ay memuriyetleri içün bervechi mutad üç aylık ulûfelerile

on ikişer guruş bahşişleri hesab ettirildikde on bin yüz yirmi beş guruşa baliğ olduğu malûm-ı devletleri buyruldukda levendat-ı mezkûrenin müddetleri tekmilinden sonra mutad üzere bahşişleri ile üç aylık ulûfeleri tevzi ve kangı günden itibar olunur ise mahalline sebt ve kayd içün inha ve ilâm olunmak şartile hesap olunduğu üzere mebaliğ-i mezbur on bin yüz yirmi beş guruşa tezkeresi ve sûret ve iktizasına göre emr-i şerif tahriri bâbında ferman devletlû inayetlû sultanım hazretlerinindir. 8 receb 1186

VESİKA: 55

(Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeri Vesikalar No. 50177)

İşbu sâl-i zafer istimalin fasl-ı şîtasında serhadat muhafazaları içün asakir tertibi iktiza etmekle ferman olunduğu üzere Anadolu canibinden beş bin nefer güzide süvari levendatı tahrir ve vaktiyle orduy-u humâyuna nakl ve tesyirleri irade buyrulmağla, bâlâda mezkûr-ül esami kimesneler marifetlerile tahriri müretteb olan beş bin süvari levendatının mutad üzere bahşiş ve altışar aylık ulûfelerile meştay-ı humâyuna vüsûl ve lühûkları farz ve takdir olunan tazyinat bahaları baş muhasebeden hesab ettirildikde iki yüz elli iki bin beş yüz guruşa baliğ olmağla, mebaliğ-i mezbur an-nakd mumaileyhüma irsal ve her birilerinin tahrir edecekleri neferatı marifetleri ve mübaşir marifetile tertib ve tahrir ve bazıları bilnefs ve bazı ahiri kendüye muadil idarei askere muktedir birer başbuğ nasb ve tayin ve vakt zamanile orduy-u humâyuna tesyir ettirilmek üzere işbu defter baş muhasebeye kayd olunub mebaliğ-i mezburun tezkeresi ve başka başka sûretlerile memuriyetlerini havi iktizasına göre ahkâmı tahriri bâbında ferman devletlû saadetlû sultanım hazretlerinindir.

3 cemaziyülevvel 1187

Bu def'a müceddeden tahrir ve tertibi emr ve irade buyrulan süvarilerin defteridir.

Balıkesir âyânı İlyas beyzâde tarafından mutemed başbuğ ile süvari. Neferen: 200

Çura oğlu aşiretinden ve sâkin olduğu mahalden mumaileyh marifetile mutemed başbuğ ile süvari. Neferen: 250

Hâlâ Ereğli mütevellisi Hasan Efendi zâde Mehmed Ağa tarafından mutemed başbuğ ile süvari. Neferen: 200

Bursa âyânı Cizyedar zâde Hüseyin Ağa tarafından mutemed başbuğ ile süvari. Neferen: 100

Kebsud voyvodası Küçük oğlu Mustafa tarafından mutemed başbuğ ile süvari. Neferen: 150

Beyşehri sancağında تيرايلى âyânı Ahmed Ağa tarafından mutemed başbuğ ile süvari. Neferen: 100

Konak voyvodası Seyit oğlu Osman Ağa tarafından mutemed başbuğ ile süvari. Neferen: 150

Kara Osman zâde Elhac Ahmed Ağa tarafından mutemed başbuğ ile süvari. Neferen: 250

Kütahya havalisinde binbaşı sâbık Arap Süleyman oğlu tarafından mutemed başbuğ ile yahud bilnefs azimet etmek üzere süvari. Neferen: 250

Şücaaddin kazası âyânlarından Fettah Ağa zâde Derviş Ağa tarafından mutemed başbuğ ile süvari. Neferen: 100

Mihaliç voyvodası بانقروز zâde Ağa tarafından mutemed başbuğ ile süvari Neferen: 200

Karapınar-ı Konya âyânından Boz Musa Ağa tarafından mutemed başbuğ ile süvari. Neferen: 100

Bolavadin'de Hacı Ayni oğlu tarafından mutemed başbuğ ile süvari. Neferen 200

Hâlâ Beyşehri mütesellimi Ekmekçi zâde ağa tarafından mutemed başbuğ ile süvari. Neferen: 150

Niğde mütesellimi İsmail Ağa tarafından mutemed başbuğ ile süvari. Neferen: 250

Kızılhisar âyânı Salih Ağa tarafından mutemed başbuğ ile süvari Neferen: 150

Hamid sancağı mutasarrıfı Celil Paşa zâde Ahmed Paşa tarafından mutemed başbuğ ile süvari. Neferen: 250

Kangırı kaimakamı Hüseyin Paşa tarafından mutemed başbuğ ile süvari. Neferen: 200

Denizli voyvodası ve Tavas âyânı Elhac Ömer Ağa tarafından mutemed başbuğ ile süvari. Neferen: 100

Temürci âyânı Sağır Ağa zâde Mehmed Ali Ağa tarafından mutemed başbuğ ile süvari. Neferen: 100

Aydın sancağında Bozdoğan kazası âyânı Kadı zâde bilnefs süvari. Neferen 250

Dergâh-ı âli kapıcıbaşılarından عوض Ağa tarafından mutemed başbuğ ile süvari. Neferen: 200

Kaş kazasında Hacı Kadri oğlu tarafından mutemed başbuğ ile süvari. Neferen: 100

Karaağaç kazasında Sağır Ağa tarafından mutemed başbuğ ile süvari. Neferen: 200

Kütahya âyânı Germiyan zâde tarafından mutemed başbuğ ile süvari. Neferen: 100

Belanlı Musa Ağa tarafından başbuğ ile süvari. Neferen: 200

Aydın'da vaki Ödemiş voyvodası tarafından mutemed başbuğ tarafından süvari. Neferen: 100

Uşak voyvodası tarafından mutemed başbuğ ile süvari. Neferen: 100

Gügercinlik voyvodası Çelebi oğlu elhac Hasan Ağa tarafından mutemed başbuğ ile süvari. Neferen 200

Sandıklı voyvodası tarafından mutemed başbuğ ile süvari. Neferen: 100

İşbu müfredat defter-i nâtık olunduğu vechile beş bin nefer süvari levendanın bahşiş ve altışar aylık ulûfeleri, kırkar günlük tayinat bahaları ferman buyrulduğu üzere hesab olundukda yalnız iki yüz elli iki bin beş yüz guruş eder: Ferman devletlû inayetlû sultanım hazretlerinindir.

5 cemaziyülevvel 1187

VESİKA: 56

(Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askerî Vesikalar No. 2387)

Arz-ı bendeleridir ki:

Vezir-i mükerrem saadetlû kaymakam paşa hazretleri işbu kaimeleri mefhumunda Özi muhafızı saadetlû Ali Faşa hazretleri tarafından Deraliye'ye varid olan tahriratında, sene-i âtiyede a'dayı dinin kal'a-i mezbureye ledelzuhur mukabele için derun-ı kal'ada mevcut olan askerden maada malûm-ül-miktar piyade ve süvari askeri muhtaç olduğunu inha ve iş'ar etmelerile tez elden Bozok sancağı mutasarrıfı ve Yeniil voyvodası kapucubası Mustafa Bey kulları marifetile ol havaliden bin nefer süvari mîri levendat tahrir ve münasip iskeleden mârüzzikr Özi kal'asına tesyir olunmak bâbında emr-i âli ısdar ve irsal olunub ancak ol havalinin askeri beyâbânperver ve bahr-ü sefayinden fart-ı tevahhuşları emr-i mukarrer olmaktan nâşi, bahren Özi kal'asına tesyiri adîm-ül-imkân olduğu mîr-i mumaileyhin vürûd eden kaimesinden malûm olduğuna binaen, bin nefer süvariye bedel lâzım gelen mîrîleri rikâb-ı humâyun tarafından verilmek şartile, Rumeli canibinden iki bin nefer mîrî piyade tertib ve Varna iskelesinden kal'ai mezbureye serian irsal ettirilmek hususu rey'i ve irade-i aliyyelerine taallûk ile tahrir ve inha eylemelerinden nâşi, sâdır olan ferman-ı âlileri mûcibinde Edirne havalisinden Edirne bostancıbaşısı bir kârgüzar başbuğ ile bin nefer, ve Drama nazırı dahi Drama kazasından bin nefer tahrir eylemek üzere cem'an iktiza eden iki bin nefer piyadegânın berveçhi mutad

on ikişer kuruş bahşiş ve altışar aylık tayinat bahaları ile çadır ve çerge ve evani-i nuhas ve mühimmat-ı saire bahalarının mecmuu altmış yedi bin dört yüz kırk üç kuruşa baliğ olduğu baş muhasebeden tertib ve hesab olunmuştur. Manzur ve malûm-u devletleri buyruldukta zikr olunan iki bin neferi mumaileyh Edirne bostancıbaşısı marifetile kârgüzar başbuğ tayin birle Edirne havalisinden ve diğer bin neferi dahi nâzır-ı mumaileyh marifetile Drama kazasından tahrir olunub ancak levendat-ı mezburenin mecmuu güzide ve tüvâna ve şeci' ve bahadır ve tam-üs-sıhha olmak ve nevrûz-ı firûzdan mukaddem kal'a-i mezburede imrar için mar-üz-zikr Varna iskelesinde mevcut bulunmak üzere mahallerinden hareket ve azimet, eğer levendat-ı mezkûreyi noksan tahrir eylemek veyahut vakt-ı mezkûrede kal'a-i mezbure imrar için Varna ve sair münasib iskelede mevcut bulunmamak ve esnay-ı râhda bir takarrüb firar veya vech-i âhar ile imrâr-ı vakti mucib olur hâlât zuhur eder ise; tedib olunacakları tefhim olunarak marifet-i şer'i ve mumlileyhüma ve bölükbaşı ve zabitanları marifetlerile rabıtai kaviyyeye bend ve tevsik ile hüccet-i şer'iye ahz ve mahalline kayd için meştây-i humâyuna irsal olunmak şartile bervechi meşruh tahrir ve kal'a-i mezbureye tesyirleri emrine ihtimam ve dikkat olunmak üzere baş muhasebeye kayd olunub mebaliğ-i mezbur mubaşir marifetile rikâb-ı hümâyun hazinesinden verilmek üzere tezkeresi ve sûret ve memuriyet ve ilâm hali mutazammın iktizasına göre evamir-i şerife tahrir ve rikâb-ı humâyuna ilâm olunmak bâbında ferman devletlû saadetlû sultanım hazretlerinindir. Tarihi: 19 zilkade 1187

VESİKA : 57

(Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeri Vesikalar No. 23024

Arz-ı bendeleridir ki:

Mirimirandan Kara Mütesellim Ahmed Paşa kullarının yevmiye iki bin üç yüz altı akçe tayinat bahası olduğu mu-

kayyed olmağla, seksen sekiz senesi rebiülevvelinin onaltıncı gününden rebiülahırının onbeşinci gününe dek otuz günde iktiza eden bahası îta olunmasını kapu kethüdası efendi kulları işbu arzuhaliyle istida eder. Mucibince hesab ettirdikte beş yüz yetmiş altı buçuk guruş etmekle mahalline kayd ve tezkeresi verilmek bâbında ferman devletlû saadetlû sultanım hazretlerinindir. 20 rebiülahır 1188

Devletlû inayetlû merhametlû sultanım hazretleri sağ olsun:

Mirimiran-ı kiramdan Kara Mütesellim Ahmed Paşa bendelerinin kapusu halkı evvelkinden ziyade kesret üzere olub meştây-ı humâyundan taraflarına îta buyrulan tayinat bedeli bir dürlü vefa etmeyüb hâli dahi digergûn ve kesret-i etba' ile elyevm Silistre canibinde emri muhafazada kıyam üzere olduğu malûm-u devletleri buyrulub bundan akdem paşay-ı mumaileyh kulları tarafına îta ve inayet buyrulan iki yüz elli nefer sayfiye süvari tayinatının bedeli mahallinden derkenar ve manzur-ı âlileri buyruldukta mah-ı rebiülevvelin onbeşinden şehr-i rebiülahırın onbeşine gelince sâbıkı misillû otuz günlük tayinat bedeli îta ve ihsan buyrulmak bâbında emr-ü ferman devletlû inayetlû ve merhametlû sultanım hazretlerinindir.

Bende
Kethüda Mehmed

VESİKA: 58

(Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeri Vesikalar No. 29086)

Arz-ı bendeleridir ki:

Bundan akdem seksen üç senesinde Karlıeli sancağında vaki kaza ve kura reâyalarını kayd-u mazarrat-ı eşkiya ve müfsidîn ve sair muhallifînden muhafaza eylemek üzere Karlıeli mütesellimi Ahmed Ağa kulları marifetile lâzım gelen şehrîye ulûfe ve tayinat bahaları uhdesinde olan bazı emval-i mîriyeden mahsub olunmak şartile bir defa bin nefer,

bir defa dahi yedi yüz nefer ki cem'an bin yedi yüz nefer mîri levendat tahririne mumaileyh kulları memur olmağla, el-hâletü hâzihi getürdüğü senedat mucibince seksen üç senesi zilkadesinin yirmi birinci gününden seksen beş senesi rebiülevvelinin on beşinci gününe gelince değin emr-i muhafazada kıyam ve istihdam olunan bin altı yüz seksen neferin bir defa beşer guruş bahşiş ile şehrîye beşer guruş ulûfe ve yevmiye on ikişer akçe tayinat bahaları yüz otuz yedi bin yetmiş dokuz guruş ve fiyat-ı mîriye üzere nan-ı azizin beher çifi ikişer ve goştun beher vakıyyesi dokuzar akçadan ve şehrîye ulûfeleri dahi ma ondalık yüz onar paradan hesab ettirildikde seksen beş bin sekiz yüz yirmi dört guruşa baliğ olub lâkin mütesellim-i merkum Ahmed Ağa istihdam olunan sekbanların ol vakitte cezirei Mora'da sadr-ı sâbık Muhsin zâde Mehmed Paşa merhum ile Mora muhassılı esbak Osman Paşa ve gayrilerinin verdikleri vech üzere bahşişleri için on ikişer guruş verilmek iktiza eder iken sıyanet eylemeleri ancak bir defa beşer guruş ve ulûfeleri için dahi şehrîye beşer guruş katık bahaları dahi onlara kıyasen verilmişken el-hâletü hâzihi kaideî mîriye üzere ulûfeleri yüz onar paradan ve tayinatları dahi kezalik de'b-i kadîm üzere hesab olunduğundan ol mikdar noksan bulub bana küllî gadr olur deyü tazallüm ve istirham ve mezkûr-ül-mikdar sekbanlar emr-i muhafazada kıyam ve istihdam ettiklerini nâtık Tırhala ve Selânik ve İnebahtı valilerile yenişehir kadısı ve sair kazaların aldığı arz ve ilâm ve mahzarları ibraz edüb iki kıt'a takrir-i çakeranem ile ledelarz sâdır olan ferman-ı âlileri mucibince merkum Ahmed Ağa ledelistihkak vech-i muharrer üzere inha ve istirham eylediğinden başka hocagân-ı divân-ı humûyundan sâbıkâ cizye muhasebecisi Şamlı Hüseyin Efendi kullarının âdet-i ağnam Karlıeli mukataası malikâne uhdesinde olmak takarrübüyle mütesellim-i merkum Ahmed Ağa ol vakitde bu emr-i mühimme sadakat ve istikamet üzere ve maddei mezkûre maktuan doksan iki bin guruşa irza olacak sûretini ızhar etmekle bu suretde kaide-i mîriye hesabınca icab eden seksen beş bin sekiz yüz yir-

mi dört guruşdan mebaliğ-i mezbur doksan iki bin guruşa varınca değin altı bin yüz yetmiş altı guruş fazlası olmak iktiza eylediği malûm-u devletleri buyruldukda vech-i muharrer üzere bâlâda mestur bazı emval mîriden makbuzu olan mebaliğ takas ve mahsub olunub maada doksan iki bin guruşa varınca iktiza eden mebaliğ dahi havaleten îta olunmak üzere bilcümle senedatı baş muhasebeye kayd ve hıfz ve tezkereleri ve iktizasına göre sûret verilmek içün ferman-ı âlîleri buyrulur ise emr-i ferman devletlû saadetlû sultanım hazretlerinindir. 3 safer 1189

VESİKA : 59

(Başbakanlık Arşivi, Cevdet Bahriye No. 927)

(Tarihi: 1183)

Mâruz-u bendeleridir ki:

Sadr-ı sâbık devletlû paşa hazretlerinin süvar olacakları çektirme sefinesinin âcilen bareketi ferman-ı âlîleri sudûruna binaen hadd-i kifaye levendan tedariki mümkün olmayub ve savb-ı memuresine bir saat akdem azimeti dahi muktazi olub bu makule umur-u mühimme-i devlet-i aliyye ile icâleten memur olan çektirme sefinelerine semt-ü münasib olan cezirelerden yerli neferatından mikdar-ı kifaye levend verilegelmekle Midilli ceziresinden on beş nefer ve Sakız ceziresinden dahi on beş nefer yerli neferatı verilmek bâbında ferman-ı âlîleri ihsan buyrulur ise emr-ü ferman devletlû inayetlû merhametlû sultanım hazretlerinindir.

VESİKA : 60

(Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askerî Vesikalar No. 51624)

İnayetkâr merhametşiar bendeperver veliyünniama...

Çenab-ı bâriyi azizüşşan ve çell-i âlîleri hatâdan masun

eyleye, âmin. Bundan esbak pederim merhum Mehmed Emin Paşa kulları Âsitanei aliyyeden mürûr-ruhsayidei hakipây-i inayetmevfur veliyünnaîmileri oldukda beş aded binbaşılıklar hususu uhdei çakeranelerine ihale ve nakden teslim olunan akçayı marifetile binbaşılara îtası tefviz ve ber-mucib-i emr-i âli mecmuundan iki binbaşılığı Diyarbekir voyvodası İsmail Ağa kullarına ve bâkilerini mahsus adamlara verilmesi tahsis ve imtina ve itizar edenleri olur ise rey ve istihsanlarile ahire vermeleri tenbiye buyrulduğuna binaen merkumlardan ol vakitde Diyarbekir voyvodası mumaileyh kulları alil ve adem imkânından istiğfa ve emr-i âli mantukunca bazen tahsis olunan adamlara ve bazen ahire verilüb her birisinden makbuzuna müş'ir hüccet-i şer'iye ahz ve memuriyetleri üzere Bağdad'a şitab ve hidemat-ı aliyyede kıyam ve müddetleri hitamile tekmil-i hizmet eylediklerini nâtık Bağdad valisi Mustafa Paşa kulları tarafından sened îta ve devlet-i aliyyede mahalline kayd olunmasını istida üzere iken bu esnada taraf-ı bâhirülşeref hazret-i veliyünniamiden emirnamei aliyyelerine mashuben şerefriz-i sudûr buyrulan emr-i âlide voyvodai mumaileyhin binbaşılığı keyfiyeti ve sairleri sual ve isti'lâm ve hakipây-i devlet samilerine ifade ve ilâm olunması emr ve ferman buyrulmağla imtisalen bil-emr-il-âli merkum binbaşıların makbuzlarına mebni hüccet-i şer'iyeleri ve tekmil-i hizmet eylediklerini nâtık vezir-i müşarileyhin senedi müfredatı defterile maan matviyyen ve memhuren manzur-ı ayn inayetleri olmak âmâlile kapu kethudam kullarına irsal ve mahallerine kayd ve muhasebeleri rüyet olunması istida ve istirham olunduğu muhat-ı ilm âlileri ve istitaf-ı hüsn-ü îtaf-ı şâmiletül eknaf-ı veliyyünniamilerile Sivas'ta mefkud ve sonradan zuhur ve devlet-i aliyyeye irsal eyledikleri mikdar-ı mefkudun bakiyyesi tahsili emrinde inayet ve merhamet buyrulmak istiday-ı arîzei bendegiye cesaret kılındı, biminnetü teâla lûtufen ve keremen tahrir-i bendegiden ve kapu kethüdam kulları takririnden karin-i ilm-i meali şümûl hıdivaneleri oldukda isbal-i zeyl merahim istimal ina-

yetlerile kullarını memnuniyet-i atûfet buyrulmak bâbında emr-ü ferman hazret-i veliyünniamilerinindir.

2 muharrem 1191

Mühür

(Süleyman)

(Ayni numaradaki vesikanın ikinci parçası)

Sûret-i defter-i makbuzi Mehmed Emin Paşa ez devlet-i aliyyei ebed müddet beray-i bahşiş ve ulûfe ve tayinat baha i levendat ve piyadegân ve beray-ı muhafazai Bağdad ve teslimat-ı müşarileyh be-mucib-i hüccet-i şer'iye. Sene 1189

Neferat	guruş-u esedî	
1000	36825	ba marifet-i Süleyman Paşa Valii Musul
2000	73650	ba marifet-i voyvodai Diyarbekir İsmail Ağa
1000	36825	ba marifet-i voyvodai Siverek
1000	36825	ba marifet-i Esad Bey
5000	184125	
1000	36825	Makbuz-ı Abdullah Paşa valii Diyarbekir masarif-i levendat-ı Siverek an kabul Kiği Abdi bey mucib-i hüccet binbaşılık
4000	147300	
1000	36825	Makbuz-ı Millü beyi İsa Bey ba mucib-i hüccet-i şer'iye an binbaşılık
3000	110475	
1000	36825	Makbuz-ı Esad Bey Hüseyin Paşa zâde ba mucib-i hüccet-i şer'iye an binbaşılık
2000	73650	
1000	36825	Makbuz-ı Süleyman Paşa valii Musul ba mucib-i hüccet-i şer'iye an binbaşılık
1000	36825	

Sivas'ta mefkud ve kazaya duçar olan maldır:
Guruş-u esedî

53000
36825 baki kalan bir binbaşılık akçasıdır ki taraf-ı mîriyeye racidir.

16175 Bu mebaliğ-i bakiyat inayet buyrulduğu halde taraf-ı halisanemize racidir.

Meveddetkâra:

Vech-i meşruh üzere binbaşılıklardan dört binbaşılığı ol esnada peder-i merhum Mehmed Emin Paşa müfevvez olduğu hasebile ber mantuk-u evamir-i aliyye tekmilen îta ve eday-ı hızmet eylediklerini muhtevi senetlerinden ve hüccet-i şer'iyelerden mefhum ve Sivas'ta olan mal bazen zuhur etmek hasebile bâkiyat-ı mezkûre taraf-ı hâlisaneye râci ve atf ve inayetle mevfur olmak mağduriyetime nazaran inayetle muhtac olduğum beyanile müfredat-ı mezkûre tahrir ve tahsili izah olundu. Emr-ü ferman efendilerimindir.

2 muharrem 1191
Mühür
(Süleyman)

VESİKA: 61

(Başbakanlık Arşivi, Cevdet Dahiliye No. 6490)

Devlet-i mekine arz-ı dai-i kemine budur ki:

Eyalet ve elviye mutasarrıfları olan vüzeray-ı âzâm ve mirimiran ve ümera ve mütesellimler ve voyvoda ve sair eshab-ı tayin ve itibarın, hal ve şanlarına göre dairelerinde mevcut tevabi ve levâhikları bulundukları ebvabda sabit kadem olup sefer ve hazarda ibraz-ı sadakat ve iddihar-ı istikamet lâzıme-i diyanetten iken, esfar-ı sâbıka takarrübüyle bir müddetten beri levendat eşkiyası fevc-a-fevc olub tahrib-i me-

malik ve kat'ı tarik ve mesakin ile nehb-i emval-i ibadullalı ederek keşfiyyat-ı nâ-marzileri tevabi ve levâhik-ı vüzera ve mirimiran ashab-ı hademe ve daireye sırayet edüb edna bahane ile bulundukları mahalden infikâk ve levendat eşkiyasına iltihakla daire-i âliyye ve vüzeray-ı âzâm ve saire mucib-i ihtilâl-ü hâr olduğundan gayri ol misillû eşkiyanın kayd-u mazarratından memalik-i mahrusada olan ibadullahın emn-ü istirahatları bikülliye münhedim olmaktan nâşi, verilen fetvay-ı şerife mucibince levendat eşkiyasının damları heder ve üzerlerinde bulunan eşyaları cezay-ı mayu'kalarına muvaffak olanların olub, veresesinin eşya ve diyet-i iddiaları ısga' olunmamak bâbında şerefrîz-i südûr ve Anadolu ve Rumeli'nin üçer kollarına bundan akdem bâis-i neşr buyrulan evâmir-i aliyye-i ma'delet-ünvana mugayir bu hâlâtta, hâlâ Rumeli valisi ve Bender muhafızı düstûr-ı mükerrem ve müşir-i mufahham Abdullah Paşa hazretlerinin Bender'e memuriyeti mütehakkık oldukta kapusu halkı mûtad üzre bahşiş ve atâyâların ba'delaht hükkâm-ı azimetlerinde bir bahane ile münkad olduklarına binaen vüzera ve mirimiran ve sair müteayyinân dairelerinde edna bahane ile bilâmucib müfârekat edenlerden bir şey kabul olunmayub zuhur edenleri ahz ve mahbus ve müfârekat ettikleri kapularına iade olunmak bâbında sâdır olan emr-i şerif ile tayin buyrulan tatar Osman bendeleri medine-i Van'a vüsûl hâlâ Van muhafızı saadetlû Timur Paşa kulları muvacehesinde emr-i âli kıraat-i ilân ve işaat olundukta vezir-i müşarileyh hazretleri daire-i aliyyelerinden Van'a bilâ-izn gelmiş kimesne olmayub bundan böyle zuhur eder ise ber-mucib-i emr-i âlişan ahz ve mahbus mahalline iade ederüz deyü taahhütleri iltimasile paye-i serir-i âlâya arz ve ilâ olundu. Ol babda emr-ü ferman hazreti menlehülemrindir. Fi evail-i şehr-i zilkade sene ihda ve tis'in ve mie elf (evail-i zilkade 1191)

VESİKA : 62

Onsekiz'nci asır sonlarına ait bir tımar kanunnamesi
(Tespit olunan tarihi: 1206)

(Başbakanlık Arşivi, İbnülemin Maliye No. 12219)
Tetimme-i şürût

Zuama ve erbab-ı tımarın sancağında sâkin olmaları fevaid-i kesireyi müstelzim olduğundan gayri imar-ı memlekete ve himayet-i riayete vesile olacak hâlât-ı mergubeden olmakla fimabaad eşkinci zuama ve erbab-ı tımarın atik ve cedid cümlesi sancağında sâkin olmak ve bir mahalle memuriyetleri emri vardıkta üç beş gün zarfında alaybeyi bayrağı altına içtima' etmek maddesine alaybeyiler ve sancaklunun zuama ve erbab-ı tımarı ve mülâzımlar gayetülgaye ihtimam ve ketm ve himayeden ihtiraz ideler.

Sancağında sâkin olmıyanlara işbu kanun-ı cedid tarihinden itibar ile bir sene mehil verilüb ol müddette zeamet ve tımarın sancağında sâkin olur ve sefere muktedir makuleye kasr-ı yed eyleye. senesi tımarında kasr-ı yed etmediği ve sancağında sâkin olmadığı tahkik olundukta târik hükmünde olmağla sancağı alaybeyisi bermucib-i şürût lâzım gelen istihkakına arz eyleye. Ve fimabaad olmakule zeamet ve tımar sahib oluna ibka kabul eylemeye. Ve eyalet askerini muharebe ve mukabeleye teşvik ve izazlarına sebeb-i küllî olmak için zeamet ve tımarlarına ilhak bilkülliye men olunmayub sefere memuriyetleri evkatta muharebe ve muhasaralarda içlerinde şecaat ve yararlığı zâhir ve nümayan olub dil ve kelle getirenlere istidad ve istihkaklarına göre bin akçadan altı bin akçaya ve dahi ziyadeye varınca yedlerine terakki emri verilüb verilen emir miktarı terakkiye müstehak olmakla ol misillûlere yedlerine verilen emr-i âli mikdarı ilhaka müsaade olunub kanun-ı kadim üzere icmalleri ve müştereği ilhak oluna. Ve eyalât ve elviyede bazı tımarların hasılatı yetmiş seksen yüz guruş ve belki daha noksan olub ol maku-

lenin mutasarrıfı sefere eşmek muktedir olduğuna binaen hasıl-ı senevisi yarım kise akçadan dun olan tımarların mahlûlâtı vukuunda yine hasıl-ı senevisi yarım kiseden dun olan müştereki ve icmallusuna ilhak olunmak caiz ola. Ve bu bahane ile hasıl-ı senevisi yarım kiseden ziyade olan tımarların yine miktar-ı mezkûrden ziyade hasıllı tımarlara ilhakına cesaret olunmıya. Velhasıl bundan maksud hasılı beş yüz guruştan noksan olan tımarları beş yüz guruşa iblağ kaziyyesi olmağla kılıç cem'i caiz olmayub lâkin işbu yarım kiseden dun hasıllı tımarlarda cem'i caiz ola. Ve bu vesile ile alaybeyiler miktar-ı mezkûrdan ziyade ilhak arzına cesaret eder ise ledeltahkik alaybeyisinin mazhar-ı mücazat olması mukarrer ola. Ve böyle ilhaklarda tımarların hasılatı miktarı alaybeyi arzında tashih oluna. Ve bu makule yarım kiseden dun hasıllı tımar eshabından kasr-ı yed murad edenler ahire arz olunmayub yine hasılı yarım kiseden dun olan müşterek ve icmallusuna arz oluna. Ve bilcümle zuama ve erbab-ı tımar beyninde bilterazi kasr-ı yed caiz olub alaybeyiler arz ideler. Lâkin kasr-ı yed dahi sancağında sâkin tuvâna evlâdına ve sefere eşmeğe muktedir akrabalarına ve mülâzımına caiz ola. Yoksa haricde olan kimesneleler zeamet ve tımar kasr-ı yedi zinhar ve zinhar olmıya. Ve kasr-ı yed edenlere tekrar mahlûlden zeamet ve tımar verilmiye. Ve zuama ve erbab-ı tımardan biri mecruh ve pîr ve amelmande olub rükûb ve nüzüle iktidarı olmadığı zahir ve muhakkak olmadıkça tekaüd arzı verilmeye. Eğer bu şürûta mugayir himaye ve şefaat ve rüşvet ile birisi tekaüd olur ise mülâzımlardan biri haber verüb sıhhatı malûm oldukda olmakule hilâf-ı şürût tekaüd ihtiyar edenlere ve arz eden alaybeyilere ceza tertib olunub zeamet ve tımarı haber veren mülâzıma verile. Bu dahi mülâzemet emrine derc oluna. Ve henüz cenk ve harbe yarar iken himaye ile bundan akdem mütekaid olmuş var ise, eşkinci olmak üzere arz ideler. Ve tekaüd olanlar fevt oldukda ekmeği evlâdına verilmek kadimden kanun olmamağla kanun-ı mezkûr fimabaad mukayyed ola. Ve alaybeyilerin masariflerine medar ve istikametlerine vesile olmak için kut ve ref'i

ve kasr-ı yed velhasıl mülâzemet arzından gayri herne makule arz verirler ise her zeamet ve tımarın sancaklusu beyninde meşhud ve mütevatir olan hasılının öşrü miktarı arz akçası alalar. Meselâ beşyüz guruş hasılı meşhud ise elli guruş arz akçası alınub bu siyak üzere müracaat oluna. Ve fimabaad hacc-ı şerife gidenlerden maadanın kaydına şerh verilmeye. Ve hacca gidenlere dahi bir senelik şerh verile. Ve sefer vaktinde hac şerhi verilmeye. Ve zuama ve erbab-ı tımardan birisi kendü maslahatları içün Asitane tarafına ve ahir mahalle gitmek iktiza eyledikde alaybeyiden izni müş'ir maslahatı ve müddeti tasrihiye arz olmadıkça gitmek caiz olmaya. Ve alaybeyiler bu makule arzlardan bir akça harc almaya. Ve dergâh-ı mualla müteferrika ve çavuş gedüklüleri ikişer yüzden dört yüz kayde münhasır olmağla bunlara dahi şu vechile kanun olunur ki zikr olunan müteferrika ve çavuş gedüklülerinden birisi sefer ve hazarda fevt oldukda kat'a ahire verilmek caiz olmayub evlâd-ı zükûru var ise zeameti iştiraken ve gedüğü gedüğe müstehak olan büyük oğluna verilüb gedüksüz kalan oğullarının hisseleri bir kaç sancakta bulunur ise tefrik caiz olmayub diledikleri sancağın birinde sâkin olalar. Ve kangı sancakta sâkin olacağı istihbar olunub ol sancağın alaybeyisine ferman ile ihbar oluna ve eğer sancağında sâkin olmağa rağbet etmez ise hisseleri gedüklü olan müşterek karındaşına verile. Ve müşterek karındaşlarından biri fevt olub veled-i zükûru bulunmaz ise hissesi ahire verilmeyüb yine müşterek karındaşlarına verile. Ve eğer fevt olan gedüklünün bir oğlu var ise zeameti temamen tevcih ve gedük meşrutuna baliğ ve müstehak ise gedüğü dahi zeameti ile maan verile. Ve sabi ise cebelû vere. Tüvâna ise sancağına gidüb sâkin olâ. Ve eğer fevt olan gedüklünün veled-i zühûru yoğ - ise zeameti her kime ferman-ı humâyun buyrulur ise ana tevcih oluna. Anadolu ve Rumelide vaki elviyeden yüz aded zeamet ve tımar intihab ve başkaca defter olunub kangı sancaklardan ise alaybeyilerine bu defa alem ve ekmekler (ekmek yeri, ekmek kapısı) gerek enderun-ı humâyun huddamından ve gerek zülüflüyan ve teberderan ocaklarından çıraklığa

şayeste olanlara ba-hatt-ı humâyun tevcih olunmak üzere muhasses olduğundan bunların tevcihleri alaybeyi arzına muhtac olmaya. Ve alaybeyiler ber-mucib-i meşrut bunlardan maadeyı arz eyleye. Ve işbu ekmekler ile çırağ olanlar ocaklarına senin-i âdide hıdmetleri mukabelesinde olmakla bunlara sefer ve sancağında sâkin olmak teklif olunmaya. Ve başkaca yüz aded gedük tertib olunub her gedük için canib-i mîriye beş yüz guruş verilmek üzere zikr olunan defterli zeamet ve tımarlardan mahlûl vukuu ile işbu çerağ olacaklara tevcih olundukda gedük-i mezkûr defterdar-ı asr olanlar arzile ilhak oluna. Ve işbu yüz nefer gedüklüler sefer vukuunda müteferrika ve çavuş gedüklüleri gibi sancağ-ı şerif maiyetinde bulunmak iktiza etmeyüb müteferrika ve çavuşan seferde bulunmak takarrübüyle anların yerine bunlar rikâb-ı humâyunda lâzım gelen hidematta müstahdem olalar ve sefere eşmemeleri takarrübüyle evlâdlarına verilmek kanun olmayub dahi fakat bir nefer büyük oğluna gedüğüne verilmek iradei humâyuna mevkuf ola. Ve iştiraken verilmek caiz olmaya. Ve beylik ve kise ve ruûs ve âmedî odalarından ibaret olan divan-ı humâyun küttabı gedüklülerine elli kitabet ve yirmi şakirdin gedüğü ve kırk mülâzemet ve defterhane-i âmire küttabı gedüklülerine on beş kitabet ve on beş şakird ve otuz mülâzemet min hays-ül-mecmu' divan-ı humâyun küttabına yetmiş gedük ve kırk mülâzemet ve defterhane-i âmire küttabına otuz gedük mülâzemet tayin ve tahsis olunmak bu miktardan ziyade ve noksan kabul etmeye. Ve zümre-i küttab eşref-i hademei devlet ve eazz-ı ricâl-i saltanattan olmağla zikr olunan gedükler mülâzımlar fende mahir ve hatt-ı inşa ve umur-ı mühimme tahririne kaadir olub gice ve gündüz kaleme müdavemet ve mülâzemet eyledikce kadir ve itibarları mültezim ve kanun tevcihatları bu vechile sarih ve müstahkem ola ki küttabın biri fevt oldukda bir kaç oğlu olub cümlesi kitabete kaadir babaları zeameti iştiraken ve gedüğü gedüge müstehak olan büyük oğluna verilüb gedüksüz kalan oğlu gedük tedarik edinceye dek kaleme mülâzemet etmek şartile sancağında sâkin olmak teklif olunmıya. Ve eğer oğullarının içinden biri kitabete kaadir ve sairi ahir san'ata meşgul bulunur ise kitabete müstaid

olan oğluna zeameti ve gedüğü verilüb kitabeti bilmeyen oğluna müşterek olmak ve müstakilen verilmek caiz olmaya. Ve eğer veled-i zükûru sabi bulunur ise cebelu verüb kitabet ve marifetini kesb-ü talim etmek şartile yine zeameti tevcih oluna. Ve eğer evlâd-ı zükûru yoğ-ise kitabet ve şakird ve küttab mülâzımının zeamet ve tımarları kat'a haricde olan kimesnelere verilmeyüb mülâzımlardan talibi zuhur eder ise ve talib olan mülâzımın kitabet ve marifeti rical-i kalem beyninde müsellem ve muteber ise ol makule mülâzıma verilüb ve ol mülâzımın üzerinde bulunan zeamet ve tımar ruûslu şakird lerden kaleme müdavemet üzere olub müstaid ve ahakk her kim ise ana verile. Ve eğer mülâzımlerden talib zuhur etmez ise yine kaleme müdavemet eden müstaid ve ahakk ruûslu şakird olanlara verile. Vechen minelvücuh kâtib zeamet ve tımarı ahire verilmeyüb kâtib-zâdelere ve mülâzemet marifetlû mülâzımine ve ruûslu şakirdana verile. Ve gedüklü kâtibler ve şakird ve mülâzımlar gice ye gündüz kaleme müdavemet edüb umur-ı mühimme tahriratına meşgul olmak şartı kavi ola. Ve kaleme gelmez ise zeamet ve gedüğü müdavemet ve rağbet eden mülâzıminden müstaidine verile. Ve küttab içün bast olunan şerait gereği gibi vikayet olunub muteber olmuş rical-i kalemin garezden âri ihbarlarile bilcümle tevcihatları ve sair nizamları reîsülküttabların ve defter emini bulunanların rey ve arzına mevkuf ola. Ancak kaleme emeği sebkat ve müdavemet etmiş küttabdan birisi sipah ve silâhdar kitabetleri derecede mansab ile ihraz-ı rütbe eylemek ve pîr ve amelmande olmak takarrübüyle hanesinde ikamet eder ise sebkat eden emeğine ikramen ol makule küttabın zeamet ve gedüğüne dahl ve taarruz olunmıya.

Bâlâda tahrir olunan kavanin ve şerait min evvelihi ilâ-ahirihi divân-ı humâyunum ve defterhanei âmire defterlerine sebt ve tahrir ve işbu şürût ilâ maşallah-u teâlâ düstûrulamel olmak üzere mukaddem olan tevcihat fesh ve tağyir olunmayub işbu şürûtun vaz'ı tarihinden muteber tutulub alaybeyilerden arz gelüb defterhaneye derkenare vardıkda nazar-ı tetkik ile bakub bâlâda bast olunan şeraiti tatbik ideler.

VESİKA : 63

(Başbakanlık Arşivi, Cevdet Maliye No. 7570)
(Tarihi: 1217)

Hâlâ Diyarbekir valisi vezir-i mükerrem saadetlû Züh-tü Paşa hazretlerinden gelen tahriratın hulâsai mefhumun-da, eyalet-i Diyarbekir'de vaki eşkinci ve erbab-ı tımardan sefere memur olmadıkları senelerde bedeliye tahsili kanun-ı kadim olduğuna binaen irad-ı mîrîyeden mazbut zeamet ve tımarlardan maada bazı kesan uhdesinde olan altı yüz yirmi dört adet tımar ve zeâmet mutasarrıflarından ber-mucib-i kanun iki yüz on ve iki yüz on beş senelerine mahsuben tah-sili iktiza eden otuz iki bin beş yüz kırk dokuz kuruş bedeliy-yei mutadeleri ve zikr olunan zeamet ve tımar mutasarrıf-ları iki yüz on iki ve on dört senelerinde sefer-i humâyuna memurlar iken gelmekden nükûl eylediklerine mebni sefer-den afvleri içün seneteyn-i mezbureteyne mahsuben bedeliy-yei mutadeleri dahi içinde olarak her bir neferden yüz ellişer guruşdan cem'an yüz seksen yedi bin iki yüz guruş bedel-i akdleri tahsil ve canib-i mîriye tesyir olunmak bâbında sâdır olan emr-i şerif dergâh-ı âli kapucubaşılarından Mehmed Sa-dık Bey kulları ile ledelvurud mucibince mebaliği mezbure marifet-i şer' ile eyaletlüden taleb olundukda bunlar iki yüz on iki senesi bedeliyelerini mukaddema tahsile mubaşeret et-mişler iken sefer-i humâyuna memuriyetleri zuhur etmekle esbab-ı seferiyelerini tedarik zımnında eda edemeyüb zim-metlerinde kaldığı ve iki yüz on üç ve on dört senelerinde se-fer-i humâyunda bayrakları altında isbat-ı vücud ve eday-ı hizmet etmiş olduklarını mübeyyin yedlerinde emr-i şerif olmağla bu suretde iki yüz on üç ve on dört seneleri içün bun-lardan bedeliye talebi iktiza etmiyeceğini ve iki yüz on beş senesinde sefer-i humâyundan akdleri mukabili bedeliyyei mutadelerile maan beher nefer içün yüz ellişer guruşdan eda-sına müteahhid oldukları doksan üç bin altı yüz guruşu ber-mucib-i emr-i âli kabzına memur mubaşiri agayan-ı enderun-ı

hazret-i veliyyülniamiden Elhac Halil Ağa kullarına teslimen irsal ve yedinden makbuz senedi ahz etmiş olmalarile on beş senesinden dahi bir akçe deynleri kalmadığını ve iki yüz on iki ve iki yüz on altı seneleri içün ber-mucib-i kanun edası iktiza eden bedeliyyei mutadelerini eda ve teslime müteahhid olmalarile iki yüz on üç ve on dört ve on beş seneleri matlubatının kaydları ref' ve terkin olunmasını istida ve niyaz ettiklerini Amid kadısı ilâmında ve eyaletlû mahzarlarında tahrir ve maruzat-ı mezkûre kapucubaşı mumaileyh muavedetiyle tesyir olunduğunu müşarileyh dahi bir kıt'a kaimesinde tastir ederler. Derkenara havale olundukda bâlâda bast-u beyan olunduğu vechile emr-i şerif verilmiş idüğü ve merkumlardan iki yüz on üç ve on beş senelerine mahsuben ber-mucib-i kanun tahsili ferman buyrulan otuz iki bin beş yüz kırk dokuz guruş bedeliyei mutadelerinden yirmi bir bin yüz yirmi dört buçuk guruşu ol havalide vaki serhadat mustahfızlarına havale olunmuş olub küsur on bir bin dört yüz yirmi dört buçuk guruş açık zimmetleri olmağla iki yüz on iki ve on dört seneleri için ma-bedeliyei mutade beher neferine yüz ellişer guruşdan tahsili ferman olunan yüz seksen yedi bin iki yüz guruş bedel akdlerile maan gayri-ez-haber olan yüz doksan sekiz bin altı yüz yirmi dört buçuk guruş deynleri görünüb şimdiye değin mubaşir-i merkum marifetile orduy-ı humâyun hazinesine ve hazinei âmireye nakd ve poliçe vechile cem'an altmış beş bin dokuz yüz elli guruş teslimatları olduğu ve ve kuyudat-ı sairesi ba'delihrac muktezası sual olundukta maruzzikr zuama ve erbab-ı tımarın iki yüz on üç senesi evail-i zilkadesinde sefer-i humâyuna memuriyetlerini havi şenet ve on beş senesinde sefer-i humâyundan akdleri mukabelesinde bedel-i mutadeleri içinde olarak beher neferden yüz ellişer guruş tahsili için başka evamir-i şerife verilmiş olduğu divan-ı humâyun derkenarından ve merkumlar iki yüz on üç ve on dört senelerinde sefer-i humâyunda bayrakları altında isbat-ı vücud ve eday-ı hizmet etmiş oldukları mefhum-ı hulâsadan ve bu makule eşkinci zuama ve erbab-ı tımardan bilmemuriye sefer-i humâyunda eday-ı hizmet ettikleri sene-

leri içün bedel-i mîri mutalebe olunmamak şürût-ı mer'iyeden idüğü ve on beş senesi bedel-i akd ve bedel-i mîrileri altmış beş bin dokuz yüz elli guruş tahsil olunmuş olduğu kuyuddan müstefad olmağla bu sûretde ber-mantuk-u hulâsa iki yüz on üç ve on dört senelerinde bayrakları altında orduy-ı humâyunda mevcud oldukları sahih ve mütehakkik ise seneteyn-i mezkûreteyn bedeliyeleri mutalebe olunmamak içün kaydı mahallline şerh verilmek ve iki yüz on iki senesi bedeliyei mutadelerile on beş senesi içün ma-bedeliyei mutade tahsili ferman olunan bedel afvleri ve vakti dühûl eden iki yüz on yedi senesi bedeliyeleri bir görülüb havalât ve teslimatları fürunihade ile sahih ve salim iktiza eden deynlerinin tahsili içün emr-i şerif ve sûret verilmek iktiza eylediği ve bervechi meşruh iki yüz on iki ve on yedi seneleri bedeliye mutadelerile on beş senesi içün ma-bedeliyei mutade bedel-i afvleri olmak üzere icab eden cem'an yüz yirmi altı bin yüz kırk dokuz guruşdan mezkûr-ül-mikdar tahsilât ile sair havalât aşağı varıldıkda küsur otuz dokuz bin yirmi iki guruş baki deynleri olduğu baş muhasebeden derkenar ve hesab ve mizan olunmuşdur. Bu suretde Diyarbekir eyaletinin iki yüz on üç ve on dört senelerinde Orduy-ı humâyunda hizmet etmiş oldukları Amid kadısının ilâmından müsteban ve memuriyetleri emri mefhumundan dahi münfehim olmağla seneteyn-i mezkûreteyn bedeliyelerinden sarfı enzar ile derkenar ve mizan olduğu vechile iki yüz on iki ve on yedi seneleri bedeliyelerile on beş senesi içün ma-bedeliyei mutade matlub olan bedel-i akdleri akçasından gayri-ez teslimat ve havalât küsur iktiza eden meblağ-i mezburun tahsili içün iktizasına göre mubaşirli emr-i şerif ve sûret-i defter ısdarı muvafık evamir-i aliyyeleri ise emr-ü fermân devletlû saadetlû sultanım hazretlerinindir.

VESİKA : 64

(Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeri No. 20737)

Kaymakam Paşaya:

Geçen sene Anadoludan müretteb asakir kazalar âyânları

başbuğluğıyle tertib olunmadığından, orduy-ı humâyuna vurud eden Anadolu askeri, tertib olunan askerin öşrü mikdarı olub anlar dahi bî-esliha ve nâtuvan olduğundan ve Ruscuk istihlâsında ve karşuya mürûrumuzda bunların firardan ve itlâf-ı zahayirden gayri bir hıdmet ve niyetleri rûnüma olmamağla, meştay-ı orduy-ı humâyun içün müretteb asker dahi kezalik minval-i meşruh üzere tertib olunmuş olduğuna binaen ekseri hiç asker göndermeyüb bazı kazalardan beher nefere üçer yüz guruş verilerek ve başbuğu dahi ikdar olunarak birer miktar meşta askeri ihrac olunmuş ise de farazı yüz nefer ile memur başbuğ sekiz on nefer çürük ve çarık adam ile yahud üç beş nefer hademesile bu tarafa gelüb neferatın birer ikişer esnay-ı râhda firar eyledi ne yapayım top ve tüfenk eshabından değilim ki zecren getüreyim, diyerek itizar ile ye'dinde olan âlameti takdim edüb hatta garayibattan olarak herifin biri bu esnada Karinabad merhalesine vurud ile hastayım araba ile gelirüm, kudretim yok bana izin verin size hıdmet ederim deyü bir takım hezeyanı şâmil kâğıdı gelmekle şimdiye dek teraküm eden bu misillû ilâmat ve zikr olunan kâğıt manzûr-ı mîrileri olmak içün derûn-ı nemikai hâlisanemize matviyen mebsut sevi sâmileri kılındı. Kaldı ki asakir-i merkumeden şimdiye dek gelenlerden işe yararı olmayub halbuki rikâb-ı müstetabından divan-ı humâyun kalemine vürud eden alem ve haberlere nazaran bu senei mubarekede Anadolu'dan tertib olunan bahadır askeri yine âyânları başbuğluğıyle olmayarak sancak tertib olunmuş olmağla tertib defterinde görünen elli altmış bin nefer asker ile orduy-ı humâyun ikdar olundu denilür. Maahaza bu altmış binden on bini gelmiyeceğinden başka gelenlerin dahi mişvar ve keyfiyatı bâlâda beyan olunduğu üzere olduğundan fukaraya bâr ve masarifi müstelzim olduğuna göre bari istihdama elverse sükût olunur idi. Madam, bilnefs âyânlar başbuğluğıyle memur olunmaz bu Anadolu askerinden hıdmet ve hayır memulü ayne iştigal kabilindendir. Bunun çâresi, asakir-i merkumeyi kazalar âyânları başbuğluğıyle tertib edüb ihrac ve sevklerine ikdam ederek vakt-u zamanile orduy-ı hu-

mâyuna erişdirmek veyahut müretteb olan asakirden bedel alınub yerine aylıklu asker tutularak tahsil olunacak bedel asker aylığına tahsis olunmak olmağın iadei harb takdirinde vücud-ı askerin derecei lüzumu beyandan müstağni ve def'i hâil-i a'da asker-i memurenin sebat ve metanetine ve bu maksudun husulü dahi ancak devlet-i aliyyenin niam-hurdesi olan âyân ve hanedan-ı Anadolu'nun bilnefs isbat-ı vücud ve hıdemat-ı seferiyede bezl-i mechud eylemelerine me'nut idüğü nezd-i samilerinde emr-i gayri hafi olmağla lûtf edüb devlet-i aliyyeyi vikayet ve himayet birle bilcümle kazaların bilnefs âyânları başbuğluğıyle memuriyetlerini serian tertib ve tanzim ve kendü temettüü içün gidecek mubaşir gönderilmeyerek mukaddem ve mübrem ve sad-iftikar hademei devlet-i aliyyeden bilintihab mubaşirler tayinile memurların âcilen tahrik ve îzamları esbabını istikmal ve tetmime sai beşûre olan kudreti sarf etmeğe himmet ve bu sûretin istihsali âyân ve hanedan-ı Anadolu'nun bilnefs tahrik ve irsalinin mümkün olamadığı halde hâkipây-i humâyun-u tâcidâriden bilistizan Anadolu askerinin münasıb bedel ile hüsn-ü rabıtasına bezl-i mukadderat buyurmaları memulile kaime. 3 zilhicce 1227

FOTOKOPİ NO: 1/1 (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi E. 10869)

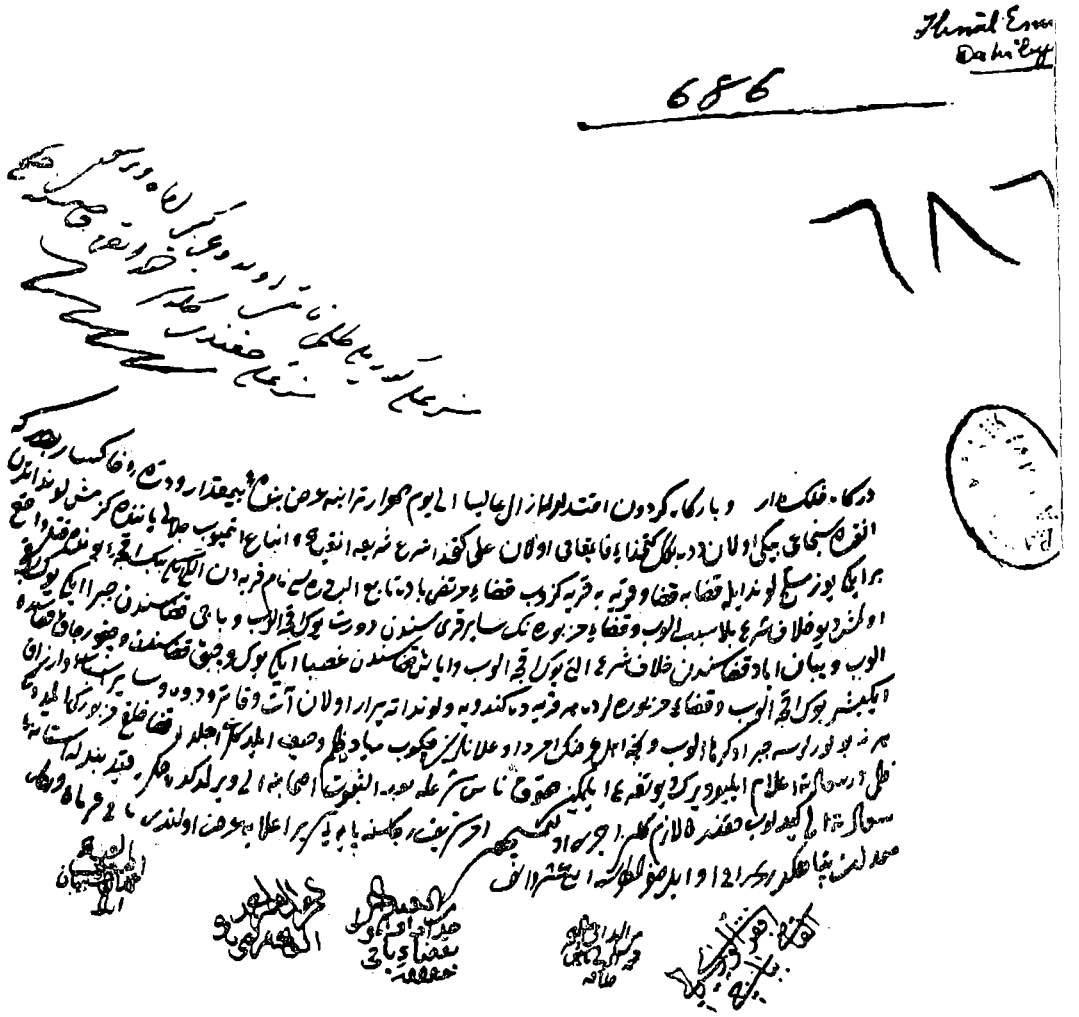
وشرب خمر له مشهور اولمق یولنده در که ذکر اولنمز
معنیسنا فارسی و انطالیه قاصسی و ترخانیان قاصسی

و اندیشا و جهل و عدم اعتبار ایله مشهور اولمق او یولکزاوغلی
ذکر اولنان قضایا دن برینه کذب کزر حصار قاصسی

یوقدر الحاصل بو زمانه ده نه قدر ناهموار اسه
انک رواجی وار در اندیشا زمانی اولدی
کمک که وافر دنیاسی وار در اعتباری وار در
کمک که دنیاسی یوقدر نه قدر ملاحت اده سه
بو کون خالک اندر دفترلر

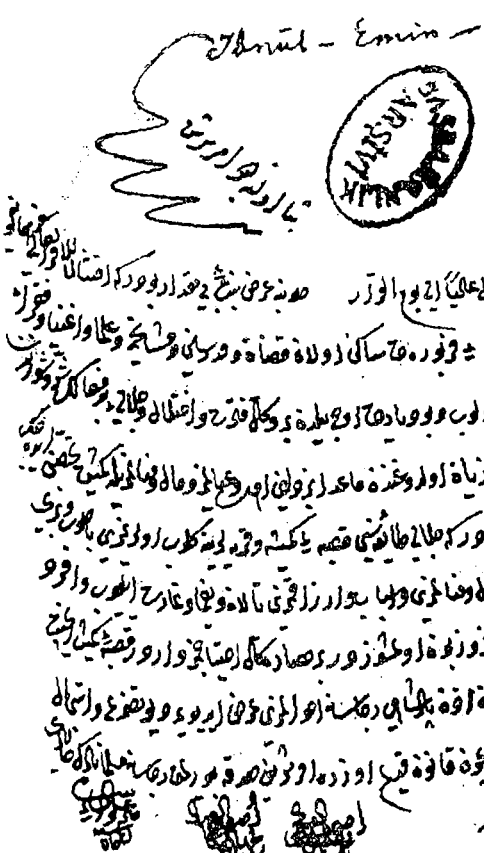
کمکه بو وقتی بوله خداوندکار جهان آرایه ورسیه
کتم ایلیه الله‌ک و رسولنک و جمیع امت محمدک لعنتی انک
اوزرینه اولسون و هم او لرا کر کتم ایلیه زیرا کتم ایلیان یوم القیامه
طلب اولندر و هم کتم ایلیانه انعام دنیا اولمشدر

FOTOKOPİ NO: 1/2 (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi E. 10869)



FOTOKOPİ NO: 2 (Başbakanlık Arşivi İbn-ül-Emin Tasnifi Dahiliye vsk. no: 686)

İbnül - Emin — Dahiliye



FOTOKOPİ NO: 3 (Başbakanlık Arşivi İbn-ül-Emin Tasnifi Dahiliye vsk. no: 504)



FOTOKOPİ NO: 4/1 (Başbakanlık Arşivi Mühimme Defteri no: 78, s. 897, vsk. no: 4012)



FOTOKOPİ NO: 4/2 (Başbakanlık Arşivi Mühimme Defteri no: 78, s. 896 vsk. no: 4012)



FOTOKOPİ NO: 4/3 (Başbakanlık Arşivi Mühimme Defteri no: 78, s. 895, vsk. no: 4012)



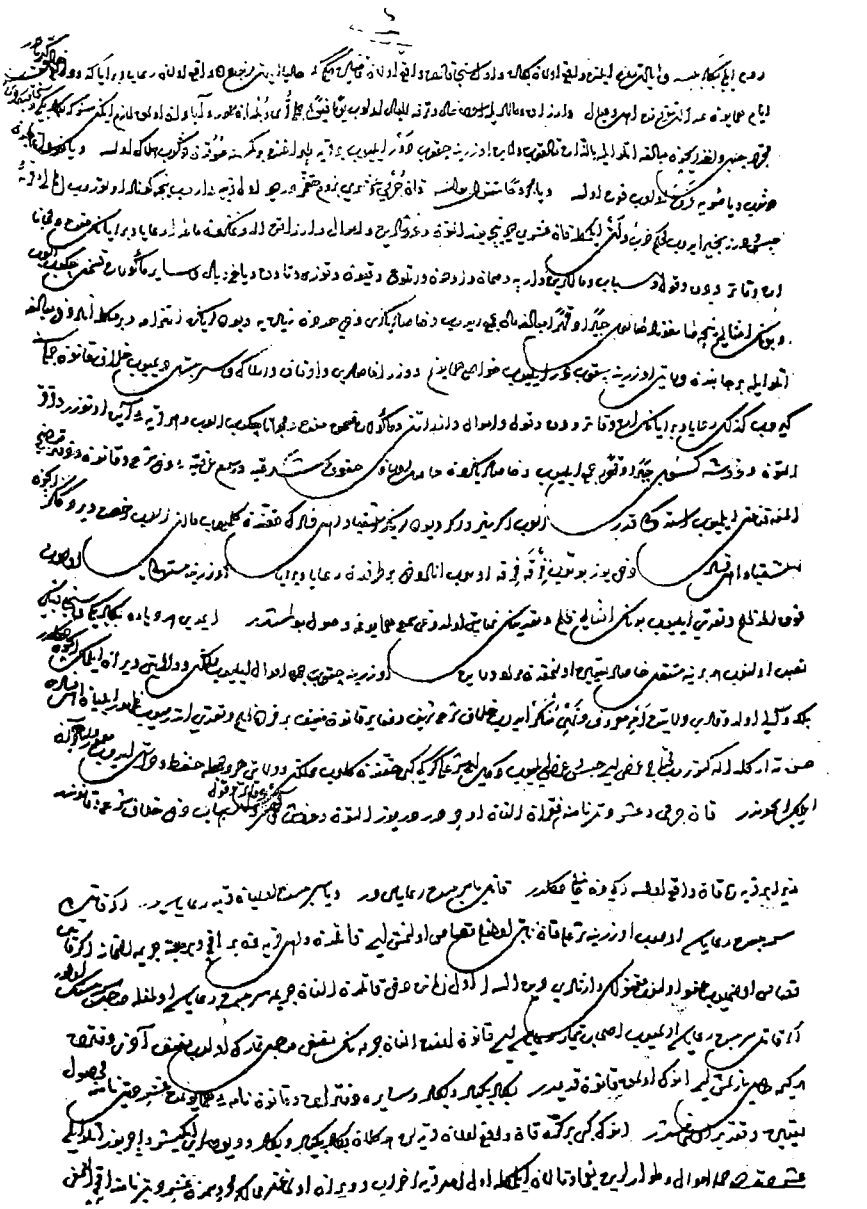
FOTOKOPİ NO: 4/4 (Başbakanlık Arşivi Mühimme Defteri no: 78, s. 894, vsk. no: 4012)



FOTOKOPİ NO: 4/5 (Başbakanlık Arşivi Mühimme Defteri no: 78, s. 893, vsk. no: 4012)



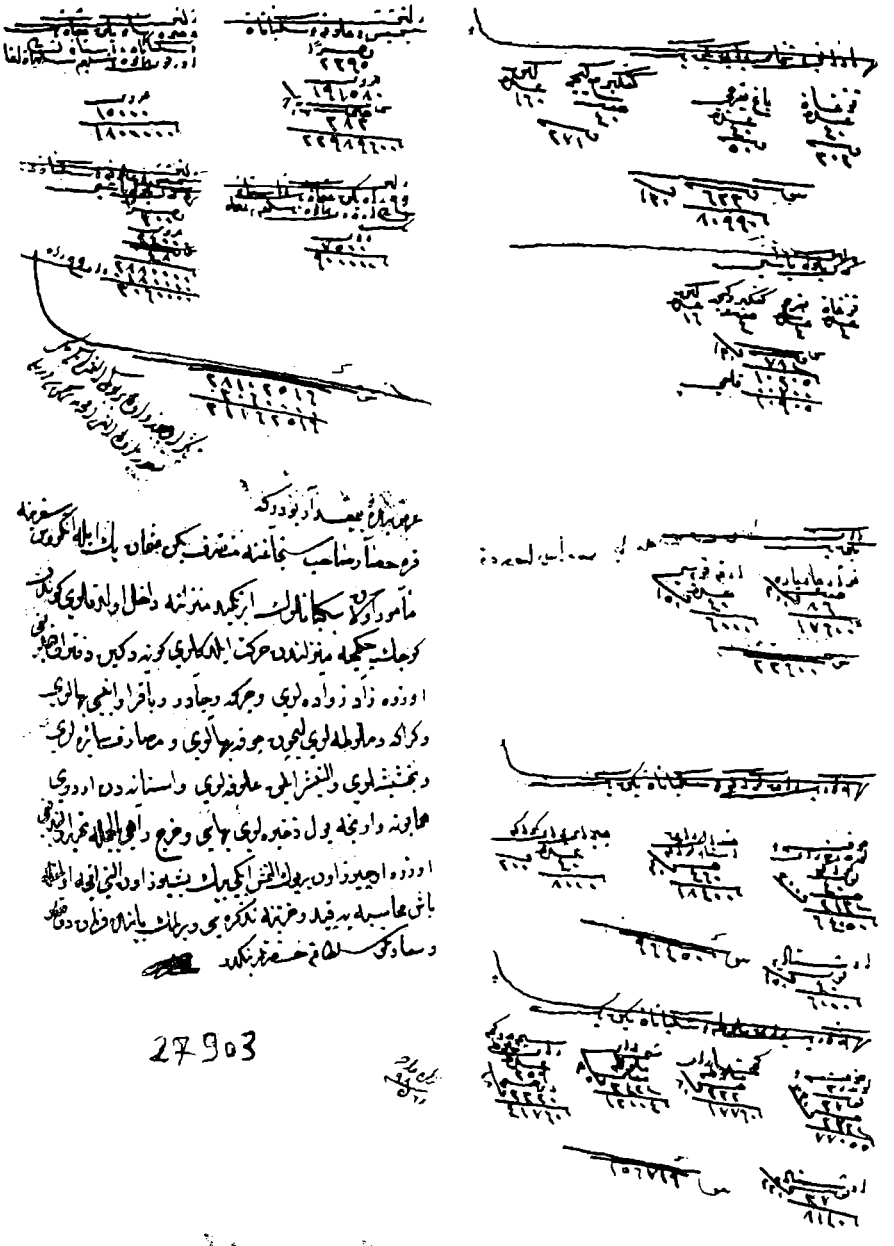
FOTOKOPİ NO: 4/6 (Başbakanlık Arşivi Mühimme Defteri no: 78, s. 892, vsk. no: 4012)



FOTOKOPİ NO: 5/1 (Başbakanlık Arşivi Mühimme Defteri no: 78, s. 899, vsk. no: 4013)



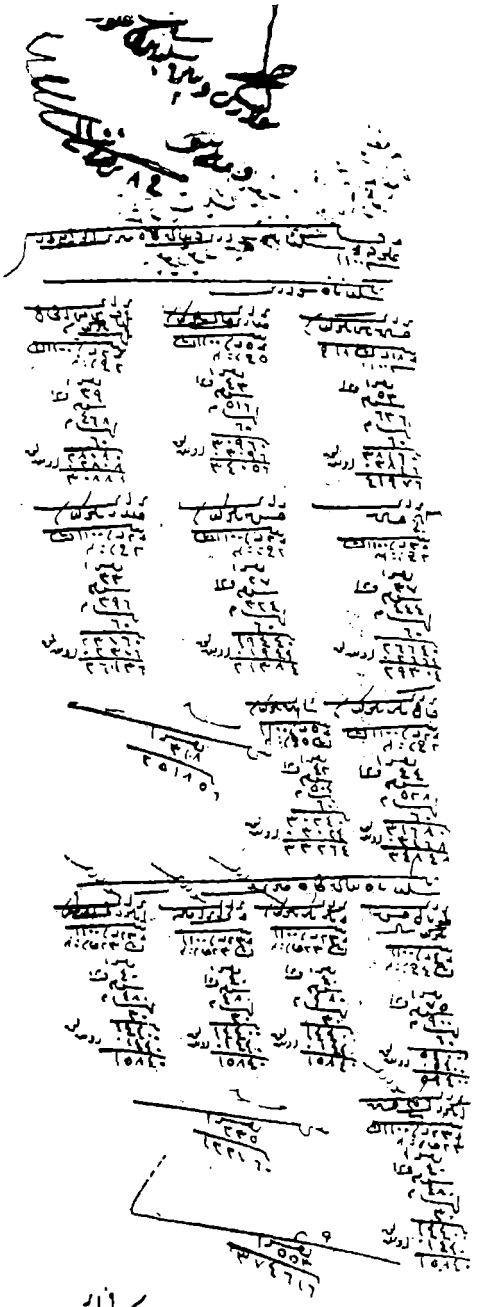
FOTOKOPİ NO: 5/2 (Başbakanlık Arşivi Mühimme Defteri no: 78, s. 898, vsk. no: 4013)



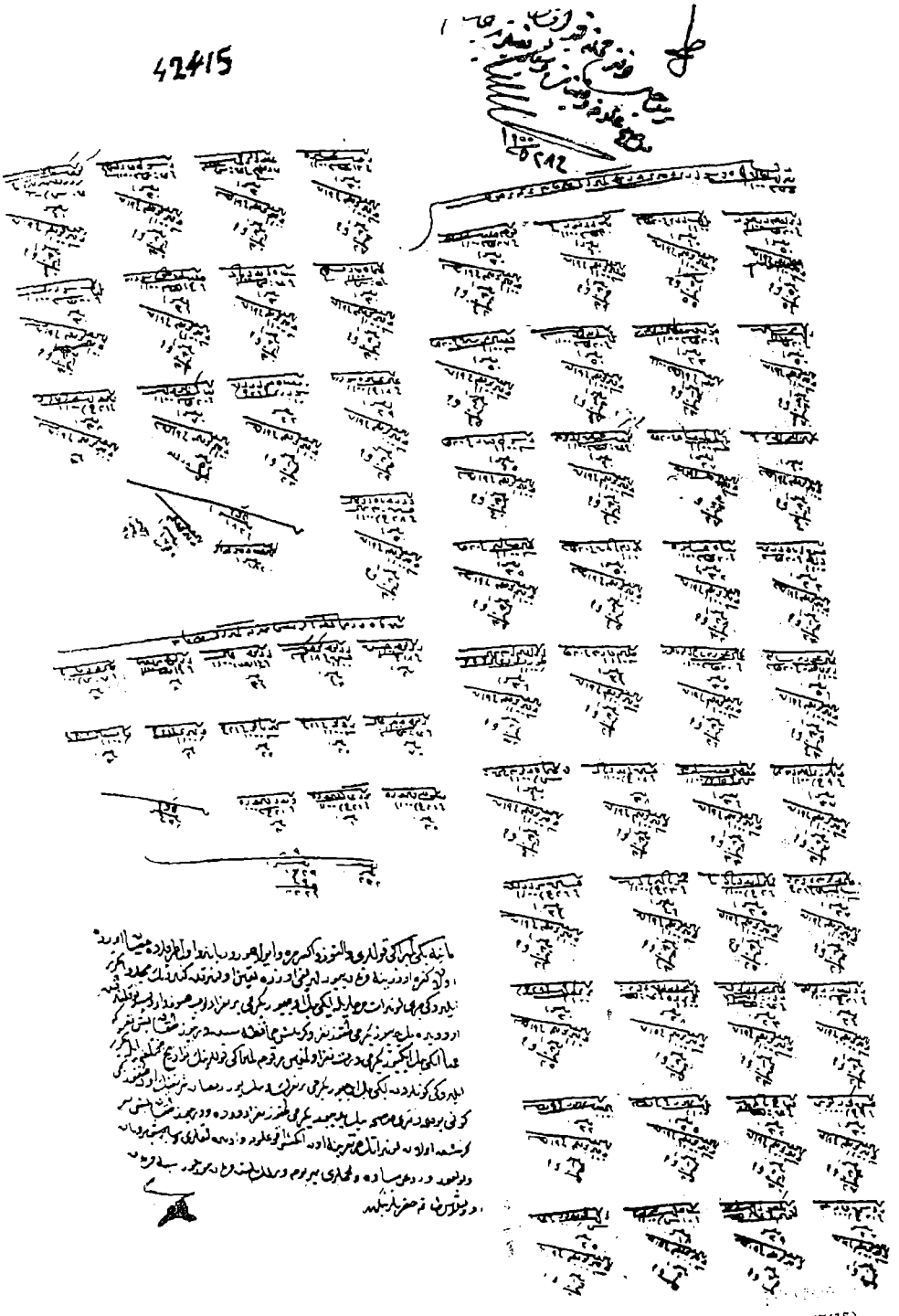
27903

FOTOKOPİ NO: 6 (Başbakanlık Arşivi Cevdet Tasnifi Askeri vsk. no: 27903)

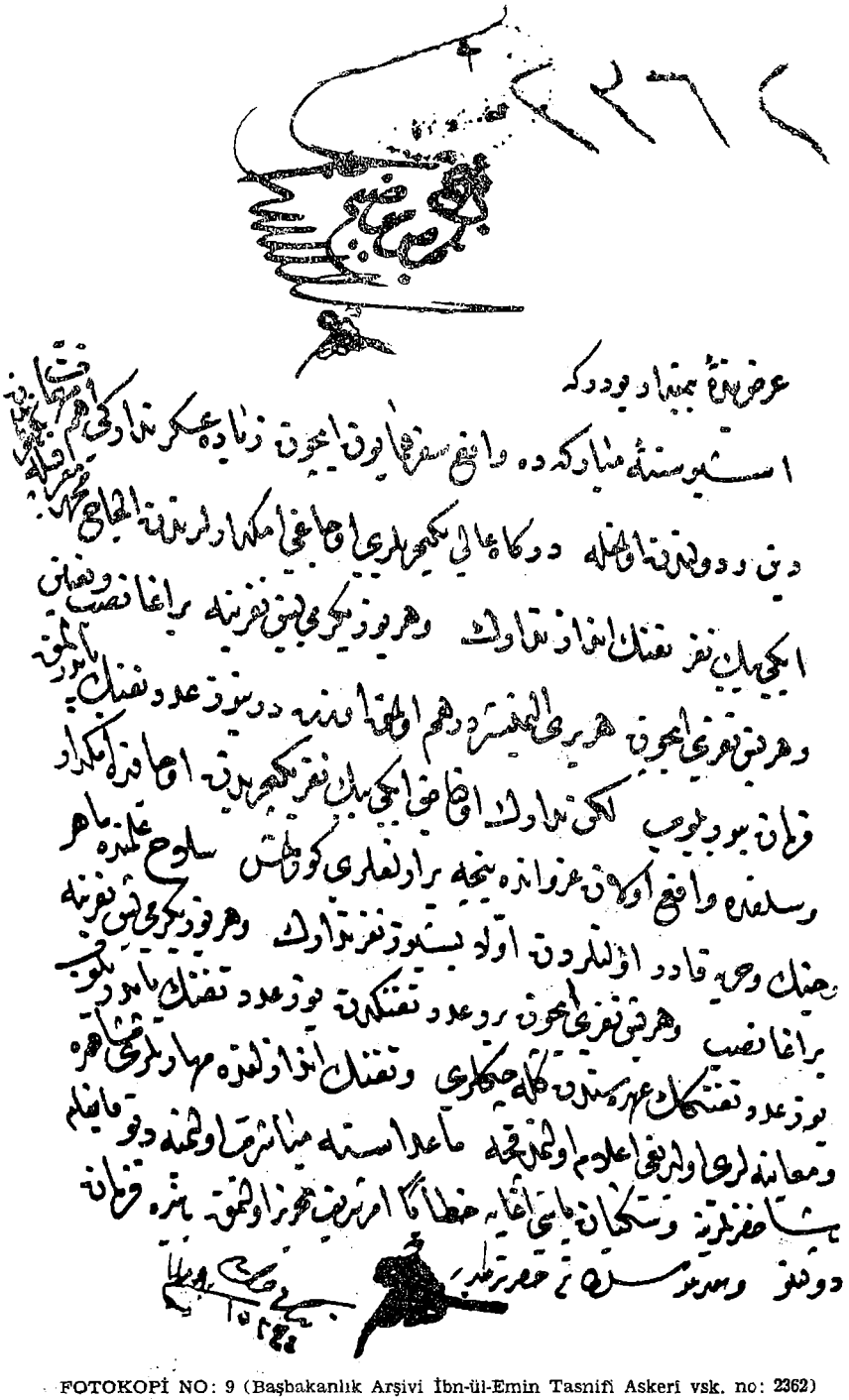
32542



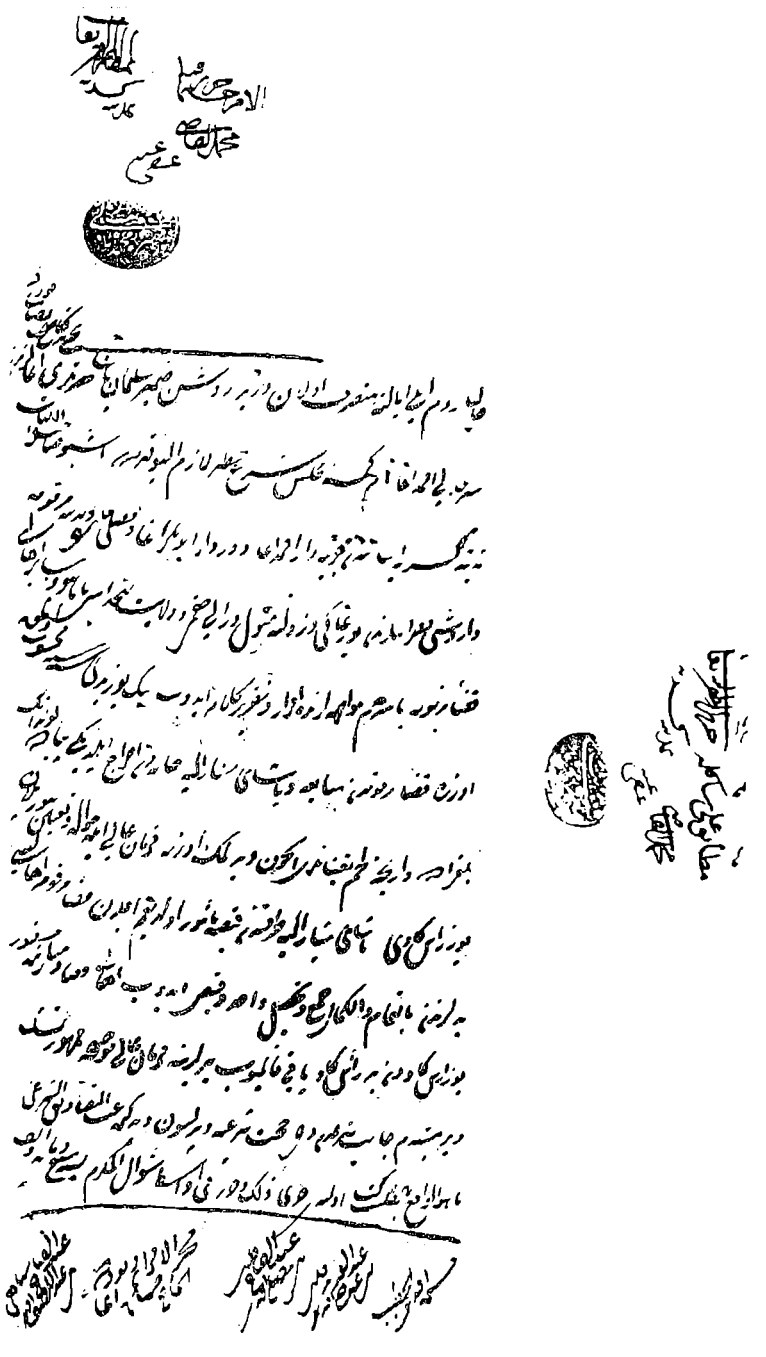
FOTOKOPİ NO: 7 (Başbakanlık Arşivi Cevdet Tasnifi Askeri vsk. no: 32542)



FOTOKOPİ NO: 8 (Başbakanlık Arşivi Cevdet Tasnifi Askeri vsk. no: 47415)

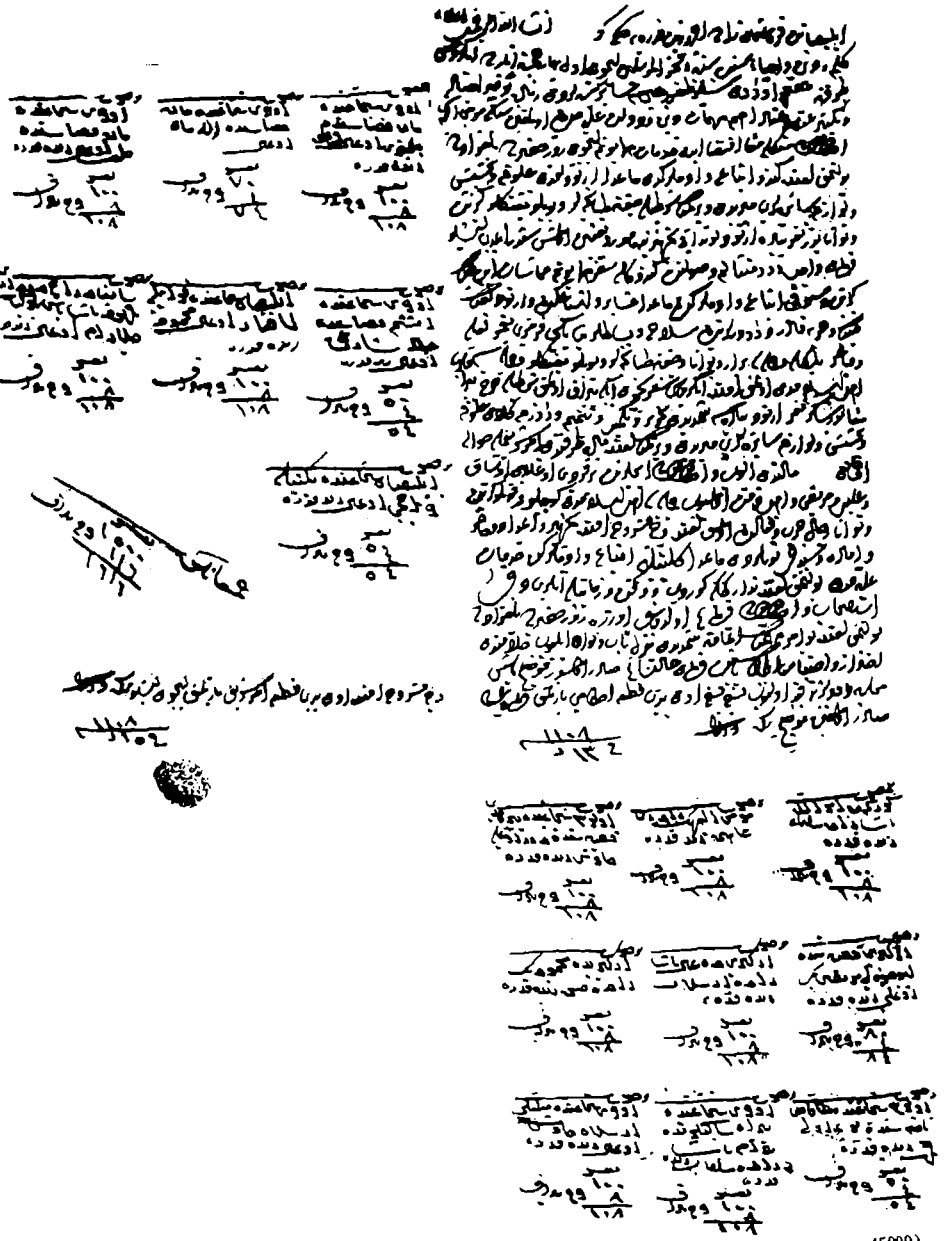


FOTOKOPİ NO: 9 (Başbakanlık Arşivi İbn-ül-Emin Tasnifi Askeri vsk. no: 2362)

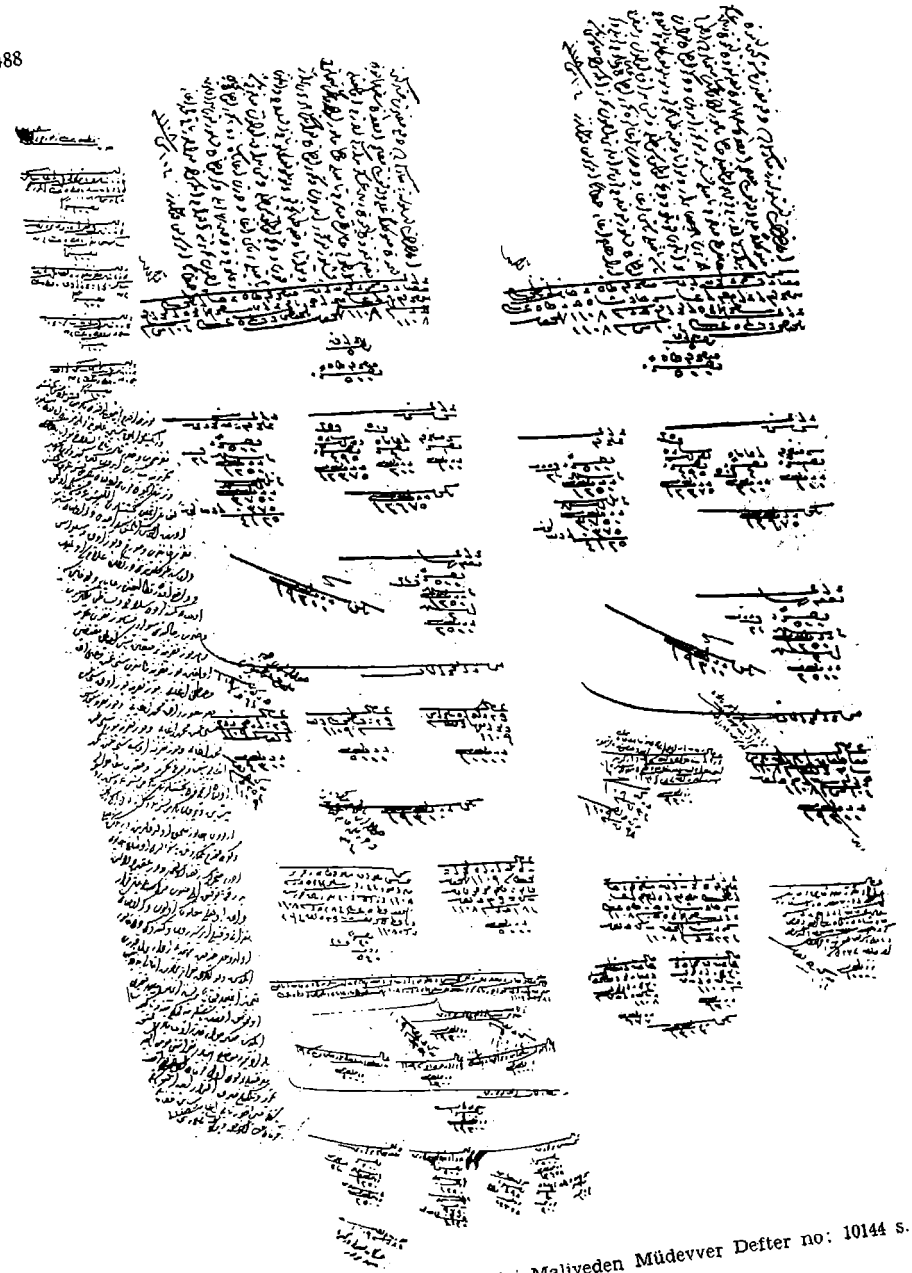


FOTOKOPİ NO: 10/1 (Başbakanlık Arşivi Cevdet Tasnifi Askerî vsk. no: 16896)

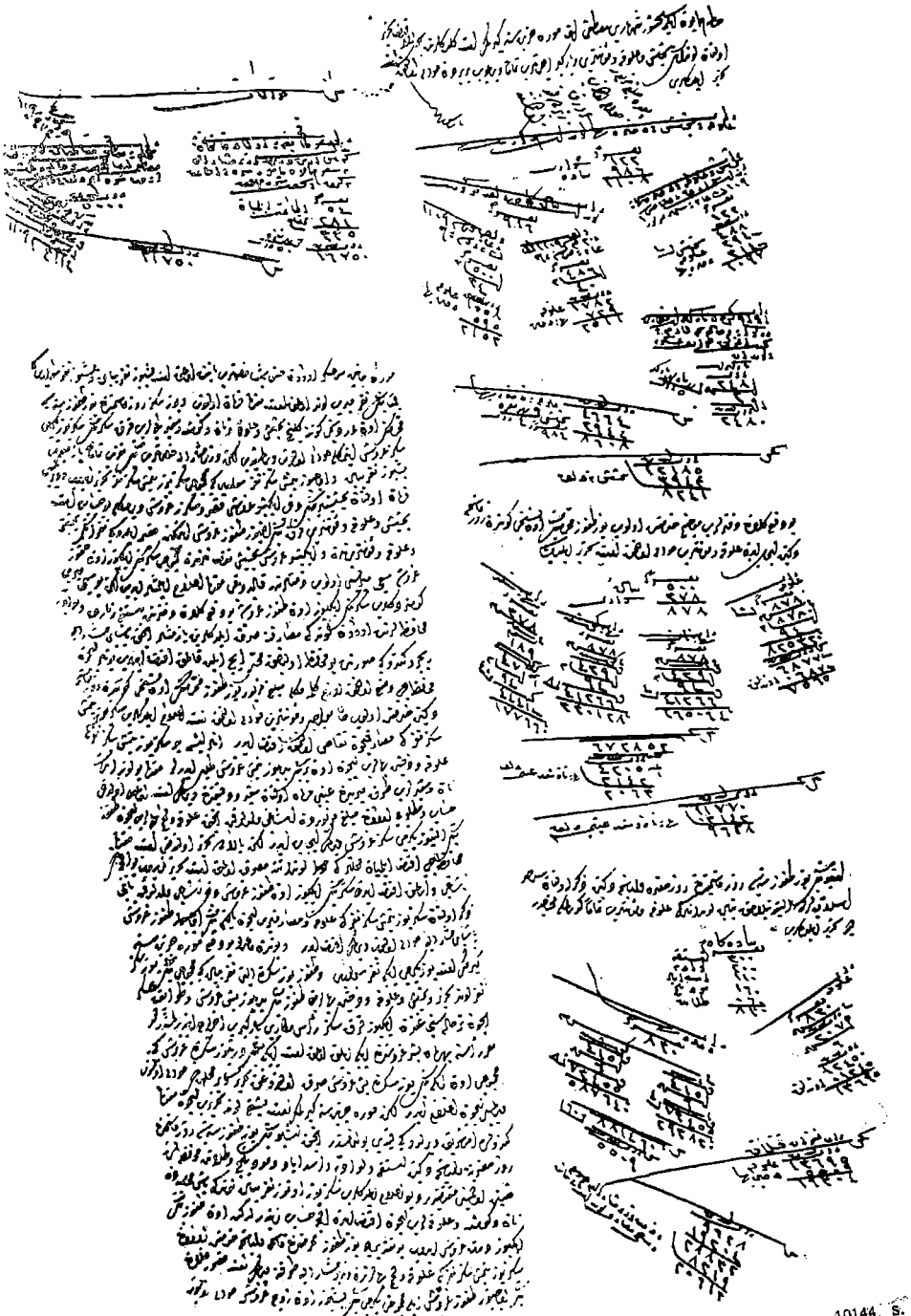
FOTOKOPİ NO: 10/3 (Başbakanlık Arşivi Cevdet Tasnifi Askeri vsk. no: 16896)



FOTOKOPİ NO: 11 (Başbakanlık Arşivi Cevdet Tasnifi Askeri vsk. no: 45099)



FOTOKOPİ NO: 12 (Başbakanlık Arşivi Maliyeden Müdevver Defter no: 10144 s. 53-54)



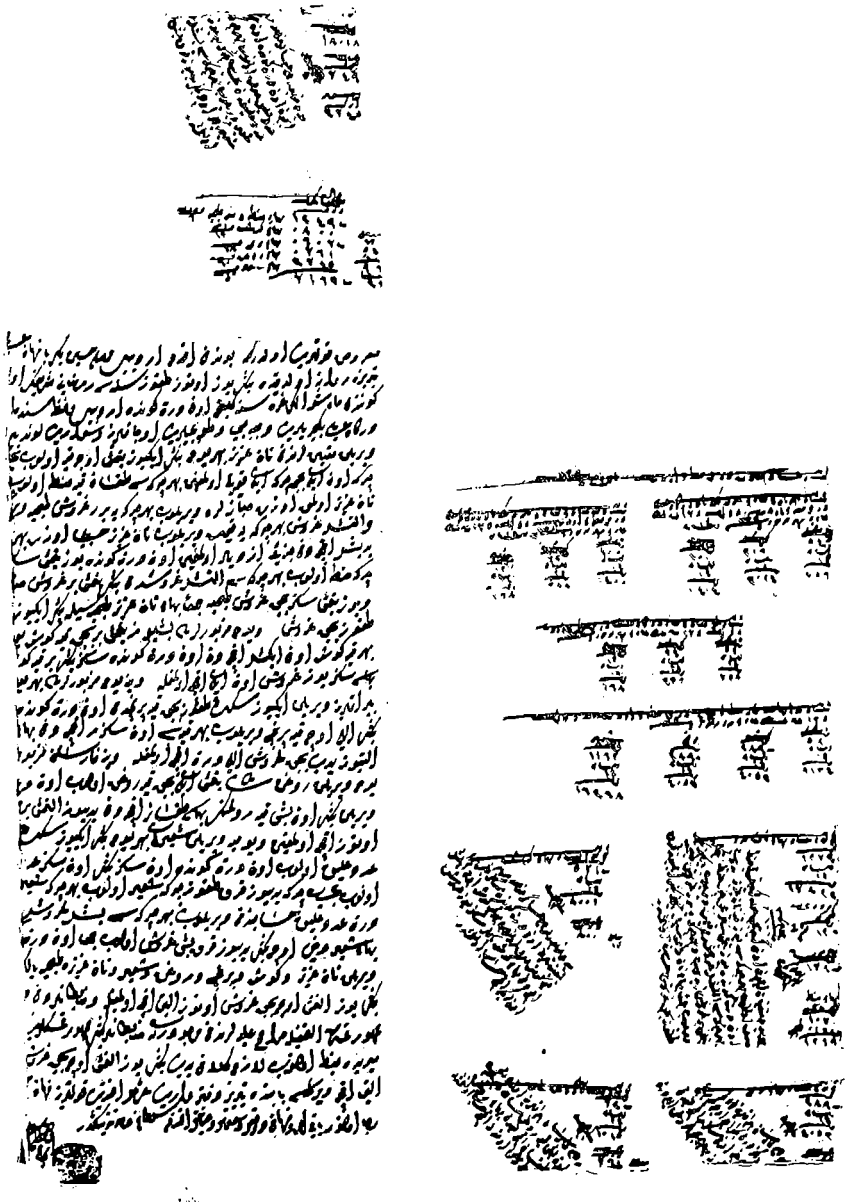
FOTOKOPİ NO: 13 (Başbakanlık Arşivi Maliyeden Müdevver Defter no: 10144, s. 27-28)



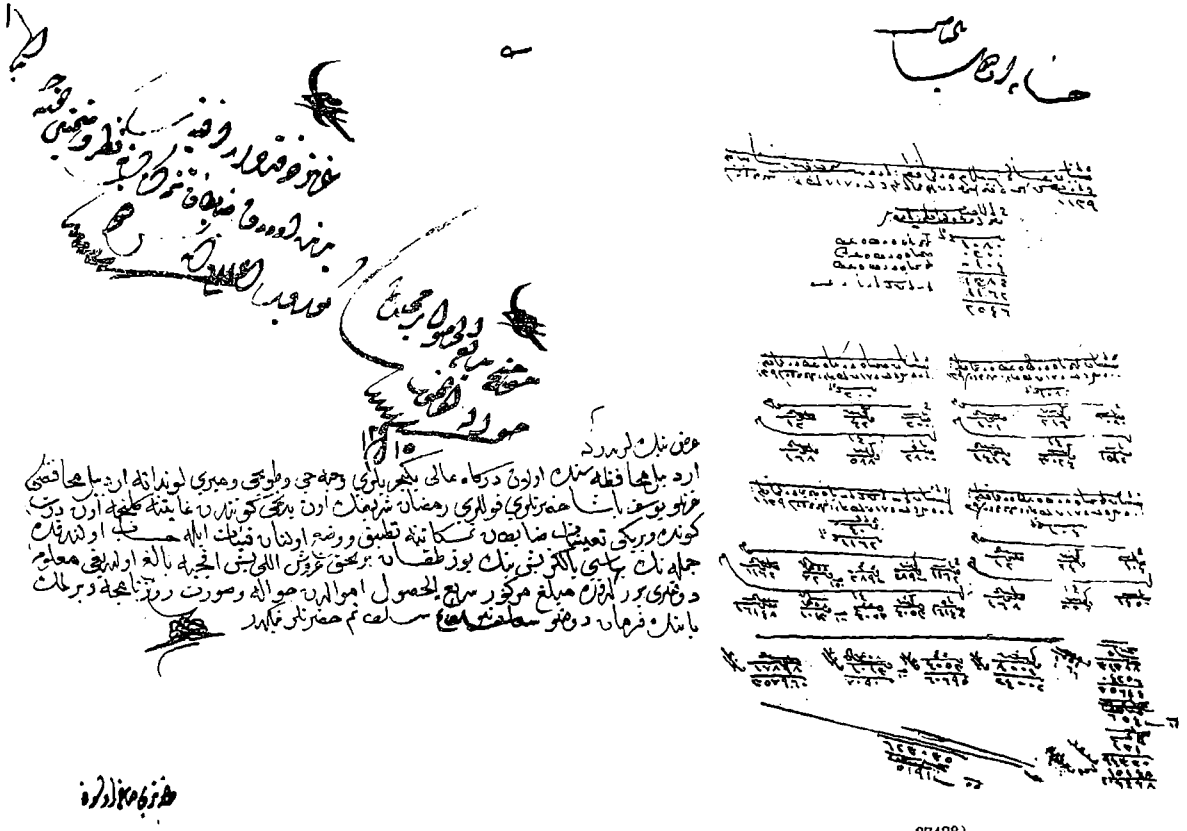
FOTOKOPİ NO: 14 (Başbakanlık Arşivi Cevdet Tasnifi Askeri vsk. no: 26831)



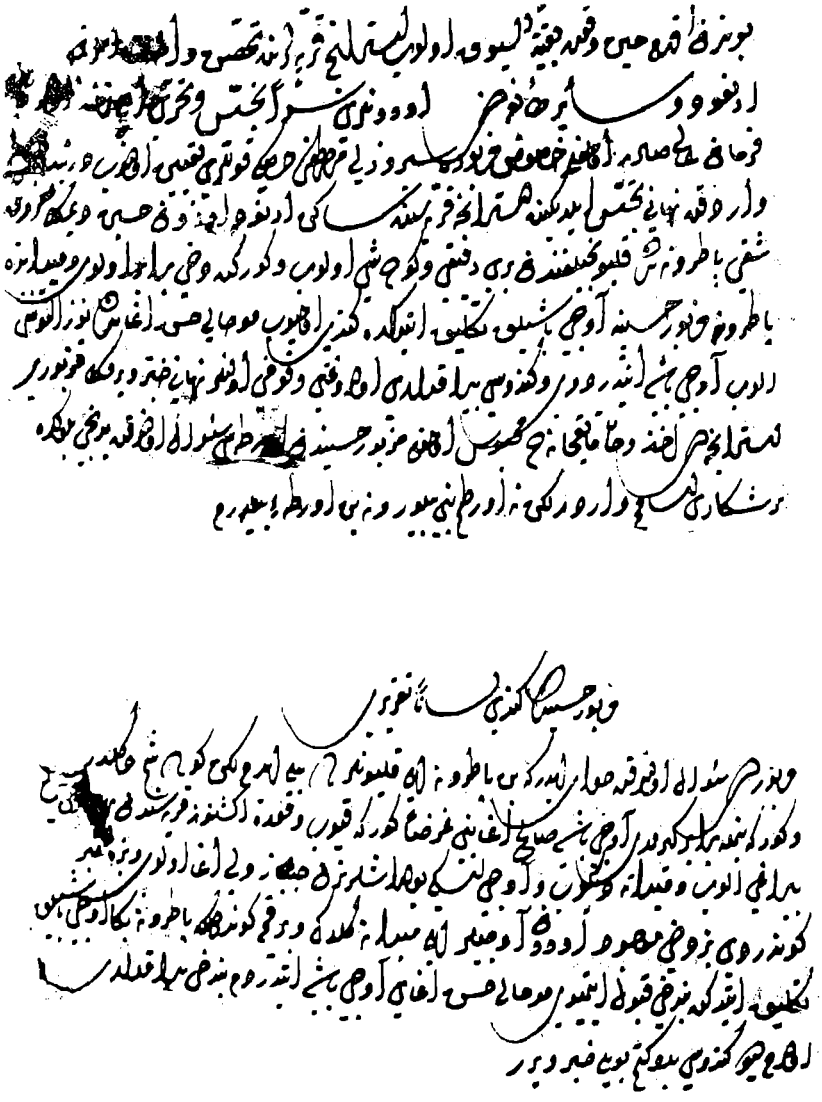
FOTOKOPİ NO: 15 (Başbakanlık Arşivi Cevdet Tasnifi Askeri vsk. no: 20579)



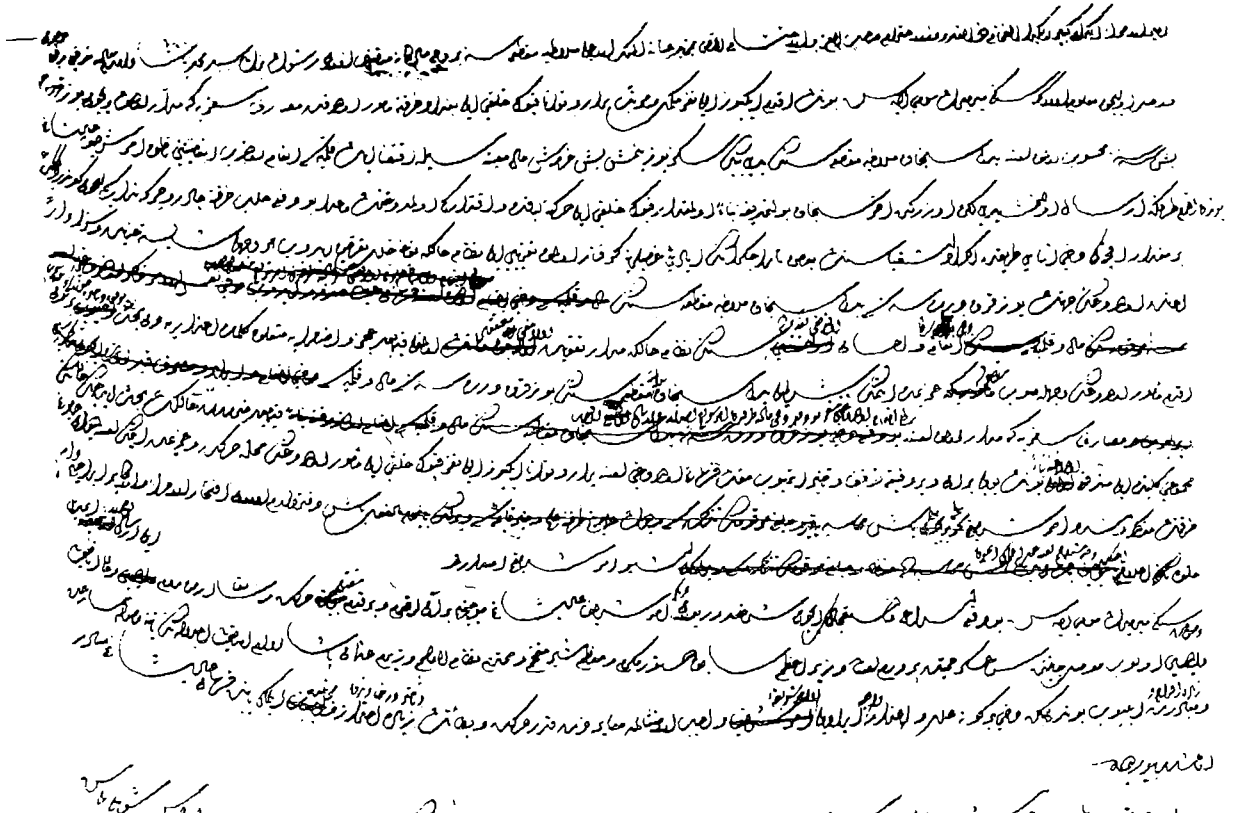
FOTOKOPİ NO: 16/2 (Başbakanlık Arşivi Cevdet Tasnifi Askeri vsk. no: 27428)



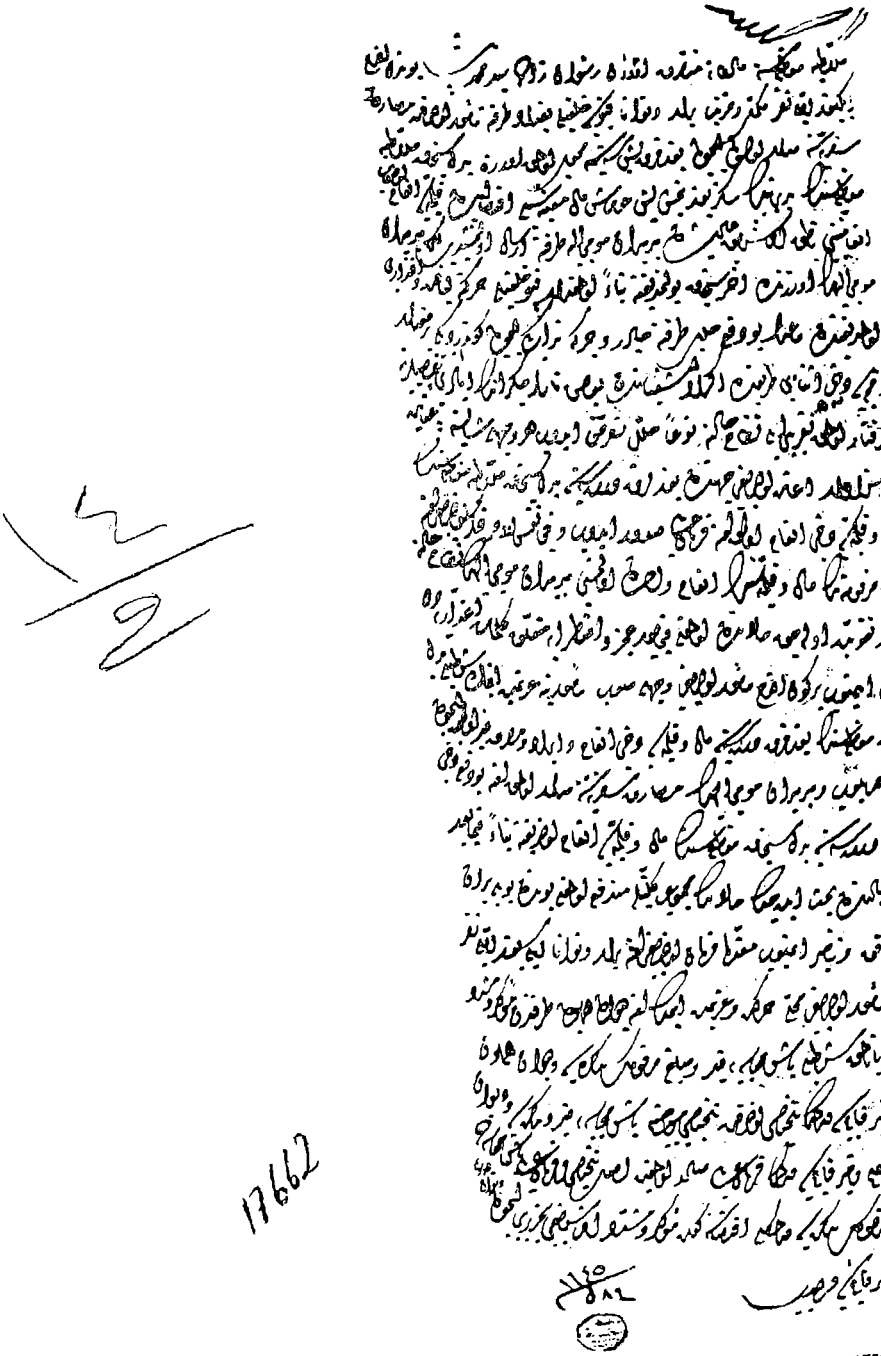
FOTOKOPİ NO: 16/1 (Başbakanlık Arşivi Cevdet Tasnifi Askeri vsk. no: 27428)



FOTOKOPİ NO: 17 (Başbakanlık Arşivi Cevdet Tasnifi Dahiliye vsk. no: 5071)

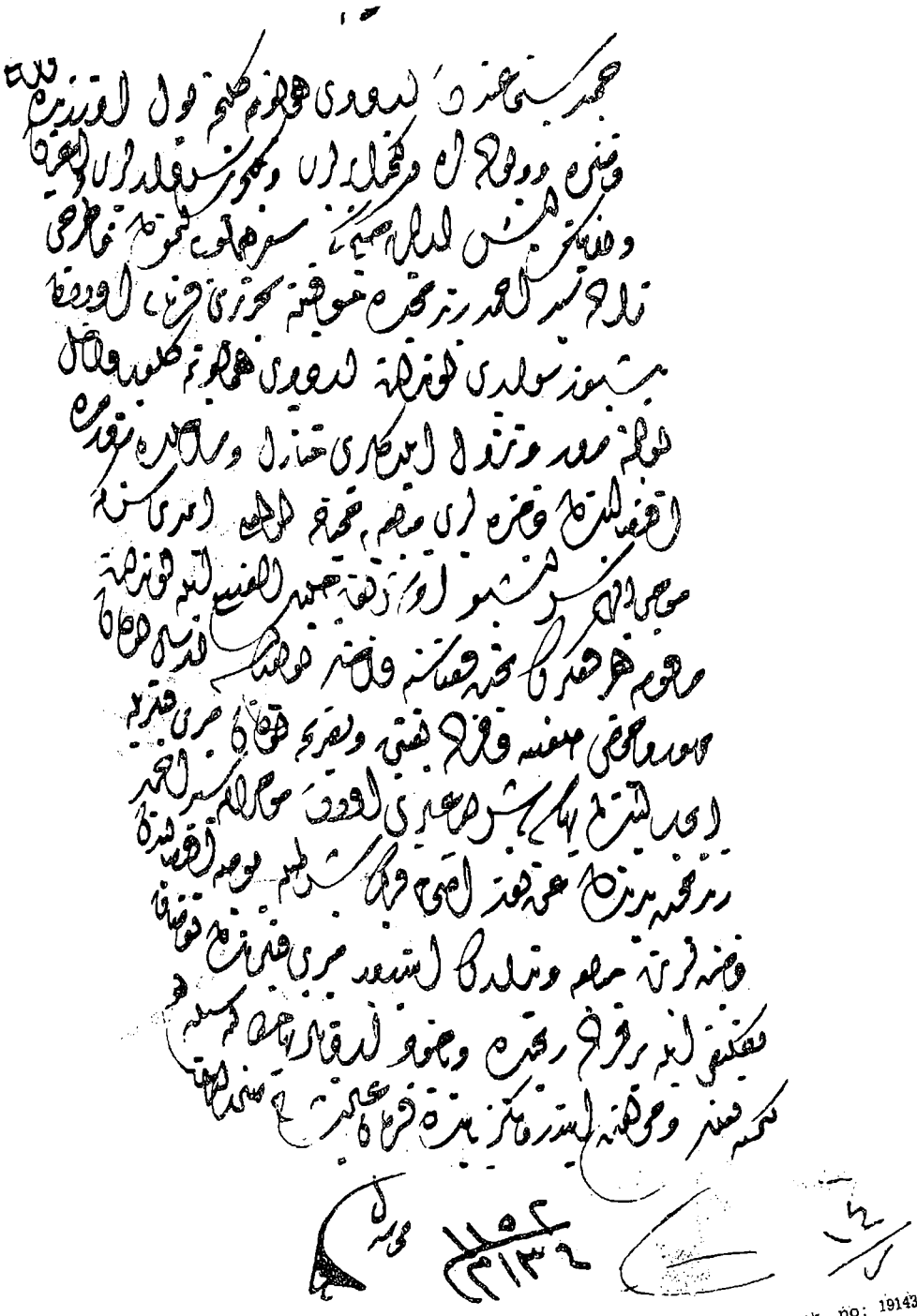


FOTOKOPİ NO: 18 (Başbakanlık Arşivi Cevdet Tasnifi Askeri vsk. no: 40817)



17662

FOTOKOPİ NO: 19 (Başbakanlık Arşivi Cevdet Tasnifi Maliye vsk. no: 17662)

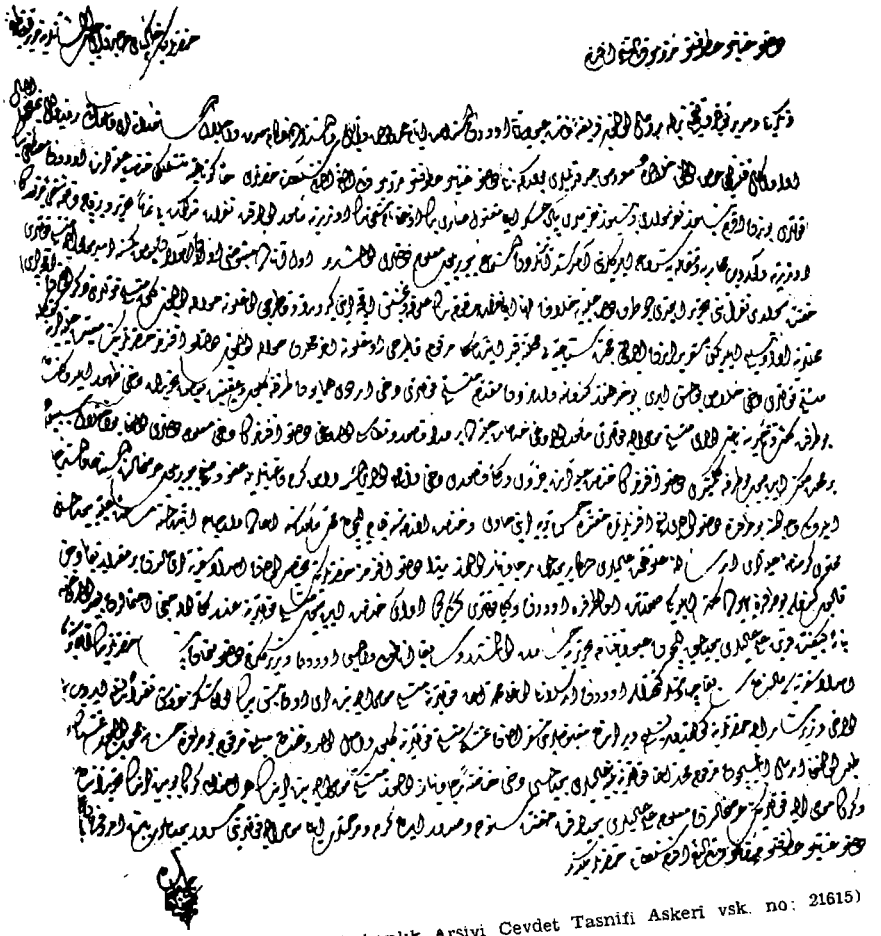


FOTOKOPİ NO: 20 (Başbakanlık Arşivi Cevdet Tasnifi Askeri vsk. no: 19143)

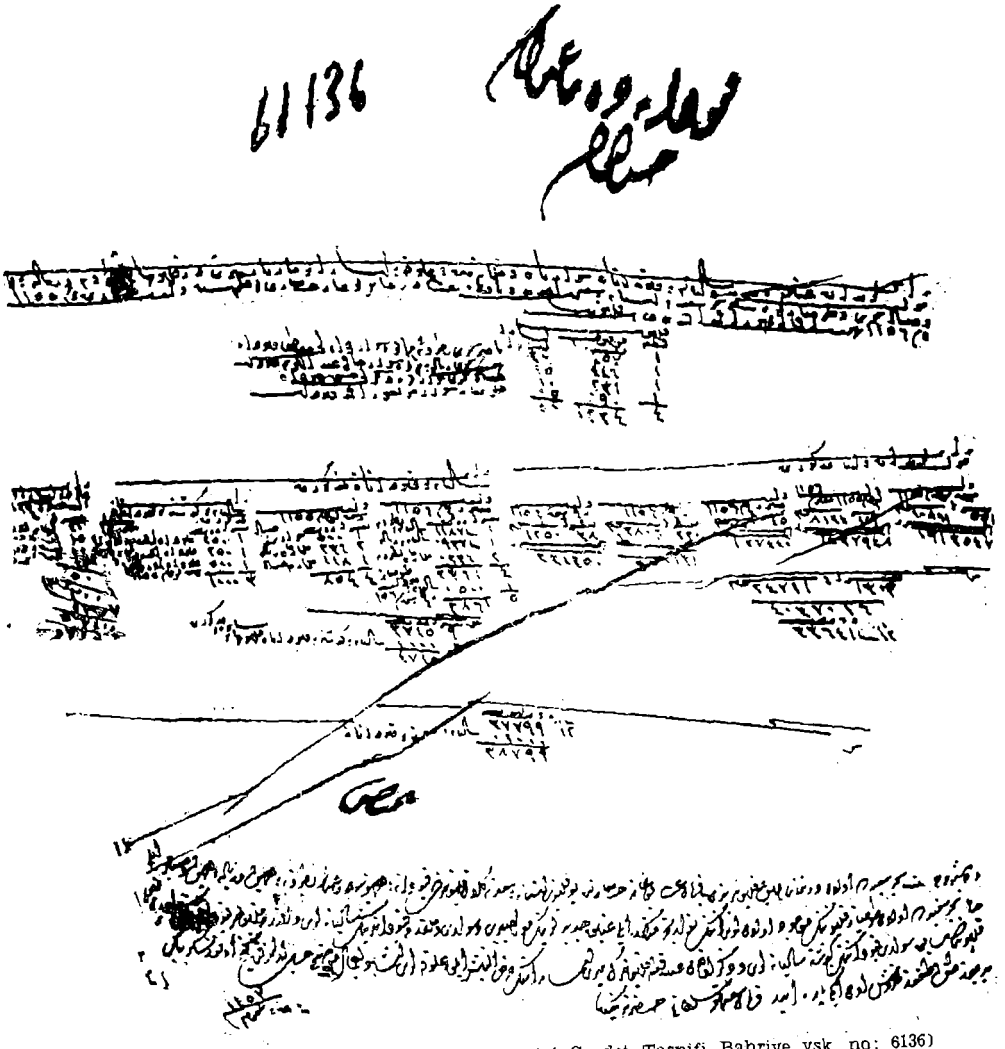


FOTOKOPİ NO: 21 (Başbakanlık Arşivi Cevdet Tasnifi Askeri vsk. no: 19916)

21615



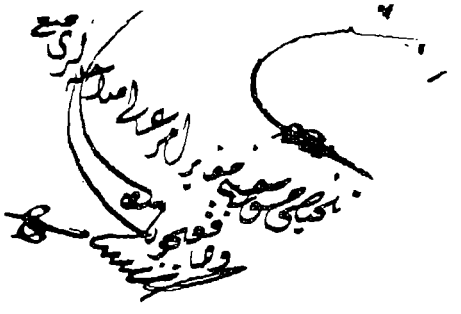
FOTOKOPİ NO: 22 (Başbakanlık Arşivi Cevdet Tasnifi Askeri vsk. no: 21615)



FOTOKOPİ NO: 23 (Başbakanlık Arşivi Cevdet Tasnifi Bahriye vsk. no: 6136)



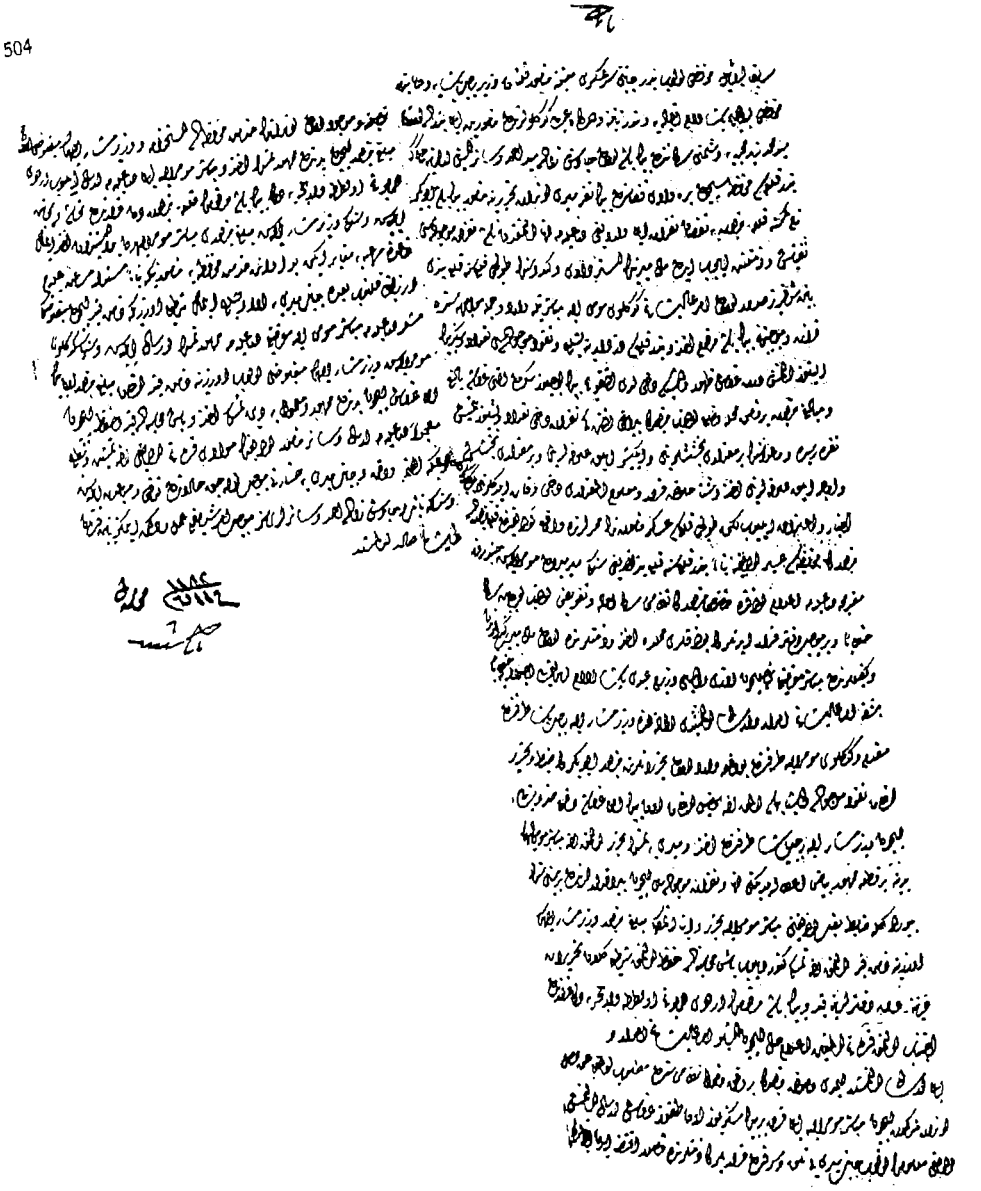
FOTOKOPİ NO: 24/1 (Başbakanlık Arşivi Cevdet Tasnifi Maliye vsk. no: 1740)



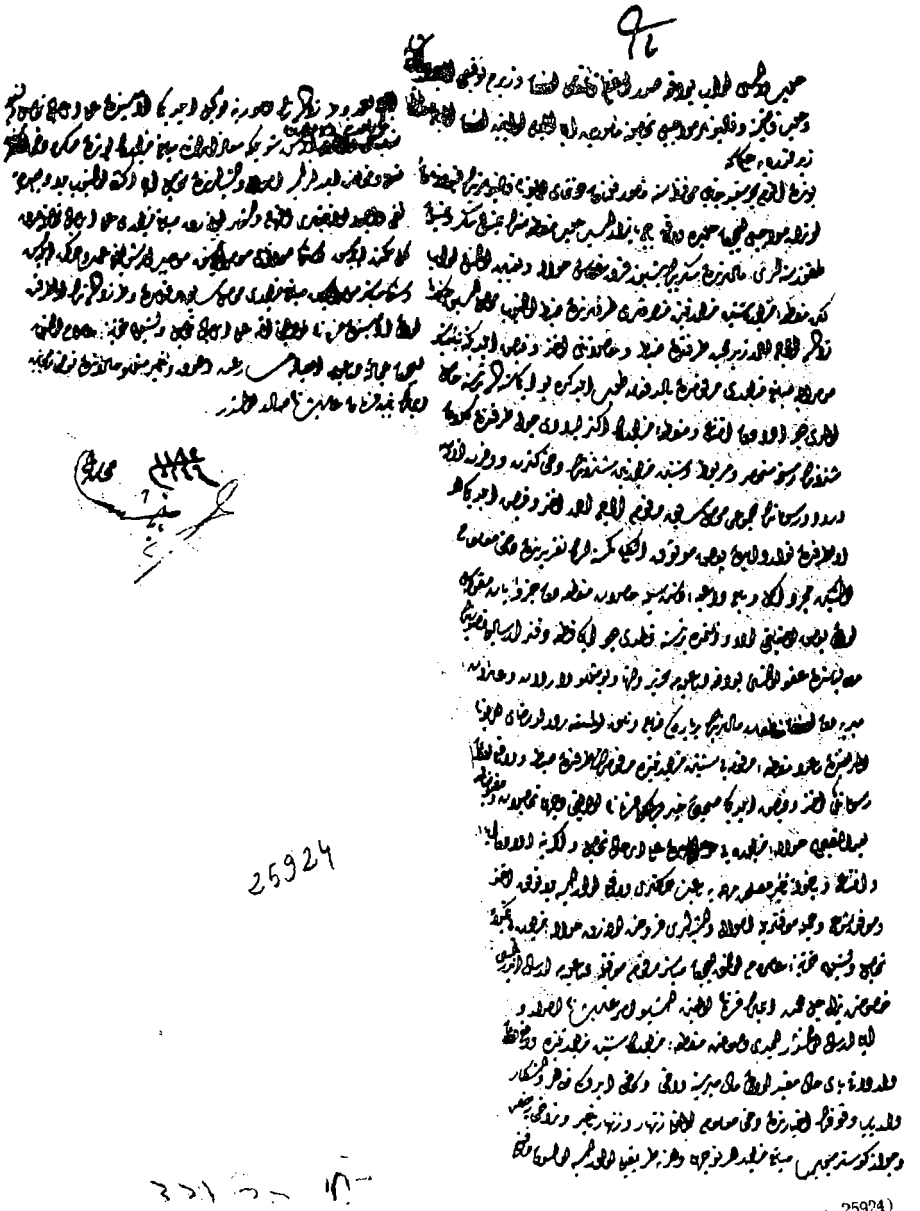
FOTOKOPİ NO: 24/2 (Başbakanlık Arşivi Cevdet Tasnifi Maliye vsk. no: 1740)



FOTOKOPİ NO: 25 (Başbakanlık Arşivi Cevdet Tasnifi Askeri vsk. no: 16841)



FOTOKOPİ NO: 26 (Başbakanlık Arşivi Cevdet Tasnifi Askeri vsk. no: 18665)

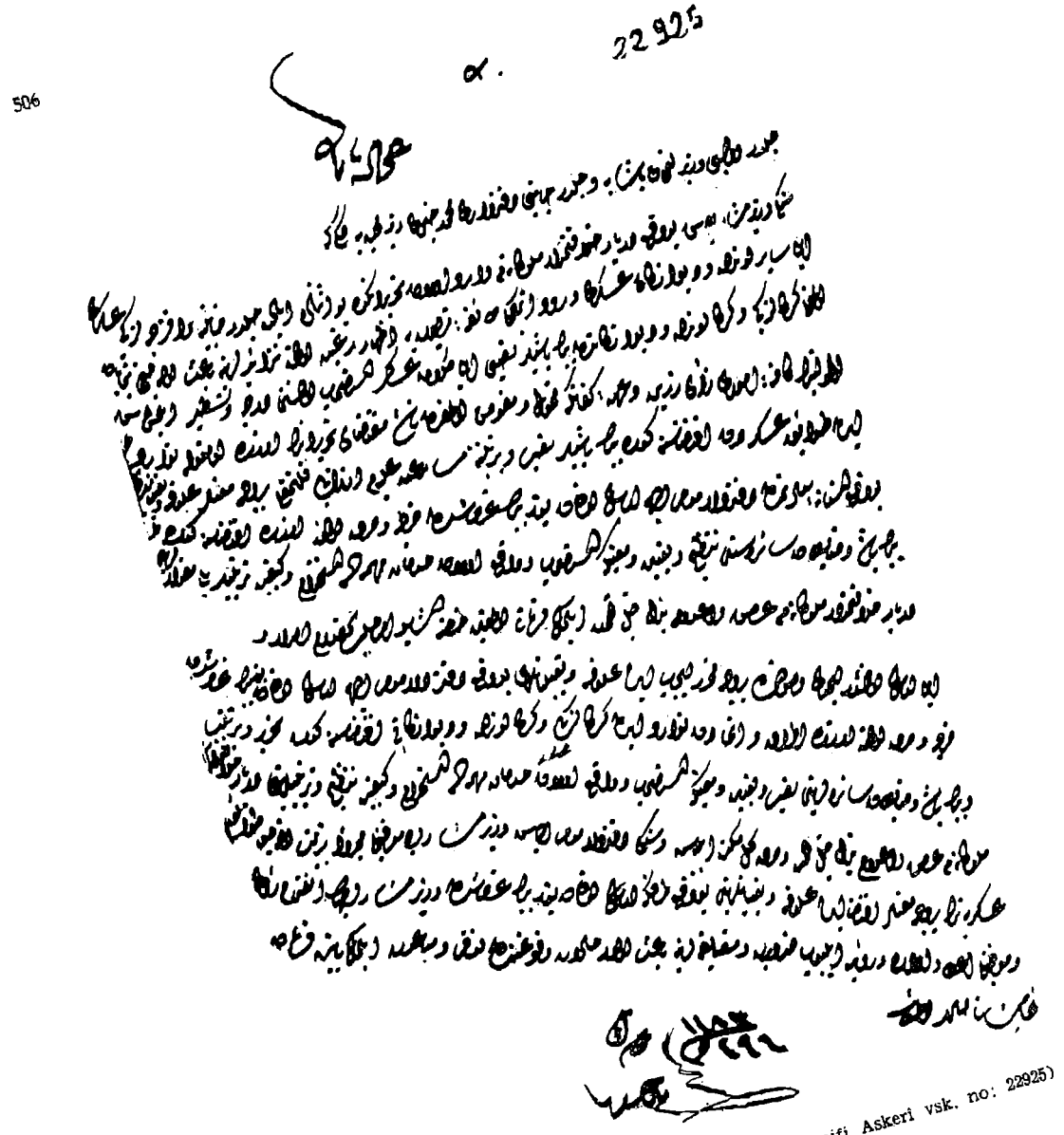


25924

FOTOKOPİ NO: 27 (Başbakanlık Arşivi Cevdet Tasnifi Maliye vsk. no: 25924)

506

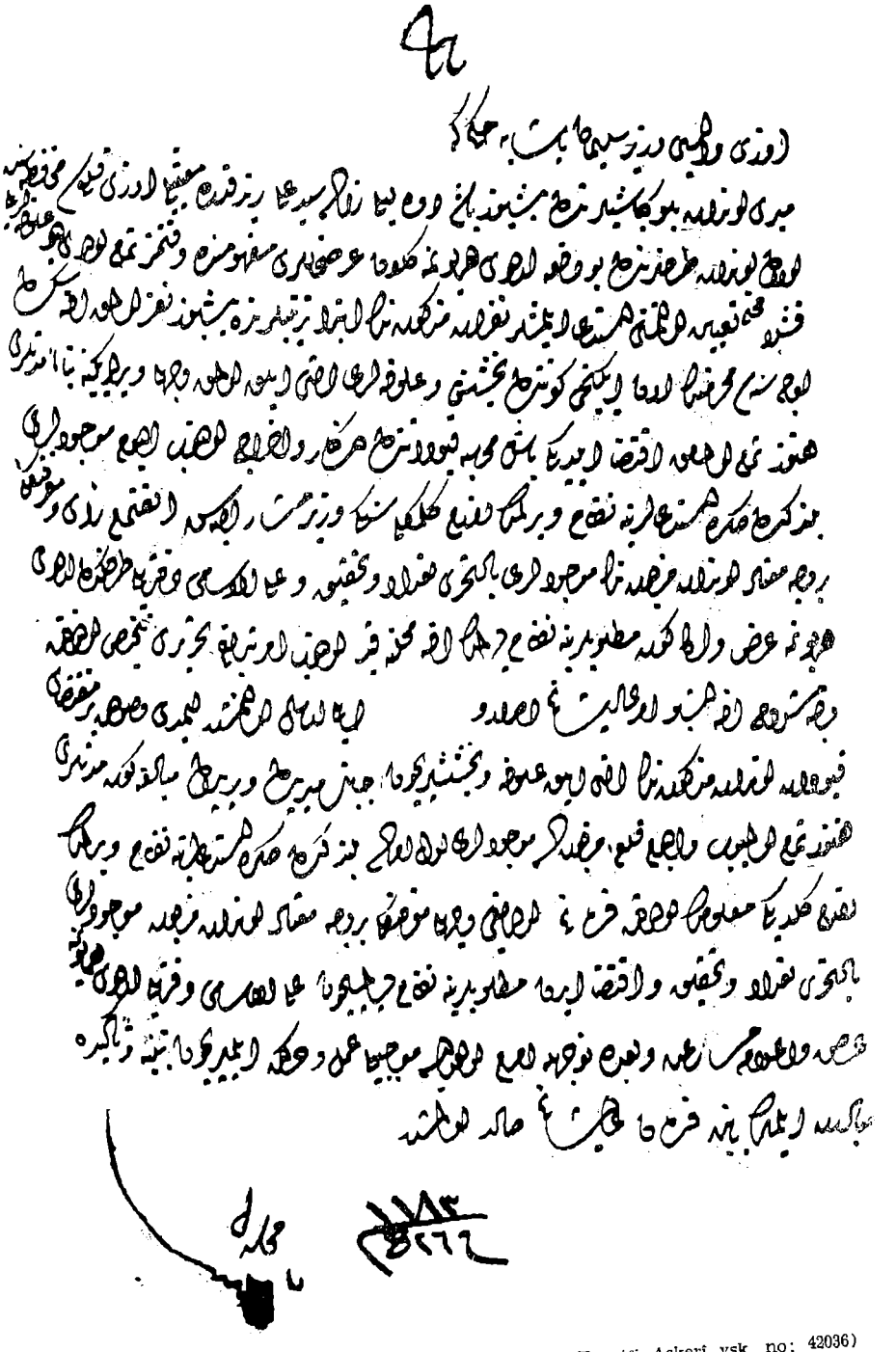
22925



FOTOKOPİ NO: 28 (Başbakanlık Arşivi Cevdet Tasnifi Askeri vsk. no: 22925)

7429

FOTOKOPİ NO: 29 (Başbakanlık Arşivi Cevdet Tasnifi Askeri vsk. no: 27429)



FOTOKOPİ NO: 30 (Başbakanlık Arşivi Cevdet Tasnifi Askerî vsk. no: 42036)



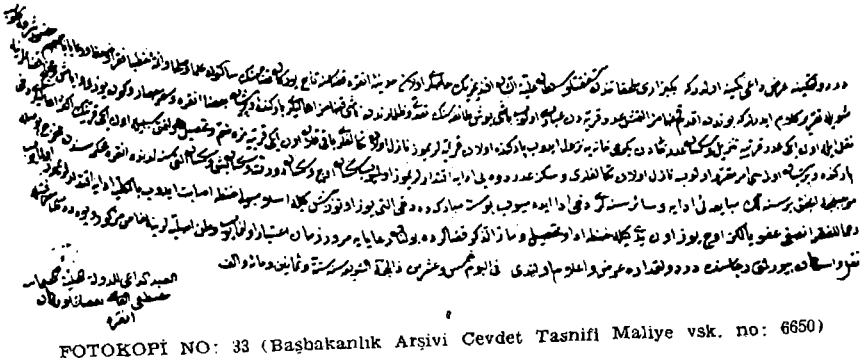
FOTOKOPİ NO: 31 (Başbakanlık Arşivi Cevdet Tasnifi Askeri vsk. no: 18671)



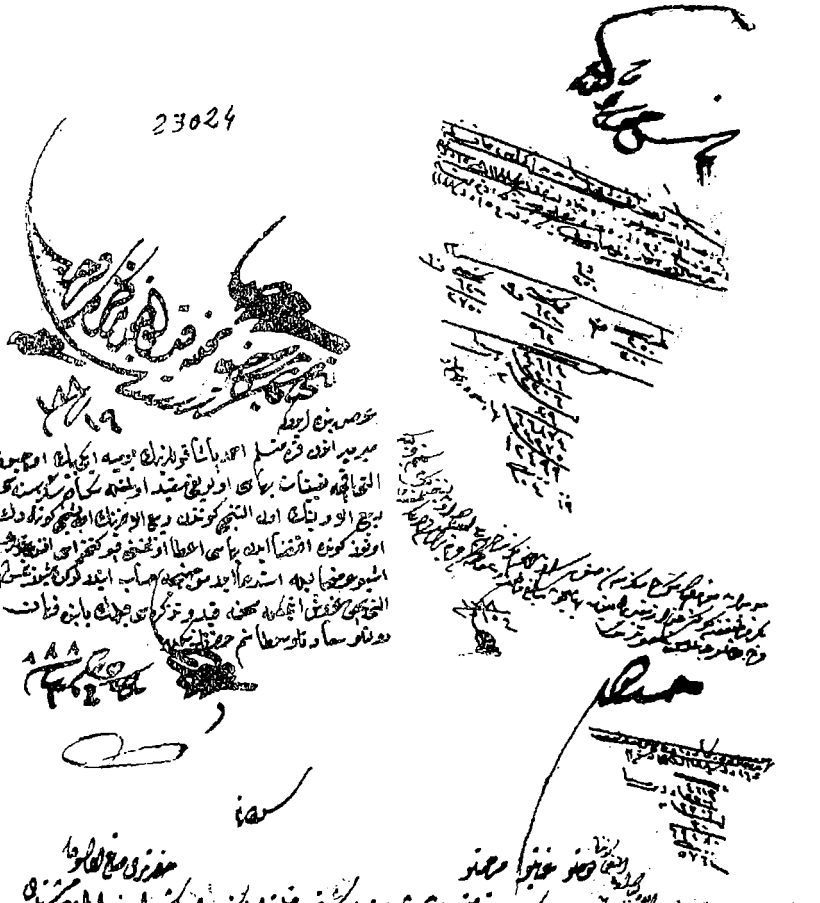
FOTOKOPİ NO: 32 (Başbakanlık Arşivi Cevdet Tasnifi Askeri vsk. no: 28091)



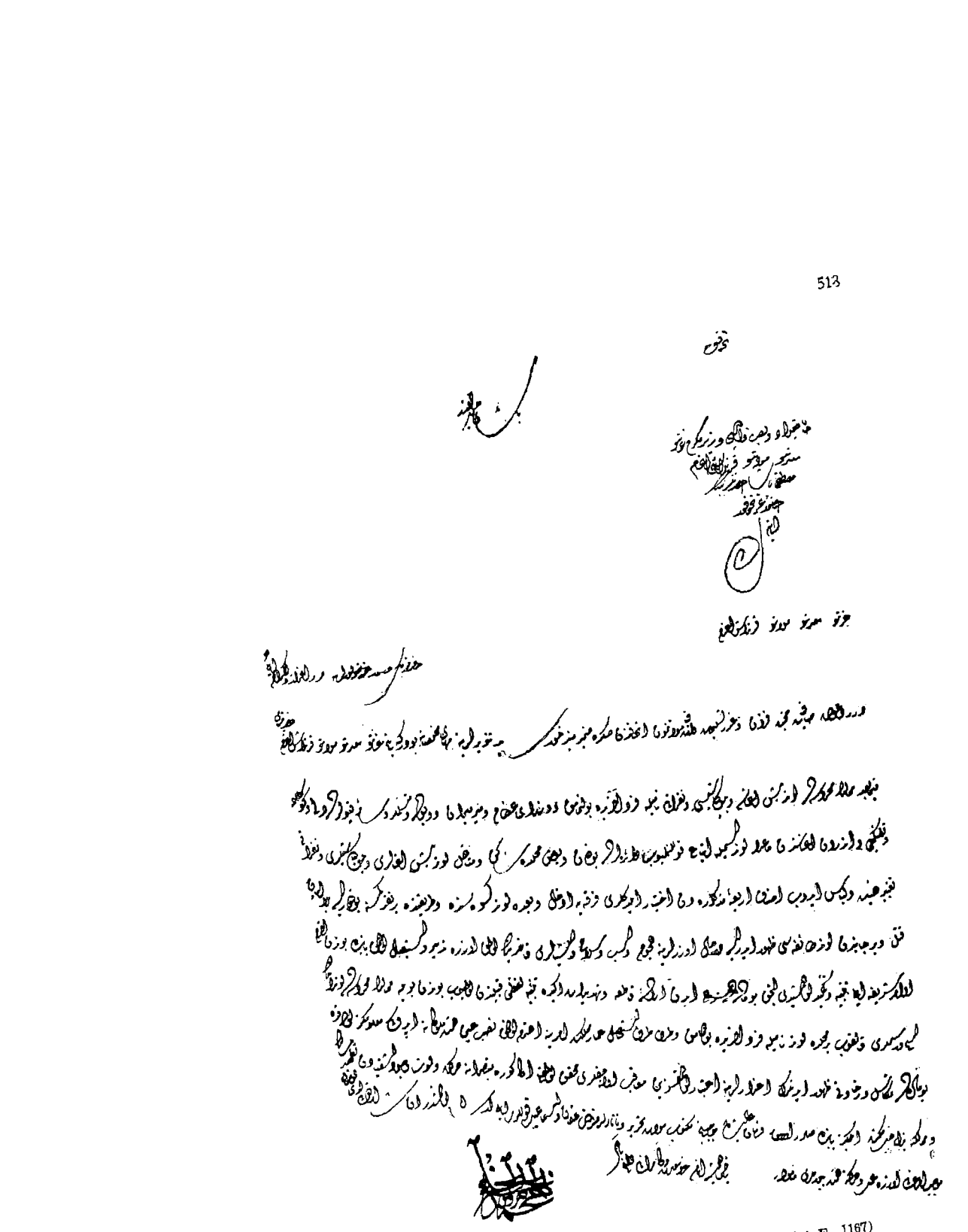
6650



FOTOKOPİ NO: 33 (Başbakanlık Arşivi Cevdet Tasnifi Maliye vsk. no: 6650)



FOTOKOPİ NO: 34 (Başbakanlık Arşivi Cevdet Tasnifi Askeri vsk. no: 23024)



FOTOKOPİ NO: 35 (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi E. 1167)



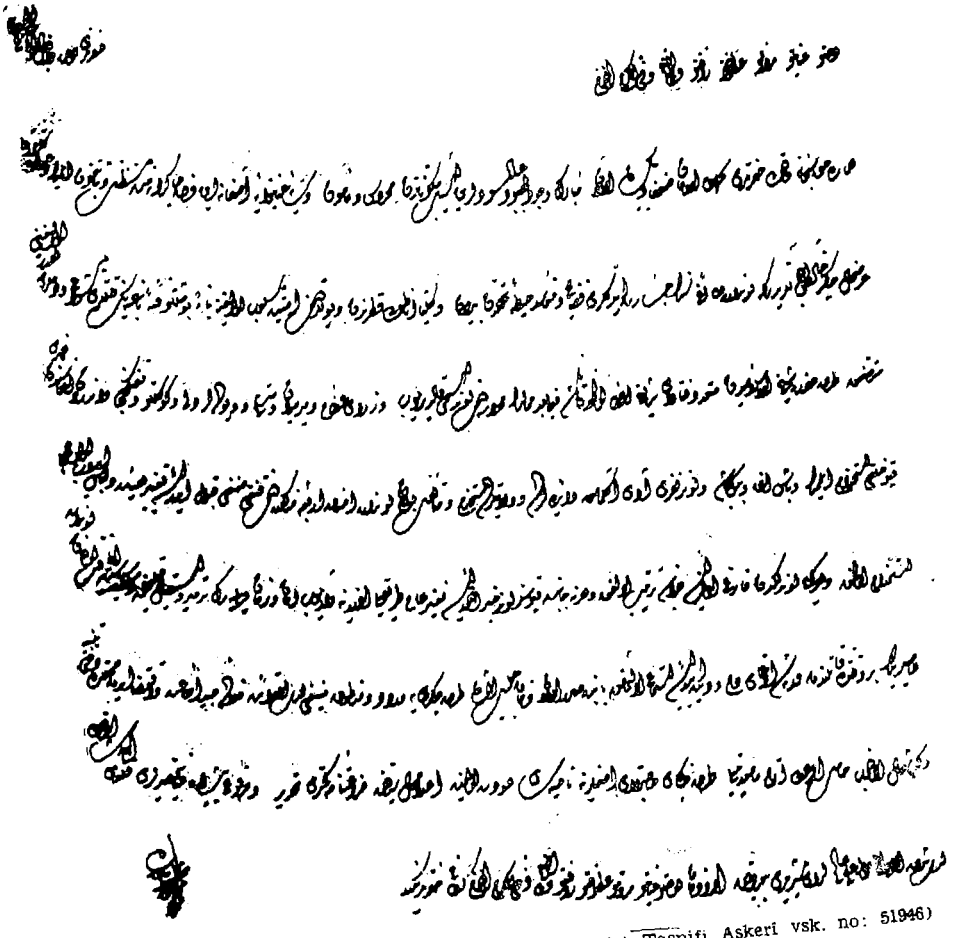
FOTOKOPİ NO: 36/1 (Başbakanlık Arşivi Cevdet Tasnifi Askeri vsk. no: 19398)



FOTOKOPİ NO: 36/2 (Başbakanlık Arşivi Cevdet Tasnifi Askeri vsk. no: 19398)



1946



FOTOKOPİ NO: 37 (Başbakanlık Arşivi Cevdet Tasnifi Askeri vsk. no: 51946)

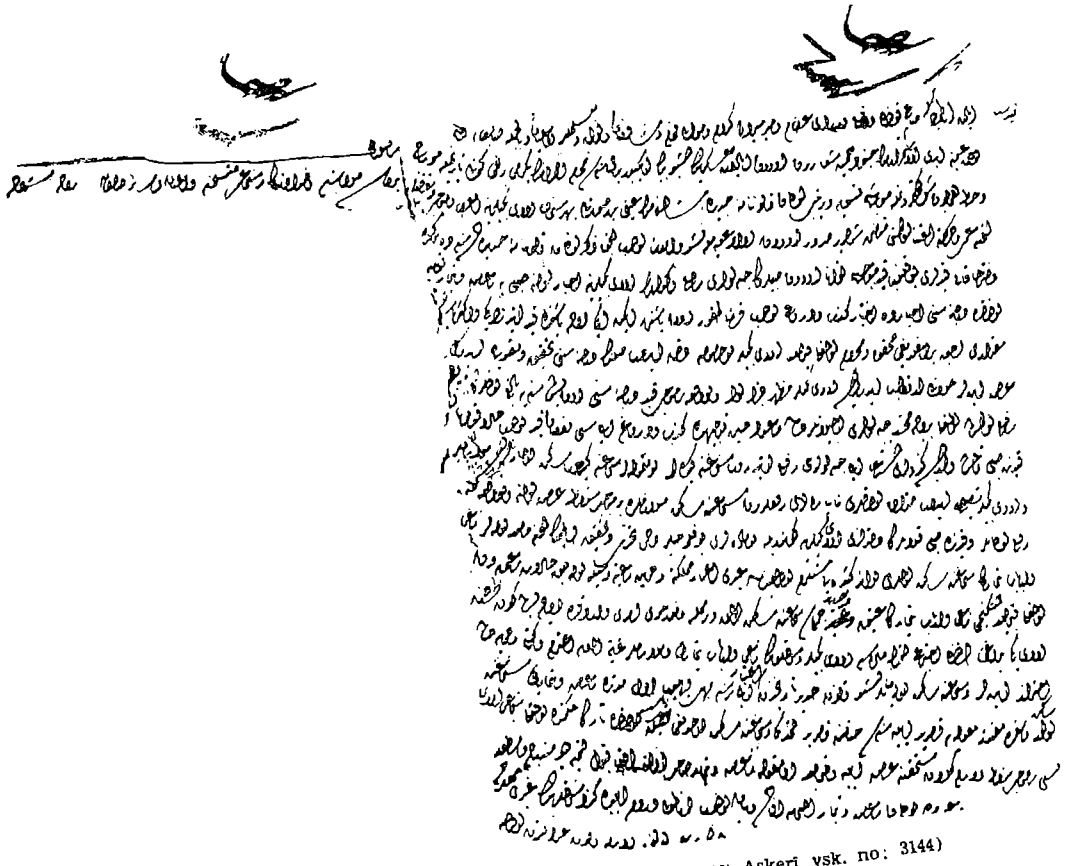


FOTOKOPİ NO: 38 (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi E. 5740)

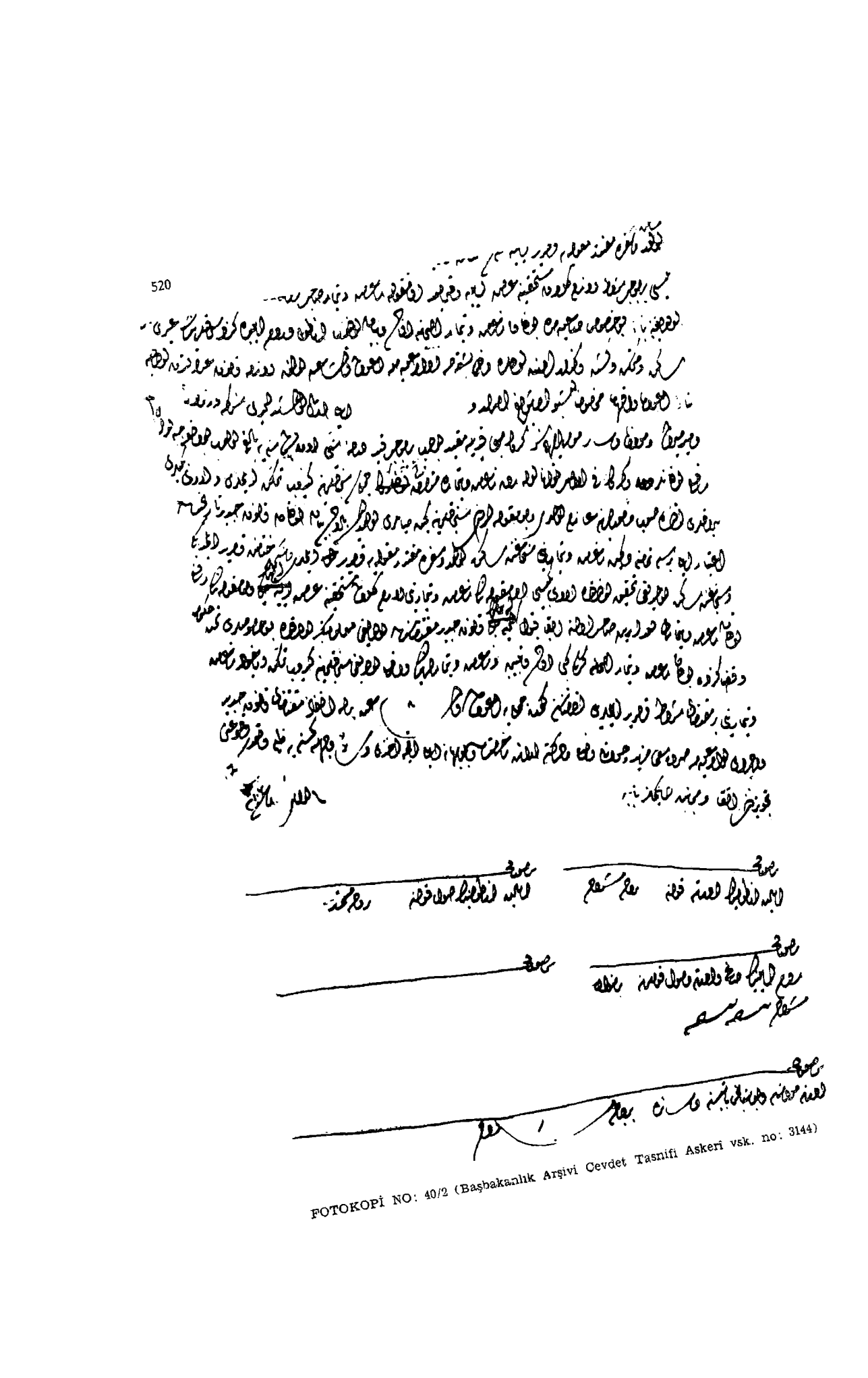


16:599

FOTOKOPİ NO: 39 (Başbakanlık Arşivi Cevdet Tasnifi Dahiliye vsk. no: 16599)

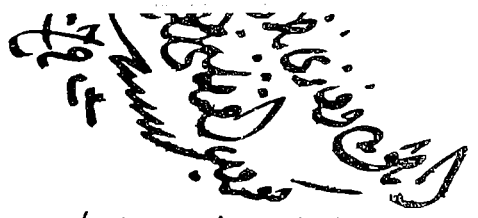


FOTOKOPİ NO: 40/1 (Başbakanlık Arşivi Cevdet Tasnifi Askeri vsk. no: 3144)



FOTOKOPİ NO: 40/2 (Başbakanlık Arşivi Cevdet Tasnifi Askeri vsk. no: 3144)

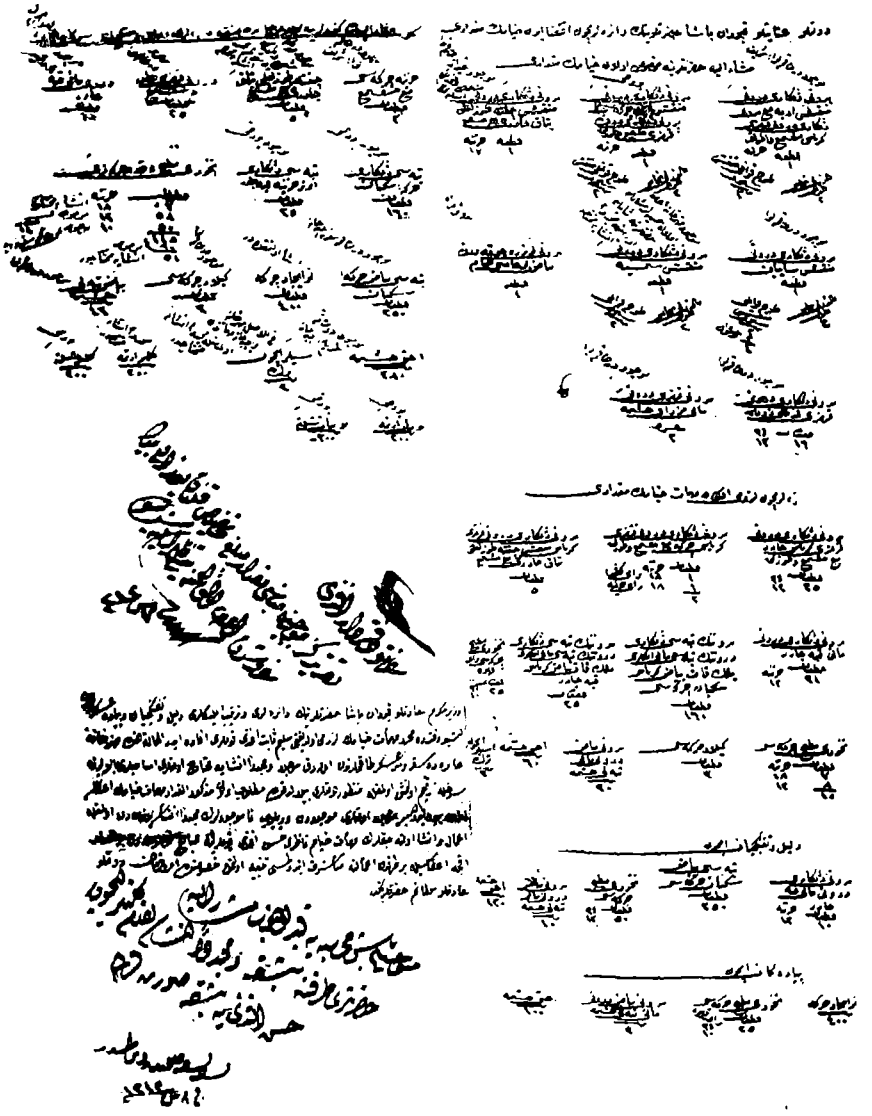
4273





FOTOKOPİ NO: 41 (Başbakanlık Arşivi Cevdet Tasnifi Maliye vsk. no: 4273)

6466



FOTOKOPİ NO: 42 (Başbakanlık Arşivi Cevdet Tasnifi Bahriye vsk. no: 6466)

20737

FOTOKOPİ NO: 43 (Başbakanlık Arşivi Cevdet Tasnifi Askeri vsk. no: 20737)

BİBLİYOGRAFYA

I — BASILMIŞ VE YAZMA KİTAPLAR

Abdurrahman Paşa Kanunnâmesi, Millî Tetebbular Mecmuası, Sayı 3, İstanbul 1331.

Abdurrahman Vefik, Tekâlif Kavaidi, Dersaadet 1328.

Ahmed Lûtfi, Tarih, İstanbul 1290 - 1308.

Ahmed Refik, Hicri Onikinci Asırda İstanbul Hayatı, İstanbul 1930.

Ahmed Refik, Hicri Onbirinci Asırda İstanbul Hayatı, İstanbul 1931.

Ahmed Refik, Onuncu Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı, İstanbul 1333.

Ahmed Refik, Konya Muharebesinden Sonra Şehzâde Sultan Bayezid'in İran'a Firarı, Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası 36 (1331).

Akçura, Yusuf, Osmanlı Devletinin Dağılma Devri, Ankara 1940.

Akdağ, Mustafa, Celâli İsyanlarının Başlaması, Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi, C. IV, Sa. 1 (1945) Ankara.

Akdağ, Mustafa, Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Vaziyeti, Belleten, C. XIII, Sa. 51 (1949) ve Belleten, C. XIV, Sa. 55 (1950) Ankara.

Akdağ, Mustafa, Timar Rejiminin Bozuluşu, Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi, C. III, Sa. 4 (1945) Ankara.

Akdağ, Mustafa, Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi I, Ankara 1959.

A k d a ğ, M u s t a f a, Yeniçeri Ocak Nizamının Bozuluşu, Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi, C. V, Sa. 3 (1949) Ankara.

A k d a ğ, M u s t a f a, Türkiye Tarihinde İçtimaî Buhranlar Serisinden Medreseli İsyanları, İktisat Fakültesi Mecmuası, C. II. No. 14, İstanbul 1949 - 1950.

Â l i, Künhü'l-ahbar, İstanbul 1277 ve basılmamış kısmı.

A n h e g g e r, Dr. R o b e r t - İ n a l c ı k, Dr. H a l i l, Kanunnâme-i Sultanî Ber muceb-i Örf-i Osmanî, Ankara 1956.

A n h e g g e r, R o b e r t, Hezarfen Hüseyin Efendi'nin Osmanlı Devlet Teşkilâtına dair mülâhazaları, Türkiyat mecmuası, C. X, İstanbul 1953.

A n o n i m, Tarih-i Âl-i Osman, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Revan Kitapları No. 1100.

A n o n i m, Cild-i evvel Tarih-i Âl-i Osman, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Revan Kitapları No. 1099.

Â ş ı k P a ş a z â d e, Âşık Paşazâde Tarihi, İstanbul 1332. (Âli Bey neşri)

A y ı n t a b l ı A y n î, İkd al-cuman fi tarih ahl al-zaman, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Bağdat Köşkü Kitaplığı No. 274.

A y n î A l i, Kavanin-i Al-i Osman der hulâsa-î mezamin-i defter-i Divan, İstanbul 1280.

B a k î, E d i p Â l i, Şer'iye sicillerine göre Afyonkarahisar'da XVII, XVIII. asırlarda meçhul halk tarihinden, Afyon 1951.

B a r k a n, Ö m e r L û t f i, Osmanlı İmparatorluğunda çiftçi sınıflarının hukukî statüsü, Ülkü dergisi, sene 1937 (Sayı 9 dan itibaren)

B a r k a n, Ö m e r L û t f i, İslâm Ansiklopedisi'nde «Çiftlik» maddesi.

B a r k a n, Ö m e r L û t f i, Bazı büyük şehirlerde eşya ve yiyecek fiatlarının tespit ve teftişi hususlarını tanzim eden kanunnameler, Tarih Vesikaları, I - III fasiküller.

B a r k a n, Ö m e r L û t f i, XV ve XVI ıncı asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları, Kanunlar, İstanbul 1943.

B a r k a n, Ö m e r L û t f i, Malikâne - Divanî Sistemi, Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası, C. 2, İstanbul 1939.

B a r k a n, Ö m e r L û t f i, Osmanlı İmparatorluğu bütçelerine dair notlar, İktisat Fakültesi Mecmuası, C. 15, No. 1 - 4, İstanbul 1955.

B a r k a n, Ö m e r L û t f i, Osmanlı İmparatorluğu bütçelerine dair notlar, İktisat Fakültesi Mecmuası, C. 17, No. 1 - 4, İstanbul 1960.

B a r k a n, Ö m e r L û t f i, 934 - 935 (1527 - 1528) Malî yılına ait bütçe örneği, İktisat Fakültesi Mecmuası, C. 15. No. 1 - 4, İstanbul 1955.

B a r k a n, Ö m e r L û t f i, 954 - 955 (1547 - 1548) Malî yılına ait bir Osmanlı bütçesi, İktisat Fakültesi Mecmuası, C. 19, No. 1 - 4, İstanbul 1960.

B a r k a n, Ö m e r L û t f i, 974 - 975 (1567 - 1568) Malî yılına ait bir Osmanlı bütçesi, İktisat Fakültesi Mecmuası C. 19, No. 1 - 4, İstanbul 1960.

B a r k a n, Ö m e r L û t f i, 1070 - 1071 (1660 - 1661) tarihli Osmanlı bütçesi ve bir mukayese, İktisat Fakültesi Mecmuası, C. 17, No. 1 - 4, İstanbul 1960.

B a r k a n, Ö m e r L û t f i, 1079 - 1080 (1669 - 1670) Malî yılına ait bir Osmanlı bütçesi ve ekleri, İktisat Fakültesi Mecmuası, C. 17, No. 1 - 4, İstanbul 1960.

B a r k a n, Ö m e r L û t f i, Osmanlı İmparatorluğunda bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak Sürgünler, İktisat Fakültesi Mecmuası, C. 11, İstanbul 1952, ve C. 13, İstanbul 1953, ve C. 15, İstanbul 1955.

B a r k a n, Ö m e r L û t f i, Tarihi Demografi araştırmaları ve Osmanlı Tarihi, Türkiyat Mecmuası, C. X. İstanbul 1953.

B e l i n, M. (Terc. M. Ziya), Türkiye İktisadî Tarihi Hakkında Tetkikler, İstanbul 1931.

B e r k i, A l i H i m m e t, Vakıflar, İstanbul 1946.

B r a u d e l, F e r n a n d, La Méditerranée et le Monde méditerranéen à l'époque de Philippe II, Paris 1949.

B u r i a n, O r h a n, Babıâli nezdinde üçüncü İngiliz elçisi Lello'nun muhtırası, Ankara 1952.

B u s b e c q, (Terc. Osman Yüksel), Kanunî Devrinde Bir Sefirin Hatıratı (Türk Mektupları), Ankara 1953.

Calendar of State paper, Venice, Vol. IV, ed. Brow, London 1873.

C e l â l - z â d e M u s t a f a Ç e l e b i (Koca Nişancı), Tabakatü'l Memalik ve derecatü'l-mesalik, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Emanet hazinesi kitaplığı No. 1427. (Celâl oğlu Mustafa, Osmanlı İmparatorluğunun yükselme devrinde Türk ordusunun savaşları ve devletin kurumu, iç ve dış siyasası; eseri bugünkü dile - kısaltarak - uyduran: Sadettin Tokdemir, İstanbul 1937).

C e v a d P a ş a, Tarih-i Askeriî Osmanî, İstanbul 1297.

C e v d e t P a ş a, Tarih-i Cevdet, İstanbul 1302 - 1303.

C e z a r, M u s t a f a, Mufassal Osmanlı Tarihi, İstanbul 1957 - 1960.

Çağatay, Neşet, Osmanlı İmparatorluğunda maden hukuk ve iktisadiyatı hakkında vesikalar, Tarih Vesikaları II. fasikül.

Dağlıoğlu, Hikmet Turhan, XVI. asırda Bursa Şehri, Bursa 1940.

Dukas, (Terc. VL. Mirmiroğlu), Bizans Tarihi, İstanbul 1956.

Dereli, Hamit, Kıraliçe Elizabeth devrinde Türkler ve İngilizler, İstanbul 1951.

Ekrem Kâmil, Gazi Mekki Seyahatnamesi, Tarih Semineri Dergisi 1 - 2, İstanbul 1937.

Evliya Çelebi, Seyahatname, C. IX. İstanbul 1935.

Fekete, L. - Gy. Kaldy - Nagy, Rechnungsbücher Türkischer Finanzstellen in Buda (Ofen) 1550-1580. Budapest 1962.

Feridun, Münşeat-ı Selâtin, İstanbul 1275.

Gibbon, Edward, The Decline and Fall of the Roman Empire, Vol. III. The Modern Library, New York.

Gökbilgin, M. Tayyib, XV ve XVI. asırlarda Edirne ve Paşa Livası, İstanbul 1952.

Graf Marsigli (Çev. Kaymakam M. Nazmi), Osmanlı İmparatorluğunun zuhur ve terakkisinden inhitatı zamanına kadar askerî vaziyeti, Ankara 1934.

Güçer, Lütfi, Osmanlı İmparatorluğu dahilinde hububat ticaretinin tâbi olduğu kayıtlar, İktisat Fakültesi Mecmuası, C. 13, İstanbul 1953.

Güçer, Lütfi, XVIII. Yüzyıl ortalarında İstanbul'un iaşesi için lüzumlu hububatın temini meselesi, İktisat Fakültesi Mecmuası, C. 11, İstanbul 1952.

H a l c o c o n d y l e s, Histoire de la décadence de l'Empire Grec et l'établissement de celuy des Turcs, Paris 1620.

H a m m e r, (Terc. M. Atâ), Devlet-i Osmaniye Tarihi, C. 2, 4, 7, 8. İstanbul 1330.

H e z a r f e n H ü s e y i n Ç e l e b i, Telhisü'l-Beyan fi Kavanin-i Âl-i Osman, Paris Bibliothèque Nationale No. 1321. (Başbakanlık Arşivi Kütüphanesindeki fotokopi).

H o c a S a d e t t i n E f e n d i, Tacü't-tevarih, İstanbul 1279.

H ü s e y i n H ü s a m e d d i n, Amasya Tarihi c. 3, İstanbul 1927.

İ b n K e m a l, Tevârih-i Âl-i Osman (Şerafettin Turan neşri), Ankara 1957.

İ b r a h i m P e ç e v î, Tarih-i Peçevî, İstanbul 1283.

İ n a l c ı k, H a l i l, Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I, Ankara 1954.

İ n a l c ı k, H a l i l, Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadî vaziyeti üzerinde bir tetkik münasebetiyle, Belleten XV, sa. 60, 1951.

İ n a l c ı k, H a l i l, Osmanlı - Rus rekabetinin menşei ve Don - Volga kanalı teşebbüsü, Belleten XII, sa. 46. 1948.

İ n a l c ı k, H a l i l, Tanzimat Nedir?, Tarih Araştırmaları 1940 - 1941, İstanbul 1941.

İ n a l c ı k, H a l i l, Fatih Sultan Mehmed'in fermanları, Belleten sa. 46.

İ s k e n d e r H o c i, Şehzâde Halil'in sergüzeşti, Tarih i Osmani Encümeni Mecmuası, sene 2, C. 7.

İ z z î S ü l e y m a n E f e n d i, Tarih-i İzzî, İstanbul 1199.

K a r a l, E n v e r Z i y a, Selim III'ün Hatt-ı Humâyunları, Ankara 1942.

K a r a m ü r s e l, Z i y a, Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler, Ankara, 1940.

K â t i b Ç e l e b i, Tuhfetü'l-kibar fi esfarü'l-bihar, İstanbul 1329.

K â t i b Ç e l e b i, Fezleke-i Tarih, İstanbul 1286 - 1287.

K â t i b Ç e l e b i, Mizanü'l-hak fi ihtiyari'l-ahak, İstanbul 1306.

K â t i b Ç e l e b i, Düstûrü'l-amel li-ıslah-il halel (Aynî Ali risalesi ilâvesi olarak neşredilmiştir)

K ö m ü r c ü y a n, E r e m y a Ç e l e b i, (Terc. Hrand D. Andreasyan), İstanbul Tarihi, XVII. asırda İstanbul, İstanbul 1952.

K ö p r ü l ü z â d e M e h m e d F u a d, Eski Şairlerimiz, Divan Edebiyatı Antolojisi, İstanbul 1934.

K u r a t A k d e s N i m e t, İsveç Kıralı XII. Karl'ın Türkiye'de kaldığı zamana ait Metinler ve vesikalar, İstanbul 1948.

K ü ç ü k Ç e l e b i z â d e Â s ı m, Tarih, İstanbul 1282.

M a h m u d Ş e v k e t (P a ş a), Osmanlı teşkilâtı ve kıyafet-i askeriyesi, İstanbul 1325.

M a n t r a n, R o b e r t, İstanbul Dans la Seconde Moitié du XVII ème Siècle, Paris 1962.

M e h m e d A r i f, İkinci Viyana Seferi Hakkında, Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, sene 3, cüz 13 - 17.

Mustafa Naima, Tarih-i Naima, İstanbul 1283.

Mustafa Nuri Paşa, Netaicü'l-vukuat, İstanbul 1327.

Mustafa (Selânikî), Tarih-i Selânikî, İstanbul 1281.

Müneccimbaşı Ahmed b. Lûtfullah, Sahayifü'l-ahbar, İstanbul 1280.

Nedkoff, Boris (Terc. Şinasi Altundağ), Osmanlı İmparatorluğunda Cizye, Belleten c. VII, Ankara 1944.

Neşrî (Mehmed Neşrî), Kitab-ı Cihannüma (neşreden: F. R. Unat - M. Köymen), Ankara 1949 ve 1957.

d'Ohsson, Tableau Général de l'Empire Ottoman, Paris 1788.

Orhonlu, Cengiz, Osmanlı İmparatorluğunda Âşiretleri İskân Teşebbüsü, İstanbul 1963.

Perrat, G., Souvenir d'un voyage en Asie Mineure, Paris 1864.

Pîrî Reis, Kitab-ül Bahriye (Türk Tarih Kurumu neşri) İstanbul 1935.

Raşid, Tarih-i Raşid, İstanbul 1282.

Selimnâme, Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Kitapları No. 2146.

Silâhtar Fındıklı Mehmed Ağa, Silâhtar Tarihi, İstanbul 1928.

Solakzâde Mehmed Hemdemî, Tarih, İstanbul 1297.

Suphi-Sami-Şakir, Tarih, İstanbul 1198.

Süleyman Nutki, Muharebat-ı Bahriye-i Osmaniye, İstanbul 1307.

Şeref bin Şemseddin, Şerefnâme, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, No. 1460.

Texier, Charles, Küçük Asya (Terc. Ali Suat), İstanbul 1339 - 1340.

Tietze, A., XVI. Asır Türk Şiirinde Gemici Dili, Türkiyat Mecmuası, cilt IX, İstanbul 1951.

Truhelka, C., Bosnada Arazi Meselesinin Tarihi Esasları, Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası, cilt I, s. 57.

Turan, Şerafettin, Kanunî'nin Oğlu Şehzâde Bayezid Vak'ası, Ankara 1961.

Tunçdilek, Necdet, Eskişehir bölgesinde yerleşme tarihine toplu bir bakış, İktisat Fakültesi Mecmuası C. 15, İstanbul 1955.

Tunçdilek, Necdet, Orta Sakarya Vadisinin İktisadî Tarihi, İktisat Fakültesi Mecmuası, C. 17, İstanbul 1960.

Uluçay, Çağatay, XVII. Asırda Saruhan'da eşkiyalık ve halk hareketleri, İstanbul 1944.

Uluçay, Çağatay, 18 ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri, İstanbul, 1955.

Uluçay, Çağatay, Yavuz Sultan Selim nasıl padişah oldu?, Tarih Dergisi sa. 11 - 12, İstanbul 1956.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi, c. III, ks. I, Ankara 1951.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, İslâm Ansiklopedisi'nde «Levend» maddesi.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı devleti teşkilâtından Kapıkulu Ocakları I, Ankara 1943.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Kanun-ı Osmanî Mefhûm-ı Defter-i Hakanî, Belleten sayı: 59.

2 — VESİKALAR

A — Başbakanlık Arşivi :

a — Defterler :

Mühimme Defterleri No. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 67, 73, 78.

Maliyeden Müdevver Defter No. 10144.

Divân-ı Humâyun Şikâyet Defteri No. 32.

Piyadegân Defterleri: Ali Emiri Tasnifi Fatih No. 13, 17, 21, 37, 41, 44, 47. Ali Emiri Tasnifi İkinci Bayezid No. 1, 23. İbn-ül Emin Askerî No. 14.

b — Perakende vesikalar :

Cevdet Tasnifi Dahiliye Vesikaları No. 903, 960, 1056, 1575, 1907, 1955, 2354, 2363, 2589, 2630, 2694, 3056, 3297, 3572, 3980, 4023, 4154, 4585, 4649, 5071, 5295, 6023, 6490, 6568, 7158, 7377, 7558, 8968, 9070, 9074, 9426, 9675, 9965, 10178, 10180, 10335, 10338, 10386, 10403, 10979, 10988, 11010, 11716, 12828, 12920, 12921, 12965, 13010, 13124, 13141, 13143, 13165, 13236, 13556, 13769, 13778, 13844, 13846, 13900, 13919, 14034, 14091, 14956, 15296, 15405, 15762, 15778, 16081, 16390, 16411, 16599, 16780, 16813, 17095.

Cevdet Tasnifi Askeri Vesikalar No. 246, 911, 1063, 1448, 1451, 1555, 1657, 1659, 1689, 1699, 1702, 1738, 1770, 2057, 2081, 2134, 2373, 2387, 2402, 2516, 2526, 2574, 2864, 3038, 3039, 3078, 3079, 3135, 3144, 3344, 3436, 3713, 3742, 3758, 4116, 4498, 4678, 5154, 5216, 5339, 5521, 5570, 5693, 7159, 7420, 7448, 7753, 7907, 8065, 8111, 8795, 8800, 8849, 8943, 8947, 9094, 9247, 9546, 9551, 9695, 9782, 10239, 10393, 10401, 10992, 11027,

11196, 11600, 11638, 12511, 12572, 12577, 12798, 12827, 12941, 13095, 13172, 13246, 13442, 13447, 13477, 13517, 13592, 13631, 13643, 13762, 13796, 13884, 14003, 14719, 14795, 15280, 15543, 15591, 15676, 15759, 16045, 16230, 16288, 16345, 16841, 16896, 16905, 17063, 17186, 17727, 18069, 18421, 18448, 18665, 18671, 18692, 18693, 19143, 19398, 19762, 19834, 19916, 19987, 20314, 20330, 20583, 20588, 20589, 20596, 20737, 20940, 21445, 21615, 21838, 21856, 22031, 22088, 22451, 22614, 22638, 22854, 22925, 22963, 22969, 23009, 23024, 23105, 23128, 23244, 23256, 23277, 23282, 23320, 23863, 24533, 25229, 25259, 25439, 25807, 25851, 26096, 26831, 27325, 27428, 27429, 27459, 27823, 27903, 28091, 28546, 28597, 28857, 29086, 29236, 29237, 29708, 29819, 30412, 30439, 31033, 31101, 31411, 31727, 31988, 32065, 32542, 32764, 32845, 33557, 33773, 34054, 34089, 35496, 36380, 36462, 36711, 36837, 37029, 37065, 37104, 37211, 37216, 37265, 37347, 37369, 37371, 37425, 38051, 38067, 38773, 39235, 39838, 39959, 39991, 40782, 41133, 41280, 41799, 41974, 41988, 42036, 42559, 42619, 42989, 43002, 43005, 43104, 43253, 43372, 43427, 43734, 44174, 44276, 45099, 45121, 45182, 45386, 45466, 45895, 45988, 46002, 46070, 46152, 46171, 46201, 46271, 46882, 46950, 47415, 47453, 47483, 47549, 47693, 48532, 48812, 48894, 48919, 48994, 49088, 49122, 49207, 49494, 49514, 49515, 49870, 50177, 50267, 50392, 50666, 50837, 50984, 51144, 51204, 51441, 51484, 51624, 51650, 51946, 51979, 52236, 52355, 52434, 52875, 53045, 53110, 53336, 53791, 53808, 54042, 54328, 54510, 54556, 54557, 54558, 54643, 54763.

Cevdet Tasnifi Bahriye Vesikaları No. 513, 927, 2284, 2836, 3375, 3378, 3387, 3394, 3500, 3755, 3916, 3960, 4013, 4081, 4165, 4350, 4473, 4494, 4574, 4576, 4580,

4586, 4606, 4659, 4669, 4769, 4784, 4802, 4905, 4987, 4994, 4995, 5053, 5130, 5164, 5165, 5170, 5208, 5253, 5391, 5412, 5415, 5416, 5422, 5472, 5573, 5586, 5608, 5646, 5817, 5930, 5931, 5939, 5969, 6136, 6150, 6155, 6197, 6268, 6293, 6414, 6486, 6492, 6518, 6519, 6565, 6607, 6779, 6831, 6930, 6982, 6990, 7020, 7275.

Cevdet Tasnifi İktisat Vesikaları No. 118, 226, 360.

Cevdet Tasnifi Maliye Vesikaları No. 285, 316, 404, 800, 820, 1022, 1242, 1740, 2143, 2384, 2392, 3224, 3246, 3293, 3347, 3637, 3799, 3838, 3880, 4060, 4176, 4273, 4249, 4949, 6650, 6673, 6943, 6979, 7049, 7085, 7331, 7471. 7570, 7898, 9078, 9087, 10926, 11117, 11876, 12235, 12685, 14090, 14429, 16092, 16214, 16215, 16659, 16737, 16747, 17662, 18740, 19347, 21348, 21775, 21781, 22036, 22049, 22930, 22984, 23634, 23657, 24184, 24698, 24832, 25076, 25113, 25924, 27073, 27171, 27205, 28550, 29487, 29944, 30267, 30386, 30423, 30621, 31276, 31283, 31877.

İbnülemin Tasnifi Maliye Vesikaları No. 942, 1190, 12219.

İbnülemin Tasnifi Askeri Vesikalar No. 651, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 783, 784, 854, 856, 859, 860, 861, 862, 863, 864, 868, 869, 870, 873, 874, 876, 880, 883, 884, 885, 888, 889, 890, 891, 892, 893, 894, 895, 897, 898, 899, 900, 1409, 2361, 2362, 2395, 2486, 2504, 2536, 2543.

Fekete Tasnifi Vesikalar No. Eski: 1605, Yeni: D. BMK 997.7.20; Eski: 2625, Yeni: D. BŞM 1008.6.13; Eski: 3791, Yeni: D. MKF 1010.8.15; Eski: 762, Yeni: D. BKL 986.12.22; Eski: 765, Yeni: D. BKL 986.12.25; Eski: 766, Yeni: D. BKL 986.12.25.

B — Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi:

E. 1167, 1173, 1519, 1839, 1903, 1966, 2267, 3251, 3420, 3426, 3885, 3890, 3973, 4217, 4231, 5024, 5084, 5293,

5372, 5452, 5471, 5490, 5492, 5621, 5824, 5855, 5884, 6025, 6027, 6057, 6058, 6085, 6202, 6349, 6352, 6578, 6942, 7051, 7975, 8158, 9070, 9209, 9133, 9613, 9822, 10260, 10869, 11681, 11768.

D. 172, 752. 802, 5080, 5200, 5211, 5372, 5423, 5657, 5740, 6133, 6288, 6344, 6572, 6716, 6735, 7342, 8556, 9461, 9840, 9870, 9889.

İNDEKS

Şahıs ve topluluk adları

A

Abdullah Paşa (Bender muhafızı) 458
Abaza Hasan Paşa 215
Abdullah Paşa (Köprülü zâde) 418
Abdullah Paşa 250, 310
Abdullah Paşa (İskenderiye mutasarrıfı) 433
Abdurrahman Paşa (Anadolu valisi) 313
Abdurrahman Paşa (Maraş valisi) 241
Abdülhamid (Birinci) 307, 308
Abdülmümin Efendi (Âyân) 336
Acem Oğulları (Eşkiya) 406
Agehî 11
Ahmed (Birinci) 53, 64, 65, 83, 113, 130, 133, 208, 213, 307
Ahmed (Üçüncü) 235, 340
Ahmed (Sehzâde) 8, 31, 32, 34, 37, 38, 89, 101, 102, 261, 348
Ahmed Ağa (İbrail nâzırı) 314
Ahmed Paşa (Osman paşa oğlu) 227
Ahmed Paşa (Hemedan seraskeri) 414
Ahmed Paşa (Çapar zâde) 244
Ahmed Paşa (Bağdad valisi) 383
Ahmed Paşa (Raka valisi) 416, 425
Ahmed Paşa (Humbaracı) 306
Ahmed Paşa (Nişli) 404
Ahmed Paşa 117
Ahmed Paşa (Kara mütesellim) 451, 452
Ahmed Paşa (Hersek zâde) 91
Ahmed Paşa (Hersek mutasarrıfı) 414
Ahmed Refik 67
Ahmed Vefik Paşa 22
Akkaş (Eşkiya) 221
Akkoyunlu 11, 97
Alemdar Mustafa Paşa 315, 341, 342
Ali Bey (Sehsüvaroğlu) 159
Ali Paşa (Anadolu valisi) 405
Ali Paşa (Özi muhafızı) 450
Ali Paşa (Sadrazam) 335
Ali Paşa (Niş muhafızı) 403
Ali Paşa (Kaptan-ı derya) 179
Âli (Müverrih) 37, 92, 98, 105, 108, 118
Amca-zâde Hüseyin Paşa 182, 234
Arap 37, 95, 141, 217, 233
Arnavut 3, 4, 232, 246, 247, 253, 362, 399
Arnavut Mehmed (Delilbaşı) 311

Âsım Efendi 187, 307, 308, 315
Aslan Paşa (Budin valisi) 263
Âşık Paşazâde 3, 21, 157, 171, 259, 317, 318
Avusturyalılar 184
Aydın Oğulları 171, 172,
Aynî Âli 66, 143, 144, 152, 168, 208
Azmi Efendi 121

B

Baba Hasan Paşa 180
Barbaros Hayreddin 16
Baron dö Tot 306
Bayezid (Yıldırım) 58, 172, 348
Bayezid (İkinci) 7, 31, 66, 87, 96, 100, 174, 347, 427
Bayezid (Şehzâde) 14, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 103, 107, 109, 110, 112, 135, 155, 166, 191, 197, 261, 348
Bedreddin (Şeyh) 87, 160, 174, 348
Behram Paşa 93
Bekçe Bey 92
Bektaşlı (Aşiret) 241
Berberi 173
Bizanslılar 157, 171
Bozoklu (Aşiret) 97
Boşnak Süleyman Paşa (Sadrazam) 220, 224
Börklüce Mustafa 348
Braudel 70, 81, 82, 212
Busbecq 55, 104, 105, 107, 162, 164

C

Cafer Paşa 221, 403, 404
Can Bey 417
Canboladoğlu 299
Celâl (Bozoklu) 90, 214
Celâl zâde Mustafa 6, 8, 90, 91, 92, 98
Cem 100, 103
Cerid oğlu Abbas 226, 227, 230
Cevad Paşa 20
Cevdet Paşa (Müverrih) 307, 308, 315, 342
Cezar Ahmed Paşa 308
Cigala zâde Sinan Paşa 212, 213, 273

Ç

Çağatay Uluçay 88, 196, 207, 213, 294, 333
Celebi Mehmed 87
Çeteci Abdullah Paşa 240, 437
Çopur Abbas (Eşkiya) 290, 437
Çopur Bekir (Celâli) 285

D

Danişmendli (Aşiret) 277
Davud Paşa-oğlu 32
Deli Ömer Paşa 221
Domuzoğlu 92
Dukas 157, 158
Dulkadır 32
Dursun Mehmed Paşa 231

E

Ebussuud Efendi 49
Eflâtun-zâde 32
Ekrad 37, 209, 274
Emir Hüseyin 238
Emir Süleyman 24
Emirşah 290
Evliya Çelebi 208
Evrenos Gazi 58
Eyup-oğlu (Eşkiya) 234

F

Fatih Mehmed 3, 4, 6, 13, 23, 25, 26, 27, 28, 31, 58, 66, 100, 101, 158, 171, 209, 347
Fazıl Ahmed Paşa (Köprülü zâde) 216, 217, 218, 219, 275, 276
Ferhad Paşa (Sadrazam) 326
Ferhad Paşa (Rumeli beylerbeyi) 90
Feyzullah Paşa (Zareli zâde) 241, 242, 244, 247, 436
Fındıklılı Mehmed Ağa 18, 222, 224, 228, 275
Fransız 72, 181
Frenk Ahmed Ağa 179
Fuzuli 122

G

Gâvur Hacı (Eşkiya) 241
Gedik Ahmed Paşa 100, 171, 318, 377
Gedik Mehmed (Bölükbaşı, paşa) 226, 227, 230, 231, 232, 293
Genç Ali (Eşkiya) 290, 437
Genç Ali Paşa 415
Gürcü Osman (Delilbaşı) 312

Hacı Ali Paşa 221
Hacı Bektaş Veli 92
Hacı Mustafa 226, 227
Hacı Resul 226, 227
Hadım Cafer Paşa 274
Hadım Hasan Ağa 119
Hadım Hasan Paşa 120
Hakkı Paşa (Rumeli valisi) 314
Halcocondyles 25, 26, 27
Halil İnalcık 27, 72
Halil (Şehzâde) 171
Halil Paşa 222, 249, 399
Hamidlü 21
Hammer 10, 20, 25, 27, 28, 90
Hasan Çavuş-zâde (Eşkiya) 406
Hasan Paşa (Bağdad valisi) 296
Hasan Paşa (Adana valisi) 439
Hatice Sultan 225
Havarizmî 49
Hayırbay 159
Hezarfen Hüseyin Efendi 282, 287, 334, 335
Hurrem Paşa 92
Hurrem Sultan 104, 105
Husrev Paşa 34
Hüseyin Paşa (Darendeli) 241
Hüseyin Paşa (Anadolu müfettişi) 208, 229, 231
Hüseyin Paşa (Musul valisi) 420
Hüseyin Paşa (Kocaeli mutasarrıfı) 406

İ

İbn Kemal 3, 4, 6, 7, 10, 12, 26, 157, 172, 259, 260, 318
İbrahim (Sultan) 120
İbrahim Efendi (Bak. Peçevî)
İbrahim Paşa (Nevşehirli) 304, 305, 306
İbrahim Paşa (Yürük beyi) 407, 408, 409
İbrahim Paşa (Rumeli valisi) 254
İbrahim Paşa (Diyarbakır valisi) 434
İnce Arap (Eşkiya) 241, 242, 252
İngiliz 121

İorga 161
İranlılar 100, 163
İsmail Hakkı Uzunçarşılı 25, 26, 27, 28, 150, 161 172, 176, 187, 307
İsmail Paşa (Anadolu müfettişi) 234
İsmail Paşa (Prizren mutasarrıfı) 438
İsmail Paşa (Sadrazam) 225
İtalyan 188

K

Kalender 92, 93, 159
Kanuni Süleyman 6, 8, 14, 25, 29, 34, 39, 41, 43, 60, 65, 66, 68, 73, 75, 81, 90, 100, 103, 104, 106, 115, 116, 117, 118, 123, 124, 125, 130, 134, 135, 142, 146, 151, 152, 154, 155, 160, 161, 164, 171, 174, 196, 197, 198, 201, 202, 203, 205, 209, 210, 211, 213, 214, 261, 262, 270, 324, 366, 376
Kaplan Bey (Avlonya mutasarrıfı) 433
Kaplan Mustafa Paşa 215
Karabaşı (Aşiret) 242
Karabecin-oğlu 33
Karaca Battal Ağa 308
Kara Hasan 226, 227
Kara Mehmed (Eşkiya) 221
Kara Mehmed Paşa 218, 394
Kara Mustafa Paşa 276
Karayazıcı 272
Kasım 33
Kâtib Çelebi 15, 16, 71, 168, 174, 187, 195, 208, 209, 334
Kaytas Kethüda 19
Kemal Reis 172
Kemankeş Ahmed Ağa 293
Kılıçlı (Aşiret) 241
Kılıç Ali Paşa 174
Kıvamî 3
Koca Sinan Paşa 267
Koçi Bey 60, 61, 115, 116, 117, 144, 148, 152, 162, 167, 168, 195, 268, 281, 282, 283, 334
Korkud 33, 101, 260
Kördünya (Celâli) 215
Köprülü Mehmed Paşa 215, 216, 290, 298, 333
Kör Mehmed (Eşkiya) 241
Köse Sefer Paşa 285, 286
Köse Hüseyin (Eşkiya) 290, 437
Kurukafa Halil (Eşkiya) 290
Kurtçu Doğan 27, 28
Kuyucu Murad Paşa 73, 98, 205, 208, 215, 272, 274, 290, 296, 298, 299
Küçük Osman Paşa 234
Kürt 244, 246
Kürt Ahmed Ağa (Delilbaşı) 313
Kürt Mustafa (Kapıcıbaşı) 408
Kürt Veli (Eşkiya) 290, 437

L

Lala Şahin Paşa 58
Layos 159
Lûtfi Paşa (Sadrazam) 324

M

Mahmud (Birinci) 340
Mahmud (İkinci) 236, 313, 343, 350

Mahmud Paşa (Rumeli valisi) 399, 400
Mahmud Paşa (Serçeşme) 292
Mahmud Paşa (Üsküp mutasarrıfı) 438
Mahmud Şevket Paşa 187
Makbulî 11
Malkoç 380
Maltalılar 186, 187
Marsigli 175, 176, 280
Maverdî 49
Mehmed Bey (Akkermar beyi) 382
Mehmed (Üçüncü) 73, 120, 121, 122, 130, 133, 166, 213
Mehmed (Dördüncü) 220
Mehmed Paşa (Sivas vanisi) 435
Mehmed Paşa (Sultanönü mutasarrıfı) 238
Mehmed Paşa (İşkodra mutasarrıfı) 438
Mehmed Paşa (Aslanpaşa-zâde) 433
Melek İbrahim Paşa 222
Menteşe Oğulları 171, 172
Merzifonlu Kara Mustafa Paşa 216, 217, 218, 219
Meymun 290
Mezomorto Hüseyin Paşa 182
Mihaloğlu 58
Mihrimah Sultan 60, 116
Milli (Aşiret) 240
Mukilânoğlu Musa 91
Murad (Birinci) 24, 25, 26, 58, 344
Murad (İkinci) 13, 23, 58, 157, 158
Murad (Üçüncü) 29, 42, 61, 65, 67, 120, 121, 122, 152, 166, 263
Murad (Dördüncü) 127, 128, 129, 215, 298
Murad (Şehzâde Ahmed'in oğlu) 33, 89, 90
Murad Reis 175
Musa (Üveys oğlu) 244
Muslihiddin (Kadı) 91
Mustafa (Üçüncü) 306
Mustafa (Şehzade) 29, 38, 103, 104, 105, 106, 107, 155, 156, 261, 378
Mustafa (Sahte, Düzmece) 38, 103, 104, 106, 107, 108, 109, 110, 348
Mustafa Ağa (Kasapbaşı) 421
Mustafa (Miralem) 33
Mustafa Bey (Hersek zâde) 91
Mustafa Ağa (Kethüda) 285
Mustafa Akdağ 165, 197, 327
Mustafa Bey (Kapıcıbaşı) 244
Mustafa Bey (Bosna beyi) 263
Mustafa Paşa (Diyarbakır valisi) 243
Mülhem (Eşkiya) 218
Münir Aktepe 333
Müstecab 26

N

Naima 18, 19, 71, 73, 121, 187, 195, 207, 272, 274
Nasuh Paşa (Osman oğlu) 235

Nasuh Paşa (Diyarbakır valisi) 274, 296, 299
Neşrî 3, 21, 25, 26, 157, 158, 259, 318
Numan Paşa 241, 426
Nur Ali Halife 89
Nureddin Sarıgürz 97

O

Ohsson 170, 173, 294
Olivier 187
Orhan Gazi 20, 21, 171, 318, 347
Osman (İkinci) 120, 270
Osman Gazi 20, 21
Osman Bey (Aşiret reisi) 437
Osman Paşa (Özdemir-oğlu) 143, 152
Osman Paşa (Bosna valisi) 446
Osman Paşa (Silistre valisi) 311
Osman Paşa 417
Osmanlı 3, 4, 7, 25, 30, 33, 40, 41, 46, 47, 48, 49, 54, 55, 56, 57, 62, 64, 65, 67, 68, 69, 70, 72, 73, 76, 80, 81, 82, 84, 86, 87, 91, 94, 95, 96, 97, 99, 102, 105, 114, 115, 118, 120, 123, 127, 128, 131, 143, 151, 152, 153, 156, 158, 160, 168, 171, 172, 175, 176, 180, 186, 187, 190, 191, 192, 197, 199, 209, 210, 211, 212, 214, 215, 218, 219, 235, 236, 249, 251, 254, 257, 258, 259, 261, 266, 267, 269, 270, 271, 272, 277, 286, 287, 292, 293, 298, 306, 307, 308, 316, 317, 318, 319, 320, 330, 333, 336, 338, 340, 342, 344, 345, 349, 355, 364, 365, 366

Ö

Ömer Lûtfi Barkan 43, 81, 82
Özbek 22

P

Patrona Halil 239, 280
Peçevî 13, 14, 37, 92, 98, 105, 106, 108, 118, 119, 159, 187, 267, 365, 366
Penbe Halil (Eşkiya) 427
Pepe Halil 240
Pîri Bey (Adana hâkimi) 92
Pîri Reis 172, 173

R

Ramazan Oğulları 32, 33
Raşid (Müverrih) 18, 182, 186, 187, 335
Recep Ağa (Ada-i kebir muhafızı) 314
Rum 187
Rus 8, 186, 307, 338, 340, 355
Rüstem Paşa 35, 60, 104, 105, 116, 118, 119, 162, 163, 164

S

Sadeddin (Hoca) 122
Safevî 87, 96
Safiye Sultan 120
Sarhoş Ahmed Paşa 224
Sarı Hüseyin Paşa 234
Selânikî Mustafa 14, 37, 40, 66, 73, 262, 263, 264, 326
Selçuklular 87
Selim (Yavuz) 7, 9, 11, 32, 33, 34, 38, 59, 89, 100, 101, 102, 103, 174, 260, 261
Selim (İkinci) 14, 29, 34, 35, 36, 40, 109, 110, 119, 162, 165, 166, 191, 263, 264

Selim (Üçüncü) 215, 252, 315, 341, 350
Seyid Ali 362
Seyid (Seydi) 94
Seyid Ömer (Rışvan zâde) 383
Silâhtar Hüseyin Paşa 232
Sinan Bölükbaşı 247, 290
Sinan Paşa 25, 264
Sivri Bölükbaşı 215
Sokullu Mehmed Paşa 119, 193, 266
Sofu Sinan Paşa 119
Sultan Ali 33
Sultan Yakub 11
Süleyman (İkinci) 220
Süleyman Paşa 24, 300
Süleyman Paşa (İşkodra muhafızı) 402
Süleyman Paşa (Kaptan-ı derya) 182
Süleyman Paşa (Çıldır valisi) 309
Sürmeli Ali Paşa 275

Ş

Şah Abbas 69
Şah İsmail 87, 90, 96, 97
Şahkulu 87, 88, 89, 154
Şehsüvaroğlu 33
Şemsi Ahmed Paşa 120

T

Tahmasb Kulu Han 417
Taşlıcalı Yahya 105
Tatar 22
Tekeli Mehmed Paşa 205, 206
Timurtaş Paşa 58
Tiryaki Hasan Paşa 266
Tokmak Bölükbaşı 226, 227, 229
Top Osman 234, 235
Turgut Oğulları 32, 33
Turgutlu (Aşiret) 97
Turgut Reis 15, 16, 174
Turhan Bey 58
Tursun Bey 3, 26
Türk-Türkler 11, 17, 20, 21, 27, 30, 55, 58, 61, 68, 69, 70, 84, 95, 96, 97, 98, 100, 107, 110, 143, 155, 156, 157, 158, 159, 163, 164, 171, 173, 185, 192, 200, 207, 217, 323, 336, 340, 345, 346
Türkmen 97, 240

U

Ustaclu-oğlu 34
Uzun Hasan 157

V

Varsaklı (Aşiret) 97
Vâsıf (Müverrih) 240
Veli Halife 92
Veli Hüseyin 244
Venier 162

Y

Yadigâr-oğlu 221
Yasef 16, 381
Yavuz Selim (Bak. Selim)
Yavuz Ali Paşa 53
Yeğen Osman Paşa 221, 222, 223, 224, 225, 226, 229, 232, 292, 293, 300
Yusuf Paşa (Sadrazam) 315
Yusuf Paşa 234, 272, 290

Z

Zor Abbas Bölükbaşı 227, 231
Zühtü Paşa (Diyarbakır valisi) 464

Yer, Şehir ve Ülke Adları

A

Adana 92, 94, 126, 244, 247, 440
Afrika 217
Afyonkarahisar 36, 221, 222
Ağriboz 381
Anibeli 33
Akdeniz 67, 72, 81, 165, 171, 174, 179, 186, 187, 212
Akhisar 377, 407
Akkâ 308
Akşehir 227, 229, 313
Aktepe 104
Aladağ 377
Alâiye 93, 171, 318, 336, 395, 397
Aleksinaç 232, 403
Amasra 171, 172
Amasya 38, 39, 51, 84, 89, 90, 93, 96, 97, 106, 198, 200, 427, 444
Amerika 67, 69, 73, 86
Amid 465, 466
Anadolu 7, 8, 14, 20, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 49, 53, 54, 57, 65, 72, 77, 78, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 96, 97, 98, 101, 102, 103, 106, 109, 110, 111, 112, 118, 131, 133, 135, 137, 154, 168, 171, 173, 183, 185, 186, 187, 192, 193, 195, 196, 198, 200, 201, 205, 206, 209, 216, 221, 222, 224, 225, 228, 229, 231, 232, 233, 234, 238, 239, 241, 242, 244, 246, 247, 250, 251, 253, 268, 275, 282, 293, 294, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 305, 308, 309, 312, 313, 329, 332, 334, 366, 380, 381, 386, 394, 395, 396, 405, 406, 411, 412, 425, 426, 447, 458, 461, 466, 467, 468
Ankara 34, 36, 82, 136, 226, 246, 395, 396
Antalya 88, 89, 96
Araç 377
Arnavutluk 3, 10
Asya 10
Atina 82
Avlonya 16, 150, 429, 433
Avrupa 27, 55, 67, 68, 69, 71, 74, 76, 86, 153, 210, 212, 219, 304, 306, 315, 316
Avusturya 159, 219, 230, 340, 365
Ayas 94
Aydın 15, 63, 135, 136, 173, 200, 215, 235, 242, 380, 395, 396, 407, 449
Ayıntab 198
Azerbaycan 274

B

Babadağı 421
Babil 164
Bağdad 224, 310, 400, 416, 419, 420, 455, 456
Balıkesir 318, 448
Balya 377
Basra 82, 233
Belgrad 159, 184, 196, 218, 235, 277, 340, 422
Bender 421
Bergama 15,135
Beyşehri 239
Biga 395, 396
Bilecik 377

Birecik 93
Bitlis 221
Bolu-Bolı 136, 200, 395, 396
Bolvadin-Bolavadin 231, 377, 448
Bonn 27
Bosna 263, 358, 402, 445
Bozcaada 185
Bozok 36, 251, 437, 450
Bucak 417
Budapeşte-Budin 159 263
Burgaz 119, 177, 178
Bursa 32, 33, 82, 89, 198, 206, 217, 244, 264, 377, 380, 381, 395

C

Canik 126
Cezayir 73, 173, 174, 175, 186

Ç

Çaldıran 89
Çanakkale 71, 156, 185
Çankırı 136, 240
Çerkeskerman 8
Çerman 254
Çeşme 14, 378
Çorum 36, 51, 89, 96, 230, 240, 242, 251, 306, 444

D

Değirmen Deresi 21
Denizli 449
Dersaadet 383, 384, 399, 425, 426
Develi 24
Diyarbakır-Diyarbekir 34, 81, 82, 240, 242, 243, 244, 274, 455, 464
Dobruca 108
Dörtyol 94
Dukakin 429, 430

E

Edirne 82, 179, 198, 200, 206, 225, 450, 451
Eflak 259
Ege 16, 171, 185
Eğri 366
Elmalı 88, 239, 409
Engerus 366, 402
Engürü 33
Ereğli 104
Erzincan 97, 290
Erzurum 118, 231, 240, 241, 242, 306, 426, 434
Eskişehir 36, 226, 238
Estergon 365

F

Fenike 409
Filibe 200, 229
Fırat 183
Foça 180
Fokşan 441
Fransa 307

G

Gedegra 444, 445
Gelibolu 27, 135, 177, 178
Gemerek 245
Gence 415
Geyve 126, 230, 407
Giresun 200
Girit 216, 275
Gölhisar 88
Gölpazarı 248
Görele 377
Gümülcine 200, 243, 435, 436
Güzelhisar 15, 135, 378

H

Haçova 212, 366
Halep 119, 217, 218, 244, 254, 424, 425

Hamid 97, 136, 395, 396, 397, 449
Harput 244
Hemedan 195, 196, 355, 383, 414
Hind 97, 136
Hırvatistan 10
Hısnımansur 382, 383
Hüdavendigâr 136, 395, 396

I

Irak 123, 217
Isparta 127

İ

İbrail 359, 442
İlbasan 430
Inebahtı 165, 166
İnegöl 33
Ingiltere 68
Iran 11, 38, 39, 68, 69, 70, 71, 84, 87, 88, 96, 97, 98, 102, 103, 106, 109, 195, 274, 305, 306, 340, 429
İsakcı 312, 421, 443
Iskenderun 200, 419
İskenderiye-İşkodra 70, 402, 429
İskilip 437, 444
İslimye 311
Ispanya 70
İstanbul 8, 9, 23, 35, 40, 74, 75, 76, 81, 82, 94, 109, 111, 119, 134, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 150, 156, 157, 158, 164, 177, 178, 180, 181, 182, 184, 185, 188, 196, 198, 202, 206, 207, 209, 217, 220, 221, 222, 223, 224, 231, 234, 243, 244, 245, 247, 254, 264, 265, 277, 309, 327, 336, 377
İstankköy 180, 185
İşkodra 359
İtalya 10
İzmit 200, 230, 247, 309
İznik 33, 407
İzvornik 157

K

Kafkas 143
Kangal 241
Kangırı-Kengiri (Çankırı) 395, 427, 428, 449
Kandiye 216
Karadeniz 171, 172, 177
Karahisar 136, 395, 397
Karaisalı 92
Karaman 26, 33, 34, 37, 81, 92, 93, 200, 207, 215, 240, 241, 244, 245, 437
Karamürsel 407
Karapınar 21, 313, 448
Karesi 318, 395, 396
Karlıeli 452
Karlofça 234, 235, 301
Kars 94, 415
Kastamonu-Kastamoni 36, 198, 200, 246, 248, 255, 396
Kaş 359, 409, 449
Kayseri - Kayseriye 51, 82, 91, 245, 312, 437
Kazvin 68
Keçiborlu 88
Kefe 7, 8
Kerkük 393
Kestel 377
Keşan 249
Kıbrıs 84, 165, 166, 175, 177, 178, 233
Kınık 94
Kırkkilise (Kırklareli) 430
Kırım 45, 218, 248, 339
Kırşehir 96, 229
Kirmasti 248
Kocaeli 136, 396

Koniçe 246
Konya 36, 38, 39, 40, 82, 109, 110, 198, 229, 295, 438, 448
Kosova 26, 156
Kostantaniye 196, 385, 393
Koyulhisar 221
Kum 11
Kuşadası 173
Kutluca 21
Küçük Kaynarca 307
Kütahya 36, 38, 41, 88, 198, 206, 240, 264, 332, 379, 395, 396, 406, 407, 448, 449

L

Larende 207
Lefke 407
Lehistan 219

M

Malatya 382, 383
Malkara 195
Manastır 82
Manisa 33, 198, 200, 203, 215, 272, 294, 377, 410
Mankerman 8
Manya 401
Maraş 93, 94, 96, 241, 244, 382, 383, 384
Medine 119
Mekke 119
Mengen 377
Menteşe 63, 173, 200, 395, 396, 397
Mezistre 292
Midilli 185, 259
Mısır 34, 66, 76, 91, 103, 118, 159, 232
Mohaç 91, 159
Mora 175, 335
Moskova 68
Musul 244, 417, 420
Mut 377

N

Nahcivan 106
Nakşa 16
Niğbolu 82, 146, 238, 409
Niğde 244, 247, 285, 449
Niksar 378
Niş 232, 359, 403, 422

O

Ohri 429, 431

Ö

Özi 247, 356, 421, 438, 440, 441, 450

P

Pasarofça 235, 304
Payas 244
Petervaradin 275
Prevadi 409
Preveze 160
Priştine 229
Prizren 431

R

Rakka 309, 425
Rize 260
Rodos 159, 185, 380
Rum (Eyalet-i Rum) 81, 126, 378
Rumeli 7, 20, 40, 49, 57, 58, 77, 78, 81, 84, 85, 87, 101, 107, 141, 193, 197, 200, 222, 225, 243, 246, 250, 251, 252, 253, 254, 275, 276, 282, 311, 312, 313, 366, 396, 397, 399, 414, 429, 430, 450, 458, 461
Rusçuk 341, 467
Rusya 68, 70, 219

S

Sakız 175, 185, 381, 454
Samsun 200
Sandıklı 88
Saraybosna 82

Saruhan 24, 63, 136, 260, 333, 395, 396, 410
Seferihisar 379
Selânik 82, 122, 200, 402, 403, 419
Serez 82
Serfiçe 245
Seydigazi (Seyitgazi) 377
Sığacık 173
Sığala 396
Sigetvar 117, 262, 263
Silifke 200, 208
Silistre 42, 200, 407, 408, 409, 452
Silivri 200, 248
Sinop 221
Sis 94
Sivas 24, 51, 82, 89, 92, 96, 127, 198, 221, 227, 230, 240, 241, 242, 245, 251, 293, 306, 312, 357, 382, 383, 436, 437, 457
Siverek 240
Sivrihisar 156
Sofya 82, 200, 229
Söğüt 238
Sultanönü 136, 395
Suriye 217
Sürmene 260

S

Şam 8, 11, 118, 119, 233, 308, 394
Şarkikarahisar 36, 51
Şehrizul-Şehrizor 393

T

Taman 247
Tamşvar 359, 408, 422
Tarsus 317
Taşoz 243
Tavşanlı 231
Tebriz 195, 196, 274
Teke 33, 97, 239, 395, 397, 409
Tekirdağı 70
Tiflis 415
Tırhala 432
Tokat 51, 82, 89, 96, 97, 200, 244
Trablusgarb 173
Trablusşam 82, 248
Trabzon 7, 8, 43, 44, 82, 260
Tuna 14, 81, 183, 184, 185, 443
Tunus 173
Turhal 244
Tuzla 377
Türkiye 10, 11, 47, 71, 72, 74, 77, 81, 82, 86, 343

U

Ustolni Belgrat 218, 365
Ustrova 243
Uşak 253, 313, 449

Ü

Üsküp 67, 82, 200, 229, 422, 430
Üzeyr 94

V

Van 458
Varna 177, 178, 252, 450, 451
Venedik 14, 160, 219
Viyana 21, 159, 218, 219, 220, 223, 228, 230, 233, 299, 301, 332, 333

Y

Yalakabad-Yalakova 377, 407
Yanya 246, 431, 432
Yaş 441
Yayça 157
Yeniköy 21
Yenişehir 34, 335, 408
Yozgat 89, 96

Z

Zülkadriye 81

Teşkilât ve vazife adları, tarihî ıstılâhlar

A

Ağnam Resmi 131
Akıncı 168, 366
Alaybeyi 147, 320
Altıbölük Sipahisi 63, 258, 260, 261, 262, 321
Asakir-i Mansure-i Muhammediye 315
Âşar 49, 59
At Oğlanı 24
Avârız Akçesi 33, 52
Avârız-ı Divâniye 23, 24, 25, 28, 52, 53
Âyân 216, 229, 233, 242, 245, 248, 249, 317, 318, 319, 321, 322, 323, 330, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 351, 427, 437, 448, 468
Azab-Azeb-Azeban 4, 16, 33, 52, 35, 349, 357, 358, 359, 360, 404, 411

B

Bahşiş 74, 349, 352, 353, 355, 356, 362, 363, 364, 400, 408, 413, 414, 420, 423, 426, 441, 445, 446, 447, 450, 451, 453, 456
Başbölükbaşı 289, 291, 293, 303, 360, 361, 384, 385
Başıboş Delil 311, 313
Başıboş Levend 46, 77, 113, 130, 169, 189, 196, 201, 205, 210, 211, 212, 215, 218, 227, 233, 237, 240, 242, 243, 245, 247, 249, 250, 253, 256, 257, 294, 295, 297, 306, 308, 311, 326, 331, 332, 333, 342, 344, 345, 362, 427
Bayrak (sancak - bayrak) 398, 399, 411
Bayrak (Levend bölüğü) 349, 360, 364, 398, 423, 424, 438, 442
Bayrakdar (Levend subayı) 361
Bedel-i Öşür 42
Beşli-Beşlü 232, 357, 358, 404
Beşyüzbaşı 361, 362
Binbaşı 361, 362, 426, 446, 455
Bölükbaşı 95, 149, 289, 290, 291, 293, 295, 303, 360, 361, 362, 364, 383, 419, 427, 451

C

Cebelü-Cebeli 44, 59, 61, 271, 278, 280, 320, 394, 397
Celâli 19, 45, 64, 80, 85, 90, 98, 125, 127, 135, 136, 137, 154, 169, 192, 193, 194, 195, 196, 202, 205, 210, 213, 214, 215, 217, 235, 269, 271, 273, 274, 284, 289, 290, 291, 298, 299, 321, 322, 323, 326, 328, 329, 330
Celâli Sekbanı 19
Cer 201, 203
Cerahor 5, 24, 25
Cinayet Resmi 131
Cizye 52, 53, 325, 402, 415

Ç

Çavuş (Levend subayı) 361
Çeribaşı 147
Çift-Çiftlik 41, 43, 54, 55, 63, 64, 65, 83, 84, 85, 117, 133,

321, 387, 388, 396
Çift Bozan Reâya 8, 13, 17, 36, 41, 42, 43, 44, 63, 64, 77, 82, 93, 109, 110, 113, 153, 169, 189, 193, 194, 199, 204, 213, 256, 261, 264, 268, 269, 271
Çift Bozan Resmi 41, 42, 43, 44, 45, 50, 55, 153

D

Dağlı Eşkiyası 311
Delil-Deli 250, 251, 252, 253, 276, 277, 288, 294, 295, 296, 297, 305, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 344, 356, 358, 364, 367, 426
Delilbaşı 293, 307, 311, 312, 313, 364
Deniz Levendi 170
Derebeyi 332, 406
Devşirme 30, 31
Dirlik 50, 83, 91, 108, 110, 151, 154, 166, 280, 282, 283, 326, 327
Dizdar 158, 159
Doğancı 4, 21, 24, 25, 27, 28, 29, 52, 148

E

Enderun 288
Enderun Ağası 308
Erbab-ı Tımar 44, 145, 233, 365, 387, 389, 394, 396, 397, 416, 459, 461, 464, 465
Eşkenci-İşkenci 315
Eyâlet Askeri 344

F

Faris-Farisan 301, 305, 349, 357, 358, 359, 360, 404, 405, 411
Fauconnier 27
Firkate Levendi 379

G

Gönüllü-Gönüllüyan 15, 250, 251, 277, 288, 294, 295, 297, 305, 308, 309, 310, 312, 350, 352, 357, 358, 359, 360, 364, 393, 411, 426
Gönüllü Ağası 293
Gulâmiye 293

H

Haraç 48, 52
Harbende 24
Has 50, 53
Haseki 150
Hendesehane 306
Humbaracı Ocağı 306
Hukuk-u Şer'iye 52, 131

İ

İl Erleri 326, 327, 328, 329, 330
İmdad-ı Hazariye 286, 287
İmdad-ı Seferiye 287
İspenç-İspence 42, 52,

K

Kan Öşrü 387, 388
Kapıkulu 4, 19, 20, 22, 26, 30, 31, 37, 112, 113, 127, 132, 142, 145, 147, 148, 150, 151, 152, 158, 166, 167, 168, 190, 194, 204, 213, 219, 220, 224, 225, 229, 257, 258, 259, 264, 270, 273, 289, 325, 326, 335, 344, 345, 346, 364, 365, 366
Kapıkulu Sipahisi 53, 63
Kapı Halkı 117, 166, 248, 257, 258, 259, 261, 264, 265, 266, 267, 268, 271, 272, 274, 276, 277, 278, 281, 283, 284, 286, 288, 289,

291, 293, 312, 321, 323, 327, 328, 329, 330, 331, 342, 346, 419, 439, 440, 458
Kapı Harcı 286, 287
Kapılı Delil 311, 312, 313
Kapılı Levend 46, 169, 189, 214, 249, 256, 257, 271, 272, 275, 276, 279, 289, 294, 296, 297, 298, 307, 330, 343, 345, 350, 352, 360, 362, 365
Kapılı Sekban 214, 291, 314
Kapısız Delil 312, 313
Kapısız Levend 246, 288, 296
Kapucu 24
Karakulluk cu 288, 312
Kara Levendi 170, 189
Korsan 8, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 170, 171, 172, 173, 175, 186
Köle 265, 266
Kurban Akçesi 201
Kürekci 25, 52

L

Levend-Levendat-Levendan (kitabın ekseri sayfalarında geçmektedir.)
Levendiye 42, 45
Levend Akçesi 45
Levend Başağası 291, 307
Levend-i Rumi 187
Levend Oğlanları 5, 6, 344

M

Malikâne Arazi 49
Malikâne-Divânî 51
Mensuhat 176
Mîri Arazi 49, 57
Mîri Delil 350
Mîri Levend 46, 166, 167, 169, 189, 214, 272, 275, 277, 297, 298, 307, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 353, 360, 361, 365, 367, 429
Mîri Piyade 351, 352, 450
Mîri Sekban 214, 314, 350, 353
Mîri Süvari 351, 352
Mubaşiriye 287
Müsellem 347
Müsellim 5

N

Nefîr-i Âm 226, 228, 233
Nezir 201
Nizam-ı Cedid 315, 341
Nüzül 25, 52, 387

O

Odabaşı (Levend subayı) 361

Ö

Öşür 48, 52
Öşr-ü Diyet 387, 388

P

Picqueur 27

R

Rakabe 49, 57
Resm-i Ağnam 52
Resm-i Arûs 52, 53
Reâya 49, 145, 153
Resm-i Bâdihava 52
Resm-i Bennak 52, 131
Resm-i Caba 52
Resm-i Çift 41, 42, 52, 131
Resm-i Mücerred 52
Ribahur 63, 64
Rüsûm-u Örfiye 131

S

Sahib-i Arz 50, 146, 153
Sahib-i Raiyyet 52, 146
Sahib-i Tımar 387

Salariye 52
Sarıca-Saruca 18, 21, 225, 226, 228, 229, 231, 232, 297, 299, 300, 302, 304, 305, 306
Sekban 18, 19, 20, 21, 22, 24, 25, 26, 28, 37, 45, 52, 149, 150, 224, 225, 226, 228, 229, 231, 232, 239, 246, 252, 253, 263, 265, 270, 272, 274, 275, 276, 277, 285, 289, 290, 293, 295, 297, 298, 299, 302, 303, 304, 305, 306, 310, 311, 320, 327, 328, 344, 349, 352, 358, 364, 367, 378, 379, 380, 394, 398, 411, 412
Sekbanbaşı 19, 26, 27
Sekban Akçesi 45
Sekban-ı Cedid 315
Sekban Ücreti 23, 45
Seksoncu 27
Sekem 63
Serçeşme 291, 292, 293, 301
Sipahi 33, 41, 42, 50, 51, 74
Sokman 21
Solak 24, 149, 150
Suhte 39, 137, 194, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 208, 321, 322, 326, 327
Sürsat 52, 63

T

Tanzımat 236, 254, 258, 343
Tekâlif-i Örfiye 23, 24, 25, 28, 51, 52
Tekâlif-i Şer'iye 51, 52
Tımar 4, 50, 62, 144, 145, 146, 147, 148, 150, 154, 162, 165, 168, 191, 280, 281, 282, 324, 328, 346, 379, 380, 388, 394, 395, 396, 397, 398, 411, 459, 461, 463
Tımar Erbabı 53, 166, 278, 282
Tımarlı Sipahi-Topraklı Süvari 4, 30, 45. 47, 48, 52, 60, 61, 63, 102 107, 110, 111, 142, 144; 145, 146, 151, 153, 154, 155, 161, 162. 165, 166, 167, 168, 194, 195, 21., 262, 271, 277, 279, 280, 320, 321, 322, 324, 325, 335, 344, 345, 346
Tımar Sistemi-Tımar Rejimi 41, 48, 54, 55, 60, 61, 83, 86, 142, 143, 144, 146, 149, 150, 151, 152, 165, 166, 190, 191, 192, 262, 269, 270, 279
Turnacıbaşı 150
Tüfenkci-Tüfenkciyan 17, 37, 250, 251, 276, 277, 288, 297, 309, 310, 311, 312, 314, 315, 316, 344, 350, 352, 358, 364, 367
Tüfenkci Ağası 293

U

Ulak 24, 52
Ulûfe 32, 33, 35, 61, 62, 73, 110, 166, 167, 183, 286, 316, 349, 350, 353, 355, 356, 362, 363, 364, 382, 383, 393, 400, 408, 413, 414, 418, 420, 423, 426, 445, 446, 447, 450, 451, 453, 456
Ulûfeci 24
Ulûfeli 33, 34, 167, 268, 281

Y

Yaya 347
Yayabaşı 27, 149, 150
Yeniçeri 19, 20, 26, 27, 28, 35, 53, 64, 83, 101, 111, 112, 127, 132, 133, 149, 150, 158, 159, 160, 183, 191, 216, 224, 257, 258, 262, 264, 265, 270, 276, 303, 308, 310, 321, 326, 358, 366, 387, 389
Yeniçeri Ağası 19
Yevmli-Yevmlü 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 39, 40, 109, 110, 111, 201, 261, 265, 346, 348
Yiğitbaşı 328
Yüzbaşı 361

Z

Zağarcı 27, 148, 149
Zaim 248, 280, 320
Zeamet 50, 144, 147, 281, 282, 283, 328, 388, 394, 395, 396, 397, 459
Zekât Akçesi 203